tevfik çavdar

türkiye'nin demokrasi tarihi

1839 - 1950

İMGE kitabevi

mursa

5. BASKI

Tevfik Çavdar, 1931 yılında İzmir'de doğdu. İstanbul İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzun yıllar görev yaptı. Bu arada ABD ve İngiltere'de mesleki araştırmalarda bulundu. Ortadoğu Amme İdaresi Sevk ve İdare Yüksek Okulu'nda, aynı kurumun Kamu Yönetimi uzmanlık programında, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İşletme Bölümü yüksek lisans programında, ODTÜ Şehircilik Bölümü'nde değişik zamanlarda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1970'ten sonra Türkiye'nin yakın dönem siyasi ve iktisadi tarihi üzerine çalışmalarını sürdürdü. 15 Ekim 2012'de aramızdan ayrılan değerli yazarın, kitaplarının yanı sıra pek çok gazete ve dergide yayınlanmış makale ve incelemeleri vardır.

Çavdar'ın Eserleri:

- *Türkiye 1968* (1969)
- *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu* (And Yayınları, 1969; Gelenek Yayınları, 2000)
- *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"* (1971)
- *İktisat Kılavuzu* (1973)
- *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri* (1974)
- *Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş* (1981)
- *Yüzyıllık Pahalılık* (1983)
- *Talât Paşa* (Dost Kitabevi, 1983, 1984; Kültür Bakanlığı, 1995; İmge Kitabevi Yayınları, 2001)
- *"Müntehib-i Sani"den Seçmene* (1989)
- *İttihat ve Terakki* (1991)
- *Türkiye'de Liberalizm* (İmge Kitabevi Yayınları, 1992)
- *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)* (İmge Kitabevi Yayınları, 1995, 1999, 2004, 2008, 2013)
- *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996, 2000, 2004, 2008, 2013)
- *Bilanço: Yüzyılın Sonunda Dünya ve Türkiye* (Gelenek Yayınları, 2001)
- *Örgüt ve Mücadele ile Tanışırken* (Gelenek Yayınları, 2001)
- *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1950)* (İmge Kitabevi Yayınları, 2003)
- *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler, Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?* (İmge Kitabevi Yayınları, 2007)
- *Bir İnkılâbın Günbatımı: 1908-2008* (İmge Kitabevi Yayınları, 2008)

Tevfik Çavdar

Türkiye'nin Demokrasi Tarihi

1839-1950

5. Baskı

İMGE kitabevi

Tevfik Çavdar
Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950
ISBN 978-975-533-112-6

© İmge Kitabevi Yayınları, 1995

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Haziran 1995 • 2. Baskı: Ekim 1999
3. Baskı: Mart 2004 • 4. Baskı: Eylül 2008
5. Baskı: Ankara, Ekim 2013

Kapak Fotoğrafı
Cumhuriyetin Kuruluşunun 10. Yılı Dolayısıyla
Çıkarılan Genel Af'tan Bir Görüntü

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi
558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83 • Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

İçindekiler

ÖNDEYİŞ 13
ÖZGÜRLÜĞÜ ARARKEN 15

I
TANZİMAT'TAN İKİNCİ MEŞRUTİYET'E (1839-1908)

1) Yasal Çerçeveyi Oluşturan Dönüşümler 21
2) Osmanlı Aydınının Demokratik Hak ve Özgürlükler Doğrultusundaki İlerici Mücadelesi 28
3) 1876 Anayasası'na Doğru 38
4) I. Osmanlı Meclisi Mebusan'ı 47
5) Abdülhamit Politikasının Temel Yaklaşımları 51
6) Jön Türkler 59
   i) Politik Protesto Dönemi 59
      a) Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi 64
      b) Murat Bey ve Mizan 69
      c) Abdullah Cevdet ve İçtihat 75
      d) Osmanlı Gazetesi ve Çevresi 77
      e) Prens Sabahattin'de Somutlaşan Yeni Akım 81
      f) Şûra-yı Ümmet ve Düşünsel Çizgisi 86
   ii) Politik Eylem Dönemi 89

II
İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

1) Özgürlüğe Yönelik Örgütlenme 103
2) Eylemler ve Hürriyetin İlanı 108
3) Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 113
4) Karşı Devrim 117
5) Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti 127
6) İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ve Muhalefetin Güçlenmesi 134
7) Hürriyet-i İtilaf'ın Doğuşu ve 1912 Seçimleri 137
8) İttihat ve Terakki Muhalefette 141
9) Babıâli Baskını ve Sonrası 143
10) Büyük Savaş ve İttihat ve Terakki'nin Sonu 153

III
MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN SİYASAL KATILIMIN OLUŞUMU

1) Siyasal Katılım Üzerine 157
2) Milli Mücadelede Siyasal Katılımın Öğeleri 160
3) Filizlenen Direnme 162
4) Zulüm, Baskı ve Divan-ı Harb Kararlarının Yükselttiği Karşı Koyma Bilinci 165
5) İlk Kurşun 170
6) İşgale Karşı Yığınsal Tepkiler, Gösteriler 175
7) Erzurum ve Sivas Kongreleri 180
8) 1919 Seçimleri 183

IV
BAĞIMSIZLIK SAVAŞI DÖNEMİ (1920-1923)

1) Birinci Meclis 195
   a) Meclis Bildirisi ve Anayasa 211
   b) Hiyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri 219
   c) Başkumandanlık Yasası ve "Tekâlif-i Milliye" Emirleri 223

d) "Hürriyet-i Şahsiye" Yasası 228
e) Birinci Meclis'te Gruplar 244
2) Milli Mücadelede Sol Hareket 248
a) İttihat ve Terakki Liderlerinin Güdümündeki Sol Girişimler 249
b) Halk Zümresi-Yeşilordu ve Resmi Komünist Partisi 250
c) Türkiye Halk İştirakıyun Fırkası 256
d) Mustafa Suphi ve TKP 259
e) İstanbul Solu ve Dr. Şefik Hüsnü 261
f) Birinci Meclis Kendini Feshediyor 265
g) Birinci Meclis Üzerine Notlar 268

V
CUMHURİYET VE FIRKALARIN OLUŞUMU

1) 1923 Seçimi 273
2) Lozan Antlaşması ve Cumhuriyet'in İlanı 277
3) Halk Fırkası'nın Kuruluşu: Birinci Dönem (1923-1931) .. 282
4) Basına Yönelik Baskılar, Gazeteciler Davası 286
i) Gazeteciler Davası 288
ii) Lütfi Fikri Bey Davası 289
5) Hilafetin Kaldırılması ve 1924 Anayasası 290
6) Meclis'te İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 293
7) Cumhuriyet Üzerine Solun Görüşü 299

VI
"TAKRİR-İ SÜKÛN"DAN YAPAY MUHALEFETE (1923-1931)

1) Şeyh Sait Ayaklanması ve "Takrir-i Sükûn" Yasası 303
2) Basın ve Muhalefetin Sindirilmesi 311
3) İzmir Suikastı ve İttihatçıların Tasfiyesi 315
4) İslami Düşüncenin Sindirilmesi 321
5) Sol Düşünce Baskı Altında 326
6) Güdümlü Muhalefet Partisi: Serbest Fırka 328
7) Bir Gericilik Hareketi: Menemen Olayı 335

VII
TEK ULUS, TEK PARTİ, TEK ŞEF DÖNEMİ

1) Ekonomik ve Toplumsal Yapının Görünümü 339
2) Devrim İdeolojisini Arıyor (I): Kadro Dergisi..... 341
3) Devrim İdeolojisini Arıyor (II): Halkevleri..... 350
4) Cumhuriyet Halk Partisi Katılaşıyor..... 358
5) 1930'lu Yılların Dikkati Çeken Olayları..... 365
   a) Gençlik Örgütleniyor, Wagon-Lits ve Razgrad Mitingleri..... 365
   b) Kadınlara Siyasi Hakların Verilmesi..... 368
5. Tunceli Yasası ve Dersim Ayaklanması..... 370
6) 1930'lu Yıllarda Sol..... 375
7) Ebedi Şef Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü..... 377

VIII
MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

1) Kabine Değişikliği ve İnönü'nün Üniversite Nutku..... 391
2) Savaşa Koşan Avrupa ve Türkiye'nin Dış Politikası..... 400
3) İkinci Dünya Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkiye..... 404
4) Köy Enstitüleri..... 416
5) Savaşta Ekonomi ve Yasal Tedbirler..... 420
   a) Savaşın İktisadi Yaşama Getirdikleri..... 420
   b) Milli Korunma Yasası..... 424
   c) Varlık Vergisi..... 428
   d) Toprağa Yönelik Yasalar..... 433
6) Savaş Döneminde Basın..... 440
7) Çokpartili Yaşama Geçiş..... 446
   a) Savaş Sonu İç Politikada Genel Görünüm..... 446
   b) 1946 Sonrasında Türkiye İşçi Sınıfı..... 448
   c) Sol Siyasi Örgütler..... 450
      i) Türkiye Sosyalist Partisi..... 451
      ii) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi..... 451
   d) Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Gelişimi..... 453

EK 1: "Sabah" Gazetesinde 1917 İhtilal Günleri..... 467
EK 2: Cami Baykut ve "Osmanlılığın Atisi" Risalesi..... 485
EK 3: Bir Müzmin Muhalif, Bir Yalnız Adam: Dr. Rıza Nur ... 491

EK 4: Ankara'da Bir Muhalif Gazete: "Tan" 499
EK 5: "Tevhid-i Efkâr", Velid Ebüzziya ve "Takrir-i Sükûn".. 509
EK 6: Bir Gazete: "Tok Söz", Bir Yazar: Abdülkadir Kemali... 521
EK 7: Bir Gülmece Dergisinin Penceresinden
1923-1924 Yılları 531
EK 8: Serbest Fırka ve Arif Oruç'un Yarın Gazetesi 541
EK 9: Cumhuriyet Döneminin İlk Çokpartili
Belediye Seçimi 553
EK 10: Sabiha Zekeriya (Sertel) ve Emin Türk (Eliçin)
İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde 559
EK 11: "Görüşler" Köşesinden Sabiha Sertel 567

KAYNAKLAR 581
DÖNEMSEL YAYINLAR 589

Gökyüzünü karartmaz mı acaba
yetimlerin ve dulların tasası
kardeşim ne zaman dolacak söyle
insanoğlunun çilesi
ne zaman herkes alacak payını hürriyetten
ne zaman pervasız söyleyecek şarkısını

Attilâ İlhan

Öndeyiş

Babam, annem 1908 kuşağının temsilcileriydi. Yaşamları boyunca özgürlük özlemi çektiler, fakat ona erişemediler. Bizler tek partinin disiplinli yöntemi içinde yetiştik. Üç numara saçımızdan, ayaklarımızdaki Beykoz ayakkabılarına kadar soluk aldırmaz bir disiplini ve tekdüzeliği yansıtırdık. Okuduklarımızdan, oyunumuza kadar belirli kalıplar içinde kalma durumundaydık.

Savaş yıllarının yoklukları da hepimizi bezdirmişti. Dondurucu kış soğuğunda, sabahın beşinde fırın önünde kuyruğa girmek, şeker yerine pekmez (o da bulunursa) kullanmak, delik ayakkabıların içine çocuk lastiğiyle ayakları sararak yağmura, kara önlem almak, elbiseleri tersyüz etmek ve yamamak... Böylesine yoksulluğa bile dayanılabilinirdi. Yeter ki demokrasi kurum ve kurallarıyla işleyebilseydi.

Bizim kuşak, 1945'ten bu yana demokratikleşme özlemini taşıyor... 1968'lerin gençleri de aynı ideal için canlarını verdiler. Beklenen hürriyetin yerine üç askeri darbe, süresini bile hesaplamadan bilemeyeceğimiz sıkıyönetimler geldi. 1980'lerde doğanları katarsak dört-beş kuşaktır demokratik bir toplumu göremedik.

Bu kitap ülkemizdeki demokrasinin yüz yıllık serüvenini anlatmaya çalışıyor. 1950'den günümüze kadar olan dönemi de ikinci kitapta ele aldık. Okunduğunda görülecektir ki, elinizdeki

yapıt bir ortak üründür. Değinilen her konuyla ilgili ayrıntılara inen, sayısız araştırma yapılmış, yayınlarla kamuoyuna yansıtılmıştır. Elinizdeki kitap demokratikleşme sürecinin panoramik bir görüntüsüdür. Gazeteler, dergiler, kitaplar vb. tüm yayınlar bu kitapta yansımalarını bulacaklardır. Tüm araştırmacılara, yazarlara, yorumculara teşekkür ve minnetlerimi sunmak isterim. Bu arada, hemen her fırsatta Türkiye'deki demokrasi sorunlarını tartıştığım hocam, arkadaşım Prof. İdris Küçükömer'i de saygıyla, rahmetle anmak isterim. Bir teşekkürü de, kitabın hazırlığında sonsuz sabrına tanık olduğum eşimle, müsvetteleri titizlikle daktiloyla yazan kızım Ebru'ya borçluyum.

Tevfik Çavdar
Mart 1995

Özgürlüğü Ararken

Türkiye'de hâlâ demokrasiyi arıyoruz.

Bugünkü sorunlarımızın kaynaklarını bulmak için geçmişe dönerek, tarihi gelişime bir göz atmalı ve doğru saptamalar yapmalıyız. Sorunlarımız, halkın kendi içine kapanık, demokrasiyi ve kendi haklarını savunma açısından duyarsız olmasından mı kaynaklanıyor, yoksa başka koşullardan mı ortaya çıkıyor? Yakın tarihimizi incelerken bazılarını incitmekten çekinmemeli, olabildiğince nesnel davranmaya çalışmalıyız. Şimdi düşünelim ve tartışalım, çünkü özgürlükleri özgürlük yapan tartışmalardır.

Tanzimat'tan (1839) bu yana demokratikleşme sürüp gidiyor. Aslında demokratikleşme, bir bakıma Batı'ya öykünme şeklinde karşımıza çıkıyor. Örneğin, Batı'da parlamenter düzen olduğu için demokratikleşmeyi değil, Batılılaşma koşulu olarak parlamenter sistemi istemek gibi. Demokratikleşme süreci ile Hürriyet tarihi arasında bir özdeşlik söz konusudur. Arapça "Hur" sözcüğünden gelen hürriyet kelimesi hukuki ve sosyal anlamda köleliğin karşıtı olarak, felsefi yaklaşımda ise kaderciliğin karşıtı, yani irade serbestliği anlamında, 18. yüzyıldaki Fransızcaya "liberté" olarak geçen sözcüğün karşılığı olarak kullanılmıştır. Eski bir sözlük olan Hançeri Sözlüğü, "hürriyet"i, yani "liberté"yi, "Liberté Civile (Ruhsat-ı Şeriye)" ve "Liberté Politi-

que (Ruhsat-ı Mülkiye)" olarak ikiye ayırıyor. Yani sivil özgürlükler (bireye bağlı şahsi özgürlükler) ve siyasal özgürlükler (kamu özgürlükleri) şeklinde tanımlamaktadır.

Hürriyet sözcüğünü Türkiye'de olduğu kadar, dünyada da en iyi kullananlardan biri Namık Kemal'dir. Her fırsatta tüm yapıtlarında hürriyet kelimesini kullanmış ve Yeni Osmanlıların Londra'da ("Muhbir"den ayrıldıkları zaman) Ziya Paşa ile ortak çıkardıkları dergiciğin adı da "Hürriyet" olmuştur.

19. Yüzyılın ikinci yarısında hürriyet, Türk aydınının meşalesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin önemli aydınlarından Sadullah Paşa 1878'de Paris Sergisi'ni anlatırken, serginin kapısındaki bir heykel için şöyle demiştir: "Merkezi kapının önünde bir hürriyet heykeli ile karşılaştım. Elinde bir asa vardı ve bir koltuğa oturmuştu. Görünüşü ve tavrıyla seyircilere şunu demek istiyordu: Ey değerli ziyaretçiler, insan gelişmesinin bu büyüleyici sergisine bakarken, bütün bu ilerlemenin hürriyetin eseri olduğunu unutmayınız.

Halklar ve uluslar mutlu, şimdi hürriyetin koruması altında yaşıyorlar. Böylece hürriyetsiz güvenlik, güvenliksiz gayret, gayretsiz refah ve refahsız mutluluk olmaz şeklinde bir denklem oluşmaktadır."

Tarihte her çağda hürriyet aynı şekilde algılanmamıştır. Ortaçağ öncesindeki hürriyet anlayışında, bireylerin egoizmi karşısında ilahi düzenin getirdiği bir sistem vardı. Böyle bir sistemde önce tanrıların, sonra da tanrının getirdiği bir düzen ile bireylerin bencilliği arasındaki dengeler hürriyeti tanımlamıştır. Ortaçağ'da, Hıristiyanlık'ta, Papalık'ta dini kurallar ile imparatorların mücadelesinde bazı hürriyetler ortaya çıkmıştır. Örneğin, imparatorluklar hürriyeti, krallıklar hürriyeti, şövalyeler hürriyeti ve benzerleri. Üçüncü aşamada monarşi ile aristokratların arasındaki mücadele dolayısıyla hürriyet kavramı yeni değişimlere uğramıştır.

Bir başka deyişle 18. yüzyıl sonlarından itibaren burjuvazi ile aristokrasinin arasında gelişen mücadeleler, 19. yüzyıldan sonra ise burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki mücadeleler hürriyete yeni anlamlar kazandırmıştır. Bugün hürriyet denildiğinde tüm bunların bir bileşkesini anlamamız gerekiyor. Yani günümüzde kullanılan, demokrasinin kökeninde olan ve adeta demokrasiyle özdeş olarak kullanılan hürriyet kelimesi, tüm bu evrelerin bir bileşkesidir.

Osmanlı döneminde, yani Tanzimat'tan önce hürriyetin rahatlıkla belli bir şekilde yaşama geçirildiği dönem olup olmadığı bugünü anlamamız açısından çok önemlidir.

Şimdi, genelde yanlış algılanan, özellikle Şerif Mardin'in çok güzel ele aldığı bir konuyu açıklığa kavuşturalım.

Osmanlı döneminde halk ile padişah arasında temelde İslam'ın herkesçe bilinen "iyiyi, doğruyu savun, kötülüğü men et" ilkesine dayanan üstü kapalı bir toplumsal sözleşme vardı. Padişah, bu üstü kapalı toplumsal sözleşmenin aksine hareket ettiği zaman, halkın ayaklanma hakkı kendiliğinden doğardı. Padişahların, padişah hanımlarının birbirleriyle çekişmeleri bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu tarih boyunca, bu üstü kapalı toplumsal sözleşmeden doğan birçok isyan yaşamıştır. Suhte İsyanları, Celali İsyanları ve İstanbul'daki çok sayıda ayaklanma bunlardandır.

Dikkatle baktığımızda, bu ayaklanmaların gerçekleşme sürecinin şöyle olduğunu görüyoruz:

Öncelikle padişah çevresindeki kapıkullarının, bürokrasinin, halk ile padişah arasındaki üstü kapalı toplumsal sözleşmenin temel ilkesine aykırı hareket etmesi gerekiyor. Bu şekilde düzeni yozlaştırıcı bir hareket olduğunda ilk aşamada halk arasında çarşıda, pazarda bir dedikodu faslı başlıyor. Bu kampanyanın ikinci aşaması camilerde, vaazlarda biraz daha yüksek sesle devam ediyor. Üçüncü aşamada dönemin askeri gücü olan yeniçeriler ile siviller arasında bu noktada belirli bir fikir birliği oluşuyor. Sonuçta yeniçerilerin önderliğinde bir isyan başlıyor.

Kısaca ifade etmek gerekirse olayın bir sivil, bir de askeri boyutu var. Bunu şöyle formüle edebiliriz: Madde 1: siviller şikâyet eder. Madde 2: din adamları bu şikâyete haklılık sağlar. Madde 3: askerler de rejimi değiştirmek için gereken gücü sunar. 1826'da Vaka-yı Hayriye'ye kadar böyle olagelmiştir. O zamana kadar sivillerle yan yana olan, bazen aynı mesleği de yapan yeniçeriler (asker), Vaka-yı Hayriye'yle kışlaya çekilmiş, böylece siviller ile asker arasındaki ilişki tamamen koparılmıştı. Hürriyetten her eserinde söz eden Namık Kemal, 14 Eylül 1868 tarihli Hürriyet gazetesinde "insanları Vaka-yı Hayriye'den beri feryaddan alıkoyan, Haliç'te binlerce yeniçerinin çürüyen cesetlerinin görüntüsüydü. Çünkü yeniçeriler devlet adamlarının baskısına karşı bir güç oluşturuyordu" diyor.

Böylece Osmanlı'da üstü kapalı sözleşmenin temelinden kaynaklanan anlaşmanın çözüldüğü yeni bir döneme girilmiş, ortaya eskinin iyiliğe yönelik dini ideali yerine, iyiliğe yönelik bilim aracılığıyla toplumun korunmasına dönük laik bir toplum idealini esas alan yeni bir anlaşma çıkmıştır. Şerif Mardin'in, benim de katıldığım ifadesiyle, "Kemalist Türkiye" bu tür bir meşrutiyet temeli üzerine kurulmuş ve iktidar bilenlere emanet edilmiştir. Türk hürriyet tarihinde politikanın, giderek artan ölçüde salt laik aydınların işlevi haline gelmesi, Türkiye'de Anadolu'da yaşayan kitlelerin uzun tarihi deneyimlerinin sonuçlarının geri plana itilmesine neden olmuştur. Ülkemizde demokratik kurumlarda gözlenen bu durum büyük talihsizliktir.

Sivillerle bağlantıyı kuracak olan bu üstü kapalı sözleşmenin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan kopukluk, Türkiye'de çokpartili yaşamın gecikmesine ve hâlâ da yerleşememesine neden olmuştur. Bu durum, eğitim kurumlarında okutulanın tersine çok önemli bir saptamadır.

Nitekim 1960 sonrasına baktığımızda, her darbeden sonra asker-sivil deneyli belirli bir grubun çeşitli nedenlerle on yılda bir iktidarı değiştirdiğini gözlemliyoruz. Bu dönemlerde partiler, gazeteler kapatılmış, özgür düşünce kesinlikle ortadan kalkmıştır. Ülke insanları, tekseslilığı övünülür bir özellik olarak görür hale getirilmiştir. Günümüzde bile bazı kesimler tekseslilikten övgüyle söz etmektedirler. Örneğin, Güneydoğu'daki en küçük bir olayda, halktan yükselen (bizlerden birinin aklına bile gelmeyen), "Asker düdüğü ne zaman çalacak?..." sorusu, o belli asker aydın grubundan herkesin beklentisi haline gelmektedir. Artık sivil güçlerin şikâyetlerinin camilerde yansıtılması yerine; bu defa kaynağı belli olmayan bir propagandanın gazetelerde yer aldığı görülmektedir. Ardından da, "Bu böyle gitmez... Bu hükümet zayıf... Bu hükümet yumruğunu masaya vurmuyor. Gerektiği kadar sert olmuyor..." gibi sözlerle başka şeyler aranmaktadır.

Demek ki, Türkiye'de 1850'lerden günümüze özgürlük açısından, sürekli bir budama olagelmiş, yani hürriyet adına hürriyetler adeta ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye'de özgün yazarlardan biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü"nün 23. sayfasında "Politikadaki hürriyet, –buranın altını önemle çiziyoruz– bir yığın hürriyetsizliğin anahtarı veya ardına kadar açık kapısıdır" diyor. Bu çok önemli ve aynı zamanda çok da acı bir saptamadır. Tanpınar

şöyle devam ediyor: "Ben bu kadar kendi zıddı ile beraber gelen ve zıtların altında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrümde 7-8 defa memleketimize geldiğini işittim. Neyin? Hürriyetin... Bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde 7-8 defa geldi. Ve o geldi diye biz sevincimizden davul-zurna sokaklara fırladık. Bu hürriyeti sımsıkı yakalayamadığımıza göre, demek ki kimsenin ona ihtiyacı yok." Bu metin, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" adlı eserinde de görülen ve özellikle belli bir yaşı geride bırakmış olanların da ağır ağır inanmaya başladığı kötümserliğini çok güzel ifade etmektedir.

Türkiye'de hürriyet 1908 kuşağının özlemiydi. 24 Temmuz 1908 günlerinde bıraktık her şeyi. Olaya Ömer Seyfettin'in unutulmaz tiplemesi "Efruz Bey" gibi baktık. Bir heves, içeriğini anlamadan peşinden koştuk. Ama o füsunkâr hürriyeti yitirdiğimizi bile anlamadık...

Elinizdeki kitap Türkiye'de demokrasinin ilk yüzyılına değiniyor. Bu yüzyılda, demokrasiyi, onunla özdeş olan "Hürriyetler kümesi"ni özümsediğimiz pek söylenemez. İlginç olan şu ki halkımızın, hatta aydınlarımızın önemli bir bölümünün demokrasiyi ve onun uzantısı olan özgürlükleri sevdiğini de pek söyleyemeyiz. Yüzyılın oluşturduğu bazı kalıpları yinelemekle yetiniyoruz. Korkarım ki, demokrasiyi istemedik.

I

Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e (1839-1908)

19. Yüzyılın ilk üç çeyreğinde demokratikleşme hareketinin hazırlayıcısı olarak kabul edebileceğimiz bir dizi devinim, yönetim ve toplumda yer almıştır. Bütün bu devinimler Batı kurumlarının, değerlerinin ve bunlara paralel özlemlerin topluma yerleştirilmesine yöneliktir. Kuşkusuz devinimler tek yönlü bir etkileşimin sonucu kabul edilmemelidir. Her aşamada varılan somut düzey, kendinden sonrakileri belirlemektedir. Söz konusu devinimleri iki grup altında incelememizde yarar vardır. Birinci grupta yasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik dönüşümler ele alınacaktır. Bu dönüşümlere Osmanlılar "Islahat Hareketi" adını vermişlerdir. İkinci grupta ise Batı kültürünün Osmanlı aydını üzerindeki etkisini ve bu etkinin somut sonucu olan "Yeni Osmanlılar" hareketi ele alınıp değerlendirilecektir. Bu iki olgu, 1876 Anayasası'na uzanan yoldaki en önemli işaret taşlarıdır.

1) Yasal Çerçeveyi Oluşturan Dönüşümler

Tarih kitaplarında "Islahat Dönemi" diye adlandırılan ve 18. yüzyılın son çeyreğiyle başlayan dönem, bir yerde Batılılaşma hareketlerinin yer aldığı zaman aralığıdır. Islahat ve Batılılaşma,

birbirlerinin eşanlamlısı gibi kullanılmaktadır. Prof. N. Berkes ıslahat hareketlerinin Batılılaşma değil yenileşme olduğu savını ileri sürmekteyse de, bu sav her hareket için kolaylıkla söylenemez. Berkes "Çağdaşlaşma" deyimini kullanırken tüm sorunu geleneksellik ile yenileşme arasındaki çatışmaya indirgemekte, hatta "Din ve dünya işlerini ayırma davasını mihver almaktadır" ve "Türkçeye girmemiş olan başka bir sözcük, secularism sözcüğü, bu çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam, hem köken açısından daha yakındır, hatta onun tam karşılığıdır" diye açıklayıcı ilavede bulunmaktadır.

Olay, kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksellik ile yenilik çatışmasına indirgenebilir. Matbaa mı el yazısı mı, sanayi mi küçük üreticilik mi, teolojik eğitim mi pozitif eğitim mi gibi çarpıcı sorularla, somutta savunulabilir. Bu nitelikteki sorulara verilecek cevaplarda rasyonel insanın tartışacağı bir nokta yoktur. Ne var ki, geleneksele karşı yeni savunulurken, söz konusu yeni adına ne varsa, tarih sahnesinde yerini almakta olan bir sınıfın simgesini taşıdığı da gözden ırak tutulmamalıdır. Varılan çizgi şudur: Osmanlı İmparatorluğu ve hatta Türkiye Batılılaşma, çağdaşlaşma denilen soyut kavramlara yol alırken, somutta kapitalistleşmeyi arzulamıştır. Bu yadsınmamalıdır.

Batı Avrupa burjuvazisinin yasal çerçeveleri kendi çıkarlarına yönelik düzenleme çabalarının arkasında önce (iktidarı) egemenliği paylaşmak, sonra da devir almak amacı yatar. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ndeki anayasal gelişim ve değişimlerin de temelinde aynı amaç gizlenmektedir.

Konum yasal çerçeveyi egemenliğin paylaşımı biçiminde değiştirme olunca, anayasa oluşumuna yönelik dönüşümler 18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren başlamıştır demek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Egemenliğin paylaşımını içeren dönüşümleri şu sırayla ele alabiliriz:

a) Şer'î Hüccet
b) Sened-i İttifak
c) Tanzimat
d) Tanzimat'tan sonraki "Islahat"lar.

a) *Şer'î Hüccet:* Bu deyimi, şer'i sözleşme olarak Türkçeleştirebiliriz. Bu şer'i sözleşme, Padişah IV. Mustafa'nın tahta çıkı-

şında, Nizamı Cedit'in kaldırılması sırasında, Sultan ile kulları arasında kurulacak yeni ilişkilerin ana koşullarını belirleyen bir nevi ant niteliğindedir. Şer'i sözleşmenin bir ve ikinci maddeleri Yeniçerilerin öncülüğüyle gerçekleşen ayaklanmanın ve bu ayaklanma sonucu, Nizam-ı Cedit'in ortadan kaldırılmasının gerekçelerini sergilemektedir. Üçüncü madde, ulemanın eylemlerine ilişkin hükümleri getirmektedir. Maddeye göre: "Ulema arasında dinimizin gereği olan, bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi kuralına aykırı gelmek eğilimi, Devlet adamları arasında şeriat ve kanuna uymayan işlere girişime kalkma gibi haller görüldüğü için bundan böyle bunların ordu isteklerine uygun, doğruya yönelmiş yolda gitmelerini sağlamak gerekir." Hüccetin son maddesi ise, ordunun devlet işlerine karışmayacağına dairdir. Şer'i sözleşme incelendiği zaman Sultan'ın, kullarına karşı egemenliğin paylaşılmasına yönelik bazı ciddi sözler verdiği görülmektedir. Bir kere (bilinenin uygulanması, istenmeyenin önlenmesi) yaklaşımı, Sultan'ın iradesi dışında bir iradenin varlığına işarettir. İstenmeyenin uygulanması deyimi, ister istemez kim ya da kimler tarafından istenmeyen deyimini akla getirmektedir. Bu noktada, söz konusu iradenin halkın iradesi olduğu belli belirsiz anlaşılmaktadır. Bu iradenin isteği doğrultusunda birtakım işlerin yapılması ise, gene aynı sözleşme tarafından ordunun (yeniçerilerin) gözetimine bırakılmıştır. Şer'i sözleşmenin yasal gücü olup olmadığı çok tartışılmıştır. Bizim, bu noktalar üzerine tekrar dönüp, bazı biçim sorunlarını yeniden gözler önüne sermeye niyetimiz yok. Araştırmamız açısından "Şer'i Hüccet"in egemenliğin paylaşımına yönelik ilk adımlardan biri olduğu noktasının altının çizilmesi yeterlidir.

b) *Sened-i İttifak:* Şer'i sözleşmeye oranla daha geniş ve etkili bir egemenlik paylaşımı belgesidir. 17. yüzyılın hareketli ayaklanma yıllarından sonra, Anadolu ve Rumeli'de ağalar, beyler vb. küçük, bir anlamda otonom beylikler kurmuşlardı. Alemdar Vak'ası, bu beylerin gücü ve etkisi hakkında Osmanlı ileri gelenlerine ve aydınına önemli ipuçları verdi. Âyan, derebeyi ve beylerin, daha genel bir deyimle Osmanlı toprakları içindeki hanedanların yetki ve hakları ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerini belirlemek amacıyla bir "Meşveret" meclisinin toplanmasına karar verildi. Âyan'dan Sadrazam Mustafa Paşa, toplanan meclisi açarak amacını açıkladı. Söylenenlere bakılırsa tartışmalar çok sert ve uzun sürmüş ve sonunda Sened-i İttifak denilen

belge imzalanmıştır. Belgenin giriş bölümü "Şer'i Hüccet" gibi gerekçeyi içermekteydi. Kabul edilen ilkeleri şöyle özetlememiz mümkündür:

Hanedan diye adlandırılan beyler, Osmanlı padişahının egemenliğini ve yasa yapıcılığını kabul etmişlerdir. Gene bu beyler, padişahın yasa ve emirlerinin bir yürütme organı tarafından uygulanacağını, yürütme organı olarak gözüken sadrazamlık makamına karşı bu nedenle "Kimsenin karşı bir eylemde" bulunmayacağı ilkesini benimsemişlerdir. Nihayet hanedanın, hak doğrultusunda olmayan yasa ve emirlere karşı, bir direnme hakkının doğması da gene Sened'de kabul edilmiştir. Ne var ki yasama, yürütme ve hanedanlar arasında kurulan bu dengenin sağlanması ve denetlenmesini izleyecek bir organın kurulması Sened'de yer almamaktaydı. Bu eksiklik Sened'in ciddiyetten yoksun olduğu kanısını vermektedir. Nitekim, onca hanedan arasından ancak dördü senedi imzalamıştır. Buna karşın, aynı Sened'e imza koyan bürokrat sayısı yirmi birdir. Biçimsel olarak incelendiğinde Sened'e, aralarında bir sözleşmenin oluşturulduğu tarafların, yani padişah ve hanedanın itibar etmediği görülmektedir. Buna karşın bürokratlar Sened'e çok önem vermişlerdir. Tüm eksikliklerine karşın bu Sened, anayasal düzene yönelik atılmış önemli bir adımdır ve Osmanlı padişahının egemenliğinin paylaşılabileceği bu Sened'le belgelenmiştir. Diğer yandan da bürokrasi, yürütme gücünün üstünlüğünü bu belgeyle gündeme getirmiştir. Sened'i zorunlu olarak kabul eden II. Mahmut, padişah olduğu süre içerisinde "Monarşik Mutlakiyet"e yönelik tavrını pekiştirerek Sened'i kısa sürede etkisiz bir kâğıt parçası haline indirgemiştir. Ne var ki, bu duruma karşın Sened, Türk Anayasa Hukuku açısından önemli bir dönemeç olma niteliğini bugün de korumaktadır. Bu arada Sened'in fiilen hükümsüz kalmasına karşın, bürokratların yürütme erkindeki etkinliklerini gittikçe artırarak devam ettirdiklerine de işaret edelim.

c) *Tanzimat:* Osmanlı padişahının egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı tüm halka duyuran ilk belgedir. Tanzimat, Büyük Reşit Paşa'nın öncülüğünde hazırlanmıştır. Hazırlanışında Batı Avrupa ülkelerinin etkisi açıktır. Tanzimat Belgesi'ni, 1838 İngiliz ticaret antlaşmasını tamamlayan, Avrupa burjuvazisinin Osmanlı ülkesi içersindeki eylemlerini güvence altına alan bir yasal çerçeve gibi kabul etmek yanlış olmaz. Tanzimat bir anlamda Mehmet Ali Paşa sorununa karşı Osmanlı bürokratının padişahın

çevresinde kenetlenerek yeni bir düzen kurma çabasıdır. Bürokrasi böylece kendi geleceğini İngiltere gibi Avrupa güçlerinin garantisi altına sokmuş olmayı hesaplamaktaydı. Nitekim Tanzimat'a ilişkin ilk yazılı belge Reşit Paşa'nın daha II. Mahmut zamanında, 12 Ağustos 1839'da İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'a gönderdiği muhtıradır. Reşit Paşa, Fransızca yazılan bu muhtırada, düşündüğü reformun bir "systeme immeublement établi"yi gerçekleştirmek olduğunu, bu üç sözcükle özetlemişti. Reşit Paşa'nın amacı, yazışmalarından anlaşıldığı gibi yönetim, yani bürokrasi üzerindeki padişahın yetkisini kısıtlamaktır. Bu, Avrupa kapitalizmi tarafından da istenmektedir. İsteklerin bileşkesi ortak olduğu için Tanzimat Fermanı ortaya çıkabilmiştir. Abdülmecit de kendinden önceki Padişah gibi darboğazı geçtikten sonra ortadan kaldırırım niyetiyle Ferman'ı kabul etmiştir, ama bu kere darboğazı yaratan Avrupa kapitalizmi olduğu için, Tanzimat'ın getirdiği ilkeler daha da gelişip genişleyerek sürüp gitmiştir.

Tanzimat Bildirgesi'nde üç temel nokta vardır:

— Padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlaması,

— Kişiye bağlı can, mal ve onur korurluğu haklarının padişahın egemenlik alanından çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanması,

— Yürütmenin "Mevad-ı Esasiye" olarak nitelenen ilkeler uyarınca düzenlenecek yasalarla çalışması.

Bu üç ilke, yasama, yürütme ve yargı organlarının özerkliği oranında etkin bir biçimde uygulanabilecek ilkelerdir. Aslında Tanzimat Bildirgesi'nin en kapalı yanı yürütmeyi bağlayacak "Mevad-ı Esasiye"nin nelerden oluştuğu noktasıdır. Yüksek Şûra'nın bir protokolu, söz konusu "Mevad-ı Esasiye" şöyle belirler:

"— Devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecektir,

— Bu kanunlar şeriata uygun olacaktır,

— Bu kanunların amacı, sayılan üç hakkın (can, mal, onurun korunması hakları) dokunulmazlığını sağlamak olacaktır.

— Bu kanunlar din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasına eşitlikle uygulanacaktır,

— Hükümdar bunlara aykırı eylemlerde bulunmayacağına söz verecektir."

Tanzimat Bildirgesi'nin getirdiği yeni kurumlardan biri de yasama görevini yerine getirecek sürekli meclislerin kurulmasını

öngörmesidir. Bu meclislerin üyeleri asker-sivil bürokrasi ve ulemalardır. Böylece yasama açısından da bürokrasi belirli bir ağırlığa sahip olmuştur. Kısacası Sened-i İttifak'ta âyan ve diğer hanedanlarla hükümdar arasında yapılan sözleşme, bu kere hükümet ile hükümdar arasında gerçekleştirilmiştir. Hükümet ise, merkezi bürokrasinin üst organı olduğu için, Tanzimat Bildirgesi'ndeki egemenlik paylaşımı hükümdar ile bürokrasi arasındadır.

Tanzimat Bildirgesi, getirdiği yeni yaklaşımlara karşın, istenilen dengenin bozulması halinde ortaya çıkacak sorunların "mercii"ni belirtmemektedir. Şeriat hemen her konuda yol gösterici, çerçeve yasa anlamında ise de, uygulama bu çerçeve yasanın yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle 1850'den sonra yeni "ıslahat" bildirgeleri yayımlanmış, boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. Bu yeni "Islahat" dalgasının başlamasının en önde gelen nedeni, Kırım Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkelerinin Tanzimat Bildirgesi'yle vaat edilen reformların gerçekleşmemesinden ötürü yaptıkları baskılardır. 1856 Islahat Fermanı, sadrazam, dışişleri bakanı, şeyhülislam ve Batı Avrupa devletlerinin temsilcilerinin katıldığı bir dizi tartışmalı toplantı sonunda yayınlandı. Bu Ferman, 1839 Tanzimat Bildirgesi'nden bağımsız düşünülemez, Tanzimat Bildirgesi'nde ileri sürülen vaatlerin gerçekleşmesine ilişkin bir dizi somut tedbirleri içerir. Bu tedbirlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: Bütçe yapılması, bir bankanın kurulması, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ile o ülkelerin yetkili uzmanlarının çağrılması, karma mahkemelerin kurulması. Bu somut tedbirler, Osmanlı ıslahatlarının, ekonomik bağımlılığı pekiştiren birer çerçeve oldukları konusundaki kanımızı güçlendirmektedir.

1856 Fermanı, yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi düşüncesini tartışmaya başlayan ilk resmi bildirgedir. Fakat bu temsil sistemi, o günün koşulları içerisinde, Müslüman halktan çok Müslüman olmayan tebaa için etkendi. Bu özelliğinden ötürü 1856 Islahatı için dışa dönük, Hıristiyanlara yönelik ıslahat da denmektedir. Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan değişik uluslardan oluşan tebaayı "Osmanlılık" denilen soyut ve açık olmayan bir ulus duygusu çevresinde toplama çabası da bu Islahat Fermanı'nda gündeme getirilmiştir. Kısa kısa değinmelerimizden de anlaşılacağı üzere, 1856 Islahatı Osmanlıların ekonomik, kültürel ve toplumsal dışa

bağımlılığını daha da artıran bir yapıdadır. Kırım Savaşı galipleri, Batı Avrupa ülkelerinin de istediği budur.

1856 Islahat Bildirgesi'nden sonra alınan bir dizi karar ve yürürlüğe konulan yasalar da Tanzimat'tan itibaren bütün Islahat hareketlerinin şaşmaz doğrultusundadır. Bu dönüşümlerden en önemlilerini sıralayalım:

— *1858 Arazi Yasası:* Bu yasa 17. yüzyıldan beri Beyler, Ayanlar ya da güçlü çiftçiler tarafından gasp edilen topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını güvenceye almakta; miri toprakların özel mülke dönüştürülmesi sürecini kolaylaştıracak hükümleri getirmekteydi. Bu durumuyla yasa, büyük toprak sahipliğini destekleyen bir niteliğe sahiptir.

— İl yasaları: Bu yasalar yerel yönetime yönelik bir dizi dönüşümü getiren yasalardır. Bu dönüşümler açısından iki önemli çelişkinin oynadığı role işaret etmekte yarar vardır. Bu çelişkilerden birincisi yerel bürokrasi ile büyük toprak sahiplerinin arasındaki kutuplaşmadır. Diğeri ise yerel ulusçu akımları destekleyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nu sultası altına almak isteyen dış güçler ile Osmanlı yönetimi arasındaki çelişkidir. Kuşkusuz bu çelişkilerde dış dinamikler belirleyici olmaktadır. Nitekim yerel yönetimde gündeme getirilen İl Meclisleri, meclis üyesi olmayı ve seçmeyi içeren geniş kısıtlamalara sahip olmakla birlikte, merkezi ve yerel bürokrasinin yetkilerine indirilmiş bir darbe sayılabilir. Dış dinamiklerin yerel yönetim üzerindeki hassasiyetleri, il yönetimine ilişkin yasa, kararname ve diğer kuralların sık sık değişmesi sonucunu getirmiştir. Böylece dış kapitalist güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmede önemli bir alan elde etmiştir.

— Yabancıların Osmanlı ülkesinde toprak sahibi olmaları (1858), Deniz Ticaret Yasası (1864), Ticaret Muhakemeleri Nizamnamesi (1862) gibi dönüşümler "Islahat"lar arasında sayılmaktadır. Ne var ki bunların, kapitalizmin yasal gereksinimlerinin ürünü oldukları ortadadır. Eldeki bazı bilgilere göre Fransız Medeni Yasası'nın Osmanlı hukuk düzenine uyumlandırılmaları çabası, ulemanın karşı koymasıyla sonuç vermemiş, ama bu paralelde bazı değişikliklerin Mecelle'de yapılması uğraşları kesintisiz devam etmiştir.

1876 Anayasa hareketine kadar yapılan bir dizi dönüşümün kısa öyküsü budur. Bu dönüşümler, Osmanlı ekonomisi üzerinde tam bir hegemonya kurmuş olan Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizminin gelişimine paralel olarak etkilerini daha da artırma-

larının doğrusal sonucu kabul edilmelidir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tekelci aşamaya ulaşmış olan Batı Avrupa kapitalizmi, yapısı gereği, emperyalist eylemlerini gerçekleştirme yönünde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskısını arttırmıştır. Emperyalizmin ayrılmaz üç öğesi biçiminde niteleyebileceğimiz piyasa arama, yatırım alanı sağlama, ucuz hammadde elde etme hedefleri, Osmanlıları Batı kapitalizminin odak noktalarından biri haline getirmiştir. 1870'ten sonra gelişen Alman kapitalizminin de devreye girmesi Osmanlılar üzerinde oynanan oyunun boyutlarını daha da genişletmiştir. Alman ve İngiliz kapitalizminin mücadele alanı haline gelen Osmanlı İmparatorluğu, bu iki güç arasındaki görece dengeden yararlanarak bir süre yaşamayı başarmışsa da, sonuçta emperyalizmin parçalayıcı ve yıkıcı pençelerine düşmüştür.

Ekonomik ve yasal kurumlarıyla Osmanlı ülkesine giren kapitalizm, bu konuda etkin silah olarak kültürünü de kullanmayı bilmiştir. Yani olguyu salt ekonomik ya da yasal çerçeveler açısından görmemek, kültürün de içerildiği bir bütünün işlevini doğru kestirmek gerekir. Özellikle Osmanlı aydını burjuva kültürünün etkisini en fazla hisseden grup olmuştur. Sanırım bu, günümüze kadar da devam etmiştir. Kuşkusuz, burjuva kültürünün sakıncaları kadar nimetleri de vardır. Özgürlük, ulusun egemenliği kavramları bu kültürün doğal sonuçları olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle aydın kesimlerinin yaşamına girmiştir.

2) Osmanlı Aydınının Demokratik Hak ve Özgürlükler Doğrultusundaki İlerici Mücadelesi

Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları tarafından 1860'lı yıllarda açıkça tartışılmaya başlandı. Gerçi 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bazı Osmanlı devlet adamları Avrupa ülkelerindeki meşruti yönetime yönelik gelişmeleri görerek, bu biçimdeki bir yönetimi Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden canlanabilmesi için gerekli koşul olarak nitelemeye başlamışlardır. Bazı tarihçiler, Mustafa Reşit Paşa'nın, II. Mahmut'a meşrutiyet yönetimini övdüğünü ileri sürmektedirler. Bu konuda kanıtlayıcı belgelere sahip olmasak bile Osmanlı devlet adamlarının, özellikle Tanzimattan sonra meşruti hükümdarlık fikrini benimsemeye başladıklarını söyleyebiliriz. Osmanlı genç aydınlarının Kırım Sava-

şı'ndan sonra bu düşünceye daha da yatkın oldukları bilinmektedir. Özellikle genç deniz ve kara subaylarının İngiliz ve Fransız meslektaşlarıyla, Kırım'da aynı saflarda çarpışırken, burjuva demokratik fikirleri tanıdıkları, bu düşüncelerin genç Osmanlı aydınları arasında yayıldığı kuşkusuzdur.

Osmanlı asker-sivil aydını, Tanzimattan beri süregelen dönüşümlerin etkisiyle burjuva toplumlarına özgü liberal düşünceleri yakından tanımaya başlamıştı. Edebiyat alanındaki yenilikler bu düşünceleri daha da yaymaktaydı. Tüm bu nedenler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki meşrutiyet hareketinin öncülüğünü yapma görevini bir biçimde aydınlara bırakmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Politik, ekonomik ve kültürel" ilerlemesine yönelik çabaları içeren siyasal eylemlerin dayandığı ve bu eylemleri oluşturan ideolojik koşullar 1860'lı yılların başında ortaya çıkmaya başladı. İdeolojik koşulları oluşturan çekirdek "Tasvir-i Efkâr" gazetesi çevresinde gelişti. Bu gelişimde Türk düşün adamı Şinasi'nin yeri ve etkisi büyüktür. Şinasi "Yeni Osmanlılar" hareketini başlatan kişidir. "Yeni Osmanlılar hareketini pek çok akımlar etkilemiş olsa bile, hareketin fikirsel geleneklerinin temeli tek kişi tarafından atılmıştır; yapıtlarıyla Türk aydınlarına 19. yüzyıl Avrupasının sosyal ve politik görüşlerini tanıtan, şair Şinasi Efendi"dir.

Şinasi Türk kamuoyunca bir sanatçı, bir şair olarak tanınır; okullarımızda onun bu yönü üzerinde derinlemesine durulur. Oysa Şinasi, Türk siyasal yaşamındaki etkisi ile sanatçı yönünden daha önemli olan bir kişidir. *Şair Evlenmesi* adlı yapıtı Türkiye'de ilk çağdaş tiyatro örneği olması yanı sıra, içerdiği ilerici düşünceleri yönünden de önemli bir aşamayı simgelemektedir. Şinasi bir subay çocuğudur, yani bürokrat aileden gelmektedir. Babası, o küçük yaştayken öldüğü için, Şinasi yoksulluk içinde büyüdü. Rastantıların sonunda diye niteleyebileceğimiz bir biçimde, Mustafa Reşit Paşa'nın girişimiyle Avrupa'ya öğrenim için gönderilen gençlerin arasına katıldı. 1852 yılına kadar uzun bir süre (yaklaşık olarak on yıl) Paris'te kaldı. Bu uzun öğrenim süresi, ona burjuva kültürünü yakından tanıma olanağı verdiği gibi, o dönem Fransasının tüm toplumsal ve siyasal olaylarının içinde yaşama fırsatını da vermişti. Nitekim bazı kaynaklara göre, Şinasi 1848 devrimi sırasındaki siyasal eylemlere de aktif olarak katılmıştır. Diğer yandan Şinasi'nin Lamartin ve Renan'la tanıştığı, döneminin liberal çevreleriyle sıkı ilişkiler içinde bulun-

duğu da bilinmektedir (Ş. Mardin). Mustafa Reşit Paşa'nın (1852-1858 yılları arasında) yakın bir mesai arkadaşı gibi çalışan Şinasi, Paşa'nın ölümünden sonra kültürel ve siyasal ilerici düşünceleri doğrultusunda çalışmalarına devam etti. Bu dönemdeki çalışmaları, onun Türk sanat ve düşün yaşamının önderi olarak kabul edilmesini sağladı. 1860'tan sonra Agâh Efendi'nin çıkardığı "Tercüman-ı Ahval" gazetesinde çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerlemesine ilişkin sorunları ele alan ve bunlara özgün çözümler getirmeye çalışan yazılarını, bu gazetede yayımlamaya başladı. Ne var ki Agâh Efendi'nin, yazılarının siyasal içeriklerinden ürkmesi, Şinasi'nin bu gazetedeki çalışmalarını kısa kesmesine neden oldu. "Tercüman-ı Ahval"den ayrılan Şinasi, kendi gazetesi "Tasvir-i Efkâr"ı kurdu. Gazete 27 Haziran 1862'de çıkmaya başladı. Gazetenin ilk sayısında yayımlanan Şinasi'nin yazısı, o güne kadar Osmanlı ülkesinde açıkça söylenmeyen ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kavramları gündeme getiriyordu. Şinasi bu yazıda halkın ülke sorunları konusunda, söz söyleme, çözüm getirme hakkının var olduğuna işaret ederek: "Devlet, ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır. Ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir."

Şinasi bu düşünceleriyle, devletin, yönetimde ulusu temsil ettiğini, devletin sorunlara getirdiği çözümler konusunda halkın sözlü ve yazılı düşüncelerini özgürce belirtme hakkına sahip olduğunun altını çizmekteydi. Böylece kamuoyu kavramı ve devletin bir "mümessil" olduğu yaklaşımı ortaya atılmaktaydı. Kuşkusuz bu kavramlar yeniydi, toplumda açık olarak ilk kez tartışılmaktaydı. Şinasi'nin bu ilerici düşünceleri, "Tasvir-i Efkâr" gazetesini bir aydınlar merkezi haline getirmeye yetti. Gazetenin yönetim yeri, her zaman genç ve ilerici Osmanlı aydınlarının toplandığı, bazı sorunları kendi aralarında tartıştığı bir kulüp biçimine dönüştü.

Şinasi'nin bir başka yanı da, "reformlardan" söz eden ve devlet yönetiminde sorumluluğu olmayan bir kişi oluşudur. Adeta halktan biri, sade bir aydın olarak bu önerilerini yapmaktadır. Şinasi Türkiye'de Batılılaşmanın ideolojik temelini oluşturan kişidir. Onun düşüncesine göre, Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesi geriliğin aşılmasında en büyük adımın atılmasıdır. Bu noktada, Şinasi'nin Batılılaşma açısından söyledikleri üzerinde tartışmamız gerekecektir. Şinasi, Batı'nın kurumlarını almayı

kastederken, yükselen burjuvaziye özgü demokratik kurumları ima etmektedir. Bu kurumların Avrupa'da oynadığı ilerici rolü fark etmiştir. Osmanlı saltçı yönetiminin de alt edilmesinde, Avrupa aristokrasisi ve saltçı yönetimlerini dize getiren burjuva ideolojisini kendine rehber kabul ediyor ve bu düşünce yönünde fikir üretiyordu. Aristokrasiye ve aristokrasiden kaynaklanan saltçı idareye yönelik mücadelede burjuva liberal düşününün oynadığı etkin rol hatırlanırsa, Şinasi'nin yaklaşımının rasyonel olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki, burjuva ideolojisi, kapitalizmin tekelci-emperyalist evresinin başladığı 19. yüzyılın son çeyreğinde kendi iç zıtlıklarını da birlikte getirmekteydi. Şinasi ve dostları, sorunu bu boyutlarda ele alacak bilgiye sahip değillerdi; ve sahip olsalar da toplumsal, ekonomik ve kültürel ilerleme açısından daha farklı bir davranışın içinde olacakları da söylenemezdi.

"Tasvir-i Efkâr"da Şinasi'yle birlikte "ulus", "vatan", "özgürlük" ve "devrim" sözcüklerini kullanarak kamuoyuna mal ettirmeye çalışan bir başka ilerici, Namık Kemal de yazmaktaydı. Basın, Türk düşün yaşamında önemli bir rol oynama, bazı düşüncelerin çevresinde bir kamuoyu oluşturma yönünde önemli bir adım atmıştı. Basının bu etkinliğinden söz ederken Ali Süavi ve gazetesi "Muhbir"e de değinmek gerekir. "Muhbir" 1866'da çıktı. Çıktığı andan itibaren, özellikle Girit sorununu bahane ederek hükümete karşı bir muhalefet çizgisi oluşturmaya çalıştı. Girit sorununun çözümlenmesinin, ancak bir milli meclis kurmakla mümkün olabileceğini söyleyerek, meclis düşüncesini ortaya attı. Bu arada okuyucu mektupları yayımlayarak, halkın yönetim hakkında görüşlerini serbestçe söylemesi ve yazması geleneğini yaratmak istedi. "Muhbir" elli beş sayı çıktıktan sonra kapatılmıştır. Şinasi, N. Kemal, A. Süavi ve diğer ilerici, yurtsever aydınlar 1860'lı yılların ilk yarısında basın yoluyla kamuoyunda belirli bir düşünün oluşmasını sağlamaya gayret etmişlerdi. Fakat bir örgüt olmadan bu düşünceleri eyleme dönüştürmenin kolay olmayacağını da çok geçmeden anladılar. Örgüt, 7 Haziran 1865'te Belgrat ormanlarında düzenlenmiş bir piknik görüntüsü altında kuruldu. Örgüt ilk zamanlarda "Yurtseverler Birliği" adını almışsa da, kısa bir süre sonra bu adı, tarihte önemli bir yere sahip "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. Birçok araştırmacı, "Yurtseverler Birliği"nin örgütlenmesinde İtalyan Carbonari örgütünün yapısının temel alındığını söyle-

mektedir. Carbonari örgütü, İtalyan yurtseverlerinin, hücre esasına uygun biçimde örgütledikleri bir gizli dernektir. Bu dernek fazla başarılı olmamıştır. Birçok hücre üyesi hapishanelerde can vermiştir. Carbonari örgütünün başarısızlıklarını gören Mazzini, devrim düşüncesini gençler arasına yayarak, gençleri siyasal eylemlerde kullanma stratejisini geliştirdi. Avrupa gençliği (Jeune'lük) akımı başladı. Mazzini-Garibaldi kuvvetlerinin yenilgisinden sonra birçok genç ve örgüt ileri geleni İstanbul'a sığındı. Fransa yoluyla İstanbul'a gelip yerleşen "jeune"lerden biri de Şinasi'nin Paris'ten tanıdığı Gianpietri'dir. Gianpietri, Mazzini-Garibaldi jeune'lerindendir. İstanbul'da önce "Presse Orient" sonra da "Courrier D'orient"i çıkarttı. Şinasi her iki gazetede de yazmıştır. Hatta Şinasi'nin bazı yazılarını önce "Courrier"de yayımlatıp, sonra da bu gazeteden yapılan bir çeviri gibi kendi gazetesinde de yayımladığı, böylece bir tür güvence sağladığı ileri sürülmektedir. Gianpietri'nin başlattığı bir anayasa tartışmasına İstanbul'da yayımlanan tüm yabancı gazetelerin katıldığını görmekteyiz. Namık Kemal'in Anayasa ve Meşrutiyet düşüncesine, o tartışma sırasında daha bir yaklaştığı ileri sürülür. N. Kemal'in bir tanıdığına "Geçen gün Gianpietri ile meşrutiyeti konuştuk. Herif iki saat söyledi. Nihayet meşrutiyetin bizde de yürütülebileceğine beni inandırdı" dediği nakledilmektedir. Konuya ne yandan bakarsak bakalım, 1860'lı yıllarda basın, meşrutiyet düşüncesinin Türk aydınları arasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İç örgütlenmesi Carbonari örgütleri benzeri olan "Yeni Osmanlılar Derneği" yurtiçinde kurulduktan kısa bir süre sonra yurtdışına çıktı ve eylemlerine orada devam etti. "Yeni Osmanlılar Derneği"nin tüm mali sorunlarını Mustafa Fazıl Paşa çözümlemiştir. Mustafa Fazıl Paşa'nın meşruti bir düzeni getirecek anayasadan ne derece yana olduğunu bilememekteyiz. Ama Osmanlı Hükümeti'ne olan muhalefetinin temelinin düşünsel olmaktan çok kişisel olduğunu gösteren bilgilerimiz vardır. Şöyle ki, Mustafa Fazıl Paşa'nın sorunu, Mısır Hidivliği vârisliğini ele geçirmekti. Bu Hidivliğin verasetine ilişkin yasanın değiştirilmesiyle hakkını yitiren Mustafa Fazıl Paşa, bu hakkı tekrar elde etmek için çalışıyordu. "Yeni Osmanlılar Derneği"ni parasal olarak desteklemesinin temel nedenlerinden başta geleni de bu hakkını gerçekleştirme arzusuydu. Bu arzuyu Âli Paşa'yla çekişmeye kadar indirgemişti.

Türkiye'de kurulan, sonra 1867'den itibaren Avrupa'da faaliyetlerine devam eden "Yeni Osmanlılar Derneği"nin programı konusunda kesin bir düşün birliği yoktur. Hatta içlerinden birinin ifade ettiği gibi, mevcut üyeler arasında Âli Paşa'nın devrilmesinden başka ortak bir amaç bulmak da zordur. Ama her şeye karşın dernek, eylemlerine devam ettiği sürece bazı programların çevresinde birleşmiştir. Bu programlardan birincisi, 1867 baharında kamuoyuna açıklanan bir açık mektuptur. Bu açık mektup, Mustafa Fazıl Paşa tarafından, Abdülaziz'e yönelik biçimde kaleme alınmıştır. Bazı çevreler bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından yazılmadığını ileri sürerlerse de, bu iddiayı pekiştirecek bir kanıt mevcut değildir. Ayrıca mektubun kimin tarafından yazıldığından çok, içeriği önemlidir. Çünkü mektup uzun süre Yeni Osmanlılar Derneği'nin bir program taslağı gibi kabul görmüş ve yayılmıştır. Mektup, 1326'da (1910) İstanbul'da tekrar basılmış ve "Paris'ten Gelen Mektup" adıyla dağıtılmıştır. Mektubun içeriğini şöyle özetleyebiliriz:

— Her gelişmenin ve ilerlemenin temelinde özgürlük yatar,

— Özgür bir kamuoyu, memurların keyfi davranışlarını denetler, hata yapmalarını engeller.

— Özgürlüğün olmadığı toplumlarda reformlar gerçekleştirilemez.

— Özgürlüğün olmaması, Avrupa ülkelerinin, Osmanlı devletinin işlerine karışmasını adeta teşvik etmektedir.

— Özgürlük, padişahın bağımsızlığını kaldırma anlamına gelmediği gibi, halkı din ve geleneklerinden uzak düşürme gibi bir sonucu da vermez.

— Din, kişinin manevi yönünü ilgilendirir, bir ülkenin yasalarını din kuralları belirlemez. Dinin dünya işlerine karıştırılması, onun halka karşı kullanılması olanaklarını da artırır.

— Her ülke için meşru devlet şekli anayasalı bir devlet düzenidir.

— Adaletin ilkeleri mekâna göre değişmez.

— Zulüm ve istibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu ve eylemleri denetlenebilen bir yönetimin kurulmasıdır.

Söz konusu açık mektubun Sofya'da Krilli ve Metodi kitaplığının eski baskılar bölümünde bulunan metninde (Bulgarca olarak) "Hünkârım, İmparatorluğu kurtarınız, meşrutiyeti ilân ediniz." cümlesi yer almaktadır. Bu belgede Mustafa Fazıl Paşa

ve arkadaşlarının hazırladıkları bir anayasa tasarısının Sultan'a sunulmasının da önerildiğine rastlanmaktadır. Mektubun bu bölümünün Yeni Osmanlıların yurtdışında faaliyete geçip, açıkça meşrutiyeti istemeye başladıkları yıllarda, 1860'lı yılların sonunda yazılıp ilave edildiği düşünülebilir.

1867 yılının ilkbaharından itibaren Yeni Osmanlılar Derneği'nin ağırlık merkezi yurtdışına kaydı. Bu kaçış, temelde bir dizi olayın yarattığı nedenlere dayanmaktadır. Önce "Tasvir-i Efkâr" ve "Muhbir"in yayınlarından hükümet rahatsız olmaya başlamıştı. Nitekim 6 Mart 1867'de yayımlanan bir hükümet bildirisinde, basındaki bazı kişilerin sorumsuzca davrandıkları, yıkıcı faaliyetlere kapıldıkları iddia edilerek, "ülkenin genel sorunlarının gerektirdiği koşullarda, basın yasasının varlığına bakılmaksızın, yönetimsel tedbirlere başvurma hakkının saklı tutulduğu" bildiriliyordu.

Bu bildirinin hemen arkasından hükümet, 9 Mart'ta "Muhbir"i kapattı, Ali Süavi'yi Kastamonu'ya sürdü. 24 Mart'ta "Tasvir-i Efkâr" son sayısını yayımladı. Bu arada Namık Kemal, Erzurum vali yardımcılığına, Ziya Bey de Kıbrıs mutasarrıflığına atanmıştı. Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'e kaçma teklifini kabul eden Namık Kemal ve Ziya Bey hazırlıklarını tamamlarken, Âli Paşa'ya hazırlanan bir komplonun ortaya çıkarılması, örgütün bazı üyelerinin tutuklanması, Yeni Osmanlıların dış ülkelere kaçışını hızlandırdı.

1867 yılının ortalarına kadar Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Süavi, Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Efendi, Mehmet Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa Paris'e kaçmış bulunuyorlardı. Şinasi, zaten 1865'ten beri Paris'te bulunmaktaydı. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki evinde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda örgüt gazetesinin Avrupa'da çıkarılmasına karar verildi. Bu arada "Muhbir"in yeniden çıkarılması için gerekli yardım M. Fazıl Paşa tarafından yapıldı. M. Fazıl Paşa, 250 bin franklık bir fonu, gazetelerin çıkarılmasına tahsis ettiği gibi, yurtdışına göçenlere de aylık bağladı. Derneğin kuruluş tüzüğü de gene 10 Ağustos toplantısında kabul edildi. Tüzüğün yazılmasında iki kişinin yardımı oldu. Bunlardan Wladyslaw Plater Polonyalı, ulusçu bir burjuva devrimcisiydi. Diğeri ise Simon Deutsch'tür. Viyanalı olan Deutsch, 1848 Devrimi'ne karışmış, idama mahkûm olmuş, Paris'e kaçmıştı. Paris'teyken Karl Marx'ın Londra'da kurduğu ve Birinci Enternasyonal diye bilinen (Uluslararası İşçiler

Birliği'ne) girdi. Bu sıfatla Komün devrimine katılmadan ve daha sonra Birinci Enternasyonal'in başkanlığına gelmeden, 1857'de Yeni Osmanlılarla tanışmıştı." Yeni Osmanlılar Derneği'nin tüzüğü Fazıl Paşa, Namık Kemal, Plater ve Deutsch tarafından imzalandı. Yeni Osmanlılar arasındaki düşün ayrılıkları daha İstanbul'da başlamıştı. Önce de belirttiğimiz gibi, Âli Paşa'nın devrilmesini istemenin dışında ortak tarafları yoktu. Avrupa'da değişik düşün akımlarının içinde söz konusu ayrılıklar daha da büyüdü. Önce Şinasi dernekten ayrıldı. Abdülaziz'le Fransa'ya gelen Keçecizade Fuat Paşa'nın verdiği söz üzerine yurda döndü. Kısa bir süre içine kapanık, melankoli halinde yaşadıktan sonra öldü. Cenazesine hiçbir aydının katılmadığı söylenir. Daha sonra Namık Kemal ve Ziya Beyler, Ali Süavi'den koptular. Bu kopuşun nedeni "Muhbir" gazetesinin izlediği yayın politikasıdır. "Muhbir"in Fransa'da basılma hazırlıklarının ilerlediği günlerde Abdülaziz'in Fransa'yı ziyareti, Fransız hükümetinin Yeni Osmanlıların eylemlerine karşı bir dizi önlemler almasına neden olmuştu. Paris'e sığınan Türklerin kentten çıkmaları istendi. Bunun üzerine onlar da Londra'ya gittiler ve 31 Ağustos'ta "Muhbir"in dışarıdaki ilk sayısını çıkardılar. Binlerce basılan bu sayı, çeşitli yollardan Osmanlı topraklarına sokuldu ve dağıtıldı. Ne var ki, Ali Süavi ile Ziya Bey ve Namık Kemal'in araları gittikçe açılmaktaydı. Bir kere Ali Süavi gazeteyi Yeni Osmanlılar adına değil, kendi adına çıkartmaktaydı. Öte yandan düşünceleri ve sorunlara yaklaşımları açısından da arada önemli ayrılıklar vardı. Ali Süavi soruna dinci açıdan bakmayı yeğliyordu.

Bu arada Mustafa Fazıl Paşa'nın olaya ne kadar kişisel ve dar bir çerçeveden baktığını gösteren bir olay oldu. Paşa, Âli Paşa'yla barıştı ve Sultan'ın izniyle İstanbul'a döndü. Bu dönüşü Yeni Osmanlılar bir başarı olarak yorumladılar. Nitekim Namık Kemal babasına yazdığı mektupta, Mustafa Fazıl Paşa'nın sadrazam olmak ve Meşrutiyeti ilan etmek için İstanbul'a döndüğünü ileri sürmekteydi (M. C. Kuntay). Ne var ki, bu düşünce bir yanılgıydı. Mustafa Fazıl Paşa kısa bir süre sonra Adalet Bakanı oldu, Yeni Osmanlılara parasal yardımları kısa bir süre daha devam etti. Ama sonunda bütün bağlarını kopardı.

Parasal kaynaklarının kesilmesine karşın Yeni Osmanlılar, Meşrutiyete yönelik eylemlerine devam ettiler. 1868'de, Haziran ayında, kendi yayın organlarını çıkardılar. "Hürriyet" adındaki bu gazetede tüm yazıları hemen hemen Namık Kemal ve Ziya Bey

yazıyordu. Yazılar imzasızdı ve açıkça meşrutiyet savaşımına yakışacak nitelikteki yazılardı. Aralarındaki düşün farklarına karşın, "Hürriyet" Ali Süavi ile açık bir tartışmaya hiçbir zaman girmedi. Gazete çeşitli yollardan Türkiye'ye sokuluyordu. Yurtta, aydınlar tarafından öylesine aranan bir yayın organı haline gelmişti ki, fiyatı İstanbul'da bir liraya kadar çıkmıştı.

Namık Kemal, 63. sayıya kadar "Hürriyet"in redaktörü olarak kaldı. Fakat mücadelenin hedefleri yönünden Ziya Bey'le anlaşmazlığa düştü. Ziya Bey, tüm sorunların suçlusunun Sultan'ın çevresindeki bakanlar olduğunu ileri sürerek, eleştirilerin ve mücadelenin bunlara karşı yapılması fikrini savunuyordu. Namık Kemal ise sorunu böylesine dar açılı bir düzeye oturtmanın sakıncalarını ileri sürerek, mücadelenin bir bütün halinde düzene karşı verilmesi gerektiğini savunuyordu. Sonuçta, "Hürriyet"ten ayrıldı. Ziya Bey, "Hürriyet"i 100. sayıya kadar yayımladı. Sadrazam ve diğer yöneticilere karşı saldırılarını daha da artırdı. Ne var ki, Sultan'a en küçük bir eleştiri bile yöneltmiyordu. Bu durum çeşitli söylentilerin çıkmasına neden oldu. İngiltere hükümetinin baskısı sonucu İsviçre'ye geçen Ziya Bey, burada gazetenin son sayısını çıkardı.

Bu yayın organlarının dışında, değişik Avrupa kentlerindeki Yeni Osmanlılar da küçük tirajlı gazeteler çıkartmaktaydılar. Fakat aralarındaki düşün ayrılıkları gün geçtikçe artıyordu. Mustafa Fazıl Paşa'nın telkiniyle, yurtiçinde kontrolleri daha iyi olur düşüncesinin de ağır basması sonucu, 1870 yılının sonunda genel af ilan edildi. Böylece, Türk devrim tarihinin bir sayfası kapandı.

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki mücadeleleri sırasında politik bilinçlenme açısından önemli bir yol aldıkları kabul edilmelidir. Bu gençlerin, Osmanlılar için meşruti bir monarşinin anayasasını hazırlama, en azından geliştirme çabaları içerisinde cumhuriyetçi ve sosyalist düşünlerle, eylemlerle de karşılaştıkları bir gerçektir. Birinci Enternasyonal üyeleriyle birlikte olma ya da Paris komün günlerini yaşama vb. sıradan geçiştirilecek olaylar değildir. Bunların Yeni Osmanlılar üzerinde etki bıraktığı şüphesizdir. Bu etkiyi, yapıtlarında ya da eylemlerinde görmememiz onun varlığından şüphe etmemizi gerektirmez.

Nitekim yurda dönüşlerinde Hugo, Montesquieu, Lamartin, Concorcet, Voltaire, Molier ve Rousseau gibi yazarların yapıtlarını Türkçeye çevirdiler. Daha ilginci, Namık Kemal'in çevresinde

toplanarak, "İbret" gazetesinin çıkmasını sağladılar. Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Reşat ve Nuri Beyler bu gazetede çalışıyorlardı. 1872 Haziran'ında çıkan ilk sayı İstanbul'da olay yarattı. "Gazetenin ilk sayısının çıktığı gün, İstanbul sokaklarında alışılmamış bir canlılık vardı. Halkı her şeyden daha çok ve tüm reklamlardan daha fazla gazeteyi çıkaran jöntürklerin adları etkiliyordu. İlk sayı çabucak satıldı. O gün beş bin nüsha olarak ikinci baskı yapıldı. Böylece bu ilk sayının hepsi toplam olarak 25 bin nüshayı buldu." (Petrosyan)

İbret gazetesine yönelik bu ilgi artarak devam etti. İbret, Osmanlı aydını için hava ve su gibi zorunlu bir gereksinim maddesi haline gelmişti. Yazarları o günün ağır baskı koşullarına karşın birçok şeyi özgürce ve cesaretle söyleme eğilimindeydiler. Bu arada Paris Komünü'nün bile savunması yapılabiliyordu. Fakat bu ilgi, hükümetin de dikkatini çekmekteydi. Nitekim "İbret"in yayımlanmasından dört ay sonra kapatılma kararı alındı. Yazarları değişik yerlere sürgün edildi. Böylece kadro dağıtılmıştı. Ne var ki bu arada hesapta olmayan bir olay İbret'i tekrar canlandırdı. Ebüzziya Tevfik'in atandığı İzmir'deki Merkez Mahkemesi kapandı, dolayısıyla Tevfik, tekrar İstanbul'a döndü ve İbret'i çıkarmaya başladı. Namık Kemal, yazılarını Gelibolu'dan gönderiyordu. Bir süre sonra o da İstanbul'a döndü.

Namık Kemal, İstanbul'a döndükten sonra gazete yazılarına devam ettiği gibi, ünlü oyunu "Vatan yahut Silistre" üzerinde çalıştı. Bu oyun, 1873 yılı Mart ayında İstanbul'da sergilendi. İlk gösteriler birer siyasal olay haline geldi. Aydınlar, yazarı defalarca sahneye çıkarıyorlar, lehinde dakikalar süren coşkun tezahüratta bulunuyorlardı. Bu, belki de bardağı taşıran son damla oldu. Mart ayının sonunda "İbret" gazetesi tekrar kapatıldı. Namık Kemal tutuklandı ve Kıbrıs'a sürüldü. Nuri, İsmail Hakkı, Ebüzziya Tevfik de tutuklanarak ülkenin değişik yerlerine sürgüne gönderildiler.

1860'lı yılların başında filizlenip, sonra yaygınlaşan "Yeni Osmanlılar" hareketi, asker ve sivil aydın kadroların dışında büyük etkinliğe sahip olmasa da Türk siyasal düşününe önemli bir dönemeci aldırmıştır. Yeni Osmanlıların uğraşları "Parlamento", "Halka Karşı Sorumlu Yönetim", "Siyasal Özgürlük", "Salt Özgürlük", "Vatan" ve "Ulus" gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Türkiye'de demokratik anayasal hareketin düşün temeli "Yeni Osmanlılar" tarafından atılmıştı. Eylemleri o

günün koşulları altında toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemesini amaçlıyordu, yani kısaca ilericiydi.

3) 1876 Anayasası'na Doğru

1860'lı yıllar içerisindeki Yeni Osmanlılar hareketi, Osmanlı aydınının anayasal bir devlet yaklaşımını pekiştirmişti. "Şartlı" hükümdarlık ve anayasa kavramı, 1870'li yıllarda açıkça tartışılmaya başlanmıştı. Ne var ki, bütün tartışmalar, aydınlar arasında, yani sınırlı bir çevrede oluyor ve toplumun sınıfsal yapısı, bu tartışmaları bir düşün akımı olmadan öte bir sınıf mücadelesi sorunu haline getirmiyordu. "Şartlı" egemenlik sorununu gündeme getiren Osmanlı aydınlarının, soruna ne oranda geçerli çözümler getirdikleri de tartışmaya değer bir konudur.

Yeni Osmanlılar hareketinin başında, Şinasi, derneğin düşün lideri durumundaydı. Şinasi'nin kendi gazetesine yazmış olduğu makalelerde sürekli olarak kamuoyunun oluşturulması düşüncesini işlediğini bilmekteyiz. Bu açıdan çok kişi Şinasi'yi bir eğitimci olarak değerlendirme çabasındadır. Oysa Şinasi kamuoyunu oluşturmayı basit bir eğitim kuralı ya da yaklaşımı olarak değil, gelecekte egemenliğe bilinçli bir şekilde ortak olması için amaçlamıştır. Fakat Şinasi'nin etkinliği uzun sürmemiş, 1867'de Namık Kemal ve arkadaşları Paris'e geldiklerinden az sonra Şinasi, Keçecizade Fuat Paşa'nın aracılığıyla yurda dönmüş ve çok geçmeden de ölmüştür.

Gerek yurtdışındaki eylemleri sırasında, gerek yurda döndükten sonra çıkardığı gazete dolayısıyla, Namık Kemal'in düşün açısından Yeni Osmanlıların en önde gelen karakteri olduğunu görmekteyiz. Namık Kemal bir anlamda 1876 Anayasası'nın şekillenmesi sırasında da düşünceleriyle etken bireylerden biri olmuştur.

Namık Kemal'in devlet yönetimine ilişkin düşün modelini belirli bir yazısında bulamayız. Bütün yazıları, bu konuyla uzaktan ya da yakından ilgilidir. Namık Kemal'in yazılarında sürekli bir biçimde şu sorunların araştırıldığını görmekteyiz:

— Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri nelerdir?

— Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları var mıdır?

— Bu açıdan gerekli dönüşümler nasıl ve ne biçimde yapılabilir?

Bu soruları Kemal'in yazılarına dayanarak şöyle yanıtlayabiliriz:

— Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri ekonomik ve siyasaldır.

— Bu gerileme sürecini tamamıyla tersine çevirmenin tek yolu eğitimdir.

— Gerekli dönüşümlerin yapılabileceği tek şekil vardır: Anayasacı, merkeziyetçi bir düzenin kurulması.

1860'lı yıllarda Batı'nın düşün akımları ile o döneme dek erişilmedik düzeyde yakın ilişkiler kuran Osmanlı aydınlarının, toplumun yapısından gelen bir "dualite"nin etkisini silemediklerini görmekteyiz. Aynı etki Türk aydınının temel sorunu olarak günümüze kadar azalan ölçüde de olsa önemini korumaktadır. Şinasi, düşün düzeyinde bu etkiyi yenmiş görünürse de, toplum içinde dramatik bir yalnızlığa, aynı "dualite"nin sonucu olarak sürüklenmiştir.

Namık Kemal ise bu "dualite"yi düşün düzeyinde sonuna kadar taşımıştır. Bir yandan "Devair-i Belediye" taraftarlığını, yani "Paris Komünü"nü savunurken, diğer yandan "Doğal Hukuk" ile "Şer'i Hukuk"un ortak yanlarını gösterme çabasındaydı. Namık Kemal, Batı'da bulunduğu sürece tanıştığı ve burjuvazinin kendi sınıf savaşımında egemen sınıflara karşı başarıyla kullandığını saptadığı "Doğal Haklar" ve "Toplumsal Sözleşme" gibi düşünleri severek kabul ettikten sonra, koşullardan ötürü bu düşün akımlarının şeriatla uzlaştığı noktaları aramıştır. Zaman zaman bulduğunu iddia etmiştir. Oysa söz konusu düşünceler, burjuvazinin yükselmesi sırasında sınıf savaşımının başarısıyla doğru orantılı bir biçimde gelişen, burjuvazinin feodalite üzerindeki başarısını sağlayan yasal çerçeveyi oluşturan devrimci düşüncelerdir. Yani bir düzenin değişmeden devamını sağlayan düşünceler olmaktan uzaktır. Oysa Namık Kemal'in anayasa ve meşrutiyet konusunda kanıtlamaya çalıştığı nokta, bu düzenlerin temelde İslam geleneklerine uygun olduğu, yani anayasa ve meşrutiyet "Nizamı"nın İslam'da eskiden beri var olan bir düşüncenin canlandırılmasından ibaret olduğunu kanıtlamaktır. "Meşruta rejimini kabul, Batı rejimlerini taklit etmek değildir. Bu İslamlığın şeriat hükümlerinin, icmai ümmet'in sorunlarının zamanın koşullarına göre değişebilir oluşundan ötürü mümkündür. İslamlıkta dünyanın neresinden gelirse gelsin (isterse Çin'den gelsin) nerede bir ilerleme varsa onu almak bize emre-

dildiğinden geri dönme, ya da bulunduğumuz durumda kalma zorunluluğu yoktur. Sırf Batıda denendiği ve tutulduğu için meşruta rejiminin bir yenisini icada lüzum yoktur. Bizim geçmişimizde zaten vardır." Konuya böylesine bir oydaşmacılıkla yaklaşıldığında, yani "İslam ve Osmanlı kavramlarını çevirme çabası içinde, Namık Kemal, gerçekte anayasa rejimini değil despotizmi; halkı değil ümmeti; halk iradesini değil, biatı yapan ve halkla hiçbir ilişkisi bulunmayan 'çözme ve bağlama' yerlerini; halk rızasını değil, icmai temsil eden fetvayı savunmakta olduğunu gözden kaçırıyordu" (Berkes). Nitekim sonradan İslamcı görüşü savunanlar, Sultan Abdülhamid'e yaranmak isteyenler, meşrutiyeti gerçekten isteyenin II. Abdülhamit olduğunu, Namık Kemal'in ise despotizme taraftar bulunduğunu kendi yazılarıyla kanıtlayarak söylemişlerdir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'nin bu doğrultudaki çabaları pek ünlüdür.

Namık Kemal'i ve onun gibi düşünen Osmanlı aydınlarını böylesine çıkmazlara sürükleyen, onlara bir yerde "abes"i savundurtan olgu, Osmanlı toplum yapısını bilmemeleridir. Şöyle ki, Batı'nın "Doğal Haklar" ve "Toplumsal Sözleşme" gibi düşünceleri ve bunların türevi olan yasal çerçeve ile kurumlar, burjuvazi ile egemen sınıf arasındaki mücadelenin sonuçlarıdır. Oysa Osmanlı toplum yapısı incelendiğinde, bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi durağan bir sınıfsal yapı vardır. Burjuvazi genellikle levanten ve azınlıklardan oluşmakta ve dışa bağımlı bir gelişim çizgisi izlemektedir. Bürokrasi ise yeni bir düzeni kurmaktan çok, "Devlet-i Âli"yeyi kurtarma çabası içindedir. Bir sınıf olmadığı için de, bütün uğraşları süresince toplumun tüm katmanları tarafından tam anlamıyla desteklenmemiştir. Bulduğu tek destek kendisinin istememesine karşın, Batı kapitalizminin emperyalist güçleridir. Bu nedenle de uğraşları, toplumsal yapının yerleşik kurumlarına göre ilerici olmasına karşın, istenilen yararı sağlamamıştır. Sağladığı zararlar ise işin "cabası"dır.

1876 Anayasası'nın iki önderinden birinin düşün ve savları böylesine (kendi içinde) tutarsızlık gösterirken, diğer önder Mithat Paşa ise Namık Kemal'den ayrı bir yaklaşım içerisinde olaya bakmaktaydı. Mithat Paşa, ondan daha önce de Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı İmparatorluğu için yerel otonominin sağlandığı, yöresel meclislerin etken bir biçimde işlediği bir federal düzeni önermekteydiler. Mithat Paşa'nın uzun yıllar illerde üst kademe memurluklarda bulunması, bu tarz bir yönetimin daha fazla ba-

şarılı olacağı konusunda kendisinde bir izlenim uyandırmıştı. Mustafa Fazıl Paşa ise Mısır yönetiminde söz sahibi olmak istediği için federasyona yönelik bir anayasaya taraftardı. Ne var ki, Batı kapitalizminin Osmanlı devleti üzerinde sürdürdüğü emeller, bir federasyonun, o günün koşulları içerisinde çok tehlikeli sonuçlar verebileceğini gösterdiği için, Mithat Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa'nın düşünceleri anayasa tartışmaları sırasında fazla etkin olmadı; onlar da ısrarla savunmadılar.

1875 yılına gelinirken Osmanlı aydınları çeşitli düzenleri tartışmaya başlamışlardı. Yalnız bu tartışmaların ne ölçüde bilinçli yapıldığı bilinemez. Bir yandan burjuva-liberal hakların sağlanmasına yönelik meşrutiyet ve anayasa sorunu gündemdeyken, diğer yandan da "Paris Komünü" nedeniyle Birinci Enternasyonal ve Komün tartışılıyordu. Bu tartışmalar bugünkü yaygınlığında değilse bile, o dönemin koşulları içersinde dikkati çekecek düzeydedir. Paris'te, Komüncülerle birlikte çarpışan Reşat Bey, 5 Haziran 1288 (1872) tarihli İbret gazetesinde "Devair-i Belediye Tarafdârânı" adlı yazısında, Paris Komünü'nün amaçlarını ve eylemlerini açıklamaktadır. Yazının girişinde "Komün Devrimi, 1871 miladî yılının olaylarının en önemlilerinden olduğundan ve Avrupa'da bulunduğumuzdan, bu konudaki inceleme ve gözlemlerimizi açıklamayı halka yararlı gördük" diyen Reşat Bey, "18 Mart devrimcileri cumhuriyetin sürüp gitmesini isteyenlerdir. Bunlar cumhuriyeti sağlam bir temele oturtmak emelini besleyen gerçek yurtseverlerdir. Bu devrimciler haklıdırlar ve görevlerini yapmışlardır" diye konuyu sergilemektedir. Komüncülerin tüm eylemlerini teker teker savunan yazar, Paris'i yaktıkları konusundaki yaygın kanıyı şöyle çürütür: "... ve bir de komünün maksadı Paris'i yakmak olaydı buna kim mani olurdu? Montmartre mahallesinde bulunan seksen pare top bu maksadı iki saatte hasıl eylemeye muktedir değil miydi?"

Reşat Bey yazısının sonunda Versay'ın sömürgeci emellerini, Cezayir konusuna değinerek sergilemekten de geri kalmıyor... Reşat Bey'in yazdıkları şöyle: "Komünün gayet adil ve Tiers Cumhuru'nun da gayet zalim bir hareketi vardır ki, burada onu açıklamakla yetineceğiz: Komün yönetimi Cezayir halkının bağımsızlığını ilân etti. Oysa Tiers'in Hükümeti Cezayir'de silaha sarılan yurtseverlerden, savunmalarını kıramadığı bir köy halkını diri diri yaktı." Reşat Bey'in bu incelemesi Fransız burjuvazisinin kendi ve sömürgeleri halkına karşı ne denli acımasız olduğu-

nu sergilemektedir. O günün koşulları içerisinde bu yaklaşım önemli sayılabilecek bir aşamadır. Yazının yankıları büyük oldu. "Basiret" gazetesi, yazının yayımlanışından üç gün sonra "İbret'e Teşekkür" adlı bir yazıyla, incelemeyi göklere çıkardı. Basiret'in yazısı "Aferin İbret", "Yaşa İbret" tamlamalarıyla doludur. Basiret'in İbret'i destekleyen yazısının bir bölümü aynen şu cümlelerle komünü savunmaktadır: "Komün yanlıları vahşi olunca, özgürlük savaşı vahşi bir savaş sayılınca, uygarlık ünvanı kime kalacak, uygarca savaş diye hangi savaşa denecek? Komün yandaşları yaptıkları savaşı (her komün kendi mutluluğu için çalışsın, komşu komünün mutluluğunun devamı için gerekli yardımı yapabilsin) diye yaparlardı. Buna vahşet denildikten sonra (ya hepiniz benim kölem olunuz, ya da topunuzun kafasını keserim; ya kazandığınızı bana verin, ya da ben zorla alırım) diye yapılan savaşa mı uygarlık denecek?

Evet, şimdiki halde komün taraftarı zalimdir, vahşidir, habistir, şakidir. Çünkü biçareler mağlûp oldular. Eğer galip gelselerdi, o zaman özgürlüksever, tuttuklarını koparan, cesur, adaletli, kısacası iyiliğe dair ne söylenebilirse hepsi komün yandaşları için söylenirdi."

Bu yazının çıktığı gün, İbret gazetesinde, Namık Kemal, Komünün savunmasını yapıyor ve aynı sayıda Nuri Bey, Birinci Enternasyonali anlatıyordu.

Hemen her konuda yazı yazmakla ün yapmış Ahmet Mithat Efendi de "Dağarcık" adlı dergisinde (7. sayı, yıl 1871) Birinci Enternasyonal'i savunmakta geç kalmamıştır. Yazı ilginçtir. İncelendiğinde önemli yanlışlarla doludur. Bu yanlışlar bir yana, A. Mithat Efendi bu yazısında, varsıl-yoksul ayırımı adı altında sınıf sorununu bilinçsiz de olsa ortaya getiriyor. Yoksulluk ve varsıllığın eşit olduğunu düşünenlere karşı: "Bana kalırsa bu ikisini bir şeyden ibarettir diye hükmedemem. Nasıl edebilirim ki, ikisinin arasında yalnız benim gördüğüm değil, herkesin açıkça gördüğü farklar beni her zaman yalanlar" diye karşı çıkmakta, Birinci Enternasyonal'i sınırlı bilgi düzeyi içerisinde savunduktan sonra yazıyı şöyle bitirmektedir: "Yaz günü Temmuz sıcağına karşı mutluların ikametine mahsus beş-altı katlı binanın en üst katına sırtında çamur taşımak veyahut İngiltere kömür madenlerinde yani yerin dibinde kömür kırmak suretiyle kazandığı on kuruşu üç okka ekmeğe verip, akşam, evinde kaba hasır üzerinde o ekmeği yedikten sonra güya gündüzki yorgunluğu çıkartmak için uzanıp

yatanlar... ve yılbaşında mevcut parasının faizini topladıktan sonra akşam mide fesadına uğrayacak kadar yiyip içerek, yapağıyı, pamuğu dahi çekemeyip, tüy yatak ve keten çarşaflar içinde yatanlar nasıl eşit olur?"

Komün ve Birinci Enternasyonal'e ait, arkalayıcı bu yazıların yanında, her iki hareketi de eleştiren, aşağılayan yazılar da çıkmıştır. Örneğin "Hakayikulvakayi" gazetesinin Haziran (22) 1781'de yayımladığı bir haberde, "Eşkiyanın kumandanı (Karl Marx) denilen ve hâlâ Londra'daki Enternasyonal nam cemiyetin reisi bulunan pehlivan olup..." biçiminde komüne, Marx'a ve Birinci Enternasyonal'e ağır deyimlerle hücum edilmektedir. Ayrıca Sakızlı Ohannes Efendi, Şemsettin Sami gibi yazarlar da bu nitelikteki yazılarla Enternasyonal ve komünü eleştiriyorlardı. Daha sonraları aynı eleştiriler sosyalizm ve komünizm konusuna yaygınlaştırılacaktır. Bütün bu tartışmalar sürüp giderken, Marx'tan yapılan ilk Türkçe çeviride 9 Şubat 1871'de "Hakayikulvakayi" gazetesinde yayımlanmıştır. Yazı "Daily News"den alınmış ve Fransız-Alman savaşının analizini içeren bir mektuptur.

Yeni Osmanlılar hareketi ve bu hareketin yurtiçine yansıması, ülkede bazı konuların tartışılmasını sınırlı da olsa sağlamıştı derken, bir önce vermiş olduğumuz örneklerin ışığında bu yargıyı ileri sürüyorduk.

1875 yılında Osmanlı ekonomisi o güne dek görülmedik ciddiyette bir bunalımın içine girmişti. Dış borç kaynakları azaldığı gibi, borçların ödenmesi de imkânsızlaşıyordu. Nitekim 1875 yılının ortalarına doğru Babıâli kısmi bir ekonomik batışın (iflis deyimi yerinde olmadığı için ekonomik batış tamlamasını tercih ettik) eşiğinde olduğunu resmen kabul etti. Bunun hemen arkasından Bosna-Hersek'te bir köylü ayaklanması başladı. Eylül 1875'te de eski Zagor dolaylarındaki Bulgarlar isyan etti. Bütün bu ayaklanmalar, ekonominin sarsılması, Avrupa'nın yeniden Doğu sorununu tartışmaya başlamasına neden oldu. Bu sırada Abdülaziz'in Rus Elçisi Ignatiev ile oluşturdukları siyasal cephe içeride güçlü bir karşıt grubun meydana çıkmasını gerçekleştirdi. Nitekim Hüseyin Avni Paşa-Süleyman Paşa (ordu), Mithat Paşa-Mütercim Rüştü Paşa (sivil bürokrasi) ve Şeyhülislâmın işbirliğiyle Mayıs 1876'da Padişah Abdülaziz'e karşı bir darbe başarıyla sonuçlandırıldı. Darbeyi, cuntanın en dürüst ve en ilerici kişisi olduğu ileri sürülen Süleyman Paşa kumandasındaki Har-

biye öğrencileri yaptılar. Şeyhülislâmlığın medreseli öğrencileri de onların yanında yer aldı. Cuntanın din adamlarını da içermesi, bu darbeye "Softalar Darbesi" denmesine neden olmuştur. Kanımızca darbenin sonuçlarına bakıldığında, bu niteleme doğru değildir. Sultan Abdülaziz'in devrilmesi ve yerine Namık Kemal'in de öğrencisi olan V. Murat'ın getirilmesi, anayasa ve meşrutiyet sorununu gündeme aniden getirmişti. Ne var ki, örnek alınan birçok Batı ülkesinde hâlâ bir anayasanın var olmaması (örneğin Çarlık Rusyasında ne anayasa ne de meclis vardı), Osmanlı aydınları arasında anayasa ve meşrutiyet açısından açık seçik bir düşün birliğine varılmamış oluşu sorunun çözümünü ağırlaştıran etkenlerin başında geliyordu. Ne var ki, Doğu sorununun çözümü ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli Hıristiyan halklara yönelik reformların saptanması için 1876 yılının Aralık ayında İstanbul'da uluslararası bir konferansın toplanmasına karar verilmesi olayları daha da hızlandırdı.

Mithat Paşa daha ilk günden engellerle karşılaşmaya başladı. V. Murat'ın tahta çıkışı dolayısıyla hazırlanan söylevde, anayasa ve meşrutiyet sorununa yer verilmedi. Mithat Paşa'nın tek müttefiki Süleyman Paşa'ydı. Ordunun bir kanadı ülke içerisindeki karmaşayı bahane ederek şiddet tedbirlerinin bir an önce alınmasını öneriyordu. Sık sık söylenen söz "gün anayasa günü değildir, şimdi ülkenin karmaşadan kurtarılması gerek" biçiminde özetlenebilecek yargıydı. Bu karşıt tutuma karşın, darbenin ilk haftası sonunda genişletilmiş bir Meşveret Meclisi'nin toplanmasına karar verildi. Meşveret Meclisi'nin büyük çoğunluğunun anayasa ve meşrutiyete karşı olduğu, daha ilk konuşmalarda ortaya çıktı. Süleyman Paşa, hareketi başarıya ulaştıran bir kumandan olarak açıkça sordu: "Meşrutiyet ilân edilmeyecekse bu hareket niye yapılmıştır?" Sadrazam halka dayalı bir düzenin kurulabilmesi için halkın yeterli olgunluğa sahip olmadığını söyledi. Fetva Emini ise konuya daha sert yaklaşıp şöyle dedi: "Devletin güvendikleri sizlersiniz... Anadolu'nun ve Rumeli'nin birtakım cahil Türklerini toplayıp da onlardan rey ve tedbir mi soracaksınız? Her işi adalete göre görün; bir sorundan şüpheniz olduğunda Fetva-yı Şerife başvurun." Bu arada Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın meşrutiyete karşı tutumu gittikçe belirginleşiyordu. Anlaşıldığı kadar kendisi, her şeyin doğrusunu düşündüğü savında olan "Tanzimat bürokrasisi"nin en belirgin örneklerinden biriydi. Anayasadan yana olan Süleyman Paşa'yı

"Sen askersin anlamazsın" diye azarlarken, İngiliz tipi bir meşruti yönetim öneren Namık Paşa'ya da "Demek sen de Rouge olmuşsun" diyerek kızıl deyimini, Türk siyaset sahnesinde ilk defa ortaya çıkarıyordu. Anayasa ve meşrutiyet tartışmaları tam bir çıkmaza girmişken V. Murat'ın hastalanması olaya yeni bir boyut kazandırdı. Padişah olayların hızlı gelişmesinin etkisi altında kalarak önemli bir ruhsal bunalım geçirmekteydi. Bazı uzmanlara göre bu depresyonu atlatması mümkündü. Ne ki, tedavi döneminde yerine kim getirilecekti? O güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda niabet kurumuna rastlanmamaktaydı. Veliaht Abdülhamit ise bazı çevrelere, özellikle meşrutiyete taraftar olanlara fazla güven vermiyordu.

Her şey Abdülhamit'in Mithat Paşa'yla yaptığı konuşmadan sonra değişti. Abdülhamit niabeti asla kabul etmedi. Zaten etmesi de beklenmiyordu. Mithat Paşa'nın aceleci doğası, Abdülhamit'in "şartsız bir hükümdarlığı kabul etmeyeceğini" bildirmesini yanlış yorumladı. Veliahtın kastettiği şart ile Mithat Paşa'nın anladığı şartın farklı olduğunu ileri süren N. Berkes, bu karşılıklı anlaşamamanın, Abdülhamit'in padişah olarak tahta çıkarılmasını sağladığını ileri sürmektedir. Kanımızca bu yaklaşımda belirli bir gerçek payı vardır. Abdülhamit'in meşrutiyeti ve anayasayı kabul etmesi üzerine, ordu, bürokrasi ve Şeyhülislâmlık birleşerek bir fetvayla V. Murat'ın hastalandığından ötürü halledildiğini, yerine Abdülhamit'in geçtiğini bildirdiler. Abdülhamit'in cülûsu 31 Ağustos tarihindedir. Bundan yaklaşık bir ay sonra anayasayı hazırlayacak komisyon kuruldu. Komisyon öncelikle bir Meclis-i Mebusan ve Âyan Meclisi'nin kurulmasına karar verdi.

Anayasa komisyonunda kimin tasarısının tartışıldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bilinen, Mithat Paşa'nın tasarısının yanı sıra Süleyman Paşa'nın ve diğer bazı üyelerin de tasarılarının var olduğudur. Anayasa hazırlıkları ilerlerken, kamuoyunda da, Mithat Paşa'nın İslama aykırı işler peşinde olduğu, anayasanın bir "gâvur" icadından başka bir şey olmadığı biçiminde söylentiler yaygınlaşıyordu. Bu söylentilerin, anayasaya içtenlikle karşı olanlar kadar, Ignatiev gibi yabancı elçilerden de kaynaklandığı düşünülebilir. Bu arada Sultan da kendi özel danışmanlarıyla hemen her maddeyi incelemekteydi. Sultanın özellikle kendi yetki ve hakları üzerinde durduğu açıktır. Nitekim Abdülhamit, kendi hakları ve yetkileri güven altına alındığı süre-

ce anayasaya karşı bir tutum içinde olmamıştır. Nitekim, komisyondaki tartışmalar öyle bir izlenim uyandırmıştır ki, "Kanun-u Esasi akımının başlıca hedefi, Padişah ve Halife değil, Avrupa devletlerinin oyuncağı haline gelen hükümetteki kişilerin tutarsız, keyfi yönetimleri; Halifeyi hükümleri altına alarak kendi çıkarları uğruna şeriatı uygulatmamalarıdır" (Berkes).

Anayasa çalışmaları birkaç kere darboğaza girdi. Bunlardan birinde Süleyman Paşa saraya giderek üstü kapalı bir şekilde Abdülhamit'i tehdit etti. V. Murat'ın sağlığını kazanmakta olduğunu söyledi. Bundan sonraki bunalımların en ciddisi, çalışmaların son aşamasında 113. madde konusunda çıktı. Bu madde padişaha bazı ayaklanma durumlarında, ayaklanmanın olduğu yörelerde olağanüstü durum ilan etme yetkisini verdiği gibi, polisçe sakıncalı görülen kişilerin yurtdışına sürülmesi konusunda da karar alma hakkını vermekteydi. Mithat Paşa, Namık Kemal ve diğer anayasa yanlısı kişiler buna itiraz ettiler. Abdülhamit de bu madde olmadan anayasayı imzalamayacağını açıkça söyledi. Bu arada Batılı ülkelerin dışişleri bakanları ya da üst düzeydeki diplomatları İstanbul'a gelmişlerdi. Tersane Konferansı birkaç güne kadar açılacaktı. Mithat Paşa zamana karşı yürütülen bu yarışta kaybetmemek için 113. maddeyi padişahın istediği gibi kabul etti ve 23 Aralık 1876 sabahı anayasa imzalandı. Uluslararası toplantıdaki Osmanlı delegesi, o günün koşulları içerisinde Rusya'da bile bulunmayan bir anayasanın ve meşrutiyet düzeninin Osmanlı padişahınca kabul edildiğini ve bu nedenle konferansın anlamını yitirdiğini, dağılması gerektiğini söyledi. Diğer delegeler bu öneriyi kabul etmediler. Osmanlı devleti konferansı terk etti.

İlk anayasanın yapıcıları kısa sürede tasfiye edildiler. Mithat Paşa idama mahkûm edildi, cezası müebbet hapse çevrilerek Taif'e, Süleyman Paşa Osmanlı-Rus savaşında başarılı bir kumandan olarak hizmet görmesine karşın, mağlubiyetten sorumlu tutularak Bağdat'a sürüldü. Namık Kemal de Ege adalarına sürgün gönderildi. Mimarlarının ortadan kaldırmasına karşılık Abdülhamit, Meclis-i Mebusan'ı tatil etmekte acele etmedi. Osmanlı-Rus savaşında meclisin milli birliği sağlaması, Abdülhamit'in yetkileri için acil bir tehlike teşkil etmemesi, bunun nedenlerinden olabilir.

Meclis 19 Mart 1877'de açıldı. Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlığında, akıl almayacak bir despotik yönetim altında çalıştı.

İkinci dönemin başında, Ruslarla Ayastafanos Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen arkasından 13 Şubat 1878'de padişahın bir emriyle tatile girdi. Bu tatil bilindiği gibi tam otuz yıl sürdü.

4) I. Osmanlı Meclisi Mebusan'ı

Anayasanın Abdülhamit tarafından ilan edilmesinden sonra Meclisi Mebusan iki dönem toplandı. Birinci dönem toplantıları, 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihleri arasında yapılmıştır; ikinci toplantısı ise 13 Aralık 1877 ile 14 Şubat 1878 tarihleri arasındadır. Her dönem için ayrı ayrı seçim yapılmıştır. Seçim yasası, anayasadan önce çıkarılmıştır. Aslında bu bir seçim yasası olmaktan ziyade, geçici yönetmelik biçiminde yapılmış tamimdi. Bu yönetmeliğin 28 Ekim 1876'da ilan edilmesinden sonra seçim hazırlıklarına geçilmiştir. Seçim yönetmeliği anayasadan önce yürürlüğe girdiği için, içerdiği hükümlerden bazıları anayasanın getirdiği hükümlerden farklıdır. Yönetmeliğe göre 80'i Müslüman ve 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 mebus seçilecekti.

Seçilme koşulları ise gene aynı yönetmeliğe göre şunlardı:

— İyi halli olmak
— 25 yaşından küçük olmamak
— Devletin resmi dili Türkçeyi bilmek
— Seçildiği ilin ahalisinden olmak
— Ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak
— Türkiye'de az çok emlak sahibi olmak.

Bu koşullardan bazılarına anayasada rastlamak olanaksızdır. Kısa da olsa, aradaki zaman farkı yönetmelik ile anayasa arasındaki farkları doğurmuştur. Fakat Meclis'in hemen toplanmasındaki zorunluluktan ötürü bir kereye mahsus olmak üzere il genel meclisi üyelerinin ikinci seçmen olarak oy kullanmaları kararlaştırılmıştır. Bu uygulama İstanbul'u kapsamamıştır. İstanbul'da yirmi seçim çevresi oluşturulmuş, her seçim çevresinde 25 yaşını doldurmuş, az çok emlak sahibi olan Osmanlı vatandaşlarına iki tane ikinci seçmen seçtirilmiştir. İkinci seçmenlerde, 5 müslüman, 5 de gayrimüslim on mebusu seçmişlerdir. Birinci dönemde Meclisi Mebusan'da bulunan 116 mebusun 68'i müslüman, 48'i degayrimüslimdir. Bu sayılar ikinci dönemde sırasıyla 106, 59 ve 47 olmuştur. Yani daha ikinci döneme gelindiğinde Müslüman mebusların toplam içindeki oransal payları düşmüştü. İkinci dönem için niçin seçim yapıldığı konusunda

açıklayıcı bir bilgiye rastlanamamaktadır. Seçim dönemi dört yıl olduğu için ancak ara seçimi yapılabilirdi, oysa Meclisi'n bütünü yenilenmiştir. Birinci dönem mebuslarının özgürlükçü ve padişah otoritesine karşı oldukları bir an için düşünülebilirse de, bu nitelikteki mebusların sayısı ikinci dönemde daha da artmıştır.

Abdülhamit, Meclisi Mebusan'ın Birinci Dönem başkanlığına, Meclis'in rızasını sormadan Ahmet Vefik Paşa'yı atamıştır. Bu atama geçici diye nitelenmişse de, Paşa, dönem sonuna kadar Başkan olarak görev yapmıştır. Paşa'nın mebuslara karşı takındığı tavır, Birinci Meclisi Mebusan'a, padişahın ve üst kademe bürokratların ne gözle baktığını kanıtlayan belge vasfındadır. Paşanın sık sık mebusları en galiz kelimelerle azarladığına rastlanmıştır. Bir oturumda "sus eşek" diye bağırdığı bile duyulmuştur.

Ahmet Vefik Paşa, Meclisi Mebusan'da tam anlamıyla bir özgürlük düşmanı gibi davranmıştır. Matbuat (Basın) Nizamnamesi tartışılırken; "Bazı adamlar vardır ki, gökten inmiş bile olsa, ona matbaa izni vermemelidir. O adam memlekete muzırdır. O cihetle hükûmet onu men eder" diyebilmiştir. Gene aynı Nizamname'nin müzakeresi sırasında mebuslara hitaben, "Edebiyat nedir bilmiyor musunuz? Dünyada ne kadar edepsizlik varsa onun adına edebiyat demişlerdir. Biz bunların hocası olduk, pekâlâ biliyoruz. Otuz yıldır bunlara bakılıyor. Her birinin ait oldukları mahaller vardır (edebiyat yayınlarının denetlenmesi kastedilmektedir) orda bakılır. Gerek kanunca, gerek ahlâkça iş böyledir" der. Bunun üzerine İstanbul Mebusu Sebuh Efendi safça sorar: "Her halde edebiyatı menetmek caiz değildir." Bu soruya Ahmet Vefik Paşa'nın verdiği cevap ise ağızları bir karış açtıracak niteliktedir: "Nasıl caiz değildir? Katli bile caizdir." Moliere'i çeviren, vali olarak bulunduğu yerlerde sanatçıları teşvik eden, Türkiye'de çağdaş temaşa sanatının öncülerinden sayılan Ahmet Vefik Paşa'nın bu davranışları anlaşılamaz. Bu zihniyet, ancak Tanzimat bürokrasisinin her şeyi en iyi bildiğini iddia eden eğilimiyle açıklanabilir. Ne var ki, asker-sivil bürokrasinin (halka karşın halk için) diye adlandırabileceğimiz bu davranışları, hızını ve gücünü yitirse bile günümüze kadar sürüp gitmiştir.

Her oturumda başkanın alçaltıcı, küçümseyen sözlerine muhatap olan mebuslar, bu davranışlara karşı hiçbir ciddi tepkide bulunmamışlardır. Meclis'te partilerin, parti gruplarının olmayışı belki bu tepkisizliğin bir nedenidir.

Prof. Sina Akşin'in yapmış olduğu bir incelemede de altı çizildiği gibi bir yıllık çalışma süresi içerisinde Meclisi Mebusan her iki döneminde de bazı konulara eğilmeyi başarmıştır. Bu konular özet olarak şöyle sıralanabilir:

a) Cemaatler arası ilişkiler
b) Memurlardan yakınma
c) Savaş yolsuzlukları
d) Meclis-Hükümet ilişkileri
e) Çeşitli toplumsal sorunlar

Bu konulardaki tartışmalar mebusların gittikçe bilinçle görevlerini yapmaya başladıklarını göstermektedir. Ne var ki, Ahmet Vefik Paşa'nın Sadarete getirilmesi, Meclisi Mebusan açısından dramatik sonuca yaklaşıldığının en güzel işaretiydi. Bir kere Sadaret deyimi Başvekâlet olarak değiştirilmişti. Bu değişikliğin anayasaya aykırı olduğu Kudüs Mebusu Yusuf Ziya Efendi tarafından açıkça ileri sürülmüştür. Bundan da önemlisi, yeni kabinenin kurulması sırasında çıkartılan Hatt-ı Hümayun "bazı işlerin, vekillerin kişisel sorumluluğu kapsamı içinde bulunduğunu ve bu gibi işlerin onaylanmak üzere Padişaha sunulacağını" bildiriyordu. Böylece Abdülhamit yürütme erkine biraz daha egemen olma hakkını elde ediyordu ki, bu hattın 1876 Anayasası'na aykırı olduğu kolaylıkla ileri sürülebilir.

Son pek ani geldi. Meclis-i Vükela, devletin içinde bulunduğu olağanüstü durumdan dolayı Meclis çalışmalarına yeterince katılamadıklarını, mebusların sorularına gereğince yanıt veremediklerini söyleyerek, bu durumun geçiştirilmesine kadar Meclis'in tatil edilmesini isteyen bir "Mazbata"yı Padişah'a vermişti. Bu arada yapılmakta olan barış görüşmelerinin, Meclis'in önündeki bir aylık çalışma süresinden daha uzun bir dönemi kapsayacağı, dolayısıyla Meclis'in toplantı süresi içerisinde orada herhangi bir açıklama ya da müzakere açma gibi bir işlemin gerçekleştirilemeyeceği de gene söz konusu gerekçelere ekleniyordu. Bu gerekçelerin geçerliği tartışılabilir. Ne ki, bu denli tartışmalar sonucun kesin konumunu değiştirmez. O konum da Padişah'tan gelen 2 Şubat 1878 tarihli bir iradede somutlaşmıştır. İrade, kısaca söylenen gerekçeleri sıralayarak Meclis çalışmalarına ara verildiğini bildiriyordu. Böylece Birinci Anayasa otuz yıllık bir süre için buzdolabına kaldırılmış oluyordu.

Birinci Anayasa, içerdiği hükümler ve kurumların da açıkça gösterdiği gibi egemen sınıfın egemenliğini sınırlayıcı bir yasal

çerçeveyi oluşturmaktan çok, o egemenliği pekiştirici bir belge niteliğine bürünmüştür. Gerek Yeni Osmanlıların düşünsel doğrultusu, gerekse Mithat Paşa ve arkadaşlarının çabaları bu yönde olmasa bile, koşullar Abdülhamid'in haklarını pekiştiren bir anayasanın kabulünü doğurmuştur.

Anayasa, ne yeni yükselmeye başlayan Osmanlı burjuvazisini ne de diğer ezilen sınıfları memnun edecek düzeydeydi. Zaten bu sınıflar mücadelenin dışında, adeta seyircisi durumundaydı. Anayasayı isteyen, onu kuran ve sonuçta savunmasını da üstlenenler asker-sivil bürokrat aydınlardı. Geçmişteki gelişmeler de dikkate alınacak olunursa, Sened-i İttifak'tan 1876 Anayasası'na kadar Osmanlı Hükümdarı'nın egemenliğini paylaşmaya çalışan ve bu yolda önemli adımlar atan bürokrat kesimdir. Bürokrasi bir sınıf olmadığı için mücadelesi sürekli biçimde gelgit hareketlerine benzer devinimler halindedir. Zaman zaman orduyu ya da dış güçleri yanına alabildikçe bir adım ileri gidiyor, sonra koşullara göre ya geriliyor ya da gene bir adım ilerleme sağlıyor. 1876 Anayasası, bu gelgit'in bir kesitidir. Ne ki, bu kesitte elde edilen ürün, yani anayasa, ne bürokrasiye ne de ulusal burjuvaziye (eğer varsa) ilerici bir mevzi kazandıracak nitelikte olmuştur.

İlk Meclis'in yapısının zamanla emperyalist emellere (dış ülkelerin) hizmet edecek bir görünüme sahip olduğuna da işaret etmekte yarar vardır. Zaten temel açmaz, burjuva demokratik hakların ve ayrıcalıkların, milli burjuvazinin oluşmasından önce elde edilmesinin, dışa bağımlı, tekelci kapitalizmin dümen suyundan gidecek olan burjuvaziye yararlı oluşundadır. Bu olgu, adı ve özelliği ne olursa olsun, feodal üretim ilişkilerinin oluşturduğu düzene göre ilerici sayılması gereken bir yasal çerçevenin ve düşün aşamasının, yabancı emperyalist emellere hizmet edebilecek olanakları sağlayan araç haline gelmesi sonucunu verir.

İlerici atılımların ve kurumların belli çevreye inhisar etmesi, toplumu sömüren, ülkeyi darboğazlara sürükleyen tekelci kapitalizmin kurumlarından kaynaklanması, onları halka, ezilen sınıflara karşı safa itmiştir. Bu çelişki günümüze kadar çeşitli boyutlarda sürüp gitmiştir. Ne var ki sınıfların gittikçe güçlenmesi, toplumun sınıflı bir toplum haline gelmesi, söz konusu tersliği ortadan kaldırarak yasal çerçeveyi de sınıfların mücadelesinin gelgitlerine bıraktırmaktadır. Ama böyle bir gelişim için 1870'li yıllar çok erkendir.

Teolojik yasal çerçevenin, doğal ve pozitif hukuktan gelen temel demokratik hakların (bunlara burjuva demokratik hak ve özgürlükleri diyebiliriz) ve Hükümdarın iradesi... Birbiriyle nasıl bağdaşabilecekti bu üç öğe. Teolojik yasal çerçeve (İslam Hukuku) ve Padişah iradesi, bunlar yıllar boyunca kendi aralarında bir denge oluşturmuşlardı. Bu yüzyılların derinliğinden gelen ittifak yenilmeden demokratik haklar ve onların gerektirdiği düzen kurulamazdı. Örnek, 1876 Anayasası.

5) Abdülhamit Politikasının Temel Yaklaşımları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin otuz yılını yöneten Abdülhamit'i ve eylemlerini değerlendirirken alışılagelmiş önyargılardan kendimizi arıtmamız gerekir. Bu önyargılar Abdülhamit hakkında iki aşırı düşünceyi getirmektedir. Bir gruba göre Abdülhamit, kanlı istibdatı ile Türk ve Osmanlı halkına kan ağlatan bir tirandır; diğer gruba göre ise, bir önceki yargının tam tersi olarak "ne yaptıysa iyi ve doğru yapmış" olan bir ulu hakandır. Oysa Abdülhamit kelimenin tam anlamıyla ne o ne de ötekidir. Yalnızca gemisini kayalıklı ve hırçın suların hızla aktığı bir boğazdan sağ salim geçirmeye çalışan kaptandır. Koşulların rasyonaline göre davranmaya çalışan bir yöneticidir. İmparatorluğun son yıllarına imzasını koyan kişiyi öyle belirlersek, o dönemi anlamamız daha kolay olur. Abdülhamit'in temel yaklaşımlarını şöyle sıralayabiliriz:

— Batı Avrupa kapitalizminin "Devleti Âli"yi yarısömürgeleştirme yönünde aldığı yolun farkındadır. Kapitalizmin, ilerici akımları, imparatorluktaki ayrılıkçı özlemleri besleyen bir kaynak olarak görmesini de sezinlemiştir. Ne ki bu sezgisi doğru bir tabana otursa bile, Abdülhamit'in kendince bulduğu çözüm yolu özgürlükleri rafa kaldırmak olmuştur. Oysa özgürce yapılacak tartışmalar Osmanlı halklarının ortak yararlarını bulabilecekti. Meclis-i Mebusan'ın Osmanlı-Rus savaşında oynadığı birleştirici rol bunun en somut kanıtıydı.

— Abdülhamit Meclis-i Mebusan uygulamasıyla devletteki İslam-Türk yönetiminin zamanla yitirileceğine inanıyordu. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın iki toplantı dönemindeki İslam mebuslarının oransal payı azalmıştır.

— Abdülaziz'in devrilmesinde büyük rol oynayan bürokrasi-asker-ulema ittifakı, Abdülhamit'in daima en korkulu rüyası

olmuştur. Bu üç grubun bir araya gelmesini engellemek için "makyavelist" bir tutumla her yolu denemiştir. Kendine bağlı bürokrat, asker ve ulema çevreleri oluşturmuştur.

— Batı Avrupa kapitalizmini, Meclis-i Mebusan'ı ve ona yol açan düşünceleri, bürokrasi-asker-ulema üçlüsünün ittifakını kendine büyük bir tehlike sayan bir kişinin düşeceği vehim ve korkulara Abdülhamit de düşmüştür. Kendi ordusundan bile korkar hale gelmiştir. "Durum Muhakamesi"ni böylesine başarıyla yapabilen birisinin bu gibi korkular içerisinde ezildiğini düşünmek insana kolay gelmiyor.

— Abdülhamit düzenini otuz yıl sürdürebildiyse, bunun temel nedeni ustalıkla uyguladığı denge politikası kadar halkı yanına almasını bilmesidir. Halk ile Abdülhamit arasındaki bağı din kurmuştur. "Halifeyle halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemde yetişen yeni bir din adamı tipi de büyük rol oynadı. O zamana kadar halktan uzak olan resmi ulema aristokrasinin yanında ve altında, genişleyen ekonomik çöküşle orantılı olarak çoğalan, Talebe-i Ulum, çerçiler, hafızlar, imamlar, şeyhler, dedeler, şerifler, seyitler, nakıplar, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler bol bol yetişmeye başladı" (Berkes). Böylece feodal üretim ilişkilerinin yasal çerçevesi olan din, halk ile Padişah arasındaki etken bir köprüyü kurmuştu. Din, Abdülhamit'in hem iç siyasası hem de dış siyasası için dayandığı en büyük silahtı. Kendisi bu silahı içeride ve dışarıda "bihakkın" kullanmasını bildi.

Halkın yaygın İslamcılığını, cahillik, gerici din adamlarına düşünmeden kapılma gibi nitelemelerle açıklayamayız. Böyle bir açıklama büyük kitlelerin kendi çıkarlarını bilmeyecek düzeyde olduğunu iddia etme gibi bir noktaya götürecektir bizi. Bu, bilim dışı bir yaklaşımdır. Çünkü insanlar ve toplum içindeki sınıflar, kendi yararlarını saptayacak, davranışlarını buna göre düzenleyecek bir rasyonele sahiptirler.

Kapitalizmin ülkeye girişiyle ya da daha doğru bir deyişle, ekonomik egemenliğini kuruşuyla birlikte tarımda ürünün ucuz kapatıldığını, küçük sanayide tezgâhların çalışamaz hale getirildiğini gören, günden güne yoksullaşan halk, bu yoksulluğundan Batı'yı sorumlu tutuyordu. Bu, belki sezgilerle ulaşılan, bir yerde duygusal sayılabilecek yargıdır, ama haksız ve yanlış olduğu da söylenemez. Batı'dan gelen her şeyin onu daha da yoksullaştırdığını halk somut bir biçimde görüyordu. Batı ise gâvurlukla öz-

deşti. Bu nedenle ekonomik çözülme ve yıkım hızlandıkça, büyük halk kitlelerinin İslamcı cephede toplanmaları da çabuklaşıyordu. Böylece Batıcı-laik bürokratlarla, İslamcı-Doğucu halk arasındaki, temelde tali olan çelişki, birinci çelişki gibi ortaya çıkıyor ve odaklaşıyordu. Devletin bir sınıfa dayanmadığı sürece güçlü olmayacağının da pek farkında olamayan Batıcı-laik bürokratlar toplumu yanlarına alacakları yerde, devleti elde etmeye çalışıyorlardı. Kuşkusuz toplumda açık sınıf çelişkilerinin görülmemesi de (çelişkilerin yokluğu anlamına söylemiyoruz bunu) bu yanılgı dolu görüşlere kapılanmada önemli rol oynamıştır. Ne var ki, sınıfsal çelişkilerin çok açık bir şekilde su yüzüne çıktığı günümüz Türk toplumunda da aynı yanılgıların içinde bulunan siyasal gruplar mevcuttur.

"... Sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş, artık gelişmekte olan dış tekelci kapitalizmin uluslararası koşulları altında, milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, tüketim mallarının kıtlığı merkeziyetçi bürokrasinin temelli bir sebebidir. Bu kıtlık, bürokratlar Batılı gibi yaşarken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürülebilir..." (İdris Küçükömer)

Toplumun tali çelişkisi, sınıfsal çelişkinin belirginleşmemesi nedeniyle temel çelişki halini alan ilerici-gerici ayırımı da bu tâli çelişkiye göre belirlendi. Üstelik bu biçimleniş, peşinde sapmaları getiren bir yapıdaydı. Şöyle ki, Osmanlı ülkesini bir yarısömürge haline getiren, emperyalist evreye erişmiş, Batı kapitalizminin yasal çerçevesini ve temel kurumlarını savunanlar ilerici, bu Batı'ya karşı direnenler de gerici olmaktaydılar. Bu yapay ve yanıltıcı ayırım, toplumdaki sınıfsal çelişkiler olgunlaşıp belirginleşinceye kadar sürdü. Yukarıda, içerdiği sapmayı açıkladığımız yapay ayırım, bir başka yanılgıyı da peşinden getiriyordu. Bu yanılgı da gerçekte iyi niyetli aydınların kendi halklarına yabancılaşmalarından ötürü düştükleri kötümserlik ve içe kapanıklığın yanı sıra, bir yerde bilinçsiz olarak kıskacına girdikleri Batı kapanından ötürü pek de hak etmedikleri biçimde karalanmalarıdır. Şu nokta açıktır ki, İslamcı halk yığınlarıyla, Batıcı-laik aydınları karşı karşıya getiren bu tali çelişkinin yarattığı karşılıklı yabancılaşmadan en fazla emperyalist Batı yararlanmıştır.

Abdülhamit'in otuz yıllık egemenliği, İslamcılığı siyasal ve ideolojik akımların en etkenlerinden biri haline getirmişti. İslamlaşmak ve İslamın özüne dönme bu düşün akımı içerisinde sık kullanılan bir slogandır. Sait Halim Paşa bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: "İslamın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikçe, islamlaşmak demek, islamın itikâd, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve çevrenin ihtiyacına en uygun surette tesis ve bunlara uymaktır..." Sait Halim Paşa Batı kurumları ile İslamlığın bağdaştırılamayacağı inancındadır. "İslamlaşan fert ve devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasî olduğu kadar, sosyal bütün hak ve vecibelerini, rejimini, hürriyet ve adaleti islamî prensiplerden çıkaracaktır." Değinilen bu ilkeler bizzat İslamın akide ve inanç sisteminden kaynaklanacaktır. Görüldüğü gibi İslamcılık akımı açısından Batı kurumları ile İslam arasındaki bir uyum dahi kabul edilmemektedir.

Yapılan tanımların da açıkça gösterdiği gibi, İslamcı düşün akımına göre, "İslamiyet gelişmeye engel değildir". Ne ki bu yargı, "gelişme" kavramına bağımlı olarak değişebilen bir niteliğe sahiptir. Şöyle ki, burjuvazinin egemen olduğu bir toplum yapısında, Feodal-Sultan egemenliğinin ayrılmaz parçası olan İslamiyet (ya da daha doğru bir deyimle teolojik çerçeve) gelişimi engelleyen kurumdur. Dikkat edilirse gerek İslamcı yaklaşım, ileride göreceğimiz üzere, gerekse Batıcı-laik yaklaşım, soyut kavramlar olarak incelendiğinde haklı görülebilirler... Bu akımları doğru yerlerine oturtabilmek, ancak sınıfsal açıdan yapılabilecek bir çözümlemeyle mümkün olabilecektir.

Tarık Z. Tunaya'nın altını çizdiği gibi bütün İslamcılar şu üç soru üzerinde ittifak halinde durarak, bunları yanıtlamaya çalışmışlardır.

a) İslamın siyasal ilkeleri nelerdir? Bu ilkeler ne tip bir devlet biçimine karşılık gelir?

b) Osmanlı Meşrutiyet düzeni bu ilkeler açısından nasıl değerlendirilebilir?

c) Osmanlı Meşrutiyet düzeninin söz konusu ilkelere göre eksik olduğu yönleri nasıl giderilebilir?

İslamın siyasal ilkelerinin araştırılması, Türk siyasal düşününe önemli katkılar sağlamıştır. Bu ilkeler güncelliğini (tartışma açısından) günümüzde de korumaktadır. Bundan ötürü söz konusu ilkelere kısa da olsa değinilmesinde yarar vardır.

İlkeleri şu sıra içerisinde özetleyebiliriz:

— İslam toplumsal bir dindir ve hükümeti emreder,

— İslamda egemenliğin kaynağı üç aşamadan geçerek gelmektedir. Bu aşamalar: Tanrı, Peygamber ve Halife-Hükümdar'dır.

— Tanrı toplumsal dinin temellerini Kuran'ında toplamıştır. Kuran bütün zamanlar için konmuş değişmez bir anayasadır.

— Egemenliğin kullanımı iki büyük ilkeye dayanır: Adalet ve Meşveret.

— Siyasi egemenliği kullanan ve Peygambere halef olan Hükümdar (Halife) bütün yönetiminde adalet üzere davranmak zorunluluğundadır.

— Adaletsiz bir hükümet baskıcı, İslam dini baskıyı reddeder. Böylece "hakimiyet ve hükümranı, topluluğun bizzat ahlakı ve tahalluk tarzı olan adalet sınırlamaktadır" (T. Z. Tunaya).

— İslam dini adalet üzere davranmayan, şer'i sınırlara saygı duymayan emirlere (devlet reislerine) karşı Müslümanların hurucuna izin vermiştir.

Böylece İslam hukukunda, kullanımı belirli koşullara bağlı bir ihtilal (huruç) hakkı vardır.

— İslamda egemenliği sınırlayan bir başka ilke de danışma, yani "meşverettir". "Şûra-yı Ümmet" ya da "Meşveret" usulü her ne kadar halkın etkin bir katılımını içermiyorsa da ulema, bürokrasi, zaman zaman eşrafı da kapsayan bir meclis olduğu için tabandan gelen dilek ve eleştirilere bir oranda açıktır.

— İslamiyet hükümet biçiminden çok ahlakla ilgilenir. Kuran'a saygı, adalet ve danışma ilkelerini canlı tutmak, bunlara dayanmak şartıyla her türlü devlet düzeni ve hükümet şekli İslamca makbuldür.

— İslamın bir başka ilkesi de "cemaat ve ittihad" kuralıdır. Bu kuralın konmasındaki amaç bütün Müslümanların aralarındaki zıtlıkları unutarak birbirlerine bağlanmaları ve güçlü bir İslam birliği oluşturmalarıdır.

"Şeriata müstenid, idare edenlerle edilenleri, meşveret, adalet ve tabiî haklarla birbirine bağlayan İslam Devleti bazı mükellefiyet ve vazifelere sahiptir. Bu devlet her şeyden evvelce yabancı boyunduruğunu kabul etmemek, istikbalini tesis ve idame ile yükümlüdür. İslamî devlet emperyalizme yer vermeyecektir. İslamiyetin devrimci ve yeniliksever zihniyetini yayacak olan İslam Devleti, medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: Ülkesini, ya-

hut yerleşeceği ülkeleri iktisadî refah ve kalkınmaya kavuşturacaktır. Perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak hürriyet ve adalet saçacak bütün siyasî kurumları belli kamu hukuku prensipleri yani şeriat üzerine bina edecektir" (T. Z. Tunaya).

Abdülhamit İslamcı siyasasını dış politikada da emperyalist güçler arasında denge kurma, bunların Osmanlıya yönelik tehditlerini biraz olsun sınırlamak için kullanmıştır. Bu panislamist siyasanın lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylenebilir. Ne ki biz, bunları tartışma konusu yapmayacağız. Yalnız altını çizmek istediğimiz nokta şudur: Başarı düzeyi ne olursa olsun, Abdülhamit'in panislamist politikası İngiltere'yi zaman zaman düşündürmüş, hatta ürkütmüştür.

Abdülhamit içeride ve dışarıda İslamcı bir politika izlerken, amacı halkın çoğunluğuna dayanarak devleti kurtarmaktı. Bunu Jön Türklere karşı sert davranmayı öğütleyen İzzet Paşa'ya söylediği şu sözler açık bir şekilde göstermektedir:

"... İşte Avrupa'nın herhangi bir şehrine ya da ülkesine gitmenizi sağlayacak ferman. ... Tekrar İstanbul'a gelirseniz, eski günlerinizin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz. Türkiye artık sadece küçük bir memleket olacak. Demokrasi bir mezhep mücadelesi haline gelecek. Zannetmem ki milletim bugünkünden daha mesut olsun."

Bu sözlerde Abdülhamit'in otuz yıllık endişeleri, evhamları, korkuları gizlidir. Devletin bekası ile kendi hükümdarlığı arasında kurduğu oportünistçe ilişki de bu sözlerde gerekçesini bulmaktadır. Abdülhamit'in kendi ruhsal çelişkilerinin kökleri bu noktada gizlenmektedir. Devletin bekası ve birliği ile bireysel oportünizmi arasında salınan kişiliği kendi yıkımını da hazırlamıştır. Meselenin ekonomik kökenlerini bilmediği için imparatorluğunu ve tahtını tüm gücüyle koruduğunu zannettiği dönemde emperyalist güçler ülkenin bütün kaynaklarına el atmıştı. Ülkenin ve toplumun içerisine ayrılıkçı, bölücü düşünceler girer diye tüm özgürlükler üzerine şal örttüğü zaman da, en ilerici fikirler aydınlar arasında filizlenmekteydi. Düşün ve yazı özgürlüklerinin kısıtlanmış olmasına, basın üzerinde acımasız bir sansürün uygulanmasına karşın, özellikle çeviri alanında ve edebiyatta önemli yapıtlara rastlanmaktaydı.

Dinin büyük baskısının yanı sıra, Abdülhamit dönemi, din kitapları dışında yayıncılığın yaygınlaşma ve ağırlığını duyurma dönemi oldu. Ciddi ve etkin olabilecek toplumsal, siyasal vb. ki-

taplar yayımlanmasa bile, halk için yazılmış macera kitaplarının çevrilip, basılması halkı okumaya karşı duyarlı hale getirmekteydi. Jules Verne'nin romanları, Üç Silahşörler, Monte Kristo, Pardayanlar, Ekmekçi Kadın gibi romanlar kitapçıları zengin edecek düzeyde, peynir-ekmek gibi satılıyordu. Serüven, gezi ve fen konularındaki kitapların yanı sıra ünlü polis romanları da Türkçeye kazandırılmaktaydı. Padişahın bile polis romanları okumaya meraklı olduğu söyleniyordu. Babıâli'den Sirkeci'ye inen ünlü yokuşun (Ankara Caddesi diye sonraları ad alan) kitapçılarla dolması; düşün ve yazı yaşamının bir simgesi niteliğini kazanması o yıllara rastlar.

Çok sayıda kitabın basılması, yayın işinin ciddi bir ticaret halini alması dil konusunda önemli diyebileceğimiz dönüşümlere neden oldu. Yazma dili sadeleşti. Resmi yazışma dilinin ağdalı yapısını geride bıraktı, daha doğru bir deyimle üstünden attı. Kitap satışı açısından bu zorunluydu. Böylece dil arılaştı, konuşma dilinin duruluğuna yönelik zorunlu dönüşümleri geçirdi. Bu arada dilde arılaşma bir edebiyat sorunu olarak ele alınmaya başlandı. Selanik'teki sanatçı çevreleri, özellikle Ali Canip ve arkadaşları bu konuda etkin bir mücadeleye giriştiler.

Abdülhamit dönemi, A. Mithat, Şemsettin Sami, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim gibi yazarların bir dizi çeviriler yaptığı, yayımladığı dönemdir. 1908'den önce yayımlanan kitaplar tarandığında Haeckel, Schopenhauer, Bürchner, Darwin, Renan, Taine, Spencer, Le Bon, Poincarè, Ribot, Ricket, Flamaion, S. Mill, Flaubert, Balzac, Zola gibi adlara rastlanmaktadır.

Edebiyat, yirminci yüzyılın son yıllarına doğru Abdülhamit'in saltçı yönetimine karşı bir "Melce-i isyan" olmuştu. İlginçtir ki, edebiyat bu görevi düşün özgürlüğüne set çekildiği dönemlerde sık sık üstlenmiştir.

Abdülhamit'in, iktidarı döneminde, her geçen gün daha bir baskıcı ve saltçı düzen hevesleri olmuştur. Devletin birliğinin ancak kendisi tarafından sağlanacağına, çevresindeki evet efendimcilerin de etkisiyle iyice inanan padişah, bu inancıyla birlikte daha bir evhamlı, korkak ve baskıcı bir hükümdar niteliğine bürünmekteydi. "İllerden ilçelere dek tüm ülke içten ve dıştan kurtlar tarafından kemiriliyordu. Hükümet, bütün zenginlik kaynaklarını sarayın açgözlü, doymak bilmeyen ağızlarına yediriyordu. Ülkenin her yerinde casuslar vardı ve onlara cömertçe

para, yiyecek, rütbe dağıtılmaktaydı. Bu kara yazgılı ülkedeki her şey onların açgözlü karınlarına gidiyordu. Bu ülkede hainlerden memur, hırsızlardan Bakan devşiriliyordu. Kötülüklerden başka birşey olmayan göğüslerinde değerli taşlardan nişanlar takılıydı; uçuruma düşmüş alçaklara yüksek makamlar veriliyordu... Ve bu rütbelerin, paraların arkasında acı çeken, ezilen halk görünmüyordu" (Halit Ziya Uşaklıgil).

İslamcı niteliğine rağmen, gün geçtikçe kendisini halktan ve çevresinden soyutlayan Abdülhamit, Yıldız'daki kulesinde güvendiği uzmanlarıyla devleti yönetmeye çalışıyordu. Bu dönemde Abdülhamit "... hiç kimseye güvenmeyen bir kişiydi... Diplomat da, komutan da, yönetici de, maliyeci de polis de ve hatta jandarma çavuşu da kendisiydi" (N. Nazif Tepedelenlioğlu).

"Hafiyeler" her yanı sarmıştı. Jurnalcılık ve hafiyelik toplumu bir bulaşıcı hastalık gibi en ücra birimlerine kadar kaplamıştı. Casusluk despotik rejimin özüydü... Her insan ve her iş casusluk konusuydu" (E. Z. Karal). "Casuslar, Casuslar... Herkes birbirinden korkuyordu: Babalar çocuklardan, kocalar karılarından. Casusların elebaşıları iyice biliniyordu. Salt bu adamların gölgesinin görünmesiyle bile, herkesin başı omzuna çekiliyor ya da herkes bir yere saklanmaya çalışıyordu" (H. Z. Uşaklıgil).

1890'larda, Alman kapitalizmi, Bağdat hattı projesiyle somutlaşan bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini arttırmaya başladı. Panislamist politikanın doğrudan doğruya İngiliz emperyalizmine yönelik olması Abdülhamit ile Alman İmparatoru arasındaki bağları pekiştirdi. Wilhelm 1898'de Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etti. Alman uzmanları ve askeri yardım heyetleri ülkenin her tarafına yayıldı. Türk Ordusu bir anlamda General Von der Goltz komutanlığındaki Alman askeri misyonunun denetimine girdi. Böylece emperyalist ülkeler arasında kurduğu dikkatli bir denge politikasıyla İmparatorluğu yaşatmaya çalışan Abdülhamit, ağır ağır bunlardan birinin yanını tutmaya başladı. Ne ki bu değişimi gerçekleştirmeye çalışırken ekonomiyi gene ikinci planda düşünüyordu. Alman emperyalizmini yanlamaya çalışırken, Osmanlı Maliyesi'nin ne denli Osmanlı Bankası ve onunda ötesinde İngiliz-Fransız sermayesine bağlı olduğunu unutmuş görünüyordu. 1886-1896 arasındaki on yıllık dönemde İngiliz-Fransız kaynaklarından dokuz borç antlaşması yapılmasına rağmen, Bağdat Demiryolu konusunun gündeme girmesiyle 1909 yılına kadar geçen on üç yıllık sürede ancak iki borç antlaşması ya-

pılabilmiştir. 1909'dan sonra 1914'e kadar ise, Batı'dan alınan borç sayısı birden artmış, her yıla gene bir borç antlaşması isabet eder hale gelmiştir. Bu değişimleri iki nedene bağlayabiliriz:

— Abdülhamit yönetimi ile Alman kapitalizmi arasındaki yakınlığı engelleme ya da baltalama,

— Borçlar için, saltçı Abdülhamit yönetimini yeterli bir güvence saymama.

Nedenler kuşkusuz spekülatif niteliktedir. Bunlara başka nedenler de ilave edilebilir. Fakat bir nokta çok açıktır, Abdülhamit'in saltçı yönetimi (hele Almanya'yı yanladığı sürece) İngiliz-Fransız sermaye çevrelerine eskisi kadar güven vermemektedir. Bu nedenle demokratik haklara yönelik bir parlamentarist hareketi desteklemektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemi üzerinde tartışılırken, Abdülhamit'in çelişkilerle dolu karar ve işlemlerini yargılarken Sait Halim Paşa'nın bir sözünün altını çizmekte yarar vardır. Paşa, Abdülhamit ve dönemin olayları arasında nedensellik ilişkisi arayanlara "Sultan Hamit dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamit'in gelmesine sebebiyet vereceklerdi" demektedir.

Bu doğru bir yargıdır. 1870 Alman-Fransız savaşından sonra Berlin-Viyana mihveri ile Londra-Paris mihveri arasındaki ölümcül rekabetin getirdiği kısmi denge koşulları arasında kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerinin davranışı, gene bu denge tarafından belirlenecektir. Düzeyde kalan siyasal kararlar ve eylemler temeldeki bu belirleyicinin etkisini ortadan kaldıramaz. Nitekim son çözümlemede, Abdülhamit'in devletin birliğini korumayı hedefleyen saltçı siyasası, dış belirleyicilerin istediği yönde, dönemsel gelgitlerle beklenen sonuna ulaşmıştır. Düşünsel eylemler, siyasal direnişler, tüm ceberrutça yönetim bu sonu değiştirememiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam süresini kapitalizmin iç çelişkileri belirlediği gibi, iç düzenini ve bu düzenin yasal çerçevesini de gene söz konusu dış dinamikler belirlemiştir.

6) Jön Türkler

i) Politik Protesto Dönemi

Meclisi Mebusan'ın kapatılmasından sonra ilk on yıl içinde Abdülhamit'in saltçı yönetimine yönelik, Ali Suavi ve Kleantin

Skalyeri darbe girişimlerinin dışında herhangi bir direnme görülmemiştir. Anayasacı bir davranışın eyleme dönüşmüş son çırpınışlarıydı bunlar. Ne var ki, eylem alanındaki bu yenilgi düşün alanına yansımamıştır. Tanzimattan itibaren, ağır da olsa, gelişen ve 1850'lerden sonra yoğunlukla etkinliğini artıran düşün hareketi, Abdülhamit'in saltçı yönetiminde de aydınlar arasında serpilmeye devam etmiştir.

Burjuva-liberal doğrultudaki anayasacı düşüncelerin yayılmasında 1860-70 hareketinin öncüleri olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında elden ele dolaşıyordu. Harbiye, Mülkiye gibi yüksek okullarda bu tip özgürlükçü ve dönüşümcü hareketler daha bir etkendi. Bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilerde de aynı nitelikteki kıpırdanışlara rastlanmaktaydı. Bilhassa askeri idadiler bu konuda başı çekiyorlardı. Namık Kemal ve diğer "Yeni Osmanlılar" grubundaki yazarlar böylece, eski yazılarıyla, Abdülhamit'e yönelik Jön Türk eyleminin çekirdeğini oluşturan düşün hareketinin meydana çıkmasına neden olmuşlardır.

Önce düşün düzeyinde kalan bu kıpırdanışlar 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı. Bu dönüşmede ilk adım, gizli örgütlerin oluşmasıdır. Bilinen gizli örgütlerden birincisi "Askeri Tıbbiye'de" öğrenciler arasında kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. Temo Arnavutluk'ta, Istruğa kasabasında doğmuştur. İdadi öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, Askeri Tıp Okulu'na girmişti. Bu okulda birkaç arkadaşıyla Namık Kemal'in "Rüya"sını elyazması kopyasından gizlice okumuştu. Bunu diğer özgürlükçü yapıtlar izledi. Bu arada, o günlerde sık kullanılan bir yöntemle, yabancı posta kurumlarını kullanarak Avrupa'dan gelen gazeteleri de okuyorlardı. Bilhassa, Londra'da İranlı liberaller tarafından çıkarılan "Kanun" adlı gazete, okudukları yabancı yayın organlarının başında gelmekteydi. Sonuçta, 1889 yılı Mayıs ayında Temo, arkadaşlarına, amacı Abdülhamit'in saltçı yönetimine karşı etkin bir savaş verme olan gizli örgütü kurma önerisini yaptı. Sonuçta İ. Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit ilk gizli örgütü oluşturdular. Örgüt Carbonari ve farmason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmekteydi. Her hücrenin kendine özgü numarası vardı. Hücre üyeleri de numara almaktaydı. Bu numaralar adi kesir, (x/y) biçimindeydi. Pay'da bulu-

nan (x) hücre numarası, paydadaki (y) de kişinin hücre içindeki bireysel numarasını ifade ediyordu. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye yalnızca kendi hücresindeki beş kişinin numaralarını bilmekteydi. Kısa zamanda örgüt büyüdü. Hızlı bir biçimde diğer okullarla ilişki kurdu. Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullarda da benzer hücreler örgütlendi. Örgüt genişledikçe üst düzeydeki bürokratlardan da katılanlar görülüyordu. Nihayet 1876 darbesinde fiilen görev alan Hüseyin Avni ve Süleyman Paşaların çevrelerinde onların adlarıyla nitelenen hücreler de devreye girdi.

İllegal, Anayasacı örgütlerin bu okullarda çekirdeklenmesinin nedeni, öğrencilerin diğer okullara oranla çağdaş bir eğitim görmeleri, yabancı dil (özellikle Fransızca) öğrenmeleridir. Nitekim öğrencilerin siyasal eylemlerdeki bu etkinliği ve bir yerde öncülüğü yakın tarihlere kadar sürdü.

Abdülhamit, bu gizli örgütü 1892'de öğrendi. Birkaç öğrenci tarafından Saray'a verilen "Jurnal" her şeyi açıklıyordu. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı. Ne ki aradan iki üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedildi.

Aftan sonra örgüt çalışmalarına devam etti. İdadi ve hatta medrese öğrencilerine kadar uzanan "ajitasyon"lara rastlanıyordu. Her geçen gün aydınlar ve özellikle öğrenciler arasında özgürlükçü düşünceler yaygınlaşıyor ve eylemler yeni boyutlara ulaşıyordu. 1894'teki Ermeni kalkışması bunu açığa çıkaran olay olarak dikkati çeker. Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankası'nı basması ve bu eylemi amaçlarını yayma ya da anlatma konusunda bir araç gibi kullanmak istemesi, İstanbul'da bir Ermeni direnişini başlatmıştı. İşte bu olaylar sırasında gizli örgüt ilk propaganda bildirisini yayımladı. Bildiride şunlar söylenmekteydi:

"Müslüman ve Yurtsever Türkler... Ermeniler öylesine yüz buldular ki, tüm yabancılarca saygıdeğer ve devletimizin en yüksek katı olan Babıâli'yi basıyorlar. Başkentimizi tir tir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler, despotların, pis yöneticilerin ezgi ve baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, tüm Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bugün Babıâli'ye yürüyelim ve Er-

menileri kınayalım. Ezginin, kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız Sarayı'na saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim, birleşip el ele verelim, gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı, ona layık olmak için tutuştuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım." Bu bildirinin altında o güne kadar görülmeyen bir imza yer almaktaydı: "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti."

Ermeni direniş hareketi ve ona bağlı olarak gelişen direnç, Jön Türkleri etkiledi. "Ermeni hareketi rejimin iç çelişkisini ortaya çıkardı. Saltçılığın cinayetler üzerine kurulu kanlı politikasını gözler önüne serdi. Sasun olayına yapılan uluslararası müdahaleler, Türkiye'nin bütünleşmesi ve hayali de olsa politik bağımsızlığına kavuşmasından mevcut rejimin ne denli korktuğunu tüm liberal Türklere göstermiştir" (A. Alimov).

Bildiri bir önemli ilkeyi de sergilemektedir. Şöyle ki, Ermenilerin tek başına hareketi yadsınarak kınanmakta, buna karşı Osmanlı sınırları içinde tüm halkların ortak eylemi öne çıkarılmaktadır. Halklar ayırımının üstünde etnik, dil ve din farklarını ortadan kaldıran tek bir "Osmanlı ulusu" kavramı Jön Türk hareketinin amacı olarak belirmektedir.

İbrahim Temo'nun bildirisi bin nüsha basılmıştı. Öğrenciler, asker-sivil tüm yurtseverler arasında büyük ilgiyle karşılandı. Ne ki, Abdülhamit de olumsuz yönden aynı ilgiyi göstermişti. Nitekim geniş bir tutuklama işlemine girişildi. Örgütün birçok üyesi tutuklandı, ülkenin değişik yörelerine sürgün edildi. Bunların önemli bölümü bir yolunu bularak dış ülkelere kaçtılar ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza'yla ilişki kurdular. Böylece iç ve dış Jön Türk hareketi arasında o güne değin görülmeyen bir bağ kurulmuş oluyordu. 1895 yılından sonra Jön Türk hareketi yeni bir atılım kazanacaktır. Ne var ki, bu atılım 1902 kongresinin sonrasına kadar bir "politik protesto" eylemi olmanın ötesine geçemeyecektir.

Birçok elemanın tutuklanması ya da yurtdışına çıkmasından sonra, örgüt yeni bir merkez komitesi oluşturdu ve faaliyetine devam etti. Bu merkez komitesinin başkanı Harbiye Nezareti Dördüncü Şube Muhasebe Şefi Hacı Ahmet Efendi'ydi. Komite, Yıldız Sarayı'nı koruyan askeri birlikler arasında bile taraftar bulmaya çalışıyordu.

1895-96 yılları arasında gizli örgütün bir tüzüğü de yayımlandı. Bu tüzüğün örgütün ilk merkez komitesinin kurulduğu

dönemde meydana getirildiği olasıdır. Tüzüğün içerdiği ana ilkeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, adalet, eşitlik, özgürlük başta olmak üzere insan haklarını çiğneyen, tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatanı yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere, kadın-erkek tüm Osmanlı yuttaşlarına açıktır.

— Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep taraftarlığı yoktur. Üye oyunda özgür ve bağımsızdır. Toplumu genel çıkarlarından başka hiçbir şeyle kayıtlı değildir.

— Örgütün görevleri, şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözüyle bakılacaktır.

— Örgüt, Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Ne ki hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medeni haklar ile insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak gereken önlemler alınacaktır.

— Osmanlı Hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra, örgüt, devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yayılması, ahlakın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve ulusa ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar.

Tüzüğün bir programın ilkelerini sergileyen maddeleri yukarıda özetlendi. Bunların dışındaki maddeler üyeliğe kabul, yemin, üyelik ödentisi gibi örgütle ilişkili konuları kapsamaktadır.

Bu tüzük "Yeni Osmanlı" düşünüşü açısından önemli bazı yenilikleri getirmektedir. Bir kere "devrim" hak olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan üyelik için kadınlara da erkeklere benzer, eş haklar tanınmaktadır. Kadın, erkek Osmanlı vatandaşlarının eşitliği o günün koşulları içinde yeni bir yaklaşım sayılmalıdır. Cemiyet, amaçları arasında ekonomik kalkınmayı destekle-

me konusunu da saymaktadır. Zenginliğin artırılması, ki bunu GSMH'nin büyümesi şeklinde tanımlayabiliriz, Jön Türklerin ekonomik sorunlara ve çözümlerine öncelik ya da başka bir deyimle ağırlık tanımasının somut kanıtıdır.

Tüzük yurtiçi örgütle, yurtdışındaki örgütün ilişkilerini de kurmaktadır (madde 13). Nitekim bu madde uyarınca "Meşveret" gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilmiştir. Böylece Paris grubu örgüte bağlanmıştır.

Yeni Osmanlılar hareketinde olduğu gibi 1890'lardan sonraki Jön Türk hareketinde de yurtdışındaki eylemlerin önemli bir yeri ve ağırlığı vardır. Özellikle, sözünü ettiğimiz ağırlık düşün alanında kendini gösterir. 1895'ten sonra Jön Türk örgütlerinin yurtdışı faaliyetleri daha bir göze çarpar, dikkati çeker hale gelmiştir.

1895'ten sonra Jön Türk hareketi Şerif Mardin'in sınıflaması uyarınca şu gruplar içerisinde oluşuyordu:

a) Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi,
b) Murat Bey ve Mizan,
c) Abdullah Cevdet ve İçtihad,
d) Osmanlı Gazetesi çevresi,
e) Prens Sabahattin'de somutlaşan akım,
f) Şûrayı Ümmet grubu.

Bütün bu gruplar ve onlara bağlı yayın organları 1908 Devrimi ve sonrasının düşün akımlarını oluşturmuşlardır. Uzantıları günümüze kadar geldiği gibi, etkilerini hâlâ yaşamımızda duymaktayız. Türkiye'deki anayasacı akımlarda asker-sivil bürokrat aydınlarla yandaşlarının üzerinde, sözünü ettiğimiz bu etkileri daha bir güçlü olarak görmekteyiz. Şimdi, kısa da olsa, bu grupların toplumsal, ekonomik ve siyasal düşüncelerinin doğrultularına değinelim.

a) Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi

Ahmet Rıza Bey soğukkanlı yapısı, inandığı doğrultudan kolaylıkla sapmayan düşün ahlakı ile Jön Türk grubu içinde kısa zamanda parlamış ve liderler arasında sözü edilir olmuştur. Ahmet Rıza Batılı bir yaşam tarzını benimsemiş olan İngiliz Ali Bey'in oğludur. Babasına İngiliz adının verilmesi, İngiltere yanlısı ya da İngiliz özentisi olmasından değil, kumaşın kalitelisine dendiği

gibi "İnsan-ı Kâmil"in özelliklerine sahip olmasından ötürüdür. Ahmet Rıza Bey'in annesi Avusturyalıydı. Bu da onun Batı yaşamıyla yakından ilgilenmesi, bu yaşam tarzının özümlemesine sebep olan etkenlerden biridir.

Babası o küçükken Konya'ya sürüldüğü için sık sık bu kente, babasının yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bu gezileri sırasında yakından tanıma olanağını bulduğu Anadolu köylüsü ve köyleri onu derin düşüncelere sevk etmiştir. Ziraat eğitimini tercih etmesine de Anadolu köylerinin geriliği sebep olmuştur.

Ziraat eğitimini Fransa'da Grignon okulunda tamamladı. Ne ki elinde yeterince sermaye olmadığından yeni tarım tekniklerini uygulama olanağına sahip olamayacağı kanısına vardığı için Milli Eğitim ordusuna katılmaya karar verdi. Önce Bursa'da "İdadi-i Mülki" Müdürü oldu. Sonra da aynı ilin "Maarif Müdürlüğü"ne atandı. Eğitim düzenine getirmek istediği yeniliklerden ötürü çevresi tarafından kuşkuyla karşılandı. İl içerisindeki memurlar ve halkın kendisine yönelik direniş ve eleştirileri karşısında yeniden Fransa'ya gitmek istedi. Bu isteği, uygulama alanında karşılaştığı sorunların çözümünü bulmaya yönelik bir arzuydu. Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla açılan Paris Sergisi'ne katılacak Osmanlı Heyeti'ne girmeyi başardı ve yeniden Paris'e gitti.

Paris'te Auguste Comte'un pozitivist okulunun etkisi altında kaldı. Bu arada Padişaha "layiha"lar göndererek, özellikle eğitim alanında yapılması gereken dönüşümleri öneriyordu. Başlangıçta Padişah'tan birkaç arkalayıcı cevap aldığını biliyoruz. Fakat bir süre sonra Padişah yurda dönmesini istedi. Ahmet Rıza dışarıda ülkesine daha yararlı olduğu konusundaki inancını kendisine bildirince durum tamamıyla değişti. Ahmet Rıza'nın anlattıklarına göre Abdülhamit Londra'da bastırdığı layihalara bir miktar para vermeyi teklif ederek yayınların kesilmesini istemiştir. Bu teklif Ahmet Rıza tarafından reddedildikten sonra, Ahmet Rıza Bey 1895 yılının Aralık ayının başından itibaren "Meşveret"i yayımlamaya başladı. Gazetede pozitivistlerin ünlü belgesi "Düzen ve İlerleme" bir amaç gibi yer alıyordu.

"Meşveret" Ahmet Rıza Bey'in siyasal düşüncelerini, ekonomik ve toplumsal sorunlara getirdiği çözümleri içeren bir yayın organıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, yukarıda da değinildiği gibi, bir süre, organlık görevini de üstlenmiştir. Ne ki Ahmet Rıza'nın gerek merkez komitesiyle, gerekse diğer gruplarla dü-

şün ve eylem ayrılığına düşmesi söz konusu organlık görevinin sürdürülmemesine neden olmuştur. Şu noktanın tekrar altını çizmekte yarar vardır ki, Ahmet Rıza düşünceleri ve bu düşüncelere temel olan ilkeler açısından, yaşamı boyunca ödün vermeyi düşünmemiş bir siyaset adamıdır. Nitekim bu davranışı "İttihat ve Terakki"nin iktidarı sırasında Talat, Enver ve Cemal üçlüsünce yadsınmasına, bir kenara itilmesine neden olmuştur. Ahmet Rıza'nın ilkelerine bağlılığını "beş vakit namaz kılmadığını itiraf eden tek kişi olması da" somut biçimde kanıtlamaktadır.

Ahmet Rıza, Padişaha yazdığı layihasında toplumsal yasaların varlığına şöyle değinmektedir: "Cihanın kudret ve serveti vatanımızda toplansa kavanini tabiyenin hükmünü değiştiremez. Kürrei arzın üzerindeki dağlar, nehirler nasıl bir kanuna tâbi ise, hayatı o küreye merbut olan insanlarda herşey de kavanini tabiyeye itaat ve inkiyat etmeye mecburdurlar."

Ahmet Rıza, toplum ve doğa yasalarını ancak uzmanların inceleyebileceğini ileri sürerek politikanın da uzmanlara bırakılmasını savunuyordu. "Ahmet Rıza Bey'in bu pozitivist-materyalist dünya görüşünün bir diğer neticesi, fertlerin ihtiyacının maddi dünyayla sınırlandırıldığı fikriydi. İnsanların içinde bulundukları şartlar, hangi istikamette ilerlemeleri lazım geldiğini tayin ediyordu" (Şerif Mardin). Bu düşüncelerin getirdiği kaçınılmaz nokta, ekonominin toplumsal yaşamdaki baskın niteliğidir. Nitekim Ahmet Rıza da, Osmanlılar açısından yapılması gerekenin "tarım ve endüstrinin" geliştirilmesi olduğunu altını çizerek ifade etmiştir. Ne var ki Ahmet Rıza Bey, kamunun bu ekonomik kalkınma fikrini benimseyebilmesi için eğitimin gerekli olduğunu belirterek, eğitimdeki dönüşümleri ekonomik gelişmeden daha önemli saymıştır. Bu düşünce günümüze kadar Türk aydınlarının itibar ettiği bir yaklaşımdır. Öte yandan halkın, birtakım geri kafalı din adamlarınca karanlığa itildiği düşüncesi, Ahmet Rıza Bey'de ciddi bir ağırlığa sahiptir. Bu geri kafalı, tutucu kişileri şöyle tanımlamaktadır: "Zühd-i takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın cehlinden ve zaaf-ı kalbinden istifadeye çalışan mürailer ve münafıklar."

Ahmet Rıza Bey pozitivizme bir din inancıyla bağlanmıştı. Bu yönden bakıldığında laik sayılabilirdi. Ne ki bazı yapıtlarında, tartışmalarında Müslümanlığın "pozitivist" görüşe Hıristiyanlıktan daha yakın ve uyumlu olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Rıza'ya göre, İslamın hoşgörüsü Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir anlama,

zaafını teşkil etmiştir. "İmparatorluğun terekküp ettiği unsurlara böylesine gerçek bağların tevessülüne müsaade edilmiş olması sonradan milliyetçilik cereyanının bu unsurlar arasında bir zemin bulmalarıyla neticelenmişti."

Paris'e ilk gittiğinde, ileri Avrupa ülkelerinin içtenlikle Osmanlı reformlarına inandıklarına, öncülük ettiklerine yönelik bir düşünceye sahip olan Ahmet Rıza Bey, sonraları bu düşüncesinde fazla ısrar etmemiştir. Yayımladığı "Meşveret"te de bu müteredditi hali yazılarından izlenebilir. Bir kere Meşveret'te görülen, sonra da bütün Osmanlı ve Türk aydınlarında görülecek olan kötümserlik ve sürekli şikâyet havası tüm ortama egemendi. "Meşveret"in kötümser karanlıkçı görüşünü "Şûra-yı Ümmet" 24 Nisan 1902 tarihli sayısında şöyle anlatmaktadır: "Ölüyoruz, ölüme yuvarlanıyoruz, bunun hesabını araştırmadık. Yalnız mersiyelerle vakit geçirdik. İhvan-ı hamiyet ve hürriyeti vatan için acı, müessir bendler yazıldı, fakat bunların hepsi, sekiz senelik emeğimizin hülasası bir müstebidin seyf-i zulmüyle vatanın battığını anlatmaktan ibaret oldu." Bu yakarış, olumlu bir çözüm yolunu söylemeden sadece eleştiri ve kötümserlik, düşünsel boyutta çıkış yollarının önemli tutarsızlıkları içermesindendir. Ahmet Rıza'nın pozitivist belginin, yani "ilerleme ve düzen"in yerine niçin Marksist öğretinin etkisi altında kalmadığı tartışılır. Bu konuda Şerif Mardin, Ahmet Rıza'nın tüm Batılı ve burjuva davranışlarının yanı sıra "din" kavramına bağlılığının etkin bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Mardin'e göre Marksizmin dini temelden reddetmesi, A. Rıza'yı bu öğretiden uzak kalması sonucunu yaratmıştır. Bu yaklaşım doğru olabilir, ne ki olayı tek yanlı ya da tek nedenli bir biçimde ele almaktadır. Dinle olan ilişkisi Marksist öğretiden esinlenmemesi için bir neden olabilir. Ama bunun yanı sıra Batı kapitalizminin Osmanlı devletine yönelik emperyalist emelleri onların Jön Türk hareketiyle yakından ilgilenmelerine neden olmuştur. Pozitivist öğreti de bu bakımdan burjuvazinin en büyük yardımcısıdır. Jön Türklerin kendilerine maddi ve manevi destek sağlayan burjuvazi ve onun öğretilerinin etkisinde kalmamaları için hiçbir neden yoktur.

"Meşveret" bütün eleştirel kötümserliğine ve de kendi içinde tutarlı olmamasına rağmen, bazı temel düşüncelerin savunmasını yapmış, bunların aydınlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bu düşünceleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlılık kavramının geliştirilmesi,

— Eğitime öncelik verilmesi,

— Nizamiye ve şer'i mahkemelerin birlikte var olmasının yarattığı karmaşanın sergilenmesi.

Bu düşünce Ahmet Rıza yönünden ters bir yaklaşımı içeriyorsa da, o dönemde, kahramanımızın bu denli tutarsız davranışlarına nadir de olsa rastlanmaktaydı.

Meşveret zaman zaman Batı'nın emperyalist emellerine dikkati çekmiştir. Örneğin, Batılı gelişmiş ülkelerin Sultan'a baskı yaparak Anayasa'yı yürürlüğe niye sokmadıkları, buna karşın yerel halklara yönelik reformları niçin destekledikleri Meşveret'in ikinci sayısından itibaren sık sık sorulan bir sorudur. Bu soruyla emperyalizmin içten olmayan niyetleri, özellikle Ermeni sorununu yaratmadaki amaçları bir oranda ortaya konulmak istenmiştir.

Meşveret -ister Türkçe, ister Fransızca yayınlarıyla- sokaktaki adamın sorunlarına eğilmemiştir. Aydınların ve onların öncülüğündeki bir eğitim seferberliğinin tüm sorunları çözeceğine yönelik inanç bunun nedenidir. Pozitivizmin gerekirci bir biçimde getirdiği bir başka sonuç da sokaktaki adama eğilmeme nedenidir. Bilindiği gibi pozitivist görüşe göre toplumsal yasaların varlığı, siyaseti de bir uzmanlar grubunun tekeline itmişti. Yani siyaset, bir bilim işiydi ve onu da ancak uzmanları bilebilirdi. İşte bu pozitivist yaklaşımlar uzun bir dönem süresince Türk aydınının doğrultusunu çizmiştir.

20. Yüzyılın başlarında Ahmet Rıza ve "Meşveret" çevresinde toplananlar yavaş da olsa antiemperyalist bir çizgiye girmeye başlamışlardır. Ahmet Rıza Bey'in antiemperyalist çizgideki bazı yazılarından aşağıdaki alıntıları sergilemeyi yeğledik:

— "Ecnebi şirketleri giriştikleri işlerden –ki bunların hemen hemen hepsinin memleketin sosyal ve iktisadi menfaatlarına zararlı oldukları ve onlardan yalnız bazı finans kaynaklarının faydalandıkları söylenebilir– Padişaha ne gibi bir onur payı düşebileceğini anlamıyorum."

— "Padişah demiryolu hatları döşemiş ve rejiler tesis etmişse, bu şekilde hareket etmekten bir menfaat gördüğündendir. Bu menfaat Türkiye'nin menfaatı değil, halkı ve memleketi sıra ile istismar etmek amacıyla kendini tahtta muhafaza eden kozmopolit kliğin menfaatidir."

Bu alıntıların da vurguladığı gibi, 1900'den sonra her geçen gün Batı kapitalizmine ve onun emperyalist girişimlerine daha

bir güçle yüklenilmektedir. Bir ara "... Avrupa'nın siyasi fikirlerinin ekseriyetinin menfaatın üvey çocukları olduklarını ve tıpkı elbise, şapka gibi modaya göre değişen dekoratif inanç ve düşüncelerden ibaret bulunabileceğini idrak ettiğini" söyleyecek kadar antiemperyalist düşünün etkisi altındadır.

Ne var ki yılgınlık onu, Bahattin Şakir'in, bir yerde totaliter diye nitelenebilecek düşüncelerine yaklaştırdı. Ve Lafitte'in dört ilkesini kabul etti. Elit'e (seçkinler) önem veren bir düşünü geliştirmeye çalıştı. Ona göre Türkiye'de "Grande Masse"ı (yığınları) kazanmak çok zor, bir yerde olanaksızdır. Bu nedenle her şeyi elitler yapacaktır. "Var olabilmek için elitin istila edici ve fethedici olması lazımdır." Osmanlılarda ordu, söz konusu elitin kaynağıdır. Ahmet Rıza Bey "subaylara politikaya karışmayı, iktidarın ehliyetsizlerin eline geçmesine müncer olan vetireye mani olmalarını tavsiye ediyordu." Bu askeri elit sivil hayatta da önderlik yapmak zorundaydı. Çünkü "yılan oynatan falcı bir şeyhin umur-u mühimmeyi devlete karıştığı bir yerde, namuslu ve hamiyetli zabitanın malumat ve iktidarından vatanı mahrum kılmak" onulmaz bir hataydı. Ahmet Rıza ve "Meşveret"in çizgisi Osmanlı Türk aydınlarındaki, "halka rağmen halk için" belgisini açıkça sergileyen bir görünümdedir. Bu belginin etkilerine veya örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır.

b) Murat Bey ve Mizan

Mizancı diye nitelenen Murat Bey'in bugün kim olduğunu bilen kimseye rastlamak zordur. Türk Devrim Tarihi'nin bir kesiti üzerinde ayrıntılı araştırma yapanların dışında, Murat Bey ve gazetesi "Mizan"a değinen tarih yapıtları da pek yoktur. Oysa Murat Bey kişiliğinin büyük dalgalanmalar göstermesine rağmen, Türk Devrim Tarihi'nde önemli bir yeri olan, düşünceleriyle 1890'lar kuşağını etkileyen kişidir. 1908 devriminden sonra özellikle 31 Mart'ta izlediği tutum dolayısıyla suçlanmış, unutturulmak istenmişse de, asker-sivil bürokrat aydınlar üzerindeki etkisi kolayca yadsınamaz.

Murat Bey göçmendir. 1855 yılında Dağıstan'ın Darkiskiy köyünde doğmuştur. Asıl adı Urahi-Amirov Hacı Murat'tır. Liseyi, Sivastapol'da Stavropolskaya Lisesi'nde okudu. Genç yaşından itibaren bilimsel araştırmalarda bulundu. Bu araştırmaların büyük çoğunluğu (folklor) halkbilim üzerineydi. "Kuzey Kafkas

Dağlıları Arasında (Bir Liselinin Günlüğünden)" adlı bir röportaj denemesi yayımlandı. 1872 yılında öğrenim için Zürih'e gitti, bir yıl sonra da Türkiye'ye göçtü. Murat Bey'in Rusya'dan ayrılma nedeni konusunda çeşitli düşünceler vardır. Bunların hemen hepsi Çar polisinin Murat Bey'e karşı tutumunu temel nedenlerden biri olarak ileri sürerler. "Onu muhaceretine, çarizmin, sömürücü bir politikayla, Dağıstan dağlılarının özgürlükçü girişimlerini acımasız bir şekilde bastırması neden olmuştur" (İ. Abdullayev).

Murat Bey, Şubat 1873'te İstanbul'a gelerek, dönemin Adliye Vekili olan Mithat Paşa'ya durumunu anlattı. Sadrazam Esat Paşa'nın da yardımıyla, Maliye Bakanı Şirvanizade Rüştü Paşa'nın yanında iş buldu. Bir ara Şirvanizade Sadrazam olunca, Murat Bey de Hariciye Vekaleti Matbuat kalemine tayin oldu, sonra Rüştü Paşa'nın sadrazamlıktan alınıp, Suriye Valiliğine tayin oluşunda onu yalnız bırakmadı. Rüştü Paşa'nın ölümünden sonra tekrar İstanbul'a döndü. 1876 darbesi ve onu izleyen Anayasa hazırlıkları sırasında olayların içine girmedi. Ama kendi ifadesine göre, daima Yeni Osmanlıların düşüncelerine sempati duymuş, onları yandaş olarak kabul etmiştir.

Murat Bey'in asıl ününü "Mektebi Mülkiye"deki tarih hocalığı sağlamıştır. Öğrencilerden olan Rıza Tevfik, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır:

"Gençliğim büyük bir heyecan ve uyanıklık devrine tesadüf etti. Ben Mektebi Mülkiye'de iken, yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşaların, Namık Kemallerin, Abdülhak Hamitlerin bir kıt'ası hatta bir beyiti bizim vicdanımızda kıyametler koparırdı. Bize Murat Bey tarih dersi verir ve hiç kimseden sakınmayarak Fransız Devrim liderlerinin rollerini oynayarak devrim sahnelerini sergilerdi."

Bu sıralarda ünlü yapıtı altı ciltlik "Tarihi Umumi"si ve bir ciltlik "Osmanlı Tarihi" yayımlandı. "Tarih-i Umumi" o güne değin alışılmış tarih anlatımını yıkan kitaptı. Tarihi yalnızca olaylar zincirinin hikâye edilmesi biçiminde ele alanlar için sarsıcı bir yaklaşım getiriyordu. Tüm insanlık tarihini bir "özgürlük" tarihi şeklinde alıyor, böylece tarihin bir yönü, bir tezi olabileceğini ortaya çıkartıyordu.

Murat Bey 1886'dan sonra haftalık "Mizan" gazetesini yayımlamaya başladı. "Mizan"da uygulanan genel stratejiyi şöyle özetlememiz mümkün: "Padişahı bütün diğer gazeteler kadar hatta daha fazla öğmek, diğer taraftan da hükümeti Padişah'ın temin ettiği

mükemmel devlet adamlığı örneklerine uymadığı için tenkit etmek." Ne ki, Murat Bey'in Padişah'a olan içten bağlılığına rağmen, 1890'da "Mizan" kapatıldı. Yaşadığı düş kırıklığını "Turfanda mı Turfa mı" adlı romanında yansıttı. Romanın kahramanı Mansur Bey, düşün ve eylemleri açısından Murat Bey'le büyük benzerliklere sahipti. Bir ara Padişah'a düşündüğü dönüşümlere ilişkin bir önerge sunma fırsatını da buldu... Ama o kadar. Sonuçta bezdi ve Avrupa'ya gitmeye karar verdi. Zaten bir süreden beri "İttihat ve Terakki"ye bağlı bazı kişiler cemiyete girmesini de istiyorlardı.

Murat Bey Türkiye'yi terk etme nedenlerini şöyle maddeler halinde açıklıyordu:

"1. Avrupa erbabı iktidarı ile efkarı umumiyesinde Türkiye'nin ahvali hazırayı dahiliyesi hakkında malumatı sahihe vermek...

2. Ermeni meselesinin illet-ü hikmetini yar ve ağyara iyice bildirmek,

3. ... gençlerin ilan ve terviçlerine layık ve ihtiyarların mizacına muvafık ve makul bir ıslahat programı tanzimi,

4. ... maiyeti müstakileyi şahaneden bad ile makamı sadaretten ve nezaretlerden geçerek kaza kaymakamlığına varıncaya kadar bilcümle bendegan ve memurini devlet... 'ifa-yı vazife' etmek yolunu bulmayı akıl edemiyordu..."

Böylece Murat Bey, Fransa'daki Ahmet Rıza'yla buluştu. Ne var ki, Paris'te fazla kalmadı. Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın davetini kabul ederek Mısır'a gitti. Ve 1896 yılının 4 Ocağında, Mısır'daki "Mizan"ın ilk sayısını yayımladı.

Murat Bey'in Mısır'daki çalışmaları Jön Türkler tarafından sert eleştirilere uğradı. Bu eleştiriler özellikle şu noktalar üzerinde toplanıyordu:

— Murat Bey'in reformların sağlanabilmesi için Avrupa ülkelerinin yardımlarını istemeyi düşünmesi,

— Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasının yeterli bir çözüm getirmeyeceği savını ileri sürmesi,

— Halkın ilkelliği nedeniyle bir devrimci eyleme iştirak ettirilmeyeceklerine inanmış olması...

Murat Bey "Mizan"ın Mısır'da yayımlanan sayılarıyla birlikte "Parlamento" düşüncesine karşı çıkmaya ve bu düşünceyi eleştirmeye başlamıştı. Bu konudaki düşüncelerini şu alıntıda izleyebiliriz:

"Zaten Parlamento usulünün şekli hazırda Avrupa'da bile istikbali olmadığına şüphe-i abidanem yoktur. Fransa'da 'Boulangisme' meselesi parlamento usulüne karşı fiilen ilk protesto demek olduğu gibi, sosyalizmin mihcihetin vücudu bile parlamento usulü aleyhinedir..." Bu noktada cahil olan halkın seçimlerde atlatılabileceğini, işin ehli olan kişiler yerine şarlatanları seçebileceğine değindikten sonra şöyle devam etmektedir: "Bu hal, erbab-ı Hükümet'i Avrupa'da ziyadesiyle düşündürmekte olduğu gibi, eshab-ı fikri malumatı dahi işgal etmekte, parlamento usulünün yerine ikame edilecek başka bir usulü teharri eylemektedirler. Avrupa'nın müntehip Meclis ve müesesatı içinde asırlardan beri mevcut olduğu halde henüz ehemmiyeti asliyelerini kaybetmemiş olan (Akademiyeler) ve sair ilmiye encümenleri nazar-ı dikkate alınarak bunları şu hal-i imtiyazlarını mahza intihap edenlerin iş erbabı bulunmasıyla tefsir ediyorlar. ... Bu itibarla; az çok devlet umuruna aşina adamlardan mürekkep mahdut bir Meclis-i Meşveret daha ziyade iş görebilir."

Böylece Ahmet Rıza'da da izlediğimiz "elit" yaklaşımı ve bunlara ağırlık verme düşüncesi Murat Bey'de de görülmektedir. Mamafih bu yaklaşımı uzlaşmacı bir tutum olarak ele alıp eleştirenler de vardır. Bu tarz eleştiriler sonraları başka vesilelerle de ortaya çıkacaktır.

Murat Bey Mısır'da çok kalmadı. İngiliz işgal yönetiminin başında bulunan Lord Cromer, Osmanlı Hükümeti'nin baskılarını öne sürerek Mısır'ı terk etmesini sağladı. Paris'e dönen Murat Bey "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin Paris Şubesi reisliğine Ahmet Rıza Bey'in yerine getirildi. Böylece Murat Bey, cemiyetin liderlerinden biri haline geldi. Ama bu uzun sürmedi, Abdülhamit'in Paris'e gönderdiği "Ser Hafiye" Ahmet Celalettin Paşa'yla yapılan uzun pazarlıklardan sonra, İstanbul'a dönmeyi ve "Af-ı Şahane"yi kabul etti. 1908 devrimi sonrasında ve 1909 karşı devrim olaylarında Murat Bey'i tekrar sahnede görüyoruz. Kısa süren bu başarısız dönüşten sonra 1914'te öldü.

Murat Bey'in çok çalkantılı ve tek doğrultuda olmayan bu düşün ve eylem çizgisinde önemli olan birkaç noktanın altını çizmekte yarar vardır.

Öncelikle "Mizan"ın Anadolu'ya ve halka dönük yapısına değinmekte fayda vardır. "Mizan"ın bu eğiliminin Rusya'daki Narodnik akımlardan esinlendiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Murat Bey'in bu konuda çok şey bildiği ve Narodniklerin etkisi al-

tında kaldığı bir gerçektir. "Mizan"ın bu köye ve halka olan yönelişi kendisine olan ilgiyi artırdığını söyleyebiliriz. "Mizan" açısından ikinci önemli nokta "Türkçülüğü"dür. Bu da Murat Bey'in Dağıstan'daki özgürlükçü hareketlerin etkisinde kalmasından ileri gelen bir tutumdur. Bu davranışı politik çizgide değil, dildeki arınmada görmekteyiz. Çünkü "1880'lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri Türkçülüğün linguistik kisveye girmesine ve lisaniyatın içinden siyaset yapılmasını mecburi kılmıştır" (Şerif Mardin).

"Mizan" dilde Türkçeleşmeye yönelik bu eğilimini, o zamana dek görülmeyen "Milli Kültür" kavramıyla pekiştiriyordu. Ne ki, Mizan'da savunulan "Milli Kültür" ya da "Kültürel Bütünlük" yaşanılan dönemin gereği uyarınca teolojik (İslami açıdan) unsurları da içermekteydi. Görülen odur ki, Yeni Osmanlılardan bu yana İslami düşün ile yenilikçi düşünü birleştirme, bir orta yol bulma çabası Murat Bey'de de vardır.

Yeni Osmanlılarda da izlerine rastladığımız "Toplumsal Antlaşma" yaklaşımı Murat Bey'de daha gerçekçi bir zemine oturmuştur. Yeni Osmanlılar "Toplumsal Antlaşma"nın temelini İslami "Biat" kavramına dayandırırken, Murat Bey olayı bir şirketleşme biçiminde ele almaktaydı. "Devlet bir şirkettir. Kavaid-i nakliye ve usul-i akliye bu babta müttefiktir..." Bundan ötürü "Söğüt civarında dört yüz çadırlık halk için (tabi) ve (metbu) usulü mevcut değildi. İhtiyari bir şirkettir..." "Orhan Gazi zamanında ise yeni teessüs eden hey'et, Süleyman Şah evladına mahsus bir irat değildi. Hey'et-i umumiyeyi teşkil eden bilcümle efradın mazarrat ve menfaatte müştereken alakadar bulundukları bir (Şirket-i Osmaniye idi)." Bu yaklaşım yıllar sonra Niyazi Berkes'te de görülmektedir (100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi). Devletin, "Şirket-i Osmaniye" biçiminde tanımlanması materyalist bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, bu "Şirketin" devamlılığı ancak "genel refah" düzeyini sağlamasına bağlıdır. Ahmet Rıza'daki "Tarımsal ve Endüstriyel" gelişme temeli ile Murat Bey'in bu düşünsel yaklaşımının arkasında ortak bir temelin varlığı ortadadır.

"Mizan"ın köye ve halka yönelik, "Narodnik"vari tutumuna rağmen, Murat Bey'de egemen olan seçkinci inançtır. Halkın cehaleti, kandırılmaya müsait oluşu gibi önyargılar Jön Türklerin genellikle halktan gelecek bir eylemi kuşkuyla karşılamalarına neden olmuştur. Bu kuşkuyu Murat Bey şöyle açıklamaktadır:

"Garpta olduğu gibi, aşağıdan tazyik icrası bizde caiz değil itikadındayım. Çünkü bunca esbab-ı inkiraza rağmen, devletin yarım asırdan beri payidar olması halkımızın hükümetlerine karşı olan bir rabıta-i maneviye semeresidir." Bu noktadan hareket eden Murat Bey, Osmanlı ülkesinde parlamenter düzenin ancak halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle kurulup, işleyebileceğini ileri sürüyordu. Meclis-i Mebusan'ı ve Anayasa'yı getiren Yeni Osmanlılar da şöyle suçlanıyordu Murat Bey tarafından: "Hiçbiri durumun hakiki mahiyetini anlayabilecek bilgilere sahip değildi. Hiçbiri Avrupa'da muhtelif istikametlerde birkaç asırdan beri sarfedilmekte olan enerjilerin mahsulü olan terakkinin münhasıran parlamento usulünün neticesi olduğunu düşünme hatasına düşmekten kendini alamamıştı. Bu yanlış düşünceler dolayısıyladır ki, şirketler kurmaya, halkı kendi kendine eğitmeye ve çalışmaya ve devleti okul gibi amme menfaatine hizmet eden diğer teşekküller kurmaya teşvik edeceklerine, ne özünü anladıkları ve ne de şumulünü idrak ettikleri bir hürriyetin faydalarını övmekle iktifa ettiler."

Bu düşüncelere çok sonra, çoğulcu demokratik yaşamda bile rastlanmıştı. Halkın, eğitilinceye kadar yönetime etkin bir biçimde katılamayacağı yargısı da bu düşüncelerin doğal bir sonucu olmaktaydı.

Dikkat edilirse, Mizancı Murat da kendisinden önceki Yeni Osmanlılar gibi soyut bir halk kavramına dayanmaktadır. Halkın toplumsal sınıflarda somutlaştığını görmemektedir. Egemenlik ile sınıf ilişkisini de kavramamaktadır. Sonuçta da "halkın modern müesseselere intibakını" sağlama, onları ileride kurulacak bir parlamentoya iştirak etmeye hazırlamak için üst düzeydeki asker-sivil bürokratlardan seçilecek bir meclis kurulmasını öneriyordu.

Murat Bey'in 1876 Anayasası'na olan güvensizliği, "İttihat ve Terakki" cemiyetinin Paris şubesi başkanlığına gelişine kadar sürdü. O kısa süre içinde 1876 Anayasası'nın yürürlüğe girmesini öneren birkaç yazı yazdı.

Mizancı Murat, dönemin Osmanlı aydınının dramatik yaşantısını yansıtan bir yaşam, düşün ve eylem çizgisine sahiptir. Özgürlükçü mücadelenin devrimci doğrultuya ulaştığı bir ortamda büyüdü, gelişti. Osmanlı ülkesine geldiğinde kendinde bileşkelendirdiği çizgiyi sürdürmek istedi. Taşıdığı "Narodnik" izlerle, Osmanlı toplum yapısı arasında sağlıklı bir ilişkiyi hiçbir

zaman kuramadı. Sınıf kavramından yoksundu. Osmanlı bürokratı ile toplumun halk diye adlandırılan diğer katmanları arasındaki çelişki, temel çelişkiymişçesine onu yanılttı. Halkın eğitim düzeyindeki geriliğinden ürktü... Ve zaman zaman oportünizme varan gelgitlerle salınıp durdu.

c) *Abdullah Cevdet ve İçtihat*

Abdullah Cevdet, Jön Türk hareketine İbrahim Tomo'nun öncülüğündeki gizli örgüte girerek katılmıştır. 1869 yılında, bazı kaynakların Kürt olduğunu ileri sürdüğü bir aileden gelmiştir. Ne ki, yaşamı boyunca Kürtçülük eylemlerinin dışında kalmıştır. 1889'da Askeri Tıbbiye'ye girmiş, burada daha birinci sınıftayken "İttihat ve Terakki"nin kurucuları arasına katılmıştır. İlk gençliğinde dindar olduğu söylenmektedir. 1893-94'lerde yazdığı bir şiirde günün yönetimini eleştirdiği için bir ara tutuklandı. Okulu bitirdikten sonra tekrar tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Burada pratisyen hekimlik yaparak biriktirdiği parayla Paris'e gitti. İlk anlarda Ahmet Celalettin Paşa'nın ve Sefaret Katiplerinden Ali Kemal'in etkisi ya da uyarıları sonucu devrimciliğe bulaşmadı. Ne ki bu çekimserliği kısa sürdü ve Abdullah Cevdet, Jön Türklerin Cenevre grubuyla birlikte "Osmanlı" adlı yayın organını çıkarmaya başladı. 1899 yılı sonbaharına kadar yazıları Osmanlı'da çıktı. Aynı dönemde "Meşveret", "Kanun-u Esasi" ve "Sada-ı Millet" gibi Jön Türk organlarında da yazılar yayımlıyordu. Bu yoğun yazın faaliyetine rağmen, Adullah Cevdet, sınırlı sayıda basılan dergi ve gazetelerle etkin bir mücadele verilemeyeceğine inanmıştı. Bu inancını ve onu izleyen davranışını kendisi "Hadd-ı Te'dip"te şöyle açıklamaktadır. "Anlamıştım ki, karileri yüz adedi geçmeyen kuru sözlerle, kuru kararlarla ab-ü tab vermek muhal-i ender muhaldir. O kadar güzide mahkumin-i siyasiyenin tahliyesine ve bir dereceye kadar terfikine muvaffak da olunca hükümeti seniyenin bir memuriyeti kabulü hakkındaki teklifini kabul ettim." Abdullah Cevdet burada değindiği affı (Fizan'daki arkadaşları için elde etmişti) 1899'da sağladı.

Abdullah Cevdet tayin edildiği Viyana Sefareti tabibliğinde üç yıl kaldı. Bu üç yıl onun düşünsel gelişimini sağlayan dönemdir. "1903'te Viyana Sefiri, Abdullah Cevdet'in tekrar muhalefet yapmaya başlayacağını sezerek kendisine hakaret etti. A. Cevdet de sefiri düelloya davet etti. İmparatorluk polisi, bunun üzerine, A. Cevdet'i sınır dışı etti."

Abdullah Cevdet'in Viyana'da geçirdiği üç yılın, onun açısından, yararlarına bir önce değinmiştik. Özellikle eğitim, Batı kültürünün Türkiye'ye getirilmesi sorunları öncelikle üzerine eğildiği konulardı. Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağlayacak, Batı kültür ve düşüncesine açık bir dergi yayımlamayı o günlerde planlamıştı. Mısır'da yaşayan ve o zamanlar Jön Türklere katılmış bulunan Ahmet Celalettin Paşa'nın yardımıyla matbaasını Cenevre'de kurabildi.

"İçtihat" dergisinin ilk sayısı 1904 yılında çıktı. Ne var ki, Abdullah Cevdet Padişah aleyhine, onu küçük düşürücü bir şiir yayımladığı için İsviçre'den çıkarıldı. O da matbaasıyla birlikte Mısır'a giderek faaliyetlerine orada devam etti. "İçtihad" bazı düşün ve sanat akımlarını Türk okuyucularına tanıtma yönünde yayın yapıyordu. "Bu arada Jön Türkleri de düzeyde kalan düşüncelerinden ötürü eleştiren yazıları da dergide yer almaktaydı. "İçtihad"taki eleştiriler Abdullah Cevdet'le Ahmet Rıza, Bahattin Şakir gibi Jön Türk önderlerinin aralarını açmaktaydı. Nitekim bu nedenlerle Abdullah Cevdet 1908'den hemen sonra yurda dönmedi, ancak 1911'de İstanbul'da matbaasını kurarak "İçtihad"ı yayımlamaya devam etti. "İçtihad" sonuna kadar Batı kültürüne bağlı bir dergi olmayı sürdürdü. Laik tutumu aleyhine çeşitli davalar açılmasına neden olmaktaydı. Abdullah Cevdet, Cumhuriyet'ten sonra da dergisini yayımladı ve ölümüne kadar "İçtihad" aksamadan çıktı. Sonradan Atatürk devrimleri diye nitelenen birçok yenilikçi hareket, düşünsel kökleri itibarıyla Cevdet'e ve "İçtihad"a dayanır. Örneğin Latin harflerinin kabul edilmesi yolunda ilk ciddi yazı Cumhuriyet'in ilanından çok önceleri "İçtihad" da çıkmıştır. Laisizm yönünden A. Cevdet'in savları ile Mustafa Kemal'in düşünceleri arasında büyük benzerlikler vardır.

Abdullah Cevdet'te ekonomi zayıf, belirsiz diyebileceğimiz bir etkiye sahiptir. Ahmet Rıza'da ilerlemenin belirleyeceği nedenleri arasında sayılan "tarımsal ve endüstriyel gelişme gereğine" karşılık, A. Cevdet çok soyut düzeyde para kavramına değinir. Şu noktanın altını çizmede yarar vardır. Abdullah Cevdet de dahil olmak üzere, Jön Türklerin hemen tümü ekonomi konularına hiç önem vermemişler; daha doğru bir deyimle "ekonomik konuları anlamakta güçlük çekmişlerdir". "İçtihad" ve Cevdet'in düşün çizgisindeki en önemli nokta "antimonarşist" tavrıdır. Daha 1905 yılında saltanat sorunu "İçtihad"ta açık bir biçimde tar-

tışılmıştır. Konu (yani saltanat ve devrilmesi sorunu) Abdülhamit'in kendinden sonra, dördüncü oğlu olan Burhanettin Efendi'nin tahta geçmesini istemesi üzerine ortaya çıktı. A. Cevdet çok açık bir şekilde şunları yazdı: "Vatanın selameti herşeyden önce milletin uyanmasında ve akil, münsif, kanun-i şer'i ümmete tabi olmayacak hiçbir hükümdarı metbu tanımayacak bir derecei kuvvete vusulündedir." Antimonarşist tutumunu her geçen gün şiddetlendiren Cevdet ve "İçtihad" Osmanlı deyiminin devlet adı olarak kullanılmasını bile eleştiriyordu. "Benim fikir ve nazarımca (milleti Osmaniye) demekle (ibadı Osmaniye) demek müsavidir. ... Dünyada hangi millet hangi devlet vardır ki hanedanı hükümdarisinin ismiyle tanınsın. Almanya'ya Hohenzollern milleti veya devleti deniliyor mu? Emin olun ki sizin taşıdığınız isim esaret ufuneti neşrediyor. Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye'ye "memaliki Osmaniye" ahalisine "Millet-i Osmaniye" namı vermesi bu hanedan efradının kendilerini hep ve ahaliyi hiç addetmekte olduklarına bir delildir"

Bu düşüncelerle açıkça monarşinin varlığı tartışılmaktaydı, A. Cevdet Batılı, radikal bir aydın olma çabasını her yapıtıyla ortaya koymuştur. Bu konuda zaman zaman "Batı Avrupa'dan damızlık insan ithalini" düşünecek kadar ileri gittiği de olmuştur. Ne ki, genel çizgileriyle Cevdet ve "İçtihad"ı incelenecek olursa laik, radikal ve Batıcı bir iz bıraktığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

d) Osmanlı Gazetesi ve Çevresi

Murat Bey'in bir anlamda Adülhamit'e teslim olmasından sonra Jön Türklerle padişah arasında büyük bir pazarlık dönemine rastlıyoruz. Kişiliği ne olursa olsun, birçok Jön Türk yapıtlarını Abdülhamit'e satma, bir memuriyet elde etme yarışına girmiştir. Bu yöntem Türkiye'de muhalefet yapan aydınların, bugün de, çekinmeden başvurdukları bir usuldür.

Murat Bey'in kendilerini terk etmesine rağmen Cenevre Grubu, Ahmet Rıza'yla birleşmemiş, bir gazete çıkarmaya karar vermiştir. Grubun fiilen liderliğini yapan Çürüksulu Ahmet Bey, bu gazete işinde Ali Kemal'e güveniyordu. Ne var ki Ali Kemal, önce Celalettin Paşa'yla vardığı antlaşmayı bahane etti, sonra da gazeteyi çıkarmak için para istedi. Bu durum karşısında Ali Kemal cemiyetten kovuldu, o da Padişahın teklif ettiği memuriyeti kabul ederek Brüksel'deki Osmanlı Sefaretine ikinci kâtip oldu.

Ali Kemal'in devreden çıkmasından sonra, İshak Suküti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akil ve Refik Beyler "Osmanlı"yı çıkardılar. Bu grup da öncekiler gibi yayın organını çıkarmadan evvel Padişaha bir Islahat önergesi gönderdi, sonra da o döneme kadar alışılmamış sertlikte bir muhafete başladı.

"Osmanlı"nın kurucuları genç ve çoğunluğu asker kökenliydi. Bu olgu, cemiyetteki ağırlığın sivil gruptan genç askerlere doğru kaydığının önemli bir kanıtıdır. Örneğin Tunalı Hilmi, 1896'da "Osmanlı İhtilal" partisini kurmuş, devrimci "hutbe"ler yazmış biriydi. Bu hutbelerde şunu açıkça söylüyordu: "Ey Geziler, bilirsiniz ki bu millet asker oğlu asker bir millettir. Bu millet askerlik sayesinde büyümüştür" diyerek ordu motifini önplana ittikten sonra "Askerler... Ey Gaziler... Arş... Hükümet konaklarına dolunuz, Yıldız'ın altını üstüne getiriniz. Ondan yana fare yürekleri öldürünüz. Münafıkları, casusları, rüşvetçi memurları gebertiniz." Devrim düşüncesi ilk defa yaygın bir biçimde "Osmanlı"da ele alınmıştır. Osmanlı'nın savunduğu devrim düşüncesi askerler kadar halkı da etkilemeyi amaçlamaktaydı. Gerçi bu halk, gene soyut bir kavramdı, tüm toplum katmanlarını kapsıyordu, ama buna rağmen devrim eylemi içinde düşünülmesi o dönem açısından ileri sayılabilecek bir aşamaydı. Halkı aydınlatma yönünde propaganda yapmayı planlamışlardı.

"Osmanlı" ve çevresindekilerin soyut da olsa, bir halk kavramına sarılmaları üst düzeyde bürokratlardan umudu kesmelerinden ötürüydü. Onlara göre bürokratlar bir "sınıf erazil ve esafil"dir. Ne ki bu yargılarına rağmen diğer Jön Türkler gibi (Prens Sabahattin dışındakiler kastedilmektedir) bir seçkinler çıkmazına onlar da gireceklerdir. Şöyle ki: Hitap ettikleri, halk diye nitelendirdikleri gerçekte Rumeli'deki orta sınıflardı. Bir yandan soyut "halk" imajı çevresindeki sevgi ve saygı duyguları, diğer yandan da halkın devrimci çabaları takdir etmemesi, onları arkalamamasından gelen yılgınlık "Osmanlı Gazetesi'nin çevresindekilerin içinde bulunduğu dramatik ikilemi vurgulamaktadır. Bu ikilem ve onun yarattığı yılgınlık şu satırlarda açık bir biçimde ifade edilmektedir:

"Feda etmek mecburiyetinde olduğumuz enerji ve kabiliyetlerin, halk bu fedakârlığın manasını idrak edecek duruma gelinceye ve hiç olmasa (şu veya bu gaye için kendini feda etti) deyinceye kadar pek az faydası olacaktı." Halkı devrimden yana

çekmek, ona bazı değer yargılarını kabul ettirebilmek sorunu her Osmanlı aydını gibi Jön Türkleri de uzun süre işgal etti; bu nedenle propaganda yöntemleri üzerine eğildiler (özellikle Le Bon'un yazıları etkili oldu), kendilerine göre bazı teknikler geliştirdiler. Ne var ki, toplumun sınıfsal içeriği konusunda açık bir bilgileri ya da tutumları olmadığı için başarıya ulaşamadılar. Sonunda, Prens Sabahattin'in dışında, seçkinciliğin tuzağına düştüler.

Yine de "Osmanlı Gazetesi" ve çevresindekiler emperyalizm, Türkçülük ve Amele sorunu üzerinde diğer Jön Türk grubuna oranla daha bir açık ve kesin tavır alabilmişlerdir. "Osmanlı", Girit meselesinin de etkisiyle, açık bir antiemperyalist çizgidedir. Bu çizgideki düşüncelerini sergilerken bilinçsiz de olsa sınıf konusuna değinmektedir. Örneğin saltçı Padişah'ın Batı ülkelerince arkalanması olayını şöyle açıklamaktadırlar; "Sultan, barbar karakteri dolayısıyla, zengin sınıfların, yani bir ekalliyetin aleti olarak kullanılmak isteyen hükümetler tarafından beğenilmektedir." Bu yazının yanı sıra daha önce yayımlanmış bir başka yazıya da aynı açıdan değinmekte yarar vardır. Osmanlı'nın 10 Mart 1898 tarihli sayısında yayımlanan bu yazıda, "iktisadi bir konuya değinmemizin sebebi, şark meselesinde 'Müslüman fatalizmi' nakaratının, Avrupa'nın, Osmanlıların, Türklerin, Arapların, Ermenilerin, Yunanlıların haysiyetleriyle oynamak ve mahvetmek şeklindeki caniyane gayretlerini saklamak için kullandığı bir maske olduğunu bilmemizden ileri gelmektedir" denerek, emperyalizmin kullandığı aldatmaca (yapay da denebilir) sorunlara değinilmektedir.

Dikkat edilirse, yukarıdaki alıntılarda, emperyalizmin sınıfsal niteliğine değinilmektedir. "Zengin sınıflar", "Bir ekalliyetin aleti olma" gibi tamlamalar sözünü ettiğimiz sınıfsal içeriği yansıtmaktadır. Bunlara ilaveten "Osmanlı"da görülen antiemperyalist temanın bir özelliği de amele problemiyle birlikte mütalaa edilmesidir. "Osmanlı" bu konuyu ele alan ilk Jön Türk gazetesidir. "Osmanlı"nın 15 Mayıs 1898 tarihli sayısında şunları okumaktayız: "Avrupa Akvamı tarih-i terakide müntehayı kemala takarrup ettikçe insanlar, insaniyet, heyet-i içtimaiye başka bir devre, yeni bir çağa giriyor. Mektepler, Darülfünunlar, kemalat-ı beşeriyeyi umuma bahs-ü infaz ediyor... Hürriyetin kemali, nüfusun tezayüdü, fabrikaların, makinaların artması da işin azalmasına mucip olduğundan hal-i hazırda Avrupa'yı müşkülata düşüren istikbalde ise maişeti insaniyeyi bir hal-ı diğere kalb et-

mek istidadını haiz olan ve ciddiyen erbabı siyaseti düşündüren amele meselesi namıyla meşhur mesail-i muğlike-i içtimaiyenin halli yaklaşıyor..."

"Osmanlı" antiemperyalist çizgide en tutarlı muhalefeti Bağdat Demiryolu imtiyazına karşı yapmıştır. 1 Şubat 1898'de yayımlanan "Tabaka-i Bâlâ'dan" adlı yazıda, Alman kapitalistlerinin demiryolu ve sulama işlerini örgütleme amacıyla Anadolu'daki faaliyetlerine, bu arada Bağdat Demiryolu nedeniyle verilen kilometre garantilerine, Almanya'dan alınan borçlara ve nihayet Alman subayların Osmanlı ordusunda uzmanlık yapmalarına karşı çıkılıyordu. Bu çıkış Jön Türklerin o güne kadar izledikleri politika açısından beklenmeyen bir muhalefettir.

"Osmanlı"da yayımlanan yazılarda bir yüzeysellik görüldüğü ileri sürülen bir savdır. Bu sava bütünüyle iştirak edemeyeceğiz. Yayımlanan yazılarda halkın anlaması için çarpıcı ve yüzeyde kalan eleştirilere, belgelere yer verilmekle birlikte antiemperyalist çizgi, kıyam vb. konularda o güne kadar ulaşılmamış bir etkinlik çizgisine varılmıştır.

"Osmanlı Gazetesi"ni çıkaran grup içinde, "ihtilal" diyenlerin başında Tunalı Hilmi gelmekteydi. Tunalı Hilmi'nin "hutbe"lerinde devrimci çağrıların ne denli yoğunluğa sahip olduğunu daha önceki bir alıntıda sergilemiştik. Tunalı Hilmi'de pratik ifadesini bulan devrimin öğretisini 1 Şubat 1898 tarihli "Osmanlı Gazetesi"nde yayımlanan "Kıyam" adlı yazıda görmekteyiz. Bu yazıda bir "Heyet-i İçtimaiye"ye kavramı geliştirilmektedir. Bu "Heyet-i İçtimaiye"nin yönetimi, gelişimi gibi konularda "Vazıı Kanun", "Erbab-ı hal ve akıl" ve "Ehl-i Siyaset" denilen uzmanlara ihtiyacı vardır. "Toplum işlerinin idaresi böyle bir mütehassıslar zümresinin eline teslim edilmediği takdirde (Taksim-i Mesai) ve (Tervic-i Amal-i Umumiye) kanunlarına tecavüz edilmiş olunurdu. Halka tanınan kıyam hakkı toplum yönetiminin böyle bir seçkin-uzmanlar grubuna verilmesi için kullanılabilirdi. Yani halk, "büyük kitle" ancak seçkin-uzmanlar lehine kıyam etme hakkına sahipti. Kıyamın niçin bir çözüm olduğunu ve nasıl tanımlandığını adı geçen makaleden alıntılarla göstermeye çalışalım: "... bir milleti akibeti vahim olan bu marazı muhlikeden tahlise çare, hukukuna tecavüz edilenlerin mütegalliplerin aleyhinde kıyamıdır."

"Kıyam, zayıf ve hasta bir millete hayatı taze iktisap ettirir deva-ı yegânedir. Bir defa fenn-i tarihe müracaat edelim. O za-

man görürüz ki bir müstebitin, bir zalim'in dest-i idaresinde oyuncak ola ola insanlığı unutmuş, cehalete batmış, adeta hayvaniyete takarrup eden bir millet, ancak kıyam'ın nefaha-i hayat behşasiyle düştüğü dereki-i sefileden kalkabilir."

"Kıyam" makalesi "Osmanlı" gazetesi ve çevresindekilerin halkın katılımıyla bir ihtilali düşündüklerini göstermektedir. Ne ki bu ihtilal bir seçkin uzmanlar grubunun iktidarı için yapılacaktır. 19. yüzyılın sonunda toplumun sınıfsal içeriğini fark etmeden, sınıf-iktidar ilişkisini bilmeden ya da bilinçli bir şekilde gözler önüne sermeden oluşturulabilecek bir ihtilal modeli ancak bu nitelikleri kapsayabilir. Buna rağmen yanlış, sapmalı ihtilal modelini kurmaları bir yana, "Osmanlı" ekibi, Jön Türk hareketine "ahlakı içtimaiye" gibi laik bir toplum anlayışına dayanan kavramları getirmiştir. Bunun da ötesinde, burjuva-liberalist tutumu burjuva-devrimci yöne yöneltecek ilk girişimleri yapmışlardır.

"Osmanlı"nın Abdülhamit'e karşı sürdürmeye çalıştığı sert eleştiri düzeyi, laik tutumu, dayanmayı amaçladığı orta sınıfların tepkisini çekmişti. Örneğin Tunalı Hilmi, Mısır'da "Hak" adlı yeni bir yayın organını örgütlemeye gittiğinde, "Hak gazetesine dini yazınız, Kanun-u Esasi'den daha güzel olmasına gayret ediniz, Abdülhamit'e çok sövüp, saymayınız. Öyle olursa makbule geçer. Hariç Memalikte rağbet bulur... Böyle şeyler ahaliye bizden nefret ettirmeye sebep oluyormuş" gibi öğütlerle karşılaşmıştır. Bu öğütlere ve tepkilere rağmen "Osmanlı" doğru bulduğu çizgiyi bir süre daha sürdürmüştür.

Cenevre Jön Türkleri dağıldığında, "Osmanlı"nın sahipliği, Prens Sabahattin'in babası Damat Mahmut Celalettin Paşa'ya devredildi. Bundan sonra Osmanlı'nın İngiltere'de yayımlandığını görüyoruz. 1902 kongresinden sonra gazete Jön Türklerin "Osmanlı Hürriyetperver Cemiyeti" adıyla anılan grubunun yayın organı haline geldi. Yaklaşık birbuçuk yıl sonra da kapandı.

e) Prens Sabahattin'de Somutlaşan Yeni Akım

Prens Sabahattin'in Jön Türk hareketi içerisinde görülmesi, bu hareketi olduğu kadar, değişik ölçülerde günümüze kadar uzanan düşün akımlarını ve eylemlerini de etkilemiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, ondan da çokpartili yaşamın meclislerine kadar uzanan siyasal kutup-

laşmanın kökeninin ya da en azından bu kutuplaşmanın doğmasına neden olmuştur.

Prens Sabahattin, Abdülhamit'in kızkardeşiyle evli olan Damat Mahmut Paşa'nın oğludur. Yani Abdülhamit'in yeğenidir. Mahmut Paşa anayasanın tekrar yürürlüğe konmasından yanaydı. Fakat çabaları saray ve çevresince iyi karşılanmadı, tüm görevlerinden soyutlandı. Bu durumda iki oğlunu, Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak kaçtı. Abdülhamit saraya mensup üst düzeyde bir paşanın yurtdışında sürdüreceği muhalefetten ürkerek kendisine çeşitli aracılarla geri dönmeyi teklif etti. Bunların hepsini reddeden Mahmut Paşa, Ahmet Rıza'ya mektup yazarak işbirliği önerisinde bulundu.

Prens Sabahattin, bir yandan F. Le Play ve E. Desmouline'nin toplum bilim öğretilerine merak sarıp bunlar üzerinde çalışırken, bir yandan da Jön Türk eylemlerine aktif olarak katılıyordu. 1901 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah bir "Genel Çağrı" yayımladılar. Bu çağrıda ülkenin içinde bulunduğu genel durumun sergilenmesinden ve despotizmin yerilmesinden sonra tüm Osmanlıların bu saltçı düzene karşı savaşmaları isteniyordu. Çağrıda "amacımız; Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Yunan, Kürt, Yahudi ve bütün yurttaşların güçbirliğini sağlama uğruna çalışmak ve böylece bugünkü kötü gidişe son vererek, yarınki hak bilir yönetimin ilk temel taşlarını koymaktır" biçiminde bir hedef belirlenerek bütün etnik grupların bu hedef çevresinde toplanmaları arzulanıyordu.

Genel çağrının yayımlanmasından sonra, tüm özgürlük savaşçılarının etnik kökenlerine bakılmaksızın katılacakları bir Jön Türk kongresinin toplanması için girişimlerde bulunuldu. Jön Türklerin kendi içlerinde bölünmüş olmaları, kongrenin toplanmasında birçok zorluğu ortaya çıkardı. Nihayet uzun uğraşlardan sonra 4-9 Şubat 1902'de ilk Jön Türk kongresi toplandı. İlk oturum, Jön Türk hareketine sempati duyan Fransız Akademisi üyelerinden M. Lefevre Pountalis'in evinde yapıldı. Sonraki oturumlara Prens Sabahattin'in evinde devam edildi. Kongreye altmış-yetmiş delege katıldı. İmparatorluğa bağlı türlü etnik grupların yanı sıra Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım Bey gibi Jön Türk hareketinin ileri gelenleri de bu kurultaya gelmişlerdi. Kongrenin ilk oturumundan itibaren delegeler iki gruba ayrıldılar: Müdahaleciler ve Adem-i Müdahaleciler. Prens Sabahattin ve kongrenin çoğunluğu

müdahaleciler grubunu oluşturuyorlardı. Nitekim bu grubun etkisiyle kongre şu noktaları içeren bir karar suretini kabul etti.

i. Yirmi beş yıldır egemenliği altında bulunduğumuz ve İmparatorluğun başına gelen tüm felaketlerin tek kaynağı ve insanlığın utanç vesilesi olan bu baskı rejimiyle, Osmanlı halkları arasındaki her türlü ilişkiyi yadsıyoruz.

ii. İmparatorluğun çeşitli halkları arasında Hattı Hümayun ve uluslararası antlaşmalarla sağlanacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birlikledir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, tüm yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan, Osmanlı tahtına ve hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.

iii. Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, bütün gücümüzü aşağıdaki üç amaca yönelteceğiz:

a) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ve bölünemezliğinin sürdürülmesi,

b) İlerleyebilmenin gereği olan, ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,

c) İmparatorluğun temel yasalarına ve özellikle de, imparatorluğumuz halklarının siyasal hak ve özgürlüğünün ve genel reformlarının, yasadışı yönetime karşı, sağlam ve gerçek koruyucusu 1876 Anayasası'na saygı duyulması.

iv. Uluslararası antlaşmalara ve özellikle Berlin Antlaşması'na duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu antlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, İmparatorluğun tüm eyaletlerine yayılacak ve buraları da kapsar duruma getirilecektir.

Karar sureti çeşitli etnik grupların ve "fraksiyon"ların sürdürdükleri özgürlükçü eylemleri uzlaştırmaya ve ortak bir bileşke bulmaya çalışan bir metindir. Ne var ki, grupları tam anlamıyla tatmin etmekten uzaktır. Nitekim Ermeniler, çoğunlukta oldukları yörelerde, reformları sağlayıncaya kadar bağımsız eylemlere devam edeceklerini bildirirken; Ahmet Rıza'nın liderliğinin yaptığı bir başka Jön Türk grubu da şu bildiriyi yayımlıyordu: "Kongreye katılmakla tüm Osmanlıların bir birlik oluşturacağının ve bu birlikten güç bulacağımızı umut ediyorduk. Son derece haklı umutlarımızda düş kırıklığına uğradığımızı üzülerek bildiririz."

Bu kongre Jön Türk grupları ile İmparatorluğun diğer halklarının özgürlükçü örgütleri arasında ortak bir program oluşturma amacıyla toplanmıştı. Bu sonuca erişilmedi. Aksine, Jön Türk hareketi, iki düşün akımına bölündü. Bu akımlar içerisinde daha bir kristalleşti. Jön Türkler Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi; "bu kez de, yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde tam anlamıyla birbirlerinden ayrıldılar."

Ortaya çıkan iki gruptan birincisi Ahmet Rıza'nın grubuydu ve bu grup "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adlı örgütü oluşturdu. Prens Sabahattin'in önderliğindeki ikinci grup ise "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" diye nitelenen örgütü kurdu.

"Terakki ve İttihad Cemiyeti" güçlü bir merkeziyetçi yönetime inanıyordu. Örgüt, hem dernek olarak hem de içerdiği düşünsel ilkeler açısından "İttihad ve Terakki"nin devamı sayılabilir. Ahmet Rıza'nın yanı sıra Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Dr. Nazım ve Bahaattin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Grup yurtiçindeki küçük komitelerle sıkı bir ilişki içinde çalışıyordu. İki yayın organı vardı; "Meşveret" ve "Şûra-yı Ümmet". "Şûra-yı Ümmet" 1902'deki kongreden sonra, aynı yılın nisanında yayımlanmaya başladı.

Prens Sabahattin önderliğindeki ikinci grupta Ahmet Fazıl, İsmail Kemal, Dr. Rıfat, Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Albay Zeki, Milaslı Murat bulunmaktaydı. "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" düşünsel temel açısından Prens Sabahattin'e bağlıydı. Onun düşününü benimsemişti. Prens Sabahattin'in düşüncesi, 1908 devriminden sonraki bazı siyasal akımların ideolojik temelinin hazırlanmasında ağırlıklı bir paya sahiptir.

Şerif Mardin, Prens Sabahattin'in düşüncesini oluşturan öğeleri temelden başlayarak şöyle sıralamaktadır:

a) Bir insanın ideali,
b) Bu insanın idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi,
c) Bu insanın idealine uygun bir toplum tasavvuru,
d) Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir toplum tahlil yöntemi.

Prens Sabahattin'in bu sıralama uyarınca oluşturduğu düşününde ağırlığı olan nokta "Düzenin merkeziyetçi yanı ile bürokratlar" arasındaki ilişkiye, o döneme kadar hiç kimsenin bakmadığı, bakamadığı bir açıdan yaklaşma cesaretini göstermesidir.

Prens Sabahattin güçlü bir merkezi yönetimin, bireye önem vermeyen bir toplumu oluşturmada en büyük etken olduğunu söyledikten sonra, bu tip toplumlarda merkezi otoritenin ajanları durumunda olan memurların ceberrutluğuna, Osmanlı örneğine atıf yapmak suretiyle, şöyle değinmektedir: "... kuvvei icraiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsın her tecelli-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiç bir baş kalkmasın, seviyei millette herkes hemayar olsun."

O dönemde bürokrasi ve bürokratlara yönelik böylesine sert ve acı bir eleştirinin yöneltilmesi alışılmamış bir olaydı. Büyük çoğunluğu asker-sivil bürokratlardan oluşan Jön Türkler yönünden de durum sarsıcıydı. Gerçi daha önce de bürokrasiye hücumlar olmuşsa da, bu hücumlar sadece bir bölük, üst düzeydeki bürokrata yönelikti. Prens Sabahattin ise şikâyet edilen saltçılığın bürokrasi ve merkeziyetçi yapıdan ileri geldiğini söyleyerek bütün Osmanlı bürokrasisini suçluyordu: "Mevakii Âli'ye kuvvei icraiye tarafından yani memurlara, onların maişeti ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki, hükümet kapısından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş. O halde, servet, ikbal, iktidar her şey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeye, onun gözü ise tahakkümü artırmaya dikiliyor."

Kuşkusuz, Prens Sabahattin'in düşünüsünde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışıdır. Parlamento ona göre, "müphem ve kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir kontroller sisteminin üst kademesidir."

Bu yaklaşımı açık bir şekilde, "Terakki"nin Nisan 1906'da çıkan sayısında yer alan "Gençlerimize Mektup" adlı makalesinden yapılan şu alıntıdan saptayabiliriz: "Merkeziyete inhisar ve istinad eden meşrutiyette teftiş memleketin bir noktasından başlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Memurinin kısmı azamını merkez tayin ettiği için Vilâyetlerin mesalih-i umumiyesi onlardan müteessir olmayan efradı ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (hükümdar), ister beş yüz kişi (parlamento) neticelerin her ikisi de aynı kapıya çıkar: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyet. Ademi Merkeziyet'e istinad eden meşrutiyette ise teftiş, memleketin eczasından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze müntehi olur. Tabiidir ki nahiye, kaza, vilâyet mecalisi, memurlarını en basit menfaatları müktezası namuslu ve muktedir zattan intihab eder."

Prens Sabahattin'in Le Playci yaklaşımı üzerinde durmayacağız. Şimdiye kadar bu yönü üzerine ağırlık verilerek düşünüsü saptırılmıştır. Oysa bir önce aktardığımız alıntı, son yıllarda tartışmaya başladığımız: "Yerel yönetimde sağlanacak etkin bir demokratik katılım" belgisine yönelik bir yorumdur.

"Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet" cemiyeti, 1902 ayırımından sonra, yurtiçinde de örgütlenmeye başladı. İzmir, Erzurum, Trabzon, Şam şubeleri kuruldu. 1906'da da "Terakki" adlı bir dergi çıkarıldı.

f) Şûra-yı Ümmet ve Düşünsel Çizgisi

"Şûra-ı Ümmet", 15 Nisan 1902'de çıktı. Başında (redaktör olarak) Samipaşazade Sezai bulunuyordu. Samipaşazade Sezai, Türk edebiyatında ilk gerçekçi yazar olarak bilinmektedir. 1901 yılında yurtdışına kaçmış ve Jön Türk hareketinin militanlarından biri olmuştur. Bu arada birçok yabancı siyaset adamıyla tanışmış, belli düzeylerde ilişki kurmuştur. Tanıştıkları arasında V. İ. Lenin de vardır.

Derginin ilk sayısında, izlenecek yayın ilkeleri bir program dahilinde şöyle açıklanıyordu:

"— Devlet-i Âliyeyi Osmaniyenin istiklâl-i siyasisini, tamami-i mülkiyesini her türlü müdahale-i ecnebiyeden masun bulundurmak ve iradei şevketine çalışmak.

— İdare-i keyfiye ve müstebitenin bir hükümeti meşrutaya inkılâbına ve Kanun-u Esasi ahkâmının tatbik ve icrasına çalışmak.

— Ümmetin hukukunu müdafaa ve temin ve hükümetin ahvalini ıslah etmek gibi vazifeler hep Osmanlıların hamiyet ve gayretinden beklendiği ve necat ve saadet yalnız Osmanlılıkta arandığı cihetle efkârı umumiyeyi bu yolda tenvire çalışmak.

— Osmanlı anasırı muhtelifesinden, ihtisasatı vatanperveraneden mütevellit bir ittihadı samimi vücuda getirmek, müslim ve gayri müslim teb'ayı Osmaniyenin siyaseten tevhid-i efkârına çalışmak.

— Bir taraftan memalik-i Osmaniyeden her ferdin ve kavmin refah ve saadetinin, ıslahat-ı umumiye ile kaim ve kabul olunacağını ahaliye anlatmak ve diğer taraftan ümmeti Osmaniyenin asrımızda en müterakki milletlerle hem mertebe olmak istidadından mahrum bulunmadığını enzar-ı ecanip ve ağyarda ispata çalışmak.

— Saray zindanlarında hapse mahkûm ve her türlü nizam-ı maarif ve medeniyetten mahrum olan aileyi saltanat efradını bu hal-i esaretten kurtarmaya, müktesabatı ilmiyeden hissedar etmeye ve Hanedan-ı Osmaninin makam-ı hilafet ve saltanatta mülk ve millete nafi olacak surette bekâsını takviyeye çalışmak."

1902 kongresinde "Adem-i müdahaleci" diye adlandırılan azınlık grubunun bu programında Osmanlılık, yabancı müdahalelerden Osmanlı ülkesini korumak, ülkedeki değişik etnik gruplar arasındaki dayanışmayı geliştirme, muasır toplumlara yetişme gibi daha önce üzerinde durulan noktaların yanında hanedanın eğitilmesi gibi ilginç sayılabilecek bir nokta üzerinde de duruluyordu. Derinliğine incelendiğinde, bu programın liberal çizgide bile sayılamayacağı görülebilir. Örneğin antiemperyalist tutum, emperyalizmin bütün ağırlığına rağmen açıkça ortaya konulmamıştır. Bu arada Osmanlılığı bazı "pragmatik" temellere oturtma gayreti yaklaşımın daha da az inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şöyle ki, Jön Türk grubundaki bazı kişiler Osmanlılık duygusunun sınır illerinin bir saldırı karşısında daha güçlü biçimde savunulmasına yardımcı olacağını açıkça söylemişlerdir. Bu ve buna benzer savlar "Osmanlılık" düşüncesini sarsmıştır. Antiemperyalist tutum da, bir önce altını çizdiğimiz gibi açık değildi. "Şüra-ı Ümmet"te yayımlanan bu program çerçevesinde ileri sürülecek bütün savların zayıflığının temel nedeni, "nasıl gerçekleşecekler?" sorusuna ayağı yere basan bir yanıtın verilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Gerçekten de "Şüra-yı Ümmet"i çıkaran grup, bir ihtilali, bir darbe-i hükümeti baştan reddetmişlerdi.

Batı ülkelerinin Osmanlı ülkesindeki azınlıklar lehine müdahaleleri, bunlara yönelik reform istekleri şu soruyu akla getirmekteydi: "Peki Türkler ne olacak? Onlar saltçı yönetimde daha mı az eziliyorlar, daha üst düzeyde bir refaha mı sahipler?" Bu sorulara verilen yanıt kesin bir "hayır" olmaktaydı. İşte bu konum Türklerin sorunları üzerine daha bir ağırlıkla eğilme zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Bu arada bir halkın ezilmeden, tarih doğrultusu içerisinde yaşayabilmesinin kendine özge bir kültüre sahip olmasıyla mümkün olabileceği de tartışılıyordu: "Anlaşılıyor ki ilmi, edebiyatı, lisanı olan bir millet mahvolmuyor. Öyle bir anasır-ı zi-i hayatı zekâyı cihanın bütün kuvvay-ı maddiyesi ezemiyor. Bizde ise, mevcudiyet-i siyasiyenin nihayet bul-

duğu yerlerde millet bir eser-i mevcudiyet göstermiyor. Çıktığımız memalikte kışlalarla istihkâmlar bırakıyoruz. Görülüyor ki baka-yı millet için en vasî kışlalar mektepler, en zapt olunmaz istihkâmlar Darülfünun'lar imiş."

Bu yakarışlar, eleştiriler, milli kültür meselesini gündeme getiriyordu. Ne ki, bir yandan milli kültür sorununa eğilirken ve bu sorunun çözümü için halkın anlayabileceği arı bir konuşma dilinin gereği vurgulanırken, diğer yandan da "geniş halk kitlelerinin anlayışsızlığı" teması işleniyordu. Doğunun dağınıklığı, pisliği, halkının geriliği sık sık işlenen konulardı: "İnkılab-ı zamandan azâde, medeniyetin her an tezyid ettiği dağdağayı zamandan asude, cihanın terakkisine karşı bigâne olan bu akvam arasında mesela bazı dervişler vardır ki, elbiseleri tamamiyle kurun-u ulâm edasına muvaffıktır... bir nev'i entarili Yahudilere tesadüf edilirdi ki, kurunu vüsta dürzilerinden zannolunur... Bu halin esvaptan cisme, cisimden ruha kadar tesiri görülür. Anadolu'da bazı yerler vardır ki, zuk ve pazarından Hazret-i Adem gûzar edecek zehabına düşer."

Anadolu, "Şûra-yı Ümmet"te özel bir yere sahiptir. Bunda Rumeli'nin nasıl olsa elden çıktığı yargısı rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Samipaşazade Sezai şöyle yazmaktadır: "Evet, akıbet Rumeli elden, Osmanlılar Avrupa'dan çıkıyor. İstihkâr-ı hayat, metanet-i ahlak, uluvv-u cenap ile mücehhez olarak riyaset-i idarelerinde evsaf-ı cihangiraneye mâlik Padişahlarıyla Maveraünnehirden zuhür ederek Viyana'ya kadar giden Osmanlılar, bu gün başlarında Abdülhamit olarak perişan ve nalân Asya'ya dönüyor. Meş'um ve müthiş bir akıbet..."

"Şûra-yı Ümmet", dikkat edilirse, daha öneki Jön Türk yayınlarında sergilenen sorunları tekrar tekrar tartışan bir dergidir. 1902 kongresinden sonra Jön Türk hareketi burjuva-devrimci bir çizgiye girmeye çalıştığı için yayın organlarının düşünsel içeriklerinden çok, devrimci içeriği daha bir öneme sahiptir. Bunun da ötesinde, Jön Türklerin ortaya atacakları, özellikle bu azınlık kadronun derinliğine üzerinde duracakları kavramlar tüketilmişti. Hele Osmanlılık yaklaşımı alabildiğine soyut bir kavram haline gelmişti. Ağırlığın politik protestodan, politik eyleme dönüştüğü bir ortamda bu sonuç doğaldır.

ii) Politik Eylem Dönemi

20. Yüzyılın başlarında iki önemli olay, Jön Türkleri de tüm geri kalmış ulusların aydınları gibi etkilemişti. Bu iki olay Rus-Japon savaşı ve 1905 Rus Devrimi'dir. Kitle iletişim araçlarının daha önceki dönemlere göre çok gelişmiş olmasının da etkisiyle, Rus-Japon savaşı Türk halkı tarafından ilgiyle izlendi. Sokaktaki adam Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyarken, aydınlarda daha yarım yüzyıl önce Asya'nın geri ve sanayileşmemiş bir ülkesi olan Japonya'nın kısa sürede Rusya'yı yenecek düzeye erişmesini heyecanla karşılıyorlar, nedenlerini araştırmaya çalışıyorlardı. Büyük ölçüde Japon hayranlığı başlamıştı. Bu hayranlık şaşkınlık veren boyutlara erişebilmekteydi. Örneğin birçok aile yeni doğan çocuklarına, Rus donanmasını hezimete uğratan Japon kumandanı Togo'nun adını veriyorlardı. O kuşakta Togo isimli birçok çocuğa rastlarız.

Türk aydınları ve Jön Türk hareketi üzerinde etkisi görülen ikinci olay 1905 Rus Devrimi'dir. Lenin'in altını çizdiği gibi: "Dünya kapitalizmi ve 1905 Devrimi Asya'yı kesinlikle uykusundan uyandırdılar. Ortaçağ durgunluğu içindeki yüzlerce milyon ezilen, horlanan insan, demokrasi için en insanca hakları için savaşa ve yeni bir yaşama doğru uyandılar."

"Kanlı Pazar" Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir... Kanlı Pazar'a ilişkin haberler halk ve aydınlar tarafından heyecanla karşılanıyordu. Rusya'yı sarsan olayı halk ve aydınlar duygusallıkla ele almaktaydılar. Çünkü bu olaylar "ezeli düşman Rusya'yı" sarsmakta, zayıf düşürmekteydi. Ne ki Padişah aynı duygusallığı başka açıdan gösterdi. Saltçı bir hükümdara yönelik bir saldırının haberi halka duyurulmamalıdır, bu nedenle Kanlı Pazar ve 1905 Devrimi'ne ilişkin haberlerin yayımlanması yasaklandı. Bu yasaklamaya rağmen olaylar duyuldu ve derin bir etki meydana getirdi.

Ağır sansür önlemlerine rağmen, Başkent dışındaki basında 1905 Devrimi'ne ilişkin haberler çıkmaktaydı. Örneğin Sofya'da yayımlanan "Feryad" gazetesinin 2 Kasım 1905 tarihli sayısında, "kendi halkının da bu örneği izleyeceğinden ve askerlerin silahları kendisine çevireceğinden korkan" Abdülhamit'in sansürü sertleştirdiği yazılmaktaydı.

"Potemkin" olayı da Başkent'te, özellikle Saray çevresinde korkuyla karşılanmıştı. Geminin boğazlardan geçmemesi için

her türlü tedbir alınmıştı. Çarlık Rusyasının geminin tevkifi ve iadesine ilişkin Romanya ve Osmanlı hükümetleri nezdinde yaptığı girişimlere, yukarıda değindiğimiz tedbirleri alarak ilk olumlu cevabı Osmanlı hükümeti vermiştir.

Abdülhamit'in aldığı sert tedbirlere rağmen, Karadeniz'deki Rus Donanması'ndaki denizcilerin devrimci eylemleri genç Türk subayları arasında geniş bir ilgi uyandırmıştı. Nitekim, Çar tarafından idam ettirilen teğmen P. P. Smidt'in ailesine 28 Türk kara ve deniz subayının yazmış olduğu mektup ilginçtir. Bu mektupta "Yiğit teğmen Piyotr Piyotroviç Smidt öldürüldü... Teğmen Smidt'in Sıvastopol savaşlarının ölüleri üzerine söylediği sözler onun her sözü gibi İmparatorluğumuzun en uzak köşelerine değin yayılmış bulunmaktadır. Yüce Yurttaş Smidt'in, onun bizim için son derece aziz ölüsünü, Rusya halkıyla birlikte biz de selamlıyoruz. ... Hep birlikte insanca yaşama hakkımızı elde etmek için, Rusya'da olan olayları Türk halkına tanıtmak, anlatmak için tüm gücümüzle yapacağımız savaşa selam olsun. ... Teğmen Smidt yüreklerimizde hiçbir zaman ölmeyecek. Halk için canını veren Smidt'in şanlı adı kuşaktan kuşağa söylenecek. ... Soluğumuzu, Rus halkının soluğuna katarak haykırıyoruz: Kahrolsun ölüm cezası, yaşasın yurttaşlık özgürlükleri" (Petrosyan). Mektup, 1906'da Çar polisinin eline geçtiği için yerine ulaşamadı. Ne var ki kendilerine "Devrimci Kara ve Deniz Subayları Birliği" adını veren bir başka Jön Türk hücresinin verdiği görev üzerine Muhtar Bey'in yazdığı mektup Teğmet Smidt'in kızkardeşi A. P. İzbaş'a ulaşmıştır. 1905 Devrimi'nin Türk subayları üzerindeki olumlu etkisi, onların daha hızlı ve yoğun bir biçimde Jön Türk hücrelerine katılmasını sağlayan bitirici güç olmasıdır. Kuşkusuz bu kütlesel katılımları, yığınsal tutuklamalar izledi. Örneğin Mart 1906'da karacı subaylardan aralarında beş de Paşa olmak üzere, iki yüzden fazlası bir "Operasyon" sonucu tutuklanmıştı.

Türk ordusundaki yaygın silahlı kalkışma eylemlerine 1906-1907 yıllarında rastlamaktayız. Bu hareketlerin büyük bir bölümü yerel nitelikte ve ordu yönetimindeki belirli aksaklıklara yönelikti. Özellikle Yemen'e gönderilen birliklerde görülen bu eylemlerin en geniş türü, görevden kaçma niteliğindedir. Bütün bu silahlı ya da silahsız kalkışma hareketlerinin ortak yanı, "Osmanlılık anlamından yoksun bölgesel ve örgütsüz" hareketler olmasıdır. 20. yüzyılın ilk on yılında Anadolu önemli bir değişim geçirdi. Bu değişimi şu iki aşamada açıklamak durumundayız.

1890'lara kadar özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ticaret, büyük bir ağırlıkla Ermenilerin elindeydi. 1894-95 Ermeni olaylarından sonra, Anadolu'nun birçok yerinde ticaret ve ekonomi alanındaki etkinlik Türklerin eline geçti. "Ama Türk patronlar çarçabuk tehlikeli bir rakiple karşılaştılar: kendilerine her türlü imtiyazı kolaylıkla sağlayıveren yabancı kapitalistler." Bu durumda, Sultan'ın başında bulunduğu Merkezi Hükümet'in baskısı sonucu Anadolu'daki Türk burjuvazisi Jön Türk hareketinin yanında yer aldı. Anadolu burjuvazisinin bu direnme eyleminin doğmasına, ülkenin çeşitli yerlerine sürgüne gönderilmiş Jön Türklerin ve bu Jön Türklere bağlı ya da bağlı olmayarak çeşitli illere yayılmış yerel gizli örgütlerin rolü büyük olmuştur. Böylece tüm Anadolu'ya yayılan gizli örgütlere bağlı oldukları merkez örgütlerinden emirler yağmaktaydı...

Anadolu burjuvazisinin silahlı ya da silahsız direnişlerinin en somut örneği Erzurum ayaklanmasıdır. Erzurum olayları 1906-1907 yıllarında oldu.

Erzurum burjuvazisi kendi aralarında "Can-Verir" adlı bir örgüt kurmuştu. Bu örgütün fiilen katıldığı bir dizi gösteri 5-22 Mart arasında Erzurum'da yer aldı. Göstericiler gittikçe ağırlaşan vergilerin yanı sıra, Erzurum'da rüşvet almakla ün salmış memurların, başta Vali olmak üzere görevden alınmalarını istiyordu. Can-Verir örgütü 8 ve 11 Mart'ta, Vali Nazım Paşa'nın işten alınması için iki telgraf çekti. Bu müracaatların hiçbirine akla yakın bir cevap alınamadı. Bunun üzerine kent halkından yirmi bin kişi 15 Mart'ta telgrafhaneyi kuşattı. Göstericiler arasından seçilen bir heyet telgraf başında Sultan'la görüşmek istediler ve tüm isteklerini ona bildirdiler. Bir hafta boyunca Erzurum'da merkezi yönetimin hiçbir etkinliği kalmadı. Kent'e "Can-Verir" örgütü hâkimdi. Nitekim 22 Mart'ta örgütün ve Erzurumluların arzularının bütünü yerine getirildi. Yeni vali atandı, valinin atanması "Can-Verir" örgütünün kent üzerindeki etkisini daha da artırdı. Örgüt yeni valinin atanmasını yeterli görmeyerek Erzurum halkı adına yeni bir istekler listesi hazırlayarak, bir önerge halinde merkeze (İstanbul'a) iletti. Söz konusu önergedeki istekleri şöyle sıralayabiliriz:

— Bazı vergilerden muaf tutulmak,

— Yöre halkının il yönetimi ve defterdarlık üzerinde etkin bir denetimi gerçekleştirmesini sağlamak,

— Asker ücretlerinin düzenli bir hale getirilmesi,

— Kent ve çevre halkı üzerinde bir baskı kaynağı olan "Hamidiye" süvari birliğinin kaldırılması.

Yerli burjuvazinin direnişi niçin doğudan başlamıştır? Bunu Kafkasya'da meydana gelen, Kars'a kadar uzanan 1905 Devrimi olaylarına bağlamak hatalı olmaz. Nitekim İstanbul'daki Rus Büyükelçisi Zinovyev'in Moskova'ya gönderdiği raporlarda bu konuda şöyle denilmekteydi: "Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl Erzurum ilinde etkisini gösterdi." Elçiliğin raporunda şunlar da belirtilmekteydi: "Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu 'Can-Verir' adlı örgüt yönetim yetkilerinin kötüye kullanılmasını önleme ve batmış durumdaki halkın ödediği çok ağır vergilerin kaldırılmasını sağlama amacıyla, gerek bölge yönetimine, gerekse Osmanlı Hükümeti'ne karşı giriştiği savaşı yavaşlatmadı. Bu örgütün yanı sıra, halkın çoğunluğunca çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içine bile sızıp, yayıldı" (Petrosyan).

Erzurum halkının ve Can-Verir örgütünün eylemleri 1907 yılında da sürdü. 1907 ilkbaharında kentte düzenlenen bir dizi gösteriyi acımasız bir şekilde bastıran hükümet birlikleri, gösteri liderlerini tutuklayarak kent dışına götürdü. Bu hareket gösterileri daha da yoğunlaştırdı. Halk valiyi, emniyet amirini makamlarında tutukladı, olaylar sırasında bir polis memuru öldürüldü. Bu eylemler karşısında, önceden tutuklananlar serbest bırakıldı. Liderlerin ya da tutuklananların kente dönüşü halk tarafından coşkun gösterilerle karşılandı. Halkın ve kurdukları örgütlerin bu baskısı karşısında, bir sınır kenti olan Erzurum'daki askeri birliklerin pasif durması, hiçbir ciddi önlem almaması şaşırtıcıdır. Bu tutumun, birliklerdeki askerlerin de gösterilere katılabileceği korkusundan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Halktan önde gelenlerin örgüt üyelerinin askeri garnizonlara giderek şöyle seslendikleri eldeki belge ve raporlardan anlaşılmaktadır: "Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de, subay ve komutanlarınız (Vur) emri verirlerse dinlemeyin onları, vatanınızın kurtuluşunu, inançlarını, onurunuzu düşünen, bunlara özen gösteren, bunların üzerine titreyen insanlarız biz; siz de yardımlarınızı esirgemeyin bizden. Hakkımızı helal etmeyiz yoksa size. Giriştiğimiz işin, Tanrı'nın buyruğuna, Peygamber efendimizin sözlerine aykırı olmadığına dair müftülerimizden fetva aldık" (Petrosyan).

Erzurum'daki gösteriler vb. eylemler, hayvan vergisinin kaldırılmasından sonra hafifledi. Ne ki Anadolu'nun diğer kentlerinde de benzeri olaylar başgösterdi. Örneğin 1906 Martında Kastamonu'da halk mahalli seçimleri boykot etti. Vali vb. yerel yöneticilerin kent gelirinden pay almaları halk tarafından büyük gösterilerle protesto edildi. Postahaneyi işgal eden göstericiler dileklerini telgrafla saraya bildirdiler. Vergilerin yüksekliğinden, yerel yöneticilerin aşırı sert hareketleri ve kurdukları baskı düzeninden yakınan halk Trabzon, Diyarbakır, Sinop'ta da benzeri eylemlere girişti. Abdullah Cevdet 1908'de "Övününüz, Övününüz" adlı broşüründe bu eylemlere şöyle değinmektedir: "Birleşin, yoksul-varsıl, güçlü-güçsüz, kadın-erkek, genç-yaşlı hepiniz birleşin. Trabzon halkı, Erzurum, Kastamonu halkları bu illerin kahraman, yiğit halkları, bizim yiğit kardeşlerimiz ilk adımları atmış bulunuyorlar. Rusya'ya, İran'a bir göz atın."

1907 yılında olaylar daha hızlandı, "Can-Verir" örgütü Erzurum'da bir bildiri dağıttı, bildiride şu noktalar ağırlıklı bir biçimde yer alıyordu:

— Sultan'ın her gün artan ceberrutluğu

— Bürokrasinin üst kademelerindeki yozluğun, ceberrutla işbirliği yapmanın halk açısından ortaya çıkardığı olumsuz durumlar,

— Emperyalizmin (bu ecnebi baskısı biçimindeydi) artan etkisi.

— Halk üzerindeki ekonomik baskılar.

Bunlar üzerinde duran bildiri, İran ve Rus devrim girişimlerine de değinerek "Müslüman-Hıristiyan" bütün yurtseverleri eyleme çağırıyordu. Bu bildiri bardağı taşıran son damla oldu. Hükümet ve ona bağlı güçler sert bir bastırma hareketine girdiler. Geniş çapta tutuklamalar oldu. Örgütün ileri gelenleri, kentin esnaf ve din önderlerinin büyük bir bölümü tutuklandı. Eldeki bilgilere göre, tutuklananların % 85'i tüccar ve diğer zenginlerden oluşmaktaydı. Yörede büyük yankılar uyandıran yargılamalar sonunda sekiz kişi ölüm, on sekiz kişi müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Diğerlerinin cezaları ise hafif hapis, sürgün gibi cezalardı.

Erzurum'da somutlaşan bu direnişlerin nedenleri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. İleri sürülen nedenlerin birçoğunun değişik ölçülerde söz konusu eylemlerin doğması ve gelişimi üzerinde etkisi vardır. Belirli ölçüde etkisini gördüğümüz nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

— Ekonomik nedenler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki "milli" diyebileceğimiz yerli burjuvazinin (eşraf) merkezi ve yerel yönetim kararları sonucu ekonomik faaliyetlerinin kısıtlanması, sermaye birikimini geniş ölçüde etkileyen aşırı derecede yüksek oranlara ulaşan vergiler, bürokratik kademelerin engellemeleri ya da rüşvetçiliği kıyam'ın ekonomik nedenleri arasında sayabiliriz...

— Emperyalizmin etkisi: Bu da ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Dış kapitalist güçlerin merkezi ve yerel yönetim üzerindeki baskılarının sonucu ortaya çıkan ekonomik ve yasal ayrıcalıkların yerli burjuvazi (eşraf) üzerinde olumsuz etkisi.

— Bu baskılar sonucu yerli burjuvazi (eşraf) elindeki pazarı kaybetmekte, ihraç olanaklarını yitirmekte, ucuza hammadde bulamamaktadır. Bu ekonomik olgular, bilinçsiz de olsa, yerli burjuvazinin emperyalist Batı ülkelerine ve onların yerli işbirlikçilerine (başta hükümet olmak üzere) karşı tavır almasına neden olmaktaydı. Özellikle Erzurum'da yerli burjuvazinin 1895'lerden sonra Ermeni burjuvazisinin bıraktığı işleri devir alması, böylece etki alanlarını genişletmesi söz konusu tavrın daha keskin bir biçimde olmasını doğurmuştur. Çünkü Batı emperyalizmi sürekli bir biçimde Ermenileri arkalamıştır.

— Jön Türk yayın ve eylemlerinin etkisi: Erzurum, Kastamonu, Diyabakır kentlerinde yoğunlaşan, diğer Anadolu kentlerinde de gizli ya da açık bir şekilde görülen yığınsal direnmelerde Jön Türk hareketinin etkisi önde gelen bir öneme sahiptir. Erzurum'daki direnmeye Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"nin ileri gelen üyelerinden Hüseyin Tosun Bey fiilen katılmıştır. Bu arada H. Tosun Bey'in söz konusu Cemiyet tarafından gizlice Anadolu'ya gönderildiğini söyleyen kaynaklar da vardır. Bu iki olay birbirini yalanlamamaktadır. Şöyle ki, H. Tosun Bey "Erzurum halkının hükümete karşı hareketlerini yöneterek gizli askeri ayaklanma hazırlamış olabilir". Tarık Zafer Tunaya da, Erzurum olaylarında "Teşebbüsü Şahsi..." Cemiyetinin önderlik yaptığını, olayların cemiyetin Erzurum şubesince yöneltilip, düzenlendiğini ileri sürmektedir. Olayların nedenleri yönünden ortaya atılan bu yaklaşımlar temelde ortak bir yana sahiptir. Cemiyet, Doğu'da başlatılacak bir hareketle, askeri de yanına çekerek Meşrutiyet'i yeniden ilan etme yolunu seçebilir. Cemiyetin yerel yönetime ağırlık veren düşünsel yapısı da böyle bir taktik için uygundur.

Ayrıca, komşu Rusya'daki 1905 Devrimi ve ona bağlı oluşan bir dizi olayla, İran'daki Meşrutiyet hareketinin Erzurum halkı üzerinde yaratacağı düşünülen olumlu izlenimlerden yararlanma isteği de harekete başlama yeri olarak Erzurum'un seçilmiş olmasında rol oynamış olabilir. Elde yeterli ölçüde belgenin bulunmamasından ötürü, bu tip düşünsel "spekülasyon"lara uygun olan Erzurum hareketinin bizce önemli olan yanı kent eşrafının ve halkın eylemlere katılışıdır. Burjuvaziyi ve küçük üretici halk yığınlarını yanına alarak yapılmak istenen özgürlükçü devrim, o güne değin uygulanmaya çalışılan hiçbir harekette görülmemişti. Hareketin bu niteliği, Prens Sabahattin'in düşünsel ve taktik çizgisi de göz önünde tutulursa "Teşebbüsü Şahsi..." cemiyetinin hareketin doğmasına neden olan etmenlerden biri olduğunu ileri sürmek için yeterli inancı veriyor.

Kanımızca burada önemli olan nokta, eylemlere "bilfiil" katılmak ya da önderlik etmiş olmaktan daha çok, liberal düşüncelerin ve bunlara dayanan devrimci eylemlerin Doğu Anadolu burjuvazisi üzerindeki olumlu etkisidir. Jön Türk düşüncesinin başlangıcından beri Anadolu burjuvazisi ve halkıyla ilk anlamlı dirsek temasıdır bu olaylar.

Ahmet Rıza'nın yönetiminde "Terakki ve İttihat" cemiyeti de yayın ve eylemlerine devam ediyordu. Yayın organı olarak "Meşveret" ve "Şûra-yı Ümmet" gösterilmekteyse de, yoğunluk ve etkinlik "Şûra-yı Ümmet"e aittir. 1907'de Cemiyet, yeni bir nizamname yayımladı. Bu nizamnamenin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

— Tüm başarıların kökeni olan ulusal töreleri sağlamlaştırmak için, ulusal alışkanlıkları, bölgesel ihtiyaç ve istekleri göz önüne alarak, eğitim ve kültürün yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya yönelik çaba göstermek.

— İnsani ve yurtseverlik duygularına dayanarak, değişik Osmanlı halklarının birliğini sağlamak, ülkenin ilerlemesi için tüm Osmanlılarda "ortak çalışmaya" istek ve özen uyandırmak.

— "Hukuk ve servet-i milliyenin" korunması, anayasanın yeniden yürürlüğe konması, genel reformların yapılması, despotizm ve keyfi yönetim yerine eşitlikçi ve meşrutiyetçi bir yönetimin kurulması için çaba göstermek.

— Örgüt üyeleri maddi ve manevi tüm olanaklarıyla "inkılabın zaferi" için çalışacaklardır.

Örgütlenmeye ilişkin diğer ilkeler ilk "Nizamname"ye benzemektedir. 1907 Nizamnamesi'nin getirdiği en önemli değişiklik "inkılap" deyiminin kullanılmasıdır.

Bilindiği gibi Ahmet Rıza grubu 1902 kongresinde müdahaleye karşı çıkmıştı. Bu nedenle "inkılap" deyiminin kullanılması grup açısından önemli sayılması gereken bir adımdır. Ne ki "Nizamname"de "inkılap" deyiminin yer almasına rağmen "inkılabın zaferi" için hangi yolun izleneceği konusunda bir açıklık yoktur.

"Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" programı da 1906 yılında "Terakki" gazetesinde yayımlandı. Bu program on maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerin çoğunluğu yerel yönetim sorunlarına yönelikti. Daha birinci maddede: "Osmanlı ülkesinde uygulanacak siyasal reformlar tüm sınıf ve ayrılıkların ayrıcasız bütününü kapsamak üzere, mevcut illerin yerinden yönetimi ve yetkilerinin genişletilmesi ilkesine göre uygulanacaktır" denmektedir. Program, illerin siyasal, idari ve mali özerkliklerinin sınırının çizmeye çalışmakta, bu konularda yerel yönetime gerekli ağırlığı getirmektedir. Örneğin söz konusu programa göre "üst yönetici ve yargı organlarının" dışındaki kamu görevlilerinin yerel halk tarafından seçimle atanacakları gibi bugüne göre bile ileri düzeyde bir ilke ortaya konulmaktadır. Ayrıca, polis ve jandarma gibi görevlilerin yerel halkın dinsel ve etnik bileşimine göre oluşturulması da programda yer almaktadır. Böylece "Teşebbüsü Şahsi" grubunun düşün ve program yönünden "Terakki ve İttihad"a oranla önemli denebilecek ölçüde farklı görüşlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. "Terakki ve İttihad" cemiyeti, Sultan'ın halklar üzerindeki egemenliğinin korunmasını istiyordu. Bu program Türk kökenli milli burjuvazinin de işine gelmekteydi. Oysa yerel yönetime öncelik veren "Teşebbüsü Şahsi" programı ise, azınlık ve dışa bağımlı burjuvazinin çıkarları paralelindeydi. Bu nitelik, açık bir biçimde emperyalist güçlerin ayrılıkçı siyasasından yanaydı ya da bu siyasanın işine geliyordu.

1906-1907 yıllarından sonra Jön Türklerin Rumeli'deki örgütlenmeleri hızlandı. Bu örgütlenmede Rumeli'deki subaylar ve bir kısım sivil bürokrat çekirdeği oluşturmuştur. Aynı dönemde Bulgar bağımsızlık hareketini meydana getiren komiteler ve diğer Balkan uluslarının benzer örgütleri de genç Türk subaylarına örnek olmuştur. Gizli örgütler ilk Selanik'te kuruldu. İlerinin

sadrazamı ve dahiliye nazırı Talat Bey de bu örgütün üyelerindendi. Bu örgüt "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adını aldı. Diğer yandan Suriye'de de "Vatan" adlı bir başka örgüt, 1906 yılı sonlarında faaliyete başladı. Sonraları bu örgütün çekirdeği üzerine Mustafa Kemal'in bulunduğu "Vatan ve Hürriyet" cemiyeti kuruldu. Örgütün Yafa ve Kudüs'te kurulan kollarından sonra Mustafa Kemal gizlice Rumeli'ye giderek orada da cemiyetin kollarını kurmaya çalıştı. Sonuçta 1908 yılı olaylarından önce, "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", Rumeli'deki örgütleri tek çatı altında birleştiren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" ile bütünleşti. Bundan önce Dr. Bahaettin Şakir'in öncülüğü ile Paris'te bulunan "İttihad ve Terakki" cemiyeti ile Selanik'teki Hürriyet grubu birleşmişti. Böylece, 1908 Devrimi'nde büyük payı olan ve "İttihad ve Terakki" adıyla bilinen Cemiyet son biçimini almış oluyordu. Bu birleşme Rumeli'deki eylemlerin şiddetini ve boyutlarını artırdı. Özellikle Selanik grubu ordu içerisinde geniş bir propaganda ve örgütlenme işlemine girişmişti.

Cemiyetin Paris merkezi de aynı dönemde diğer Jön Türk gruplarını da kapsayacak bir geniş cephenin oluşturulmasına çalışmaktaydı. Sonuçta Ahmet Rıza, Samipaşazade Sezai, Prens Sabahattin, Fazıl Bey, Dr. Nihat Bey ile Taşnaksutyun örgütünden Malumyan Efendi'den oluşan bir komisyon 27 Aralık 1907'de, Paris'te bir kongre toplanmasına karar verdiler. Kongreyi örgütleyen bu komisyon, raporunu "Meşveret"te yayımladı.

Kongre yirmi oturum sürdü. Sonuçta şu üç noktada antlaşma sağlandı:

— Tüm örgüt üyeleri, oy birliğiyle, Sultan'ı tahttan feragate zorlamaya ve ancak ondan sonra silahlarını bırakmaya karar vermişlerdir.

— Örgüt üyeleri, tüm Osmanlılar için eşitlik ve özgürlük temeline dayanan bir temsili meclis, yani parlamentonun kurulmasına karar vermişlerdir.

— Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ve devrimci yolların araştırılmasına yönelik sürekli bir komitenin kurulması onaylanmıştır.

Bu son noktaya ilişkin çeşitli eylemler tartışılarak, bunlar arasından dördü üzerinde düşün birliğine varılmış ve kurulan devamlı komiteye tavsiye olarak bildirilmesinde oybirliğine varılmıştır. Bu dört eylem şunlardı:

— Genel ayaklanma,

— Hükümete karşı silahlı direnme ve genel grevlerle oluşturulacak silahsız karşı koyma eylemleri,

— Vergi ödememe gibi pasif direnme yöntemlerinin uygulanması,

— Ordu içinde örgütlenerek, devrim sırasında ordu gücünü yanına alma.

Özellikle üçüncü nokta üzerinde uzun tartışmalar oldu. Kongredeki tüm örgütler tıpkı bir jiletin keskin kenarında yürüyen insanların dikkatiyle birliğin dağılmaması için gayret ediyorlardı. Sonuçta, yayımlanan bildiride bu gayretin tüm izlerine rastlanır.

Bildiri, Osmanlı ülkesinde çeşitli eylemlerde bulunan bütün özgürlükçü liberal grupların kongreye katıldığı ve sonuçta Osmanlı halklarının birliğinin sağlandığı noktanın altını çizerek başlıyor, sonra şunlara değiniliyordu:

"... O halklar ki, ülkeye acı çektiren ve onu tüm dünya gözünde alçaltıcı durumlara sürükleyen Abdülhamit II'nin boyunduruğu altında acı çekmektedirler. Bu saltçı yönetim yalnızca hıristiyan halkları için değil, ama bizzat yıkılmış, köleleştirilmiş, sürülmüş, öldürülmüş ve son olarak uygar halkların gözü önünde haksız yere suçlanmış müslümanlar için de kahredici olmuştur."

"... Ülke ekonomik yıkım, yoksulluk ve açlığın yaygınlaşmasına her gün daha geniş ölçüde tanık olmaktadır. Vergilendirme yöntemleri, kırsal alanda dirlik ve düzen yokluğu, tahıla el koyma, tefecilik, etkin bir ulaşım ve haberleşmenin yokluğu tarım kesimini ekonomik alanda yoksullaştırmaktadır. Bunun yanı sıra toprak altı servetleri ve ormanlar yararlanılamaz durumda. İmparatorluğa hırsla dadanan uluslararası bankerlere sağlanan imtiyazlar birkaç kişinin aşırı kazançlar sağlamasından başka ülkeye bir yarar getirmemiştir.

"Bunca yıkıma neden olan düzeni, mümkün olan en erken sürede ve hangi araçla olursa olsun devirmek zorunludur. Bunun için şunları önermekteyiz:

— Sultan Abdülhamit'in reddedilmesi,

— Bugünkü düzenin yerine daha radikal bir düzenin kurulması,

— Ülkenin tüm halklarını temsil edecek bir parlamentonun kurulması..." ve bildirge, bu amaçları gerçekleştirmek için tüm Osmanlıları mücadele etmeye çağırarak şöyle diyordu: "Her-

kesi çağırıyoruz; özgür araştırma olanağından yoksun bilim adamları, toprak ve ekmekten yoksun, yasal olmayan vergilerle ezilmiş, hazine memurlarınca soyulup, yağmalanmış köy ve kent emekçileri, malını güvenlik içinde taşıyamayan tüccarlar, başlarındaki efendiler tarafından kendi vatandaşları üzerine yürümeye zorlanan aç, çıplak, aylıklarını alamayan askerler, sözün kısası, korkunç boyunduruk altında ezilen tüm imparatorluk uluslarına sesleniyoruz; gelin, bu her şeyi ile onlar için uygun olan yüz karası ceberrut düzeni devirmek için bu kutsal savaşta birleşin. Gelin, özgürlük, reform, devrim düşüncesiyle bizimle beraber siz de coşun." Bu kongre birçok araştırmacı ve yazar tarafından da kabul edildiği gibi, Jön Türk özgürlükçü hareketinin liberal niteliğinin devrimci doğrultuya dönüşümünü belirleyen bir tarihi dönemeç noktasıdır. Osmanlı liberalleri kadar dış ülkeler tarafından da ilgiyle izlenmiştir. İngiliz Gizli Belgelerinin açıklanan bölümleri, Petrosyan'ın kitabında kaynak olarak değindiği Rus devlet arşivindeki belgeler bunu kanıtlamaktadır.

Kongrede gerçekleştirilen bu geniş cephe ve alınan kararlar ağırlığı Osmanlı ülkesine, Rumeli'ye aktarmıştır. Sonuçta Abdülhamit'in saltçı yönetimini yıkan, burjuva devrimini gerçekleştiren Makedonya'daki eylemler olmuştur.

Abdülhamit'in saltçı dönemi olarak nitelenen 1878-1908 dönemi kapitalizmin tekelci ve emperyalist aşamaya girdiği dönemdir. Burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişki bu dönemde daha da keskinleşmiştir. Paris Komünü deneyini takip eden yıllarda işçi sınıfının siyasal boyutları derinleşmiş; İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, birçok ülkede işçi sınıfı partileri kurulmuş; siyasal mücadele açısından ortaya çıkan yöntem farklılıkları Birinci Enternasyonal'in parçalanmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan daha da önemlisi Rusya'daki 1905 Devrimi'dir. Rus sosyal demokratlarının devrimci pratiğine çok şeyler katan ve 1917 Sovyet Devrimi'nin başarısında, kazandırdığı pratik yönünden büyük katkıları olan 1905 Devrimi'nin diğer ülkelerdeki etkisi de büyüktür. Jön Türklerin bu devrim karşısındaki tutumları çelişkili olsa bile, olaya bütünüyle kayıtsız kaldıkları hiçbir zaman ileri sürülemez. Liberal düzeydeki Jön Türk hareketinin devrimciliğine dönüşümünde 1905 Devrimi ile İran'daki meşrutiyetçi hareketin payı büyüktür.

Kapitalizmin ve ona karşı eylemlerin bu düzeye ulaştığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm kalım savaşı vermek-

teydi. Gerçek olan, bu ölüm kalım savaşında Osmanlı'nın yaşamayı bir süre daha sürdürebilmesinin nedeni, kendi gücünden daha çok kapitalizmin iç çelişkilerinin oluşturduğu dengededir. Buna, daha önce de değinilmişti. Özellikle 1870'ten sonra hızlı bir biçimde büyüyen Alman tekelleri ile İngiliz-Fransız tekellerinin uluslararası politikaya yansıyan mücadelesi 1914 Dünya Savaşı'na kadar artan şiddette devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bütünüyle etkilemiştir. Abdülhamit'in dengeci politikası Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesiyle önemli bir yara almışsa da, iki emperyalist gücün Osmanlı iç politikası üzerindeki karşılıklı oyunları 1914'e kadar sürmüştür.

Jön Türk Hareketi böyle bir ortamda doğmuş ve etkinleşmiştir. Hareket başından beri sınıfsal tabandan yoksundur. Asker-sivil bürokratların oluşturduğu, önderlik yaptığı bir eylemler dizisidir. Sınırlı bir büyüklüğe sahip eşraf niteliğindeki milli burjuvazisi ve orta sınıflar bu hareketi zaman zaman arkalasalar bile; güçsüzlükleri, ülkedeki feodal kalıntıların etkinliği onların da desteğini anlamlı bir düzeye getirmemiştir. Buna karşın, ülke içindeki dışa bağlı ticaret burjuvazisi, hareketten ve sonuçlarından daha çok yararlanmıştır. Bu da Jön Türklerin burjuva-liberal, burjuva-devrimci eylemlerinin bizzat kendi yurtlarında yanlış değerlendirilmesini doğurmuştur.

Jön Türklerin emperyalizm karşısındaki tutumları da tutarlı görünmemektedir. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine ve genel siyasasına karışmalarını şiddetle protesto ederken, gerek Ahmet Rıza grubu, gerekse Prens Sabahattin ve arkadaşları eylemlerinin başarısı için zaman zaman dış ülkelerin kendilerini arkalamasını, daha doğru bir deyimle kendi amaçları adına ülkeye müdahale etmelerini bir gereksinim olarak ileri sürmüşlerdir. Bu müdahaleler üzerine mücadele stratejileri oluşturmuşlardır. Emperyalizm konusundaki bu ikili tutumları onların ülke yararından, halkların özgürlük ve ilerlemesinden daha çok Batı kapitalizminin köprübaşısı olarak hizmet etmeyi düşündükleri izlenimini vermiştir. Üstelik burjuva-liberal düşüncelerin yanı sıra, bu düşünceleri ülkeye yerleştirmenin önkoşulu olarak burjuva üstyapı kurumlarını aynen almaları, Batılılaşmanın ancak bu yönüyle ilgilenmeleri, emekçi, küçük üretici, esnaf gibi halk yığınlarının kendileriyle ters düşmelerine neden olmuştur.

Ayrıca eğitimi, biçimsel kalıplara dayanarak, adeta toplumu belli bir şekle dönüştürmek amacıyla kullanmaları da aydın bü-

rokratlarla geniş halk yığınları arasındaki ilişkiyi bütünüyle koparmıştır.

Bu durumda, Jön Türk hareketinin temel nitelikleri olarak şu noktaları sıralayabiliriz:

— Düşün alanında burjuva-liberal çizgi,

— Hareketin hiçbir sınıfsal içeriğinin olmaması, dayanması gereken Türk milli buruvazisiyle yeterli bağları kuramaması,

— Bir önceki özellikten ötürü asker-sivil bürokratların hareket içindeki ağırlıklarının büyük oluşu,

— Yapay ve tutarsız bir antiemperyalist görünüme sahip bulunması,

— 1905 Rus Devrimi ve İran Meşrutiyet hareketi gibi dış devrim hareketlerine uzak kalmaları, bu hareketleri doğuran (özellikle Rus Devrimi için geçerlidir bu) düşünsel ve sosyoekonomik nedenler üzerinde hiç durmamaları,

— Osmanlı vatandaşlığı kavramını, ülkenin birliği açısından sürekli bir biçimde savunmaları...

— Birliğin korunmasını sağlama yönünden Osmanlı Hanedanı aracılığı ile Müslüman-Türk egemenliğini sürdürmeyi istemeleri.

Yukarıda saydığımız nitelikler Jön Türk hareketlerini bir siyasal tragedyaya dönüştürmüştür. Şöyle ki; tüm Osmanlı halklarının birliği, eşitliği ve özgürlüğünden söz ederken aynı zamanda Osmanlı Hanedan'ından, ülke yönetimindeki Müslüman-Türk egemenliğinden vazgeçemiyorlardı. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları siyasal ve ekonomik tüm baskıları reddederken devrim için onların desteğini arıyorlardı. Halk için özgürlük, ekonomik ve sosyal ilerleme vaat ederken; iktidara halk adına gelmeyi, onu eğittikten sonra egemenliği devretmeyi düşünüyorlardı. Burjuva-liberal ve burjuva-devrimci çizgilerine rağmen Türk milli burjuvazisiyle gerekli bağları kuramamışlardı. Devleti, halkların birliği ve ülkenin bütünlüğü içinde kurtarmaya çalışırken, parçalanmanın önkoşullarını da hazırlamışlardı. Bu çelişkiler bugüne değin bir dizi düşünsel spekülasyonu doğuran "Siyasal Tragedya"nın temel öğeleriydi.

24 Temmuz 1908'de biraz önce sözünü ettiğimiz "Siyasal Tragedya"nın birinci perdesi kapandı: Jön Türkler sınıfı olmayan, burjuva devrimini gerçekleştirdi ve bunu yaparken de burjuva sınıfı adına çizme giyip kılıç kuşandıklarını bilmiyorlardı.

II

İkinci Meşrutiyet Dönemi

1) Özgürlüğe Yönelik Örgütlenme

Örgüt'ün kuruluşunu, Mithat Şükrü (Bleda) şöyle anlatmaktadır: «... Toplantı yeri "Beş Çınar" bahçesi idi. İlk toplantı iki gün sonra olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekledim. "Beş Çınar" bahçesine gittiğimde arkadaşların da orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içersindeydi. Bu toplantıya katılanlar arasından isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı rüştiyenin Fransızca hocası Naki Bey, Rahmi Bey (sonradan İzmir Valisi), Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Kazım Nami (Duru), İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canpolat Bey, Ömer Naci Bey, Talat Bey ve ben Mithat Şükrü... İlk söz alan Talat Bey oldu. Karar verdiğimiz günden beri düşündüğünü ve nihayet bir isim bulduğunu söyledi. Cemiyetimizin adı "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" olacaktı. Buna kimse itiraz etmedi, zira herkes cemiyetin kurulması ve çalışmaların başlaması için sabırsızlanıyordu. O akşam geniş dalları ile bir şemsiye gibi başımızın üstünde yayılan çınarın altında Selanik'in meşhur grubunu seyrederken Olimpos biralarını yudumluyor, bir yandan da cemiyetin nasıl

örgütleneceğini düşünüyorduk.» Örgütün kuruluş tarihi Eylül 1906'dır.

Örgüt başlangıçta "Beş Çınar" bahçesinde toplananlardan oluşuyordu. Bu grup kendi aralarında örgütün yapısını ve yaygınlaşma stratejilerini tartışıyorlardı. Kimsenin kuşkusunu çekmemek için gene çoğu akşamüstleri "Yonyo"nun birahanesinde toplanıyor, fakat sonra örgütü teşkil eden kişilerden birinin evinde toplantılarına devam ediyorlardı. Bütün isteklerine rağmen kurucuların noksansız, her zaman toplanmaları mümkün olmadığından yaşamsal kararların geciktirilmemesi amacıyla "Heyet-i Âliye" teşkil etmeye karar verdiler. Heyeti Âliye'ye Talat, İsmail Canpolat ve Rahmi Beyler seçildi. Cemiyetin partileşmesinden sonra bu heyet "Merkezi Umumi" olarak adlandırılacaktır.

Cemiyet hücreler biçiminde örgütlendi... Hücre mensuplarının dışında kimse birbirini tanımıyordu. Cemiyete üye kaydı için masonlara özgü bir yöntem uygulanıyordu. Önce kuruculardan biri üye yapmak istediği kişiyi merkeze tanıtıyor, gerekli bilgileri verip, merkezin bu konudaki kararını bekliyordu. Merkez gerekli incelemeleri yapıp o kişinin üyeliğine karar verirse, yemin merasiminin yapılacağı tarih ve yer belirleniyordu. Kılavuzluk edecek kişi adayı, belirlenen gece alınıp yemin yerine götürüyordu. Yemin merasiminin yapılacağı yere yaklaşınca adayın gözleri kapatılıp, şaşırtmak için biraz dolaştırıldıktan sonra merasimin yapılacağı eve geliniyordu. Evin kapısında bulunan bir yetkili, kılavuzun "Hilal" parolasını duyunca kapıyı açıyor ve aday içeri alınıyordu. İçeride bir odada, adaya cemiyete girmekte ısrarlı olup olmadığı sorulduktan sonra alınan olumlu yanıt üzerine yemin merasimi başlıyordu. Aday gözleri bağlı olarak bir masanın karşısındaki iskemleye oturtulup sağ eli Kuran-ı Kerim'in, sol eli de tabancanın üzerine konarak yemin ettiriliyordu. Yeminden sonra gözleri açıldığında karşısında siyah maskeli, sadece gözleri açık, baştan aşağı kırmızı pelerine sarılmış üç kişiyi görüyordu. Cemiyete giren için artık çıkış mümkün değildi. Cemiyetten çıkıldığında ya da cemiyetin amaçlarına aykırı bir harekete katılındığında üye ihanetle suçlanıp ölümle yargılanıyordu.

Başlangıçta gerek merkezin toplantıları, gerekse yemin merasimi çeşitli evlerde yapılmaktaydı. Sonraları Ömer Naci adına Alatini köşkü ile Tramvay deposu arasında küçük bir ev tutuldu. Yemin merasimleri orada yapılmaya başlandı. Merasimde adaya

söylenen nutuk Ömer Naci tarafından hazırlanmıştı. Onun gür sesiyle "Vatanın sinesinde bir kale-i üstüvar gibi teşekkül eden..." diye başlayan konuşma üye adayını daha da heyecanlandırıyordu. Üyelere bir numara verilmekteydi. İlk on numara kuruculara aitti, yaş sırasına göre cemiyetin ilk on üyesi şöyle sıralanıyordu:

Bursalı Tahir Bey	1
Naki Bey	2
Rahmi Bey	3
Mithat Şükrü Bey	4
Talat Bey	5
Kazım Nami Bey	6
Ömer Naci Bey	7
İsmail Canpulat Bey	8
Hakkı Baha Bey	9
Edip Servet Bey	10

Gerektiğinde iki cemiyet üyesinin tanışması için bir işaret sistemi de geliştirilmişti. Masonların tanışmasına benzeyen bu işaretleşmede temel ilke gene "Kelime-i mukaddese: muin, Kelime-i mürur: hilal" sözcükleri olmuştu. Üye sağ elin üç parmağını büküp, bir hilal halinde kalbine götürdüğünde işaret tamam sayılacaktı. Bundan sonra şu parola karşılıklı olarak söylenecekti: Mim, ayn, ye, nin. Bu harfler eski yazıyla "muin" sözcüğünün harflerinden başka bir şey değildi.

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin Paris'te, Ahmet Rıza Bey'in yönetimindeki "İttihat ve Terakki" örgütüyle ilişki kurması daha sonralara rastlar. Bu ilişki Dr. Bahaattin Şakir ve Dr. Nazım tarafında kurulmuştur. Paris'teki örgütle ilişki Bükreş kanalıyla sağlanıyordu. Haberleşmede kurye görevini genellikle Talat Bey sağlamaktaydı. Paris'teki grupla ilişki kurulunca, oradaki merkezin önerisiyle "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin adı "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi ve dışarıdaki örgütün dahili grubu olarak nitelendi. Birleşmeye kadar Paris'teki grup Terakki ve İttihat biçiminde anılmaktaydı. Bu ad da, Selanik Grubu'nun ısrarıyla "İttihat ve Terakki" şekline dönüştürüldü.

Eylül 1906'dan sonra merkezdeki üyelerin bütün gayreti örgütlenmeyi yaygın biçimde gerçekleştirme üzerinde toplandı. Dr. Nazım'ın gizlice Selanik'e gelişi, örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı. Anadolu'daki örgütlenmede Dr. Nazım'dan yararlanıldı. O günlerde Bursalı Tahir Bey İzmir'e tayin olunmuştu. İz-

mir örgüt açısından önemliydi. Özellikle Anadolu'dan Selanik'e gönderilen bazı kıt'aların kumandanlarıyla görüşerek, onların da cemiyet safına çekilmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için Dr. Nazım Bey, Kazım Nami Bey'in sağladığı izinle, din adamı kılığında İzmir'e Tahir Bey'e yardıma gönderildi. Burada Kara Kemal Bey'in de desteğiyle gerekli propaganda ve örgütlenme yapıldı. Diğer yandan Suriye'den gizlice gelen Mustafa Kemal Bey de Ömer Naci ve Hakkı Baha Beylerin aracılığıyla örgüt çatısı içerisine alındı. Genç subaylar dalga dalga diyebileceğimiz bir heves-le cemiyete girmeye çalışıyorlardı. Hareket Selanik sınırlarını aşmıştı.

Selanik çekirdeğinin tamamlanıp güçlenmesinden sonra, üçüncü ordunun alanına giren Kosova vilayetinde, özellikle Manastır'da örgütlenme işlerine girişildi. Bu konuda cemiyete alınmış olan Enver Bey'in (sonradan Harbiye Nazırı) rolü büyüktür. İlk adımları o atmıştır. Manastır'da üye yapılacak kişileri seçmiş, merkezin onayını aldıktan sonra yemin merasimlerini yaptırmıştır. Manastır'daki karargâhın birçok subayı cemiyete girmiştir. Bunların içerisinde Kazım Bey (Karabekir), Resneli Niyazi Bey gibi atılgan ve cesur subaylar başı çekmekteydi. Özellikle Kazım Bey'in örgütçü yeteneği cemiyet açısından büyük bir kazanç olmuştur.

Kosova vilayetindeki örgütlenmenin başarılı olmasına karşın, bölgenin diğer vilayeti olan Edirne'de aynı sonuçlar elde edilememiştir. Bunun nedenlerinin başında, Edirne'deki İkinci Ordu'nun kumanda kademesindeki subayların padişaha bağlılığı ve genç subay oranının Üçüncü Ordu kadar yoğun olmaması gelmektedir.

İstanbul'da da benzer bir gelişme olmuştur. Kazım Bey'in İstanbul'a tayin edilmesinden sonra başkentteki örgütlenme başarılı bir düzeye kavuşmuştur. Örgütün yayılması sırasında üyelere verilen sıra numaraları, cemiyetin güçlü olduğu kanısını vermek için yeniden düzenlenmiştir. Örneğin Manastır'daki şubede üye numaraları 5014'ten başlatılmıştır. Böylece yeni üyelere cemiyetin çok sayıda üyeye sahip olduğu izlenimi veriliyordu.

Örgüt yaygınlaştıkça eşgüdüm ve disiplin sorunları da önplana çıktı. Özellikle Manastır'da bazı genç subayların bağımsız davranışları tehlikeli boyutlara ulaşabilecek nitelikteydi. Eşgüdümün her geçen gün yitirilmesi Selanik'teki merkezi korkutmaktaydı. Bağımsız eylemlerin önünü almak için cemiyetin bir

dizi eyleme girişmesine karar verildi. Bu eylemler, çoğunlukla merkezi hükümete yönetilen silahlı girişimlerdi. Selanik merkez kumandanı Nazım Paşa'nın öldürülme girişimi, Atıf (Kamçıl) Bey'in Şemsi Paşa'yı vurması bu eylemlerden bazılarıdır.

Disiplinin sağlanması için üyelik yemini edenlere, emirlere uymadıkları takdirde merasimde kullanılan tabancayla vurulacakları uyarısı yapılıyordu. Fakat bu uyarının nasıl gerçekleştirileceği konusunda herhangi bir düşünce başlangıçta yoktu. Silahlı eylemler arttıkça bu uyarının önemi de öne çıktı. Silahlı eylemler yönünden iki sorun vardı. Birincisi eylemin kimin tarafından yapılacağı, diğeri ise görevi üstlenenin ihaneti halinde ne ceza verileceğiydi. Bu sorunların çözümü için örgüt içerisinde yeni bir örgütün kurulmasına karar verildi. Bu yeni alt örgüte cemiyetin "Fedai"leri adı verildi. Fedailer bizzat genel merkez tarafından seçilip görevlendiriliyordu. Bunların kimliği tamamen gizli tutuluyordu. Böylece cemiyetin içerisinde gizli bir bölüm oluşturulmuştu. Cemiyet illegal olduğu dönemlerde bile gizli bir alt-örgüte sahip olmaya başlamıştı. "Fedai" grubunun eylemler sırasında büyük yararları görüldü. Bir yandan silahlı eylemler işini gerçekten bilen kişiler tarafından yapılıyor, aynı zamanda da cemiyetin kendi dışındakiler üzerinde gizemli bir baskısı sağlanıyordu.

Eylemlerin zamanlama bakımından aksamaması da üzerinde önemle durulan bir başka noktaydı. Bilhassa Manastır grubunun zamanlama açısından dikkatsiz oluşu eşgüdüm ve disiplin sorunlarını sık sık öne çıkartmaktaydı. Manastır'daki atılganlara ayak uydurabilmek için Selanik de hızlı bir biçimde harekete geçti. Enver'in, Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması bir anlamda Selanik merkezinin teşvikiyle gerçekleşti.

Olaylar 1908'e gelindiğinde cemiyetin öngörmediği biçimde hızla gelişmeye başladı. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Rumeli'nin paylaştırılması yönündeki niyetleri Reval toplantısında daha bir açığa çıkmıştı. Bu, cemiyeti çok kesin bir eyleme doğru itti. Reval toplantısının sonuçlarının kabul edilemeyeceğine ilişkin bir bildirinin büyük devletlerin elçilik ve konsolosluklarına dağıtılması planlandı.

Rumeli'deki gizli örgüte bağlı yurtseverler açısından bardağı taşıran son damla bir öncede değindiğimiz Reval buluşmasıdır. Bu buluşma 9 Haziran 1908'de, İngiltere Kralı 7. Edvard ile Rus Çarı arasında, Estonya'nın bugünkü adıyla Tallin, o dönemdeki

adıyla Reval kentinde yapılmıştır. Tarık Zafer Tunaya'nın altını çizdiği gibi "Buluşma resmi söylevleri aşan bir hava içersinde geçti ve bir andlaşma görüntüsü aldı. Buluşmada üçlü bir andlaşma işareti sezildi. Sızan söylentiler kötüydü. Osmanlı üzerindeki denge bozulacak, Rumeli parçalanacaktı. Yıldız, vatanı yabancılara terkediyordu." Cemiyet yönünden bu kabul edilemez bir sonuçtu.

2) Eylemler ve Hürriyetin İlanı

Mayıs 1908'den sonra Üçüncü Ordu'nun Manastır yöresindeki kıt'alarında ve çevre köyler ile kentlerde huzursuzluk büyümeye başladı. Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa saraya çektiği telgrafta şu haberleri vermekteydi: "Jön Türk, Ermeni ve Makedonya komitelerinin son umumi içtimalarında verdikleri karara göre Selanik yahut Manastır dahilinde, bir mahalli mahsusta 'Merkez İcra Komitesi' namıyla bir heyeti ihtilaliye teşkil edip, pek yakın bir zamanda fiiliyata başlayacakları..." Bu güvenilir bir istihbarattır. Yalnız komitenin ya da cemiyetin adı verilmemektedir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın cemiyetin varlığından haberdar olmaması mümkün değildir. İsmini açıkça vermemesinin nedeni, örgütün gücünü tam olarak kestirememesinden ileri gelmektedir. Buna benzer bir başka haber de Atina'daki Osmanlı Elçisi Rıfat Bey'den gelmiştir. Bu habere göre: "... Sefarethanenin hususi istihbarat memurunun Makedonya komitecisi kılığına sokularak ve komiteci yazılarak ihtilal heyetinin içinden bazı haberler alması sağlanmıştır. Bunların başında şu gelmektedir: İkinci ve Üçüncü Orduların zabitlerinden bir çoğu ihtilal komitesinin düşüncelerine taraftardırlar. Bunlarda meşrutiyetin iadesi için söz vermişlerdir. Arnavutlardan bir takım nüfuslu şahsiyetlerde ikna edilmişlerdir. Bu suretle alınan tertibat yakında fiiliyat sahasına çıkacaktır." Elçiliğin bu raporunun tarihi 22 Haziran'dır. Görüldüğü gibi İstanbul, Rumeli'de bir şeylerin olduğunun farkındadır. Bu nedenle de Rumeli'ye, bu tip olaylara karışmamış bazı Anadolu taburları sevk edilmiştir.

Birçok kaynağa göre olayların böylesine hızlanmasından Selanik'teki merkez de ürkmüş gözükmektedir. Ne var ki, Manastır'daki gruba söz geçirmek mümkün değildir. Yapılacak tek şey gelişen olayların arkasında kalmamaktır. Selanik'te bu düşünceyle eylemlere girişmeye karar vermiştir. Bu eylemleri şöyle özetle-

mek mümkündür: Selanik ve çevresinde bazı silahlı eylemlere girerek hükümet yetkililerini yıldırmak. Anadolu'dan gelen taburların içine sızarak onların subay ve askerlerini cemiyete kazanmak. Bu eylemler doğrultusunda ilk olarak Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in öldürülmesi girişiminde bulunuldu. Nazım Bey, Enver Bey'in kız kardeşiyle evliydi. İsmail Canpulat'ın bir başvurusunu görüşmek için alt kattaki selamlık odasına giderek Canpulat Bey'le konuşmaya başlayan merkez kumandanı pencereden ateş eden Mustafa Necip adındaki bir subay tarafından yaralandı. Merkez kumandanının yaralanması ve vuranın yakalanamaması cemiyetin gücüne bir kanıt olarak yorumlandı. Nazım Bey İstanbul'a döndükten sonra verdiği raporda Enver Bey hakkında şunları söyler: "Enver Bey'le pek az görüştüğümden ve kulunuza hiç bir şey açmadığından, hatta yanımda bir şey sorulmadığı zaman hiç konuşmadığından ahval ve ahlakı hususiyesine bir vukufum yoktur." Ne var ki Cemiyet, merkez kumandanının Enver Bey'i ihbar edeceği varsayımına dayanarak onu Tikveş yöresine, gereğinde gerilla harekâtına başlamak üzere gönderdi. Böylece Enver Bey'in cemiyetin üyesi olduğu açığa çıktı.

Abdülhamit, Üçüncü Ordu içerisindeki kaynaşma konusunda ilk elden bilgi almak için iki subayın İstanbul'a gönderilmesini ister. Bu emir üzerine Kurmay Ali Rıza ve Topçu Hasan Rıza isimlerindeki iki Albay İstanbul'a gönderilir. Bunların İstanbul'da gereğinden fazla kalması cemiyeti telaşlandırır ve hemen gelmeleri konusunda baskı yapmaya karar verir. Bu baskılar o derece büyür ki, Hüseyin Hilmi Paşa saraya gönderdiği bir telde "... avdetleri için gün bile tayin olunduğu ve şayet o gün iade edilmezlerse fena şeyler olacağına dair haberler alındığını" bildirmektedir. Durum her geçen gün daha ciddi boyutlara ulaşmaktaydı. Hüseyin Hilmi Paşa kendisinin dışında bütün subayların cemiyetin üyesi olduğuna bile inanıyordu.

Olayların bu noktasında iki önemli gelişme daha ortaya çıkar. Bunlardan birincisi Firzovik olayı, diğeri de Niyazi Bey'in dağa çıkmasıdır. Firzovik olayının çıkış nedeni Rumeli demiryollarında çalışan Avusturyalıların eşleriyle birlikte Firzovik'te birkaç gün sürecek bir piknik yapmaya karar vermeleridir. Bunu duyan otuz bin Arnavut Firzovik'te toplanarak büyük bir protesto eylemine girişir. Arnavutların Firzovik'te toplanması sırasında 3 Temmuz 1908'de, Niyazi Bey cuma namazını izleyen saatlerde,

alay cephaneliğinden aldığı mühimmat ve silah ile dağa çıktı. Kendisini yüze yakın asker ve sivil izliyordu. Bunu izleyen günlerde Eyüp Sabri de aynı şekilde çete kurarak gerilla savaşımına soyundu. Niyazi Bey'in dağa çıktığı bölge Ohri'ye yakındı. Ohri ve çevresi muhalefetin en yoğun olduğu bölge olarak biliniyordu. Bu muhalefet o boyutlardaydı ki, sabah içtimalarında askerler "yaşasın padişah" yerine "yaşasın millet" diye bağırıyorlardı.

Saray, Niyazi Bey hareketinin bastırılması için alaylı bir subay olan Şemsi Paşa'yı görevlendirir. Şemsi Paşa alaylı olduğu için, mektepli dediği genç zabitlerden nefret etmektedir. Arnavutlar tarafından sevildiği için gönüllü Arnavutlardan bir birlik oluşturur. Önce Selanik'e gelir. Cemiyet burada paşaya karşı bir hareket yapmaz. Bir anlamda eylemlerinin bütününe zarar vermek istemediği için bu yolu tercih ettiği açıktır.

Her geçen gün cemiyet ile sarayın hesaplaşma zamanını yaklaştırmaktaydı. Bu hesaplaşma üç alanda odaklaşmaktaydı.

— Niyazi, Eyüp Sabri ve Enver Bey çetelerinin ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerin engellenmesi.

— Firzovik'te toplanan otuz bin Arnavut'un kazanılması,

— Anadolu redif taburlarının kazanılması doğrultusundaki çabalar.

Bu üç alanda da cemiyetin eylemleri başarılı olur. Nihayet Şemsi Paşa, Manastır postahanesinden çıkarken cemiyet üyelerinden Atıf Bey tarafından vurularak öldürülür. Bu kazanımlardan sonra iş son atılımın yapılmasına kalmıştır.

Selanik'teki merkez 21-22 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplantı yaparak 24 Temmuz'da genel kıyamın başlamasına karar verir. Kalkışma, Rumeli'nin bütün yörelerinden, halk ve asker adına saraya, anayasanın yürürlüğe konması ve meşrutiyetin ilanına ilişkin arıza telgraflarının çekilmesi biçiminde uygulanacaktır. Diğer taraftan Selanik ve öteki kentlerde duvarlara cemiyetin meşrutiyet isteyen bildirileri asılacaktır. Bildiri Fethi (Okyar) Bey tarafından kaleme alınmıştır. Olağanüstü toplantıya katılanlar şunlardı: Talat Bey, İsmail Canpulat, Mithat Şükrü, Binbaşı Cemal (sonradan bahriye nazırı), Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı, Manyasizade Refik, Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar), Müftüzade İhsan Namık, Yüzbaşı Hasan Fehmi.

Manastır 24 Temmuz'da yapılacak hareketi bir gün önceye aldı. Saray tarafından Şemsi Paşa'nın yerine gönderilen Tatar Os-

man Paşa, Manastır'da 22-23 Temmuz gecesi Niyazi ve Eyüp Sabri beylerin çeteleri tarafından dağa kaldırıldı. Bu olay İstanbul'u ve sarayı şaşkınlık içerisinde bıraktı. Bunun etkisini azaltmak istemeyen Manastır, 23 Temmuz günü meşrutiyeti tek başına ilan ederek bir telgrafla saraya bildirdi. Manastır'ı Rumeli'nin diğer yöreleri izledi. Hareket Selanik'teki merkezin planladığından daha önce başlamıştı. Rumeli'den gelen telgrafları padişah gereğinin yapılması için Meclisi Vükela'ya havale etmişti. 23-24 Temmuz gecesi Meclisi Vükela toplantı halinde kaldı.

Telgraflar karşısında "Heyet-i Vükela" (Bakanlar Kurulu) neye karar vermesi gerektiğini bir türlü bilemiyordu. Aslında bu kararsızlığın nedeni padişahın bu konudaki gerçek isteğinin ne olduğunun bilinememesiydi. Sabaha kadar bakanlar kurulu elindeki kanıtları, belgeleri inceleyerek bir durum değerlendirmesi yaptı; cemiyetin gücü açısından kesin bir bilgileri yoktu. Fakat hükümetin o dakikaya kadar yaptığı tüm girişimler ters tepmişti. Otoritenin sarsıldığı, Rumeli'de merkezi hükümetin tanınmadığı bir gerçekti. Tartışmanın sonuna doğru hâlâ açık bir karara ulaşılamamıştı. Bunu Kamil Paşa anılarında şöyle anlatmaktadır: «Kanuni Esasi'nin ilanından başka bir çare kalmamıştı. Fakat içimizde bunu Abdülhamit'e teklif edecek bir yiğit tasavvur olunamadığından mütehayyir bir halde idik. İşte şaşkınlık bu noktaya eriştiğinde imdada sultanın bir iradesi yetişti. Ellerinde yeni telgraflarla kurenadan Rıza Bey, ikinci katip İzzet Paşa ile meclise girdi. "Şevketlü efendimiz bu telgrafların da mütalaalarını ferman buyurdular. Anlaşılan ahali Kanuni Esasi'nin ilanını arzu ederlermiş; ben Kanuni Esasi'nin ilanının aleyhinde değilim buyurdular" dedi. İşte bu sözlerdir ki meclisi rahatlattı. Bundan sonra şu bakanlar kurulu kararı hazırlandı:

"Manastır, Kosova ve Selanik vilayetleri bütün halkının ve ordunun bazı mıntıkasında bulunan erat ve subaylarının şu son günlerde giriştikleri serkeşçe hareketlerin mahiyetlerine dair sözü geçen vilayet ve mıntıkalar vali ve kumandanlarından ve umum müfettişlikten 8, 9 ve 10 Temmuz 1324 (21, 22, 23 Temmuz 1908) tarihlerinde gelen 67 adet telgraf ve yazılar padişah hazretlerinin emri gereğince aramızda birer birer incelendi. Gelen yazılara göre bir çok mahalde bulunan ahalinin ayaklanması pek çok yerlerde subay ve askeri eratın onlara katılmasıyla, bazı askeri depoların kapılarını kırarak bir çok silah ve cephane ve tabur sandıklarında mevcut paraları alarak ve kendilerine mani

olmak isteyenleri şiddetli cezalarla ve ölümle tehdit ederek ve nihayet toplar atarak, nutuklar vererek hürriyetin ilanına dair bir takım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanların ve hatta Müşir Osman Paşa'nın bulunduğu yeri kuşatarak Osman Paşa'yı tevkif ettikleri ve bu asice hareketlerin Kanunu Esasi hükümlerini yürürlüğe koymakla Meclisi Mebusan'ın toplantıya davet ettirilmesi esasına dayandığı ve bu konuda her türlü nasihata kulak asmayarak daha çok karışıklık çıkaracakları anlaşılmış ve gerçi Kanuni Esasi yürürlükte olup, Meclis-i Mebusan'ın muvakkat bir müddet için tatili şimdiki hareketlerin ve memleketin gereğinden olması dolayısıyla bir müddetten beri davet edilmemiş ve açılmamış ise de halk arasında kan dökülmesini men etmek ve ecnebi devletlerin işlerimize karışmalarına meydan vermemek vazifemiz icabatından olduğundan, Meclis-i Mebusan'ın açılması çaresiz yapılacak bir şey olduğundan, durum aramızda müzakere edilerek arzedilmesi padişah hazretlerinin emirleri gereğinden olup, hakikatte memlekette güvenliğin yerleşmesi arzusunu hedef tutan yüksek mütalaaları tam isabetli bulunduğundan seçim hakkında zaten mevcut olan usule uyarak gerekli vasıfları taşıyan üyelerinin seçilmesiyle arka arkaya bildirilmesi hususunun umumi olarak vilayetlere ve kendi başına buyruk livalara tebliğ edilmesi ve bu kararın onlara anlatılmasıyla cemiyetlerinin dağıtılması müzakere ile uygun görülmüş ve bu konuda yazılan telgrafname sureti ilişik olarak arz ve takdim edilmekle, padişah hazretlerinin bu konudaki emir ve fermanları ne şekilde çıkarsa isabet onda olmakla bu ve her türlü işte emir ve ferman padişah hazretlerinindir.»

Bu karar padişah tarafından hemen onaylanmıştır. Ertesi gün başta İstanbul olmak üzere tüm vilayetlerde ve yörelerde Kanunu Esasi'nin yürürlüğe girdiğine ilişkin padişah hattı hümayunu yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Böylece 24 Temmuz 1908'de hürriyet (İkinci Meşrutiyet) ilan edilmiştir.

İttihat ve Terakki bu şekilde özgürlük savaşımında büyük bir adımın atılmasını sağlamış, bir gecede Osmanlı kamuoyu tarafından "Cemiyet-i Mukaddese" olarak nitelenmeye başlanmıştır. İstanbul, Manastır, Selanik ve ülkenin diğer yörelerinde özgürlük ve meşrutiyet büyük şölenlerle kutlanmıştır. Gösteri ve nümayişler aylarca sürmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde yaşama geçen bu hürriyet hareketi 1789 Fransız Devrimi'nden büyük ölçüde

esinlenmiştir. Nitekim, Selanik'te bu mutlu olay şenliklerle kutlanırken, Beyaz Kule Kahvesi'nde oturan Naki Bey, coşarak çalmakta olan orkestrayı susturmuş ve gür sesiyle "Maestro çal Marseyyez'i" demiştir. Marseyyez'in nağmeleri arasında, orada bulunanlar hürriyetin tadını ilk kez coşkuyla çıkarmışlardır. Gerçekten, hürriyete baş koyan cemiyetin üyeleri "Türk Jakobenleri" olmuştu.

3) Meclis-i Mebusan'ın Açılışı

Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girdiği, tüm vilayetlere, livaları milletvekili seçimleri yapılmasına ilişkin emirlerin gönderildiği Temmuz ve Ağustos 1908 günlerinin coşkusu haftalarla sürdü. Fakat böylesine büyük coşkulara karşın cemiyetin salt özgürlük vadeden söylevlerinden başka somut girişimler pek ağır gelişmekteydi. Gerçi 24 Temmuz'u izleyen günlerde ortaya çıkan bir grev dalgası, nicel olarak büyük olmasa da Osmanlı işçilerinin kendi hakları doğrultusunda savaşım vermeye kararlı olduklarını göstermekteydi. 1908 grevleri diye bilinen hareketlere Selanik'teki Alatini un fabrikasının işçilerinden, İzmir-Aydın demiryolu, Anadolu demiryolu ve Tramvay şirketi işçilerine kadar yaklaşık otuz işyerinin işçileri katılmıştı. Diğer yandan basın üzerindeki sansür kalkmış, sınırsız diyebileceğimiz bir basın özgürlüğü ortaya çıkmıştı. Hürriyetin ilanından sonraki haftalarda somut örnekleriyle ortaya çıkan bu olaylara karşın hükümet katında belli bir heyecan ve acelecilik görülmüyordu. Sadrazam olan Küçük Sait Paşa ve diğer hükümet üyelerinin değil cemiyete, meşruti yönetime bile yakınlıkları kuşkuluydu. Unutulmaması gerekiyordu ki, başta Abdülhamit olmak üzere hükümette görev alan ya da almayan bütün yöneticilerin özgürlük, meclis ve meşrutiyet konusunda geride bırakılan yıllardaki tavırları biliniyordu. Bu konum cemiyet için de tehlikeliydi. Nitekim ilk bakanlar kurulu kararında cemiyetin feshi bile istenmişti. Bu durumda Selanik'teki "Merkez-i Umumi"den bir grubun İstanbul'a hemen gitmesi şart olmuştu.

5 Ağustos 1908 tarihli (21 Temmuz 1324) Tanin'de dördüncü sayfanın birinci sütununda şu haberi okumaktayız:

"Tanin İdarehanesine,

Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti mülk ve millete Kanun-u Esasi'yi bahşettirmiştir. Kanun-u mezkurdan tamamiyle yarar-

lanmayı muazzez ve mukaddes bir maksat olarak takip eylemekte olan bugünkü hükümetin cemiyetin mukaddes amacını bütünüyle kavrayamadığını görmekteyiz... Hükümet-i hazıra ile vatanın ve milletin hizmetinde olan cemiyet arasında karşılıklı güvenin tesisi için cemiyet üyelerinden Erkanı Harp Binbaşısı Hakkı (Hafız) Bey ile Necip, Talat, Rahmi ve Hüseyin beylerden müretteb bir özel heyet İstanbul'a hareket etmiştir. 19 Temmuz 1324, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Merkezi."

Bu ağdalı bildirinin arkasında söylenmek istenen, mevcut Sait Paşa hükümetinin cemiyetin amaçları doğrultusunda çalışmadığı, cemiyetin Kanun-u Esasi'yi ulusa armağan eden bir kuruluş olarak onu savunmaya kararlı bulunduğu, toplumun refahı için alınması gereken tüm tedbirleri denetleyeceği, açıkçası meşrutiyeti ve yeni düzeni savunacağının belirtilmesidir. Gazetenin dördüncü sayfasında yer alan ve bizim bir bölümünü aldığımız bu bildiri Sait Paşa hükümetine meydan okumaktadır.

Sadrazam Küçük Sait Paşa, korkulan, hiçbir dostu olmayan, son dönem Osmanlı politikacılarının içinde önde gelen biridir. Nitekim İttihat ve Terakki'de gelecekteki iktidar yolunda zaman zaman kendisinden yararlanmıştır.

Merkezi Umumi'den, adının belirtilmesini istemeyen bir yetkili İbnülemin'e (Mahmut Kemal) bu konuşmayla ilgili şu bilgiyi vermiştir:

«İstanbul'a geldiğimiz gün, Babıâli'ye giderek Sait Paşa'ya mülaki olduk. O sırada yanında Hariciye Nazırı Tevfik Paşa vardı. Bizi ona tanıtırken "Zannederim kendisine itimad edersiniz" sözünü sarfetti. Bu sözüyle onun yanında serbestçe konuşulabileceğine işaret etmek istiyordu. Sonra (kendisine mahsus) itidal ile her birimizle ayrı ayrı konuşmaya başladı. Ve bir çok soru sordu. Kabinenin teşkilinde, Şeyhülislam ile Harbiye ve Bahriye Nazırlarının padişah tarafından seçilmesine değinerek bunların seçiminin padişaha ait olduğunu ileri sürdü. Biz bunu uygun bulmadığımızı söyledik. Bize cevap vermeye çalıştı. Nihayet bu görüşü meşrutiyete muhalif gördüğümüzü kesin olarak söyleyince bu konuya devam etmedi.

Biz Meclis-i Mebusan'ın açılmasında ve milletvekillerinin seçilmesinde yeterince acele davranılmadığından şikâyet ettik. O "Kusurumuz yoktur, çalışılıyor, fakat işin zamana muhtaç olduğunu takdir edersiniz" dedi. Daha bir çok sözden sonra ayrıldık.»

Bu buluşma Sait Paşa'ya cemiyetin gücü hakkında bir fikir vermişti. Özellikle karşısındakilerin cesur, pervasız konuşma tarzı Paşa'nın alışageldiği bir üslup değildi. Bir yandan Padişahın meşrutiyete rağmen eski "müstebit" tutumunu sürdürme arzusu, diğer yandan cemiyetin iktidara ortak olma kararlılığı arasında kendine has dengeleri kuramayacağını anlayan Sait Paşa, görüşmenin yapılmasından birkaç gün sonra istifa etti. Yerine yaşlı, İngiliz yanlısı Kamil Paşa atandı. Cemiyet, Kamil Paşa'ya da güvenilemeyeceğini biliyordu. Ama onunla hesaplaşmasını Meclis-i Mebusan da yapacaktır.

1908'den sonra cemiyete yönelik muhalefet de yükselmeye başladı. Eski Jön Türklerin yurda dönmeleri, cemiyetin bunların önemli bir bölümüne yakın bakmaması muhalefetin ilk nüvesini oluşturdu. Prens Sabahattin, Mizancı Murat, Said-i Kürdi (Nursi) bunların önde gelenleriydi. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bütün ülkede esen özgürlük havasının ilk somut sonuçları grev dalgası ile kadın hareketinin başlaması olmuştur. Başta Halide Edip (Adıvar) Hanım olmak üzere basında kadın hak ve özgürlüklerinin savunusunu yapan yazılar çıkmış, bu arada o güne kadar görülmeyen, kadın-erkek birlikte alışverişe çıkma gibi eğilimler artmıştır.

Cemiyetin nispeten laik tutumu, kadın hareketinin yükselmesi, gerici olayların da görülmesine neden olmuştur. Bunlardan ikisi özellikle önemlidir. Birinci olayda Halıcılar Camii müezzini Kör Ali, yetkisi olmadığı halde Fatih Camii'nde meşrutiyet aleyhine konuşmalar yapmış, daha sonra da 7 Ekim'de peşine cemaatten bazılarını da takarak Yıldız Sarayı'na yürümüştür. Kör Ali Hoca'nın yanında işsiz güçsüz takımından yaklaşık elli-altmış kişi bulunmaktaydı. Kör Ali isteklerini şöyle sıralamıştı: "Padişahım çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapanmalı, islam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli, resim çektirmemeli, tiyatrolar kapanmalı." Bu olayın daha üst düzeyde bazı kişilerin kışkırtması olup olmadığı ise hiçbir zaman belli olmadı. Gene 7 Ekim'de Üsküdar'da Yeni Camii'nin imam vekili Abdülkadir de bazı kişileri peşine takarak Karagöz ve tiyatro salonlarını basmış, perde ve sahneleri tahrip etmişti. Bu iki olay içten içe bir gerici direnişin varlığını gösteriyordu. Diğer yandan Beşiktaş'ta bir Müslüman kızın bir Rum delikanlıya kaçması da çeşitli olayların çıkmasına neden olmuştu.

1908 Temmuzundan sonra muhalefetin hızla yükselmesi ve basının tutumu cemiyetin "otoriter demokrasi" diyebileceğimiz

bir tutumun içine girmesi sonucunu verdi. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan dış dinamikler de İttihat ve Terakki'yi böyle bir tutuma doğru sürüklemekteydi. Avusturya-Macaristan'ın bir oldu bitti ile Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, diğer yandan Bulgaristan'ın sudan bir bahane ile bağımsızlığını ilan etmesi hürriyetin ilk anlarındaki en şaşırtıcı gelişmeler olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun iç birliğinin korunmasının ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki açısından bu birliği sağlayacak tek öğe "Osmanlılık" bilincinin yerleştirilmesiydi. Ne var ki seçim kampanyası boyunca imparatorluk içerisindeki azınlıklar, bir nev'i bağımsızlık propagandası yapmışlardır. Bu doğrultudaki eğilimler seçim süreci içerisinde öylesine güçlendi ki, Hüseyin Cahit Bey Tanin'e yazdığı "Millet-i Hakime" başlıklı yazısıyla duruma yeni bir boyut getirmek zorunda kaldı. Bu yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı içerisinde çeşitli etnik gruplara bağlı halklar olmasına rağmen, bu imparatorluğu kuran, onun yaşaması için kanını veren Anadolu kökenli Türklerdir. Yani Türkler imparatorluğun içerisinde bir milleti hâkimedir düşüncesi vurgulanıyordu. Yazının yayımlanmasından sonra seçim tartışmaları bu yöne çekildi. Muhalefetin ve ayrılıkçı ulusal hareketlerin tüm çabalarına karşın, cemiyetin halk nezdindeki saygınlığı sürüyordu. Nitekim seçimleri büyük bir çoğunlukla İttihat ve Terakki'nin, yani cemiyetin adayları kazandı.

Seçim kampanyasının sonlarına doğru İttihat ve Terakki ile karşıtları arasındaki söz düellosu çok sertleşti ve beklenmeyen boyutlara ulaştı. 10 Aralık 1908'de Tanin gazetesinin birinci sayfasında İstanbul seçimlerine ilişkin haberlerle birlikte şu alıntıya da rastlamaktayız:

"Şura-ı Ümmet"in dünya sayısında yayımlanan bir yazıyı aynen veriyoruz: "İsminden utanan adamlar... Zulmette teneffüs eder, sefalette canlanır; istifadesini sefalette arayan bir takım mahlukat-ı sefile vardır ki tesadüf edebildikleri acizeyi zehirlemek için karanlıklarda gezerler, ziyaya, nura karşı gelince hemen kabuklarına çekilirler. Bu fezaili insaniye haydutlarının cemiyetin en süfli tabakalarında zeminleri vardır ki oradan kendilerini bizar ettiği için namusa tecavüz ederler. İşte her faziletten mahrum, mahrum oldukları her fazilete düşman olan bu haşerat cemiyetimiz ile müntehibi saniler aleyhine birtakım imzasız beyannamelerle mektuplar neşir ve tevzi etmektedirler. Bunlar her şeyi tayin eder-

ler, yalnız hüviyetlerini tayin edemezler... Fakat bu isminden utanan adamlar emin olsunlar ki, kendilerinin kimden, maksatlarının nelerden ibaret olduğu cemiyetimizce meçhul değildir. O veçhile birbirinden den'i olan nam ve meramları yakında gazetelerde millete teşhir edilecektir."

Bu haberden de anlaşılacağı gibi iş birtakım imzasız mektup ve bildirilerle cemiyetin suçlanmasına kadar varmıştır. İstanbul milletvekili seçimi 11 Aralık 1908 cuma günü yapılmıştır. Cemiyetin adayları 503-340 arasındaki oylarla milletvekili seçilmişlerdir. Muhalefetten ise en fazla oyu alanlar Mithat Paşazade Ali Haydar Bey (67), Ali Kemal Bey (64), Sadrazam Kamil Paşa (18), Mizancı M. Murat Bey (16), Prens Sabahattin'dir (18). Sadrazam Kamil Paşa'nın çok düşük bir oy alması dikkati çekmektedir. Böylece cemiyet, daha seçim aşamasında bile Sadrazama karşı olduğunu bu tavrıyla açıklamıştı.

Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908'de açıldı. Bütün gazeteler törenin ayrıntılarını yazdılar ve ulusu kutladılar. Örneğin Tanin'de başyazının üstünde, çerçeve içerisinde şu not görülmekteydi: "Ulusal Bayramı kutlarız... Bunca senedir hasretini çektiğimiz bu ulusal bayrama kavuşmaktan kaynaklanan sevinçle bütün vatandaşlarımızı tebrik ederiz."

Abdülhamit, Ihlamur, Nişantaşı, Beyoğlu, Unkapanı, Şehzadebaşı ve Divanyolu'nu izleyerek Meclis-i Mebusan'a geldi. Alaturka saatla 8'de borazanlar "Teşrif-i Hümayun"u haber verdiler. Ayasofya Meydanı'nda "Mızıka-i Mabeyn" Hamidiye Marşı'nı çalarak kendisini karşıladı. Padişah locasına girdikten sonra salonda bulunanları selamladı. Bunu Başkâtip Cevat Bey'in "Nutku Hümayun"u okuması izledi. Nutuk tam on iki dakika sürdü. Böylece Meclis-i Mebusan çalışmalarına başladı.

4) Karşı Devrim

Meclis'in açılmasından sonra İttihat ve Terakki şöyle bir ikilemle karşı karşıya kaldı. Cemiyetin milletvekilleri çoğunluğuna sahip olmasına karşın hükümet içerisinde bir temsilcisi yoktu. Yani parlamenter bir düzende iktidara sahip olacak ekseriyeti bulduğu halde fiilen iktidara ortak bile değildi. Bu durumda Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi, böylece İttihat ve Terakki'nin siyasal yaşam içerisinde başat güç olduğunun kanıtlanması gerekiyordu. İttihat ve Terakki Kamil Paşa'yı hedef alırken, o da cemi-

yeti aşağılayıcı bir tutumun içine girmişti. Meclis-i Mebusan'a devam etmiyor, hükümete ilişkin sorulara yanıt vermiyordu. İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın sürtüşmesini somutlaştıran ilk olay Hakkı Paşa'nın Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nezaretine getirilmesi nedeniyle çıkmıştır. Bu tayin üzerine Selanik'teki Merkezi Umumi sadarete şu telgrafı gönderir: "Şu sırada hükümetin içişlerindeki tutumu çok önemli olup, bu vekaletin güçlü bir kişiye verilmesi lüzumlu görüldüğünden eski sadrazamlardan Ferit (Avlonyalı) Paşa'nın dahiliye nezaretine atanması gerekli bulunduğu gibi, Hakkı Paşa'nın Maarif Nezaretinde kalması muvafık mülahaza olmakla..." Görüldüğü gibi Cemiyet, Kamil Paşa'nın yaptığı bir atamaya müdahale etmeyi düşünebilmektedir.

Sadrazama Cemiyet'in gönderdiği bir başka "arıza" da 25 Ekim 1908 tarihlidir. Bu arızada şu düşünceye yer verilmiştir: "Halkın en fazla hoşuna gidecek konu memurların iyi seçimi ve eskiden beri zalimane bir biçimde memuriyetlerini icra edenlerin işten el çektirilmesiydi. Oysa Dahiliye nezaretini işgal eden Hakkı Paşa memur seçiminde çok yanlış davrandığı gibi bu konudaki şikayetler de çok yoğundur. Dışişlerinden zerre kadar vukuf ve behresi olmadığı anlaşılan Tevfik Paşa'nın bu bakanlığı ülkenin çıkarları doğrultusudna yönetmekten aciz olduğuna kamuoyunun inancı tamdır..." Diğer yandan Zaptiye Nazırı Sami Paşa'nın da değiştirilmesi istenmiş, Ankara Valisi Nuri Bey'in İçişleri Bakanlığı'na, Posta Telgraf Nazırı Galip Bey'in de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi zorunluluğu vurgulanmıştır.

Cemiyet'in yukarıda birkaç örneğini gördüğümüz tavırlarına karşı Kamil Paşa'nın da Cemiyeti ve özellikle Meclis-i Mebusan'ı hedef alan iki hareketini görmekteyiz. Bunlardan birincisi, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'e "Ulâ Evveli" rütbesinin verilmesini önermesidir. Bu, bir çeşit iyi niyet gösterisi arkasına saklanan küçültücü davranıştır. Çünkü bu yolla Meclis "Ulâ Evveli" rütbesiyle eşitlenmek istenmektedir. Ahmet Rıza Bey bu öneriyi reddetmiştir. İkinci olay ise, Kamil Paşa'nın evrakı arasında bulunmuş olan şu yazıdır: "Anayasanın 10. maddesinde kişinin özgürlüğü her türlü taarruzdan masundur; hiç kimse kanunun tayin ettiği neden ve şekilden başka bir bahane ile cezalandırılamaz kaydı bulunduğu gibi; 22. maddesinde de herkesin konutu taarruzdan masundur, yasanın belirlediklerinin dışında hiçbir nedenle hükümet tarafından kimsenin konutuna cebren girilemez denildiği halde cemiyet mensupları eski bakanlardan ve me-

murlardan bazılarını, hatta Ermeni Patriğini cebren meskenlerinden alıp Harbiye ve Zaptiye Nezaretlerinde hapsetmişlerdir... Bundan böyle benzeri hareketlerden kaçınılması gereği beyan ve ihtar olunur." Bu yazı cemiyetin en güçlü yanına yönelik bir tehditti. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri de bu tehdidin boyutunu anlamışlardı.

İttihat ve Terakki ayağına kadar gelen bu fırsatı kaçırmadı. Kamil Paşa'nın dış politika açısından başta İngiltere olmak üzere büyük devletlere karşı sürekli boyun eğen tutumu, seçimler sırasında ayrılıkçı eğilimleri daha bir ortaya çıkan azınlıklara yakın oluşu, oğlu Sait Paşa'nın yapmış olduğu suistimaller, nihayet Meclis-i Mebusan'ı ikinci plana itme çabaları İttihat ve Terakki'nin sözcüleri tarafından ayrıntılı bir biçimde sergilendi. Sonuçta, "Tanin" Başyazarı ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Bey tarafından Meclis'e bir gensoru önergesi verildi. Bu önergede aynen şunlar yazılıydı.

"Meclis-i Mebusan Riyasetine,

Reis Beyefendi,

Dahili Nizamnamenin 29. maddesi gereğince Sadrazam Devletlü Kamil Paşa Hazretlerinden dahili ve harici politikamız hakkında istihzaatta bulunmak isterim. Meşrutiyetin ilanından iki hafta sonra iktidara gelen Sadrazam Paşa hazretleri şimdiye kadar takip ettikleri dahili ve harici politikaya dair beyanatta bulunmadığı gibi Meşrutiyetin kurallarına uymayan bazı hareketlerin meydana geldiği de söyleniyor. Diğer taraftan Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan ile mevcut olan ihtilafatın bugünkü durumu hakkında açık bir bilgi bulunmadığı halde ortada bir Girit Meselesi mevcut olduğu, Girit'in Yunanistan'a ilhakının bir oldu bitti haline gelmek üzere bulunduğu cihetle artık geleceğine sahip olan millet müvacehesinde bu noktaların tenviri için Sadrazam Paşa hazretlerinden istihzaatta bulunulması zorunludur. Bundan dolayı yüksek makamınızca kendilerine davet yazılmak üzere önerimin genel kurulda okunmasını rica ederim... İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit."

Bu önergenin verilmesinden sonra İttihat ve Terakki'nin Kamil Paşa'ya yönelik eleştirileri artar. "Tanin" ve Hüseyin Cahit Bey bu konuda başı çekmektedir. 31 Aralık tarihli "Tanin"in başyazısında "Kamil Paşa Politikası" başlığı altında Sadrazama ağır hücumlarda bulunulmuştur. Aynı günkü gazetede yer alan şu haber de manidardır: "Mebusan şimdiki haliyle kurulmuş bir makinadır. Bu makina işlemek için hükümet tarafından bir te-

şebbüs ister. Hükümet Meclis'e müzakere edilecek mevad verirse Meclis işleyecektir. Vermezse böyle beyhude vakit geçirir." Bu haber Sadrazam Kamil Paşa'nın meşrutiyetin ana ilkelerini göz ardı ederek Meclis'i çalıştırmadığını ortaya koyan bir üslupta kaleme alınmıştır. 13 Ocak 1909 günü Kamil Paşa gensoru önergesini yanıtlamıştır. Meclis'te o gün yapılan tartışmaların kesin bir sonuca varması mümkün değildi. Nitekim de yapılan oylama sonucunun hükümete güvenoyu olarak ele alınıp alınmayacağı da tartışılmıştır. Sonuçta dağ fare doğurmuş ve Kamil Paşa güvenoyu almış olarak kabul edilmiştir.

Daha sonraki Meclisi Mebusan toplantısında Selanik'ten gelen, meşrutiyetin korunması için bir güvence kabul edilen avcı taburlarının geri gönderilecekleri söylentileri üzerine, Kamil Paşa'nın gelip açıklama yapması istenir. Paşa iki elçiyle olan randevusunu bahane ederek davete gelmez. Bu kere Meclis onun gıyabında güven oyuna başvurarak sekiz oya karşı yüz doksan sekiz oyla Kamil Paşa'ya güvensizliğini bildirir.

Olayın bundan sonraki gelişimini Mabeyn Başkatibi Cevat Bey şöyle anlatmaktadır: "O gece güneş batışından üç saat sonra Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ve İkinci Reisi Talat Bey daireye gelerek mührü hümayunun derhal Kamil Paşa'dan alınarak Padişahın atayacağı birine verilmesini istediler. Bunun üzerine kürenadan Rıfat Bey, Kamil Paşa'ya gönderilerek mühür istenmiştir. Kamil Paşa mührü vermeyerek ertesi sabah bizzat kendisinin getireceğini söylemiştir. Bu adetten olmadığı için mühür o gece Kamil Paşa'dan alınmış ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa tayin olunmuştur."

Kamil Paşa hükümetinin güvensizlik oyu aldığı 13 Şubat 1909 ile 31 Mart olayı diye bilinen ayaklanmanın başladığı tarih olan 13 Nisan arasında sadece iki ay vardır. Bu iki ay içerisinde İttihat ve Terakki'ye ve Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine yönelik muhalefet doruğa çıkmıştır. Muhalefetin başını eski Jön Türkler çekmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin dışında kalan Prens Sabahattin, Mizancı Murat Bey bunların içerisinde önde gelenlerdi. Prens Sabahattin 2 Eylül 1908'de yurda dönmüştür. Döner dönmez de Ali Rıza Bey grubuyla olan eski tartışmaları yeniden başlatmıştır. Oysa Prens'in İstanbul'a gelmesinden üç gün önce İttihat ve Terakki ile "Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi" grubunun birleştiği gazetelerde ilan edilmişti.

Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönüşünden sonra, 14 Eylül 1908'de Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Ahmet Samim, Solon ve

Bebi Kazanova, Nazım ve Şevket Beyler, Celalettin Arif ve Mahir Sait liberal eğilimli, ilkeleri itibarıyla Prens'e çok yakın "Ahrar" partisini kurmuşlardı. Partinin yayın organı "Terakki" gazetesi Prens tarafından yönetiliyordu. Bu durum Prens'in Ahrar Partisi'nin kurucusu olduğu izlenimini de vermekteydi. Parti programının ana yaklaşımı bir öncede değindiğimiz gibi, liberal ekonomi doğrultusundaydı. Ahrar Partisi'ne göre ekonomide kışla ve memurluk zihniyetine son verilmesi gerekiyordu. Böylece ülkede özel mülkiyetin pekişeceği liberal bir iş ortamı ve ona bağlı olarak da demokrasinin ana kurumları kurulabilecek ve işlerlik kazanacaktı.

Ahrar ile İttihat ve Terakki'nin kamuoyu önündeki ilk çatışması seçimler dolayısıyla oldu. Ne var ki, o dönemde İttihat ve Terakki'nin prestiji çok yüksek olduğu için Ahrar'ın adaylarından sadece Mahir Sait Ankara'dan Meclis'e girebildi. 1909 Martında, Manyasizade Refik Bey'in ölümü nedeniyle İstanbul'da boşalan milletvekilliği için yapılan ara seçimde Ahrar'ın adayı Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki'nin adayı Rifat Paşa karşısında yenilgiye uğradı.

Ne var ki, Ahrar'ın seçimleri kazanamamasına karşın, Meclis-i Mebusan içerisinde kırk-elli milletvekilinden oluşan bir muhalefet çekirdeğiyle yakın ilişkisi bulunuyordu. 1909'un ilk günlerinden itibaren basında da muhalefet yükselmeye başladı. "Servet-i Fünun" ve "Yeni Gazete" Kamil Paşa'yı tutan yayınlar yaparken, "Osmanlı", "İkdam", "Sabah", "Seda-i Millet", "Serbesti" gibi gazeteler ise Ahrar yanlısı yayınlarıyla her geçen gün cemiyete ve Hüseyin Hilmi Paşa'ya yönelik eleştirilerini yükseltmekteydiler. İttihat ve Terakki'nin yanında yer alan en önemli gazete "Tanin"di. Hürriyetin ilanından birkaç gün sonra yayın hayatına atılan Hüseyin Cahit Bey'in "Tanin"i, partinin kendini feshetmesine kadar İttihat ve Terakki'nin yanında yer almış, onun adeta resmi yayın organı haline gelmişti. Muhalefetin iktidar olduğu dönemlerde sık sık kapatılan "Tanin", "Cenin", "Renin" gibi değişik adlarla yayın yaşamını sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin Pera Palas'ta düzenlenen yemeklerdeki konuşmalarla daha da büyüdüğünü söyleyebiliriz. Bu ziyafetlerden ilki Osmanlı saltanatının 610. yıldönümü dolayısıyla Ahrar Partisi tarafından verilmiştir. Yemeğe Kamil Paşa'nın katılması İttihat ve Terakki'yi kızdırmıştır. İkinci yemek gene aynı yerde bu kez İttihat ve Terakki tarafından düzenlenmiştir. Bu yemekte Ahmet Rıza Bey konuşmasında, istib-

dat döneminde kişisel çıkarlar sağlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak isteyenlerin yönetimden şikâyet edebileceklerini ileri sürerek, bu gibi kişileri hainler biçiminde nitelemiştir. Bu hainlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kayıtsız şartsız bir hürriyet istediklerini ileri sürmüştür. Ahrar Partisi Ahmet Rıza Bey'in hain olarak kimi kastettiğini sorduğunda, Ahmet Rıza şu yanıtı verdi: "Eğer bir kişi bu sözü üzerine alıyorsa bu ancak onun kendi bileceği bir şeydir..."

(31 Mart 1324) 13 Nisan 1909 gününe yaklaşılırken, cemiyete yönelik muhalefetin nedenleri ve kaynakları incelendiğinde şu noktaların öne çıktığı görülecektir:

— İttihat ve Terakki'nin dış ve iç koşulların zorunlu hale getirdiği merkeziyetçi ve otoriter tutumuna karşı, kaynağı 1902 Jön Türk Kongresi'ne kadar uzatılabilecek, daha liberal ve demokratik bir programın izlenmesinden yana güçlerin yürüttüğü muhalefet. Özellikle Prens Sabahattin çevresinde toplananlar ve onların bir sözcüsü durumunda olan Ahrar Partisi, bu muhalefetin odak noktasını meydana getirmekteydi.

— Tutucu ve dinci olarak adlandırabileceğimiz grupların muhalefeti... Meşrutiyetin ilk günlerindeki "Kör Ali", "Karagöz" ve "Beşiktaş Karakolu" olayları bu karşı koymaların boyutunu ve ciddiyetini ortaya koymuştur. Unutulmamalıdır ki Tanzimattan beri "şeriat" kurallarının ayaklar altına alındığını söyleyen, Batılılaşma çabalarına karşı çıkan bir muhalefet çizgisi bulunmaktaydı.

— İttihat ve Terakki'ye karşı koyan, sürekli eleştiren bir başka grup da ayrılıkçı politikalar izleyen azınlıklardı. Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap ulusçu hareketleri, İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık bilinci yaratarak devleti kurtarmaya çalışan, merkeziyetçi politikalarının karşısında yer alıyorlardı.

— İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmeye çalıştığı bu yıllarda Avrupa'nın neredeyse bir yüzyıldır süregelen statükosu da bozulmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ciddi bir şekilde masa üzerine konulmuştu. İttihat ve Terakki'nin Osmanlı bilincini yaratmayı amaçlayan tutumu paylaşımdan pay almayı bekleyen dış güçlerin, özellikle İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. Bu güçler İstanbul'da genç, dinamik atılgan bir yönetimden ziyade Kamil Paşa'da somutlaşan, büyük devletlerin dümen suyundan giden yorgun ve güçsüz bir hükümet görmeyi yeğliyorlardı.

İttihat ve Terakki'nin üye verdiği ilk hükümet, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesidir. Ne var ki, bu hükümete karşı olanların ses-

lerini hemen yükseltmesi dikkati çekmiştir. Muhalefet hızla Kamil Paşa'nın çevresinde toplandı. 26 Şubat 1909'da Kamil Paşa'nın konağı ve İngiliz Elçiliği önünde gösteriler yapılması tasarlandı. Bundan da vahim olarak 27 Şubat 1909'da ilmiye öğrencileri askere alınmamalarını sağlayan ayrıcalığın kalkmasını protesto için mitingler düzenlediler. Ulema ve ilmiye talebesinin bu başkaldırısı önemli bir irtica kalkışmasının öncüsü sayılabilecek nitelikteydi.

Diğer yandan istibdatın geri gelmesini sağlayacak gizli cemiyetlerin de kurulduğunu görüyoruz. Bunlar meşrutiyetin getirdiği hürriyet havasını düzen bozucu ve anarşi yaratıcı olarak gösteriyorlar ve eski düzenin yeniden ihyası için el altından çalışmalarını yürütüyorlardı. Hatta bu işe önayak olanların Mabeyn'den para bile aldıkları 31 Mart'tan sonra yapılan duruşmalarda ileri sürülmüştü. Bu grubun önde gelenleri "El Adil" ve "Protesto" gazetelerinin yazarı Nadiri Fevzi Bey, Devlet Şürası üyelerinden Tayyar Bey, Rüsumat dairesinde müdür Tevfik Bey, Mabeyn'den Hacı Mustafa Efendi, Musahip Halil Beylerdi. Bu kişiler o dönemde saraya jurnal vererek bir çeşit kışkırtıcılık yapmaktaydılar. Sonraları bunlar "Harekatı İhtilaliye ve irticaiyeyi ihzar zımnında gizli cemiyet" kurmaktan yargılanacaklardır.

31 Mart'ın başrolünde Derviş Vahdeti'yi görürüz. Vahdeti, gazetesi Volkan ve kurduğu örgüt "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" bu büyük kalkışmanın düzenleyicisi, en azından kışkırtıcısı olarak tarihte yer almışlardır. Aslında 31 Mart olayı İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin sonucudur, değişik etkenlerin bir ara kesitidir. "Volkan" gazetesinin kurucusu ve başyazarı Derviş Vahdeti Kıbrıslı bir hafızdır. Yoksul bir aileden gelir. Kıbrıs'ta memurluk yaptı ve bu arada İngilizce öğrendi. 1902'de İstanbul'a geldi, bir süre "İskan-ı Muhacirin" komisyonunda görev aldı. Sonra Dahiliye Nazırını jurnal etti, fakat bu jurnal ters tepki yaptığı için Diyarbakır'a sürüldü. Hürriyetin ilanında Kıbrıs'a döndü. Buradaki mal varlığını satıp İstanbul'a geldi. İlk olarak "Fedekaranı Millet Cemiyeti"ne girdi. Sonra bu cemiyetten çıkarak İttihat ve Terakki'ye girmeye çalıştı, başaramadı. 11 Aralık 1908'de "Volkan" gazetesini yayımlamaya başladı. Prof. Sina Akşin, bu gazetenin temel niteliklerini şöyle sıralamaktadır: "1) İslamiyetçi nitelik, 2) Hürriyetçi ve Kanun-u Esasi düzeninden yana olmak, 3) İnsaniyetçi ve medeniyetçi nitelik... Vahdeti yazılarında Dreyfüs, Zola, Darwin'i anacak kadar batı yazar ve bilginlerinden haberlidir, 4) Sabahattinci ve muhalif nitelik... Vahdeti Kamil Pa-

şa'yı tutmaktadır. Derviş'e göre güdülecek en isabetli siyaset İngiliz siyasetidir... 6) Osmanlıcı, İttihad-ı anasırcı görüşler." Derviş "Volkan"ı çıkardıktan sonra da "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"ni kurdu. Bu cemiyet kısa sürede gelişti. Cemiyetin yayın organı olarak "Volkan" da daha geniş yığınlara yayıldı. Bu arada Derviş, Lütfü Bey diye birini aracı kullanarak Abdülhamit'ten de 450 liralık bir destek görmüştür. Duruşmalar sırasında Vahdeti, bu Lütfü Bey'in aracılığını reddetmiştir. Şurası kesindir ki, 31 Mart'tan önceki günlerde "Volkan" yayımladığı yazılar, destek mektuplarıyla kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Fakat aynı kışkırtıcılığı "Serbesti", "İkdam" vb. gazeteler de yapmıştır.

Orduda da aynı dönem içerisinde bazı huzursuzluklar başgöstermişti. Alaylı subayların görevden uzaklaştırılmaları, Harbiyeli subayların eski Prusya disiplini uygulamaları bu huzursuzlukların temel nedenidir. Ordunun bu muhalif kesimi de kışkırtmalara uymaya hazırdı. Özetlersek, kalkışmanın bütün koşulları hazırdı. Nitekim son ay içerisinde olaylar hızlı bir biçimde tırmandı. 12 Mart 1909'da Rıza Nur'un "İkdam"da yayımlanan, "Görüyorum ki iş fenaya gidiyor" başlıklı yazısı büyük yankılar uyandırdı. Rıza Nur yazısında, matbuat nizamnamesini, gösterilerin 24 saat önceden haber verilmesini, İttihat ve Terakki'nin hükümet içinde hükümet oluşunu sert bir şekilde eleştirdikten sonra şu öneriyi yapmaktaydı. İttihat ve Terakki İstanbul'dan çıksın. Selanik ve Manastır'da faaliyette bulunsun. Bu yazı "Volkan" da dahil olmak üzere bütün muhalif gazetelerde yayımlandı. Hatta iki sütunluk bir özeti ile yorumu "The Times" gazetesinde yer aldı.

28 ve 31 Mart 1909'da er ve erbaşların İttihadı Muhammedi Cemiyeti'ni destekleyen ve İttihat ve Terakki'yi eleştiren mektupları Volkan'da çıktı. Bundan iki gün sonra (3 Nisan) İttihadı Muhammedi Cemiyeti merkezinin açılışı nedeniyle Ayasofya Camii'nde bir mevlüt okutuldu, binlerce kişi camiden cemiyet merkezine kadar yürüdü. Nihayet 6 Nisan gecesi "Serbesti" başyazarı Hasan Fehmi Bey köprü üzerinde öldürüldü. Bu, İttihat ve Terakki'ye karşı olan bir hareketin son damlasını oluşturdu.

Hasan Fehmi, Mevlanzade Rıfat Bey'in, "Serbesti" gazetesinin başyazarıydı. Hükümete ve İttihat ve Terakki'ye çok sert eleştiriler yönelten yazılarıyla dikkati çekiyordu. 6 Nisan gecesi gazeteden çıkıp evine giderken köprü üzerinde öldürüldü. Bu cinayetin İttihat ve Terakki tarafından basını sindirmek için düzenlendiği muhalifler tarafından ileri sürüldü. Nitekim daha

sonraları, çeşitli yetkili kişilerin anılarında da bu nokta öne çıkarılmıştır. Katilin bulunamaması da bu konuda bir kanıt gibi kullanılmıştır. Hasan Fehmi'nin cenazesi 8 Nisan günü başta üniversiteli gençler olmak üzere kırk bine ulaşan bir kalabalığın katılımıyla kaldırılmıştır. Törenin yapılacağı günkü "Serbesti" gazetesinin birinci sayfasında iri puntolarla şu yazılmıştı: "Vatan bu hainlerin pençe-i istibdatından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkezi müteaddideye geçti..., ey tercümanı efide-i millet olan matbuat, çalışınız; vatanı Pençe-i istibdatın kuvve-i muharibesinden kurtarınız..." Meclis-i Mebusan'da Rıza Nur'un da içinde bulunduğu bir grup, katilin neden yakalanamadığını hükümetten sordular. Sert konuşmalardan sonra önerge kabul olundu. Başkan Ahmet Rıza Bey'in gensoruyu on gün sonraya alması üzerine Vartkes Efendi yerinden bağırdı: "Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz." Gerçekten de üç gün sonra 31 Mart (13 Nisan) kalkışması meydana geldi.

13 Nisan günü yayımlanan "Serbesti" gazetesinde Mevlanzade Rıfat "Bizi bizden ziyade düşünen İngilizler" diyerek şunları önermekteydi: "Hükümet gibi çalışan cemiyet ortadan kaldırılırsa, Kamil Paşa kabinesi döneminde olduğu gibi Avrupa'nın güvenine nail olunur, fabrikalar, ticarethaneler açılır, kadrosuz kalanlar buralarda istihdam olunur ve böylece işler yoluna girer." Görüldüğü gibi hedef cemiyet, yeniden kurulmak istenen ise Kamil Paşa'nın sadaretidir. "Mizan" da aynı günkü sayısında, "Şeriata göre iki hükümet olamaz. Ulema bu konuda halkı irşat etmeli" diyerek din adamlarını kışkırtıyordu.

31 Mart olayı, İstanbul'a getirilmiş olan Avcı taburlarındaki askerlerin ayaklanmasıyla başladı. İlk ayaklanan Hamdi Çavuş komutasında Taşkışla'daki 4. Avcı taburu oldu. Bu taburdaki askerler subaylarını etkisiz hale getirdikten sonra Sultanahmet'te, Meclis-i Mebusan'ın önünde toplandı. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve 1. Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa "Heyeti nasiha"lar toplayarak askeri teskin etme uğraşı içindeyken, isyancılar diğer kışlalara giderek oralardaki askerleri de kendi saflarına çektiler. Askerlerin istekleri şöyle özetlenebilirdi:

— Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi,

— Milletvekillerinden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Rahmi ve Talat Beylerin uzaklaştırılması,

— Şer'i hükümlerin noksansız uygulanması,

— Alaylılardan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin işlerine yeniden alınmaları,

— Davranışlarından ötürü hiçbir neferin kılına dokunulmaması.

Askerlerin bu istekleri bir yandan saraya, diğer yandan Meclis'e sunuldu. Askerler gruplar halinde Yıldız'a gidip padişaha bağlılıklarını sundular. Bu arada Abdülhamit balkona çıkarak onları selamladı. Bu olaylar olurken, askerlerin bir bölümü de mektepli subayları aramaya başladılar. Nitekim iki gün içerisinde yirmiye yakın subayın öldürüldüğünü biliyoruz. Diğer yandan Hüseyin Cahit Bey diye Lazkiye Milletvekili Arslan Bey'in, Adliye Nazırı Nazım Bey'in Meclis önünde öldürülmesi ayaklanmanın vehametini bütün açıklığıyla ortaya seriyordu. Meclis'te toplanan muhalif milletvekillerinden bir bölümünün İsmail Kemal Bey'in ısrarıyla hükümete güvensizlik oyu vermesi, Ahmet Rıza Bey'in yerine İsmail Kemal Bey'i Meclis başkanı seçmeleri ise, o günün koşulları içersinde anlamsız ve geçersizdi. Akşama doğru Hüseyin Hilmi Paşa yerine Tevfik Paşa Sadrazam, Gazi Ethem Paşa da Harbiye Nazırı olarak atandı. 1. Ordu'nun kumandanlığına ise Nazım Paşa getirilmişti. Böylece birinci günün sonunda muhalefetin istekleri bir ölçüde yerine gelmişti. Ama olayların tek hâkimi olarak da Abdülhamit ortaya çıkmıştı.

İttihat ve Terakki olay karşısında iki yönlü bir taktik uygulamıştır. Bir yandan İttihat ve Terakki örgütü ve kulüpleri öncülüğüyle sadarete protesto telgrafları çekmek, diğer yandan da Rumeli'de İstanbul'daki ayaklanmayı bastıracak bir askeri gücün toplanmasını sağlamak. Cemiyetin sivil ve askeri kanatları bu stratejiyi son noktasına kadar başarıyla uygulamışlardır. Sadrazam Tevfik Paşa'nın dosyalarında yer alan yüzlerce kınama telgrafı bu uygulamanın ilk somut sonucudur. Bunlar Rumeli'den geldiği kadar Anadolu'nun çeşitli merkezlerinden çekilmiştir. Telgrafların hemen hepsindeki ortak tema Meşrutiyet'in tehlikede olduğunun belirtilmesi, Meclis-i Mebusan'ın tehdit edilmesinin kınanması, meşrutiyetin korunması için gerekirse silaha sarılacağının, mevcut hükümetin gayri meşru olduğu ve tanınmadığının bildirilmesidir. Bu da göstermiştir ki, İttihat ve Terakki örgütü düğmeye basılmış gibi ortak bir davranış içerisine girmiştir.

Bir yandan İstanbul'daki hükümet protesto edilirken, diğer taraftan Selanik'te toplanan Hareket Ordusu da İstanbul üzerine yürümeye başladı. Bu ordu düzenli kuvvetlerin yanı sıra, gönüllü milislerden oluşmuştu. Hareket Ordusu Ayastefanos'a (Yeşilköy) gelince, burada Ayan ve Meclis-i Mebusan'ın ortak bir top-

lantı yapmasına karar verildi. İstanbul'daki muhalefet tam bir panik havasını yaşarken, her iki meclis Ayastafenos'taki yat kulübünde toplanmıştır. Başkanlığa Ayan Reisi Sait Paşa seçildi. Ahmet Rıza Bey'in yeniden Meclis Başkanlığı'na seçilmesinden sonra konuların görüşülmesine geçilmiştir. Meclis'teki temel konu Padişah'ın halliydi. Ne var ki, Mahmut Şevket Paşa ordunun İstanbul'a girmesi ve duruma hâkim olmasından sonra konunun ele alınmasını istiyordu. Ordu içerisinde padişaha bağlı olan grupların başkaldırısı söz konusu olabilirdi.

Hareket Ordusu'nun başkente hâkim olmasından sonra, olayların on beşinci günü, Sultanahmet'teki binasında toplanan Meclis-i Mebusan Abdülhamid'in halli sorununu tartıştı. Meclis'in kararından önce bir fetva alınmasını isteyenlerin çıkardığı tartışmalardan sonra, Abdülhamid'in halledilerek "Beşinci Mehmet" unvanıyla Reşat Efendi'nin tahta çıkması oybirliği ve ayakta alkışlarla kabul edildi.

Başkâtip top sesleri ve Meclis'ten bir heyetin gelmekte olduğuna ilişkin telgraf üzerine durumu anladı. Abdülhamid'e hallini bildirmek için giden heyet, sonra dedikodulara konu olacak biçimde kozmopolitti. Oysa Reşat Efendi'ye tahta çıktığını bildiren heyette Ayan ikinci başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis ikinci başkanı Talat Bey bulunuyordu. Kararın tebliğinden sonra Sultan Reşat, Bab-ı Seraskeriye'ye (Harbiye Nezareti) geldi. Meclis Başkanlarının huzurunda Kanun-u Esasi hükümlerine, meşrutiyet usulüne uyacağına, milletin haklarını koruyacağına dair ant içti. Biat merasimi sırasında hazır bulunan bando sözleri

Biz ne idik ne olduk
Şimdi Hürriyeti bulduk
Saye-i Cemiyette
Esaretten kurtulduk
Yaşasın Niyaziler, Enverler
Varolsun hamiyetli askerler

biçimindeki marşı çalıyordu. İttihat ve Terakki önemli bir savaşımdan başarıyla çıkmaktaydı.

5) Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti

31 Mart olayının arkasında kim vardır sorusu o günden bu yana sorulmuştur. Resmi tarih bu konuda tüm sorumluluğu Vahdeti ve Abdülhamit'e yükler. Bu olayın bir irtica ayaklanması olduğu

her fırsatta yazılır. Kanımızca olaya tek yönlü bir gözlükle bakmak yanlış olur. Olayın böyle birdenbire büyüyerek bir kalkışma halini almasında muhalefetin önemli bir etmen olduğunu kabul edebiliriz. Cemiyete karşı olanlar, eski düzeni yeniden kurmak isteyenler, tanzimattan beri toplumda kök salmış şeriat özlemi ve Batı düşmanlığı, muhalif olma olgusunda bir çeşit tek cephe meydana getirmişlerdi. "Volkan" gazetesi ve Derviş Vahdeti yazıları itibarıyla meşruti bir yönetim tarzına karşı değillerdi. Hatta bu konuda özgürlükçü yeni gelişmelere açık bir yapıyı da yazılarında sergiliyorlardı. Muhaliflerin de eski istibdat düzenini getirmek gibi görünür bir amaçları yoktu. Ne ki ayaklanmanın iyi planlanmaması, eşgüdümden yoksun oluşu daha ilk günden itibaren Abdülhamit'in duruma hâkim olması sonucunu vermiştir. Bu noktadan sonra olay Abdülhamit'in gücünü yeniden artıran, gerici bir yapıda gelişmiştir. İttihat ve Terakki'nin olaydan önceden haberli olduğunu söyleyenler vardır. Bu iddiaya göre cemiyet ayaklanmaya bile bile göz yummuş ve böylece kendisine muhalif olanların sindirilmesini, tasfiyesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olanların ortaya attıkları bir yaklaşımdır bu. Ne var ki kanıtlanması zordur. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra gündeme getirilen sıkıyönetim, Divan-ı Harpler, sürgünler ve diğer baskılar ise başarının sağladığı olanağın muhalefeti tasfiye için kullanılma fırsatı yarattığını, bu fırsattan da yararlanıldığını göstermektedir. Bunu da o günün koşullarında cemiyetin kaçırmak istemeyeceği bir olanak olarak düşünmek gerekir. Özetlersek 31 Mart olayı meşruti yönetime, Batılılaşmaya ve İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden grupların ortak bileşkesinin yarattığı bir kalkışmadır. Bu kalkışmadan Abdülhamit ve İttihat ve Terakki, olanakları ölçüsünde yararlanmaya çalışmışlardır.

Sultan Reşat'ın padişah olması demokratik kuralların ülkede yerleşmesi açısından bulunmaz bir nimetti. Çünkü Sultan Reşat yapısı itibariyle yumuşak, parlametoyla uyumlu çalışabilecek, meşruti bir demokraside örnek olarak gösterilebilecek bir padişahtı. Onun yumuşaklığı eleştirilmişti. Eleştirenlerin istediği Abdülhamit gibi bir sultan ise, bu yapıda bir padişahın meşrutiyet kurumlarıyla bağdaşması söz konusu olamazdı. Nitekim tahtta kaldığı süre içerisinde Sultan Reşat yasama ve yürütme organlarına daima saygılı olmuştur. Kendisinin kıymeti Vahdettin'in padişah oluşundan sonra daha bir ortaya çıkmıştır.

Sultan Reşat tahta çıktıktan sonra Tevfik Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirmiştir. Bu davranış Cemiyet ve Meclis'te şaşkınlık

yaratmış. Gerekli uyarılar yapıldıktan sonra Sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. 31 Mart ayaklanması sırasında sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa hükümetinin İttihat ve Terakki örgütleri tarafından nasıl gayri meşru ilan edildiğine, bu yolda telgraflar çekildiğine daha önce değinmiştik. Aynı kişinin yeniden sadrazamlığa getirilmesi bir hata olduğu gibi, ayaklanmanın azlettiği bir sadrazamın (Hüseyin Hilmi Paşa) göreve yeniden getirilmesi hükümetin sürekliliğini vurgulama açısından önemliydi.

31 Mart olayı, Hareket Ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa ile ordunun öne çıkmasını ve ağırlıklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Mahmut Şevket Paşa başarılı bir askerdir. Hürriyetin ilanı sırasında Birinci Ferik olarak Kosova Valisi görevindeydi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ayrılmasından sonra Üçüncü Ordu Kumandanlığı ve Rumeli Vilayetleri Umumi Müfettişliği'ne atandı. 31 Mart olayının çıkması üzerine İkinci ve Üçüncü Ordulardan oluşan Hareket Ordusu'nun kumandanlığına getirildi. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra kendisinin ve ordunun halk nazarında prestiji çok arttı. Paşa, Hareket Ordusu kumandanıyken sıkıyönetim ilan etmiş ve ancak ettikten sonra Milli Meclis'in (Mebusan ve Ayan Meclislerinin ortak toplantısı bu adla niteleniyor) bilgisine sunmuştur. Ordu ve sıkıyönetim kumandanı olarak çok güçlü bir konuma gelmişti. Cemiyetin üyesi olmasa bile adı İttihat ve Terakki ile birlikte anılıyordu. İkinci Meşrutiyet döneminin belli bir bölümünde Mahmut Şevket Paşa'nın başat kişiliği her zaman tartışmaların odak noktasını oluşturmuş, politik kararlarda önceliğini korumuştur. Paşa'nın hükümette görev alması ise, İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde gerçekleşmiştir.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa silik bir kişiliğe sahipti. Cemiyetle de çok yakın bir ilişki içerisinde olduğu söylenemezdi. Buna rağmen İttihat ve Terakki'den çekindiği izlenimini Rumeli Umumi Müfettişliği'nden itibaren vermiştir. Onun kabinesinde ilk kez İttihat ve Terakki, ağırlıklı bir konuma geçmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde Talat Bey Dahiliye, Cavit Bey Maliye Nazırı olmuşlardır. Kabinede Rıfat Paşa, Necmettin Molla gibi İttihat ve Terakki'ye yakın kişiler de görev almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa her konuşmasında hükümetinin bir İttihat ve Terakki hükümeti olmadığını ileri sürmüşse de, başta İttihat ve Terakki olmak üzere birçok kişi ve bilim adamı bu kabineyi İttihat ve Terakki'nin yoğun biçimde yer aldığı ilk kabine olarak kabul etmişlerdir.

Meclis-i Mebusan'ın ilk dönemi, yani Kamil Paşa'nın düşürülüşüne kadar olan döneminde Meclis kendi kişiliğini arama

çabasındaydı. Kamil Paşa'nın tutumu Meclis'i, zaten ikinci planda görmeye ve mümkün olduğu kadar yok farzetmeye dayanıyordu. Onun güvensizlik oyuyla düşürülmesi İttihat ve Terakki'nin ve Meclis'in bir ölçüde kendi politikalarını oluşturmasını sağladı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın birinci sadaretinde ise Meclis kendini kanıtlama çabasında olmasına karşın, daha önce de değindiğimiz muhalefet hareketlerinin yoğunlaşması ve nihayet ayaklanmanın getirdiği sorunlar nedeniyle ciddi bir yasama çalışması içine girilmesini engellemişti. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden, Meclis'in birinci dönem çalışmalarının sona erdiği 27 Ağustos 1909'a kadar, yasama çalışmalarının, çeşitli konularda ıslahat karakterinde kanunların çıkartılması biçiminde hızlandığını görmekteyiz. Bir kere bu dönemde, gerçek bir parlamenter yasama geçirilmesini engelleyen 1876 Anayasası'nın birçok maddesi değiştirilmiştir. Anayasada yapılan değişiklikler İttihat ve Terakki iktidarının sonuna kadar devam etmiştir. Fakat en büyük değişiklikler Ağustos 1909'da gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma öylesine boyutludur ki, birçok Anayasa Hukukçusu, ayrı bir 1909 Anayasası'ndan bahsedebilmektedir.

1908'de toplanan yeni Meclis-i Mebusan 1876 Anayasası'nı hemen değiştirmemiştir. Bunun bir nedeni de, 29 Temmuz 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'dur. Bu Hatt-ı Hümayun'da Abdülhamit aşağıdaki noktaları tüm ulusa ilan etmiştir.

— Yurttaşların her biri hangi ırk ve mezhepten olurlarsa olsunlar "hürriyet-i şahsiye"lerine malik ve ülkenin hukuk ve sorumluluğunda eşittirler.

— Kanun gereğinden başka bir nedenle kimse sorgulanamaz, tutuklanamaz, hapsedilemez vb. bir muameleyle cezalandırılamaz.

— Ne şekilde olursa olsun ve kim tarafından oluşturulursa oluşturulsun olağanüstü nitelikte komisyonlar ve mahkemeler teşkil edilemez, hiç kimse ait olduğu mahkemenin dışında bir yerde sorgulanamaz.

— Herkesin konutu saldırıdan masundur. Kanunun tayin ettiği hususlar dışında başka surette bir adamın konutuna girmek ya da onu gözetlemek caiz değildir.

— Kimse hakkında kanunun tayin ettiği usulden başka surette bir takibat yapılamaz.

— Yurttaşlarımızın gerek ticaret, gerekse gezi amacıyla istediği memlekete gitmeye, istediği kimselerle toplanmaya hakkı vardır.

— Gazeteler baskıdan önce hükümetin denetimine tabi tutulamaz. Ve şahsi mektuplar, yazılı evraklar postalarda alıkonamaz.

— Eğitim ve öğretim tamamen serbesttir.

— Askerler dışında hiç kimse rızası olmadan herhangi bir memuriyete tayin olunamaz. Memurlar, yasalara karşı olan durumlarda kendilerine verilen emirlere uymaya mecbur değillerdir. Bu hükümden sonra aynı madde içerisinde beş fıkra da memurların tayin, görev vb. özlük haklarıyla ilgili temel hükümler getirilmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, 1876 Anayasası'nın birçok maddesi Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süre içerisinde değiştirilmiştir. İlk kez 8 Ağustos 1909'da geniş kapsamlı bir değiştirme yapılmıştır. Bu değişiklikte ele alınan maddeler (değişik şekliyle) şöyledir:

Madde 3- Bu maddede saltanat ve hilafetin eski kurallara göre değişeceği, fakat padişahın tahta çıkışlarında meclis önünde şeriat ve Kanun-u Esasi ahkamına uyacağı ve vatan millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi öngörülmektedir.

Madde 6- Padişahın hukukunun, mal varlığının korunması bu maddeyle güvence altına alınmıştır.

Madde 7- Bu maddede padişahın görevleri ve yetkileri ayrı ayrı sayılmaktadır. Temelde yetkiler kısıtlanmıştır. Bütün yetki Meclis-i Mebusan'a verilmiştir (Hakimiyet-i Milliye ilkesi).

Madde 10- Bu maddede bireysel özgürlüğün her türlü saldırıdan masun olduğu belirtilmiştir.

Madde 12- Basının kanun dairesinde serbest olduğu vurgulandıktan sonra sansür de bu maddeyle yasaklanmaktadır.

Madde 27- Bakanlar Kurulu'nun sadrazam tarafından atanacağı ve padişahın onayına sunulacağı bu maddede düzenlenmektedir.

Madde 28- Bakanlar Kurulu sadrazamın başkanlığında toplanıp karar alınır dendikten sonra, bu kararların padişah onayına sunulacağı da aynı maddede yer almaktadır.

Madde 30- Bu maddede hükümetin genel politikasından ötürü bakanların müştereken ve bakanlıklara ait işlemlerden ötürü de teker teker Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu oldukları yer almaktadır.

Madde 35- Bu madde Bakanlar Kurulu ile Meclis arasındaki anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini hükme bağlamıştır. Maddeye göre herhangi bir anlaşmazlık durumunda bakanlar kendi karar-

larında ısrar edip Meclis'in de bu kararı kesin olarak reddettiği durumlarda Bakanlar Kurulu ya Meclis'in kararını kabul eder ya da istifa etmeye mecburdur. Yeni Bakanlar Kurulu eski kurulun kararında ısrar ederse ve Meclis de gene bu kararı reddederse padişah seçime gitmek üzere Meclis'i feshedebilir.

Madde 36/38- Meclis'in çalışmalarıyla ilgili düzenlemeleri yapmaktadır.

Madde 43/44- Bu maddelerde Meclis'in her sene Kasım ayı başında davetsiz olarak toplanması ve Mayısın başında da gene padişah oluru olmadan tatile çıkması hükmü getirilmektedir. Eğer milletvekillerinin çoğunluğu tarafından istenirse padişah Meclis'i vaktinden önce de açabilir ve gene genel kurul kararıyla içtima süresini uzatabilir.

Madde 53- Kanunların milletvekilleri ve ayan üyeleri tarafından ya da hükümetçe önerileceğini söylemektedir. Yasalaşma her iki meclisin kabul etmesiyle mümkündür.

Madde 54- Kanunların tasdiki ve yürürlüğe girme sorunu, onaylanma için çoğunluğun belirlenmesi konusu ele alınmıştır.

Madde 76- Milletvekillerine her toplantı dönemi için otuz bin kuruş maaş verileceği ve her ay beş bin kuruş maaşlı memurların harcırahına eşit bir yolluk verileceği hükmedilmektedir. Eğer toplantı süresi uzarsa, uzadığı her ay için beş bin kuruş ek tahsisat verilecektir.

Madde 77- Meclis Başkanlık Divanı'nın seçimi bu maddede belirlenmektedir.

Madde 80- Bütçe Kanunu'nun düzenlenmesi ele alınmaktadır.

Madde 113- Sıkıyönetim koşullarını belirlemektedir. Eski anayasanın 119. maddesi bütünüyle kaldırılmış, ama yeni üç madde eklenmiştir. Bunlardan Madde 119, postanelerdeki mektupların mahkeme kararı olmadıkça açılamayacağını; Madde 120, Osmanlıların toplanma özgürlüğüne sahip olduğunu ve bu özgürlüğün nasıl kullanılacağını; Madde 121 ise Ayan Meclisi'nin tartışmalarının açık ve aleni olduğunu, ancak beş üye tarafından gizlilik teklifi verilebileceğini, bu teklifin ise çoğunlukla kabul edilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Anayasa'nın değiştirildiği bu tarihten sonra anayasada çeşitli değişiklikler daha yapılmıştır. Bunların içinde en önemlisi 35. madde değişikliğidir. Bu maddede padişaha verilen yetki biraz daha genişletilmiştir. Değişiklikler ve tarihleri şöyledir:

— 15 Mayıs 1914; 7., 35. ve 43. maddeler değiştirildi.
— 29 Kasım 1914; 7., 43. ve 102. maddeler değiştirildi.
— 25 Şubat 1916; milletvekilliği maaşlarını düzenleyen 76. madde yeniden düzenlendi.
— 7 Mart 1916; 72. madde değiştirildi.
— 21 Mart 1918; 69. madde değiştirildi.

Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey yapılan çalışmaları özetlerken hükümetin bu dönem içerisinde Meclis'e yetmiş üç yasa önerisini getirdiğini ve bunlardan elli üçünün kabul edildiğini, geriye kalanların da komisyonlara havale edildiğini bildirdi. Başkanın açıklamasına bakıldığında, Meclis'e hemen her konuda öneriler getirildiğini görmekteyiz. Meclis'e önerilen kanunlarda genel çizgi, merkezi otoritenin gücünü artırma eğilimi doğrultusundaydı. Bu şekilde hükümete tanınacak merkeziyetçi yapının ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlayacağı inancı İttihat ve Terakki'de egemendi. Meclis'ten geçen kanunların başlıcaları şunlardı: Gösteri ve toplantılarla ilgili yasa, Grev yasası, Müslüman olmayan yurttaşların askere alınmalarıyla ilgili kanun, Dernekler Kanunu, Eşkıyalık ve fesatçılığın önlenmesiyle ilgili kanun... Yasalarla kişisel eylemler ve gösteri yapmak olanaksız hale getirilmekteydi. Basın ve yayınla ilgili kanunlarda basın üzerine tam anlamıyla bir sansür konulmamakla birlikte, basın ve düşünce özgürlüğü kısıtlanıyordu. Ünlü "Tatil-i Eşgal" yasası ise işçi hareketlerini, grevleri kısıtlamaktaydı. Böylece birinci dönemin sonunda, bir yandan parlamenter yapı, diğer yandan da devletin merkeziyetçi konumu güçlendirilmek isteniyordu.

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin sonunu Lynch İmtiyazı ve İspirtolar Yasası getirmiştir. Hükümetin Fırat ve Dicle üzerinde (Şat-ül Arap) vapur işletme imtiyazını, Meclis'e sormadan, Lynch biraderlere vermesi ağır eleştiriler almıştır. Konuyu Anayasa hukukçusu, Bağdat Milletvekili Babanzade İsmail Hakkı Bey Meclis'e getirmiştir. Babanzade verdiği soru önergesinde bu imtiyaz kararıyla iki nehir üzerindeki ulaşımın bir şirketin tekeline verildiğini ve bu antlaşmanın Meclis'e niye getirilmediğini sormuştur. Sonra tartışma, devleti mali yük altına sokan bütün antlaşmaların Meclis'in onayına sunulması gerektiği noktasında odaklaşmış ve sert tartışmalar cereyan etmiştir. Bunun da ötesinde hükümetin ithal edilen ispirtonun kullanım alanlarının denetlemeye yönelik bir yasayı Meclis'ten geçirdikten sonra, uygulamasını, dış baskılardan ötürü tehir etmek istemesi de ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis içerisinde karşılaştığı muhalefeti "İkdam" gazetesi şöyle özetlemiştir: İttihat ve Terakki Fırkasının çoğunluğunun bir kısmı, Mutedil Hürriyetperveren Fırkası, Rum milletvekillerinden bazıları, Ermeni milletvekillerinden bazıları, Ahrar'dan ve yansız milletvekillerinden bir grup... İkdam'ın yazarı bu grupları sıraladıktan sonra şu yargıya varmaktadır: "İşte görülüyor ki bu bir geçici çoğunluktur... Sırf Lynch meselesi nedeniyle oluşmuştur." Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası yeni tartışmaları gündeme getirdi. Paşa Meclis'teki güveni yitirdiğini fark ettiği için görevinden ayrılmıştır. Bu istifanın arkasında çeşitli nedenler aranmış, hatta istifaya gizemli bir hava da verilmiştir. Ne var ki bu istifa, diğer hükümetler açısından da bir gelenek halini alacaktır. İsmail Hakı Bey bu olayı "pencereden atlamaktansa kapıdan çıkmayı yeğlediğini, bunun da meşrutiyetlerde doğal olduğunu" söyleyerek yorumlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa İttihat ve Terakki'nin yetkili organlarında kabinenin düşürülüp düşürülmemesi konusunda bir toplantı yapılırken istifa etmiştir...

6) İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ve Muhalefetin Güçlenmesi

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra 10 Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa hükümeti iktidara geldi. İbrahim Hakkı Paşa Mektebi Mülkiyeyi birincilikle bitirmiş, çeşitli üst düzey memuriyetlerde, elçiliklerde bulunmuş aydın bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Kendisinin genç kuşaklarca sevilmesinin nedeni Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk ve Hamidiye Ticaret Mektebi'nde, özellikle sosyal konularda verdiği derslerdir. Bu dersler de, Abdülhamit döneminin baskısına karşın özgür düşünceyi yansıtmıştır. Nitekim sadarete getirilmesi coşkuyla karşılanmış, sadaret alayı o güne kadar görülmeyen bir ilgiyi çekmiştir. Kabinesinde Talat, Cavit gibi İttihatçıların önde gelenleri bulunduğu gibi, ilk kez Mahmut Şevket Paşa da Harbiye Nazırı olarak görev almıştır. Böylece Mahmut Şevket Paşa'nın, dolayısıyla ordunun iktidarı paylaşması da sağlanmış bulunuyordu.

İbrahim Hakkı Paşa 25 Ocak'ta hükümet programını Meclis'te okudu. Program üzerinde geniş tartışmalar oldu. Meclis-i Mebusan'ın kuruluşundan bu yana bir hükümet programının parlamenter yöntemlere uygun biçimde tartışılıp güvenoyu alması bu kabinede mümkün olmuştur. Programın en önemli bölüm-

lerinden biri kapitülasyonlara ilişkin şu söyledikleriydi: "... çeyrek yüzyıl en dehşetli bir istibdat altında ezildikten sonra, ancak bir buçuk yıldır hürriyetine kavuşan memleketimizde yapılacak işlerin çokluğu en yüksek çabaları bile düşündürecek boyuttadır. Yapılacak işlerin başında memleketin terakkiyatını yasaklayan kapitülasyonlardan kurtulmak, yabancılara verilen imtiyazlar hakkında özel bir kanun yapmak gibi önlemler geliyordu." İ. Hakkı Paşa programında da bir sloganı öne çıkartmıştır. Bu slogan "Adl-ü İhsan", yani "Adalet ve bağış"tır. Bunu seçmesini de "Cenab-ı Hak adl ile ihsanı birlikte emretmiştir, çünkü şiddet ile merhamet beraber gitmelidir." Program Meclis'te şiddetle eleştirilmiştir. Eleştirilerde Lütfi Fikri Bey başı çekmekteydi. Rıza Nur Bey de ondan aşağı kalmamıştır. İ. Hakkı Paşa'nın yanıtı ise bir siyasi ustalık örneğidir. Özellikle Rıza Nur'un, programı parlak bulmayan sözlerine verdiği "Allah parlak program yapmaktan beni korusun" biçimindeki yanıtı, günümüzde bile gerçekleştirilemeyen iddialı hükümet programları açısından değeri inkâr edilemeyecek bir yaklaşımdır. Kabine otuz dört ret oyuna karşı, yüz seksen yedi olumlu oyla güvenoyu almıştır. Ne var ki Meclis'teki muhalefetin de azımsanmayacak bir boyutta olduğu böylece ortaya çıkmıştır.

Hakkı Paşa'nın sadaret döneminde (Ocak 1910-Ekim 1911) Meclis'te iktidar-muhalefet çatışması zaman zaman sövgü, kavga, tokatlama, düello çağrılarıyla doruğa ulaşmıştır. Bu süre içerisinde hükümete yönelik on beş gensoru önergesi verilmiştir. Gensoruların dışında birçok tartışma daha gündeme gelmiştir. Bunların en önemlileri şunlardı: Chester Projesi, Cavit-Zöhrap sosyalizm tartışması, Hakkı Paşa-Kozmidi ve Rıza Tevfik çatışması, Arnavutluk olaylarıyla ilgili önergeden doğan Talat Bey-Boşo tartışması, 1327 bütçesi üzerine çıkan sert tartışmalar.

İ. Hakkı Paşa kabinesinin kuruluşu döneminde Meclis'te pek büyük bir güce sahip olmayan, örgütlenmelerini yapamamış iki muhalif parti vardı: Osmanlı Demokrat Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası. 1910'da bunlara, gene İttihat ve Terakki'den ayrılan ve çoğunluğunu ulema diye nitelendirebileceğimiz sarıklıların oluşturduğu Ahali Fırkası da eklendi. Bu fırkanın da Meclis dışında örgüt temelinde önemli bir gücü yoktu. Meclis içerisinde ve dışında muhalefetin genişlemesinin önemli nedenlerinden biri de "Sada-yı Hak" gazetesi başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesidir (9/10 Haziran 1910). Söz konusu gazetenin Kozmidi (İstanbul milletvekili) tarafından Patrikhane deste-

ğiyle çıkarıldığı söylenmekteydi. Bundan ötürü cinayete bir yurtseverlik damgası vurulmaya çalışılmıştır. Nitekim H. Cahit Bey'in, cinayetle ilgili yazısındaki şu bölüm dikkati çekmektedir: "... Türklük idealini bir Allah ibadeti gibi yükseklere çıkaran, o ideale toz kondurmayı bile cinayet sayan, temiz, haşi ve müteassıp ruhlar..." Böylece cinayeti İttihat ve Terakki mensubu birinin işlediği de dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir.

1911 yılının başlarında, o güne kadar olan muhalefet gruplarının en güçlüsü, İttihat ve Terakki'nin Meclis Grubu içerisinde boy gösterdi. "Hizb-i Cedit" diye anılan bu grubun başında Miralay Sadık Bey ile Karesi Milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi görülmekteydi. Özellike Mecdi Efendi'nin Meclis-i Mebusan içerisinde etkinliği büyüktü. "Hizb-i Cedit" grubu 23 Nisan'da on maddelik bir program yayımladı. Bu programın temel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündü:

— Milletvekillerinin iş takip etmeleri, iş görmeleri ve bazı imtiyazların çıkarılması için bizzat uğraşmaları yasaklanmalıdır.

— Partinin milletvekillerinden birinin nazır olabilmesi gizli oya ve 2/3 gibi yüksek bir çoğunluğa bağlanmalıdır.

— Ahlak ve dini terbiyenin behemahal korunması, bunun yanı sıra iktisat ve eğitimle ilgili gelişmeler toplumun gereksinimleriyle sınırlandırılmalıdır.

— Kuvvetler arasındaki (yasama, yürütme ve yargı) dengenin korunabilmesi için hilafet ve saltanatın bazı haklarının yeniden anayasa içerisinde yer alması sağlanmalıdır.

— Gizli amacı olan cemiyetlere izin verilmemelidir.

Görüldüğü gibi bu program doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'nin merkezi umumisini hedef almaktaydı. Nitekim bu programın yayımlanmasından sonra bazı bakanlar istifa etmeye karar verdiler. Fakat ilk anda bu kararların yaşama geçirilmesi mümkün olamadı. Bu arada basında bir hükümet bunalımının doğmak üzere olduğu konusunda yazılar daha sık görülmeye başlandı. İttihat ve Terakki'ye bağlı bakanların Sadrazam'a istifalarını sunduğu gün Cavit Bey Sadrazam'a istifa etmesi gerektiğini, İttihat ve Terakki'nin bundan sonra İ. Hakka Paşa kabinesini, kimlerden oluşursa oluşsun desteklemeyeceğini açıkça söylemiştir. Buna karşın istifa gerçekleşmemiştir. Gene Nisan ayı içerisinde Mahmut Şevket Paşa da istifa etmekten söz etmeye başlıyor. Hacı Adil ve Talat Beyler kendisini istifadan vazgeçiriyorlar. Bütün bu gelişmeler, artık Hakkı Paşa kabinesinin her yanıyla çatırdadığını, çökmek üzere olduğunu ortaya koymaktaydı. Ağustos

1911'de cemiyetin bütün ileri gelenleri kabinenin düşürülmesini ciddi olarak tartışmaktaydılar. Hakkı Paşa'nın yerine Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırı olacağı bir Hacı Adil Bey hükümeti modeli ortaya atılmıştı. Bunun anlamı, İttihat ve Terakki'nin artık tek başına iktidar olmaya hazırlandığıydı.

Hakkı Paşa da cemiyetin çökmekte olduğuna ilişkin bir inanca sahipti. Zorlaşan uluslararası durum ve cemiyetin bu çöküntüsü karşısında bir Kamil Paşa hükümetinin kaçınılmaz olduğunu bile çevresine söylemeye başlamıştı. 1911 Eylül ayı İttihat ve Terakki'nin kongresinin yapıldığı ay olduğu gibi, İtalyanların sudan bir bahaneyle Trablusgarp'a saldırdıkları aydır. Hakkı Paşa Sadrazamlığından önce Roma elçisiydi. Buna rağmen İtalyanların uzun süren hazırlıklarını, Kuzey Afrika konusundaki isteklerini sezememişti. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin, elindeki kıt olanaklarla Libya'da İtalyanlara karşı savaşabileceğine de inanmıyordu. Klasik Osmanlı politikasının araçları olan büyük devletleri birbirine karşı kullanma uğraşıyla bir sonuca varılabileceği kanısındaydı. Ne var ki, İtalyan saldırısı ülkede büyük yankılar uyandırdı. İttihat ve Terakki kulüplerinde protesto gösterileri düzenlendi. Selanik'te işçi hareketi grev ve gösterilerle en azından Enternasyonalin ilgisini çekmeyi başarabildi. İttihat ve Terakki'yi ve Osmanlıları zor günler bekliyordu. İbrahim Hakkı Paşa kabinesi, bu koşullar altında, 30 Eylül 1911'de istifa etti. Yerine Sait Paşa sadarete getirildi.

7) Hürriyet-i İtilaf'ın Doğuşu ve 1912 Seçimleri

Trablusgarp Savaşı başladıktan sonra muhalif kamuoyunda bir Kamil Paşa kabinesinin tek kurtuluş yolu olacağı biçimindeki düşünce pekişti. Hacı Adil Bey'in Padişahla yaptığı konuşmadan Sultan Reşat'ın da Kamil Paşa kabinesine sıcak baktığı izlenimi ortaya çıkınca, İttihat ve Terakki Hürriyet'in ilanı sırasında istemediği Sait Paşa'ya bir can simidi gibi sarıldı. İttihat ve Terakki nasıl Sait Paşa'ya dört elle sarılmışsa, o da cemiyetin desteklemediği bir hükümetin başında olmayı istemiyordu. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri yeni kabinede görev aldılar. Hacı Adil Bey Dahiliye, Talat Bey Posta-Telgraf, Cavid Bey de Nafıa nezaretlerine getirildi.

1912 yılının ilk aylarında Meclis-i Mebusan içerisinde bulunan partili partisiz tüm muhalifler bir birleşik muhalefet partisi kurma doğrultusunda anlaştılar. Meclis'teki Mutedil Hürriyet-

perveran ve Ahali fırkalarıyla, diğer muhaliflerin oluşturduğu bu parti "Hürriyet ve İtilaf" adını aldı. Hürriyet sözcüğünün anlamı açıktı. İtilaf ise birleşme, anlaşma anlamına gelmekteydi. Özetle bu bir partiden ziyade, her türlü düşünceyi, eğilimi içeren bir "blok" hareketiydi. Başta şehzade Vahdettin olmak üzere saraya mensup bazı kişiler de bu partiyi destekliyorlardı. Damat Ferit Paşa başkanlığa seçildi. Miralay Sadık da onun yardımcısı olarak görev aldı. Parti uyguladığı saldırgan muhalefet politikasıyla geniş bir toplumsal tabanı yanına çekmeyi başardı. Partinin tüzük ve programı temelde liberal ekonominin kurallarıyla ayrılıkçı akımları cesaretlendirecek ilkeleri kapsamaktaydı. Örneğin parti bazı vilayetlerde milli eğitim, tarım, bayındırlık gibi konularda özerk yönetimi kabul ediyordu. Bu yöreler sadece savunma ve dış işlerinde devlete bağlı olacaklardı. Programda kapitülasyonlara karşı hiçbir hüküm yoktu. Yapısı itibarıyla yeni parti tam anlamıyla bir karmaşa yuvasıydı. Buna rağmen özgürlüğe susamış, bu arada ekonomik sorunları hiçbir zaman çözümlenmemiş yığınlar ile liberal, iyi niyetli aydınlar partinin İttihat ve Terakki'ye yönelik savaşımına fiilen katılıyorlardı. Bunlar arasında önde gelen örnek Tevfik Fikret'tir.

Partinin ve yöneticilerinin kişilikleri açısından en çarpıcı bilgileri Rıza Nur vermektedir. Hareketin içinde bulunan Rıza Nur, "Hürriyet-i İtilaf nasıl doğdu, nasıl öldü" adlı yapıtında partinin oluşumundaki yapaylığa, yöneticilerinin niteliğine ilişkin açıklamalar yapmaktadır. Partinin tek amacı vardı, ne olursa olsun İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak, devirmek. Bu yaklaşımı Rıza Nur şöyle anlatmaktadır:

«Partinin kuruluşunun ertesi günü hiç selamlaşmadığımız halde Hüseyin Cahit Bey Meclis'te yanıma geldi. Yüzü heyecandan saman gibi sararmıştı. Benden Fırka'nın ne olduğunu, maksadını sordu. Ben de:

— Siz çok ileri gittiniz. Biz de bütün muhalefet kuvvetlerini bir araya topladık. Size müthiş bir darbeyi helak indireceğiz. Maksadımız sizi iktidar mevkiinden atmaktır. Cevap verdi:

— İyi ama içinizde mutaassıp, dindar, hoca, hıristiyan, cahil, âlim ve muhtelif siyasi fikirde adam var. Nasıl olur? Hani sen "Meclis-i Mebusan'da Fırkalar" namındaki eserinde, bizi, bir cinsten olmayan "amalgame" diye vasıflandırıyordun. Bizden dürüst iş çıkmayacağını iddia ediyordun. Ya bu sizinki?

— Evet hakkın var, diye mukabele ettim ve şunları söyledim: Sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün, o

gün, fırkayı dağıtacağız. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkûmdur.»

Rıza Nur'un bu yazdıkları da Hürriyet-i İtilaf'ın ne denli oportünist bir siyasal doğrultuda olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim bu fırka iktidarda olduğu zaman, Balkan bozgununu hazırladı ve Sevr anlaşmasını imzaladı.

İttihat ve Terakki bir yandan muhalefetin ölüm isteyen baskısını en aza indirmek, diğer yandan Trablusgarp ve Yemen'de her gün ciddiyetini artıran olayları daha radikal diyebileceğimiz bir çözüme kavuşturmak için hareket serbestliğine ihtiyaç duyuyordu. Bu ise seçimlerin yenilenmesi ve Meclis'te çoğunluğun sağlanmasıyla mümkündü. İşte bu koşullar altında seçime gidilmesine karar verildi. Ne var ki, bu kararın yaşama geçebilmesi için Meclis'in feshedilmesi gerekiyordu. Bunun da sağlanması Anayasa'daki 35. maddenin değiştirilmesiyle mümkündü. 35. maddenin değişmesine ilişkin karar İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki kongresinin 7. maddesinde yer aldı. Bu maddede değişikliği istenen nokta Meclis-i Mebusan'ın feshine ilişkin yorum yetkisinin kısıtlanması, bu arada Padişahın yetkisinin artırılmasıdır. İttihat ve Terakki'nin seçimlere gidebilmek için uygun gördüğü yol buydu.

Değişiklik tasarısı 3 Ocak 1912'de Meclis'e sunuldu. Muhalefet tasarının görüşülmesini engellemek için "obstrüksiyon"a başvurdu. Bunun üzerine hükümet uzun bir istifanameyle bu hareketi kendisine karşı güvensizlik olarak yorumladı. Padişah Sait Paşa'yı yeniden sadarete getirdi. O da değişiklik önergesini Meclis'e sundu. Bu kere muhalefet yapacağı engellemenin yeniden güvensizlik oyu kabul edilip hükümetin istifa edeceği ve böylece Meclis'in feshinin önü açılacağı için müzakerelere katıldı. Görüşmelerde muhalefet, özellikle azınlıklara mensup milletvekilleri en şiddetli eleştirileri yapıyorlardı. Uzun tartışmalardan sonra yapılan oylamada 234 oydan 125 kabul, 105 ret ve 4 oyun da çekimser çekimser kaldığı görüldü. Değişiklik gerekli 2/3 çoğunluk sağlanamadığı için reddedilmişti. Sait Paşa bu sonucu kendine yönelik güvensizlik kabul etti. Ayan'dan gelen olumlu görüş üzerine Padişah Meclis'i fesh etti. Fesih tarihi 18 Ocak 1912 idi.

Muhalefet seçimlere büyük bir saldırıyla girdi. Tevfik Fikret, Meclis'in feshini ve İttihat ve Terakki'nin baskılarını yermek için ünlü "Doksanbeşe Doğru" şiirini yazdı. Bu şiirde Meclis'in feshiy-

le Rumi 1295'te Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı tatile göndermesi arasında ilişki kuruyordu.

Seçim sistemi iktidarda bulunan partinin haksız ve yasadışı müdahalelerde bulunmasına olanak sağlayacak yapıdaydı. Seçim iki dereceli olarak yapılmaktaydı. Birinci aşamada "Müntehibi Sani" denilen ikinci seçmenler seçiliyor. İkinci aşamada ise bunlar milletvekillerini seçiyorlardı. İkinci seçmenlerin çoğunluğunu kazanan parti seçimleri kazanmış oluyordu. Seçimlerin denetimi, bürokrasinin üst düzeydeki kişilerinden oluşan, "Heyeti Teftişiye" denilen bir komisyon tarafından yürütülmekteydi. Bu da iktidardaki parti lehine birtakım girişimlerin yapılmasına olanak sağlıyordu. Seçimler ülkenin her yerinde aynı günde bitirilmiyordu. Vilayetlere, livalara, kazalara göre değişik tarihler tesbit edilebiliyordu. Böylece bazı bölgelerdeki seçimlerin sonuçları, diğer bölgelerde gerekli tertiplerin alınmasına yol açıyordu. Özetle seçim yöntemi adil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. Seçim sisteminin yanı sıra devlet ve kolluk güçleri de seçmenler üzerinde çeşitli baskılar uyguluyorlardı. 1902 seçiminde İttihat ve Terakki'nin baskıları o boyutlara ulaşmıştı ki, bu seçim birçok yayın organında, kitaplarda "Sopalı Seçim" diye de nitelenmiştir. Nitekim Edirne Milletvekili adayı Dr. Rıza Tevfik'in dövülmesi yurtta büyük yankılar uyandırdı, Tevfik Fikret, bir kez daha, bu olayı "Döğün zavallı vatan" diyen mısralarıyla kınadı.

Muhalefet karmaşık yapısı nedeniyle toplumun geleneksel duygularını sömürerek kampanyayı yürüttü. Bu konuda çok ilginç örneklere de rastlanmıştır. Celal Bayar'ın anılarında anlattığı gibi, 35. madde değişikliği, (30 gün oruç + 5 vakit namaz) = 35 biçiminde yorumlanmaktaydı. Böylece İttihat ve Terakki'nin söz konusu maddeyi değiştirmek istemesindeki amacı, oruç ve namazı yasaklama olduğu tabanda yayılıyordu. Gene Hürriyet Hoca denilen bir vaız Bursa Ulucami'de "Mikrop yoktur, kolera hastalığına karşı tedbir almalı demekle dinsizler Allah'ın takdirine karşı koyuyorlar" demeye kadar varan, genelde İttihat ve Terakki'yi hedef alan söylentiler yaymaktaydı.

1912 seçimleri bu koşullar içerisinde ve İttihat ve Terakki'nin baskısı altında geçti. Sonuçta seçimi İttihat ve Terakki büyük bir çoğunlukla kazandı. 13 Nisan 1912'de yeni Meclis açıldı. Artık bu Meclis'te muhalefet yoktu. İlk iş olarak Anayasa'nın ünlü 35. maddesi değiştirildi. Fakat muhalifsiz, dikensiz bir gül bahçesi olan bu Meclis'i büyük sürprizler bekliyordu.

8) İttihat ve Terakki Muhalefette

Meclis-i Mebusan'ın açılış töreninin yapıldığı gün İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazı'nda Kumkale istihkamlarını bombaladığı haberi geldi. İtalyanlar, Trablusgarp'ta, Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Beyler gibi yiğit subayların örgütlediği savunmayı yenilgiye uğratamayınca savaşı deniz savaşı biçimine dönüştürmeyi yeğlediler. Beyrut limanını denizden bombaladılar, liman ağzında bir gemiyi batırarak limanın çalışmalarını engellediler. Ayrıca Ege adaları üzerinde de çeşitli silahlı baskıları gündeme getirdiler. Bir yandan denizden Anadolu kıyılarının bile tehdit edilmesi, Trablusgarp'ta başarıyla çarpışan kıtaların ikmalinin hemen hemen imkânsız hale gelişi, hükümeti çok zor durumda bırakmıştı. Bunun üzerine Trablusgarp'ta, Mısır örneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hakimiyeti Siyasiye"si altında bir çözüm bulunması için yapılan girişimler de olumlu sonuç vermemişti. Dış olaylarda böylesine bir çıkmazın içine girmiş olan Hükümetin sorunlarına Arnavutluk isyanı da eklenince, Sait Paşa'nın durumu kritik bir noktaya ulaşmıştı. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk'a karşı çok sert bir sindirme harekâtına girişmesi bardağı taşıran son damla oldu. Görülen oydu ki Rumeli, İmparatorluğun elleri arasından ağır ağır kayıyordu. Miralay Sadık ve arkadaşlarının Manastır'da 1908 öncesi eylemlere benzer bir harekete girişmeleri, Miralay Sadık sorununa başlangıçta suhuletle eğileceğini söyleyen Mahmut Şevket Paşa konusunda İttihat ve Terakki'nin daha bir ikircikli düşünmesine neden oldu. İttihat ve Terakki'nin "Merkezi Umumi"sinde ve diğer üst yöneticilerinin bulunduğu toplantılarda, Harbiye Nazırı'na sert eleştiriler dile getirilmeye başlandı. Bu eleştiriler şu noktalar çevresinde toplanıyordu:

— Ordu içerisinde Miralay Sadık ve benzeri grupların başlattıkları kışkırtıcı eylemleri zamanında önleyememesi,

— Ordudan politikayı atacağım iddiasıyla İttihatçı subaylar üzerinde büyük bir baskı kurması,

— Arnavutluk olaylarını, beklendiği şekilde, ılımlı tedbirlerle çözmeyip, ateşe barutla yaklaşır gibi sert tedbirler alması, olayı içinden çıkılmaz hale getirmesi.

Bütün bunların dışında İttihat ve Terakki'nin bir başka kuşkusu daha vardı. Mahmut Şevket Paşa'nın Almanya ve Avusturya'nın desteğiyle bir darbe yapacağı bu kuşkunun odak noktasını oluşturuyordu. İttihat ve Terakki, Meclis'te çoğunluğu kazan-

dıktan sonra Harbiye Nazırı meselesini çözmeyi düşünüyordu. Bunun yanı sıra Meclis Başkanlığı'na Ahmet Rıza'nın yeniden aday gösterilmemesi de İttihat ve Terakki'nin istekleri arasındaydı. Nitekim Ahmet Rıza Ayan'a kaydırılarak, yerine Halil Bey getirildi.

Savaşın gelişim doğrultusu Sait Paşa'yı ürkütmüştü. Çevresine istifa etmekten söz etmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki ise böyle bir istifanın eninde sonunda bir Kamil Paşa kabinesine yol açmasından korkuyordu. Mahmut Şevket Paşa sorunu da iplerin kopacağı noktaya gelmişti. Sait Paşa, "Bana binbaşı da olsa bir harbiye nazırı bulun" diye çırpınıyordu. Sonuçta Sait Paşa güvenoyu almasına karşın istifa etti. Cavit Bey anılarında İttihat ve Terakki'nin çaresizliğini şöyle anlatır: "... Bir blöfün kurbanı olduk. Bizimle hem his ve hem fikir olmayan ve olamayan adamlarla teşriki mesai etmenin cezasını çektik. Elimizde kuvve-i teşriiye varken bizden bir heyet yapamadık. Hem nim tedbirlerimiz ne netice vermişse bu defaki hareketimiz de aynı neticeyi verdi."

Sait Paşa huzura çıktığında Padişah, "Niçin istifa ettiniz, size itimatları vardı" deyince, bir süre başını eğip düşündükten sonra "Onların bana itimatları vardı, ama benim onlara itimadım yoktu" yanıtını vermiştir. Paşa'nın sadaretten istifasının nedeni konusunda kendisi de dahil olmak üzere hiç kimse açık bir şey söyleyememiştir. Ne var ki, Sait Paşa'nın savaşın hemen bitirilmesi konusundaki istekleri İttihat ve Terakki tarafından olumlu karşılanmıyordu. İstifayı öne çıkaran neden bu olsa gerekti. Olayın asıl şaşırtıcı yanı, Cavit Bey'in de üzerine basarak vurguladığı gibi, İttihat ve Terakki'nin Meclis çoğunluğuna sahip olduğu halde kendi içerisinde bir kabine kuramamasıdır.

Sait Paşa'dan sonra sadaret görevi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildi. Görevi, uzun yıllar beklediğini ihsas eden, büyük bir duyarlılıkla kabul eden Gazi eski sadrazamları da içeren bir kabine kurdu. Şura-yı Devlet Reisliği'ne Kamil Paşa, Adliyeye Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliyeye Avlonyalı Ferit Paşa, Harbiyeye Nazım Paşa ve Bahriyeye de oğlu Mahmut Muhtar Paşa getirildi. Bu niteliğinden ötürü, kabineye büyük kabine adı verildi. Kabinenin ömrü dört ay sürdü. Meclis-i Mebusan'da dört konuda İttihat ve Terakki çoğunluğuyla çatışmaya girdi. Bu konulardan birincisi Meclis'i "Fındıklı Tiyatrosu" diye niteleyen halaskâran grubuna karşı Harbiye Nazırı'nın ılımlı davranışı, diğeri Kabine programının tartışmaları, üçüncüsü anayasada yeniden değiştirilmek istenen 35. madde görüşmeleri ve nihayet Meclis'in fes-

hiyle ilgili, Ayan'ın Narodokyan Efendi'nin yorumu doğrultusunda karar vermesidir.

Gazi'nin kabinesi bir geçiş kabinesiydi. Muhaliflerin yaklaşımı bu doğrultudaydı. Nitekim büyük kabine, adıyla ters orantılı birçok küçük iş yaptıktan sonra istifa etti. Yönetimde bulunduğu dört ay içerisinde Balkan Savaşı patlamış, Edirne'ye kadar bütün Rumeli kaybedilmiş, Ege adaları (Girit dahil) yitirilmiş, Trablusgarp elden çıkmıştı. Paşa istifa ettiğinde Meclis çoktan feshedilmişti; seçimlerin ne zaman yapılacağı da belli değildi. Gazi'nin yerine gelen Kamil Paşa, bütün muhaliflerle donattığı kabinesinde, Meclissiz bir ortamda, istediği gibi bir yönetimi uyguladı.

Kamil Paşa 30 Ekim 1912'de iktidara geldi. Kabinesinin üyeleri şunlardı. Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Hariciye Nazırı Narodokyan Efendi, Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, Maarif Nazırı Damat Şerif Paşa, Posta-Telgraf Nazırı Masoros Kikik Bey, Bahriye Nazır Vekili Ferik Salih Paşa... Kamil Paşa Kabinesinin ilk işi koyu bir İttihatçı avını başlatmak oldu. Cavit Bey, Hüseyin Cahit Bey ve bazı İttihatçılar yurtdışına kaçtı. Diğerleri ise, ünlü deyimiyle "Yeraltına" girdiler. Hükümet büyük devletlerin tüm tekliflerini kabul ederek Balkan barışını imzalama çabası içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa sınırı olarak Midye-Enez hattı kabul edilmişti. Böylece Edirne sınırlarımızın dışında kalıyordu. Bu, kamuoyunca kabul edilmeyecek bir noktaydı. İşte bu koşullar içersinde İttihat ve Terakki, bir darbeyle iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladı.

9) Babıâli Baskını ve Sonrası

"Babıâli Baskını" diye bilinen hükümet darbesi aklın zor kabul edebileceği ölçüde, cüretkâr bir girişimdir. Bugünün bilgisayar olanaklarını kullanarak baskının başarı şansını hesaplamak isteseydik, bulacağımız olasılık böyle bir eyleme girişmemizi engelleyecek düzeyde küçük olacaktı. İşte baskınla böyle olanaksız bir olay başarılmış, harekâtı çevreleyen tehlikelerden hiçbirine aldırılmamıştır. Bu başarı İttihat ve Terakki'nin gözüpek militan gücünün ve önderlerinin eseridir. Eğer parti böyle bir "Fedai" gücüne sahip olmasaydı, hükümet darbesini yapamazdı.

Böylesine küçük bir olasılığa karşı darbenin başarısının nedenleri konusunda şunları sıralayabiliriz:

— Kamil Paşa iktidarının bütün baskılarına rağmen, yurt içerisindeki İttihat ve Terakki örgütünün ayakta tutulabilmesi. Ayakta, diri bir şekilde kalan örgüt illegal olarak faaliyetlerini sürdürmüş, merkezin verdiği emirleri tam bir disiplinle uygulamıştır.

— İkinci etmen olarak İttihat ve Terakki önderlerinin örgütün nabzını ellerinde tutmaları ve tabandaki üyelerin güvenini kazanacak gözüpekliği göstermeleridir. Talat, Enver, Cemal, Sapancalı Hakkı, Ömer Naci, Yakup Cemil, Azmi vb.leri bu konuda önü çekmektedirler.

— Baskın planının hazırlanması dikkatle yapılmış bir durum değerlendirmesi üzerine oturtulmuştur. Bu değerlendirmede dış ve iç dinamiklerin konumları çok dikkatli bir şekilde incelenmiştir. Londra'daki barış konferansında Balkanlı bağlaşıkların kendi aralarında, özellikle paylaşım konusunda, ihtilafa düştükleri sezinleniyordu. Eğer Balkanlarda bu ihtilaftan ötürü bağlaşıklar arasında bir sıcak çatışma söz konusu olursa bundan yararlanmak gerekebilirdi. Oysa Kamil Paşa hükümetinin böylesine bir davranışı yapacak kadar enerjik ve kararlı olduğu söylenemezdi. Diğer yandan kamuoyu da, Rumeli'nin ve özellikle Edirne'nin elden çıkarılması konusunda çok duyarlı haldeydi. Çeşitli yazılar, konuşmalar bunu ortaya koymaktaydı. Böylesine duyarlı bir kamuoyunun yapılacak bir harekette İttihat ve Terakki'nin yanına çekilmesi mümkündü.

Görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki siyasal açıdan uygun koşulların varlığını tesbit etmiş, 1912'nin Aralık ayı sonu itibarıyla gerçekçi sayılabilecek bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Baskının düzenlenmesiyle ilgili yapılan gizli toplantılara Talat Bey, Enver Bey, Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi (Okyar), Mithat Şükrü, Cemal Bey, Dr. Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip katılmışlardı. Sait Halim Paşa ve Fethi Bey biraz temkinli davranılmasını, uygun bir zamanın beklenmesini söyleyerek ikircikli davranmışlar, fakat Enver Bey her zamanki atılganlığıyla "Şartlar hazırdır, ne bekliyoruz" diyerek baskın kararının çıkmasını etkilemiştir.

Hareket tam anlamıyla bir baskın biçiminde düzenlenecekti. Tarih olarak 23 Ocak Perşembe günü saat 15 seçilmişti. Çünkü bu saatte devletlerin verdiği notaya verilecek yanıt son şeklini alacaktı. Bakanlar Kurulu'nun üyeleri ile Sadrazamın o sırada makamında bulunacağı biliniyordu. Babıâli'de muhafız kıtası olarak görev yapan Uşak Taburunun herhangi bir harekette bu-

lunmaması sağlanmıştı. Taburun başındaki subayların önemli bir bölümü cemiyetin üyesiydi. Olaya yığınsal bir gösteri havası vermek için baskın saatinden önce güvenilen subay ve siviller Babıâli çevresindeki kıraathanelerde toplanacaklar ve işaret üzerine Sadaret Binası önündeki yerlerini alacaklardı. Daha önceden bastırılmış olan bildiri bu sırada halka, basına ve elçiliklere dağıtılacaktı. Ömer Naci çevredeki sivilleri gösteriye katmak için Nafın Nezareti ve Babıâli önünde heyecanlı söylevler verecekti. Hareketi yapacak olan grup bugün "Cumhuriyet" gazetesinin bulunduğu binanın önünden hareket edecek olan Enver Bey ve arkadaşlarıydı. Bunlar Babıâli'ye girerek Kamil Paşa'nın istifasını sağlayıp saraya götürecekler, yerine Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete atandığına dair Hatt-ı Hümayun'u alacaklardı. İç ve dış haberleşmeyi kesme görevi Kara Kemal'e verilmişti. Tam saat üçte, hareketin başarıya ulaştığı anda Talat Bey İçişleri Bakanlığı vekaletine haiz olarak tüm illere durumu bildiren telgraflar çekecekti. Azmi Bey ise polis müdüriyetine el koyacaktı.

Sapancalı Hakkı'dan hareket ediniz haberini alınca Merkezi Umumi önünde beklemekte olan Enver, kendisi için hazırlanan beyaz ata bindi. Atın çevresinde İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi Beyler korumayı sağlamak için yürüyorlardı. Grup Babıâli'ye inen yola dönünce Nafıa Vekaletinin merdivenleri üzerine çıkmış olan Ömer Naci'nin sesini duydular. Bütün gücüyle haykırarak şunları söylüyordu:

"Vatandaşlar! Hükümet Edirne'yi terkediyor. Şu dakikada (Babıâli'yi göstererek) burada notalar imzalanıyor. Türk milleti bunu asla kabul etmeyecektir. İttihat ve Terakki buna asla müsaade etmeyecektir. Yaşasın Millet. Yaşasın İttihat ve Terakki!" Sonra etrafında toplanan kalabalığa hitap ederek: "İşte hürriyet mücahidi Enver Bey Babıâli'ye doğru yürüyor. İşte kapının önünde arkadaşlarımız, yüzlerce sivil ve subay ellerinde tabanca içeriye girmeye hazırlanıyor. Onlarla birlik olunuz. Bu acizler idaresine son veriniz!" Bu sırada sadaret binasını korumakla görevli Uşak Taburu'nun bahçede silah çattığı görüldü. Ömer Naci bu kere de onlara seslendi: "Evlatlar! Elinizdeki silahları millet size kullanmak için vermiştir. Düşman Çatalca'dadır. Mübarek vatanı çiğneye çiğneye oraya kadar gelmiştir. Biz milli şerefi, milli namusu korumak, mukaddes aile yurdumuzu kurtarmak istiyoruz. Siz başka türlü düşünüyorsanız işte sinem açıktır. Ateş ediniz..." Böylece, Ömer Naci'nin heyecan verici söylevleriyle Babıâli'nin bahçesine girilmiş, dış kapılar kapatılmıştır. Dış kapının ötesinde büyük bir kalaba-

lık, avluda beyaz at üzerindeki Enver'i, al sancakları, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini heyecanla seyrediyorlardı.

Enver, yanında Yakup Cemil, Mümtaz, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, Hilmi Beyler olduğu halde Sadaret binasına doğru yöneldi. Onları Talat Bey, Mithat Şükrü izliyorlardı. Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil'in görevleri yol açmak, gerekirse korumayı sağlamaktı. Kapıda nöbet tutan askerler, Sapancalı Hakkı'nın "Selam dur!" komutu üzerine gelenleri selamladılar ve İttihat ve Terakki'nin baskını yapan ekibi Sadaret binasına girdi.

Sadaret binasının girişindeki salondan gürültüler ve silah sesi duyan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, salona çıkarak, Enver Bey ve arkadaşlarına "Ne oluyor? Aklınızca Sadareti mi basmaya geldiniz. Haddinizi biliniz!" diye azarlayıcı bir tonda bağırınca, Yakup Cemil Nazım Paşa'yı vurdu. Sonra Talat ve Enver Beyler Sadrazamın odasına girdiler, ondan istifa etmesini istediler. Bu sözleri işitmemiş görünen Kamil Paşa niye geldiklerini sordu. Bunun üzerine Enver Bey halkın ve askerin galeyan halinde olduğunu, kendisinin sadaretten çekilmesini istediklerini söyleyince, Paşa gene biraz direnmek istedi. Fakat sonunda "Ciheti askeriyeden vuku bulan talep üzerine..." diye başlayan istifasını yazdı. Enver ve Talat ciheti askeriye deyiminin yanına "ve ahaliden" ibaresinin de konmasını önerdiler. İstifayı alan Enver Bey, saraya giderek Kamil Paşa'nın istifa mektubunu Padişaha sundu. "... Müsaade-i şahaneleri olursa yerine Mahmut Şevket Paşa kulunuzun tayinini ahali ve ordu namına istirham ediyorum. Hükümet kuruluncaya kadar Dahiliye Nezareti işlerine vekil olarak Talat Bey'in bakmasını, ordu başkumandanlık vekaletine Müşir İzzet Paşa'nın getirilmesinin münasip olacağını takdirlerine arzediyorum" biçiminde konuştu. Padişah bütün önerileri kabul etti. Böylece İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara taşıyan Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuş oldu. Bu kabinede Sait Halim Paşa Hariciye, Hacı Adil Bey Dahiliye, Rıfat Bey Maliye, Şükrü Bey de Maarif Nazırı olarak görev aldılar.

Babıâli baskını, Kamil Paşa Hükümetinin Edirne'yi Bulgarlara bıraktığı nedeniyle yapılmıştı. Edirne'nin kurtarılması İttihat ve Terakki'nin geleceği açısından da önemliydi. Büyük devletlerin (Düvel-i Muazzama) 17 Ocak 1913 tarihli notasına verilen yanıt bu görüşler çerçevesinde hazırlandı. Nota'da Edirne ve Ege adalarıyla ilgili olarak şu noktalara yer verilmişti:

"Edirne bir müslüman şehri olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir. Onun terkedileceği sözünün telaffuzu

bile ülkede heyecan yaratmaya sebep olur. Nitekim böyle bir heyecan önceki hükümetin çekilmesi sonucu vermiştir. Bununla birlikte bir barış ve uyum gösterisinde bulunmak amacıyla Osmanlı Hükümeti Edirne şehrinin Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmını bırakabilir. Ege adalarına gelince, bunların bir kısmı Çanakkale Boğazı'na yakınlıkları nedeniyle Boğazın korunması ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Diğerleri de Anadolu'nun çok yakın birer parçasıdır, ayrılamazlar. Ayrıldıkları takdirde birer fesat ocağı olurlar. Anadolu kıyılarında durum Makedonya'nın haline döner. Bu yönleri gözönünde tutmak şartıyla adaların mukadderatının tayini işi takdirlerine bırakılabilir."

Notaya verilen yanıtın bundan sonraki bölümü İttihat ve Terakki'nin yeni politikasını ortaya koymak açısından önemlidir. Verilen yanıta göre, çeşitli özveriler yapacak olan Osmanlı Hükümeti gümrük özgürlüğünü, mali ve iktisadi bağımsızlığı, serbest hukuk esasına dayalı ticari antlaşmalar yapabilme hakkını, Türkiye'deki yabancıların da yurttaşlar gibi vergi vermelerini, bu koşullar yerine getirilinceye kadar gümrük resimlerinin % 4 artmasını yabancı postahanelerin kaldırılmasını ısrarla istemekte ve kapitülasyonların kaldırılacağı konusunda büyük devletlerden kesin bir vaat talep etmektedir. 30 Ocak yanıtının, tarihlerimizde daima birinci bölümü yer alır; oysa yeni Hükümet, Rumeli terk edilecekse bunun, ancak bu ödünler karşılığında gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur. Böylece İttihat ve Terakki kendi kadroları içerisinde çok sözünü ettiği iktisadi bağımsızlık ilkesini açık bir biçimde sergilemektedir. Bu istekler gerçi kâğıt üzerinde kalmıştır. Ama gelecekte Türkiyeli aydınların genel isteklerinin ilk habercisi sayılabilirler.

Notanın verilme hazırlıklarının yapıldığı sırada Bulgarlar Çatalca'da saldırıya geçtiler. Savaş dört gün sürdü ve ilk kez Bulgarlar büyük kayıplar vererek püskürtüldüler. Bu çatışma hükümeti uyardı ve Edirne'nin kurtarılması için yeni bir plan yapıldı. Bu plana göre Bolayır grubu Keşan-Edirne doğrultusunda saldırıya geçerken, aynı anda Şarköy'den yapılacak bir çıkartma ile Edirne çevresinde bir kıskaç harekâtının gerçekleştirilmesi, böylece kentin kurtarılması planlanıyordu. Bu plan başarıya ulaştığı takdirde Çatalca'daki Bulgar kuvvetlerinin de arkasındaki ikmal yolları kesilmiş olacaktı. Ne yazık ki Şarköy çıkartması vaktinde yapılamadı ve istenilen sonuca da ulaşılamadı. Bu durumda barış konusu tekrar gündeme geldi.

Bakanlar Kurulu'nda savaş yanlıları ile barış yanlıları arasındaki tartışmalar çok sert geçti. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey ve Maarif Nazırı Şükrü Bey İttihat ve Terakki merkezinin düşüncelerini yansıtarak "Barış için zaman erken" diyorlardı. Sadrazam ve Harbiye Nazırı bir an önce barışın yapılmasından yanaydılar. Ordunun alt kademelerindeki genç subaylar da savaşa devam kanısındaydılar. "Tanin" gazetesi gençlerin bu düşüncelerini yansıtarak, yaşlı kumandanlarla başarı sağlanamaz gözlemini ele alan bir yazıyı yayınlayınca, İttihat ve Terakki'nin bir nev'i organı olan bu gazete kapatıldı. Barışın imzalanması halinde İstanbul'da meydana gelecek muhalif galeyanın sindirilmesi için, bazı askeri güçler İstanbul'a getirildi. Büyük devletlerin verdikleri karara göre barışın ana çizgileri şöyleydi: "Trakya'da Osmanlı-Bulgar sınırı Midye-Enez arasında çizilecek düz çizgi olacaktı. Girit Yunanistan'a bırakılacaktı. Yunan işgali altındaki Ege adaları hakkında son kararı büyük devletler verecekti. 'Harp Tazminatı' diye bir şey söz konusu edilmeyecekti." Kabine bu teklifleri kabul etti. 31 Martta bunu büyük devletlerin temsilcilerine bildirdi. Londra barış görüşmeleri sonunda 30 Mayıs 1913'te barış imzalandı. Bu barış İttihat ve Terakki'nin yenilgisi olarak muhaliflerce yorumlandı ve İstanbul'da İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yeniden örgütlenmeye başladı.

Bu kez muhalefetin saflarına saltanat ailesinden bazıları da katıldı. İttihat ve Terakki'ye karşı büyük bir komplo planlandı. Bu komplonun örnek aldığı model "Babıâli Baskını"ydı. Fakat hazırlıklar ondan çok daha yaygın biçimde yürütülmüştür. Olayın çekirdeğinde Hâlaskâran grubuna bağlı birkaç sergerde bulunmakla beraber, asıl amaç Hürriyet-i İtilaf'ın iktidara getirilmesiydi. Saltanat ailesine mensup bazı kişiler, eski politikacılar açık ya da dolaylı şekilde bu komplonun içerisinde yer almaktaydılar. Vurucu timler işlerini bitirdikten sonra bunlar ortaya çıkacaklardı. Ne var ki, muhalefetin bilmediği şey, İstanbul Muhafızı Cemal Bey ile polis müdürü Azmi Bey'in işin başından beri bazı şeylerin farkında olmalarıdır. Harekât iki aşamalı olarak planlanmıştı. Birinci aşamada Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri öldürülecek ve kışkırtılan halk "şeriat isteriz" sloganıyla Babıâli'ye sevk edilecek, böylece hükümete el konulacaktı. Bilinen o ki, bu eylem sırasında dış güçlerin de müzahereti sağlanmış bulunuyordu. Planı yapanlar, Balkan Savaşı içerisinde elçiliklerin savunması için İstanbul'a getirilmiş olan savaş gemilerinden İstanbul'a asker çıkartılmasını açıkça istemişlerdir.

Mahmut Şevket Paşa'ya suikastın yapıldığı 15 Haziran 1913 günü İstanbul Muhafızı Cemal Bey (sonradan Paşa) Harbiye Nezareti'ne giderek, "Bugünlerde bazı suikastlardan bahsolunduğunu, belki yarın öbür gün bunu önlemek amacıyla bazı tevkifler yapmak zorunda kalacağını, İstanbul'da emniyet ve asayişin korunması için her türlü tedbirleri almışsa da, ayrı ayrı şahıslara yapılacak suikastlara karşı bütünüyle önleyici tedbirler almak mümkün olamayacağı için kendilerinin de uyanık davranmalarının uygun olacağı ve refakatindeki yaverlere de bu yolda ve özel surette direktif verdiğini" bilgi olarak sundu. Bu bilgi üzerine Mahmut Şevket Paşa'nın tepkisi, "Adam sen de... iş olacağına varır. Ne yapalım, Elhükmüllillah" sözleriyle belirdi.

Paşa her zamanki saatinde, 11 dolaylarında Harbiye Nezareti'nden ayrıldı (bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Binası). Arabası, Beyazıt Meydanını geçerek Divanyolu'na girdi. Bu yolun Gedikpaşa yokuşu başına rastlayan bölümünde bulunan bir medrese yolu daraltmaktaydı. Bu noktada caddeyi bir cenaze kalabalığı kesmişti. Paşa'nın arabası onların geçmesi için bir süre durdu. İşte tam bu sırada arabanın penceresinden uzanan bir el Paşa'nın üzerine ateş etti. Paşa yanında oturan başyaveri Eşref Bey'in üzerine yığıldı. Başyaver Eşref arabadan çıkarak katilleri kovalamaya başladı. Bu arada Paşa'nın arabasını saran kalabalık içinde bulunan katillerden bir bölümü arabaya saldırarak orta sandalyede oturan yaver İbrahim Efendi'yi öldürdükleri gibi, arabanın içine yığılmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın üzerine birkaç el daha ateş ettiler. Sonra ileride kendilerini saklayan arabaya binerek kaçtılar. Suç ortaklarının bir bölümü çevreye dağıldı. Bunlar arasından sadece Topal Tevfik yakalanabildi.

Sadrazamın öldürülmesi İttihat ve Terakki'de büyük bir şaşkınlık yarattı. Fakat bu havadan kısa sürede kurtulan liderler, ülkenin Sadrazamsız kalmaması için Sait Halim Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı'na (vekaletine) atanmasını gerçekleştirdiler. Böylece önemli bir adım atılarak hükümetin devamlılığı sağlanmıştı. Bundan sonra iş İstanbul'da güvenliğin ve düzenin temin edilmesine kalıyordu. Bu da yakın yerlerde bulunan Enver Bey ve Kuşçubaşı Eşref gibi cemiyetin güvendiği kişilerin kumandasındaki güçlerden bir bölümünün, geçici de olsa başkente getirmekle sağlandı. Bu tedbirlerin alınmasından sonra, Paşa'nın cenaze töreninin cinayetin ertesi günü yapılacağı ilan edildi. Bu tören bir yerde İttihat ve Terakki'nin muhalefete karşı gövde gösterisi olacaktı.

150.000'nin üzerinde bir kalabalığın katıldığı tören çok görkemli oldu. Halk, coşkulu bir şekilde paşanın arkasından gözyaşı döküyordu. Törenin arkasından büyük bir muhalif avı başlatıldı. Komploda uzak yakın parmağı olan herkes ya tutuklanıyor ya da yurtdışına kaçarak canını kurtarıyordu. Ele geçen ve geçmeyen bütün komplocular Remzi Paşa'nın başkanlığındaki sıkıyönetim mahkemesi tarafından yargılandılar. Şerif Paşa, Prens Sabahattin, Gümülcineli İsmail Hakkı, Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey, Kemal Mithat Bey, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki Bey (Vahdettin'in kayınbiraderi), Nazmi Paşa'nın oğlu Abdurrahman, Emekli Jandarma Kumandanı Mehmet Bey, Kavaklı Mustafa gıyaplarında idama mahkûm oldular. Damat Salih Paşa, Polis siyasi kısım müdürü Muhip, Miralay Fuat, Yüzbaşı Çerkez Kazım, Topal Tevfik, Hasan Kaptanoğlu, Ziya ve kardeşi Hakkı, Teğmen Mehmet Ali, Abdullah Safa, şoför Cevat ve Jandarma Kemal de yüzlerine karşı idama mahkûm edildiler. Saltanat ailesinden Salih Paşa'nın asılmaması için çeşitli baskılar gelmesine karşın sonuçta hükümler infaz edildi.

Sait Halim Paşa sadrazamlığa asaleten atandı. Dahiliye Nezareti'ne Talat Bey, Harbiye Nezareti'ne Ahmet İzzet Paşa, Nafıa Nezareti'ne Osman Nizami Paşa, Ziraat Nezareti'ne Süleyman Bostani Efendi getirildiler. Böylece İttihat ve Terakki kurulduğundan beri ilk kez kendi isteği doğrultusunda kabine kurmuş oluyordu. Muhalefet ise, artık başını doğrultamayacak biçimde ezilmişti.

Yeni kabinenin kuruluşundan biraz sonra, Balkan Devletleri, Rumeli topraklarının paylaşımı nedeniyle anlaşmazlığa düştüler. Bulgaristan, Ege denizine erişmek için adeta bu anlaşmazlığı körüklüyordu. Nitekim Sırbistan ve Yunanistan'a karşı 3 Temmuz 1913'te ani bir saldırıya geçti. Buna karşın Romanya da Bulgaristan'a karşı savaşa girdi. Olaylar Edirne'nin geri alınabilmesini gerçekleştirecek biçimde gelişiyordu. İttihat ve Terakki'nin liderlerinden bir bölümü Edirne'ye doğru ordunun yürüyüşe geçmesini istiyorlardı. Ayrıca bunun için de gerekçeleri vardı, çünkü Bulgaristan barış anlaşması gereği sınır olan Midye-Enes hattına ordularını çekmemişti. Sonuçta Ahmet İzzet Paşa ikna edilerek gerekli hazırlıklara başlandı. Büyük devletlerin karşı koymasına rağmen harekâta başlayan ordu ileri yürüyüşüne geçti. Fethi Bey kumandasındaki kuvvetler de 21 Temmuz 1913'te Edirne'ye girdiler. Böylece İttihat ve Terakki'nin Babıâli baskınını yaparken kamuoyuna vermiş olduğu söz gerçekleşmiş bulu-

nuyordu. Bu arada Kuşçubaşı Eşref, Süleyman Askeri ve militan bazı subayların oluşturduğu milisler Batı Trakya'nın bir bölümünü de kurtararak burada bağımsız bir cumhuriyet kurdular. Bu cumhuriyet iki ay süreyle yaşadı, 29 Eylül 1913'te İstanbul'da Bulgaristan'la imzalanan barış antlaşması gereği, bu yöre Bulgaristan'a bırakıldı. İstanbul antlaşmasıyla çizilen Türkiye'nin Avrupa sınırı bugün de aynen korunmaktadır.

Balkan barışının başladığı Eylül 1913'te ülkenin içinde bulunduğu durumun kısa bir tanımı yapılsaydı şunlar söylenebilirdi: Devletin sınırları daralmıştı. Rumeli bütünüyle elden gitmişti. Oysa bu yöre imparatorluğun en ileri yöresiydi. Geriye kalan Anadolu, Suriye, Irak ve Arap yarımadası ise iktisadi açıdan çok geri kalmış bir yapıdaydı. Bu bölgenin ulaşım, sanayi ve diğer bayındırlık olanakları bulunmamaktaydı. Halk, devletin yıllar boyu süren tek boyutlu sömürüsünden ötürü merkezi hükümete karşı küskün, cahil ve yoksuldu. Bu yığınlara dayanarak büyük atılımların yapılması olanaksız görünmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı aydını bedbinlik içerisindedir. Halkın doğruları fark edebilmesi için kısa sürede eğitilmesi ve çağdaş gelişimler doğrultusunda ileri bir düzeye kavuşturulması zorunludur. Bu ise bir inanç işi olduğu kadar ekonomik olanaklara bağlıdır. Diğer yandan altı yüz yıllık Osmanlı geleneğinin sonucu olarak bütün sorunların çözümü devletten beklenmektedir. Peki devletin bu yönde neler yapması gerektiğini sergileyecek bir model var mıdır? İttihat ve Terakki'nin belirgin bir modeli bulunmamaktadır. Yalnız Edirne'nin kurtuluşundan sonra toplanan 1913 kongresinde (20 Eylül 1913) Fethi Bey'in okuduğu açılış nutkunda, o güne kadar geçen olaylar özetlendikten sonra İmparatorluğa ekonomik canlılık kazandıracak yeni kanunlara, ticaret ve endüstrisinin geliştirilmesi, tarım kooperatiflerine, ulusal banka ve benzeri finans kuruluşlarına gereksinim olduğu vurgulanmaktaydı. Aynı konuşmada eğitim sorunu, dinde yozlaşmanın önünün alınması gibi temel konulara da değiniliyordu. Bu kongrede atılan bir adım da İttihat ve Terakki'ye tam bir siyasi parti hüviyetinin verilmek istenmesidir. Örgütlenmenin bu doğrultuda değiştirilmesi gerektiği açılış konuşmasında ortaya konmuştur.

İttihat ve Terakki demokrasiye ve meşrutiyet düşüncesine saygısını göstermek amacıyla seçimleri yenilemiştir. Böylece 1912'de feshedilen Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştır. Yeni Meclis-i Mebusan'da artık muhalefet yoktur. Buna karşın Er-

meni ve Rum azınlık milletvekilleri kendi programları doğrultusunda görüşlerini, eleştirilerini yapmışlardır.

Ekonomik durum, bir önce de belirttiğimiz gibi tam bir bunalım manzarası gösteriyordu. Savaşın verdiği yıkıntı ülkenin her yanında devam ettiği gibi yüzbinlere ulaşan göçmenlerin yarattığı sorunlar da bu yıkıntıya yeni boyutlar eklemişti. Maaşlar muntazam ödenememekteydi. Hazinenin ihtiyaçları kısa vadeli avanslarla karşılanıyordu. Cavit Bey dış borç bulma konusunda büyük uğraşlar vermekteydi. Bu dönemde en önemli borçlanma Nisan 1914'te Fransa'yla yapılan ve Paris borsasında işlem gören borçlanmadır. Bu İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri arasında büyük bir sevinç uyandırmıştı.

Bu arada İttihat ve Terakki önderleri arasında önemli bazı çekişmelerin olduğu görülmektedir. Bunların önde geleni Enver Bey'in Harbiye Nazırlığı konusunda çıkmıştır. Genç subaylar Balkan Savaşı'nın yenilgisini ordu komuta düzeyinin yaşlılığına bağlıyorlardı. Bunun için de Enver Bey'in Harbiye Nazırlığı konusunda ısrarlıydılar. Ahmet İzzet Paşa kendisine önerilen ordunun bütünüyle gençleştirilmesini kabul etmeyince, Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığı'ndan ve Başkumandanlıktan istifa etmiştir. Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndaki başarılarından ötürü altı yıl kıdem alarak ferikliğe getirilen Enver Paşa Harbiye Nazırı, aynı şekilde terfi ettirilen Cemal Paşa da Bahriye Nazırlığı'na atanmışlardır. Sorun çıkartması muhtemel olan Fethi Bey Sofya'ya büyükelçi olarak gönderilmiş, yanına da ateşemiliter olarak Mustafa Kemal verilmiştir.

1914 yılı dünyanın bir paylaşım savaşına doğru hızla yol aldığı bir dönemdir. Osmanlı Kabinesi de bu gidişin farkındadır. Ayrıca bu paylaşımın odak noktalarından birinin de Osmanlı İmparatorluğu olacağını bilmektedir. Bu paylaşımı hiç olmazsa on-on beş yıl geciktirmek ve bu süre içinde ekonomik ve sosyal anlamda daha bir güçlü hale gelmek o günkü yönetimin amacıydı. Ne var ki, yapılacak bir savaşta kimse Osmanlılarla birlikte olmak istemiyordu. Ufukta görülen paylaşım savaşı ortamında Osmanlı İmparatorluğu yalnız kalmıştı. İşte bu koşullar altında Almanya İmparatorluğu'na yanaşıldı. Daha sonraları Mustafa Kemal'in de belirteceği gibi, imparatorluğun savaştan kaçabilme gibi bir seçeneği yoktu; tek seçenek, belki de savaşın zamanlamasıyla ilgili olabilirdi. 1914 Temmuzuna gelirken görünüm böyleydi.

10) Büyük Savaş ve İttihat ve Terakki'nin Sonu

Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili çok şey yazılmıştır. Bunların başında İttihat ve Terakki önderlerinin kabinenin birçok üyesine dahi haber vermeden Almanya'yla 2 Ağustos 1914'te bir ittifak anlaşması imzalamış olmaları gelmektedir. Savaşa giden günleri Cavit Bey günlüğünde, kendi endişelerini de dile getirerek şöyle anlatmaktadır:

"3 Ağustos 1914... Bu sabah Moratoryum Kanununu imza ettirmek için Sadrazamın konağına gittiğim vakit Weber'i odada bekler buldum. Sadrazam acele birşeyler yazıyordu. Enver, Talat, Halil ordaydılar. Durumda bir olağanüstülük hissettim. Talat'tan sebebini sordum, 'yemin ettik' diyerek söylemedi. Bu cevaba hayret ettim ve derhal kendisine yoksa Almanya ile ittifak mı ediyorsunuz dedim. Biraz sonra Sadrazam yazdığı kâğıdı zarfa koyarak Weber'e verdi. Biz de Sadrazamın yanına girdik. Kimseye ifşa etmeyeceğimize dair yemin ettik..."

"Akşam Talat bize geldi. Birlikte Enver'e gittik. Gerek evde gerek yolda kendisine yapılan muamelenin memleket için nasıl bir vehamet teşkil ettiğini, pek ziyade korkmakta olduğumu, Almanların bizi savunacağına dair olan kayıt ve şartın hayali bir şeyden ibaret kalacağını anlattım... Enver'in evinin önünde otomobilden inerken 'Ne yapalım oldu bitti, sadrazam imza etti, mukadderat' dedi... Sonra sadrazamın evine gittik. Talat benim itirazımı söyledi; tadilat yapılması lüzumundan bahsetti... Ama herhangi bir değişiklik yapılmadı."

Savaş bir kurban bayramı günü geldi. Yavuz ve Midilli adlarını alan iki Alman gemisi Karadeniz'e çıkarak Rus sahillerini bombardıman ettiler. Güney Rusya sahillerinin bombardıman edildiğini İstanbul Kurban Bayramının birinci günü öğrendi. Bu haber hem şaşkınlık hem de sevinç yarattı. Uluslararası politika alanında kesin bir yan tutmanın getireceği acı sonuçları bu olayda görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu kendi bilgisi dışında bir savaşa sürüklenmişti. Bu, bağımsızlık iddiasında olan bir devletin karşılaşabileceği en çarpıcı durumdur. Böylece bağımsızlığını ve gelişmesini bir başka ülkeye bağlamanın diyeti ödenmektedir.

Osmanlı orduları savaş boyunca değişik cephelerde çarpıştılar. Güneyde Sina ve Kanal cephesinde, Kut-ül Amare ve Irak'ta, doğuda Sarıkamış'ta, batıda Çanakkale'de, nihayet Doğu Avrupa'da Galiçya'da. Genç Osmanlı Ordusu Galiçya'da, Çanakkale'de ve Kut-ül Amare'de büyük başarılar kazandı. Ama Sarıkamış hareketi ve Kanal Savaşı tam bir felaketti.

Savaş döneminde bugün dahi büyük tartışmalara neden olan Ermeni tehciri yaşandı. Özellikle doğuda cephe arkasında Ermenilerin Türk ordusunu arkadan vurma çabaları bu kararın alınmasında en büyük etkendir. Gerçek olan şudur ki Rus ordularının ileri harekâtı sırasında Erzurum'da, Van'da ve Doğu Anadolu'da Ermeniler büyük zulümler yapmışlardır. Tehcir olayı da çok acıklı sonuçlar veren bir mecburi göç olayıdır. Yani terazinin iki kefesi de acıyla, ölümle doludur. Bu konunun ayrıntısına kitabın dar çerçevesi içerisinde girmek istemiyoruz. Yalnız bir noktayı da belirtmek istiyoruz. İttihat ve Terakki liderlerinin bir bölümü, kanıtlanmayan, bir dizi iddiayı canlarıyla ödemişlerdir.

Sait Halim Paşa'nın istifası üzerine 22 Ocak 1917 günü Talat Paşa Sadrazam oldu. 4 Şubat 1917'de de kabine kuruldu. Kabinede harbiye ve bahriye nezaretleri gene Enver ve Cemal Paşalara verilmişti, Şura-yı Devlete Halil Bey, Hariciyeye Ahmet Nesimi, Maarife Şükrü Bey, Ticarete Mustafa Şeref Bey, Nafıa'ya Ali Münif Bey, Posta Telgrafa Haşim Beyler getirilmişti. Maliye Nezareti'ne 17 Şubatta yayımlanan bir iradeyle Cavit Bey atanmıştır.

Talat Paşa, kabine programında savaşa giriş nedeni üzerinde durmadan bu savaşın Osmanlı Devleti için bir varolma sorunu olduğunu vurgulamıştır. Talat Bey'in konuşmasında iaşe sorunlarına ve savaş sonrasının ekonomik güçlüklerine önemli bir yer ayrılmıştır. Meclis-i Mebusan'da hükümet programı okunduktan sonra basın organlarında çıkan yazıların hemen bütünü Talat Paşa'dan yanaydı.

İttihat ve Terakki'nin bu son hükümeti döneminde, savaşın zor koşullarına rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel dönüşümün gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

— Hukukta birliği sağlayabilmek için yeni ve çağdaş yasaların getirilmesini öngören dönüşümler. Özellikle kapitülasyonların kalkmasından sonra ticari ilişkileri kapsayacak yeni bir düzenlemenin gereği ortaya çıkmaktaydı. Borçlar ve ticaret yasaları alanında bu tip düzenlemelerin yapılabilmesi için bir komisyon kurulmuş, bu arada bazı yasalar kanun gücünde kararnamelerle değiştirilmiştir. Bunların içerisinde kadınlara yeni haklar tanıyan "Hukuk-u Aile" kararnamesi önemli bir yer almaktadır.

— Şeriye mahkemelerinin Meşihattan ayrılıp Adliye Nezareti'ne bağlanması. Bu karar Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal yapısı da göz önünde tutulduğunda cüretkâr sayılabilecek karardır.

— Devletin ve toplumsal kurumların laikleştirilmesi açısından atılan bir başka önemli adım da medreselerin şeyhülislamlığa bağlanmasıdır. 2 Nisan 1917'de yürürlüğe giren bu yasaya göre dini eğitim belirli kurallara bağlanıyordu.

— Miladi takvimin kabulü konusunda girişimler, Meclis-i Mebusan'da kabul gören bu tasarı Ayan Meclisi'nde önemli değişikliklere uğrama tehlikesiyle karşılaşmasaydı miladi takvim 1917 Şubatında kabul edilmiş olacaktı. Ne var ki, gerek Meclis-i Mebusan'da, gerekse Ayan'da bu konu üzerinde büyük tartışmalar oldu. Sonuçta Rumi yıllar değiştirilmedi, fakat Rumi ay ile miladi ay arasındaki on üç günlük fark giderildi. Böylece sadece bin dokuz yüzlü yılların telaffuz edilmesi engellendi.

Ekonomik sorunlar bu son kabineyi diğer sorunların çoğundan fazla düşündürmüş ve uğraştırmıştır. Bu soruların başında ulusal banka sorunu gelmektedir. Savaş sırasında Osmanlı Bankası'nın sürekli güçlükler çıkartması İttihat ve Terakki'ye bir ulusal bankanın kurulması zorunluluğu gösterdi. Dört yüz bin pay senedinin satışı için kayıtlar 1917 yılı başında açıldı. Bunların bir bölümü satıldıktan sonra geriye kalan bölümü de devlet tarafından satın alındı. 11 Mart 1917'de kuruluşunu tamamlayan banka (İtibar-i Milli Bankası) ilk kez tüm işlemlerin Türkçe yapıldığı ulusal nitelikli finans kurumu özelliğinde çalışmalarına başladı.

Gene bu dönemde kooperatifçilik konusunda çeşitli atılımlar yapıldı. Memur kooperatifleri yaygınlaştı. Ahmet Cevat'ın (Emre) gayretleriyle İstanbul'un birçok semtinde mahalle tüketim kooperatifleri kuruldu. Daha sonra, İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Kara Kemal Bey şu kooperatifleri örgütledi. Milli Sultanahmet Kooperatif Şirketi, Milli Boğaziçi Kooperatif Şirketi. Bu şirketlerin ortak sayısı iki-üç bin arasında oynamaktaydı.

Bu dönemde gerçekleşen ulusal borçlanma ya da o günkü adıyla "Milli İstikraz", Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin doğrudan halka giderek yaptığı ilk borçlanmadır. Borçlanmayla ilgili yasa 3 Nisan 1918'de çıktı. O dönemde yayımlanan bütün gazeteler borçlanmayla ilgili haber, yorum, ilanlar yayımlayarak girişimi desteklediler.

Diğer yandan İstanbul'un temel gıda maddeleri, özellikle buğday açısından beslenmesi konusu Kara Kemal Bey'in denetim ve yönetiminde oluşturulan bir ticari heyete verilmiştir. Bu kuruluş bütünüyle İttihat ve Terakki'nin girişimiyle oluşturulmuştur. İttihat ve Terakki, "Heyet-i Mahsusa-i Ticariye" adı verilen bu örgüt çevresinde birtakım şirketler kurarak ve kurdurarak ia-

şe olayını çözümlemeye çalışmıştır. Ne var ki, savaş boyunca iaşe sorunu İttihat ve Terakki'nin çözümlemeyi başaramadığı bir sorun olarak kalmıştır.

Savaş döneminin İttihat ve Terakki yönetimi açısından umutlar yaratan olayı Sovyet Devrimi sonucu Çarlık ordularının müttefikler karşısında yenilgisidir. 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'da başlayan barış görüşmelerinde Osmanlılar doğu sınırlarını güvence altına almışlardır. Bu anlaşma üzerine savaşın geleceği yönünde umutlar artmıştır... Ne yazık ki, bu umutlara rağmen acı son 1918 sonbaharında geldi. 1918'in ortalarında Sultan Reşat öldü, yerine Vahdettin Padişah oldu. 8 Temmuz 1918'de Talat Paşa yeniden sadrazam olarak atandı. Kabinede büyük değişiklikler yapılmadı.

Almanların batı cephesindeki taarruzu başarısızlıkla sonuçlanınca savaşın sonu gözükmüştü. Almanlar barış isteyeceklerini 1 Ekim'de Türkiye'ye bildirdiler. Yapacak bir şey kalmamıştı. Talat Paşa ve İttihat ve Terakki'nin son kabinesi istifa etti. Talat Paşa'nın istifası şu resmi tebliğle kamuoyuna duyuruldu: "Sadrazam Talat Paşa hazretleri, Mabeyn-i Hümayuna azimet ederek kabinesinin istifasını zat-ı şahaneye takdim etmiştir."

İttihat ve Terakki'nin son kongresi 1 Kasım 1918'de Merkez-i Umumi binasında toplanmıştır. Kongreyi açan Talat Bey önce İttihat ve Terakki'nin bir tarihçesini yapmış ve sözlerini şöyle bitirmiştir: "Vaziyetin aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki hükümeti iktidar mevkiini terkettiği gibi cemiyet liderleri de istifa ediyorlar. Cemiyetin bundan böyle izleyeceği hareket hakkında karar vermek kongrenin yetkisindedir". 2 Kasım'da Talat, Enver, Cemal ve bazı arkadaşları bir Alman savaş gemisiyle İstanbul'dan uzaklaştılar. Kongre bunu toplantının üçüncü gününde öğrendi. Ve uzun tartışmalardan sonra 5 Kasım toplantısında İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı yapılan oylamayla kabul edildi. Program komisyonunun acele hazırladığı bir taslak kabul edilerek "Teceddüt" adıyla yeni bir fırka kuruldu, İttihat ve Terakki'nin mal varlığı bu fırkaya devredildi. Kongre bu hava içinde kapanmış ya da kapatılmıştır. Bu kongrede İttihat ve Terakki feshedilmiştir. Ama İttihatçılar ve İttihatçılık sona ermemiştir. Yurtdışına giden Talat, Enver, Cemal Paşalar ve onlarla birlikte olan eski İttihatçılar düşünceleri ve inançları doğrultusunda savaşımlarını sürdürmüşlerdir. 1926 Ankara Mahkemesi bir anlamda İttihat ve Terakki'nin tasfiyesi biçiminde de nitelenmektedir. Bu mahkemede eski liderlerden birçoğu tasfiye edilmiştir. Ama İttihatçılık yaklaşımı günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

III

Milli Mücadele Başlarken Siyasal Katılımın Oluşumu

1) Siyasal Katılım Üzerine

Milli mücadele, bir başka deyimle ulusal bağımsızlık savaşı incelenirken çok değişik yönleri ele alınmış ve bu yönlerin üzerinde uzun ve ayrıntıya inen araştırmalar yapılmıştır. Ne ki, ulusal kurtuluş savaşı (biz buna sürekli olarak milli mücadele demeyi yeğliyoruz) temelde tüm ülkenin, tüm toplumun ortak savaşıdır. Böylesine ortak bir savaşım vermenin önkoşulu da bir yerde savaşımın amacına inanmak olduğu kadar, bir başka yerde de savaşım süresince alınan bütün kararlar sürecine şu ya da bu şekilde katılmış olmaktır. Ordu mu, Meclis mi tartışmaları sırasında Yunus Nadi Bey'e Mustafa Kemal'in söylediği, "Önce Meclis Nadi Bey, önce Meclis" sözünden de ulusal kurtuluş savaşının önder kadrosunun siyasal katılıma inandığını çıkartmaktayız.

Katılımı nasıl tanımlıyoruz. Bunu, siyasal bilimin değişik tanımları gözden geçirildikten sonra, belki de bu tanımların bir bileşkesi olarak şöyle özetleyebiliriz: Toplumdaki bireylerin siyasal karar süreleri içerisinde yer alabilmesi ve bu kararların oluşumunu etkileyebilmesi. Yani bir anlamda toplumdaki yatay ilişkilerin geliştirilerek sivilleşme öğesinin güçlendirilmesi. Görüldü-

ğü gibi bu tanımda, toplumdaki bireylerin ve bu bireylerin oluşturduğu çeşitli örgüt ve kurumların kararlar kümesine (bu kararlar kümesi bütünüyle politik anlamlı kararlar kümesidir) katılması söz konusudur. Bu katılım dikey ilişkilerden daha çok yatay ilişkilerin geliştirilmesiyle sağlanıyor, hatta güçlendiriliyor.

Bir başka anlamda siyasal katılımın (yukarıdaki tanım çerçevesi içinde) yaygınlaşması ve etkinleşmesi, yani siyasal ve sivil toplum arasındaki özdeşliğin pekişmesi aynı zamanda toplumun demokratikleşme sürecini de yansıtır. Bunlardan ötürü sivilleşme, demokratikleşme ve siyasal katılım kavramları genelde eşanlamlı olarak da kullanılabilmektedir. Biz de bu terimleri aynı içerikte kullanacağız.

Siyasal katılımın değişik araçları ya da katılımı sağlamayı gerçekleştiren çeşitli yollar bulunmaktadır. Siyasal bilimde ya da kamu oyunda katılım dendiği zaman, özellikle siyasal katılım dendiği zaman, genel oy olgusu öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra çoğulcu toplumun unsurları olan baskı grupları da gene katılımın bir öğesi olarak sunulmaktadır. Oysa bunların dışında da siyasal katılımda etkin olarak kullanılacak araçlar vardır. Bu araçlar göz önünde tutulduğu zaman Türkiye'de parlamenter düzenin kurulmasını sağlayan 1876 Anayasası'ndan da önce belirli bir siyasal katılımın varlığı kolayca kanıtlanabilir. Biz bu siyasal katılım araçlarını (genelde) şu şekilde sıralayabiliyoruz.

— Seçim
— Parti
— Baskı gruplarının çeşitli kurumları
— Basın

Bunlar arasında basının Türkiye'de özellikli bir yeri bulunmaktadır. Bilhassa 1860'lı yıllarda günlük basın, etki alanının çok sınırlı olduğunu kabul etmemize rağmen, siyasal katılım açısından belli bir rol oynamıştır. Hatta parlamenter düzene ulaşmanın ufukta pek görülmediği ya da olanaklı görülmediği o günlerde Türk aydınları basını siyasal katılımın ana organı olarak da kabul etmiş ve sunmuşlardır. Örneğin Şinasi "Tasvir-i Efkâr"ın 27 Haziran 1862'de çıkan ilk sayısında bu noktayı açık bir biçimde vurgulamıştır. Gazetenin o sayısındaki baş makalesinde, Şinasi "Halk ancak gazete aracılığı ile kendisini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir, bunun için de gazete her kültürlü ulus için gereklidir" demektedir. Sonra da bu yargısını şöyle pekiştirmektedir:

"Devlet ulusun temsilcisi olarak işleri yönetir ve ulusun gönenci için çalışır, ulus da söz ve yazı yardımıyla kendi esenliği konusunda görüşlerini açıklama hakkına sahiptir."

Basının katılım süreci içindeki önemli yeri 19. yüzyılın son çeyreği ile yirminci yüzyılın ilk çeyreği arasında artan oranlı bir biçimde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de ilk özgürlükçü hareketleri başlatan Yeni Osmanlılar ya da ondan sonraki aşamada bu nitelikteki hareketleri sürdüren Jön Türkler, düşüncelerini ve ülkedeki politik kararlara şu ya da bu biçimde ulaştırmak istedikleri etkileri, çıkardıkları dergi ya da gazeteler aracılığıyla iletmişlerdir. O dönemde gazete ve dergi siyasal katılımın önde gelen ve belki de tek aracıydı. Türkiye'de parti kavramı, bugünkü parlamenter düzenlerdeki karşıtlığıyla ilk defa 1908 Devrimi'nden sonra belirginleşmiştir. Hatta bu devrimden sonra bile uzun süre Türk siyasal hayatına egemen olan, partilerden daha çok o partilerin kaynaklandığı dernekler olmuştur. Hatırlarınızdadır ki, İttihat ve Terakki 1913'e kadar temelde bir dernek olarak görev yapmıştır. Parti ya da o günlerin deyimiyle Fırka oluşumu İkinci Meşrutiyet'in ülkemize getirdiği, kuşkusuz demokratikleşme süreci içerisinde önemli bir adım olarak kabul edilmesi gereken bir kavramdır. Osmanlı toplumunda Yeni Omanlılardan İttihat ve Terakki'ye kadar bütün siyasal örgütlenmeler önceleri dernek olarak oluşup su yüzüne çıkmışlardır. Hatta Milli Mücadelenin önderliğini yapan Müdafa-i Hukuk da bir dernektir. Müdafa-i Hukuk'un partileşmesi savaşın sonunda gerçekleşmiştir. Dernek olarak siyasal faaliyetlerin örgütlenmesi işin başından itibaren partilerin de bir nev'i demokratik kitle örgütü kisvesine bürünmesi sonucunu vermiştir. Sonuçta bu partiler şu ya da bu toplum katmanının amaçlarına hizmet etse bile, örgüt yapıları olarak toplumun değişik kesimlerini kapsayan ve bu kesimlerini ileriye dönük özlemlerini yansıtan kuruluşlar olarak görülmüşlerdir. Bir başka deyimle, Batı'nın toplum katmanları temeline dayanan siyasal partileşme süreci İkinci Meşrutiyet'te, hatta Cumhuriyet'in çok uzun bir süresinde görülmemiştir. Partiler ile vatandaşlar arasındaki ilişki ise vatandaşların siyasal karar sürecine katılımını sağlamaktan çok bu karar sürecini oluşturacak organlara yetki verme işlemini kolaylaştıran niteliktedir. Halk (bu deyimi geniş anlamda tüm yığınları kapsamak amacıyla kullanıyorum) sonraları partileşecek olan dernekleri bir ağlama duvarı olarak görmekten ötede algılamamış, yani siyasal katılımın etkin bir biçimde kullanılabilecek araçları olarak düşünememiştir.

Katılımın bir başka aracı olan seçimler ise, uygulanan yöntemden ötürü karar sürecine yığınların etki yapmasını engelleyecek bir biçime sahipti. Bir kere iki aşamalı olmaları büyük yığınların seçim mekanizmasına karşı tepkisini doğuruyordu. Bu tepki genellikle seçime yönelik bir ilgisizlik biçiminde yansımaktaydı. Ayrıca seçme ve seçilme haklarının değişik şekillerde kısıtlanması, örneğin sadece belli bir yaşın üstündeki erkeklerin oy verme hakkına sahip olması, gene belli bir yerde oturan ya da gayrimenkule sahip olan kişilere seçilme hakkının verilmesi gibi olgular siyasal katılımı daraltıyordu. Bu niteliklerde zaman içerisinde değişiklik yapılsa dahi gerek seçme, gerekse seçilme hakkında büyük ölçüde kısıtlamaların varlığı ortadaydı. Milli Mücadele'ye gelinceye kadar, daha doğru bir deyimle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918 silah bırakışımına karar vermesine kadar beş genel seçim yapılmıştır. Bunlardan ikisi Birinci Meşrutiyet döneminde birer yıl arayla yapılan 1876 ve 1877 seçimleridir. Diğer üçü ise İkinci Meşrutiyet dönemindeki 1908, 1912 ve 1914 seçimleridir. 1908 ve 1912 seçimleri derneklerin, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemen olduğu, yani fırkalara oranla daha bir faal olduğu seçimlerdir. 1914 seçiminde ise İttihat ve Terakki parti olarak tam anlamıyla ağırlığını koymuştur. Zaten Babıâli Baskını'ndan sonraki dönemde İttihat ve Terakki'nin dışında bir siyasal düşüncenin kamuoyuna yansıtılması düşünülemezdi.

Görüldüğü gibi üç büyük katılım aracı; basın, parti ve seçim, zaman zaman etkili bir biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Ne var ki, her üçü de etkin kullanım açısından çok kısa dönemlere sahiptir. Basının illegal yollardan siyasal karar sürecine katılmak istemesi, 1860'lardan bu yana her zaman görülmekteyse de bunun, yani bu anlamda katılımın legalize olduğu dönem sadece 1908 Devrimi'ni izleyen dokuz aydır. Seçim ve değişik toplum katmanlarının özlemlerini yansıtacak olan partileşme olayı ise İkinci Meşrutiyet'in sonuna kadar basına oranla daha az önemde görülebilir. Burada önem sözü siyasal katılım yönünden ileri sürülmüştür.

2) Milli Mücadelede Siyasal Katılımın Öğeleri

Bir ulusal bağımsızlık savaşında, bu savaşımın haklılığına inanan yığınların katılımı olmadan başarı olasılığı azdır. Türk ulusal bağımsızlık savaşı da böyle bir katılımı gerektiren değişik boyutla-

ra sahiptir Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok yorgun çıkan Osmanlı İmparatorluğu ve onun ana kaynağı olan Anadolu halkı yeni bir savaşı kolaylıkla üstlenemeyecek kadar yorgundu. Bu halkın ve bu halkı oluşturan değişik toplum katmanlarının katkısı olmadan bir savaşım ise başından yenilgiye mahkûmdu. Nitekim bu düşünce Amasya Bildirgesi'nin de ana çizgisini, yaklaşımını meydana getirmiştir. Ne var ki, savaşıma yönelik katılımın sağlanması, savaşın kazanılması kadar güç olmuştur. Milli Mücadele tarihine göz attığımızda siyasal katılım tanımı içerisine girebilecek olan öğeleri şöyle sıralayabiliriz:

— İşgallere karşı örgütlenen direnme hareketleri ve gösteriler.

— Bu direnme hareketlerini örgütlemeyi, bunun da ötesinde en azından Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu yörelerin hakkını korumayı amaçlayan kongreler.

— Silahlı direnme örgütlerini meydana getiren ve bütünüyle Kuvayı Milliye dediğimiz gerilla harekâtı,

— 1919 ve 1920 seçimleri,

— Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Bütün bu öğeler belirli oranda savaşım kararlarına katılım sürecini oluşturan, bu süreç içerisinde değişik yerlere sahip olan araçlardır. 1918'in ekiminde, yani silah bırakışımında, bir direnme ya da savaşımı düşünecek hemen kimse yoktur. Aydınlar kurtuluş yolunu, ABD Başkanının savaşın bitiminden önce yayımlanan ilkelerine dayanarak sağlamayı yeğliyordu. Bu arada alışılageldiği üzere İngiltere, ABD ve hatta Fransa gibi ileri sanayi ülkelerinin iyi niyetlerine güvenenler de bulunmaktaydı. 1912'den bu yana, yani 1918'e kadar sürekli olarak savaş alanlarında çarpışıp evlatlarını, eşlerini, babalarını yitirmiş, yoksul kalmış yığınlar ise kendi yaşam savaşlarından başkasını düşünmeyi akıllarına bile getirmiyorlardı. Kemal Tahir'in ustaca belirttiği gibi genel bir yorgunluk, bezginlik ve karamsarlık tüm topluma egemendi. Başta aydınlar olmak üzere kimse, içinde bulundukları durumu gerçek nedensellik ilişkileri içerisinde çözümlemeyi beceremediği gibi, klasik "ne yapmalı" sorusuna da geçerli bir yanıt veremiyordu. O günlerin yayın organlarına, yapılan kulüp toplantılarına, yayımlanan broşür ve kitaplara göz atıldığında da yargılarımızın çeşitli örnekleri görülebilir.

Toplumda aydınlardan başlayarak halk yığınlarına kadar uzanan bu bezginliği ortadan kaldıran, onu yeni bir derlenişe

doğru yönelten ilk hareketler, düşmanların yani müttefik devletlerin davranışları olmuştur. Bu davranışlar bir yerde ilk direnişleri ortaya çıkartmış, "ne yapmalı" sorusuna doğru ve etkin bir yanıt bulmak yolunda olumlu adımların atılmasına neden olmuştur. Bundan ötürüdür ki, Milli Mücadele'de katılım konusu ele alınırken, bu katılımın yükselmesine neden olan söz konusu kışkırtıcı hareketlerin sonunda, bir yerde (bu deyimi korkarak kullanıyorum) kendiliğinden diyebileceğimiz biçimlerde başlayan ilk hareketler, yani bağımsız direnme örgütleri ve gösteriler önemlidir. Milli Mücadele'de siyasal katılım konusunu araştırmaya yönelik çalışmalarda bu ilk direnme örgütleri ve gösterilerle, onların oluşumunu kışkırtan olaylara göz atmakta her zaman yarar vardır. Bizde 1918'in Ekim ayında başlayan ve 1919 seçimlerinde noktalanan, siyasal katılım açısından toparlanma dönemi diyebileceğimiz bir süre içerisinde görülen kışkırtmalara, bunlara yönelik direniş örgütlerine ve gösterilere değinerek, ulusal kurtuluş savaşımızın bu ilk kendiliğinden doğan dolaysız katılım örneklerine kısa da olsa bir göz atacağız.

3) Filizlenen Direnme

Direnme hareketinin ilk kaynağı İstanbul'dur. İstanbul direnişinin kökleri, savaşın son günlerine kadar uzanır. Talat Paşa hükümeti istifa etmeden birkaç gün önce Talat Paşa, ünlü İttihatçılardan olan, bir ara İaşe Nazırlığı da yapan Kara Kemal ile Miralay Vasıf (Kara) Bey'i bir direnme örgütü kurmakla görevlendirmişti. Kara Kemal, Talat Paşa'dan bizzat aldığı bu emri Kara Vasıf Bey'e şöyle yansıtmıştır: "Talat Paşa'dan giderken aldığım emir gereğince İttihatçılıkta sebat edecekler, yani İttihatçı kalmaya devam edecekler bir gizli örgütün çevresinde birleştirilmelidir; bu gizli örgütün bir de gizli parolası olacak, bu parola üyeleri birbirine tanıtmaya ve eylemlerinde ortak bir çizgiyi izlemeye yarayacaktır. Talat Paşa'yla parola olarak *karakol* deyimi üzerinde anlaştık. Bu isim her ikimizin isimlerininin başındaki kara kelimesinden doğmuştur." Böylece gizli bildirilerinde K. R. rumuzunu kullanan Karakol örgütü kurulmuştur. Bu örgütte Kara Kemal, Kara Vasıf Bey, Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Şükrü, Refik İsmail, Miralay Şevki Beylerden başka İttihat ve Terakki'nin ünlü Teşkilatı Mahsusası'nın merkez komitesindeki birçok kişi de bulunmaktaydı. Bu örgüt Anadolu direnme hareketine katılacak

subayların İstanbul'dan kaçırılmasında önemli roller oynamıştır. Anadolu'ya kaçırma işlemini, örgüt tarafından Kocaeli Menzil Kumandanlığı'na tayin ettirilen Yenibahçeli Şükrü Bey düzenlemekteydi. Miralay İsmet (İnönü), Kavaklı Fevzi (Çakmak) gibi birçok kişinin Anadolu'ya gitmesini bu örgüt sağlamıştı.

İstanbul'daki direnme hareketi sadece Karakol örgütünden ibaret değildi. Mahallelere kadar uzanan, aydınların ve subayların önü çektiği birçok örgütün varlığını bilmekteyiz. Bu direnme örgütleri özellikle Müslüman halkın yoğun bulunduğu yörelerde filizlenmiştir. Bu konuda ilk harekete geçen semt Topkapı'dır. Topkapı ve Şehremi'nde oturan iki subay arkadaş ilk silahlı direnme örgütlerinden birini kurmuşlardır. Topkapı örgütünün eylemlerinde önde yer alan militan, Canbaz'ın damadı diye anılan Hakimzade Topkapılı Mehmet'tir. Bu örgüt, düşman girişimleri acımasız bir düzeye ulaşmaya başladıkça, semtin ileri gelenlerini ve halk yığınlarını da arkasına alarak büyümeye başladı. Örgütün eylemlerinde görev alanlar arasında imamlar ve hocalar da bulunmaktaydı. Topkapı'daki direnişin genişlemesinden endişe duyan Hürriyet-i İtilâf, İngiliz Muhipleri Derneği gibi işbirlikçi kuruluşlar, bu direnişi kırmak için aynı semtte "Fıkaraperver" derneği kurarak, parasal yardımlarla halkı direniş örgütlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Eyüp Sultan'da ilk direnme örgütünü kuran kişi Hafız Kemal Bey'dir. Hafız Kemal Bey, örgütün çekirdeğini Feshane fabrikalarının işçilerinden oluşturmuştu. Eyüp iskelesi dolaylarındaki Reşadiye Okulu Müdür Muavini Fikri, aynı okulun fizik öğretmeni Murtaza, Feshane fabrikası ustabaşılarından Kazak Mehmet bu örgütün temelini oluşturan militanlardı. Rami Kışlası'nda üstlenen Fransız ordusuna mensup Müslüman askerler cuma namazı için Eyüp Camii'ne geldikçe, sözünü ettiğimiz direnme örgütünün üyeleri bu askerlerle ilişki kurarak, bir anlamda antiemperyalist cephe oluşturma girişimlerinde bile bulunuyorlardı.

Bakırköy'deki direnme örgütü, Binbaşı Cemal Bey tarafından kurulmuştur. Bakırköy Eczanesi sahibi Hulusi Bey ile bu eczanede çalışan kalfa İlhami Beyler de bu örgütün çekirdeğini oluşturdukları gibi, birçok eylemin de içinde görev almışlardır. Kadıköy'deki direnme örgütünün öncüleri tarikata mensup şeyh Münip Efendi ile oğludur. Bu örgüte sonraları aralarında kadın-

lar da olmak üzere birçok Kadıköylü katılmıştır. Örneğin ünlü operatör Cemil Paşa, Hakkı Şinasi Paşa, Dr. Hayri Bey ile eşi Hayriye Hanım ve Kocabaş Arif Bey ile eşi bunlar arasında sayılabilir. Çengelköy vapur iskelesinin yanındaki yalı bu örgütün gizli karargâhı gibi çalışmıştır. Bu köy yöresinde oturan birçok Türk, bu örgütün eylemlerinde fiilen görev almıştır.

İstanbul'da semt semt yayılan bu direniş örgütlerinden belki de en ünlüsü Kasımpaşa'daki örgüttür. Bu örgüt Bahriye Binbaşısı Muhittin Bey tarafından kurulmuştu. Muhittin Bey'in ailesi uzun süredir Kasımpaşa'da oturduğu için yöre halkı tarafından sayılır ve sevilirdi. Kasımpaşa örgütünün diğer direnme örgütlerinden daha etkin hale gelmesinin bir nedeni de Muhittin Bey'in Kasımpaşa dolaylarındaki deniz kuvvetlerine ait depolardaki silah ve cephaneden önemli bir bölümünü örgüt üyelerine dağıtabilmiş olmasıdır. Bundan ötürü Kasımpaşa'da birçok ev ve sokak silahlı savunma olanaklarına sahip hale gelmişti. Ünlü Rum eşkıyası Hrisantos'un yatağı olan Kurtuluş'tan sık sık Kasımpaşa'ya inerek buradaki Türk karakollarına baskın vermesi, Kasımpaşa örgütünün uyanık olmasını gerektiriyordu. Kasımpaşa örgütünün uyanıklığına bir başka kanıt da, Salim Bey'in geniş bahçesinde örgüt üyelerine bomba atış talimleri bile yaptırabilmiş olmasıdır.

İstanbul'daki bir başka direniş örgütü de Kurmay Albay Mustafa (Muğlalı) Bey'in kurduğu ve Beyazıt'tan Aksaray'a kadar olan bölgeyi içeren çalışmasıdır.

İstanbul'daki bu direniş örgütlerinin içerisinde ön saflarda yer alan, eylemlerde sık sık yararlıkları görülenlerin başında emekçiler gelmekteydi. Emekçilerin yeni örgütlerin kurulmasında da önemli rolleri olmuştu. Vefa semtindeki "Anasırı İslamiyeyi", yani Müslüman unsurları milli direnme saflarına kazandıran İstanbul limanı deniz işçilerinden Siirtli Mehmet Ali Çavuş ile Arabacılar kâhyası Kazım Bey'dir. Galata'dan Kuruçeşme'ye kadar bütün liman işçileri gizli direnme örgütlerinin emrinde çalışıyorlardı.

Bunlara bir de Ethem Pehlivan'ın Üsküdar ve dolaylarında kurduğu örgütü eklemek gerekir. Ethem Pehlivan arabacıdır ve arabacıları örgütleyerek birçok kişinin Anadolu'ya geçmesinde büyük yararlıkları dokunmuştur. Kavaklar'a kadar boğazın Anadolu yakasındaki hemen her semtte bunlara benzer gizli direnme örgütleri kurulmuştu. Bunların birçoğunda semtin halkı, en önde geleninden esnafına kadar görev alıyordu.

Anadolu'daki bağımsızlık hareketi güçlendikçe, eşgüdümden yoksun bu direnme örgütlerinin bir çatı altında toplanması gereği de ortaya çıkmıştır. Nitekim Ankara'da TBMM Hükümeti kurulduktan sonra, onun girişimiyle kurulan ve MM (Milli Müdafa) grubu diye adlandırılan grup da bu dağınıklığın önünü almış, hepsini tek bir savaşım stratejisi çevresinde toplamıştır.

Ankara'nın eşgüdümü sağlamasına kadar bu direniş örgütleri, bir yandan işgalci ve onların yanında yer alan işbirlikçilere karşı başarılı bir savaşım verirlerken, diğer yandan da bezginliğe düşmüş olan Müslüman halkın yeniden bilenmesi ve bağımsızlık düşüncesi çevresinde bilinçlenmesi açısından büyük katkılar sağlamışlardır. Bütün bu nedenlerden ötürü, halkın ya da başka bir deyimle toplumun tüm katmanlarının bağımsızlık yönünde savaşım kararlarına katılımının ilk örnekleridir. İstanbul'u haraca kesen Rum eşkıyası Hrisantos'un öldürülmesi, İngiliz gizli istihbarat örgütü işkencecisi Bennett'in Maslak yokuşunda pusuya düşürülerek ağır biçimde yaralanması bu dağınık direniş örgütlerinin başarılı savaşımlarından sadece birkaç örnektir. Bu örgütler, bir önce de altını çizdiğimiz gibi yorgun eski savaşçıların yeniden bilenmesine, halkın savaşım kararına yürekten katılmasına neden olduklarından ötürü, silahlı başarılarından daha bir önde ve saygıyla anılacaklardır. Ayrıca İstanbul'daki direniş örgütlerine, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Fransız direniş örgütlerinin bir benzeri olarak bakmak da mümkündür. Orada bu örgütler bir partinin (Komünist Parti) öncülüğünde kurulduğu gibi, İstanbul'da da İttihat ve Terakki'nin kalıntıları üzerine bina edilmiş, zamanla diğer yığınların (hem de silahlı olarak) katılımı sağlanmıştır.

Düşman işgallerinin Ege'de, Güney Doğu Anadolu'da ve Doğu' da başlattıkları silahlı direnişler, yöresel hareketler olarak nitelenmekle birlikte, gene de o yöre halkının, önce bir katmanının, sonraları ise hemen tümünün katılımıyla gerçekleşebilmiştir.

4) Zulüm, Baskı ve Divan-ı Harb Kararlarının Yükselttiği Karşı Koyma Bilinci

Silah bırakışımından sonra gelen iki sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile Tevfik Paşa'nın dengeci ve müstereddit tutumu İttihat ve Terakki'nin politik karşıtlarıyla müttefikler tarafından iyi karşılanmamıştı. Bu iki sadrazam ne muhalifleri ne de Mustafa Kemal gi-

bi bağımsızlık savaşından yana olanları memnun edebilmişlerdi. Nitekim Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra, 4 Mart 1919'da, birinci Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Bu kabineyi ünlü işbirlikçilerden Refii Cevat (Ulunay) yazdığı makaleyle "sefa geldiniz arkadaşlar" sözleriyle karşılıyordu. Muhaliflerin ve müttefiklerin Damat Ferit hükümetini heyecanla karşılaması, özellikle İttihatçılara ve Millicilere karşı sert bir uygulamanın başlayacağının ilk işaretiydi. Eldeki bulgular göstermektedir ki, Damat Ferit hükümetinin üç görevi vardı: Müttefiklerin istedikleri yumuşaklıktaki bir yönetimi sağlamak, barış antlaşmasını imzalamak, İttihatçılar ile azınlıklara sert muameleler yaptıkları iddia edilen üst derecedeki memurları yargılayıp tarih sahnesinden silmek. Özellikle bu son görevi, bir nev'i savaş suçluları muhakemesi gibi de tanımlayabiliriz. Bu konuda ilk adım Tevfik Paşa'nın sadareti zamanında atılmıştır. Savaş sonunda yapılan tüm yayınlar ve demeçler Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin azınlıklara eziyet etmiş olanları cezalandırmak istedikleri noktasını işlemekteydi. Bu tutum Osmanlı hükümetlerinde bu gibi davranışlarda bulunanları cezalandırırsak müttefiklere daha iyi hizmet etmiş oluruz, onların düşüncelerini paylaştığımızı gösteririz sanısını uyandırmıştı. İşte Tevfik Paşa'nın sadareti zamanında alınan 14 Aralık 1918 tarihli Bakanlar Kurulu kararının amacı, bu sanıyı gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Sözünü ettiğimiz bu Bakanlar Kurulu kararında tehcir, yani azınlıkların göçe mecbur edilmeleri sırasında suç işlemiş olanları yargılamak için bir harp divanının kurulması öngörülüyordu. Bu harp divanı 16 Aralık 1918'de kuruldu. Divanda üç eski asker bulunmaktaydı. Bunlardan Nadir Paşa İzmir'i kolaylıkla Yunanlılara teslim eden kumandan, Nemrut lakabıyla anılan Süleymaniyeli Mustafa Paşa da Mustafa Kemal'in idam hükmünü veren kişi olarak sonradan tanınacak olan kişilerdir. Bu harp divanının faaliyeti Tevfik Paşa'nın sadareti sırasında çok sınırlı kalmış, hatta üyelerinden yukarıda saydıklarımızın dışındakilerden birçoğu istifa etmişti. Ne var ki, Damat Ferit Paşa Hükümetinin iktidara gelişinden sonra konu yeniden canlandı. Ferit Paşa Hükümeti 8 Mart 1919'da çıkardığı bir kararnameyle, bu divanı harbi akçalı haklar yönünden takviye etmiş; azınlıkları tehcire zorlayanları, devleti savaşa sokanları, halkı birbirine kırdıranları, ulaştırma arabalarını özel çıkarlar sağlama amacıyla kullananları yargılama konusundaki yetkilerini daha bir belirleyerek artırmıştır. Bu karar yolunda İttihatçılara yö-

nelik bir sürek avı başlamıştır. Bu alınan tedbirler açısından Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in "Moniteur Oriental" gazetesine verdiği demeç, daha başka boyutları da gündeme getirmiştir. Cemal Bey söz konusu gazeteye İttihat ve Terakki'nin sekiz yüz bin Ermeniyi katlettirdiğini, dört yüz bin Rumu tehcir ettiğini ve dört milyon Türkü de ifna ettiğini söylemiştir. Doğal olarak bu iddialar müttefik basınında fazlasıyla yankı bulmaktaydı. Harp divanının yeni yetkilerle donatılması bir yandan kamuoyunu, büyük yığınları derinden sarsan mahkemelerin yapılması, diğer yandan da birçok eski politikacı, yazar, düşünür, aydın vb. kişilerin Bekir Ağa Bölüğü'ne katılması sonucunu vermişti. Muhaliflerin bu aydın, düşünür ve yurtsever avının heyecanı içinde ne dediklerini bile bilemez hale geldiklerini saptamaktayız. Gazeteler her gün boy boy yeni tutuklama haberleriyle dolup taşarken, yurtdışına kaçan başta Talat Paşa olmak üzere diğer ileri gelenlerin de İstanbul'da bulundukları haberleri ortaya atılmaktaydı. Basında Refii Cevat (Ulunay) en şiddetli yazılarını bu dönemde yazmıştır. Alemdar Gazetesinin 12 Mart tarihli sayısındaki başyazısında Refii Cevat, "Sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması gereken bu kafalar kütükler üzerinde kesilip günlerce senk-i ibrette kalmalıdır" diyordu. Ertesi günkü başyazısı ise, "Daha ziyade şiddet, daha ziyade şiddet, daha ziyade şiddet" narasıyla son bulmaktaydı. 3 Nisan tarihli sayıda ise, "Bu adamlar için ölümden daha hafif bir ceza hatırımıza gelmiyor" diye yazısını bitirmekteydi. İttihatçı adıyla yapılan, ulusal bağımsızlıktan yana olan aydınların, yurtseverlerin avı bir sar'a nöbeti gibi sarmıştı işbirlikçileri. Tutuklananlar Bekir Ağa Bölüğü'nü doldurdular. Burası eski Harbiye Nezareti'nin, yani bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin Marmara'ya bakan köşesindeki (Eski Anatomi Enstitüsü) iki katlı binadır. Bu binanın koğuşlarını dolduran tutuklulaın adlarını (sadece birkaçını) sayarsak, söz konusu avın boyutunu daha bir anlamış oluruz: Eski sadrazamlardan Prens Sait Halim Paşa, eski şeyhülislamlardan Ürgüplü Hayri Efendi, Mithat Şükrü Bey, İstanköylü Şükrü Kaya, Yunus Nadi Bey, Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin ünlü Maarif Nazırı Şükrü Bey, Ferik Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası), Ferik Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi), Hüseyin Cahit (Yalçın), Ali (Çetinkaya). Sonradan bu siyasi tutuklulardan altmış kadarı İngilizler tarafından Malta adasına götürülmüşlerdir.

Bekir Ağa Bölüğü'nden gizli örgütlerin yardımıyla kaçırılanlar olmuştur. Örneğin Küçük Talat Paşa bunlardan biridir. Kaçanlardan bazıları sonradan yakalanmıştır. Bunlardan Diyarbakır Valisi Çerkez Reşit Bey Beşiktaş'ta Haseki Tarla mevkiinde kıstırılarak intihara mecbur edilmiştir. Bu olayı o günlerde çocuk yaşta olan bir görgü tanığının, yüksek mühendis Muzaffer Çelik'in kaleminde aynen yansıtalım: "Nişantaşında, Topağacı mevkiinde Fehmi Paşa konağındaki Nişantaşı Sultanisi'nde okuyordum. Bir gün arkadaşlarla top oynarken Fransız ve Türk polislerinin bir adamı kovaladıklarını gördük, biz de takibe koyulduk. Tıknazca, sivil giyinmiş, gözlüklü bir zatın Ihlamur deresine doğru koştuğunu gördük. Polislerin elinde tabanca vardı. Onu yakalayamıyorlardı. Şimdi bile yerini tayin edebileceğim bir ağacın dibinde bu zatın intihar ettiğini gördük."

Harp Divanı'nın verdiği en sert kararlardan biri de Boğazlayan Kaymakamı, Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey'in idam kararıdır. Kemal Bey dünya savaşının son yıllarında Boğazlayan Kaymakamlığı ve Yozgat Mutasarrıf vekilliğinde bulunuyordu. Çarlık ordularının Sivas'a kadar gelmesi, bu orduların arkasına sığınan Ermeni çetelerin yöredeki Müslüman halk üzerinde büyük ve onulmaz yaralar açacak zulümler yapması üzerine, hükümetin aldığı bir karar şifreyle kendisine bildirilir. Bu şifreli emirde aynen şöyle denmektedir: "Kazanız dahilinde bulunan bilumum Ermenileri yirmi dört saat zarfında yola çıkaracaksınız. Bunların sevk edilecekleri istikamet Suriye'dir. Şifrenin alındığının acele bildirilmesi." Kemal Bey emri aynen uygulamıştır. Nitekim Divan Başkanı Mustafa Paşa karşısında Kemal Bey kendini şöyle savunmuştur: "Ben emir aldım. Bir memur aldığı emre itaatla mükelleftir. Ben sürgün olarak kasabadan çıkarılanlara en insani harekette bulundum. Nitekim şimdi de hiç bir vicdani azap duymuyorum." Bunun üzerine Mustafa Paşa oturduğu riyaset makamından hakaret dolu bir sesle şöyle bağırmıştır: "Kış kıyamette bu kadar insanı çoluk çocuğu ile dağlara, yaylalara sürerken Allah'tan hiç korkmadın mı? Hem üstelik jandarmalara onları süngülemelerini de emretmişsin, ya buna ne dersin." Kemal Bey bu ve buna benzer iddiaları kesin bir tavırla reddetmişse de sonuç değişmemiştir. Karar idamdır...

Kemal Bey'in idamı, hiç kimsenin önceden kestiremeyeceği gösterilere neden olmuştur. İdam akşamüstü yapılacaktı. Ama sabahın ilk saatlerinden itibaren Beyazıt meydanına insanlar akı-

yordu. O günlerdeki görgü tanıklarının anlattıklarına göre saat dördü geçiyordu ki yollar ve tüm meydan, çevredeki binaların damlarına kadar dolmuştu. Onbinlerce insan Beyazıt'a koşmuştu. Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin rektörlük binasının Beyazıt meydanına bakan tarafına idam sehbası kurulmuştu. Sehpa jandarma ve polis kordonuyla çevrilmişti. Arka planda ise İngiliz ve Fransız silahlı kuvvetlerine ait birer müfreze de yer almıştı. "Güneş Süleymaniye camiinin arkasından batarken ortalığa akşamın pembe alacakaranlığı sinmişti." O günü anlatan gazeteler olayın hikâyesine bir önceki cümle benzeri betimlemelerle giriyorlardı. Bundan sonrasını gene o günlerdeki basından izleyelim. "Birden bire onbinlerce kişi sustu. Üzerinde Daire-i Umur-u Askeriye yazılı Harbiye nezaretinin kapısından bir müfrezenin çıktığı görüldü. Süngülü erlerin arasında, yüzü solmuş, üzerinde beyaz bir gömlek bulunan, otuz beş yaşlarındaki Kemal Bey bulunuyordu. Son sözü olup olmadığı sorulduğunda halka dönerek şunları söylediği duyuldu: 'Vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum aldığım emri yerine getirdim. Görevimi yaptığıma vicdanım emindir. Son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Yabancı ülkelere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet budur diyorlarsa, kahrolsun böyle adalet.' Bu sözleri duyan bütün Beyazıt meydanı hep bir ağızdan tekrarladı: Kahrolsun böyle adalet. Halk hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Meydan tam bir matem manzarasına bürünmüştü. İşte tam bu sırada, bugünkü Rektörlük binasının pencerelerinden birinde olayı izleyen Adliye Müsteşarı, İngiliz Muhipleri Derneği üyesi Sait Molla: söyletmeyin bu alçak herifi, asın bu köpeği, ne duruyorsunuz itoğlu itler, diye bağırdı. Kemal Bey'in cansız vücudu bir kaç kere darağacında sallandı." Onbinlerce Türk o gün Beyazıt meydanında işgalin ne demek olduğunu böylesine somut ve acı bir örnek üzerinde, bizzat görerek anladı. O gün gece geç saatlere kadar polis ve jandarma Beyazıt meydanındaki yığınları dağıtamadı.

Kemal Bey'in cenaze töreni işgale karşı, işgalde somutlaşan emperyalizme karşı görkemli bir gösteri biçimine dönüştü. Tıbbiyeliler bir çelenk hazırlayarak üzerine "milli şehit Kemal Bey'e" sözcüklerini yazmışlardı. Cenaze evin kapısından çıkarıldığında imam, orada bulunan kalabalığa Kemal Bey'i nasıl tanırsınız diye sordu. O zaman bütün bulunanlardan tek bir ses yükseldi: "Kahraman tanırız, milli şehit tanırız, yurtsever tanırız." Osmanağa Camii'nden Altıyola doğru yürüdükçe kalabalık iyice

büyümüştü. Kızıltoprak'taki aile mezarlığına kadar tabut eller üzerinde taşındı. Bütün evlerin pencerelerinden yaşlı gözlü insanlar bakıyor, yol üzerindeki kahveler bir anda boşalıyordu. Cenaze töreninin ertesi günü yayımlanan Alemdar Gazetesinde Refii Cevat şu sözlerle işbirlikçi tutumunu bir kere daha sergiledi: "Devletin resmi üniformasını taşıyan bir sürü haydut, devlet tarafından asılmış bir haydutun cenazesine karışarak kargaşa yaratmışlardır. Bunların da yakalanarak cenazesine katıldıkları haydutun akibetine uğratılmaları gerekmektedir."

İstanbul'un işgali, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in idamı, siyasal partilerin birbirlerine düşürülerek bağımsızlık mücadelesine yönelik gücün kırdırılması, nihayet İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali emperyalizmin Türkiye üzerindeki oyunlarını, yorgun savaşçılar haline dönüşmüş insanlara bile öğretti. Önce aydınlar, sonra Müslüman Türk halkı "düveli muazzama" diye adlandırılan emperyalizmin kara pençesini açıkça görmeye başladı. Silah bırakışımından sonra gelişen olaylar, bağımsızlık savaşımına doğru bilinçlenmeyi, bunun da ötesinde savaşım kararlarına katılım gereğini duyuruyor, bu yöndeki eylemler güçleniyordu.

5) İlk Kurşun

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin tarihi 15 Mayıs 1919' dur. Kentin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararı Paris'te toplanan zirvede alınmıştı. Bu kararın alınmasında İngiltere'nin payı büyüktür. Bilindiği üzere o dönemde İngiltere, İtalyanların Adriyatik ve Adalar Denizindeki bazı faaliyetlerinden kuşkulanmaktaydı. İzmir yöresinin Yunan egemenlik alanına girmesiyle İtalyanlara karşı bir denge oluşturmak istiyordu. İngiltere Başbakanı, 5 Mayıs 1919'daki toplantıda somut teklifini gündeme getirmiştir. İzmir'in Yunan kuvvetlerince işgaline karar verilince 7 Mayıs 1919'da Venizolos zirve toplantısına davet edilerek yapılacak harekâtın genel planı konusunda bilgi vermesi istendi. Venizolos bu toplantıda iki ya da üç tümeni hemen İzmir'e gönderebilecek durumda olduklarını belirtti. İzmir'deki Rumların karaya çıkacak Yunan askerlerine yardımcı olacaklarını, işgal konusunda gizliliğin korunması ve ancak son dakikada Türklere haber verilmesi halinde ciddi bir direnişin de yapılamayacağını sözlerine ekledi. İşgalin planlanmasına ilişkin, ayrıntıya kadar inen

toplantılar 12 Mayıs'a kadar sürmüştü. Harekâtın en küçük noktalara kadar planlanmasından sonra durum bir emri vakiyi andırır biçimde İtalya'ya bildirilmiş, onlar da "de facto" durumu kabulden başka bir çare görememişlerdir.

Kararın alınmasından sonra Venizelos Atina'ya şu telgrafı çekmiştir: "Yüksek konseyin bugünkü toplantısında hazır beklemekte olan Yunan çıkarma kuvvetlerinin derhal İzmir'e hareket etmeleri konusunda karar aldığı şu anda bana bildirildi. Karar ittifakla alınmıştır. Yaşasın millet". Haber, Çarşamba günü bütün Atina'ya yayılmış gösteriler yapılmaya başlanmıştı. İzmirli Rumlar işgal haberini 13 Mayıs 1919 günü akşamüstü öğrendiler. Aya Fotini Kilisesi'nde düzenlenen bir toplantıda Yunan konsoloshanesinden Mavredi, Venizelos'un bir mesajını okudu. Bu mesajda şunlar belirtilmekteydi: "Yunanistan İzmir'i işgal etmek üzere barış konferansı tarafından memur edildi. Asırlarca beklenen emelimiz tahakkuk etmiştir. Milletimiz idrak etmektedir ki bu karar konferansı idare edenlerin vicdanında Enosis'in yer bulmasından sonra verilmiştir." İzmir'in işgal kararını bu sözlerle bildiren Venizelos, İzmir Rumlarının diğer halklara karşı taşkınlık yapmamalarını, özellikle İtalyanları kışkırtacak hiçbir eylemde bulunmamalarını istedikten sonra bildirisini şöyle bitirmekteydi: "Yunanlı Küçük Asya'dan ricamın faydasız kalmayacağını ve İzmir'in kendisini, ihyayı milli incilini getirmek suretiyle yakında ziyaret edebileceğimi ümid ederim."

Yunan işgali İzmir'de 14 Mayıs çarşamba günü kentin en ücra köşelerine kadar bir söylenti biçiminde de olsa duyulmuştu. Ne var ki, Osmanlı makamları müttefiklerin böyle bir kararından habersiz gözüküyorlardı. Örneğin İzmir Valisi gazetelere gönderdiği tekziplerle işgal kararını bilmezden geliyordu. Fakat Müslüman İzmir halkı olayı dehşetle beklemeye başlamıştı. Aydınlar ile bazı subaylar arasında "ne yapabiliriz" sorusu yaygınlaşıyordu. 14 Mayıs günü öğleden sonra 14-14.30 sıralarında İngiliz ve Fransız kuvvetleri işgalin güvenlik içinde geçmesini sağlamak için, kent çevresindeki istihkâmlardan bazılarını işgal ettiler.

İzmir'in işgal edileceğini ilk olarak Gümrük Müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey duymuştu. Hemen Gümrük Memuru Tahir Bey'e giderek durumu anlatıp, hiç olmazsa Osmanlı hükümetine ait olan kasadaki paraların İstanbul'a gönderilmesi için tedbir almasını ister. Tahir Bey paraları kurtarabilmek için resmi

daireler nezdinde birkaç teşebbüste bulunur. Ne var ki Polis Müdürü Cemil Bey kendisini yanına çağırarak, yalan haber yaymak suçundan tutuklanacağını bildirir. İşte bu sırada Aya Fotini Kilisesi'ndeki toplantıya ilişkin haberler bütün İzmir'e yayılır da Tahir Bey tutuklanmaktan kurtulur.

14 Mayıs çarşamba günü Türkler arasında çaresizlik ve karamsarlık iyice yaygınlaşmaya ve son direnç arzularını kıracak boyutlara erişmeye başlamıştı. Öğleden sonra Kazım (Özalp) Bey söylentileri duymuş, işin aslını öğrenmek üzere Kemeraltı girişindeki askeri kıraathaneye gitmişti. Burada her kafadan bir ses çıkıyordu. İşin aslını öğrenmek üzere eskiden kurmay subaylığını yaptığı Ali Nadir Paşa'ya gitti. 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa soğukkanlı görünüyordu. Kazım (Özalp) Bey'e "yok öyle birşey" dedi, "yalnız İstanbul'da olduğu gibi bazı tabyaları Yunanlılarla birlikte işgal edecekler. Durum bundan ibaret." Kazım (Özalp) Bey askeri kıraathaneye döndüğünde kalabalık daha da artmıştı. Ali Nadir Paşa'yla yaptığı konuşmayı oradakilere yansıtınca, kalabalık arasından bir subay, "Paşa doğru söylemiyor albayım, Yunanlılar yarın saat sekizde İzmir'e çıkacaklar" diye sözünü kesti...

Resmi makamlardan umut kesilmişti. Vali İzzet Bey ve 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, İzmir'de yayımlanan gazetelere tekzip göndermekten başka bir şey yapmıyorlardı. Çaresizlik ortalığı kaplamıştı. Konak meydanında ne yapacağını bilmeyen binlerce insan oradan oraya çırpınırcasına koşuşuyorlardı. İşte bu sırada Mustafa Necati Bey'in teklifiyle Sultani Salonu'nda bir toplantı yapıp karar almayı yeğleyenler oraya doğru gitmeye başladılar. Böyle durumlardaki her toplantı gibi konuşmalar gereksiz uzuyor, dişe dokunan bir karar alınamıyordu. Alınan tek karar "Müdafa-i Vatan Komitesi"nin adının "İlhak-ı Red Heyeti Milliyesi" biçiminde değiştirilmesi oldu. Tartışmalar devam ederken adı değişen bu komite, Vali İzzet Bey'e bir heyet gönderdi. İzzet Bey, "Boşuna telaş ediyorsunuz, ortada endişe edecek bir şey yoktur, bunlar hep İttihatçıların uydurdukları masallardır, merak etmeyin hükümet her türlü tedbiri alacaktır" diyerek heyeti hem teskin etmeye hem de başından savmaya çalıştı. Heyet valiyle konuşurken, Sultani'deki tartışmaların bir sonuç vermeyeceğini gören gençlerden biri, "Efendiler silahtan başka bizi savunacak vasıta yoktur" dedi. Toplantıda bulunan Müsavat Gazetesi sahibi Avukat Sadık ile Salepcizade Niyazi Bey gençlerin bu

teklifine şiddetle karşı çıktılar. "Olmaz memleketi yangına veririz" diye silahlı savunma teklifine karşı direndiler. Oradaki bozguncuların tüm direnmelerine karşın, toplantıda bulunan çoğunluk bir miting tertip edilerek İzmir halkının işgale karşı olduğunu dünyaya ilan edilmesi doğrultusunda bir karar aldı. İzmir halkını bu mitinge davet eden bildiri Anadolu Matbaası'nda basıldı. Bildiride şu noktalar belirtiliyordu:

> Ey Bedbaht Türk! Wilson prensipleri unvanı insaniyetkâranesi altında senin hakkın gasp ve namusun katl ediliyor. Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunana iltihakı memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunana verildi. Şimdi sana soruyorum Rum senden daha mı çok, Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın. Artık kendini göster, tekmil kardeşlerin maşatlıktadır, oraya yüzbinlerle toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster, ilan ve ispat et. Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok; fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitleyi kaâhire vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir, geri kalma. Hüsran ve nekbet fayda vermez, binlerle, yüzbinlerle maşatlığa koş ve heyet-i milliyenin emrine itaat et.

O gece genç, yaşlı, zengin, fakir demeden binlerce İzmirli maşatlığa koştu. Konuşanlar, Yunan işgaline karşı silahlı direnmeden başka çarenin var olmadığını söylediler. Bu arada, İtilaf Devletleri'nin kentte bulunan kumandanlıklarına bir heyet gönderilerek, eğer bu iş yapılacaksa Yunanlılar tarafından yapılmaması istenmişti. Maşatlıkta yakılan meşalelerin çevresinde bekleyen binlerce insan gelecek cevapları, daha doğrusu bir umut olarak gördükleri olumlu cevapları boşuna beklediler. Gelen tek ışık limanda demirli müttefik donanmasının projektörlerinden başkası değildi. Bu arada bütün o coşku ve karışıklık içerisinde kimsenin fark etmediği bir şey daha olmaktaydı. Bunu bir Rum matbaacı çırağı, Anadolu matbaasında çalışan bir işçiye şöyle açıklamıştır: "Siz miting bildirisini Anadolu matbaasında basarken, biz de bir başka matbaada yarın sabah dağıtılacak olan Albay Zafiriu'nun İzmir halkına işgal beyannamesini dizip basıyorduk." Tüm çabalar boştu. İşgali değil önlemek, birkaç saat daha geciktirmek gücüne bile sahip bulunulmuyordu. Miting'in sadece yüzeysel bir uyarış olduğunu fark eden bazı aydınlar ve subaylar Anadolu içinde bir direnmeyi örgütlemek ya da böyle bir direnmeye çalışmak üzere o gece ve sabahın erken saatlerinde İzmir'i terk ettiler.

Geriye kalanlar ise elleri kolları bağlı çaresiz kendilerini bekleyen sonuca boyun eğdiler.

15 Mayıs sabahı saat altı sıralarında körfez girişinde Yunan birliklerini taşıyan gemiler göründü. On altı taşıma gemisi, yanlarında korumalarına verilmiş muhriplerin himayesinde, Göztepe, Alsancak (ki o zamanki adıyla Punta) ve Karşıyaka yönünde ilerliyordu. O sırada gelenleri seyreden Ali Nadir Paşa'nın yapabildiği tek şey, kolordu kasasındaki paralarla Haziran ayı maaşlarını dağıtmak olmuştur. Basmane garında harekete hazır bir tren vardı. Gar ağzına kadar İzmir'den kaçmak isteyen Türklerle doluydu. Tren işletmesinde çalışan azınlıklardan olan memurların tüm direnmelerine rağmen katar hareket etti. Karşıyaka'ya geldiğinde Yunan gemileri de demirlerini atıyorlardı.

Bu noktada, ilk silahlı direnmeyi başlatan Hasan Tahsin Bey'in öyküsüne gelebiliriz. Gece Maşatlıktan dönen Hasan Tahsin oradaki mitingde aradığını bulamamış adamların ruh haliyle kızkardeşine olanları anlatmış ve düşünceli bir şekilde odasına çekilmişti. 15 Mayıs sabahı ise saat sekizde evden çıktı. Matbaasındaki çıraklarından Albert adlı bir musevi çocuğu ile kızkardeşine şöyle bir kart gönderdi: "Evden kat'iyen çıkma. Ben gelinceye kadar bekle. Gelmezsem Mr. Van der Zee gelip seni alacak."

Yunan gemileri Yenikale açıklarında görülmeden çok önce Kordon ve Pasaport dolayları binlerce Yunan uyruklu ve İzmirli Rum tarafından doldurulmuştu. Bütün frenk mahallelerinde Yunan bayrakları asılmıştı. İlk birlikler saat 7.30'da karaya çıkarak Alsancak ve Pasaport karakollarını işgal ettiler. Saat 8.55'te Pasaporta yanaşan Patris ve Atronidos gemilerinden çıkan Efsun alayı askerleri İzmir'e ayak bastılar. Limandaki bütün gemiler düdüklerini çalıyor, kilise çanları ortalığı gürültüye boğuyordu. Saat onda Efsun alayı Pasaport'tan Konak meydanına doğru yola çıktı. Alay Rumların taşkın gösterilerinden dolayı Pasaport'tan Konak alanına ancak bir saatte gelebilmişti. Çevredeki kahvehaneler Türkler tarafından doldurulmuştu. Konak meydanından Kemeraltı'na giden dar geçidin önü çok kalabalıktı. Bu geçidin bir yanında vilayet binası, diğer köşesinde de askeri kıraathane bulunmaktaydı. Efsun alayının önünde yerli Rumlardan oluşan bir milis kıt'ası yürümekteydi. Milislerin başında gene yerli Rumlardan bir Yunan teğmeni bulunuyordu; Fasilya mahallesinde meyhanecilik yapan bir Rumun oğlu olan Yani. Atın üstünde ilerleyen Yani'nin elinde ucu yerlere kadar uzanan büyük bir Yu-

nan bayrağı bulunmaktaydı. Hasan Tahsin'in silahı bu gürültülü alayın askeri kıraathaneye yaklaştığı sırada patladı. Önce hiç kimse bir şey anlamadı, sesler birden kesildi. Atın üstündeki teğmen Yani kanlar içinde yere devrildi. Bu şaşkınlıktan yararlanan Hasan Tahsin ve yanındaki birkaç Türk silahlarını ateşlemeye devam ediyorlardı. Sonra Efsun alayının makineli tüfekleri işlemeye başlayınca ilk yere düşen gene Hasan Tahsin'dir. Yunanlılar bu ilk kurşunun intikamını sivil halktan pek kanlı bir biçimde almıştır. Konak ve çevresinde ve Kordon boyunda kan akarken İngiliz işgalindeki postahanede telgrafçılar boş durmuyorlardı. Her tehlikeyi göz önüne alarak şu telgrafı gizlice yurtiçindeki merkezlere gönderiyorlardı; "İzmir Yunanlılar tarafından işgal olundu. Şehirde katliam bütün şiddetiyle devam ediyor. Kan gövdeyi götürüyor. Hamiyetli olan, Allahını seven vatan ordusuna imdat etsin." Memurlar çektikleri her telgrafın arkasından şu notu da eklemeyi unutmuyorlardı: "Bu telgrafı eline geçirmiş olan bütün muhabere memuru arkadaşlarımızdan Allah aşkına rica ederiz, açık olan bütün hatlarla memleketin her yanına yetiştirsinler. Onlar da gönderdikleri yerlere bizim ricamızı tekrarlasınlar. Namuslarına, vatanperverliklerine, erkekliklerine havale..."

Bilindiği gibi Konak'ta patlayan ilk kurşun, dünyada yepyeni bir savaşın, ulusal bağımsızlık savaşının işareti oluyordu. Böylece, savaşın bitiminden beri kendi yorgunluğu ve bezginliği içerisinde, umutsuz bekleyen toplum yeniden canlanmaya başlıyor ve bağımsızlık yönünde direnme kararlarına ağır ağır katılmaya başlıyordu. Milli mücadelede, savaşım süreci içerisinde artarak yükselen siyasal katılımın itici ve dürtücü güçlerinden biri de bu olumsuz olay, yani İzmir'in işgalidir.

6) İşgale Karşı Yığınsal Tepkiler, Gösteriler

İzmir'in işgali direnme kararını yükselten bir başlangıçtır. O ana kadar sadece yurtsever aydınları ilgilendiriyormuş gibi görünen konu, emperyalizme karşı durma gereği, birden bütün toplum katlarında yaygınlaşmaya; yurdun türlü yörelerinde işgale ve ona yol açan emperyalizme karşı sesler yükselmeye başladı. Bunları bir karabasan gibi saran eziklik ve yenilmişlik duygusu sömürüye karşı isyan duygusuna dönüştü. O güne kadar savaşın yükünü çeken, savaş sonrasının ekonomik koşulları altında sessiz du-

ran kesimler, daha doğru bir deyimle yığınlar "Ne yapmalı?" sorusunu ciddi boyutlarda sormaya başladılar. O döneme kadar başlarına gelenlerden İttihatçıları, hatta bir yerde orduyu suçlayanlar, asıl nedeni, "Düveli Muazzamanın sömürgeciliği"ni ya görmüyorlar ya da anlayamıyorlardı. İzmir'in işgali bu konuda gözlerin açılmasına neden oldu.

İzmir'in işgalinden sonra yurdun çeşitli yerlerinde işgali kınayan, direnme arzusunu dile getiren mitingler, gösteriler düzenlendi. Yurdun en ücra köşelerinden bile telgraflar çekiliyordu. Örneğin Denizli halkı adına müftü Ahmet Hulusi tarafından çekilen telgrafta şöyle denilmekteydi: "Meşrutiyetin ilanından beri elim ve kanlı feci olaylara uğradık. Fakat bunların hiçbiri sevgili İzmirimizin Yunan kuvvetleri tarafından işgali haberinden doğan teessürleri meydana getirmemiştir. Bu sebeple bu işgali kat'iyen kabul edemeyeceğimizi ve hükümetin emirlerine hazır bulunduğumuzu arz eyleriz." Görülüyor ki, açık olmasa da tüm suçun meşrutiyetin ilanına yöneltilmesi bu telgrafta da egemendir. Emperyalizmin oynadığı oyunların farkına varma düşüncesi olgunlaşmamıştır.

İstanbul'daki müttefik sansürü İstanbul hükümetini de etkileyerek Türk toplumunun ortak direnme arzusunun yaygınlaşmasını engellemek için gerekli yayın yasaklarını koymakta geri kalmamıştır. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ilişkin ayrıntıları yazan birçok gazete sansürün hışmına uğramış, bu konudaki haber ve yorumlar çıkarıldığı için gazeteler boş bırakılmış yerlerle yayımlanmıştır. Sansürün arkasından gazete kapatma kararları gelmiştir. İletişim olanaklarını kısıtlayan bütün bu engellemelere karşın gösteriler yaygınlaşarak devam etmiştir. Bunların en önemlileri İstanbul'da yapılanlardır. İstanbul mitinglerinin direnme eylemlerinin halk katlarına inmesinde, toplumun bağımsızlık bilincine ermesinde önemli yeri vardır.

18 Mayıs Pazar günü İstanbul Üniversitesi'nde, o günkü adıyla Darülfünun'da ilk direniş toplantısı yapılmıştır. Gazetelerin haberlerine göre toplantıya katılan gençler silahlı mücadelenin başlamasını istemişlerdir. Filozof diye anılan Rıza Tevfik'in "Yapacağımız şeyi sükûnetle düşünelim. Fevkalâde bir zamandayız. Biz sopa ve silahla çıkmayacağız. Bugünü hak namına yaptıkları haksızlıkların bir vesikası olarak ortaya atmak isteriz. Bir gürültüye meydan vermeyerek, burada bize tercih edilen anasırdan hiç bir suretle aşağı olmadığımızı göstereceğiz. Yalnız adi

nümayişçilere meydan vermeyelim." biçimindeki konuşması gençlerin tepkisine yol açmıştır. Tıp Fakültesi'nde bir genç, "Kan dökerek kahramanlıkla ölmek istiyoruz, miting istiyoruz, umum darülfünunlulara, âlem-i insaniyete hitap edilmesini istiyoruz" diye konuşmuş; hukuk fakülteli bir genç ise tıbbiyeli arkadaşlarını desteklemiştir. Yüksekokul öğrencisi bir kız da aynı kürsüde erkek arkadaşlarının direniş isteklerine katıldığını bağıra bağıra tekrarlamış; "Kim demiş bir kadın küçük şeydir, bir kadın, belki en büyük şeydir" dizelerini tekrarlayarak Türk kadınlarının isteklerini dile getirmiştir.

Üniversitedeki bu toplantı İstanbul mitinglerinin ilk işareti olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı gün, 19 Mayıs 1919'da Fatih Camii'nin yanındaki alanda ilk miting düzenlenmiştir. Mitinge, o günkü gazeteler seksen bin dolaylarında İstanbullunun katıldığını yazmaktadırlar. Üniversite öğrencileri mitingin görkemli geçmesi için tüm güçlerini seferber etmişlerdir. Erkekler kollarında matem işareti olarak siyah bant taşıyorlardı. Kızlar ise "İzmir kalbimizdir" yazan rozetlerle mitinge gelmişlerdi. İstanbul mitinglerinin toplumumuza getirdiği önemli sonuçlardan biri de, Türk kadınının açık bir biçimde erkeklerin yanında, onlarla eşit koşullarda direnme istemesini kanıtlaması olmuştur.

Nitekim Fatih mitinginde meydana toplanan binlerce İstanbulluya ilk defa bir kadın seslenmiştir. Ünlü yazar Halide Edip kürsüden şunları söylemiştir: "Bugün memleketimiz taksim tehlikesi karşısında. Adım adım kendi durumumuzdaki milletleri başımıza efendi yapmak istiyorlar. Bugün İzmir, yarın Konya, öbür gün İstanbul, sonra müslüman dünyasının başı olan Türk susturulmuş olacaktır. Buna karşı ne silahımız var? Kurşun, top, bomba? Bizim bunlardan da kavi silahlarımız var. Topun yüzüne tüküren milletlerin ruhu bizde de var. Sesimizi mutlak dünya işitecektir." Halide Edip konuşmasını bitirdiği zaman meydanı dolduranlar arasında hıçkıra hıçkıra ağlayanlar çoğunluktaydı. Hukuk Fakültesi müderrislerinden Selahattin Bey, Hüseyin Ragıp ve Tahsin Fazıl Beylerin konuşmalarından sonra son konuşmayı yine bir kadın, Meliha Hanım yapmış, "İzmir'imizin uğrunda mukaddes ve kıymettar vatanımıza feda olarak ölmek ulvi bir şeydir" diyerek Fatih Camii avlusundaki heyecanı doruğa ulaştırmıştır.

İstanbul'daki Fatih mitingi yanı sıra Bursa, Trabzon, Giresun'da da aynı yönde işgali kınama mitingleri yapılmıştır.

İstanbul'daki ikinci toplantı 20 Mayıs 1919'da Üsküdar'da düzenlenmiştir. Doğancılarda toplanan otuz bine yakın kalabalık, şair Talat Bey, doktor Ferruh Niyazi Bey, Sabahat Hanım ve Naciye Hanım gibi hatipleri dinlemiş ve şu kararı almıştır: "Halkı Türklerle meskun bütün yerlerin taksim kabul etmez bir kül olduğunu hakkında evvelki günkü Fatih mitinginde ishar olunan kanaata iştirak etmiş ve gasp olunan bir hakkın istirdadı hususunda feveran edileceğini, şiddetli protesto şeklinde, matbuat vasıtasıyla bütün aleme ilan etmeye karar vermiştir."

21 Mayıs İstanbul'daki öğretmenler derslere girmeyerek üniversite konferans salonunda İzmir'in işgaline karşı bir toplantı düzenlemişlerdir. Diğer yandan 22 Mayıs'ta da Bakırköy ve Kadıköy'de kalabalık halk yığınlarının katıldığı iki kınama mitingi daha yapılmıştır. Bütün bu toplantıların belki de en görkemlisi ve filme alınarak görüntülenebileni ünlü Sultanahmet mitingidir. Bu mitingin önde geleni Halide Edip Hanımdır. Sultanahmet mitingini onun anılarından aynen yansıtalım; Halide Edip anılarında diğer toplantıları da anlatmaktadır: "16 Mayıs 1919 sabahında kolejdeki hocam Miss Dotte bana telefon etti; sen misin Halide, bu İzmir meselesine çok canım sıkıldı... İzmir mi, ne oldu İzmir'e? Yunanlılar işgal ettiler, Ya!... Bunu der demez telefonu kapadım. Ertesi günü Türkocağından telefon ettiler, bir ses, İzmir kıtâlini protesto için bir miting hazırlıyoruz, bütün talebe birlikleri buna dahildir, hemen gel dedi. Ocağın Reisi o zaman Ferit Bey'di. Ocakta tüm gençler heyecan içindeydiler. Bir tanesi cebimde, otuz lira olsa hemen İzmir dağlarına çıkacağım dedi." Bu düşünce o zaman çok yaygındı. Bir yandan direnme arzusunu simgeliyordu, bir yandan da örgütsüzlüğü vurgulamaktaydı. Tereddütler, ne yapacağını bilmemeler hareketi bir yerde şaşkınlık içerisinde bırakmaktaydı. Nitekim ilk miting olan Fatih toplantısında kimin konuşacağı konusu ortaya atılınca herkes müteredditt ve çekimser davranmıştır. Bu noktada tekrar Halide Edip'in anılarına dönelim: "Ben konuşurum dediğim zaman herkes çok sevindi, ve ilk miting yerinin Fatih olmasına karar verildi. Halk Fatih belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. Binanın üzerinde ayyıldızlı bayraklar rüzgârda sallanırken onun altında da, yani balkonun demir parmaklığının altında da bir siyah örtü sarkıtılmıştı. Kalabalığın ortasında askerler ve zabitler vardı. Hepsi nutku bekliyordu. İlk cümlem: 'Gece en karanlık ve ebedi göründüğü zaman gün ışığı en yakındır, oldu.'

Sanırız bu küçük cümle tüm bağımsızlık savaşlarının umudunu simgelemektedir. Halide Edip Sultanahmet mitinginiyse şöyle anlatmaktadır: "Bu 6 Haziran 1919'a rastlar. Sultanahmet meydanına Fuat Paşa türbesi sokağından girdim. Yanımda kaç kişi vardı, beni kim götürüyordu bilemiyordum. Kalbim o kadar atıyordu ki yürürken sallanıyordum. Fakat meydanın başına gelip de kalabalığı görünce bana sükûnet geldi. Sultanahmet camiinin minareleri mavi göğe yükselen, usta bir sanatkârın ellerinden çıkmış beyaz neyler gibiydi. Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havalarda dalgalanıyordu. Camiin önünde yerden yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı. Kürsünün önünde A.B.D. başkanı Wilson'un on ikinci prensibini temsil eden bir yazı vardı. Sade meydan değil Ayasofya'ya kadar her yeri insan doluydu. Halk o kadar sıkışmıştı ki hareket edemeyecek bir haldeydi. Askerler kalabalığın iki yüz bin kişi olduğunu söylüyorlardı. Bu kımıldanamayacak kadar sıkı olan kalabalıktan başka camiin demir parmaklıkları, damlar, camii kubbeleri dahi insanlarla doluydu. Nasıl o kürsüye yaklaşabildim farkında değilim. İki yanımda, iki önümde dört süngülü asker bana yol açıyordu. Bunların gösterdiği kardeş sevgisi ve itinasını ömrüm boyunca unutmayacağım."

Halide Edip kürsüye çıkarken bütün meydanı dolduran onbinlerce insan tekbir getirmeye başlamıştı. O güne ait haber filmlerini izleyenler kalabalığın görkemli dalgalanışını, o direnme isteğinin gönülleri dolduran imanlı haykırışını adeta duyar gibi olurlar. Halide Edip bu tekbir sesleri arasında kürsüye çıkarken neler düşünüyordu: "İnsanların kardeşliğini ve barışını ilan eden islamiyet ebedidir. Batıl inançlar ve dar görüşler islamiyet değil, Allah'tan gelir gerçek islamiyet, ben bugün onun en yüksek noktasını ifadeye mecburum. Türkiye, benim zulme uğramış milletim de ebedidir. O öteki milletlerde de olan kusur ve faziletlere sahip olmakla beraber hiç bir maddi kuvvetin yok edemeyeceği manevi kudrete de sahiptir. Ben bugün onun zirvesini anlatmalı, insanlığın kardeşliğini ifade eden ruhunu vermeye çalışmalıyım."

Halide Edip'in konuşması bütün meydanda yankılandı. Konuşmanın sonunda yüzbinler Halide Edip'in yeminini iki defa tekrarladılar. Yemin iki ögeyi içermekteydi: İnsanlık ve adalet esaslarına sadık kalmak, hangi şartlar altında olursa olsun hiçbir kuvvete boyun eğmemek. Kürsünün etrafında Çanakkale'de, Sa-

rıkamış'ta ya da başka cephelerde yaralanmış bir sakat askerler kalabalığı vardı. Hemen herkes Halide Edip konuşurken ağlıyordu. Bu heyecana dayanamayan genç bir üniversiteli, "Milletim, zavallı milletim" diye tüm gücüyle haykırdı. Kürsünün merdivenine oturmuş bir ihtiyar ise sürekli bir biçimde ağlıyordu. Sultanahmet mitinginin coşkusu bağımsızlık savaşımına yığınların katılımının ilk işaretleriydi. Artık tüm ulus, bütün toplum katmanlarıyla savaşıma karar veriyordu. Hele Halide Edip'in şu son sözleri bugün bile bağımsızlık savaşımının sürekli yolculuğunda olan bizim gibi uluslara yol gösterecek niteliktedir: "Kardeşler, vatandaşlar, evlatlar beni dinleyiniz! Yabancı hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün uzak değildir. O gün geldiği zaman bayraklarınızı alınız. Bu maksat için canlarını veren kardeşlerinizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın, yüreğinizdeki mukaddes heyecan milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir."

Yukarıda, o günün yayın organlarından alarak, tüm heyecanını yansıtmaya çalışarak sergilediklerimizin "yorgun savaşçılar" yığınının tekrar savaşıma karar vermesini anlatır. Bu karar bir siyasal katılım niteliğindedir. Tek tek, bireysel ve yerel kurumlar düzeyinde kalan bu katılım arzusu önce kongreler, sonra da 1919 seçimleriyle belirli bir yöne doğru toplanabilmiştir. Şu nokta açıktır ki, düşmanların ve işbirlikçilerin kışkırtmaları bağımsızlık savaşımı bilincinin bilenmesine neden olmuş, ilk direniş örgütlerini ve onların yığınlara mal olmasının kanıtı olan toplu gösterileri ortaya çıkarmıştır.

Siyasal katılımın çeşitli boyutlarını milli mücadele süresince görmek mümkündür. Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin bizzat kendisi, yaptığı tartışmalar ve aldığı kararlarla bu katılımın en üst derecedeki bir örneğini vermiştir. Yatay ilişkilerin geliştiği bu dönemde, Türk toplumu sivil topluma en yakın olduğu günleri yaşamıştır.

7) Erzurum ve Sivas Kongreleri

İzmir'in işgali, Yunan ordusunun Anadolu içlerine yürüyüşü Anadolu insanının direnme isteğini yükseltti. Bir çözüm arayanlar kendi aralarında toplantılar yapıyor, direniş için örgütleni-

yorlardı. 1919 yılı kongreler yılı olarak nitelenebilir. Bu kongrelerin önemlileri toplanış tarihine göre şöyledir:

Erzurum	23 Temmuz 1919
1. Balıkesir	31 Temmuz 1919
Nazilli	7 Ağustos 1919
Alaşehir	16 Ağustos 1919
Sivas	4 Eylül 1919
2. Balıkesir	22 Eylül 1919
Lüleburgaz	31 Mart 1920
Edirne	9 Mayıs 1920

Bu kongrelerden Erzurum ve Sivas Kongreleri, gerek aldıkları kararlar, gerekse yaşama geçirdikleri eylemler ve nihayet milli mücadelenin temelini atan yapıları itibarıyla önemlidirler.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra Havza yoluyla Amasya'ya geldi. Burada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, H. Rauf (Orbay), Samsun Sancak Beyi Hamit, Refet (Bele) ile gizli bir toplantı yaptı. Bu toplantıda şu kararlar alındı.

— Ulusal hal ve durumu ele almak ve halkın sesini dünyaya duyurmak üzere her türlü etki ve denetlemeden uzak bir kurul toplamak için bir Milli Kongre'nin Sivas'ta toplanması.

— Daha önce toplanması kararlaştırılmış olan Erzurum Kongresi'nin delegeleri, kongrenin bitiminde Sivas'taki toplantıya katılacaklardır.

— Delegeler, Müdafa-i Hukuk ve İlhâk-ı Red Cemiyetleri (örgütleri) ile belediyelerce, güvenilir kimselerden seçilecektir.

— Komutanlar, mülki idare amirleri kararların uygulanmasını sağlayacaklardır.

— Müdafa-i Hukuk ve İlhâk-ı Red kurullarının telgraflarının alınıp, çekilmesini engelleyen Posta Genel Müdürlüğü önünde gösteriler yapılacaktır.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, kongreler kanalıyla, yapılacak Milli Mücadele'ye demokratik bir katılımın sağlanmasında ısrarlıdır. Amasya kararlarının açıklanmasından sonra Sivas'a yönelindi. Ne var ki, burada istenilen güvenliğin sağlanamayacağı anlaşılınca Erzurum Kongresi'ne katılmak için bu kente gidildi.

Mustafa Kemal'in Başkanlığa seçildiği Erzurum Kongresi 23 Temmuz'da başladı. Kongreye, valilerin engellemelerine rağmen,

yaklaşık elli dört delege katıldı. Bunların on yedisi çiftçi, yedisi subay ve altısı din adamı kökenliydi. Bilindiği gibi Mustafa Kemal bu kongreye katılmadan önce askerlikten ve tüm görevlerinden istifa ederek "Sine-i Millete" dönmüş bulunuyordu.

Kongre kararları yayımlanan bir bildiriyle kamuoyuna açıklandı. Bu kararlar şöyle özetlenebilir.

— Doğu Anadolu, Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür.

— Ulusun bütünlüğü, yurdun bağımsızlığı, Padişah ve Halifenin korunması için, "İrade-i Milliye" egemen ve "Kuvva-i Milliye" etkin olacaktır.

— Rumları ve Ermenileri koruma anlamına gelecek her türlü işgal ve müdahaleye karşı savunma ve direnme yapılacak; Hıristiyan unsurlara onur kırıcı yeni ayrıcalıklar tanınmayacaktır.

— Yurdun ve bağımsızlığın korunması ve sağlanmasına Merkezi Hükümet güçlü olamadığı halde, amacı sağlamak için ulusal kongrece, toplantı halinde değilse, Temsilciler kurulunca geçici bir hükümet kurulacaktır.

— Ulusun; içinde bulunduğu zorlamalı ve kaygı verici durumdan kendi kendisinin kurtulma çarelerine başvurmasına yol açmadan Hükümetin Milli Meclisi hemen ve zaman yitirmeden toplaması. Milletin kaderi üzerinde alacağı bütün kararları onun denetimine sunması zorunludur.

— Yurdun karşılaştığı elim olaylarla, milletin vicdanından aynı amaç için doğmuş olan kurumlardan birleşmiş ve bağlaşmış olarak doğan kitle, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti diye adlandırılmıştır. Bu cemiyet particilikten uzaktır ve her yurttaş onun tabii üyesidir.

Erzurum Kongresi'nce dokuz kişilik bir "Heyet-i Temsiliye" seçilmiştir. Mustafa Kemal ve Rauf Bey bu kurula girmişlerdir. Böylece askerlikten ayrılmış olan Mustafa Kemal, "Heyet-i Temsiliye" başkanı olarak yeni savaşımına başlıyordu.

Sivas Kongresi 4 Eylül'de çalışmalarına başladı. Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi. Kongrenin tartışmaları "Manda" sorunu üzerinde yoğunlaştı. Sonuçta "Manda"yı savunanlar yenildi. Kongre 12 Eylül 1919'da kapandığı zaman bir bildiri yayımladı. Bu bildiride Damat Ferit Hükümetine milletin güveninin kalmadığı belirtildikten sonra "Yeni ve güvenilir bir hükümetin kurulması gerçekleşinceye kadar İstanbul'la ilişkinin

kesilmesinden başka çare kalınmadığı" vurgulandı. Kongrenin bu kararı kısa sürede etkisini gösterdi, Damat Ferit Paşa Sadrazamlıktan ayrılarak yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Yeni hükümet, ilk iş olarak "Meclis-i Mebusan" seçiminin yapılmasına karar verdi.

8) 1919 Seçimleri

Mustafa Kemal "Amasya Bildirisi"nde tek çözüm yolunun "ulusun azim ve iradesinde" bulunduğunu ileri sürerken, katılımın gerekliliğini vurgulamak istiyordu. Alınması gereken zorunlu kararları kongreler aracılığıyla gündeme getirir, tartışır ve kararlaştırırken sürekli bir biçimde kamuoyunun, bir yerde tüm ulusun, bu kararlara katılımını sağlamayı amaçlamaktaydı. Erzurum'dan Sivas'a uzanan kongreler dizisi, bu kongreler sonunda oluşan "Heyeti Temsiliye" hem bir katılımın simgesi hem de katılımın getirdiği haklılığı (bir anlamda yasallığı) kendilerinde somutlaştıran organlardır. Milli Mücadele'nin başarısındaki önde gelen etken, altını çizdiğimiz katılımın (savaşıma yönelik kararlara katılma anlamında alıyoruz bu deyimi) varlığıdır.

Milli Mücadele kararına yönelik süreçte kongrelerden seçime kadar uzanan bir aşamalar zincirine rastlamaktayız. Kongrelerin üzerinde, oluşumlarından aldıkları kararlara kadar ayrıntılı bir biçimde durulduğu halde bugüne değin seçim konusu ele alınmamıştır. Oysa kongreleri izleyen 1919 seçimi, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı oluşturduğu gibi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de temelini, çekirdeğini meydana getirmiştir.

Seçim düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte gündeme getirilmiştir. Bu düşünceyi gündeme getiren de Mustafa Kemal ve onun etkisiyle Fethi (Okyar) Bey'dir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal'in Suriye'den dönüşünü izleyen günlerde, onun parasal desteğiyle, Fethi Bey "Minber" adlı bir gazete yayımlamıştır. Fethi Bey'in anılarında da açıklandığı gibi, Mustafa Kemal bu gazeteyi düşüncelerini kamuoyuna yansıtmak için bir araç gibi kullanmayı amaçlamaktaydı. Nitekim gazetenin yayımlandığı süre içerisinde, M. Kemal'in eline geçen bazı fırsatları çok iyi kullandığını görmekteyiz. Bu arada kendisinin ünlü "Zabit ve Kumandanla Hasbihal" adlı yapıtı da bu gazetenin yayını olarak çıkmıştır. "Yeni Seçim" düşüncesi ilk defa bu gazetede

yer almıştır. Minber'in 14 Teşrinisani (Kasım) 1918 tarihli 13. sayısında o günkü kabinenin basın sözcüsü olan Rıza Tevfik Bey'le bir mülakat yer almaktadır. Rıza Tevfik Bey aynı zamanda kabine üyesidir. Bu mülakatta dikkati çeken nokta, Minber muhabirinin ısrarla yeni seçimler konusunda kabinenin düşüncesini sormasıdır. Bu sorunun Mustafa Kemal'in telkiniyle sorulduğu çok açıktır. Seçimlerin yenilenmesi düşüncesi Ekim 1918'den sonra hiçbir zaman gündemden inmemiştir. Hatta Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde, Haziran-Temmuz 1919 aylarında konu bir kere daha canlanmış. Dahiliye Nazırı Adil Paşa bu konuda bazı yüzeysel çalışmaları başlatmıştır. Ne var ki, seçim kararı Sivas Kongresi sonucunda Anadolu'daki bağımsızlıktan yana güçlerin, yani Heyeti Temsiliye'nin baskısı sonucu alınabilmiştir. Bilindiği gibi Eylül 1919 sonunda, Anadolu'nun İstanbul'la ilişkilerini kesmesinden sonra Damat Ferit Paşa istifa zorunluluğunda kalmış, yerine gelen Ali Rıza Paşa hükümeti ise 9 Ekim 1919'da "Mebuslar seçimine mahsus kararname"yi yayımlamıştır. Böylece ülke seçim atmosferine girmiştir.

1919 seçimleri 1908'de yasalaşan ilkeler uyarınca yapılmıştır. Seçimde temel ilke, iki dereceli seçim düzeninin varlığıdır. Bu ilkeye göre seçim iki aşamada gerçekleşiyordu. Birinci aşamada seçme ve seçilme hakkına sahip olan tüm vatandaşlar bölgelerinde tesbit ettikleri sayılara göre ikinci seçmenleri, onlar da milletvekillerini seçmekteydiler. Seçim bölgesi olarak liva ya da sancak kabul edilmişti. Bu idari birim il ve ilçe arasında yer alan bir yönetim birimiydi. Yirmi beş yaşını geçen tüm erkek vatandaşlar seçme hakkına sahiptiler. Bu seçmenleri kapsayan seçmen listeleri her seçim yöresindeki belediye ve bucak meclislerinin başkanlarının, dini liderlerin katıldığı bir komisyon hazırlar, sonra da bu seçmen listeleri her ilçede oluşturulan "Heyet-i Teftişiye" adı verilen kurullar tarafından denetlenirdi. Listeler belirli bir süre, yörede herkesin izleyebileceği bir yerde askıya çıkarılır. Listelere yönelik itirazlar da, gene belirli bir süre içerisinde ilçedeki "Heyeti Teftişiye" kuruluna yapılırdı.

Birinci seçmen olma hakkına sahip olanlar, ikinci seçmen de olabilirlerdi. Seçimler bir günde tamamlanmazsa, ertesi gün de devam ederdi. Genelde tüm ülke için geçerli bir seçim günü bulunmamaktaydı. Bu nedenden ötürü de seçimlerin tamamlanması çoğu kere bir ya da iki ayı bulabilmekteydi. Otuz yaşını bitiren tüm erkek vatandaşlar, eğer ikinci seçmen olma hakkına sahip iseler, milletvekili seçilme hakkına da sahip olmaktaydılar.

1919 seçimleri bu kurullar uyarınca, yaklaşık iki buçuk aylık bir sürede tamamlanmıştır. Biz bu seçimleri, bir yayın organının gözlüğüyle sergilemeye çalışacağız. Bu yayın organı Celal Nuri (İleri) Bey'in başyazarı olduğu "İleri" gazetesidir. Bu gazetenin 1 Kasım 1919 tarihinden sonraki sayılarını, seçim kampanyasını izleme amacıyla gözden geçireceğiz. Öte yandan seçimlere ilişkin haber ve yorumları mümkün olduğunca tarih sırasına göre yansıtacağız.

İleri, 1919 seçimlerini Heyeti Temsiliye çizgisinde izlemiştir. O günün koşullarına göre köktenci bir yayın organı olarak nitelenebilir. Celal Nuri (İleri) Bey başyazılarıyla Anadolu'da başlayan mücadelenin sürekli bir destekleyicisidir. Seçim kararının tüm Anadolu'da yürürlüğe girdiği ve uygulanmaya başladığı 1919 Teşrinisani (Kasım) ayını izleyen haber ve yorumlar, bir önce de söylediğimiz gibi tarih sırasına göre şöyledir:

1 Teşrinisani (Kasım) 1919: Gazetenin ikinci sayfasında "Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye mandateri olmak istemediğine" dair bir haber dikkatleri çekecek bir yere konmuş bulunmaktadır. Üçüncü sayfada ise seçimlerle ilgili şu haber yer almaktadır. "Dün Şehzadebaşı'nda Şark Tiyatrosunda umum fabrikalar ameleleriyle Sosyalist fırkaları, saat birde bir içtima aktetmişlerdir. Fırka Reisi Hilmi Bey (İştirakçı Hilmi) bütün amele ve işçilerin gayelerine vasıl olabilmeleri için bir vahdeti külliye tesisi lüzumuna dair nutuk irad ve amele hukukunu müdafaa ve muhafaza edecek mebusların intihabatı için amele heyetlerinin birleşmesine karar vermiştir. Bu karar üzerine umum fabrikalar amelesiyle sosyalist fırkalarından müteşekkil (Sosyalist Birliği) namıyla bir heyet intihap edilmiştir."

Seçimle ilgili diğer haberler "intihabat Etrafında" başlıklı bir sütunda yer almıştır. Bu haberlerden dikkati çekenler sırasıyla şunlardır:

— İntihabatın biçimi ile ilgili Darülfünun'da yapılan toplantı.

— Yirmi üç ikinci seçmeni olan Merzifon kazası seçim sonuçları.

— Bursa namzetlerinin belli olması ve isimleri.

Aynı gün gazetenin beşinci sayfasındaki bir yorum da çok sayıda fırkanın varlığı ve getirdiği sonuçlar incelenmektedir. Yazının başlığı "Fırkalar ve Fırkacılık" şeklindedir. Yazı "Bir memlekette fırkaların çokluğu faideden ziyade muzirat tevlid eder"

yargısıyla başlamaktadır. Özellikle küçük partilerin yaratacağı ayrılıkçı havanın azınlıkların ekmeğine yağ süreceği konusu vurgulanmaktadır. Yazının bütünündeki hava, ülkenin selameti açısından fırkaların birleşme eğilimlerini desteklemesi ve bir memleketçi cephe oluşturmaları doğrultusundadır.

2 Teşrinisani 1919: Birinci sayfanın üstünde, çerçeve içerisinde "Fırkaların hududu husumeti nereye kadar gider" başlıklı bir "Nasihat" yazısı var. Yazı şu satırlarla bitiyor. "... Bunu ne Talat Paşa'nın İttihadı, ne Ferit Paşa'nın İtilafı anlayamadılar. Fraksiyonlar volkanik arazide dikiş tuttururlar, Fırkalar ise huzur ve asayişe nail memleketlerde ibrazı faaliyet edebilirler."

Dördüncü sayfada, "İntihabat etrafında" genel başlığı altında şu haberler yer almakta:

— "Milli Kongre, Hürriyet-i İtilaf ve Vahdeti Milliye dışındaki fırkalar dün öğleden sonra saat 2'de toplanmışlardır. Fırkaların namzet listeleri okunarak bunların içinden seçilecek namzetlerin tesbiti Perşembeye ertelenmiştir. O gün durum münakaşa edilecektir. Bu arada Sosyalist Birliği'nin üç namzet gösterme arzusu Ferit Paşa'nın konuşmasından sonra reddedilmiştir. Bunun üzerine mezkur fırka, seçimlere iştirak edemeyeceğini söylemiştir."

— "Heyet-i Teftişiye'nin dünkü toplantısında sandık mahalleri ve başkanları meselesi konuşulmuştur." Bu haberin hemen altında seçim sandıklarının Zeytinburnu fabrikasında yapıldığı da bilgi olunarak verilmektedir.

Aynı tarihli gazetenin sekizinci sayfasında Ankara kaynaklı bir tekzip görülmektedir. Tekzip "Alemdar"ın Ali Fuat Paşa'nın Ankara'da terör havası estirdiğine dair bir haberine yöneliktir. Müdafa-i Hukuk derneklerinin ya da Kuvva-i Milliye'nin Anadolu'daki seçimlere hile karıştırdığı, baskı yaptığına ilişkin haberler daha sonraları yoğunlaşacak, özellikle Milli Mücadele'ye karşı olan basının kullandığı haberler olarak dikkat çekecektir.

3 Teşrinsani 1919: Seçimlerle ilgili olarak üçüncü sayfada Milli Kongrenin Müdafa-i Hukuk Heyeti temsiliyesine gönderdiği bir muhtıra yer almaktadır. Muhtırada şu satırlar dikkati çekmektedir. "Müdafa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetine düşen mukaddes vazife Müdafa-i Hukukun kefili olacak emri bitarafanenin teminidir. Heyeti temsiliyenin livalarda bulunan mümessillerinin umuru intihabiyeye müdahalelerinin kat'iyen men edilmeleri lazımdır. Müdafa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesinin beyannameleri

bu noktayı deruhte etmişti ki bize itimat bahş olunmuştur. Fakat itimadın teyit ve tahkiki efâle muhtaçtır."

10 Teşrinisani 1919: Mustafa Kemal'in Milli Kongre'nin muhtırasına verdiği ve baskı iddialarını tümüyle reddeden cevap gazetenin sekizinci sayfasında yer almakta. Bu haberin veriliş biçimi "İleri"nin tutumuna gölge düşürecek nitelikte. Çünkü Milli Kongre'nin muhtırası üzerinde uzun yorumlar ve başyazılar yayımlayan gazetenin M. Kemal'in cevabını da aynı ölçüler içerisinde değerlendirmesi gerekirdi. Ne var ki, daha önce de değindiğimiz ikili ölçüt kullanma alışkanlığı bir yerde bu ters tutumu doğurmaktadır.

11 Teşrinisani 1919: Bu tarihli gazetenin ikinci sayfasında, seçimlere yönelik iddiaları yerinde tetkik için Fevzi Paşa'nın Şam vapuruyla Samsun'a hareket ettiği haberi veriliyor. Aynı vapurda Kara Vasıf Bey'in de bulunduğu not edilmekte. Ne var ki, Kara Vasıf Bey Samsun'a, Sivas'taki birtakım özel işlerini halletmek için gittiğini söylüyor. Fevzi Paşa ise Erzurum'a kadar gideceğini bildiriyor.

Bu arada seçim harcamaları için bütçede yer alan 40 bin liraya ek olarak 20 bin liralık yeni bir tahsisatın daha verildiği de haberler arasında yer almakta. 9-25 Teşrinisani tarihli gazetelerde ağırlıklı haber olarak Milli Kongre'nin İstanbul namzetlerini tesbit edebilmek için yaptığı toplantılardan söz edilmektedir. Milli Kongre'nin uzun toplantılara rağmen İstanbul adaylarının tam manasıyla tespit edememesi, bir yerde üzücü ve umut kırıcı olarak nitelenmektedir. Örneğin 12 Teşrinisani tarihli gazetenin 8. sayfasında bu konuda şunlar yer almıştır.

"— Milli Kongre, çiftçi Sosyalist Partisi ile Türkiye Milli Fırkası'nın henüz resmen beyannamelerini almamış oldukları için toplantıya katılmaları konusunu tartışmış, bu fırkalara cumartesi gününe kadar resmi işlemlerini bitirmeleri için süre tanımıştır.

— İşçi Sosyalist Partisi'nin Ferah Tiyatrosu'nda izinsiz toplantı yapması üzerine tahkikat açılıyor.

— Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul namzetlerinin Doktor Refik Nevzat ve Davavekili Kemal Beyler olduğu anlaşılmıştır."

24 Teşrinisani tarihli gazetenin dördüncü sayfasında, "Bugün dokuzdan itibaren intihabat başlıyor" başlığı altında şu haberler yer alıyor.

"Milli Kongrede İstanbul namzetlerinin esna-i tesbitinde Milli Türk Fırkası'yla Milli Ahrar Fırkası arasında tahaddüs eden ihtilaf hakkında Mahir Sait berveçhi ati beyanatta bulunmuştur.

"Milli Türk Fırkası milliyeti esas alarak ve ismiyle ortaya atılmıştır. Halbuki cemiyetler kanununun dördüncü maddesi şöyle diyor: (Kavmiyet ve cinsiyet esas ünvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur) Binaneleyh bu madde karşısında ne Milli Türk, ne de Milli Kürt ya da Çerkez fırkaları teşekkül edemez" dedikten sonra şu nokta üzerinde durulmuştur. "... müessislerden bir ikisine ait olan şu kusurda fırkanın diğer müessisleri ısrar cihetine gitmezler ve kavanini mevzuaya uymama hareketinden içtinap ederler..."

25 Teşrinisani tarihli "İleri"nin beşinci sayfasında ise "Milli Kongre dağıtılacak mı?" başlıklı haberde adayların saptanması için yeniden toplanıldı. Ne var ki gazetelerde yayımlanan listeler üzerinde tereddütler hasıl olduğu için tartışmaların büyüdüğü noktası belirtildikten sonra, çıkmaza girildiğini gören her fırkanın bağımsız hareket etme eğilimi göstermeye başladığı açıklanarak şu yoruma yer verilmektedir. "Her fırkanın yalnız pek basit bir kayıt ile merkezi umumisinde kendi kendisine çalışması milli kongre mesaisinin artık hitama ermiş bulunduğunu ifham ediyor. Fırkaya mensup bir zattan almış olduğumuz malumatla bu fikir teeyyüd etmektedir. Bu zat bundan sonra mebus namzeti tesbitinin Milli Kongrede müttehiden değil fırkalarda ve ayrı olarak vuku bulacağı fikir ve kanaatını beslemektedir."

Böylece ulusal bağımsızlık çevresinde bir geniş cephe oluşturmak için girişilen çabaların ülkemizde her zaman rastlanan kısır tartışmalarla hemen hemen etkisiz hale getirildiği ortaya çıkmıştır. Bilhassa yeni ve küçük partilerin olaya bağnazca ve parti çıkarları açısından yaklaşmaları, Anadolu'dan başlayarak sağlıklı bir biçimde gelişen ulusal savaşım örgütleriyle istenilen düzeyde ilişki kuramamaları, hatta zaman zaman Anadolu'ya ters düşecek davranışlara girişmeleri bu sonucu doğurmuştur.

29 Teşrinisani 1918 tarihli sayının (gene) sekizinci sayfasında Celal Nuri (İleri)'nin "Ali Rıza Paşa hükümetinin takviyesi mesailinden: Meclisi Mebusan" başlıklı bir yazısı yer almaktadır. Yazıdaki önemli noktalar aşağıda sunulmuştur.

"Ali Rıza Paşa Kabinesi vücudunda ufak tefek yorgunluklar, dargınlıklar hissediliyorsa bunları giderecek ancak meclis-i teşridir."

"Açılacak meclisin düvel-i mefhumiyeyi itilafiyenin de zahiri olacağını itminanı kalp ile iddia edebiliriz. Çünkü bütün millet sulh istiyor. Sulh ise tamamiyet-i mülkiye ve milliyemizin Büyük Britanya'nın, Fransa'nın, İtalya'nın, hükümatı müttehidenin menafii ile müttehid olduğunu tavzih etmek demektir."

"Damat Şerif Paşa hazretlerine bile isbat edeceğiz ki bu heyet teşriiyeden saltanat ve hükümette hayır gelecektir. Zarar ihtimali mutasavver değildir."

İntihabatın ne zaman sona ereceği konusu Aralık (Kanunevvel) ayının girmesiyle birlikte sık sık gazete sütunlarına gelmeye başlıyor. Nitekim 4 Kanunevvel 1919 tarihli "İleri"nin altıncı sayfasında "İntibahat ne vakit hitam bulacak" başlığı altında şu haberler yer almaktadır.

"Heyet-i Teftişiye ikinci reisi şunu diyor: Müntehibi sani intihabatının gelecek cumartesi hitam bulacağını ümit ediyorduk. Fakat tasnifin henüz hitama ermemesi ve katip bulmadaki müşkülat intihabatı tehir etmektedir. Tasnifin bir an evvel nihayete ermesi için bilumum devaire tebligatı lüzumede bulunulmuştur. Mamaafih cumartesi olmazsa perşembe günü intihabata hitam bulmuş nazarıyla bakılacaktır."

Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelişi 8 Kanunevvel tarihli sayıda uzun bir biçimde verilmekte, 11 Kanunevvel'de de seçimlerin hızlandırılması konusu ele alınmakta, bu arada mebusların harcırahlarına ilişkin havalelerin postalanmaya başlandığı da bir haber olarak görülmektedir. Ayın 15'indeki "İleri"nin başyazısı, artık bir biçim almaya başlamış olan Meclis-i Mebusan'la ilgili. Yazının başlığı "İhtimama şayan bir Meclis-i Mebusan" şeklinde. Aynı sayının üçüncü sayfasında ise Dışişleri Bakanı'nın İzmir'e ilişkin demeci bulunuyor. Bu demecinde Dışişleri Bakanı şunların altını çizmekte:

"Ben ahvalin günden güne iyiliğe doğru gittiğinden ve nihayet İzmir'de Yunan işgalinin ref olunarak yine bu güzel vilayetin öz vatana iltihak edeceğinden emin bulunuyorum. Yalnız dahili ve idari islahatımızla devleti muazzamanın teveccühüne layık olmaya çalışmak esaslı bir borçtur."

Bu demecin gerçekleri görmekten çok uzak bir bakanın anlamsız sözleri biçiminde nitelenmesi doğru olacaktır. Ayrıca demecin sonundaki yurdumuzu işgal eden devletlere adeta tüm halkın borçlu olduğunu ifade eden sözler ise, o günlerdeki bir çok siyaset adamının içine düştüğü çıkmazı sergilemektedir.

Aynı tarihli "İleri"nin altıncı sayfasında ise "Mebuslar nasıl intihap edilecektir?" başlığı altında şu bilgilere yer verilmektedir.

"Perşembe günü sabah saat onda Darülfunun konferans salonunda İstanbul vilayetinin 469 müntehibi sanisi içtima ile mebusları intihap edeceklerdir. Yevmi mezkurda intihabat heyeti teftişiyesi, İstanbul kadısı ve rüesai ruhaniye hazır bulunacaklardır. Müntehibi sanilerin ellerindeki mazbatayı badeltetkik kendilerine rey pusulası verilecektir. Gerek münferiden gerek fırkalar delaletiyle, İstanbul mebusu olmak üzere namzetliklerini vazeden zevatın esamisi ta'lik edilmiş olduğundan müntehibi saniler bu esamiden onbirini rey pusulasına kayd ve tekrar mazbatalarını ibraz etmek suretiyle pusulaları sandığı vaz ve ilka edeceklerdir..."

17 Kanunevvel Günlü "İleri"de Samih Rıfat'ın "Yarınki intihabat için" başlıklı yazısı var. Ertesi günkü sayıda ise büyük bir çerçeve içerisinde "İstanbul mebusları bugün intihap ediliyor" ibaresi görülmekte.

19 Kanunevvel 1919 tarihli "İleri" seçimleri tüm boyutlarıyla yansıtan bir havada. Bütün yazılar seçim gününü anlatıyor. İkinci seçmenlerin üniversite konferans salonuna gelişleri, içeride adayların programlarına ilişkin bildirilerini okuyuşları, oy kullanma biçimleri uzun uzun ve bütün ayrıntılarıyla yansıtılıyor.

Seçimlerin sayısal sonuçlarına gelince, o konuda da şu bilgileri bulmaktayız. En fazla oy alan milletvekilinin aldığı oy miktarı 362, en az alanın ise 135 aday sayısı 78 bunların.

19'u bizzat kendileri tarafından verilen dilekçeyle,

14'ü mazbata ile, yani hiçbir örgüte bağlı olmayan belirli bir grup insanın (ilk seçmen) teklifi ile

10'u Çiftçiler Derneği'nden,

11'i Ahali İktisat Fırkası'ndan

5'i Sulh ve Selamet Fırkası'ndan,

5'i Bağımsızlardan,

11'i Milli Kongreden,

2'si Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan,

11'i Milli Ahrar ve Ahali İktisat Fırkası'ndan ortak olarak,

4'ü Sosyal Demokrat.

Bu listelerde ortak olan adaylar için gerekli indirim yapıldıktan sonra yetmiş sekiz adayın seçimlere girdiği görülmüştür.

Yeni seçilen İstanbul milletvekillerinin isimleri gene çerçeve içerisinde aldıkları oy sırasına göre birinci sayfada yayımlanmaktaydı. Seçimlerden sonra "İleri" gazetesini ilgilendiren bir olay İstanbul milletvekili olarak seçilen Lütfi Fikri Bey'in istifasıdır. Lütfi Fikri Bey istifa nedenini ertesi günkü gazetede şöyle açıklamaktadır: "Mebusluğa ittihatçılar seçildi. Ben ittihatçı değilim, o listede yer almak bana yakışmaz." Kuşkusuz Lütfi Fikri Bey'in bu suçlamayla yapılmış olan istifası Hürriyet ve İtilaf ile işbirlikçilerin işine yaramış, bunlar seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürerek, yapılan oylamaya ilişkin güveni sarsma, hatta yeni kurulan Meclis-i Mebusan'ı daha ilk toplantısından önce küçük düşürme, yapacağı çabaları önceden karalama yoluna gitmişlerdir. Nitekim 20 Kanunevvel'de, "İleri"de yer alan bir habere göre Anadolu'dan seçimi kazanabilen Hürriyet ve İtilafçı milletvekillerinin istifa etmelerinin genel merkezce istendiği görülmektedir.

İstanbul seçiminin en büyük özelliği bir işçinin ilk defa olarak Meclis-i Mebusan'a girmiş olmasıdır. Numan Efendi Zeytinburnu fabrikasında fişekçi ustasıdır. Bazı kaynaklara göre kendisini Türkiye Sosyalist Fırkası adaylığa önermiştir, oysa 21 Kanunevvel tarihli "İleri"nin sekizinci sayfasında kendisiyle yapılan bir röportajda Numan Usta'nın Mesai Fırkası üyesi olduğu ileri sürülmektedir. Bu konudaki kuşkulu durumu bir kenara bırakarak, bu ilk işçi milletvekilinin ileri sürdüğü bazı düşünceleri aktaralım:

"Harpten evvelki usulü idaremiz emperyalizm şeklinde olduğundan amelenin inkişafına kat'iyen müsait değildi."

"Binaneleyh Meclisi Mebusanımızda amelelerin ilk mümessili sıfatıyla bulunduğumu nazarı dikkate alacak ve onların inkişafı içtimaiyelerini temin, kapitalistlerin elinde duçar oldukları felaketleri azaltacak esasatı müdafaa edeceğim. Bu suretle bütün cihan-ı medeniyete karşı Türkiye'de de hakiki bir sosyalistlik mukaddematını iare ederek amelenin hayatı içtimaideki mevkiini tersine çalışacağım."

Hangi gruplarla işbirliği yapacaksınız sorusuna da şu cevabı vermektedir:

"Redikal olmak dolayısıyla belki Celal Nuri (İleri) beyle teşriki mesai edebiliriz."

Sosyalizmin ülkedeki geleceğine yönelik sorulara pek açık bir cevap vermeyen Numan Efendi, taşradan (Anadolu'dan) gelecek milletvekilleri konusunda da şunları ileri sürmektedir:

"Taşradan gelecek olan mebuslar arasında bulunacak olan çiftçiler istihsalatını dahil-i memlekete fazla fiyatla satmak isterler. Halbuki biz amele zümresine merbut ve bugünkü mevkii de aynı zümreye medyun bulunduğumuz için herşeyi ucuza tedarik etmek isteriz. İşte yalnız bu keyfiyet itibariyle noktai nazarlarımız ayrılır. Fakat halk ve memleket düşüncesi hususunda birleşiriz."

Böylece ilk işçi milletvekilinin düşünceleri genel hatlarıyla ortaya konmaktadır.

Seçimlere ilişkin son önemli habere 22 Kanunevvel 1919 tarihli sayının birinci sayfasında rastlıyoruz. Bu habere göre "İntihabata iştirak etmeyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası intihabatın feshini talep suretiyle müdahale ediyor."

Hürriyet ve İtilaf'ın seçimlerin hileli ve baskı altında cereyan ettiğine dair iddiaları bir süre daha kamuoyunu işgal edecektir. Bilindiği gibi 1919 seçimleri iki buçuk aylık bir süre sonunda tüm ülkede bitirilmiş ve Son Osmanlı Meclisi Mebusanı'na 168 milletvekilinin seçildiği saptanmıştır. Bu milletvekillerinin büyük bir çoğunluğunun katılımıyla 12 Ocak 1920'de Meclisi Mebusan ilk toplantısını yapmıştır.

1919 seçimleri, bağımsızlık savaşı öncesinde bu savaşı hazırlayan ve yürüten temel düşünce çevresinde tüm ülke halkının katılımını sağlama açısından önemli bir aşamadır. Müdafa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi'nin bir dizi kongrelerden sonra aldığı kararları İstanbul hükümeti karşısında ısrarlı savunması, o hükümeti seçime razı etmesi ve seçime ağırlığını koyması bir önce değindiğimiz katılımın aşamalarıdır. Son günlerde değişik vesilelerle değinilen Mustafa Kemal'in ünlü sözündeki "Önce Meclis Nadi Bey" yargısı bu katılım olgusunu ne denli önemsediğini ortaya koymaktadır. Nitekim yaklaşık iki buçuk ay süren seçimler süresince Müdafa-i Hukuk ülkenin kurtuluşu için öne sürdüğü ilkeleri Andolu'nun ve İstanbul'un tüm toplum katmanlarında enine boyuna tartışma olanağını bulmuştur. Seçim kampanyası bu tartışma ortamını yaratan bir neden görevini görmüştür. Basın seçimi yakından izlemiş, işbirlikçiler ellerine geçen en küçük fırsatları bile kullanarak seçimleri karalamaya çalışırken, Müdafa-i Hukuk özellikle Anadolu'da seçime ağırlığını koymuştur. Bu ağırlığını koyma hiçbir zaman seçime yönelik baskıları deneme anlamında olmamış, bilakis kurtuluşun çeşitli boyutlarını ve yollarını anlatma, geniş halk yığınlarıyla yakından ilişki kurma biçiminde gerçekleşmiştir.

İttihat ve Terakki'nin mevcut örgütünün yer yer olumlu katkısı da bazı sonuçların alınmasında etkili olmuştur. Ne ki Müdafa-i Hukuk ilk andan itibaren seçimlerdeki kampanyasını İttihat ve Terakki'nin bir uzantısı olmadığı noktasını vurgulayarak sürdürmüştür. İttihatçıların mevcut örgütlerinin katkısı ancak Müdafa-i Hukuk'un ilkelerini yaymak doğrultusundadır. Bir yerde yerel İttihat ve Terakki Kulüplerinin bu açık tavır alışları muhaliflerin ve işbirlikçilerin karşı propagandalarına yaramıştır.

İttihat ve Terakki'nin mevcut örgütünün yer yer olumlu katkısı da değerlendirilmiştir. Zaman zaman Anadolu'dan gelen haber ve mektuplar bu çemberi biraz olsun kırmıştır. "İleri" bu çemberi kırmaya çalışan, Mustafa Kemal ve Müdafa-i Hukuk doğrultusunda mücadele veren bir yayın organıdır. "İleri"nin bu tutumu bir yerde Celal Nuri Bey'in düşünsel yapısından da kaynaklanmaktadır. Celal Nuri Bey daha Balkan Savaşı bozgunu sonrasında yazdığı bir kitapta (Tarih-i İstikbal) ülkenin gerçek kurtuluşunun Anadolu'dan kaynaklanacağını ileri süren biridir. Mustafa Kemal hareketi bu yönden de kendisini çekmiştir.

Alıntılarımızdan da anlaşılacağı üzere, "İleri"nin bu tutumuna rağmen zaman zaman seçimlere ilişkin haber ve yorumlarında İstanbul'un (moda olan bir deyimle) Bizansvari politikasının da etkisi vardır. Özellikle Milli Kongre olayı bu politikanın tüm çıkmazlarını ortaya koymuştur. Ayrıca bağımsızlık savaşının tasarlanıp, örgütlenmeye çalışıldığı o ateş yıllarında, Lütfi Fikri'nin sonuçlarını düşünmeden İstanbul seçimlerine kara düşürecek bir davranışla milletvekilliğinden istifası da bu konudaki bir başka örnektir.

Seçimler ve seçim kampanyası konusunda ne söylenirse söylensin, 1919 seçimlere kurtuluştan yana olan güçlerin dayatmasıyla gerçekleşen ve Milli Mücadele'deki tüm kararlara yığınların katılımını sağlayan bir eylemdir. Mustafa Kemal'in savaşlar kadar önemli bir başarısı olarak nitelenmesi gerekir.

IV

Bağımsızlık Savaşı Dönemi (1920-1923)

1) Birinci Meclis

1919 seçimlerinin tamamlanmasından sonra Heyet-i Temsiliye üyeleri 27 Aralık'ta Ankara'ya geldiler. Şehir ileri gelenleri ve halk onları heyecanla karşıladı. Bağımsızlık savaşının, sonra da Cumhuriyet'in başkenti olacak Ankara'da karargâhın kurulduğu 1919 yılı sonunda cephelerdeki genel görünüm şöyle özetlenebilirdi:

Batı Anadolu'da Yunanlıların 2400 subayı ve 62000 askeri bulunmaktaydı. Bunların başında Korgeneral Milotis Komninos vardı. İki kolordu halinde oluşturulmuş bu güçler beş tümen etmekteydi. Dört tümen cephede, biri de geride ihtiyat olarak görev yapmaktaydı. Bunların karşısında konuşlandırılan Türk kuvvetleri üç tümendi. Ayvalık, Bergama, Akhisar yöresinde Albay Kazım (Özalp) kumandasındaki 61 tümen ve 2000 kişilik kuva-i milliye grubu, Salihli bölgesinde Ömer Lütfi Bey kumandasındaki 23 Tümen ile Çerkes Ethem ve Sarı Efe'nin (Edip Bey) milli güçleri, Aydın yöresinde ise Albay Şefik Bey (Aker) komutasında 57. tümen ve 2000'e yakın da efe müfrezesi görev yapmaktaydı. Bunların dışında Antalya, Muğla dolaylarında İtalyanlar, güneyde Fransızlar Adana, K. Maraş, Gaziantep ve Urfa bölgesini işgal

etmiş bulunmaktaydı. İngilizler Irak ve Musul'u kontrol ediyorlardı. Anadolu'nun Karadeniz kıyıları İngiliz, Fransız ve Yunan tehdidi altındaydı.

1919 seçimleri sonucunda son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na yüz altmış sekiz milletvekili seçilmişti. 12 Ocak 1920'de dördüncü seçim döneminin ilk toplantısı yapıldı. Padişah rahatsızlığı nedeniyle toplantıya katılmadı, açılış nutkunu onun adına Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa okudu. Konuşmada önemle vurgulanan bazı noktalar şunlardır:

"... Genel savaşa (1. Dünya Savaşı) katılmakla henüz yorgunluğunu atamamış olan devletin ve yasını unutamayan milletin uğradığı üzüntü ve felaketler herkesin gözü önündedir... Yunanlıların vatanımızın ayrılmaz bir parçası olan İzmir'e saldırması da zorlukları ve coşkunluğu bir kat daha arttırmış ve o bölge halkına yapılan kötülükler yüreğimizdeki üzüntüyü şiddetlendirmiştir... Bundan ötürü her türlü ayrılmadan, bölünmeden kaçınılarak bütün ulusal istek ve çabaların felâhı vatan (vatanın kurtuluşu) noktasında birleştirilmesi gereklidir...

Memleketin yüksek menfaatlerini herşeyin önünde tutarak, çalışmalarını vatan ve milletin selâmetini sağlamaya yöneltmiş olan sorumlu hükümete karşı gerçek yardımcı ve denetici olmanızı tavsiye eder, hiç karamsarlığa kapılmadan üzerinizdeki zor görevi başarmanızı tanrıdan dileyerek ulusal meclisi açarım."

Yukarıda önemli bölümlerini aldığımız genel anlamlı temennilerden ibaret bu nutkun okunmasından sonra ant içme işlemine geçildi. İlk toplantıya sadece yetmiş iki milletvekili katılabilmişti. 1919 seçimlerine çok değişik düşünceye ve siyasi eğilime sahip adaylar katılmıştı. Bunların önemli bir bölümü (özellikle Anadolu'dan gelenler) Müdafa-i Hukuk'a bağlı kişilerdi. Bu bağlılığa karşın hepsinin aynı siyasal düşün temeline bağlı olduklarını söylemek zordu. Ne var ki, çoğunluğunu eski İttihatçıların oluşturduğu da açıktı. Nitekim Lütfi Fikri Bey'in istifası da bunu teyit etmektedir. Yeni milletvekillerinin bazıları da Rıza Nur Bey gibi eski dönemin muhalifleriydi. Böylesine karmaşık bir Meclis'in çokseslilige güzel bir örnek teşkil edeceği meydandaydı.

Meclis'in ikinci oturumunda (22 Ocak 1920'de toplandı), önce çoğunluk sorunu tartışıldı. Seçimlerde, bir önceki seçimlere göre, iki yüz elli milletvekilinin seçileceği öngörülmüştü. Fakat İmparatorluğun topraklarının yaklaşık 3/4'ü işgal altındaydı. Bu yörelerde seçim yapılamamıştı ya da İzmir'deki gibi çok az

ikinci seçmenin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Bütün bunlar göz önünde tutularak yaklaşık yüz yetmiş kişinin seçilebileceği noktasında karar verildi. Buna göre seksen altı kişi de açılış için gerekli çoğunluk sayısı oluyordu. Böylece yüze yakın milletvekilinin mevcudiyeti de düşünülerek meclis çalışmalarına başlama kararı alındı. Meclis'in ilk kararı Tunalı Hilmi Bey'in önerisi üzerine yeni bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan hükümetine kutlama telgrafı çekilmesi oldu. Sonra da Meclis'in açılışı nedeniyle, başta Mustafa Kemal olmak üzere gelen mesajlar işleme kondu.

Yeni meclisin ilk sorunu başkanlık seçimi noktasında ortaya çıktı. Seçimde Erzurum milletvekilliğine seçilen Mustafa Kemal, kendisiyle konuşan milletvekillerine, Meclis'e katılmak için İstanbul'a gitmeyeceğini, fakat Başkan seçilmek istediğini söylemişti. Edirne milletvekili Şeref Bey bu doğrultuda bir konuşma yaptı. Fakat kendisinin Ankara'da oluşunun sakıncaları ileri sürüldü. Konuşmalar Mustafa Kemal'in başkanlığı üzerinde bir oydaşmanın olamayacağını ortaya çıkardı. Rauf Bey, Mustafa Kemal'in Ankara'da kalarak Meclis'in çalışmalarına destek vermekten başka bir amacı olmadığını vurguladı. Bunun üzerine başkanlığa Saray'ın istediği kişilerin seçilmesi doğrultusunda bir ara kararına varıldı. Beşinci oturumda (31 Ocak 1920) Saray'ın adayı olan İstanbul milletvekili Reşat Hikmet Bey başkanlığa seçildi. Aydın Milletvekili Hüseyin Kazım ve Balıkesir Milletvekili Abdülaziz Mecdi Beyler birinci ve ikinci başkanvekilliğine seçilmiş oldular. 9 Şubat 1920'deki toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın seçim tutanağı kabul edildi. Bu arada Sadrazam Ali Rıza Paşa, boş bulunan Harbiye Nezareti'ne Kavaklı Fevzi Paşa'yı (Çakmak) atadı ve Meclis'te hükümet beyannamesini okudu. Hükümete ilişkin olarak Mustafa Kemal, Rauf Bey'e düşüncesini açıkladı; İtilaf devletlerinin ve belli çevrelerin böyle zayıf bir hükümeti tutmak isteyecekleri noktasındaki kanısını bildirdi. Meclis'teki gerçek milli mücadelecilerin sıkı bir işbirliği yaparak hükümeti düşürmesini vurguladı. Ne var ki, müzakerelerin sonunda hükümet kullanılan yüz sekiz oydan yüz dördünü alarak güvenoyu aldı.

Meclis-i Mebusan Padişah'ın açış nutkuna yanıt hazırlama çabası içindeyken (Felah-ı Vatan) grubunun hazırladığı "Ahd-ı Milli" gündeme geldi. 17 Şubat 1920 günü ikinci oturumunda Başkan, Edirne Milletvekili Şeref Bey'in bir önergesi olduğunu bildirerek, okuttu. Önergede sonradan "Misak-ı Milli" ya da "Ulusal Ant" olarak adlandırılan "Ahd-ı Milli"nin öncelikle gö-

rüşülerek dünya parlamentolarına ve basınına bildirilmesi isteniyordu. Önergenin kabul edilmesinden sonra, Başkan Şeref Bey'e söz verdi. Şeref Bey'in konuşması (zabıtlara göre) aynen şöyleydi:

"Sayın Arkadaşlarım, seçmenlerimiz bizi buraya gönderirken omuzlarımıza bir yurtseverlik görevi yüklediler. Altı yüzyıldır adaletinin keskin kılıcına dayanarak ayakta duran bu devletin milleti, tarihi, dini ve bütün haklarıyla savunulmasını bizlerden istediler. Hepiniz bunu kabul ettik ve buraya geldik. Buraya geldiğimizden bu yana gönüllerimizde ve kafalarımızda bir fikir belirdi. Bir arkadaşımız bütün yüreklerden kopup gelen barış sesini bir noktada topladı ve bütün vicdanlar bu noktada birleşti. Ortaya, ölümümüze kadar sürecek olan, bir ulusal and (Ahd-ı Milli) çıktı. Bu öyle bir Misak-ı Milli'dir ki, Meclisimiz bunu kesin bir kararla bundan sonraki tarihimize kaydederken, geçmişin güçlü ve parlak günleri kadar, gelecekte de milletimiz için umduğumuz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günleri hazırlamış olacağız. Biz Türkler ve müslümanlar esasen demokrat bir milletiz. Hiç bir zaman, aşağıda kalmış bir toplum kesimini ezmek bir Türk'ün aklından geçmemiştir. Nasıl bir mihrabın, bir imamın arkasında herkes eşitse Türkler ve müslümanlardaki eşitlik anlayışı ve esası da aynıdır. Eşitliğe ve adalete böylesine bağlı, herkesle yanyana yürümeye karar vermiş olan bir milletin haklarının yokedilmek istenmesini ne tanrı, ne de insanlık onaylamaz. Biz açıkça belli haklarımızdan başka birşey istemiyoruz. En tabii ve açık hakkımız olan 'Yaşama isteği'mizin elimizden alınması Tanrı emri değildir. Onun için Meclis-i Mebusan'ı oluşturan bütün arkadaşların birlikte meydana getirdikleri 'Ahd-ı Milli'yi okuyacağım. Dünyadaki bütün acılı insanlara huzurlu bir gün yaşatabilmek için barışçı, insanları çiğnemek ve esir yaşatmak istemediklerini ilan etmiş olan Avrupa'nın bütün uygar devletlerine duyurulmasını öneriyorum" (Bravo sesleri ve alkışlar).

Ahd-ı Milli Beyannamesi

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının üyeleri, devletin bağımsızlığa ve milletin güvenli bir gelecekte haklı ve sürekli bir barışa kavuşabilmesinin, yapılabilecek özverinin en çoğunu kapsayan aşağıdaki esaslara tam olarak uyulmakla sağlanabileceğini ve bu esaslar

dışında kalacak bir Osmanlı devletinin devam ve varlığının imkânsız olduğunu kabul etmiş ve onaylamışlardır.

Birinci Madde- Osmanlı Devletinin; 30 Ekim 1918 günlü mütarekenin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan Arap çoğunluğunun oturduğu kısımların kaderi halkların özgürce verecekleri oylara göre belirlenmesi gerekeceğinden, sözü edinilen mütareke hattı içinde ve dışında, dini, soyu, istekleri bir olan ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları taşıyan, sosyal ve etnik haklarıyla çevre kurallarına uymuş bulunan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü fiilen ve hükmen ve de hiçbir nedenle ayrılamaz bir bütündür.

İkinci Madde- Halkının ilk serbest kaldıkları zamandaki oylarıyla anavatana katılma kararı vermiş olan (Elviye-i Selâse, yani üç liva) Batum, Kars ve Ardahan için gerekirse tekrar serbest oylamaya başvurulmayı kabul ederiz.

Üçüncü Madde- Türkiye barışına ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumu da orada oturanların özgürlükle kullanacakları oylara göre belirtilmelidir.

Dördüncü Madde- İslam Halifeliği'nin, Osmanlı padişahlığının ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği korunmalıdır. Bu temel koşul ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaştırmasına açık tutulması hakkında bizimle öteki ilgili devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerlidir.

Beşinci Madde- İtilaf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre azınlıklar hukuku, Müslümanların da aynı haklardan yararlanacakları güveniyle, tarafımızdan pekiştirilecek ve sağlanacaktır.

Altıncı Madde- Ulusal ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve devlet işlerini günün kurallarına uygun düzenli yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de bu gelişmemizi sağlarken tam bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmamız yaşamamızın ve varlığımızın hareket noktasıdır. Bu nedenle siyaset, adalet, maliye alanlarıyla diğer alanlardaki gelişmemize engel sınırlamalara karşıyız...

Tahakkuk edecek borçlarımızın tesbit edilerek ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır. 28 Ocak 1920.

Şeref Bey (konuşmasına devamla)- Milletin oyu ile buraya gelen, devletin ve milletin namusunu ve dinini savunma ve korumada birleşen arkadaşlarımın 28 Ocak 1920'de bu "Ahd-ı Mil-

li"yi kabul suretiyle gösterdikleri iman ve inançlı kararı Tanrı da kabul edecek ve bizleri başarıya ulaştıracaktır (Sürekli alkışlar).

Başkan'ın "Bunu kabul ediyor musunuz?" deyişi üzerine "Hepimiz, oybirliği ile" sesleri yükselmiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusana'nın kabul ettiği bu "Ahd-ı Milli" yakın tarihimizin en önemli belgelerinden biridir. Daha sonralarda bu Ahid, "Misak-ı Milli", yenilerde de "Ulusal Ant" olarak anılacaktır.

Şeref Bey'in konuşması ve okuduğu "Ahd-ı Milli" incelendiğinde birkaç önemli nokta öne çıkmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

— Şeref Bey konuşmasında, "Biz Türkler ve müslümanlar esasen demokratız" nitelemesini kullanmıştır. İleride Birinci TBMM'nin nüvesini oluşturacak milletvekillerinin "Demokrat" olma konusunda böylesine titiz olmaları o günün koşulları açısından önemlidir. İttihat ve Terakki'nin (1913-1918) dönemindeki tek parti yönetiminin baskıcı yapısına karşın bir yanıt olarak, vurgulama olarak "Demokrat" olma olgusu üzerinde durulmaktadır.

— Müttefiklerce (İtilaf devletleri) işgal edilmiş olan Arap toprakları için "ulusların kendi kaderlerine egemen olma ilkesi"nin uygulanması istenmiş. Bu ileri ve hakkaniyet ölçülerine uygun bir istek, ne ki bu istek uygulanmamış, Arapların yaşadığı topraklar birkaç kabile reisine, feodal şeyhlere peşkeş çekilmiştir. Ortadoğu'daki bugünkü karmaşık durumun kökeninde bu "antidemokratik" uygulama yatmaktadır.

— "Ahd-ı Milli"nin en önemli noktası altıncı maddede altı çizilen "tam bağımsızlık" isteğidir. Bu ilke bağımsızlık savaşının da çıkış noktasıdır. "Demokrat olma", "ulusların kaderlerini tayin hakkı" ve "tam bağımsızlık" ilkeleri o günün koşulları içerisinde ileri ve devrimci istekler olarak tanımlanabilir. Bir ülkede gerçek anlamıyla, yani tüm boyutlarıyla demokrasinin yaşama geçebilmesi de bu ilkeler temelinde gerçekleşebilir.

Ali Rıza Paşa hükümeti güvenoyu aldıktan sonra vilayetlere ve bağımsız livalara genelge göndererek Meclisin İstanbul'da toplanarak çalışmalara başladığını, bu nedenle milli irade adına meclis dışındaki toplantı ve oluşumların devam etmemesi gerektiğini, hükümet işlerine bu doğrultuda yapılacak müdahalelerin cezalandırılacağını bildirdi. Bu tutum Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'yi hedef alıyordu. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1920'de şu bildiriyi yayımladı: "... Cemiyetimizin (Müda-

fa-i Hukuk), her zorluğa katlanarak, vatanı ve milli varlığı kurtarmak hususundaki çalışmalarına, milli amaca vardırıncaya kadar, daha da büyük bir inanç ve kararlılıkla devam etmesi gerektiğinden yaşama ve varolma esasına dayanan milli kuruluşların her tarafta geliştirilmesine devam edilmesini bütün heyet-i merkeziye ve heyet-i idarelerden bir kez daha rica ederiz."

İstanbul'daki hükümet, Anadolu hareketine sempati beslemesine karşın, bu davranışıyla zaafını bir kez daha ortaya koymuştur. Mustafa Kemal bu zaafiyet karşısında Meclisi ayakta tutabilmek için "Felah-ı Vatan" grubunun güçlenmesi ve Müdafa-i Hukuk paralelinde girişimlerde bulunmasını istedi. Mazhar Müfit Bey 14 Şubat 1920'de, Ankara'ya verdiği yanıtta; "... Rauf Bey'in hastalanacak kadar çok çalışmasına rağmen 'Felah-ı Vatan' grubunu düzenli bir hale getiremediğini, böyle bir durumda Kuvayi Milliyeyi dağıtmanın vatana ihanet olacağını, kaldı ki bir kısım milletvekillerinin Kuvayı Milliye ile Heyet-i Temsiliyenin devamına şiddetle taraftar olduklarının, bir kısmının da korkudan bunu arzuladıklarını, bu sebeple esasen Kuvayı Milliye ile Heyet-i Temsiliyenin dağıtılması hakkında gruptan karar alınmasına imkân olmadığını" bildirmişti.

Olayların gelişimi, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplantılarına devam etmesinin imkânsızlaştığını ortaya koymaktaydı. İngilizler ve müttefiklerinin hükümet üzerindeki baskıları artıyordu. Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Çakmak) gelişmeleri İsmet Bey (İnönü)'den Ankara'ya bildirmesini istedi. İsmet Bey 3 Mart 1920'de Mustafa Kemal'e şu telgrafı çekti. "Alınan bilgilere göre İstanbul'da bir cemiyet kurulmuş ve bu cemiyet İngilizlerle kader birliği yapmış. Kararları arasında hükümetin düşürülüp kendilerine göre bir hükümet kurulması, Meclis'in kapatılması, İzmir ve Adana bölgelerinde tam işgalin sağlanması, Kuvayı Milliyenin kaldırılması, İstanbul'da bütün dünyaya barış getirecek uluslararası bir İslam Danışma Kurulu'nun kurulması, bolşeviklik aleyhine fetva çıkarılması varmış. Nazır Paşa (Fevzi Çakmak) bu cemiyetin çalışmalarına önem veriyor. Anadolu'daki Anzavur hareketinin hazırlığı da bu cemiyetin çalışmaları içersindedir." Bu bilgiler Ankara tarafından Anadolu'nun tüm illerine duyuruldu.

Yunanlıların Kuvayı Milliye'ye saldırarak Gölcük yaylası ve Bozdağ'ı işgal etmesi üzerine Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etti. Bu olay Damat Ferit ya da benzeri nitelikte birinin sadarete getirilmesi tehlikesini ortaya çıkardı. Meclis'in 4 Mart 1920 günkü

toplantısında Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey, ölen Reşat Hikmet Bey'in yerine Başkanlığa seçildi. İstanbul'daki olayların hızla olumsuz yönde değişmesi üzerine, Mustafa Kemal Padişaha bir telgraf çekerek "iç ve dış bin türlü kötü niyetlilerin taşkınlığı ile huzuru tehlike içinde bulunan memleketin milli vicdana cevap veremeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile tahammül edemeyeceğini, aksi halde devletin tarihinde görülmemiş derecede üzücü olayların çıkabileceğini" bildirdi. Diğer yandan yayımladığı bir bildiriyle "Milli isteklere uygun bir hükümetin kurulması" için Meclis Başkanlığı'na telgraflar çekilmesini istedi. Bu bildiri üzerine Meclis Başkanlığı telgraf bombardımanına tutuldu. Aynı mealde telgraflar Padişaha da çekilmişti. Kamuoyunun bu baskısı sonuç verdi. Kendisi istememesine karşın Salih Paşa sadaret makamına getirildi.

Meclis Yunan taarruzunu ele alan bir görüşmeyi 13 Mart 1920'de yaptı. Celal Bey (Bayar), Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Emin Efendi, Muvaffak Bey, İsmail Fazıl Paşa, Vehbi Bey, Şeref Bey ve Ali Şükrü Bey söz alarak konuştular. İstanbul adım adım işgale doğru gidiyordu. Nitekim 15 Mart 1920'de Mustafa Kemal İngilizlerin İstanbul telgrafhanesini kontrol ettiklerini, bir gün sonra da İstanbul'u işgal edebileceklerini bütün komutanlara duyurdu.

İstanbul'un işgalini 16 Mart 1920 günü saat 10'da telgraf memurları Manastırlı Hamdi ve Ali Efendiler Ankara'ya bildirdiler. Telgraf memurlarının bildirdikleri aynen şöyledir:

Manastırlı Hamdi Efendi (Merkez Memuru)- "Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolunu İngilizler basıp oradaki askerle çarpışarak İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Bilgilerinize arz ederim."

Ali Efendi (Harbiye telgrafhanesi)- "İngilizlerin sabahki baskınında altı kişi şehit oldu, onbeş kadar da yaralı var. Her tarafta İngiliz askerleri dolaşıyor. İşte şimdi de nezarete geliyorlar. Nizamiye kapısındalar. İçeri giriyorlar. Teli kes..." İngilizler buradadır.

Manastırlı Hamdi- "Şimdi de Harbiye'nin işgali haberini aldık. Beyoğlu telgrafhanesinin önünde de İngiliz askerleri var."

Manastırlı Hamdi- "Paşa hazretleri. İngilizler bir taraftan Tophane'yi işgal ediyorlar, bir taraftan da devamlı şekilde zırhlılardan karaya asker çıkarıyorlar. Durum çok tehlikeli bir hal alıyor."

Manastırlı Hamdi- "İngiliz deniz askerlerinin baskını bizim asker uyurken olmuş. Rıhtıma yanaştırdıkları zırhlılardan çıkardıkları askerler Beyoğlu'nu, Tophane'yi, Harbiye Nezareti'ni işgal etmişler. Beyoğlu telgrafhanesi de yanıt vermiyor. Orasını da işgal etmiş olacaklar. Beyoğlu telgraf memurları müdürleriyle geldiler. Kovmuşlar. Bir saata kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım efendim."

Mustafa Kemal bu bilgilerin tüm kumandanlara verilmesini istedi.

Manastırlı Hamdi- "Emirleriniz yerine getiriliyor. Edirne'ye yazdırıyorum. Bütün merkezleri hazır ettirdik."

Mustafa Kemal Paşa- "Milletvekilleri hakkında bir haber aldınız mı? Mebusan telgrafhanesi muhabere ediyor mu?"

Manastırlı Hamdi- "Evet ediyor. 14. Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu verelim mi?"

Muhabere burada kesiliyor. İstanbul Merkez Postanesi de işgal edilmiştir.

İşgal kuvvetlerini "Resmi Tebliği"nde İttihat ve Terakki yönetimleri ve ileri gelenleri eleştirildikten sonra şu nokta özellikle vurgulanmaktaydı: "... Kaçak İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin düşüncelerinden yana olan bazı kimseler, milli kuruluş takma adı altında uydurma bir düzen kurarak ve Padişah ile Hükümetin emirlerini hiçe sayarak, savaşın acıklı sonuçlarından tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, değişik özellikleri olan halkların aralarını bozmak, milli kuruluşlara yardım bahanesiyle ahaliyi soymak gibi işlere kalkıştılar. Böylece barış değil, adeta yeni bir savaş dönemini açmaya teşebbüs ettiler.

... İstanbul hükümeti bir dereceye kadar iyi niyet göstermişse de milli kuruluşlar takma adı altında çalışanlar kışkırtmalarından vazgeçmek istemediler... İtilaf devletleri yakında karara bağlanacak olan barış şartlarının uygulanmasını sağlayabilmek için gerekli tedbirleri düşünmek durumunda kaldılar... Bu da İstanbul'u geçici olarak işgal etmektir.

... Osmanlı devletinin enkazından yeni bir Türkiye'nin çıkarılması için son bir ümidi de delice düşünüş ve davranışlarla yok etmek isteyenlerin kandırmalarına kapılmamak ve bugün başkent olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır."

İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 günü öğleden sonra bir Meclis-i Mebusan heyeti Padişah tarafından saraya çağrıldı. Heyet dört kişiydi. Meclis Başkanı Celalettin Arif Bey işgal üzeri-

ne Anadolu'ya geçmek üzere saklandığından, Başkan vekili Abdülaziz Mecdi Efendi, Sivas Milletvekili Rauf Bey ile Konya Milletvekili Vehbi Efendi huzura çıktılar. Heyeti oluşturanlar milletin kurtuluş umudunun Anadolu hareketinde olduğunu söylemelerine rağmen Padişahı ikna edemediler. Vahdettin müttefiklerin her şeyi yapabilecek güçte olduklarını söyleyerek, meclisteki konuşmalara dikkat edilmesi gerektiğini ısrarla belirtti. Heyet yeis içerisinde Meclise döndüklerinde onları bir başka olay bekliyordu. Meclis-i Mebusan'a gelen bir Ermeni tercüman ile iki İngiliz polisi Rauf Bey ve Kara Vasıf'in kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Başkan vekili Abdülaziz Mecdi Efendi, orada bulunan milletvekillerini toplantıya çağırdı. Toplantıya ancak altmış milletvekili katıldı. Milletvekillerinin teslim edilip edilmemesi konusunda bir uzlaşma sağlanması mümkün olamıyordu. Ali Şükrü Bey (Trabzon), "tek canlı kalmayıncaya kadar tek bir milletvekilinin bile teslim edilmemesini" ateşli bir biçimde savunuyordu. Zeki Kadirbeyoğlu (Gümüşhane) ise, "Meclis muhafız birliğinin karşı koymasını" istiyordu. Ne var ki, susan ve hatta korkanlar da vardı. Rauf Bey'in yandaki Ayan binasına geçerek kaçması da önerilmekteydi. Rauf Bey bu öneriyi reddetti; kaçması halinde çoğu milletvekilinin de kaçacağını ya da toplantılara gelmeyerek Meclis'i fiilen kapanmış durumuna getirebileceklerini, oysa Meclis'in İngilizler tarafından kapatılmasının daha doğru olacağını ileri sürüyordu. Bu arada toplantıda bulunanların sayısı da azalmıştı. Salonda ancak yirmi kadar milletvekili kalmıştı. Sonuçta Rauf Bey İngilizlere teslim oldu. Rauf ve Vasıf Beylerden sonra Faik Bey (Edirne), Şeref Bey (Edirne), Cemal Paşa (Isparta), Cevat Paşa, Tahsin Bey (Aydın), Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ve göz doktoru Esad Paşa da İngilizler tarafından tutuklandı. Ankara ise bu tutuklamalara yanıt olarak Geyve Boğazı'nın işgali ile Anadolu'daki tüm demiryollarına el konulmasını, demiryolları boyunca yerleştirilmiş itilaf devletleri askerleriyle, kumandanların ve yetkililerin bulundukları yerlerdeki İngiliz subaylarını tutuklamalarını emretti. Bu arada anahatları aşağıda belirtilen protestoyu yabancı devlet temsilcilerine gönderdi.

"Ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Mebusan da dahil olmak üzere, İstanbul'daki bütün resmi daireler, İtilaf devletlerinin askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve milli amaçlar için çalışan birçok yurtseverin tutuklanmasına girişilmiştir. Milletin siyasal egemenlik ve özgürlüğüne indi-

rilen bu son darbe, yaşamasını ve varlığını, ne bahasına olursa olsun savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere; özgürlük, milliyet, vatan duygusu gibi bugünün insan topluluklarına temel olan bütün prensiplere ve bu prensipleri yaratan genel insanlık vicdanına çevrilmişitr.

Biz haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için girişiğimiz savaşın kutsallığına inanmış ve hiç bir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun edemeyeceği kanısına varmışızdır. ... İlgili ulusların onurlarıyla da bağdaşamayan davranışın değerlendirilmesini resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, bilime sahip, anlayışlı ve uygar Avrupa ile Amerika'nın vicdanına bırakmakla yetiniriz ve bu olaydan doğacak tarihi sorumluluğa, son kez, dikkati çekeriz. Davamızın meşruluğu ve kutsallığı, bu günlerde, Tanrıdan sonra en büyük desteğimizdir."

Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920'de bir toplantı yaptı. Sinop Milletvekili Rıza Nur söz alarak şunları söyledi:

"Efendiler, tarihin önemli bir gününü yaşıyoruz. Bu devlet ve millet, bugüne kadar, böyle bir uğursuzluğa uğramamıştı. Devletin ve Halifeliğin başkenti, yabancı devletlerin silahlı işgali altına girmiş bulunuyor. Bunu gerektirecek herhangi bir durum bulunmamaktadır. Meclis-i Mebusan saldırıya uğradı. Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beylerle Numan Efendi zorla alınıp tutuklandı. Bu durum Anayasa ve uluslararası hukuka tamamen aykırıdır. Kayıtsız ve şartsız vicdan ve düşünce bağımsızlığına sahip olmayan bir meclis-i mebusanın özgürlük içinde karar vermesi mümkün olamayacağından milletvekillerinin masuniyetine (dokunulmazlığına) karşı yapılan bu saldırıyı protesto ediyoruz. Bu protestomuzun dünyadaki bütün yasama organlarına ve özellikle bütün parlamentoların anası olan Britanya Parlamentosuna ve bu gibi tarihi olayları çok görmüş olan Fransız ve İtalyan parlamentolarına ulaşmasını dileriz. Üzerimize aldığımız ulusal görevi bugün ancak bu kadar yapabiliyoruz. Bundan ötürü, verdiğimiz bir önerge ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu önergemizi ulusal bir belge olarak tarihe bırakıyoruz."

Rıza Nur'un konuşmasından sonra Başkan önergeyi okuttu: "Anayasanın yedinci maddesi gereğinde; barışa, ticarete, alıpsatışa ait ya da yurttaşların temel ve kişisel haklarıyla ilgili ve de devletçe harcamayı gerektirici andlaşmaların yapılmasında Meclisin onayı gereklidir. Genel savaşın (Harbi Umumi) ülkemiz

için çok kötü şartlar içersinde sona ermiş olmasından ötürü üzücü bir tarihi göreve çağrılmış olan Meclis-i Mebusan başkentte olağanüstü bir durumun meydana gelmesinden ve meşrutiyetle yönetilen ülkelerin hepsinde milletvekillerine sağlanan dokunulmazlığın olayların zorlamayla işlememesinden ötürü, milletvekilliği görevinin gereğini ülkenin bugünkü durumu ile bağdaştıramamıştır. Herşeyden önce düşünce özgürlüğüne ve vicdan bağımsızlığına dayanması gereken bu kutsal görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir durumun yaratılmasına kadar Meclis Genel Kurul toplantılarının ertelenmesini teklif ederiz."

İmzalar: Dr. Rıza Nur (Sinop), Zeki (Sinop), Tunalı Hilmi (Bolu), Tahsin (Maraş), Celal (Genç), Osman Nuri (Lazistan), Ali (İçel), Halil (Erzincan), Hüsrev (Trabzon), Zeki (Gümüşhane), Ali (İzmit), Kamil (İstanbul), Hüseyin Avni (Erzurum), İlyas (Bursa), Ahmet (Tokat), Şevki (Tokat), Fazıl (Karahisarı Şarki).

Önergenin okunmasından sonra Başkan önergede okunanları tamamiyle anladınız mı? diye sorunca, "Evet, oylansın" sesleri yükseldi. Bunun üzerine Başkan, "Milletvekilliği görevinin güvenlik içersinde yapılmasına imkân verecek bir durumun meydana gelişine kadar görüşmelerin ertelenmesini istiyorlar. Kabul edenler ellerini kaldırsın" dedi. "Oybirliği ile kabul" sesleri arasında "Evet efendim, oybirliği ile kabul edilmiştir" diyerek saat 16.05'te toplantıyı bitirdi. Böylece son Osmanlı Meclis-i Mebusanı yirmi dört oturum yaşadıktan sonra tarihe karıştı. Milletvekillerinin bir bölümü milli harekete katılmak için Anadolu'ya, Ankara'ya gitmeye başladılar.

İttihat ve Terakki'nin iktidarını sağlayan Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinden sonra yeni bir meclisin oluşturulması için seçim yapılması düşüncesini ilk ortaya atan, "Minber" gazetesinde kendisiyle yapılan bir söyleşide Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Amasya bildirgesinden başlayarak Erzurum ve Sivas kongrelerinde hep aynı istem öne çıkarılmıştır. Sivas kongresini izleyen günlerde Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşmenin kesilmesi ve onu izleyen günlerde oluşan Ali Rıza Paşa kabinesi Anadolu'nun seçim teklifini kabul etmiştir. Sağdan-sola birçok partinin katıldığı 1919 seçimi Osmanlı yaşamında, belki de, ilk çoksesli seçimdi. Bu meclis birinci TBMM'nin de temel taşı olmuştur. Birinci Meclis'in birçok milletvekili Meclis-i Mebusan'dan Ankara'ya gelenlerdir.

Meclis-i Mebusan toplantılarını erteleme kararı aldıktan sonra, Mustafa Kemal arkadaşlarıyla olgunlaştırdığı bir milli meclisi açma kararını yaşama geçirmek için "Seçim talimatını" vali, bağımsız mutasarrıflar ile Kolordu kumandanlıklarına gönderdi. Bu talimatın içeriği aynen aşağıda yansıtılmıştır:

"Başkent'in bile itilâf devletlerince resmen işgali; yasama, yürütme ve yargı erkinden meydana gelen devlet otoritesini yok etmiş, bu durum karşısında görev yapamadığını hükümete resmen bildiren Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu halde, başkentin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve Meclis-i Mebusan üyelerinden isteyenlerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür. Bu nedenle aşağıdaki talimat gereğince seçimlerin yaptırılması yurtseverliğinizden beklenir.

1. Millet işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2. Bu meclise üye seçilecekler, mebuslar hakkındaki kanun hükümlerine tabi olacaklardır.

3. Seçimlerde liva'lar (seçim çevresi) esas tutulacaktır.

4. Her liva'dan beş üye seçilecektir.

5. İlçelerdeki ikinci seçmenler, vilayet ve liva merkezlerinde toplanacak, "Genel Meclis Üyeleri" ile "Belediye Meclis Üyeleri" ve "Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin heyet-i merkeziye ya da heyeti idare üyeleri" de ikinci seçmenlere katılacaklardır. Böylece meydana gelecek seçim meclisleri, aynı gün ve aynı toplantıda seçimi yapacaklardır.

6. Her parti, her dernek, her topluluk aday gösterebilir. Herkes her istediği yerden bağımsız aday olabilir.

7. Her yerin en büyük mülkiye memuru seçime başkanlık edecek ve seçimlerin doğru yapılmasından sorumlu olacaktır.

8. Seçim gizli oyla, çoğunluk usulüne göre; oyların sayımı ise seçim meclisi önünde açık yapılacaktır.

9. Seçim sonunda bütün seçmenlerin imza ya da mühürlerini taşıyan üç örnekli bir tutanak düzenlenecektir. Örneklerden biri yerinde alıkonulacak, biri seçilene verilecek, biri de Ankara Meclisi'ne gönderilecektir.

10. Seçilenlerin alacakları ödenek sonradan Meclis'te kararlaştırılacaktır. Ancak yol paraları, seçim meclislerinin zorunlu harcama karşılığı olarak bildireceği miktara göre o yerin hükümetince sağlanacaktır.

11. Seçimler en geç onbeş gün içinde yapılacak ve seçilenler hemen Ankara'ya gönderilecek, adları da derhal bildirilecektir."

Seçimlerin tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa aşağıda aynen yansıttığımız bildiriyi yayımlayarak Büyük Millet Meclisi'ni toplantıya çağırdı:

"1- Tanrının izniyle, Nisanın 23 üncü Cuma günü, Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanacaktır.

2- Vatanın bağımsızlığı, hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılması gibi önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cumaya rastlatmakla bugünün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleri ile birlikte Hacıbayram-ı Veli Camiinde Cuma namazı kılınarak okunan Kuran'ın ve kılınan namazın aydınlığına bürünülecektir. Namazdan sonra kutsal sakal (Hazreti Muhammed'in sakalının bir kılı) ve kutsal bayrakla birlikte özel daireye gidilecektir. Özel daireye girilmeden önce kurbanlar kesilecektir. Bu tören sırasında camiden başlayarak özel daireye kadar kolordu kumandanlığınca özel tertibat alınacaktır.

3- Sözü edilen günün kutsallığını pekiştirmek için bugünden itibaren Hatim ve Buhari Şerif okunmasına başlanacak ve Kuran'ın son bölümleri uğur getirsin diye özel daire önünde tamamlanacaktır.

4- Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bugünden itibaren Buhari ve Kuran okunmasına başlanarak Cuma günü ezandan önce minarelerde Salavat-ı Şerife okunacak ve Hutbe sırasında Halife ve Padişahımızın adları söylenirken bizzat Padişahımızın ve Memaliki Şahaneleri ile Tebai Mülûkânelerinin tezelden kurtulmaları ve mutlu olmaları için de ek dua okunacak; Cuma namazının kılınmasından sonra da Kuran'ın okunması tamamlanarak Halifelik ve Padişahlık makamının ve vatanın bütün bölgelerinin kurtulması için harcanan emeklerin önem ve kutsallığı, bütün milletin vekillerinden meydana gelmiş olan Büyük Millet Meclisi'nin vereceği yurt görevinin yapılması zorunluluğu hakkında dinsel öğütlerde bulunulacaktır. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, esenliği ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dini ve vatani törenin yapılmasından ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı şehirlerinin her yanında, hükümet dairelerine gelinerek Meclis'in açılmasından ötürü tebriklerde

bulunulacaktır. Her yanda Cuma namazından önce mevlüt okunacaktır.

5- Bu bildirinin hemen yayınlanması için her araca başvurulacak ve hızla en uzak köylere, en küçük askeri birliklere, ülkenin bütün kurum ve kuruluşlarına duyurulması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her yere asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp parasız dağıtılacaktır.

6- Tanrıdan başarılar dilenir."

Bu bildiriyi Mustafa Kemal Paşa "Heyet-i Temsiliye" adına imzalamıştı.

Ankara'da Heyet-i Temsiliye azalarının büyük bir bölümü bulunmamaktaydı. Meclis-i Mebusan'ın açılması ve onu izleyen olaylar sırasında Heyet-i Temsiliye'den sadece Mustafa Kemal Paşa ve Hakkı Behiç Bey Ankara'daydı. Kazım Karabekir Paşa'nın "Ankara'da Heyet-i Temsiliye'den kimler var?" şeklindeki sorusuna o sırada Ankara'da bulunan arkadaşlarını ve eşraftan bazılarının ismini vererek yanıtlamıştı. Daha sonraları Sivas Heyeti Temsiliyesi, Ankara Heyet-i Temsiliyesi biçiminde bir ayırıma bile gidilmiştir. Bütün bunlar Mustafa Kemal'in önemli karar aşamalarında zaman zaman nasıl yalnız kaldığını göstermektedir. Böyle durumlarda kendi başına karar almaktan bir an bile çekinmemiştir.

Büyük Millet Meclisi, kararlaştırıldığı gibi 23 Nisan 1920 Cuma günü açıldı. Bildirideki tören noksansız uygulandı. Hacıbayram Camii'nden Meclis binasına kadar (eski İttihat ve Terakki binasıydı) tekbir sesleri arasında gelindi. Salondaki okul sıralarına ve sandalyelere oturuldu. En yaşlı üye olarak Şerif Bey (Sinop) saat 13.45'te oturumu açtı. İlk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak bu meclisin seçilen ve İstanbul'dan gelen milletvekilleri tarafından oluşturulduğunu ve hepsinin aynı hak ve yetkilerle görev yapacaklarını açıkladı. Bu durum onaylandı. Böylece Meclis ilk kararını da almış oldu. Bu ilk toplantıya kaç milletvekilinin katıldığı bilinmemektedir. Dolayısıyla oturumun açılması için gerekli çoğunluk sayısı hakkında da değişik savlar vardır.

Çeşitli kaynaklara göre bu konuda belirli bir ortak görüş olmamasına karşın BMM'de, ikinci oturumdan itibaren pratik bir yol geliştirilmiştir. Oturuma katılanların yarısından bir fazlası çoğunluk olarak kabul edilmiştir.

Meclis'in birinci toplantı yılında üç yüz otuz dokuzu seçilen, seksen yedisi de Meclis-i Mebusan'dan katılan dört yüz yir-

mi altı kişi milletvekilliğine hak kazanmıştır. Bunların bir bölümü Meclis'e katılmamış, bir bölümü de geniş bir zaman dilimi içinde, peyder pey katılmıştır. Yeni seçilenlerden altmış dokuzunun, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelenlerden yedi milletvekilliğinin toplantı yılı içerisinde ıskat, ölüm, istifa vs. nedenlerle Meclis'e katılmadıkları bilinmektedir. Bu arada son Meclis-i Mebusan üyesi olup da hapsolunan ya da Malta'ya gönderilen 14 kişinin de milletvekilliklerinin devamına karar verilmiştir.

23 Nisan 1920'de BMM'i yüz dördü yeni seçilen ve yirmi üçü de İstanbul'dan gelenler olmak üzere yüz yirmi yedi milletvekiliyle açılmıştır. Seçimlerin yenilenmesine karar verildiği üç yıl içerisinde milletvekili sayısı sürekli değişmiştir. Yapılan seçimlerden sonra Başkanlık divanı şöyle teşekkül etmiştir.

Birinci Başkan	: Mustafa Kemal Paşa (Ankara)
İkinci Başkan	: Celalettin Arif Bey (Erzurum)
Birinci Başkanvekili	: Çelebi Abdülhalim Efendi (Konya)
İkinci Başkanvekili	: Çelebi Cemalettin Efendi (Kırşehir)
İdareci Üyeler	: Atıf Bey (Balıkesir), Emir Paşa (Sıvas), İbrahim Süreyya Bey (Manisa)
Kâtip Üyeler	: Haydar Bey (Kütahya), Cevdet Bey (Kütahya), Refik Bey (Konya), Muhittin Baha Bey (Bursa), Rasim Bey (Sivas), Feyyaz Ali Bey (Yozgat)

Başkanlık divanı ilk iş olarak, 27 Nisan 1920'de Padişaha bir bağlılık telgrafı çekti. Bu telgrafta şu nokta üzerinde önemle duruldu: "Milli ve meşru müdafaamızı padişahlık makamına karşı bir ayaklanma gibi göstermek ve halkı kandırmak için durmadan çalışan hainler var... Oysa ki toplantının ilk sözü halife ve padişahına bağlılık olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün de yine bundan ibaret olacağını en büyük ve derin saygılarıyla arzeder."

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in yürütme erkini, dolayısıyla ulusal mücadelenin sorumluluğunu üstlenmesini istiyordu. Bu düşüncesini konuşmasında, bir öneri halinde üyelere sundu: "Teklif ediyorum, derhal memleket mukadderatına el koyunuz. Çekinmek gerekmez. Bu görev o kadar önemli, içinde bulunduğumuz zaman o kadar tarihidir ki, bu büyük sorumluluğu içimizden üç beş kişiye yüklemekle yetinemeyiz. Meclis'in tamamı,

tam manasıyla sorumlu olmalıdır. Millet bizi bunun için gönderdi. İşleri beş kişinin eline bırakalım diye göndermedi." Önerge çoğunlukla kabul edildi.

25 Nisan 1920'deki toplantıda Meclis'in bu yetkiyi nasıl ele alacağı konusu tartışıldı. Sonuçta bir yürütme kurulu ile bu kurulun Meclis'le ilişkilerini, yetkilerini yasalaştırmak için layiha komisyonunun kurulması için seçim yapılmasına karar verildi. Geçici yürütme komisyonuna, Celalettin Arif Bey, Cami Bey, Bekir Sami Bey, Fevzi Paşa, Hamdullah Suphi Bey, Hakkı Behiç Beyler seçildi. Daha sonra seçilen on beş kişilik layiha komisyonu hızlı bir şekilde (Büyük Millet Meclisi Bakanlarına dair Kanunu) hazırladı. Bu yasa 2 Mayıs 1920'de kabul edildi. Bir gün sonra, 3 Mayıs 1920'de ilk bakanlar kurulu seçimle belirlendi. BMM'nin ilk bakanlar kurulu şu kişilerden oluşuyordu:

Bakanlar Kurulu Başkanı (Meclis Başkanı)	: Mustafa Kemal Paşa (Ankara)
İçişleri Bakanı	: Cami Bey (Aydın)
Adalet Bakanı	: Celalettin Arif Bey (Erzurum)
Bayındırlık Bakanı	: İsmail Fazıl Paşa (Yozgat)
Dışişleri Bakanı	: Bekir Sami Bey (Amasya)
Sağlık ve Sos. Yar. Bak.	: Dr. Adnan Bey (İstanbul)
Ekonomi Bakanı	: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)
Maliye Bakanı	: Hakkı Behiç Bey (Denizli)
Eğitim Bakanı	: Dr. Rıza Nur Bey (Sinop)
Milli Savunma Bakanı	: Fevzi Paşa (Kozan)
Genelkurmay Başkanı	: İsmet Bey (Edirne)

Birinci Meclis'in yasama süresince bu bakanlar değişmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi 1920-1923 yıllarında birçok yasaya imzasını atmıştır. Bunlardan bazıları gerek içeriği, gerekse sonuçları bakımından önemlidir. Bu yasalara ve uzantılarına kısaca değinmekte yarar vardır.

a) Meclis Bildirisi ve Anayasa

Anadolu hareketi iç isyanlar ve İstanbul hükümetinin girişimiyle oluşturulan Anzavur hareketiyle uğraşırken, Meclis'te kendi niteliğini ortaya koyacak bir Anayasa ve onun dayandığı bir bildiriyi hazırladı. Bunları aşağıda yansıtıyoruz.

"Büyük Millet Meclisi Bildirisi (21 Ekim 1920)

Emperyalist devletlerin, devlet ve milletimizin hayatına açıkça kastetmeleri sonucunda meşru savunmamız için toplanan TBMM, şimdiye kadar çeşitli nedenlerle açıkça ya da dolaylı olarak ilan ettiği amaç ve düşüncesini bir kere daha bütün dünyaya arz için şu bildiriyi yayınlamayı gerekli görmüştür.

TBMM, milli sınırlar içersinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak, Hilafet ve Saltanat makamını kurtarmak andıyla teşekkül etmiştir. Bundan ötürü, hayat ve bağımsızlığını, yegane ve kutsal emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve egemenliğinin sahibi kılmakla gayesine erişeceği kanısındadır.

TBMM, milletin hayat ve bağımsızlığına suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunmak ve bu amaca karşı hareket edenleri cezalandırmak azmiyle kurulmuş bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda yetkisi BMM'nin manevi şahsiyetindedir.

TBMM, halkın ötedenberi karşı karşıya kaldığı sefalet nedenleri yeni araç ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet getirmeyi başlıca hedef kabul eder. Bundan ötürü, toprak, eğitim, adalet, maliye, iktisat ve vakıf işlerinde ve diğer mesailde toplumsal dayanışma ve gelişmeyi hakim kılarak, halkın gereksinimine göre yenilik ve kurumları getirmeye çalışacaktır. Bunun için de siyasal ve toplumsal ilkelerini milletin ruhundan almak ve uygulamada milletin eğilim ve ananelerini gözetme düşüncesindedir.

Bundan ötürü TBMM, ülkenin idari, iktisadi, toplumsal bütün gereksinimlerine ilişkin kurum ve kuralları peyder pey tetkik ve yasa şeklinde uygulamaya başlamıştır. Veminallahüttevfik."

Bu bildiri bir nev'i özgürlük ve bağımsızlık beyannamesi niteliğindedir. Türkiye Büyük Millet Meclislerinin kabul ettiği en devrimci kararlardan biridir. Amasya bildirgesiyle birlikte yeni Türkiye'nin kuruluş felsefesinin köşe taşlarını oluşturmaktadır.

TBMM'nin 20 Ocak 1921 tarihli toplantısında kabul edilen 85 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Yasası" 1. maddesiyle önemli bir adımı atmıştır. "Hakimiyet kayıtsız şatsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi temeline dayanmaktadır."

TBMM yönetsel, mali vb. birçok kararı almakla birlikte belirli yasal temele sahip değildi. Bir anayasanın yapılması gereği meclisin açılışından beri sık sık konuşmalarda dile getiriliyordu. İdam cezalarının onaylanması konusunda bu gerek, daha bir açık olarak ortaya çıktı. Osmanlı Anayasası'na göre idam cezası, Meclis kararının padişah tarafından onaylanması sonucu kesinleşmekteydi. Oysa Padişah İstanbul'daydı. Bu durum TBMM'nin yetkileri konusunu yeniden gündeme getirdi. Durum karmaşıktı. Nitekim Nafiz Bey (Samsun) konuşmasında şu noktayı vurguladı: "Hükümetimiz yeni kurulduğundan henüz kendisine belli bir şekil verememiştir. İdare tarzımıza göre hükümetin adını belirtmediğimiz gibi ne olduğu da belli değildir. Yani bu hükümet meşruti hükümet midir? İmparatorluk mudur? Krallık mıdır? Ne suretle idare edilir. Meclisin görevi ile hükümetlerin görevi nelerdir?"

Hüseyin Avni Bey (Erzurum)- "Hepiniz bilirsiniz ki burada birinci görevimiz Anayasa meselesidir. İdamlar konusu da bu mesele ile ilgilidir. Bugün burada görüşsek bile yarın başka anayasa meseleleri söz konusu olacaktır. Elde bir anayasa tasarımız var. Bu konuyu da anayasa tasarısının görüşülmesine kadar erteleyelim, ve tezelden anayasa tasarısının görüşülmesine başlayalım." Diğer konuşmacılar da aynı doğrultuda fikir beyan edince görüşmeler ertelendi.

1920 yılı ortalarında "Hükümet Programı", "Halk Zümresi", "Meclis Programı", "Hükümet Beyannamesi" adlarıyla anılan bir öneri tartışılarak bir özel komisyona gönderildi. Taslak bir anayasa önerisine dönüştürülerek meclise sunuldu.

Tasarının görüşülmesi sırasında özellikle "mesleki temsil" konusu üzerinde duruldu. Taslakta "mesleki temsil" yer alıyordu. Komisyon adına konuşan Vehbi Bey (Balıkesir) konuyu şöyle açıkladı: "Mevcut seçim sistemi çoğunluk yöntemine ve iki dereceli seçime dayanmaktadır. Böyle bir sistemde çoğunluğu sağlayamayan mesleklerin temsili söz konusu olamayacağı için, her sınıf halkı temsil edecek bir sistem arandı ve 'mesleki temsil' usulü kabul edildi."

Söz alan milletvekillerinin önemli bir bölümü mesleki temsili savundu. Hüseyin Avni Bey (Erzurum), mesleklerin kendi içlerinde bir örgüt kuramadıklarını, bunun için mesleki temsil usulünün olumlu bir sonuç vermeyeceğini, halkın tam anlamıyla temsil edilebilmesi için tek dereceli seçim yönteminin kabul edilmesini istedi.

"Mesleki temsil"in en ateşli savunucusu Mahmut Esat Bey (İzmir)'di. Uzun konuşmasının önemli bölümleri şöyleydi: "... Memleket demek; siyaset, edebiyat ve aydın kişiler demek değildir. Memleketi çiftçi, mimar, demirci, saraç gibi mesleklere mensup olanlar kurar. Bu mesleklerin yapılmadığı gün memleket de kalmaz... Mesleki temsil usulünde Meclis'e cahiller değil, yüzyıllardır memleketi kılıçları ve sapanları ile savunan çiftçiler, zanaatkarlar geleceklerdir... Memleketin sahipleri, ancak bu yolla, memleketin mukadderatına hakim olacaklardır. Anadolu halkı bunu bekliyor." Bu konuşmalara rağmen "Mesleki Temsil" usulü reddedildi.

Anayasanın "Kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, anlaşmalara varılması, barış yapılması, savaş ilan edilmesi gibi temel haklar TBMM'ne aittir" biçimindeki maddesi de tartışmalara yol açtı. Muhalefetin başını Hüseyin Avni Bey (Erzurum) çekti: "Meclisin görevi kanunlar yapmak, değiştirmek, kaldırmak ve anlaşmalar yapmakla sınırlandırılmıştır. Oysa TBMM kayıtsız ve şartsız memleketin mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki, bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir. Fakat TBMM'nin görevi sınırlandırılamaz. Aksi halde, Meclis'ten kısılan yetkiler hükümete kalmış olur... Vekillere verilecek yetkiler tesbit edilmelidir. Fakat kendi yetkimizi tesbite gerek yoktur. Zaten kayıtsız ve şartsız egemen olan biziz."

Milletvekillerinin bu görüşü benimseme eğiliminde olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, tartışmaların bir noktasında söz alarak Hüseyin Avni Beyi yanıtladı: "Bende hükümet adına anlamak istiyorum. Yapılması Padişah buyruğu ile ilgili herşey yüksek meclise gelecek deniyor. Bir kere bugünkü durumumuza göre hangi hususların padişah buyruğuna bağlanması gerekeceği, hangilerinin gerekmeyeceği belli değildir. İkincisi bugün yürütme ve uygulamayı sorumlu kimseler yapmaktadır. Mesela, kaymakam atanması, elçi atanması gibi. Eğer bunları hemen bakanlar kurulundan alıyorsanız önce bakanlar kurulunun düşüncelerini dinlemenizin yararlı olacağı kanısındayım. Çünkü, bu kayıt ve şartla, belki bu dakikadan itibaren, ben de dahil olduğum halde, bakanlar kurulu görevine devam edemez. Bu kayıt ve şartla sorumluluk yüklenemez. Belki yüksek kurulunuz içinde, örneğin Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki, bu kayıtlar ve şartlarla hükümeti kurmaya cesaret edebilir."

Hüseyin Avni Bey- "Size şurada senet veririm ki, ne bakanlar kuruluna girmek istiyorum, ne de hiçbir şey olmak istiyorum İhtiras bende yoktur. Bu bir anayasa meselesidir."

Mustafa Kemal Paşa- "Sorumluluğu yüklenmek meselesidir."

Hüseyin Avni Bey- "Anayasayı yaparız, o şartlarla kim kabul ederse o gelir hükümete, etmezse gider, öbürü gelir. Gidenlere uğurlar olsun (şiddetli gürültüler)."

Mustafa Kemal Paşa– "İşte, pekâlâ, biz gideriz, siz gelirsiniz."

Mustafa Bey (Tokat)- "Öyle şey olmaz. Akla gelen her şey söylenmez."

Daha sonra görüşmelere devam edilerek, Anayasa kabul edildi (20 Ocak 1921). Anayasanın yürürlüğe girmesi üzerine bakanlar kurulu, dokuzuncu madde uyarınca, Fevzi Paşa'yı başkanlığa seçtiler. Böylece bakanlar kurulu başkanı Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa da doğal başkanı oldular.

Anayasa bazı çevreleri rahatsız etmişti. Özellikle bu şekilde Padişah ve Halifelik makamlarının sarsıldığını, hatta cumhuriyete, bazılarına göre de Bolşevikliğe doğru bir adım atıldığını ileri sürüyorlardı. Bu tepkiler sonucu Celalettin Arif Bey (Erzurum) Meclis Birinci Başkan Vekilliği'nden ve Adalet Bakanlığı'ndan istifa etti. Bakanlıktan istifası kabul edildi. Birinci Başkan Vekilliği'ne ise yasama dönemi başı olan Mart ayına kadar devam etti.

İtirazlar iki noktada toplanıyordu. Bunların başında "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" kavramı geliyordu. Bu kavramın yer aldığı birinci maddeyle sultanın hükümdarlık haklarına tecavüz edildiği öne sürüldüğü iddiası geliyordu. Diğer yandan Bakanlar Kurulu'nun bir başkanı olduğu halde Meclis Başkanının doğal başkan olarak kabul edilmesi de diktatörlüğe giden bir adım olarak kabul ediliyordu. Bu düşünceler milletvekilleri arasında yandaş buluyordu. Nitekim Mustafa Bey (Şebinkarahisar), hemen hemen yeni bir Anayasa tasarısı sayılabilecek bir öneriyi Meclis'e verdi. Önerinin gerekçesi günümüze kadar uzanan bir düşünceyi yansıttığı için buraya aynen konulmuştur:

"Hükümetten verilen 'Halkçılık pogramı' üzerine özel komisyonca kaleme alınıp sonradan TBMM'ce onaylanan kanun incelenip düşünüldü. Bu kanunun birinci maddesi (Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir hükmünü taşıyan madde) üçyüz milyon müslümanın övündüğü makamı daha halifeliğin ortadan kaldırı-

lacağının işareti sayılıp müslümanlıkta halifeliğin lüzumunu açıklamaya hacet olmadığı gibi bu lüzum türlü kararlarımızda ve özellikle 'Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5. maddesinde meclis genel kurulunca onaylanmıştır. Halifeliğin gereksizliğine inanmak, halifeliğe düşman olan İngiliz ve Fransızların ekmeğine yağ sürmek ve öteki müslümanların yanında bir avuç kalan biz Türkleri İslam dünyasının gözünden düşürmek demektir. Bu nedenle, sözü edilen maddenin olduğu gibi bırakılması doğru olamayacağından, hiçbir millet ve hiçbir hükümet başkansız yürütülemeyeceğinden 'milletin kayıtsız şartsız hakimiyeti'ne inanarak uygulanıp yürütülmesi mümkün olmayan bir görüşe dayatılmış olduğu kanısındayım. Kaldı ki bu kanunun 7., 8. ve 9. maddeleri de esasa ve sağlanmak istenen amaca aykırıdır. Ayrıca BMM'nce yapılmış olan bu anayasanın meclisteki görüşülmesi türlü yönlerden yürürlükte olan eski anayasanın hükümlerine ve meclis içtüzüğüne aykırı şekilde yapıldığından gerçek bir kanun sayılamayacağını açıklamaya gerek yoktur... Bütün bu sebeplerle, bu anayasanın düzeltilmesi gerektiğinden aşağıdaki teklifi veriyorum."

Yasa teklifi on maddeden ibaretti. Tartışmaların odak noktasını oluşturan birinci madde şu şekli almıştı:

"Hakimiyet hakkı esas itibarıyla milletindir. BMM'nin dayanağı millet olduğu gibi, yürütme gücünün dayanağı da BMM'dir. Halifelik makamının, kurtuluştan sonra, dinsel usullerle görev ve yetkilerini belirtmek ve sınırlamak, ilerdeki durumun gelişimine, günün ve durumun şartlarına göre yeniden seçilecek olan meclise ait olacaktır."

Diğer maddelerde, özellikle 7., 8. ve 9. maddelerde Bakanlar Kurulu'nun yetkileri, özellikle meclis başkanınkiler kısıtlanıyor; tüm yetkiler BMM'ye veriliyordu. Örneğin 7. maddede şu noktanın altı çiziliyordu: "Bakanlar Kurulu başkanı ve şeriye vekili BMM'nce salt çoğunlukla seçilir. Bakanlar Kurulunun öteki üyeleri hükümet başkanınca seçilip BMM'nce, görüşmesiz ve gizli oyla onanır." Dikkat edilirse burada bakanların tek tek meclis tarafından değil de seçilen (Meclisçe) başbakan tarafından belirlenmekte ve meclis tarafından seçilmektedir. Tasarı Meclis başkanının Bakanlar Kurulu'nun doğal başkanı olmasını da kaldırmaktaydı. Getirilen diğer bir yenilik de, "Padişah buyruğu" kavramının anayasaya dahil edilmesiydi. Bu konuda 8. ve 9. maddelerde şu hükümler yer almaktaydı.

"Madde 8- ... Padişah buyruğuna muhtaç olan maddelerin hepsi hakkında BMM oluru ve onayı şarttır."

"Madde 9- ... Bakanlar kurulu, padişah buyruğunu gerektiren işlerin listesini on beş günde bir ve acele işlerde hemen, gerekçesiyle birlikte BMM'ne verir, Meclis öteki işlerden önce, görüşmesiz ve gizli oyla ya onaylar ya da reddeder."

Bu maddelerin içeriğinden de anlaşıldığı gibi bağımsızlık savaşımı veren Meclis'in günlük ve bürokratik çalışmaları içerisinde boğulması isteniyordu. Tasarı bazı milletvekillerinin durumun ciddiyetinin pek farkında olmadıklarını da göstermekteydi.

O günün koşulları içerisinde yeni bir Türkiye'nin savaşımının devrimci niteliği gözlerden ırak tutuluyordu. Demokrat görünmek istenirken, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" kavramı reddedilmekteydi.

İşin ilginç yanı tasarıya ilk görşümede karşı çıkan olmadı, tasarı Anayasa'nın yedinci maddesinin değiştirilmesini ele alan özel komisyona (aidiyetine binaen) sevk edildi. Daha sonra komisyonun yedinci maddede istenilen değişikliğin reddini isteyen teklifi tartışılırken bu konu tekrar ele alındı. Görüşmelerin sonunda söz alan Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yaptı.

"... Bu kanun (daha önce kabul edilen anayasa) milletin isteklerini, meclisin niteliğini, gerçek şeklini gösteren bir kanundur. Bu kanun olmasaydı, TBMM'nin niteliği hakkında dünyaca kesin bir düşünce edinilememiş olacaktı. Nitekim, düşmanlarımız, yüksek kurulunuzun geçici, havada, temelsiz, hiçbir şeyi temsil etmeyen bir kurul olduğunu göstermek için çok çalışmaktadırlar. Anayasamız bütün bu kötü düşünceleri silip süpürecek bir kanun olarak ortaya konmuştur. İstanbul'da, TBMM'nin ve hükümetinin değer ve niteliğini yok etmek için çalışanların hepsi Anayasamızı ortadan kaldırmaya uğraşmaktadırlar. Bugün Londra'da bulunan delegeler kurulumuzun bütün gücü ve temsil yetkisi anayasamızın sayesindedir. Bundan ötürü bu kanunu bozmaya çalışmak, bence, memlekete, milli menfaatlara ve yüksek meclisinizin meşru durumuna darbe vurmaktır. Bundan başka on gün önce kesin karara bağlanmış olan bir kanunu bozmak için müracaatta bulunmak kanuna da uymaz. Böyle bir müracaatı başkanlığın kabul etmesi bile yanlıştır. Bu nedenle bunun görüşülmemesini isterim. Bu da zarardır."

Bu konuşma üzerine özel komisyon tasarının reddine karar verdi. Aynı tasarı ikinci oturumda gündeme alındı, üzerinde ko-

nuşulmadan reddedildi (21 Şubat 1921). Böylece 85 sayılı anayasa üzerindeki tartışmalar da bir anlamda son buldu.

1921 Anayasası yirmi üç madde ve bir de geçici maddeden meydana gelmekteydi. İlk dokuz madde "esas maddeler" diye adlandırılıyordu. Birinci madde "Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bilfiil ve bizzat yönetmesi esasına dayanır" demekteydi. Bu yeni yönetimin yapısını ilkesel temelde belirtiyordu. İkinci maddede yürütme gücü ve yasama yetkisinin TBMM'de toplandığı ifade edilmekteydi. Hükümetin adı ise üçüncü maddede "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" şeklinde açıklanıyordu. Yedinci maddede TBMM'nin yetki ve görevleri sayılıyordu: "Şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, kanunların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, vatan savunması ve savaş ilanı gibi temel haklar TBMM'nindir. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde kişiler arası ilişkilere ve günün ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleriyle, kişiler arası uygarca tutum ve davranışlar esas alınır." Burada görüldüğü gibi 1921 Anayasası şeriat ve onun uzantısı olan fıkıh hükümleriyle günün koşullarının getirdiği icaplar arasında bir denge kurma çabasındadır.

İdarenin ele alındığı ilk bölümde, 10. maddede şu hüküm yer almaktadır: "Türkiye, coğrafi durum ve ekonomik ilişki bakımından illere, iller ilçelere bölünmüş olup ilçeler de bucaklardan meydana gelir. Böylece Osmanlı idare yapısında yer alan liva (mutasarrıflık) kaldırılmıştır."

1921 Anayasası'nın en ilginç yanı 11. maddede ortaya çıkmaktadır. 11. madde şöyledir: "İl, bölgesel işlerde tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahiptir. İç ve dış siyaset, şeriata, adalete, askerliğe ait işler, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel vergileri ile faydası birden çok ili kapsayan hususlar müstesna olmak üzere TBMM'nce konulacak kanunlar gereğince okullar, eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesi il meclislerinin (Anayasada bunlar 'şura' olarak adlandırılmaktadır) yetkisi içersindedir." Görüldüğü gibi 11. madde bugünkü duruma oranla çok daha ileri ve demokratik yapıdadır. İlçelere tüzel kişilik verilmemiş, bu kademe yalnız idare ve asayiş parçası gibi tanımlanmış, Bucak'da durum farklıdır. Madde 16 "Bucak özel hayatında özerkliğe sahip bir tüzel kişidir" demektedir. 17. ve 18. maddeler ise bucak yönetimini şöyle belirlemektedir:

"Madde 17- Bucağın bir meclisi, bir yönetim kurulu, bir de müdürü vardır."

"Madde 18- Bucak meclisi, bucak halkınca doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden meydana gelir."

Bucak müdürü ve yönetim kurulu da bucak meclisi tarafından seçilmektedir. Madde 20'de ise şu hüküm getirilmektedir: "Bucak meclisi ve yönetim kurulu ayrı, ekonomi ve maliye yetkilerine sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla belirlenir. Yerel yönetimlerin özerkliği konusunda bu yaklaşımlar, katılımcı demokrasi diye bugün çok sözünü ettiğimiz bir ilkeyi de belirli oranda yaşama geçirmektedir. Ne var ki, daha sonraları bu temelden ayrılınmıştır. Bugün, Ankara'dan doğrudan yönetimin güçlüğünden söz edilerek yeni bir idari yapı ve yerel yönetim yetkileri tartışılmaktadır. Aradan geçen yetmiş yıl, eski deneyimlerimizi bize unutturmuştur...

b) Hiyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri

Ankara'nın bağımsızlık savaşı için gerekli düzenli orduyu kurması, Anadolu içlerindeki başkaldırıların bastırılması kolay olmamıştır. Heyet-i Temsiliye'nin oluşumundan itibaren meydana gelen ayaklanmaların başlıcaları şunlardır:

— Şeyh Eşref ayaklanması (26 Ekim-24 Aralık 1919). Bu ayaklanma şeriatı oluşturmak amacıyla Bayburt dolaylarında patlak vermişti.

— Bozkır'da gerici grupların ayaklanması (27 Eylül-4 Ekim, 20 Ekim-4 Kasım 1919).

— Anzavur'un "Kuvai İnzibatiye"sinin yol açtığı ayaklanmalar (1 Ekim-25 Kasım 1919, 16 Şubat-16 Nisan 1920).

— Düzce ayaklanması (13 Nisan-31 Mayıs, 8 Ağustos-23 Eylül 1920). Bu ayaklanma Osmanlı hükümetinin yöredeki Çerkezleri kışkırtması üzerine meydana geldi.

— Yozgat ayaklanmaları (15 Mayıs-17 Ağustos, 5 Eylül-30 Aralık 1920). Bu ayaklanmalar yöre derebeylerinden Çapanoğullarının önderliğinde meydana geldi.

— Zile ayaklanması (Mayıs-21 Haziran 1920). Bu kalkışma da İstanbul hükümetinin arkalaması sonucu çıktı.

— Konya ayaklanması (2 Ekim-15 Kasım 1920). Asker kaçaklarını da arkasına alan Delibaş Mehmet ve arkadaşlarının çıkardığı gerici bir ayaklanmadır.

— Milli aşireti ayaklanması (Haziran-Eylül 1920). Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını amaçlıyordu.

— Koçgiri ayaklanması (6 Mart-18 Haziran 1921). Sivas-Erzincan yöresinde Koçgiri aşiretinin başkaldırısı.

Bunların dışında, Pontus Rum devletini kurma amacıyla Doğu ve Orta Karadeniz bölgesinde (Eski Lazistan) Rum çeteleri, Milli Mücadele süresince çeşitli ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Başlangıçta bu ayaklanmaların bastırılması için Ethem Bey'in güçleri kullanılmıştır. Fakat bir bağımsızlık savaşının başarıya ulaşması, ancak düzenli ordunun kurulup güçlendirilmesine bağlıdır. Oysa TBMM hükümetinin kurulmasından itibaren asker kaçakları sorunu böyle bir ordunun kurulmasını engellemekteydi. İşte Meclis'in ilk çıkardığı yasaklardan biri olan "Hiyaneti Vataniye" kanunu bu amaçla gündeme gelmiştir. Samet Ağaoğlu "Kuva-i Milliye Ruhu" adlı yapıtında bu kanunun milli mücadelenin başarısındaki temel taşı olduğunu ifade eder.

"Hıyaneti Vataniye" kanununun, görüşülmesi kısa sürede tamamlanarak 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edildi. Yasanın sıra numarası 2'dir. Yani TBMM'nin iki numaralı kararıdır. Bu yasanın temel noktası özet olarak şöyledir:

"Madde 1- ... Büyük Millet Meclisi'nin meşrutiyetine isyana yönelik yazılı, kavli, veya fiili muhalefet ya da kışkırtmada bulunanlar vatan haini kabul edilir."

Bu tanımdan sonra ikinci maddede isyana veya karşı koymaya katılanlara idam, kışkırtıcılara da ceza kanununun 45. ve 46. maddeleri uyarınca ceza verileceği belirtiliyordu. Yasanın uygulama yetkisi "bidayet mahkemeleri"ne verilmişti. Zanlıların yirmi dört saat içerisinde mahkemeye sevkleri ile yargılamanın en fazla yirmi günde bitirilerek karara bağlanması da 6. maddede yer almaktaydı.

Bu yasa amacı itibarıyla bir ihtilal yasasıydı. Ne var ki, uygulamada çeşitli karışıklıklar ortaya çıktı. İstenilen sonuca ulaşılamıyordu. Yunan ordusunun ileri hareketi, bu arada Bursa'nın düşman tarafından işgali daha zecri tedbirlerin alınması gereğini ortaya çıkarmıştı. Asker kaçakları yirmi-otuz kişilik çeteler halinde köy basıp, soygunlar yapmaya başlamışlardı. İşin başında düşünülen normal mahkemeler aracılığıyla kaçak, soygun vb. olaylar önlenememişti. Bu gereksinim üzerine Dr. Tevfik Rüştü

(Aras) Bey "ihtilal mahkemeleri"nin kurulmasını önerdi. Refik Şevket (İnce) Bey'le birlikte bir yasa tasarısı hazırladılar. Yasanın adı "Firar Ceraimini irtikap edenler hakkında kanun"du. 2-9 Eylül arasında bu yasa önce komisyonda, sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Meclis'te öncelikle görüşüldü. Teklife muhalefet edenlerin başında Hamdullah Suphi (Tanrıöver) geliyordu. Hamdullah Suphi Bey özellikle asker kaçaklarının ailesinin cezalandırılmasını, evinin yakılarak mallarının gasp edilmesini insanlık dışı bir ceza şekli olarak niteliyordu.

Tunalı Hilmi (Bolu) Bey kurulacak özel yetkilerle donatılmış mahkemeler "İstiklal" değil "Millet" mahkemesi adı verilmesini istiyordu. Görüşmelerin uzaması üzerine Refik Şevket (Manisa) önerge verdi. Yasa yarım saatte kabul edilerek "Firariler hakkında kanun" adıyla yürürlüğe girdi (11 Eylül 1920, 21 sayılı yasa). Yasanın temel hükümlerini ise şöyle özetleyebiliriz:

Birinci maddede "Firariler hakkında sivil ve askeri yasalarda ve gerekli görülen diğer kaynakların ceza-i hükümlerinden yararlanılarak bağımsız karar veren ve infaz eden, TBMM azalarından oluşan İstiklal Mahkemeleri teşkil olunmuştur" denmektedir. İkinci madde de, mahkeme üyelerinin seçimiyle ilgili şu hüküm yer almıştır: "Bu mahkemelerin üye sayısı üç olup, bunlar TBMM üyelerinin çoğunluk oyları ile seçilir. Seçilen üyeler aralarından birini başkan seçerler."

Mahkemelerin sayısı ve görev yapacakları bölgeler, Bakanlar Kurulu'nun önerisi ve TBMM'nin kararıyla belirlenir (Madde 3). Dördüncü madde de şu hüküm yer almaktadır: "İstiklal mahkemelerinin kararları kesin olup, uygulanmasına tüm askeri ve mülki güçler memurdur" (5.-9.) maddeler örgütlenmeyle ilgili hükümleri içermektedir.

İstiklal Mahkemeleri önceleri sadece asker kaçaklarıyla ilgili davalara bakmakla görevlendirilmişti. Zamanla görev alanları da gelişti. Vatana ihanet, casusluk, yolsuzluk, eşkıyalık, bozgunculuk vb. olayları da kapsadı. Böylece TBMM yasama, yürütme erkleriyle birlikte yargı erkini de bünyesinde bulundurarak tam anlamıyla bir devrim meclisi haline geldi. Ne var ki, İstiklal Mahkemeleri üzerindeki tartışmalar bir süre daha devam etti. Daha sonra 1. maddeye ek yapılarak mahkemelerin yetki alanı daha da genişledi. Ülkenin maddi ve manevi güçlerini zayıflatmaya çalışmak gibi konular da kapsama dahil edildi, böylece bu mahkemeler şu ya da bu şekilde birçok konuya bakmakla yü-

kümlendirildiler. İstiklal Mahkemeleri'nin oluşturulduğu bölgeler aşağıdaki gibi tespit edildi.

1. Ankara İstiklal Mahkemesi
2. Eskişehir İstiklal Mahkemesi
3. Konya İstiklal Mahkemesi
4. Isparta İstiklal Mahkemesi
5. Sivas İstiklal Mahkemesi
6. Kastamonu İstiklal Mahkemesi
7. Pozantı İstiklal Mahkemesi
8. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi

Bu İstiklal Mahkemeleri'nin çalışma zamanı "birinci dönem" olarak adlandırılmaktadır.

Prof. Ergün Aybars İstiklal Mahkemeleri'nin olumlu çalışmalarının sonuçlarını şöyle sıralamaktadır (Birinci İnönü Savaşı'nın da etkisiyle)

"1. TBMM hükümeti içte ve dışta tanındı;

2. Ayaklanma olayları bastırıldı, kanun hakim oldu;

3. Devlet kurulu işledi, vergi toplanması ve askere alma işleri yoluna kondu;

4. Milletin orduya inancı arttı, ordu kurulması mümkün oldu;

5. Büyük Millet Meclisi hükümeti, Osmanlı hükümetine karşı kesin bir üstünlük kazandı."

Bu durum muhaliflerin artık İstiklal Mahkemeleri'ne gerek kalmadığı doğrultusundaki savlarını pekiştirdi. Diğer yandan Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nin kaçakların yerine yakınlarını askere götürmek, yoksa köy ya da mahallesinden iki yüz lira para cezası alınması, mal ve mülkünün yakılması ya da el konulması gibi sert tedbirler, cezalar vermesi de aleyhteki akımı güçlendirdi. 17.2.1921'de Meclis Başkanlığı'nın mahkemelerin kaldırılmasıyla ilgili gerekçesinde şu noktalar öne çıkarılmaktaydı:

"... Kurulduğu günden itibaren fevkalade hizmet görmüş olan fakat şimdilik ihtiyaç kalmadığı ve gelecekte gereksinim duyulduğu zaman gene yüksek Meclisin karar ve onayı ile gereken yörede istiklâl mahkemesi teşkili her zaman mümkün olacağı için..."

Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki mahkemelerin faaliyetlerine son verilmiştir. Böylece bu mahkemelerin birinci dönemi sona ermiştir.

1921 yazında Yunanlıların Kütahya-Eskişehir muharebesiyle birlikte Ankara'ya doğru ilerlemeleri sonucunda büyük bir yeis ve yılgınlık ortalığı kapladı. Meclis'teki eğilim İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyete geçmesi gerektiği doğrultusundaydı. Görüşmelerde şu gerekçeler öne çıkarılıyordu:

— Savaştaki durum çok tehlikeli boyuta ulaşmıştır.

— Düşman saldırılarının durdurulabilmesi için ülkenin bütün kaynaklarını harekete geçirmek şarttır.

— Düşmanın yeni saldırısını karşılayabilecek tedbirlerin alınmasına ve kaynakların harekete geçirilmesine normal hükümet kuruluşunun gücü yetmeyecektir. Bnun için Meclis'in mutlak otoritesinin ve yetkisinin savaş alanına giren bölgelerde işlemesi gerekmektedir.

Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ordunun cepheleri gerisinde İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden oluşturulmasını önemle istedi. Böylece Ankara'da faaliyette bulunan İstiklal Mahkemesi'nin dışında; Kastamonu, Konya, Samsun ve Yozgat'ta yeni mahkemeler oluşturuldu.

Sakarya zaferinden bir yıl sonra BMM 31 Temmuz 1922'de "İstiklâl Mahkemeleri Kanunu"nu kabul etti (Kanun no: 249).

Bu yasayla mahkemelerin görev ve yetkileri sınırlanıyor, buna karşın savcıların karar irdeleme isteği getiriliyordu. Buna göre savcılar mahkemenin kararlarını TBMM nezdinde temyiz edebileceklerdi. İdam kararları ise TBMM'nin onayıyla uygulanabilecekti.

İstiklal Mahkemeleri'ne savaştan sonra da gereksinim duyuldu. İstanbul'da gazetecilerin yargılanması, Doğudaki isyan (Şeyh Sait ayaklanması), Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast olayı, İttihatçı önderlerin yargılanması, devrim karşıtlarına yönelik yargılamalar bu mahkemeler tarafından yapıldı. İleriki bölümlerde bunlara ayrı ayrı değineceğiz.

c) Başkumandanlık Yasası ve "Tekâlif-i Milliye" Emirleri

Yunan taarruzu geliştikçe Ankara'da belirli bir telaş da başladı. TBMM'deki paşalar (Örneğin Yusuf İzzet Paşa) cepheye gitme girişiminde bulundular. Bazı hükümet kuruluşlarının Kayseri'ye gönderilmesi bile gündeme getirildi. Bu arada cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'nın doğusuna çekilip düşmanı ikmal üslerinden uzak düşürerek, Anadolu içlerinde yenmek dü-

şüncesini kumandanlara anlattı. Cepheden dönen Fevzi Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada durumun ciddiyetini anlatarak, ordunun uygun mevzilere çekildiğini, savaşın gerekirse daha geri cephelerde sürdürüleceğini söyleyerek, hükümet dairelerinin Kayseri'ye nakledilmesi konusunda hükümetin karar aldığını açıkladı.

Fevzi Paşa'nın bu konuşması TBMM üyeleri arasında büyük bir tepkinin doğmasına neden oldu. Dersim milletvekili Diyap Ağa kürsüye çıkarak: "Efendiler, biz buraya kaçmaya mı geldik, yoksa kavga ederek ölmeye mi?" deyince, bütün milletvekilleri alkışlarla onu desteklediler. Bu kere milletvekilleri kumandanları suçlamaya başladı. Fevzi Paşa kürsüye gelerek ordunun yönetilmesinden kendisinin sorumlu olduğunu, dolayısıyla her türlü cezaya razı olduğunu söyledi. Bu konuşma Meclis'teki havayı değiştirdi. Görüşmelerden sonra şu konularda düşün birliğine varıldı:

— Bir Meclis heyetinin cepheye gönderilerek durumun incelenmesi;

— Ankara'nın savaşsız teslim edilmemesi için hemen savunma siperlerinin hazırlanması,

— Savaş sırasında bile Meclis'in görevine devam etmesi,

— Gerektiğinde mebusların da askerlerle yan yana savaşa katılması (Damar Arıkoğlu).

Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi düşüncesi bu sıralarda ortaya atıldı. Milletvekillerinin bir kısmı yenilginin kaçınılmaz olduğuna inandıkları, dolayısıyla sorumluluğu Paşa'ya atmak istedikleri için, diğer bir kısmı da Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasına inandıkları için ordunun başına geçmesinde ısrarlıydılar.

Meclis heyeti cepheden dönünce durumu tüm açıklığıyla Meclis'e sundu ve bir kanun teklifi hazırladı. Bu teklife göre Anadolu yedi bölgeye ayrılıyor ve her bölgeye Meclis tarafından seçilen birer genel müfettiş gönderiliyordu. Bu öneri gizli oturumda görüşülürken Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi konusu yeniden gündeme geldi. Paşa oturumda bir konuşma yaparak şu önergeyi Meclis Başkanlığı'na verdi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına;

Meclisin değerli üyelerinin genel olarak beliren isteği üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu görevi, şahsen üzerime

almaktan doğacak faydaları mümkün olan çabuklukla elde edebilmek, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük bir hızla artırmak, ikmal ve yönetimini bir kat daha takviye etmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca milli egemenliğin en sadık bir hizmetkârı olduğumu milletime bir kere daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim."

Muhalif milletvekilleri eleştirilerini iki nokta üzerinde yoğunlaştırdılar. Bunlar:

— Başkumandanlık deyimi kullanılmamalı çünkü padişah başkumandandır. Bu durumda "Başkumandan vekili" sıfatını kullanmanın daha yerinde olacağı;

— TBMM varken ve yaşamını sürdürürken tüm yetkilerini kendi üyelerinden birine devretmesi doğru değildir. Böylece diktatörlük yaratılacaktır.

Bu eleştirilere Mustafa Kemal Paşa cevap verdi, özellikle yetki devri sorunu üzerinde durdu, acil durumlarda hızlı karar vermenin ve uygulamanın gerekli olduğu için yetki istediğini belirtti. Yunan ordusunun bir ay içerisinde Sakarya önlerinde olacağı düşünüldüğünde, tartışmalarla vakit geçirmenin anlamsızlığı da milletvekilleri tarafından belirtiliyordu. Gizli ve açık oturumların sonunda 5 Ağustos 1921'de Dr. Rıza Nur (Sinop) ve Dr. Adnan (İstanbul) ile sekiz arkadaşı bir önerge verdiler. Edirne milletvekili Şeref Bey yasanın tartışmasız kabulünü istedi. Bu istek üzerine teklif alkışlarla kabul edildi. Kanunun tam metni şöyleydi:

"TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık verilmesine dair kanun (Kanun no: 144, 5 Ağustos 1921)

Madde 1– Millet ve ülkenin mukadderatına fiilen elkoyan tek yüce kuvvet olan ve üyelerinden her birinin Anayasal hukuk ve dokunulmazlıkları saklı bulunan ve Başkumandanlığı manevi kişiliğinde taşıyan TBMM, aşağıdaki kayıtlarla kendi başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Başkumandan olarak görevlendirmiştir.

Madde 2– Başkumandan, ordunun manevi gücünü en yüksek dereceye çıkartmak, sevk ve idaresini bir kat daha takviye etmek hususunda TBMM'nin bununla ilgili yetkilerini Meclis adına kullanmaya yetkilidir.

Madde 3– Adı geçene yukarıdaki maddelerde verilen yetki ve unvan üç ay süre ile geçerlidir. Meclis lüzum gördüğü takdirde sürenin dolmasından önce bu yetki ve unvanı kaldırabilir.

Madde 4– Bu kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer.

Madde 5– Bu kanunu TBMM yürütür."

Bu kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya istediği yetkiler verildi. Ne var ki, durumun ciddiyeti her geçen gün artmaktaydı. Ordu tüm gücüyle Sakarya'nın doğusunda örgütlenmekteydi. Mali durum kötüydü. Ordunun silahtan yiyeceğe kadar gereksinimleri karşılanamıyordu. Öncelikle ikmal sorunu çözümlenmeliydi. İşte bu çözümü sağlamak amacıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ünlü "Tekalif-i Milliye" (Ulusal Yükümlülük) emirlerini yayımladı. On emirden oluşan bu emirler aynen aşağıdaki gibiydi:

"1— Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, mal müdürü ve ilçenin en büyük askeri amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer kişiden oluşan Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara yerel Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri merkez kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar tabii üye sıfatıyla katılacaklardır. Tekâlif-i Milliye Komisyonları derhal toplantılara başlayacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetleri karşılığı ücret ödenmeyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askeri hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştıracaktır.

Tekâlif-i Milliye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekâlif-i Milliye emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaktır.

2— Şehirler, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (külot, fanila ya da benzeri iç giyim), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecektir. Ordu ihtiyaçlarında kullanılacak bu giyeceklerin, mahalli özellikler göz önünde tutularak hazırlanmasına dikkat edilecektir.

3— Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamül ve yarı mamul çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların yüzde kırkı Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir.

Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

4— Tüccar ve halkın elinde bulunan mevcut buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. El konulanların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecektir.

5— Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı öküz arabası, kağnı, deve, deniz motoru, taka) halk ayda bir defa olmak üzere ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktır. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecektir.

6— Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el koyulacaktır.

7— Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silah ve cephane en çok üç gün içinde Tekâlif-i Milliye Komisyonlarına teslim edilecektir. El konulan silah ve cephane için ücret ödenmeyecektir.

8— Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil lastiği, kamyon lastiği, lastik yapıştırıcı solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, çıplak tel, pil, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfirik asit stoklarının yüzde kırkına ordu adına el konulacaktır. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecektir.

9— Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalathaneler tesbit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktır. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecektir. Yukarıda belirtilen esnaf, imalathane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, yapım ve onarımıyla görevlendirilecektir. Devamlı görevlendirileceklere geçimlerine yetecek ücret ödenecektir.

10— Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere yüzde yirmisi; binek at, top çekilebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve devele-

rin yüzde yirmisi ordu adına alınacaktır. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecektir."

Ulusal yükümlülük diye çevirebileceğimiz "Tekâlif-i Milliye" emirleri 7-8 Ağustos 1921 günlerinde peşpeşe yayımlandı. Hemen uygulamaya konuldu. Yurdun her yerinde komisyonlar kuruldu. Yunan ordusunun 13 Ağustos'ta Anadolu içlerine doğru yürüyüşü başlayınca komisyonlar çalışmalarını hızlandırdılar. Ülkenin her köşesinde bir özveri yarışı başladı.

Sakarya savaşı bir topyekûn özveri savaşıdır. Bu savaşın kazanılması ve 9 Eylül'de, İzmir'de nihai zafere erişilmesi, halkın fedakârlığının doruğa ulaşması bir anlamda bu on emrin uygulanmasındaki başarıya bağlanabilir. Milli Mücadele'yi yapan bir ulusun böylesine bir seferberliğe gereksinimi vardır. Nitekim Churchill İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz halkından olağanüstü özveri isterken, Mustafa Kemal'in "Tekâlif-i Milliye" emirlerine atıfta bulunmuştur.

Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada şu noktayı önemle vurguladı: "Bütün dünyanın bilmesi gereklidir ki Türk halkı, TBMM ve onun hükümeti her uygar ulus gibi varlığının, bağımsızlığının ve özgürlüğünün tanınması isteğinde kesinlikle direnir. ... Biz savaş istemiyoruz, barış istiyoruz. Barışa hazırız ve bence buna engel olabilecek sebep de yoktur."

d) "Hürriyet-i Şahsiye" Yasası

Bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, bir başka deyimle dokunulmazlığı, 1908'den bu yana Türkiye'nin gündeminden inmemiştir. Gerek düşünce alanında, gerekse politika alanında sürekli olarak tartışılmıştır. Bu tartışmalardan belki de en önemlisi (günümüze pek yansımamış olmasına karşın) Ocak-Mart 1923'te TBMM'de cereyan etmiş olandır. Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (ünlü yazarımız Orhan Kemal'in babası) Bey'in ceza yasasının 203. maddesine ek olarak önerdiği, o günlerde kısaca "Hürriyet-i Şahsiye" ya da "Masuniyeti Şahsiye" diye adlandırılan teklifi bu tartışmaların özünü oluşturmuştur. Abdülkadir Kemali Bey "Masuniyeti Şahsiye" üzerinde 1908'den hemen sonra düşünmeye başlamıştır. Sorumlu müdürü olduğu "Musavver Erganun" adlı derginin 4. ve 5. sayılarında yayımlanan "Müzaharati Adliye" başlıklı incelemesinde konuya değinmiştir.

Yasa önerisinin gerekçesinde Kemali Bey, özellikle şu noktalar üzerinde durmaktadır:

"Devrimiz ihtilal ve inkılaplarında gaye, hukuk ve tüm özgürlüklerin her türlü saldırıdan korunmasını sağlamaktır. Toplumun karşılanacağı saldırıların def'i için sınırlarda parlayan süngülerin dahildeki bireylerin hukukunun korunacağının da güvencesi olduğu fiilen ispat edilmelidir ki, ailesini ve çocuklarını yetim ve umutsuz bırakarak, servet ve samandan ve tatlı candan geçerek, kan dökerek ölen efrad-ı milletin kanları ve canları heder ve heba olmasın. O kadar fedakârlıktan sonra yeni, yeni ihtilal ve inkılaplarla memleket harabiye ve ümmet bitabiye yüz tutmasın. Gayri kanuni ve gayri insani baskılar, nereden gelirse gelsin, menfurdur ve karşı koyma hakkını doğurur."

"... Devlet yönetimimizin mutlakiyet olması nedeniyle bireylerin hukukundan ziyade hükümetin hukuku düşünülerek hukuk ve hürriyeti teyid eden bir çok madde ihmal edilmiştir. ... O maddeler ceza yasamıza konmazsa yurt içinde bir sükun devrinin doğuşunu görmek müyesser olmaz."

Gerekçenin altındaki tarih 18 Nisan 1337 (1921). Demek ki yasa önerisi iki yıla yakın bir süre adalet komisyonunda tutulmuştur. İç tüzüğe göre bekleme süresini doldurduktan sonra genel kurul gündemine alınmıştır. Kuşkusuz bu durum, hükümetin bu öneriye sıcak bakmadığının kanıtıdır. Nitekim görüşmelerde, özellikle birinci grup üyelerinin sürekli karşı tavır almaları bunun göstergesidir.

Gerekçede, A. Kemali Bey şu üç noktadan hareket etmiştir:

— Toplumların gelişimi ve devrimler insanın temel haklarını, özgürlüklerini yadsınamaz biçimde gündeme getirmektedir. Bunların dokunulmazlığının sağlanması yasalarla, özellikle ceza yasasıyla mümkündür.

— Var olan ceza yasası (o günkü) mutlakıyet döneminde Fransız Ceza Yasası'ndan hareketle oluşturulduğu için, bireysel hak ve özgürlüklerden daha çok hükümdarın hükümet etmesini güçlendirecek hükümlere ağırlık vermiştir.

— Bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi yapan uluslar bireyin temel hak ve özgürlüklerinden ve onların dokunulmazlığından vazgeçemez.

Bu düşünceler doğrultusunda hazırlanan, Ceza Yasası'nın 203. maddesine ek olarak öneriler şu hükümleri içeriyordu:

"Madde 1– Rütbe ve mevkii ne olursa olsun, herhangi bir devlet memuru 'Hürriyet-i Şahsiye'ye veya bireyin doğal ve me-

deni hukukuna tecavüzle anayasa hükümlerini ihlal ederse kalebentlik cezasıyla mahkum edilir.

Madde 2– Ek madde birdeki suçların işlendiğini öğrendiği halde buna müdahale etmeyen ve yasal takibatı yapmayan savcılar bir daha devlet memuriyetinde bulunmamak üzere memuriyetlerinden atılırlar. Savcıların bu konularda verecekleri emirlere bütün devlet memurlarının uyması zorunludur. Uygulamadan kaçınanların hakkında dava açmaya her savcı yetkilidir. Kaçınması görülen memura ceza yasasının 102. maddesi uyarınca cezası verilir. Kaçınmada ısrarın kanıtlanması halinde ısrar eden memurun görevine son verilir.

Madde 3– Anayasa hükümlerine aykırı hareket eden kimse, devletin herhangi bir bölümünün bakanı bile olsa şahsen sorumludur. Ancak bakanlar imzalarının hile ve desise ile ele geçirildiğini iddia ettikleri takdirde, hile ve desiseyi yapanı ihbar ederlerse şahsi sorumlulukları ortadan kalkar.

Madde 4– Ek birde belirtilen suçlardan dolayı zarara uğradıklarını iddia edecekler yasal yargılama yollarını kullanarak dava açabilirler. Mağdur olan şahıs gayrımeşru tutuklanması dolayısıyla şikayet, kanıtlanması halinde her gün için en az beş lira zarar ve ziyana hükmedilir. Daha fazla tazminat talebi de incelenir. Karar kesinleştikten sonra tazminat miktarı savcıların yazılı emri üzerine mal sandıklarınca mahkumun maaşından veya emvalinden kesilerek zarara uğrayana ödenir.

Madde 5– Bakanların veya herhangi bir memurun imzasını taklid ederek anayasa hükümlerini ihlal edenler ve bu sahte evrakı bilerek kullananlar on yıl kürek cezası ile cezalandırılır.

Madde 6– Mahkemenin ve yasal olarak tutuklama yetkisi bulunan makamların emri olmadan herhangi bir kişiyi tutukevi ve hapishaneye kabul eyleyen gardiyan ve müdürler; başkaları ile görüşmeden men emri olsa da noterler ile avukatlarıyla tutuklu şahsı görüştürmeyen kimseler, rütbe ve mevkileri ne olursa olsun, altı aydan iki yıla kadar hapis ve elli liradan beşyüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılır.

Madde 7– Usullere uygun olmayarak hapsedildiğini ve anayasa hükümlerine aykırı bir hareketin söz konusu olduğunu noter vasıtasıyla bu suçu işleyenleri protesto etmek isteyenlerin davet ve protesto belgelerini kabul ve muhataplarına tebliğ etmeye noterler mecburdurlar. Aksi takdirde noterler usul dışı hapis ve anayasa hükümlerini ihlale iştirak fiilini işlemiş olacakların-

dan üç yıldan aşağı olmamak üzere kalebent edilebilecekleri gibi beş yüz liradan beş bin liraya kadar para cezasına mahkum edilirler.

Madde 8– Bu ek maddelerde beyan edilen suçlardan mahkum olanlar hakkında af yetkisi kullanılamaz.

Madde 9– Bu eklerdeki hükümlere mugayir olan bütün yasalar, yasa ve tüzük maddeleri kaldırılmıştır."

A. Kemali Bey'in bu önerisi bugün için bile çok ileri hükümleri içermektedir. Öneri savcılara temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, bunlara tecavüz eden herkes hakkında kamu davası açma yetkisini vermektedir. Böylece savcılar yürütme erkinden bağımsız, yargı erkiyle daha bir yakınlaşmış olarak algılanıp tanımlanıyor. Kuşkusuz savcıların böylesine yetkilerle donanımı yürütme ve onunla bütünleşmiş iktidar çevrelerince iyi karşılanmamaktaydı. Nitekim Meclis'in iki yıllık süresi içerisinde yasa adalet komisyonunun dolaplarında bir anlamda unutturulmak istenmiştir. İki yıl süre sonunda, içtüzük gereği genel kurula indiğinde görüşülmesi engellenmek istenmiştir. Şöyle ki 17 Ocak 1923'te sıra gündemin yasayla ilgili maddesine gelince, A. Kemali Bey'in genel kurulda bulunmamasını fırsat bilen Refik Şevket (Saruhan) Bey söz alarak şu öneriyi ileri sürdü:

"Bizzat teklif sahibi A. Kemali Bey biraderimiz burada yoktur, geldiği gün bunu müzakere edelim." Ne var ki, bu öneri büyük bir tepkiyle karşılandı. Mehmet Şükrü (Karahisarısahip) söz alarak, "Kanun şahsa mahsus değildir. Meclis kendisine mal etmiştir, tehire lüzum yoktur" diyerek Meclis'teki genel havayı yansıtmıştır. Daha sonra gerekçe ve ek maddeler okunarak görüşmelere geçilmiştir. Kanunun görüşülmesi Birinci Meclis'in demokratik, özgürlükçü havasını verdiği için burada önemli bölümleriyle yansıtmaya çalışacağız.

Öneriyle ilgili olarak ilk sözü Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey aldı ve şu noktalar üzerinde durdu:

"Bu kanunu elime aldığım zaman baktım ki, 'rütbesi ne olursa olsun' diyor. Anlıyorum ki A. Kemali Bey, bir sınıf, daha doğrusu yasaların üstünde yaşayan bir sınıf vardır ki, rütbe ve mevkii ne olursa olsun, kaydıyla kanunu teklif etmiştir. Bu kayıt bir endişe ile konmuş, bu kaydın konulmasına ve bu kanunun teklif edilmesine yegane neden bu olmuştur... Burada herhangi bir kanun yaparsanız yapın efendiler, kudreti milliye, hakimiyeti milliye fiilen sabit olmadıkça yine o şahıslar, yine kanunların üs-

tüne çıkacaklardır... İcra vekilleri reisi Rauf Bey'i karşımda görerek diyorum ki, Erzurum'da Albayrak Gazetesi muharriri hapsedildi. Sekiz ay süründü. Bugün o zat hakkında takibat yapan ciheti askeriyeden bir kaymakam, Erzurum'un kudreti adliyesine, heyeti adliyesine itaat etmemekte ve heyeti adliye bununla başa çıkamamaktadır. İki yıldan beri icabet etmezler ve asker kendini başka bir millet gibi telakki eder... Vatanın selameti bir kaç insanın inanış ve kararıyla yürürse bu devletin manası nedir?... Efendiler çırpınmamızın sebebi milleti hakim kılmaktır. Öncelikle kendi azim ve irademize sahip olarak fikrimizin, hürriyetimizin tercümanı olacak kişilere vekâlet vermek ve umur etmek gerekir. Bu olmadığı takdirde bu kanunu yapmak da nafiledir. Bu kanun önemlidir. Milletin hukuku, hakkı bizim namusumuzdur. Ona tecavüz edenin dünya yüzünde yaşamaya hakkı yoktur, kim olursa olsun efendiler (Bravo sesleri)."

Bu konuşmadan sonra söz alan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, hükümetin öneri karşısındaki ikircikli durumunu yansıttı. Bu konuşmanın dikkati çeken bölümleri şöyleydi:

"... Hayatımla temin ediyorum. Kanunların hakim olmasına sizin kadar taraftar ve azimkârız. Yalnız efendiler, kanun söz konusu olunca, kanunların uygulanması söz konusu olunca sadece çevremizi görmeyelim. Cihan adaletini, ve cihanda kanunların uygulanmasını görelim. (Hayır sesleri) (Biz kendimize bakarız sesleri). Adaletin sürekli ve eşit olarak tatbik edilebilmesi için zaman lazımdır. Ve zamanı kapsamayı da hesap ederek düşünmek zorunludur.... Bir atasözü vardır, onu tekrara mecburum: Toz duman olan yerde ferman okunmaz (gülüşmeler). Olağanüstü durumlarda mağduru da, mazlumu da mazur görmelidir. Temennilerine inşallah kesin barışa erdiğimiz zaman tamamiyle kavuşmuş oluruz."

Hüseyin Avni Bey (Erzurum)— "Kim suistimal ederse biz de onları öldürürüz." Bu küçük müdahale bile milletvekillerinin önemli bir bölümünün yasaya ne denli sahip çıktığını ortaya koymaktadır.

Birinci Meclis'in önde gelen milletvekillerinden Ali Şükrü Bey (Trabzon) ise kürsüde yasayı savunarak şunları söyledi:

"... Bugün Trabzon vilayetinde, Akçaabat kazasında ev yakılıyor, evler yıkılıyor... Sürmene'de de aynı şekilde evler yakılıyor, insanlar dövülüyor. Rica ederim, bu millet dediğimiz insanlar, bu köylüler ki, bu milletin evlatları ki, varını vermiş, yoğunu

vermiş, çocukları hâlâ silah altında bulunuyorlar; bunlar asayişin nimetlerinde yararlanamıyorlar. Bu en iptidai haklarıdır. Bundan ötürü memleketi kurtarmak için her türlü fedakârlığa katlanan milletin bu şekilde olan işlerini ortadan kaldırmayan bir hükümetin varlığını ve manasını hiç anlayamıyorum."

Selahattin Bey (Mersin)— "Hele ismi Halk hükümeti olursa."

Ali Şükrü Bey konuşmasında şu noktayı vurgular:

"... Halk hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır."

Öneriye karşı çıkanların başında Saruhan milletvekili Refik Şevket (İnce) Bey gelmektedir. Refik Şevket Bey konuşmasına başlarken, bu yasanın kabulü halinde büyük bir karmaşanın doğacağını söyler. Milletvekillerinin (Allah, Allah, misal, misal) sesleri üzerine, 203. maddeye bu eklerin konamayacağını söyler, düşüncesini şöyle vurgular: "Evvela şunu arzedeyim ki, mutlak hürriyet söz konusu olursa bunun takdirini zarara uğrayan kişinin keyfine bırakmak, ülkede, toplum içersinde anarşinin meydana gelmesine neden olur. Onun için mevcut ceza yasaları, özellikle genel ceza yasası, mahiyeti itibarıyla zaten hürriyeti şahsiyenin, hürriyeti mülkiyenin ve diğer belirtilen özgürlüklerin himayesi için vaz'edilmiştir..."

Refik Şevket Bey konuşmasının sonraki bölümünü, bir çelişkiyi yakaladığı inancıyla şu yaklaşım üzerine bina eder:

"Şimdi mesele, hapsedilen zatın hukukunu müdafaa edecek bir kanun olmadığı mı, yoksa mevcut olan bir kanunun ceza hükümlerini daha da şiddetlendirmek midir? ... Hakimlere serbesti verecek olursak bir memlekette kanunların birliği denilen ilkeyi ortadan kaldırmış ve karmaşayı arttırmış oluruz." Öte yandan Refik Şevket Bey konuşmasında, bu öneri yasalaşırsa, memurların, tüm yetkililerin kendilerine verilen görevleri aksatacaklarını, bunun da ötesinde işlemlerinden ötürü yasal bir güvenceleri kalmayacağını öneriye karşı çıkmasının bir başka nedeni olarak ortaya koyar. Önerideki "Anayasa hükümlerini ihlal edenler" bölümüne de itiraz eder. Bu konuyla ilgili savı şöyledir: "... Abdülkadir Kemali Bey anayasa demekle neyi kastediyor. Anayasa hükümlerine muhalefet edenler şahsen sorumludur diyor. Efendiler zaten kişisel sorumluluk yapana aittir. Hatta Ali Şükrü Bey biraderimizin buyurdukları gibi yalnız sorumluluk değil, ceza yasasının 55. maddesini okuyorum: Anayasa hükümlerini, ana-

yasayı ve hükümetin şekil ve heyetini değiştirenler idam olunur."

Selahattin Bey (Mersin)— "O kendi işlerine geldiği için... O başka... Biz halk için diyoruz."

Bu son müdahalenin özü geride bıraktığımız seksen yıl boyunca başımıza gelenleri düşününce çok anlamlıdır. Tartışmalar sırasında söz alan Çorum milletvekili Dursun Bey, öneriyle ilgili olarak şunları vurgular:

"... Bir sinema şeridi gibi 70-80 yıllık olayları gözönüne alacak olursak hükümet ve hükümete dayanan zümreler memlekete her türlü fenalığı yapmıştır, ülkeleri vermiştir. Değil bir şahsın hürriyetine, bu mülkün, bu vatanın hürriyetine tecavüz edilmiştir. Kitâller, lüzumsuz savaşlar çıkararak vatanımızı bu hale getirmişlerdir. Yine yetmiş-seksen yıllık toplumsal olaylarımız gözden geçirilecek olursa bunların içersinde hiçbir sorumlu yoktur. Yıkan yıkmıştır, çalan çalmıştır. Neticede yine zeytinyağı gibi üstte kalmıştır. Biz Lozan'da dış tekelleri, dış kapitülasyonları yıkmak için olanca kuvvetimizle çalışırken, ondan daha etkili ve ondan daha zararlı olan bu iç tekelleri, imtiyazları, iç kapitülasyonları reddetmek için ne düşünüyoruz. (Açık söyle sesleri). Efendiler, işte dünya savaşı, işte dünya savaşının sonuçları, işte milyonları çalanlar, işte milyonlarca kişiyi felaketler içine sokarak sersefil edenler... Sorarım eski hükümette, bugünkü hükümette, hatta, yüksek meclisiniz de bu sorumlular, bu caniler hakkında ne yaptılar?... Bundan ötürü bütün kanunlarımızı herkese eşit olarak uygulamazsak, zümrelerin tekeline, zümrelerin tahakkümüne son vermezsek, geleceği yine pek karanlık görüyorum (zümre nedir sesleri). Efendiler, misali benden aramayınız, misali vicdanınızdan, gözlemlerinizde arayınız. Yüksek Meclisinizin heyeti umumiyesi de o misali kendi vicdanında görebilir (Bravo sesleri)."

Diğer konuşmalardan sonra verilen yeterlik önergesi kabul edilir. On beş imzalı bir önerge ile mevcut yasalarda benzer hükümler olduğu gerekçesiyle yasa önerisinin tümüyle reddi istenir. Önerge okununca Selahattin Bey, "Bravo, bravo hürriyeti şahsiye aleyhinde bulunup, bulunmayanlar belli olsun" diye yerinden laf atar. Sonra yapılan oylamada maddelere geçilmesi kabul edilir.

Maddelerin görüşülmesine 7 Şubat 1923'te devam edildi. İlk sözü, geçen celsede bulunamayan A. Kemali Bey aldı. Yasayı genel hatlarıyla tanıtan ve savunan bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın önemli noktaları aşağıdaki gibidir:

"... Teklifimin özeti şudur: "Hürriyet-i Şahsiye"ye (Bireysel özgürlüklere) ve efradı milletin tabii ve medeni haklarına kim tecavüz ederse etsin cezalandırılacaktır. Tecavüzden haberi olduğu halde soruşturma açmayan sorumlu tutulacak ve olağanüstü durumda tecavüz eden insanlar hakkında işlem yapılmamasına mani olmak için tecavüze uğrayan tarafından, mütecavize noter vasıtasıyla protesto çekilecektir... Eğer ceza yasasına askerin, devlet memurlarının ve yargı gücünün, nihayet şahısların hürriyete yönelik tecavüzlerini menedecek maddeler konmazsa, istibdat yönetiminin ceza yasasıyla yeni yönetim biçiminin devamına imkan kalmaz... Yasada üç yıldan aşağı olmamak üzere kalebentlik cezasıyla cezalandırılır demekle ve diğer maddelerde koyduğum ilkelerle memurin muhakematı gibi, askeri kısıtlamalar gibi imtiyaz nedenlerinin tüm ayrıcalıklarını hürriyet açısından kabul etmiyorum... Efendiler, özgürlüğe ilişkin sorunlarda ayrıcalık yoktur. Kaymakam, miralay, mutasarrıf, yüzbaşı, binbaşı, mareşal değil, hürriyeti ilgilendiren şeylerde hükümdarlar bile deviriyoruz, hükümdarları da yıkıyoruz..." Abdülkadir Kemali Bey, birinci maddenin daha bir açık hale getirilmesi gereğine inanılıyorsa buna itirazı olmayacağını belirterek konuşmasını bitirir.

Konuşmalardan sonra Başbakan Rauf Bey (Orbay) söz alarak şu noktayı vurguladı: "Efendiler hürriyeti şahsiyeden mutlak olarak bahsetmek de doğru değildir. Çünkü dünya yüzünde mutlak anlamda bir bireysel özgürlük mevcut değildir... Emir ve nehiy, yani bizim meşrutiyetten sonra çok kullandığımız istibdat diye kullanılan kuvvet milletin temsilcilerine verilir. Her topluluğu yönetmek için mutlaka emir verecek, yasaklayacak bir merci lazımdır. Bunu tatbik edecek de Millet Meclisi olmalıdır... Buna karşı da milletleri selamete çıkarmak için düşünülmüş, teşkil edilmiş hükümetler ihtiyaten acil tedbirler almak zorunluluğundadır. Savcıların tutuklanmış bir kişiyi, kayıtsız, şartsız tahliye etmemeleri lazım gelen zamanlar da olabilir. İşte bu zamanı takdir edecek ve kararı verecek de yüksek meclis olmalıdır."

Görüşmeler 8 Şubat 1923'te de devam etti. Refik Şevket Bey (İnce), "Hakimiyeti Milliye"deki yazısı doğrultusundaki düşüncelerle yasaya karşı çıkmayı sürdürdü. Özetlersek, Refik Şevket Bey konuşmasını, "Keyfiyeti usuli ve cezai olarak nazarı dikkate alalım. Gerçekten elele verelim. Hedefimiz bir oldukça, hakka erişmek görüşünü izleyince, ülkede gerçek kanun hakimiyetini

ve sonuçta hakimiyeti milliyeyi amaçladıkça, zannederim bu maksada erişmek için bir zorluk yoktur. Mükemmel bir kanun çıkarırız" şeklinde bağlamıştır.

Konuşmalardan sonra değişikliklerle birlikte birinci madde aşağıdaki şekli alır ve kabul edilir:

"Madde 1— Memuriyet nüfuzunu kötüye kullanarak haklarında tutuklama emri bulunmayan kimseleri hapis ve tevkif veya idareten sürenler, yasalara aykırı olarak seyahat özgürlüğünü hâleldar ve konut dokunulmazlığını ihlal eyleyenler, kamu yararı için gereği sabit olmadıkça ve kanunu mucibince bedeli peşin verilmedikçe hukuku tasarrufiyeyi ortadan kaldıranları, herhangi bir kimseyi mensubu olduğu mahkeme yerine başka mahkemeye sevk edenler, velhasıl gerek anayasa ve gerekse özel kanunlar ve tüzüklerle bireylere sağlanmış olan hürriyeti şahsiye veya hukuku tabiiye ve medeniyeye tecavüz edenler ve bu suçlara iştirak edenler bir yıldan üç yıla kadar hapis ve müebbeten rütbe ve memuriyetten çıkarılır. Bundan doğan kişisel zarar da tazmin ettirilir." Refik Şevket Bey ile komisyonun sekreter üyesi Hamit Bey komisyon raporuna karşı oy kullanmışlardır.

İkinci madde üzerindeki görüşmelerde söz alan Hüseyin Avni Bey, konuşmasında şu noktalar üzerinde yoğunlukla durmuştur: "Bugün hürriyet hakimlerin, memurların, milletvekillerinindir. Halkın hürriyetine sahip olduğunu kimse iddia edemez. Halk, kalbinin tüm gücüyle şu kanun beni koruyor diye bir güvenceye sahip olamamıştır. İkinci madde daha mühim bir esas ile hürriyetin temelini kurmuş oluyor... Halk hürriyetine aşık olmamış aydınlar o hürriyeti halka sevdirecek ve feyiz verecek yerde kendileri gaspetmişlerdir... Halkın hürriyetine kefil olacak kanuna muhtacız. Bu kanundan evvel o kanunu icra edecek bir dimağ, mukaddes davacılar meydana gelmelidir... Hürriyeti şahsiyenin herşeyden mukaddes olması, işte maksat budur. Bir memur halktan birini hapseder. Efendiler, halkımızı düşününüz, kime şikayet etsin? Hangi şikayet merciine şikayet etse hava... Onu kim kurtaracaktır? ... Milleti oluşturan kişilerin güvenini ve hukuku tabiiyesini, dini haklarını ve en mukaddes olan hürriyeti şahsiyesini yalnız kanun takyid eder."

Erzurum milletvekili Salih Efendi, söz hakkından vazgeçerken gerekçe olarak şunları söyler: "Çünkü fena söyleyeceğim. Esasen, hükümet denildi mi tahakküm manasına geliyor ki, bir milleti ensesinden yakalayıp dürtmek, sürtmektir. Hükümet kelimesinin manasını değiştirmek lazımdır."

Mehmet Şükrü Bey, Refik Şevket Bey'in yasayı eleştiren konuşmasını yanıtlarken şu noktayı öne çıkarttı:

"... Vazifesini kötüye kullanan bir memur hakkında savcıların doğrudan doğruya dava açmaya yetkisi yoktur. Efendiler memlekette hürriyeti, adaleti öldüren, yıkan budur. Bu usulü kaldırmaktan başka çare yoktur. Ülkede yabancı imtiyazların kaldırılması için bu kadar uğraşırken ve kan döküp dururken yabancı imtiyazların dahilisi olan bu gibi imtiyazları, kapitülasyonları kaldırmadıkça 'Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir' demenin manasını anlıyamıyorum, anlatan varsa kemali şükranla dinlerim ve onun huzurunda eğilirim."

Tartışmalar sırasında 1. ve 2. maddelerin yeni şeklinin (2. madde üzerinde değişiklik önerilerine A. Kemali Bey de katıldığı için değiştirilmişti) önerinin diğer ek maddelerini kapsadığı düşüncesi ağır basmaya başladı. A. Kemali Bey, Hüseyin Avni Bey'in konuşmasından sonra bu noktaya ilişkin düşüncesini şöyle belirtir: "... Öyle anlaşılıyor ki, bir ve ikinci madde kabul edildikten sonra, bundan sonraki maddelerde (işbu maddelere aykırı olan bütün yasa ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır) demekten başka birşeye lüzum kalmamıştır."

Bu arada Refik Şevket Bey gene itiraz eder, ne olursa olsun yasayı komisyona gönderme çabası içine girer. Nafiz Bey (Canik) bu durumu konuşmasında şöyle anlatır: "... Meclisin bütününde iki çeşit kıskançlık var. Bir kısım ki, çoğunluğu teşkil ediyor, her ne şekilde olursa olsun şu kanun meclisten çıksın diyor. Halkın en önemli hukukunu bir hayvanın ağzından avını kaparcasına kıskanıyor. Diğer bir kısım ise aman yaşama hakkımız gidiyor, ne yapalım da şu kanunu yerin altına atalım diyor."

Böylece kanunu bir an evvel çıkartmak için diğer maddelerin kaldırılarak tek bir maddeye indirgenmesi yaklaşımı ağır basarken, İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey (Okyar) (İstanbul) söz alarak şu noktaya dikkati çekti: "Bu kanunla elde etmek istediğiniz amaç eğer kanunlarımızda varsa bu kanunun bu surette tertip ve yazımında bendeniz idari noktai nazardan sakınca olduğunu arz etmeye mecburum."

A. Kemali Bey (Kastamonu)— "Bu kanun dairesinde çalışmayanlara görev yok.

Hulusi Bey (Karahisarısahip)– "Kanundan korkuyorsunuz."

Ali Fethi Bey (Devamla)— "Kanundan korkmuyorum."

A. Kemali Bey— "Kanundan korkuyorsunuz."

Ali Fethi Bey (Devamla)— "Hayır, hayır. Bu kanundan korkmuyorum. Endişe edecek birşey yoktur. Efendiler, yüksek meclisiniz hürriyeti şahsiyeyi güçlendirmek için kanun koyma hususunda ne kadar titiz davranıyorsa memlekette bir hükümetin mevcudiyeti hususunda da o kadar titiz davranması icap eder.

Adülkadir Kemali— "Kanuni ise".

Ali Fethi Bey (Devamla)- "Elbette kanuni bir hükümettir. Şimdiye kadar zatıaliniz indinde hükümet kanunsuz muydu?"

A. Kemali Bey— "İspat ederim kanunsuzdur..."

Bu tartışmalardan sonra İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey konuşmasını şöyle tamamlar: "Bu kanunu kabul ederseniz idare makinasında düzen yok olacaktır. Hükümetsizlik başlayacaktır. Bundan doğan yasal sorumluluğu bendeniz yüksek heyetinize arz etmek mecburiyetindeyim." Bu konuşma Meclis'te büyük bir tepkinin yükselmesine neden oldu. Ali Fethi Bey, kendi konuşmasına yöneltilen eleştirileri yanıtlarken şu noktanın bir kez daha ısrarla üzerinde durdu:

"Efendiler, hürriyeti şahsiye hepimizin en çok arzu ettiğimiz bir şeydir. Fakat hürriyeti şahsiye ancak muntazam ve mükemmel bir tarzda olabilir, anarşi halinde olamaz."

Hüseyin Avni Bey— "Bizde anarşi mi var?"

Ali Fethi Bey (Devamla)— "Anarşi olabilir. Şimdilik yok. Olabilir. Bundan ötürü, hürriyeti şahsiyeyi temin etmek isteyen arkadaşımız, evvelemirde muntazam ve mükemmel bir hükümetin oluşturulmasını arzu etmelidir. Bundan evvel böyle birşey olamaz... Maddelerin kabul edilmesiyle kanunun heyeti umumiyesinin kabul edilmesi lazım gelmez."

A. Kemali Bey, bakana bir yanıt olarak yaptığı konuşmayı şöyle bağlar: "Bu kanunu reddetmek demek, hakimiyet milletindir esasını reddetmektir (Bravo sesleri). Bundan ötürü bu kanunun iki maddesi kabul edilmiştir. Yalnız bir maddesi kalmıştır, o da bu iki maddeye karşı olan yasaların mülga olduğuna dair tek maddedir. Boşuna propaganda yapılmasında mana yoktur. Bu kanunu mutlaka kabul edeceğiz. Çünkü hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. (Bravo sesleri, şiddetli alkışlar)."

12 Şubat 1923'te yasa ikinci kez oya sunulur. Sonuç başkan tarafından şöyle açıklanır "Kanunu cezanın birinci babının beşinci faslına müzeyyel layihai kanuniyenin ikinci defa reye vazında iştirak eden azanın adedi 174'tür. 58 red, 108 kabul, 8

müstenkif var. Dolayısıyla kanun 108 reyle kabul edilmiştir" (Şiddetli gürültüler, yaşasın hakimiyeti milliye sadaları).

Hüseyin Bey (Erzincan)— "Yaşasın Hürriyetperverler..."

"Hürriyeti Şahsiye" yasası egemen çevrelerin hoşuna gitmemişti. Bunların başında hükümet gelmekteydi. Nitekim kabul edilen yasayı yürürlükten kaldırmayı amaçlayan yeni bir yasa önerisi hazırlanmaya çalışıldı. Ne var ki tüm çabalar sonuçsuz kaldı. Bundan sonra hükümet son bir girişimde bulundu. TBMM'de, askeri gereksinimleri öne çıkararak bir tavzih kararına yönelik müzakere açıldı. Savunma Bakanı Kazım Paşa, meclisin 21 Mart 1923 günkü oturumunda söz alarak şu açıklamayı yaptı: "... Ordu içersine şüpheli şahısların girmesi ihtimaline karşı ordudan bazı müracaatlar oldu. Eğer bu şüpheli şahıslar, bu kanundan yararlanarak ordu içersine girerlerse bir çok yolsuzluklara meydan bırakılmış olacaktır. Gerçi askeri yasalar ve savaş yasaları sefer zamanında savaş bölgesinde tamamen geçerli olması gerekirse de kumandanlar burada tereddüt ediyorlar. (Niçin sadaları). Efendiler bu kanunun üçüncü maddesinde deniliyor ki, "İşbu kanuna aykırı olan yasa hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır." Bu maddeden ordu bölgesine herhangi bir şahsın serbestçe girmesine izin var zannettiler... Yani bu madde savaş bölgesinde askeri yasalarının uygulanmasına mani midir? Mesele müstaceldir. Orduya hemen bildirmek istiyoruz. Yüksek meclisinizin görüşünü bugün bildirmesini rica ederim."

Başbakan Rauf Bey (Orbay) soruna açıklık getirmek amacıyla şunları söyler: "... Bu yüzden idari bir çok sakınca çıkmıştır. Anlaşılmazlık vardır; vuzuhsuzluk vardır. Bunda kesinlikle diğer kanunları uygulama cesaretini kendilerinde göremeyen memurlar vardır. Ordular boşlukta kalamazlar. Her trene binen, arabaya binen ordunun içinden geçemez. Bugün ise geçiyor."

Yasanın yılmaz savunucularından Hüseyin Avni Bey (Erzurum) konuşmasında, hükümetin yasaya karşı olumsuz tavrını sert bir dille eleştirir: "Vekiller heyeti bu kanunun düzenlenmesi sırasında fiilen muhalefet ettikleri gibi kanun yayınlanıp, ilan edildikten sonra onu ortadan kaldıracak değişikliği düzenleyip, gönderdiler... Bu ne ordunun harekâtını temin etmek içindir, ne başka birşey. Hürriyet-i Şahsiyeyi kumandanların eline vererek ve halkı onların emrine tabi kılarak o mukaddes perdenin arkasında zulüm ve işkenceye meydan vermektir. Buna meydan vermemek de bizim görevimizdir... Biz bu kanunu yaparken ordunun emniyetini suistimal hiçbir zaman aklımıza gelmemiştir..."

Daha sonra Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane) ile Adalet Bakanı Rıfat Bey de konuşarak yasanın kendi bakanlık alanlarında yarattığı sorunlara değindiler. Vekillerin bu konuşma ve girişimlerine karşı Ali Şükrü Bey (Trabzon) şunları ileri sürer:

"... Bu kanun yasal işlemleri ortadan kaldırmak için yapılmamıştır. Gayrikanuni olan işlemlerin önüne geçmek için yapılmıştır... Hükümetten şüphelenmekte kendi hesabıma açık söylüyorum, pek ziyade haklıyım. Hükümet bu kanunun müzakeresinde muhalefet etmiştir. Sonra bu kanunun tebliğini tehir etmiştir ve tebliğinden evvelkanunu bikuvve değil, bilfiil hükümden düşürecek bir kanun teklifi yapmıştır..."

Görüşmelerden sonra, başkan gündeme geçilmesini oya sunar, bu kabul edilir. Bunun üzerine Başbakan Rauf Bey (Sivas) "Pekâlâ şimdi ne oldu efendim?" diye sorunca, Başkan şu yanıtı verir:

"Efendim, müzakere konusu olarak birşey yoktur. Yani hürriyet ve masuniyeti şahsiye, askeri yasaları ve savaş yasalarını ortadan kaldıracak mahiyette değildir." Böylece hürriyet-i şahsiye yasası bir kez daha kurtulmuş oluyordu.

Bu görüşmeler sırasında basının tavrı ne oldu? Bu soruya olumlu bir yanıt verilemez. Lozan'da devam eden barış görüşmesinin kesilmesi, İsmet Paşa'nın Türkiye'ye dönüşü, (Savaş mı, Barış mı?) bekleyişinin doruğa çıktığı günlerde "Hürriyet-i Şahsiye" yasası basında umulan yankıyı pek bulmamıştır. Muhalif yayın organlarında konu ayrıntılarıyla verilmişse de tüm bu haberler ve yorumların kamuoyunu yeterince aydınlattığı söylenemez. İstanbul ve Ankara basınında şu haber ve yorumlar dikkati çekmektedir:

Tevhid-i Efkâr: 9 Şubat 1923 tarihli sayısının ikinci sayfasında iki sütunluk bir haber var. Haberin başlığının hemen yanında A. Kemali Bey'in bir fotoğrafı bulunmakta. Haberin içeriği aynen şöyledir:

"Hürriyet-i Şahsiyeye tecavüzün men'i için TBMM bir kanun tanzim ediyor.

(Ankara 7 Şubat-Muhabiri mansusamızdan)— Kastamonu milletvekili A. Kemali Bey tarafından hürriyeti şahsiyeye tecavüzün men'i için verilen takrir, TBMM'nce hürriyeti şahsiyeyi ihlal eden memurlar ve ahali hakkında tahkikati kanuniye icrasında ihmal gösteren savcıların üç yıl hapisleri ve memuriyetlerinden

uzaklaştırılmaları şeklinde kabul edilmiştir. Bu doğrultuda düzenlenmiş olan yasa önerisinin görüşülmesine devam edilmektedir."

11 Şubat 1923 tarihli gazetede şöyle bir kısa habere rastlıyoruz (ikinci sayfa): "Hürriyeti şahsiyenin tecavüzden masuniyeti kabul edildi: (Ankara 10 Şubat, Özel Muhabirimizden) Halkın, memurlara karşı himayesini ve hürriyeti şahsiyeyi ihlal edenlerin cezalandırılması hakkındaki yasa önerisinin görüşülmesine devam edilmektedir."

13 Şubat 1923 tarihli sayıda kanunun kabul edilmesi ikinci sayfada aynen şöyle verilmiştir: "Hürriyeti şahsiyenin tecavüzden masuniyeti kabul edildi. (Ankara 12 Şubat, Ö.M.)— Hürriyeti şahsiyenin tecavüzden masuniyeti hakkında ceza yasasının 203. maddesine ek olarak Kastamonu Milletvekili A. Kemali Bey tarafından teklif edilen yasa önerisinin tümü, TBMM'nde tayini esami suretiyle oya sunulmuş ve kabul edilmiştir."

Tanin; Yasayla ilgili önemli bir habere rastlanmadı. Yalnız 13 Şubat tarihli sayısında, birinci sayfanın altında kanunun kabulüne ilişkin küçük bir haber var.

İkdam; 11 Şubat 1923 tarihli sayısının birinci sayfasnda "İstanbul için dört milyon avans" haberinin altında küçük bir bilgiye rastlıyoruz. 12 Şubat 1923 tarihinde ise birinci sayfada, "Memleketimizde kanunun hakimiyetini temin" başlığı altında, Meclis zabıtlarına dayanarak ayrıntılı bilgi verilmektedir. 15 Şubat 1923'te ikinci sayfada, "TBMM'nde hürriyeti şahsiye. Memurların bazen görev ve yetkilerini aşarak hukuk ve hürriyeti şahsiyeye tecavüzleri söz konusu olmuş, öneri kabul edilmiştir." dendikten sonra görüşmelere ilişkin ayrıntılı bilgi verilmektedir. 19 Şubat 1923 tarihli sayıda, ikinci sayfada, "Masuniyeti şahsiye hakkında Millet Meclisince kabul edilen yasa maddesi" başlığı altında yeni yasa tam metin halinde verilmektedir.

Akşam gazetesinde yasayla ilgili hiçbir habere rastlanmadı.

İleri'de de haber yok. Yalnız yasanın Meclis'te tartışıldığı, Refik Şevket Bey'in yazısının "Hakimiyeti Milliye"de çıktığı döneme rastlayan 5 Şubat 1923 günlü sayısında, "Hakimiyeti Milliye" başlıklı başyazıda Cenap Şahabettin şu noktanın ısrarla altını çizmektedir:

"... Bazılarımız zannediyoruz ki, bir kişinin egemenliği (Padişah kastediliyor) ortadan kalkmakla hepimiz sultan olduk ve bugün Türkiye şu kadar milyon padişahtan oluşur. Bu düşünce

cahilin gülünç anlayışına tercüman olmak üzere bir mizah sayfasına yakışır." Böylece yasaya değinerek, mutlak özgürlüğün var olamayacağını belirtmektedir.

Yasa Ankara basınında daha fazla tartışılmış, haber ve yorum olarak daha geniş yer almıştır. "Hakimiyeti Milliye" ve "Tan" gazetelerindeki haberleri, yorumları burada yansıtabiliriz.

Hakimiyeti Milliye, TBMM'deki görüşmeleri ayrıntılı bir biçimde, yorum yapmadan, zabıtlara dayanarak vermiştir. Bu arada 1-7 Şubat tarihleri arasında Refik Şevket Bey'in "203. maddeye ek" başlığı altında beş makalelik bir incelemesi yayımlanmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığına göre A. Kemali Bey bulunamadığı 17 Ocak günkü oturumda önerisi aleyhinde konuşanlara yanıt vermek amacıyla birkaç makale yayımlamış. Ne yazık ki, bu makaleleri bulmamız mümkün olamadı.

Refik Şevket incelemesinde, bu yazılara yanıt verdiğini özenle belirterek, TBMM'deki konuşmaları doğrultusunda savlarını sıralamaktadır.

Tan'ın 19 Mart 1923 tarihli sayısında "Hürriyeti Şahsiye yasasını kamuoyumuz nasıl karşılıyor?" başlıklı haberde "Antalya" gazetesinin olayla ilgili sayısından örnekler verilmektedir: «Antalya refiki muhterememiz hürriyeti şahsiye kanununu ruhun derinliklerinden gelen bir sevinç ve heyecanla yayınlıyor.

"Yaşasın hürriyeti şahsiye" temennii kalbisini (yürekten gelen temennisini) merkezinde taşıyan bir dairenin üzerinde "Yaşasın TBMM" altında Türk'ün temsili olan bir ayyıldız etrafında aynen: "Şahsın hürriyeti, idarenin intizamı, mülkün selameti, adaletin güvencesidir. Bir kare oluşturan bu cazip levhanın iki tarafında "Devlet ve hakimiyet milletindir. Saltanat ve hükümdarlık halkındır. Ahali dikkatle okuyunuz. Köylü amcalar ezber ediniz." cümleleri yazılıdır.

Kardeş gazetemiz (refikimiz) aynı zamanda bu kanunun şerh ve izahı için, hukukçular, kalem sahipleri arasında bir müsabaka ilan ediyor. En iyi açıklayana bir yazı takımı hediye olunacaktır. Millet ve aydınlar doğal ve siyasi hukuku böylece takdir ederlerse geleceğe güvenle bakmakta asla tereddüt edilemez.»... Görüldüğü gibi kanun demokrat çevrelerce büyük bir heyecanla karşılanmıştır.

Tan gazetesinin 22 Mart tarihli sayısında, 1. ve 2. sayfalarında "Hükümetin hürriyeti şahsiye yasasını değiştirme isteği" başlığı altında TBMM'nin 21 Mart tarihli oturumundaki görüşmeler

verilmektedir. Haber başlığının altında şu bilgi öne çıkarılmıştır: "TBMM'nde dünkü görüşmeler – Hürriyeti şahsiye kanunu hakkında hükümet teklifi – Bakanların açıklaması – Hüseyin Avni Bey'in beyanatı – Hükümetin noktai nazarı varit değil – Kanun korunmuştur ve yürürlüktedir."

Aynı gazetede "İngiltere ve Avrupa yasaları" başlıklı bir çeviri de yer alıyor. Bu dizide özellikle bazı Avrupa ülkelerinde bireysel hak ve özgürlüklere ilişkin yasaların karşılaştırmalı bir incelemesi yer almaktadır. 27 Mart sayısının son sayfasında ise Recep imzalı "Hürriyeti Şahsiye Yasası" başlıklı yazı da yasayla ilgili açıklamalar yer almıştır.

30 Mart 1923'te, "Hürriyeti Şahsiye"in korunması için yapılan mücadeleye inen acı bir tokat bütün gazetelerin birinci sayfalarında tam manşet olarak yer almaktadır: Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey öldürüldü...

"Yaşasın Hakimiyeti Milliye", "Yaşasın Hürriyeti Şahsiye", "Yaşasın Hürriyetperverler". TBMM'nin küçük salonunu bu sadalar dolduruyordu. A. Kemali Bey'in önerisi kabul edilmişti. Aradan seksen yıl geçtikten sonra demokrasi adına yapılan mücadeleyi bugün daha gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmekteyiz. "Hürriyeti şahsiye yasası" halkın temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması için atılan önemli bir adımdır. Niçin önemlidir? Bunu birkaç noktada yoğunlaşarak şöyle açıklayabiliriz:

— Yasa önerisinin hukuki yanından daha çok siyasal eylem yönü ağır basmaktadır. Başta Refik Şevket Bey olmak üzere birçok hukukçu ve bilim adamı bu öneriyi hukuk açısından eleştirebilir. Nitekim bunu yapmışlardır. Ne var ki, bütün eksikliklerine rağmen demokratikleşme isteğinin vurgulanması açısından yapılacak bir değerlendirmede bir aya yakın süren bu tartışmaların toplumumuzun, siyasal üst yapımızın niteliklerini sergilemede oynadığı rol yadsınamaz.

— Olay Birinci Meclis'in demokrat yapısını yansıtması açısından çok güzel bir örnektir. Bu nitelikte bir Meclis'i Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde görmemiz pek mümkün değildir.

— Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Abdülkadir Kemali önderliğindeki ikinci grubun özellikleri, karakterleri bu tartışmalarda olanca açıklığıyla gözler önüne serilmiştir. Resmi tarihimizin gözlerden ırak tuttuğu bu demokratların ve onları destekleyen, diğer yürekli mücadele erlerinin "seciyelerini" bu vesileyle bir kez daha görmüş olmaktayız.

— "Hürriyeti Şahsiye" yasasının görüşülmesi sırasında Başvekil olarak bu yasanın kabul edilmemesi doğrultusunda çaba harcayan Rauf Bey (Orbay), ikinci mecliste "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında" muhalefet saflarına geçmiş, sonra da "Takrir-i Sükûn" yasasıyla partisi yasaklanmış, kendisi takibata uğramış, politik yaşamdaki etkinliğini kaybetmişti. Ali Fethi Bey (Okyar) aynı akıbete "Serbest Fırka" deneyimiyle uğrayacaktır. Yasaya karşı en büyük mücadeleyi veren Refik Şevket Bey (İnce), "Demokrat Parti"nin önde gelenlerinden biri olarak demokrasi savaşımı verecektir.

Ne yazık ki bireysel hak ve özgürlükler konusunda bugün vardığımız nokta (özellikle siyasi tercihler açısından) o günlerin çok gerisindedir. Bugün, aradan geçen onlarca yıla rağmen, A. Kemali Bey'in özlemle yasa önerisine yansıttığı bireysel özgürlüğü ve güvencesini bulabilmiş değiliz.

e) Birinci Meclis'te Gruplar

Birinci TBMM, üyeleri itibarıyla, çok değişik inanç ve düşünceleri barındırıyordu. Milletvekillerinin bir bölümü İttihat ve Terakki Partisi'nin değişik kademelerinde görev yapmışlardı. Kimisi yazılarıyla (örneğin Yunus Nadi), kimileri de partinin vurucu gruplarında bulunmuşlardı. Diğer yandan, bazıları da Dr. Rıza Nur gibi Hürriyet-i İtilaf'ın oluşumunda gayret göstermişlerdi. Bunların yanı sıra koyu dinciler, doğudan gelen muhafazakârlar, Kürtler de milletvekili olarak Birinci Meclis'te yer almışlardı. Böylesine çeşitli düşünce ve eğilimleri yansıtan milletvekillerinin günün koşullarına göre kendi aralarında çeşitli hizipler, gruplar oluşturmaları doğaldı. Meclis'in ilk aylarında pek açığa çıkmamakla birlikte şu grupların varlığından söz edilmekteydi.

Tesanüd (Dayanışma) Grubu, İstiklal (Bağımsızlık) Grubu, Islahat Grubu, Halk Zümresi (bunlar sol eğilimli sayılmaktaydı), Kuva-yı Milliyecilerin oluşturduğu Müdafa-i Hukuk Grubu.

Bu gruplar pek açık bir şekilde meydana çıkmamışlardı. Fakat Halkçılık programı ile onun anahatları üzerinde yükselen Anayasanın (85 sayılı yasa) kabulüyle muhalefet daha belirginlik kazandı. Daha önce belirttiğimiz gibi, anayasada Halifelik ve Padişahlık konusunda bir açıklık olmaması tutucu çevrelerde Bolşevikliğin ilk adımı olarak kabul edildi. Bu rahatsızlık Kafkas sınırındaki illerde (özellikle Trabzon ve Erzurum'da) daha yoğundu.

Erzurum ve Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nden istifa edenler, eski başkan ve milletvekili Hoca Raif Efendinin önderliğinde (Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafa-i Hukuk) adlı yeni bir dernek kurdular ve geleceği sanılan Bolşeviklikle anayasa yoluyla mücadele edeceklerini dernek tüzüğüne bir madde olarak koydular.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa'ya (Karabekir) bir telgraf notu göndererek Anayasa'nın yanlış yorumlandığını, bu yasada devletin idare biçimine yönelik bir hüküm olmadığını teyiden söyledi. Buna rağmen Ankara'da, TBMM içerisinde güçlü bir gruba dayanmanın gereği de ortaya çıkmıştı. Güvendiği milletvekilleriyle tek tek ya da gruplar halinde konuşarak "Müdafa-i Hukuk" grubunun temelini attı. Mustafa Kemal son Osmanlı Meclis-i Mesbusan'ında da aynı adlı bir grubun kurulmasını Rauf Bey'den (Orbay) istemiş, ama Rauf Bey ancak iç bağları zayıf, disiplinden yoksun "Felah-ı Vatan" grubunu kurabilmişti.

Meclis'te kurulan ilk grup bu olduğu için, sonraları "Müdafa-i Hukuk Grubu" birinci grup olarak adlandırılacaktır.

Bu gruba ancak Mustafa Kemal Paşa'nın çok güvendiği, tanıdığı kişiler alınıyordu. Zamanla bu grubun dışında kalan milletvekilleri, sanki milli mücadeleye karşıymışlar gibi algılanmaya başlandı. Gruba alınmayanlar hayli zor durumda kalmışlardı. Nitekim Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Meclis kürsüsünden şunları dile getirdi: "Bu grubun ilkesi, yediden yetmişe kadar herkesin ilkesidir. Bütün millet bu grubun içindedir. Ben de sizdenim. Ayrılık doğru değildir. Anadolu'da yarın mecliste bu amaca aykırı kimseler varmış gibi bir düşünce doğar. Birlik zedelenir. Meclis'te bu amaca karşı kimse yoktur. Grubun programı milletin programıdır. Ben de bu gruptanım ve bu grubun temeliyim. Beni dışarda bırakmak doğru bir şey değildir. Rica ediyorum ki grubun programını Meclis Genel Kuruluna getirelim, hepimiz kabul edelim. Dünya bilsin ki Meclis'te buna karşı kimse yoktur. İşte ben bunu ilan ediyorum. Benim için bu esaslı bir görevdir."

Bu konuşma sırasında Birinci grup üyeleri sık sık söz atarak hatibin konuşmasını kesmeye çalıştılar. Böylesine tartışmalara neden olan birinci grubun zamanla Meclis içerisinde bir de gizli iç komitesi oluştu. Bu gizli örgüt, Fransız Devriminden esinlenerek "Selamet-i Umumiye Komitesi" adıyla anıldı. Bu komite, Meclis'te muhalefetin gittikçe büyüdüğü, zaman zaman birinci gruptaki bazı milletvekillerinin de muhalefete katıldıkları 1922

ilkbaharında kurulmuştur. Komite başlangıçta on dolayında milletvekilinden oluşuyordu. Bu sayı 1922 yılı sonlarına doğru elliyi bulmuştur. Bir ara muhalefet öyle boyutlara erişmişti ki, birçok milletvekili Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak bunların milletvekilliklerinin düşürülmesini istemiştir. Musatfa Kemal Paşa da böyle bir girişme sıcak bakıyordu. Olayı, İsmet Paşa (İnönü) anılarında şöyle anlatıyor:

«Gayet iyi hatırladığıma göre, Atatürk muharebeler esnasında, Meclis ile çalışmanın artık mümkün olamayacağı kanaatına varmış; ve ümidini kaybetmiş duruma bir kaç defa gelmişti. Ben böyle bir zamanda Atatürk'ten bir telgraf aldığımı bilirim: "Artık Meclis ile çalışmamız mümkün olamayacak. Meclis'in faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalean nedir?"

Benden bunu soruyordu, kendisine cevap verdim: "... bilmek gerekir ki şimdiye kadar millet meclisine dayanarak, millet namına muharebe etmenin bu mücadelemizde bize çok itimat veren tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul hükümeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağıtılırsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi elimizden gitmiş olacaktır." Benim mütalaam bundan ibaretti. Düşüncelerimi soran telgrafına verdiğim cevabın sonunda dedim ki: "Ne karar verirsiniz, bunu tayin edemiyorum. Bunu tayin etmek benim için mümkün değildir. Şartları siz biliyorsunuz. Biz vereceğiniz kararı tatbik ederiz..."»

Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi doğrultusundaki bir konuşmasına da Halide Edip (Adıvar) hanım tanık olmuştur. Adıvar anılarında, 1922 Ağustos'un son günlerinde cephe karargahında Mustafa Kemal Paşa'yla görüştüğünü, bu görüşme sırasında İsmet (İnönü) ve Fevzi (Çakmak) paşaların da odada bulunduğunu yazmaktadır. Bu görüşmede Gazi (Mustafa Kemal Paşa), gene Meclis'teki muhalefetten bahsederek, ikinci gruptan bazı milletvekillerinin adını da vererek, "Onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını" vurgulamıştır.

Bir yandan birinci grup içinde oluşan "Selamet-i Umumiye" komitesinin varlığı ve Meclis'te alınacak kararları önceden belirlemesi, dolayısıyla grup disiplinini sağlamaları; diğer yandan Meclis'in feshi ya da bazı miletvekillerinin Meclis'ten bir şekilde uzaklaştırılacakları söylentileri muhaliflerin de bir grup oluştur-

masında başlıca etmen olmuştur. "İkinci Müdafa-i Hukuk Grubu" şeklinde adlandırılan bu grubun temel hedefleri ya da programı şu ana noktalarda toplanıyordu:

— Genel hukukun temel ilkelerine aykırı ve milletin egemenlik hakkına karşı yetkilerin, imtiyazların, örgütlenme ve uygulamaların kaldırılması.

— Bakanlar kurulu başkanlığı yasama meclisi başkanlığının birbirinden ayrılması, birincisinin millet meclisinin kendi azasından seçeceği birine verilmesi.

— Bakanların seçilme şekli ile yetki ve sorumluluklarının saptanması, adaylık (namzetlik) yasasının kaldırılması.

— Meclis içtüzüğünün, Meclis'in sahip olduğu yürütme yetkisine göre düzeltilmesi ve tamamlanması.

— Başkumandanlık Yasası'nın gereğinde değiştirilmesi ve kaldırılması.

— İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması ve zorunluluk halinde oluşturulması, fakat yasalar uyarınca hareket etmeleri.

— Meclis Başkan ve Başkan Vekillerinin, zümre, fırka ve siyasi derneklerle ilişkili olmaması ve tarafsızlıklarını korumaları doğrultusunda içtüzüğe bir madde eklenmesi.

Bu programa ilaveten, daha ayrıntılı bir program daha hazırlamıştı. Adeta bir anayasa taslağı halinde hazırlanan bu program 27 maddeyi içermekteydi. Bu maddeler içerisinde ilginç yaklaşımları da görmekteyiz. Örneğin şu maddeler önemlidir; bir tepkiyi yansıtıyorlardı:

"Madde 2— "Hükümet yönetimi milletin hakimiyetini dolaysız olarak izhar eylemesini ve kaderini bilfiil elinde bulundurabilmesi temeline dayanmaktadır."

"Madde 4— Her kişinin hürriyeti şahsiyesi ve medeniyesi her türlü taarruzdan masundur."

"Madde 10— Siyasi cürümlerde idam cezası yoktur."

"Madde 13— Müsadere (el koyma), angarya, işkence, her nev'i eziyet katiyen ve tamamen yasaktır."

"Madde 14— Terbiyede birlik temini ilkedir."

Bunların yanı sıra Türkçenin olağan bilim dili haline getirilmesi gibi yenilikçi yaklaşımlara da programda rastlamaktayız. İkinci grubun yayın organı da Tan gazetesidir. 19 Ocak 1923'te yayınına başlayan Tan gazetesinin yaşamı uzun sürmemiştir. Tan'la ilgili bir incelemeyi bölüm sonundaki ekte bulacaksınız.

İkinci grupta kaç milletvekili yer almaktaydı. Bu konuda çeşitli sayılar verilmektedir. Bunların içinde en güvenilir bilgi Damar Arıkoğlu'nun anılarında verilen 66 sayısıdır. Bu sayı da göstermektedir ki, ikinci grup Birinci Meclis'te azınlıktadır. Bu grubun önde gelen milletvekilleri şunlardır: Mehmet Şükrü Bey (Afyon-Karahisarısahip), İsmail Suphi Bey (Burdur), Dursun Bey (Çorum), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu), Mehmet Vehbi Efendi (Konya), Çolak Selahaddin Bey (Mersin), Ziya Hurşit Bey (Rize), Emin Bey (Samsun), Nafiz Bey (Samsun), Hakkı Hami Bey (Sinop), Emir Paşa (Sivas), Kara Vasıf Bey (Sivas) Hamdi Bey (Tokat), Ali Şükrü Bey (Trabzon).

Birinci grup gibi ikinci gruptaki üyeler de, düşünce ve eğilimleri açısından homojen bir yapıya sahip değillerdi. Önemli bir çoğunluğu demokrat bir yapıya sahipti. Bu yapılarını yaşamları boyunca sürdürdüler. Milli Mücadele'ye karşı değillerdi. Yönetimdeki uygulama ve karar yöntemlerini eleştiriyorlardı. Örneğin Abdülkadir Kemali Bey gerek gazetecilik yaşamında, gerekse siyasal eylemlerinde bunu kanıtlamıştır. Türkiye'de demokrasiye yönelik çabalarda ikinci grubun özlemleri daima ana düşün motifini oluşturmuştur.

2) Milli Mücadelede Sol Hareket

Osmanlının son döneminde sol hareket, "İştirak'çı Hilmi"nin zayıf sosyalist partisi ile bazı işçi hareketleri çevresinde odaklanmıştı. Mütareke İstanbul'unda ise, 1919 seçimleri nedeniyle, dikkati çeken bir siyasal hareket olarak soldan söz edebiliriz. Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen iki yıl içerisinde (yani 1922'nin ikinci yarısına kadar, Anadolu'da belirli bir sol-siyasi canlılık görülmektedir. Değerli araştırmacı Mete Tunçay buna "Anadolu solu" biçiminde değinmektedir. Anadolu'daki sol hareketlere Mete Tunçay'ın tasnifine benzer bir şekilde şu başlıklar altında değineceğiz: İttihat ve Terakki liderlerinin güdümündeki sol görünümlü girişimler, Yeşilordu girişimi, resmi Komünist Partisi, Halk Zümresi, Türkiye Halk İştirakiyan Fırkası, Mustafa Suphi Olayı.

Anadolu'daki sol hareketler Meclis Hükümeti ile Sovyetler arasındaki ilişkilere göre şekillenmiştir. İlişkiler yakınlaştıkça Anadolu'da da sol hareket güdümlü ya da bağımsız olarak güçlenmiştir. İlişkilerin zayıflaması ya da Ankara'nın Batı'ya yaklaşması sürecinde de hareket gücünü yitirmiş, hatta yasaklanmıştır.

Yukarıda değindiğimiz bölümler uyarınca konuyu özet olarak ele alalım:

a) İttihat ve Terakki Liderlerinin Güdümündeki Sol Girişimler

İttihat ve Terakki'nin liderleri yurtdışına çıktıktan sonra değişik ülkelere gittiler. Talat Paşa ile bazı arkadaşları Almanya'ya gidince, orada Spartakist eylemle karşılaştılar. Almanya'da bulunan Türk ve diğer İslam ülkelerinin gençleri kıyısından da olsa bu harekete karışmışlardı. Talat Paşa kişisel gayretleriyle bu gençlerin barınabilecekleri bir yurt ve onların giderlerini karşılamak için de bir kahvehane açtı. Böylece "Şark Kulübü" oluştu. Bu gençler, ileride Sovyetler Birliği'nde Enver tarafından kurulacak "İslam İhtilal Cemiyeti"nin çekirdeğini meydana getireceklerdir. Enver Paşa Moskova'dan, 15 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta "İslam İhtilal Cemiyetleri" projesini anlatarak şunları eklemiştir: "Berlin'de iken umumi islam aleminde Antant (itilaf devletleri) aleyhinde yerel bazı harekatın başladığını görmüş, bir teşkilata bağlı olmamakla beraber maddi yardımlardan da mahrum olan bu islam hareketlerinin birleştirilmesini düşünmüş ve arkadaşlarla görüşerek buna karar vermiştik.

Bu islam memleketlerinin Avrupa'da bulunan temsilcileri ile ve özellikle Hintli Mehmet Ali (Cinnah) ile münasebet kuruldu.

Görüşmeler sonucunda, bu hareketlerin bir merkezden idaresi esasını kendileri de kabul ederek her tarafın temsilcilerinden oluşan bir cemiyet kuruldu. Sonradan bu cemiyetin Rusya dahilinde çalışmasının, daha yararlı olacağını düşünerek, Moskova'ya geldiğimde görüştüğüm Hariciye Komiseri bu teklifimi kabul ettiği cihetle cemiyet azasının buraya gelmesini yazdım." Mustafa Kemal bu mektuba verdiği yanıtta, merkezin bitaraf bir ülkede olmasının ve çalışmaların Pan-İslamizm şeklinde görünmemesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.

Enver Paşa, Komintern tarafından Eylül 1920'de, Bakû'de düzenlenen "Şark Milletleri Kurultayı"na Kuzey Afrika devrimcilerinin temsilcisi olarak katılmıştır. Onun çevresinde oluşan, çoğu eski İttihatçılardan meydana gelen bir grup "Mesai" adlı sol eğilimli bir program hazırladılar. "Mesai" Trabzon'da bastırıldı. Hatta bu program Talat Paşa'nın da onayını almıştı. Ne var ki,

Rusya'da, Enver Paşa'nın çevresindeki İttihatçılar başka bir programla "Halk Şuralar Fırkasını" kurmuşlardır. Bu fırkanın kuruluşu, Sovyetlerle ilişkileri açısından Talat Paşa ikircikliydi, fakat onun öldürülmesinden sonra Enver'in görüşleri ağırlık kazanmıştır. 1921 ilkbaharında Moskova'da "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı" kongresi toplanmıştır. Bu kongreye Türklerden şu kişilerin katıldığını biliyoruz: Enver Paşa, Halil Paşa, Cemal Paşa, İbrahim Tâli, Dr. Nazım, Dr. Bahaattin Şakir, Rusuhi, Kuşçubaşızade Çerkes Sami. Bu kişilerin büyük bölümü "Halk Şuralar Fırkası"nın çekirdeğini oluşturmuşlardır. Sakarya zaferinden sonra bu hareket zayıflamıştır.

Fevzi Paşa (Çakmak) Kazım Karabekir'den Enver ve arkadaşlarının Anadolu'ya girmelerinin engellenmesi isteyince, Fırka'nın Anadolu'da örgütlenmesi, yayılması sınırlanmıştır. Nitekim Ağustos 1921'de "Halk Şuralar Fırkası" adı yerine, şerefli geçmişine binaen "İttihad ve Terakki" adı kabul edilmiştir. Bu arada Muhittin (Birgen)'in (Eski bir gazeteci olup, 1920 Mayısından sonra bir süre Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü yapmıştır) 16 Ekim 1921'de Tiflis'ten Karabekir'e yazdığı bir mektup dikkati çekmektedir: "... Kuvayı Milliyeciler İttihat ve Terakki'nin merkez ve sol unsurlarından başka birşey değillerdir. Son "İttihat ve Terakki-Halk Şuralar Fırkası" girişimi ise Enver ve bazı arkadaşlarında, özellikle Enver'de vaki olan büyük bir inkılabın mahsulüdür... Enver ve arkadaşları bu defa gayet mühim bir meseleyi ortaya atmış bulunuyorlar: İçtimai inkılap... İçtimai hareket taraftarları ne Mustafa Suphi gibi bir serseri, ne de mektepten yeni çıkmış çocuklardan ibaret idiler. Hülya peşinde koşmuyorlar, hakikat muvacehesinde bulunduklarını zannediyorlardı. Bundan başka içtimai hareket fikri Rusya'dan ithal edilmiş bilinmeyen bir meta değil, onüç yıllık bir mücadelenin yegane semeresi olarak İstanbul'dan taşınıp getirilmiş milli bir şeydir." Enver ve arkadaşlarının hızı 1921 yılı sonuna doğru kesilmiştir.

b) Halk Zümresi-Yeşilordu ve Resmi Komünist Partisi

Yeşilordu gizli bir cemiyet olarak, 1920 Mayıs ayında ortaya çıkmıştır. Bir yerde İstanbul hükümetinin Anadolu hareketini Bolşeviklikle suçlamasına tepki olarak örgütlenmiştir. Bu cemiyet Bolşevikliğin, esasları itibarıyla, İslamın dünya görüşüne paralelliğine değinerek, o dönemde zorunlu görülen Sovyetler'e yakın-

laşmayı destekliyordu. Derneğin genel merkez üyeleri şu kişilerden oluşuyordu: Şeyh Servet (Akdağ) (Bursa), Dr. Adnan (Adıvar), Hakkı Behiç (Bayiç), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), İbrahim Süreyya (Yiğit), Çerkes Reşit, Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Cantekin), Hamdi Namık (Göz), Muhittin Baha (Pars), Nazım (Öztelli) Ankara'daki merkezi umumisinin dışında, Ankara ve Eskişehir'de birer şube oluşturulmuştur.

1920 Haziranında, Nâzım Bey'in (Tokat) genel sekreter olarak hazırladığı "Yeşil Ordu Nizamnamesi" üye olacaklara gönderilmeye başlandı. Bu nizamnameye göre Yeşilordu, antiemperyalist ve antimilitaristtir (Madde 1-2 ve 8), devletin iktisadi ve içtimai sahada geniş müdahalelerine taraftar olur (Madde 3-6, 8-11 ve 14-16), bunların yanısıra aile hayatına hürmetkârdır ve islamiyetin bütün içtimai esaslarına riayet ederek asr-ı saadetin müşterek samimiyetini iadeye ve batıdan gelen kendini beğenmiş ihtirasları Asya'dan atmaya çalışmakla yolunu, Hak yolu, Allah yolu bilir (Madde 13). Yeşilordu'nun teşkilatına mensup olup da emperyalizm lehinde gayemize ihanet eden derhal idam olunur. İdam hükmü umumi merkezce verilir ve şimdilik gizli ve hususi vasıtalarla icra edilir (Madde 26-27). Yeşilordu teşkilatı gizlidir ve Rus Sosyalist Devrimcilerinkilere benzeyen kuralları vardır (Madde 22). Türk Yeşilordusu, başka memleketlerin Yeşilordularıyla ve Kızılordularıyla kardeştir ve Moskova ile münasebet halindedir (Madde 19 ve 21).

Başlangıçta Yeşilordu girişimi Mustafa Kemal Paşa tarafından da ılımlı bir desteğe sahipti. Ne var ki, Çerkes Ethem'in Yozgat'taki Çapanoğlu isyanını bastırmak için Ankara'ya gelmesi sırasında Yeşilordu'ya katılması durumu değiştirdi. Çünkü Çerkes Ethem'in kumandasındaki "Kuva-yı Seyyare"nin, Yeşilordu'nun silahlı gücü olması politik dengeleri değiştirebilirdi. Nitekim, Ethem 1920 Ağustosunun sonunda, Arif Oruç'un başyazarlık yaptığı "Seyyare Yeni Dünya" adlı bir İslam Bolşevik gazetesi çıkartmaya başladı. Gazetenin başlığı altında "Dünyanın Fukara-ı Kasibesi Birleşiniz" yazısı yer almaktaydı. Mete Tunçay'a göre "Yalnız bir tek sayısını görebildiğimiz Eskişehir 'Seyyare Yeni Dünya'nın yazılarında genellikle hangi eğilimin ağır bastığını kestirmek güçtür." Ethem bu gazetenin sosyal demokrasi ilkeleri doğrultusunda birlik yaratmak ve devrime hizmet etmekle görevli olduğunu söylemiştir. Daha sonra, resmi Komünist Partisi

kurulunca, Mustafa Kemal gazetenin Ankara'da yayımlanmasını istemiş, Ethem Bey de bunu kabul etmiştir.

Yeşilordu Cemiyeti'nin 1920 yılı sonlarına doğru etkinliğini kaybettiğini söyleyebiliriz. Ethem'in isyanı ise bu harekete son noktasını koydurmuştur.

Halk zümresi Meclis'te bulunan İttihatçıların önderlik ettiği bir fraksiyondur. 1920 yılı yazında kendini belli eden bu zümre Yeşilordu'nun Meclis'teki uzantısı gibi çalışmıştır. Grubun programı Yunus Nadi Bey'in "Yeni Gün" gazetesinde yayımlanmıştır. Halk zümresinin programı geniş ölçüde hükümetçe de benimsenmiştir. Bu gruptaki milletvekilleri, İttihat ve Terakki'nin üyelerinden Kör Ali İhsan Bey'in "Mesleki Temsil" düşüncesini 1921 Anayasası'nın tartışılması sırasında savunmuşlardır. Kör Ali İhsan Bey mesleki temsil düşüncesini şöyle ortaya koymaktaydı: "... Bizde şimdiye kadar halk sâkıt, hükümet natık olagelmiştir. İşler daima Osmanlı memur sınıfının elinde döndü ve halk hissiyat izhar eyledi ise de zişuur hareketlerde bulunamadı. Bu halkın dayanışmadan yoksun oluşu ve hükümet örgütünün biganeliği neticesidir. Bu teşkilat dikkat olunursa muhtelif kavramları amaç edinir. Mutlakıyet, meşrutiyet, komunizm gibi. Bunlara mani olmak ancak meslek örgütünün halkı nâtık kılmasıyla kabildir" (Mete Tunçay).

1921 Anayasası'nın komisyon ve Meclis'teki görüşmeleri sırasında birçok milletvekili bu yaklaşımı savunmuştur. Hatta "Hakimiyeti Milliye" ve "Yenigün" gazeteleri de aynı doğrultuda yayın yapmışlardır. Daha önce de değindiğimiz gibi, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın "genel oy" ilkesi konusunda ağırlığını koymasıyla "Mesleki Temsil"den vazgeçilmiştir. Halk zümresindeki milletvekilleri Yeşilordu'nun zayıflaması ve dağılması sonucu birinci ve ikinci gruplardaki yerlerini almışlardır.

Ekim 1920'de Sovyet elçilik heyetinin Ankara'ya geldiği sıralarda Mustafa Kemal'in onayı, hatta teşvikiyle "Türkiye Komünist Fırkası" kurulmuştur. Bu partinin önde gelen üyeleri arasında şu kişiler bulunmaktaydı: Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit). Bu kişilerin ileriki yıllarda Türkiye siyasi yaşamında oynadıkları roller anımsanırsa resmi TKF'nin de niteliği ortaya çıkar. Kuruluş sırasında "Hakimiyet-i Milliye" ve "Yeni

Gün"de çıkan iki yazıya değinmekte dönemin konuya nasıl baktığını anlamak yönünden yararı vardır.

"Hakimiyet-i Milliye"nin 16 Ekim 1920 tarihli sayısında "Rus Bolşevizmi Türk Komünizmi" başlıklı yazısında şu yaklaşımı görmekteyiz: "Türkiye'yi komünizmin halk kütleleri için muhakkak surette hayırkâr olan atisine götürmek isteyenler, bolşevizm derecesinde sarih ve ateşli bir inkılap için ne Rusya'daki tarzda bir doğuş ve hazırlanış, ne de elde böyle kuvvetli bir silah görmüyorlar. Aynı zamanda esasen yukarı tabakadan idare edilmek lazım gelen bu hareket yüksekten gelen bir irade-i mutlakanın Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve inatçı bir direnişine tesadüf etmiyor. Rusya'da bolşevizmin kullandığı inkılap usüllerini burada tatbik etmek istemek kadar inkılapçılıktan haberdar olmayış tasavvur edilemez. Bolşevizm inkılabı, bütün komünizm hareketleri için bir örnek, bir model değil; pek kıymetli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden istifade etmeyi, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek onun yöntemlerini şekil itibariyle aynen tatbik etmekten de o derece kaçınırız. Herşeyde körükörüne taklikçilik fenadır, bilhassa inkılapçılıkta..."

Bu anlamda "Yeni Gün" gazetesinde de, partinin kuruluş döneminde bazı yazılar çıkmıştır. Bunların içinde TKF'nin bir program hazırladığına ilişkin şu açıklama ilginçtir: "Partimiz (TKF), Rus Komünist Partisi'nin programını, Rusya'da bile tamamıyla tatbik edilemeyen ve ancak komünizmin esas istikamet çizgilerini gösteren idealler olarak telakki eder. Fakat Partimiz, bunların tahakkuku için, ideal programı memleketimizin hususiyetlerine ve içtimai şartlarına göre suhuletle intibak ettirmek üzere taktik yöntemleri içeren genel bir uygulama programı hazırlamıştır."

Hakkı Behiç imzasıyla yayımlanan TKF beyannamesinde şunlara değinilmektedir:

— Komünizm düşman ulus tanımaz, düşman fikir tanır. Düşmanın adı da içeride kapitalizm, dışarıda emperyalizm'dir.

— İhtilal evrim yollarının en sonuncusudur ve olağanüstü bir yoldur.

— TKF, cihan inkılabını ihtilal sonucu olarak değil, tekamül ürünü olarak kabul etmiştir.

— Komünizmin istediği ekonomik ortaklık yönetimi, büyük üretimde, toplumun genel çıkarları adına devletin müdaha-

lesi ve bilfiil emek harcayanlara ait olduğu halde şimdiye kadar kapitalistler tarafından gasp edilen hakların sağlanması demektir.

— Partimiz Anadolu'yu Batı kapitalizminin sürüm yeri ve ekonomik kölesi durumundan kurtaracak; Avrupa emperyalizmini en can alıcı temelinden vuracaktır.

— Komünizm bir ulusun başına geçiriliverecek taklitçi bir program değildir. O öyle bir inançtır ki, genel ve politik çizgilerinin her ülkedeki doğal ve toplumsal oluşuma göre, çeşitli yöntemlerle uygulanmasını gerekli kılar.

— Komünizmin İslam ülkeleriyle uyuşacağında duraksamaya yer yoktur. Çünkü komünizm ortaklık ve eşitlik yaşamından ibarettir. Bütün dinsel ilkelerin toplum yaşamında uygulanmasından ibarettir (Mete Tunçay).

Mustafa Kemal'in de TKF'nin bir numaralı üyesi olduğunu ileri süren bazı belgeler vardır. Örneğin Çerkes Ethem anılarında böyle bir iddiada bulunmaktadır. Nitekim Ali Fuat Paşa'ya, 31 Ekim 1920'de çektiği telgrafta şu noktanın altını çizmektedir: "Komünistliğin memleketimizde değil, Rusya'da bile uygulama kabiliyeti hakkında açık kanaatların hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten çeşitli amaçlarla bu cereyanın memleketimiz dahilinde girmekte olduğu ve buna karşı makul bir tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükununu muhil ahvalin meydana gelmesi de mümkün görülmüştür. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan, hükümetin bilgisi dahilinde bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Müteşebbis heyeti ve otuz kişiden meydana gelecek bir merkezi umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat, Kazım Paşalarla Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm."

Resmi TKF'nin güdümlü bir parti olduğu yukarıdaki telgraftan da anlaşılmaktadır. Peki böyle bir partiye neden ihtiyaç duyulmuştur. Öncelikle 1920 ortalarında Anadolu'da çeşitli sol düşünce ve eğilimler yaygınlaşmıştı. Mustafa Kemal'in de işaret ettiği gibi bunların denetimi, deyim yerindeyse "Zapt-ı Rapt" altına alınması için böyle bir fırkaya gereksinim duyulmuştu. Bunun yanı sıra 1920'de askeri alanda pek başarılı olunamaması, savunma hatlarının Sovyetlere yakın doğu illerine kayma olasılı-

ğı da bir başka neden olabilir. Ne var ki, gelecek yıllarda çok örneklerini gördüğümüz solu denetim altına almak, hatta güdümlü partiler kurmak doğrultusunda ilk adımı TKF teşkil etmiştir. Dikkati çeken bir başka nokta da böylesine kurulan partilerin denetimi ve güdümü sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Bütün deneyimler bunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle kurulan TKF ve sol akımların etkin olduğu o günlerde okullarda bile şöyle marşlar söylenebiliniyordu:

"Anadolu şûralar hükümeti var olsun
İşçilerin emeği özlerine yar olsun
Uyan mihnetle çalışan çıplak hemşehri
İnkılaba katıl dünyanın hür rençberi..."

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ankara'da yayımlanmaya başlayan "Yeni Dünya" gazetesi, TKF'nin resmi organı gibi çıkıyordu. Gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı Hakkı Behiç'ti. Nüshası beş kuruştan satılan gazetenin birinci sayfasında şu ibareler yer almaktadır: "Yeni Dünya-Dünyanın emekçileri birleşiniz-Türkiye Komünist gazetesidir". Eldeki sayılarda başyazılar genellikle Hakkı Behiç tarafından kaleme alınmış. 28 Kasım 1920 tarihli 58. sayısında, birinci sayfanın en altında, iri puntolarla şu haberi okumaktayız: "Mücahid-i muhterem (Ethem) yoldaş gece şehrimizi teşrif etmişlerdir." Gazetede Moskova telsiz haberleri geniş ölçüde yer almaktadır.

8 Aralık 1920 tarihli sayısında "Moskova Telsizinin Tebligatı" başlıklı haberde aynen şunlar yer almaktadır: "Harp Raporu-Bütün cephelerde sükunet vardır. Hariciye İşleri Halk Komiseri "Çiçerin", Türkiye Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almıştır. Telgrafta üç seneden beri bütün kapitalist emperyalist dünyasına karşı kesintisiz mücadelede bulunan Rus milletine karşı Türklerin takdir duyguları beslediklerini ve bütün Asya ve Afrika'yı tahd-ı tahakküm ve istipdatlarında bulunduran emperyalistlerle mücadele için Türkiye-Rusya arasında daha sıkı ve samimi bir ittifak lüzumunu izah etmektedir." "Yeni Dünya", TKF hareketi sona erdikten sonra Arif Oruç'un yönetiminde bir süre daha çıkmıştır. TKF'nin ömrü ise ancak üç ay sürmüştür.

c) Türkiye Halk İştirakıyun Fırkası

Bu partinin kuruluşu gizli TKP'nin oluşmasıyla ilgilidir. Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki ilk temsilcisi olan Şerif Manatov temasları ve eylemleriyle gizli TKP'nin kurulmasına, bir anlamda teşvikci olmuştur. Manatov Eskişehir ve Ankara'da Bolşeviklik üzerine konferanslar vermiş, belli bir çevrenin doğmasını sağlamıştır. Gizli olarak kurulan TKP'nin kurucu ve yöneticileri arasında Binbaşı (Baytar) Salih Hacıoğlu, Muallim Mustafa (Nuri), Şeyh Kutbettin ve Ziynetullah Nuşirevan bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Tokat Milletvekili Nazım ile Halk Zümresi'nde bazı milletvekilleri de partiyle ilişki halindeydiler. Partinin nizamnamesinde şu noktalar öne çıkarılıyordu:

— Türkiye Komünist Partisi kapitalizm ve emperyalizmin baskısından bütün mazlum milletlerin ve sınıfların kurtarılması için bütün kuvvetiyle mücadele edecektir.

— Türkiye Komünistleri Rusya Şura teşkilatının bütün esaslarını aynen kabul etmişlerdir.

— Türkiye Komünistleri şuralar vasıtasıyla cemiyet hayatında hakiki bir halk cumhuriyeti meydana getirecek ve sosyalizmi yerleştirinceye kadar işçi sınıfından (Fukara-i Kâsibeden) oluşan şuraların diktatörlüğünü vaz'eder.

— Özel mülkiyet kaldırılarak, toprak, bankalar, fabrikalar, ticarethaneler, demiryolları, vapurlar, bütün servet ve sanayi kaynakları ile dış ticaret millileştirilecektir.

— Askerlik, adalet, eğitim alanlarında radikal reformlar yapılmasını isteyen TKP laikliğe taraftardır.

— Türkiye Bolşevikleri yalnız elinin ve fikrinin emeği olarak yaşayan köylü, çiftçi, amele, memur ve müstahdem gibi insanlığın gerçek ezilen fukaralarını partinin en sağlam yandaşları ve unsurları olarak tanır.

Manatov, Anadolu'daki faaliyetleri nedeniyle yurtdışına gönderilince TKP de bir anlamda çöktü. Bu arada 1-8 Eylül'de Baku'da toplanan "Doğu Halkları Kurultayı"na Türkiye temsilcisi olarak katılan iki yüz otuz beş delegeden bir bölümünün TKP tarafından gönderildiği ileri sürülmektedir.

TKP'nin faaliyetleri durduktan sonra 7 Aralık 1920'de "Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası" kuruldu. Kurucu ve yöneticileri arasında geçici başkan olarak Tokat Milletvekili Nazım Bey, Mehmet Şükrü Bey (Afyon-Karahisarısahip), Binbaşı Salih Hacıoğlu

ve Ziynetullah Nuşirevan bulunmaktaydı. Partinin yayın organı olan "Emek"in elimizdeki tek sayısına göre: "Bugün cihan öyle bir hale gelmiştir ki, bir tarafta daima alınteri döken, emek sarfeden milyonlarca aç, çıplak ve sefil emekçiler, köylüler ve işçiler; diğer tarafta ise hayatın bütün saadet ve refah vasıtalarını kendi tekellerinde tutan ve daimi bir zevk ve sefahat alemlerinde vakit geçiren bir avuç tufeyli sermayecilerin tahakküm ve saltanatı beynelmileldir... Örneğin hayvanların yemliklerine ve hatta güvercinliklere kadar kötü etkisini gösteren cihan harbinin böyle mütehakkim ve yağmacı sermayecilerin bu ihtiraslarının sonucundan başka bir şey olmadığını artık herkes anlamıştır... Bundan ötürü 'Emek'in amacı ve yönü sermayeciliğe ve zorbalığa karşı mücadele etmek, emeği ve emekçileri hakim kılmaya çalışmak olacaktır."

Afyon milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Ankara Öğretmen Okulu'nda verdiği konferansta "Halk İştirakiyun Fırkası" hakkında şunları söylemiştir: "Bu fırka, gizli Komünist Partisi'yle halkçıların birleşmesinden meydana gelmiş ve programı ile tüzüğünü hükümete vererek resmen tanınmış bir fırkadır. Fırkanın gayesi memleketin en mazlum ve mağdur halkı bulunan köylü, işçi ve emekçilerin hukukunu savunmak, halkın hukukunu halka vermek, halkı kendi mukadderatına bilfiil sahip kılmak ve tabii iradesine malik etmektir." Mehmet Şükrü Bey bunları açıkladıktan sonra, o günlerde Anadolu solunun temel açmazlarıyla ilgili şu noktaları öne çıkarmıştır:

— Fırka programının birçok maddesi dinden ve aile hukukundan söz etmektedir.

— Fırka programının gene bir başka maddesinde "Hukuku aile şeriat dairesinde mahfuzdur" denmektedir.

— Diğer bir maddede "Asr-ı saadetteki samimiyet-i müşterekeyi iadeye çalışacaktır" denmekle, "Hakikat-ı İslamiye" dairesinde hareket edeceğini göstermiştir.

Çerkes Ethem olayı Ankara hükümetini çok tedirgin etmişti. Bu sırada THİF'nin Ethem'le birlikte hükümeti devirmek istediği iddiasıyla partiye karşı tedbirler alınmaya başlandı. 2 Ocak 1921'de "Yeni Dünya" gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı Arif Oruç tutuklandı. Onu Emek gazetesi çevresinden Salih Hacıoğlu ile Ziynetullah Nuşirevan'ın tutuklanmaları izledi. Halk zümresi milletvekillerinden THİF ile ilişkisi olanların dokunulmazlıkları kaldırıldı. 9 Mayıs 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi

Tokat Milletvekili Nazım Bey'i on beş yıl küreğe mahkûm etti. Bu bastırma sırasında Karabekir Paşa da, Erzurum'da yayımlanmakta olan, muhalefetiyle dikkati çeken "Albayrak" gazetesi ile yazarı Mithat Bey'i susturdu.

Sakarya zaferinden sonra BMM, çıkardığı bir yasayla "Hükümeti devirme" iddiasıyla mahkûm olanları affetti. Sakarya zaferi ile Dumlupınar zaferi arasındaki yaklaşık on aylık süre içerisinde sol yine canlandı. 1922'de, 1 Mayıs Ankara'da coşkulu törenlerle kutlandı. Aynı şekilde THİF yeniden kuruldu ve "Yeni Hayat"ı yayın organı olarak çıkarmaya başladı.

"Yeni Hayat"ın 1 Nisan 1922'de yayımlanan üçüncü sayısında, "Türkiye Halk İştirakiyyûn Fırkası'nın, Büyük Millet Meclisi Hükümetine Beyannamesi" yayımlandı. Bu bildirinin temel noktaları şöyle açıklanabilir:

— "Marksizm platformasında bulunan partimiz memleketin iç ve dış siyasetine dair görev ve girişimlerini, memleketin iktisadi vaziyetini tahlil ve Marksizm usulleri yardımıyla olayların gelecekte alabileceği şekli tahmin esaslarına dayandırarak evvelce istihdaf edilmiş umumi maksada rehberlik edecektir.

— Türkiye halkının ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temel ilkesi olan "Misak-ı Milli" bugün bizim dahi ilkemizdir. Buna uygun olmayan her türlü teklif ve kararlar fırkamızca reddolunur.

— Savaş biter bitmez memleket dahilinde (Arazi, vergiler ve idare meselelerinde) derin iktisadi bir yenilik getirmek ihtiyacı kesindir.

— Bizim cihan emperyalizmine karşı bütün doğunun (Şarkın) ortak bir mücadele ve savunma cephesi oluşturma ilkesini doğu politikamızda bir esas ittihaz etmemiz ve bu amacı yaşama geçirmek için bütün islam memleketlerinin kongresi ve doğu milletleri genel ittifakını akt ve tesis ile doğu ülkeleri konferansları gibi toplantılar tertip etmemiz lazımdır.

— Fırkamızın tüm sorunlarla ilgili nokta-i nazarı bütün dünya komünist partilerinin ve onları kendi etrafında toplayan mensup olduğumuz Üçüncü Komünist Enternasyonal'in de nokta-i nazarıdır.

— Karl Marks'ın 'Bütün cihan işçileri birleşiniz' şiarını 'Bütün cihan mazlumları birleşiniz' şekline koyarak; umum emekçilerle doğulu halkların ortak cephe ve bayrak sahibi olmaları zorunludur."

THİF ve onun yayın organı olan "Yeni Hayat"ın çizgisi Komünist ilkelerle, İslam ve köylülüğü birleştirme doğrultusu olarak tanımlanabilir. Ne var ki hükümet, kısa bir süre içerisinde THİF'ye cephe aldı. Parti 15 Ağustos 1922'de kongre kararı aldı ve bunu gazetelerde ilan etti. Bu kongre Anadolu'nun değişik yörelerindeki komünistleri bir araya getirmeyi, böylece örgütlenmeyi daha sağlam temellere oturtmayı amaçlamaktaydı. Hükümet ise böyle bir birlikteliğin görünümünü bile tedirginlikle karşılıyordu. "Yeni Hayat"ta Başbakan Rauf Bey'i (Orbay) hedef alan ağır bir eleştiri yazısı çıkınca hükümetin eline beklediği fırsat geçti. Öncelikle 15 Ağustos'ta yapılması planlanan kongre iptal edildi. Parti mecburen illegal bir kongre yapma durumunda kaldı. Nihayet casusluk suçlamasıyla kovuşturma açıldı ve parti kapatıldı. Kurucu ve üyelerden Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Ziynetullah Nuşirevan ve adları bilinmeyen üç kişi Komintern'in dördüncü kongresine katılmak için Sovyetler Birliği'ne gittikleri için tutuklanmadan kurtulmuşlardı. Büyük Zafer'den sonra ise Ankara hükümetinin sol üzerindeki baskısı daha da arttı.

d) Mustafa Suphi ve TKP

10 Eylül 1920 cuma günü saat 17'de, Bakû'de Kızılordu kulübünde Sovyetler'de ve Türkiye'de bulunan on beşe yakın örgütten gelen yetmiş dört delege ile "Birinci ve Umumi Türk Komünistleri" kongresi toplandı. Mevcut bilgilere göre bu delegelerin otuz ikisi "kat'i", kırk ikisi de "istişari" oya sahipti. Kongreye katılanların bir bölümü harp esiri askerlerdi; tek düşünceleri bir an önce vatana dönmekti. Diğer bir grup ise Almanya'dan gelen, çeşitli fraksiyonlardaki solculardı. Toplantının asıl itici ve yapıcı grubu ise "Sovyet devrimi içersinde yetişmiş gerçek bolşeviklerdi".

Mustafa Suphi daha önce yaptığı çalışmalarla ilgili "Heyet-i Merkezi"nin raporunu sunmuştur. Seçimler sonunda Mustafa Suphi Başkanlığa seçilmiş ve eylem merkezinin Anadolu'ya taşınmasına karar verilmiştir. Bu oluşum Türkiye Komünist Partisi'nin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.

Mustafa Suphi Giresun doğumludur. İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Paris'te Siyasi İlimler Okulu'na gitmiştir. 1910'da "L'ecole libre des Sciences politiques"i bitirmiştir. Yurda döndükten sonra "Tanin", "Servet-i Fünun" ve "Hak" gazetele-

rinde yazılar yazmış, çeşitli okullarda "İlm-i İktisat" okutmuştur. İttihat ve Terakki'nin baskı düzenine karşı sürdürülen muhalefetin içinde yer almıştır. 1913 yazının ilk aylarında sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra birçok muhalifle birlikte Sinop'a sürülmüştür. Daha sonra bazı arkadaşlarıyla birlikte siyasi mülteci olarak Çarlık Rusyasına sığınmıştır. Savaşın çıkması üzerine düşman bir ülkenin vatandaşı olduğu için önce Kaluga iline, daha sonraları da Ural'lar yöresine sürülmüştür. Rusya içlerindeki bu sürgün döneminde çeşitli sol devrimciler ve Bolşeviklerle ilişki kurmuştur. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra devrimcilerin safında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Azerbaycan'da Sovyet Devrimi'nin oluşmasından sonra Bakû'ye yerleşmiştir. Bakû'de Bolşevik devrimcilerle ilişkilerini sürdürmüş, "Doğu Halkları Kurultayı"na katılmış, bunu izleyen günlerde de TKP'nin oluşumunu sağlamış ve başkanı olmuştur.

Mustafa Suphi, kongre kararı (Bakû'deki TKP kongresi) uyarınca Anadolu'yla ilişki kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa'yla bir süre yazışmıştır. Bunu takiben Mustafa Suphi, Türkiye'de örgütlenme sorunlarını görüşmek üzere, izinli ya da davetli olarak Ankara'ya gitmeye karar vermiştir. Heyetinde eşi, TKP'nin Merkez Komitesi'nden bazıları ile diğer yoldaşları bulunmaktaydı. Kafile Kars'ta birkaç hafta kaldıktan sonra burada kendilerine karşı bir hareketin başlayacağından ürkerek Erzurum'a geçmişlerdir.

Erzurum'da "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nin kışkırtmaları sonucu M. Suphi ve arkadaşlarına karşın yoğun nümayişler yapılarak heyet kente sokulmamıştır. Bu durum karşısında heyet Trabzon'a doğru yoluna devam etmiştir. Trabzon'da da aleyhte gösteriler sürmüştür. Bu durumda Sovyet Konsolosu valiye başvurarak, kafilenin Batum'a (geriye) gönderilmesi için bir motor bulunmasını istemiştir. Suphi ve arkadaşları kayıkçılar kâhyası Yahya'nın bulduğu bir motorla yola çıkmışlardır. Ne var ki Yahya Kahya'nın adamları Faik reis ve arkadaşları Sürmene açıklarında kafileyi götüren motora yetişmişler ve Suphi ile on dört arkadaşını (içlerinde Ethem Nejat da bulunmaktaydı) öldürerek Karadeniz'e atmışlardır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'daki karşılanışlarına ilişkin Tahsin Bekir Balta ile Hıfzırahman Raşit Öymen'in anılarına burada (olayın dehşetini sergilemek açısından) yer veriyoruz. Tahsin Bekir Balta olayı şöyle anlatıyor: "Mustafa Suphi ile

arkadaşları Trabzon'a geldikleri zaman ben, Trabzon lisesinde talebe idim. M. Suphi ile arkadaşlarının resmi merasimle karşılanmaları emredilmiş olacak ki, bizi, yani lise öğrencilerini tabur halinde karşılamaya çıkardılar. Erzurum'dan gelen yolun şehre girdiği Ayafilbo caddesine gidip yol kenarında yer aldık. Bizden başka karşılayanlar da vardı. Hatta Rus konsolosunun da oraya gelip karşılamak üzere M. Suphi ile arkadaşlarını beklediğini söylemişlerdi. Biz M. Suphi'yi tanımadığımız için ve gelip giden de çok olduğundan M. Suphi'nin bunlardan hangisi olduğunu ya da gelip gelmediğini bilemedik."

H. Raşit Öymen olayı daha bir bilinçle anlatıyor: "M. Suphi Trabzon'a geldiği zaman ben Trabzon Öğretmen Okulu'nda öğretmen idim. M. Suphi'nin geleceğini, ahbab ve arkadaşlarına çektikleri telgraflardan öğrenmiştik. Gelişlerini görmek için ben de gittim. Karşılamaya gelenler arasında (Komünizm Nedir?) diye bir çeviri yayınlamış olan eğitimci arkadaşım M. R. Bey de vardı. Mustafa Suphi'nin yakın arkadaşı Ethem Nejat Bey'den telgraf almış onu karşılamaya çıkmıştı. Fakat iskele kahyası Yahya, Mustafa Suphilerin yolunu şehrin dışındaki Değirmendere'de kesti ve şehre sokmayarak Çömlekçi mahallesinin alt yolundan doğruca iskeleye (Bahti'ye) getirdi. Burada M. Suphi ve arkadaşlarına çok ağır hakaretlerde bulunuldu. Küfürler edildi. Heyet hazırlanmış olan bir motora bindirilerek yola çıkarıldı. Hemen arkalarından, kahyanın silahlı adamlarını taşıyan bir motor daha kalktı. Hava kararmak üzereydi. Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaret edenler arasında Genel Meclis Üyesi Molla Bey ile o günlerin Trabzon kabadayılarından Faik de vardı. Faik ikinci motordaki çetecilerle beraber birinci motorun peşinden gitti."

e) İstanbul Solu ve Dr. Şefik Hüsnü

İstanbul solu, mütareke (silah bırakışımı) döneminde "Kurtuluş" ve "Aydınlık" dergileri çevresinde gelişmiştir. "Kurtuluş" dergisi önce Berlin'de çıktı. Almanya'daki devrim girişiminden etkilenen sol düşünceli Türklerin kurduğu bu dergi, daha sonra kurucu ve yandaşlarının anavatana dönmesi üzerine İstanbul'da çıkmaya başladı. İstanbul "Kurtuluş"u aylık olarak "Sosyalizmden Bahseder İlim ve Sanat Mecmuasıdır" ibaresiyle 20 Eylül 1919 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Dr. Şefik Hüsnü de bu dönemde dergiye katılmıştır. Bundan iki gün sonra

22 Eylül 1919'da "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" da kurulmuştur. 1919 seçimlerine bu parti İstanbul, İzmir, Eskişehir, Niğde'den aday göstermiş ve önemli bir başarı sağlayamamıştır. "Kurtuluş"un yayını ise İngilizlerin İstanbul'u işgal etmelerinden (16 Mart 1920) sonra yasaklanmıştır.

Derginin kapanmasından sonra İstanbul'daki sol çevre uzun bir süre herhangi bir yayın organına sahip olmamıştır. Moskova'da, kominternin üçüncü kongresi sırasında (Haziran-Temmuz 1921) İstanbul'da "Aydınlık" dergisi yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergi, altı sayı çıktıktan sonra 1922 yılının ilk yarısında yayınına ara verdi. Bunun nedeni işgal makamlarının sol faaliyetleri yasaklamış bulunmasıdır. "Aydınlık"ın bundan sonraki sayısı altı ay sonra çıkmıştır. "TİÇSF" ve "Aydınlık" Dr. Şefik Hüsnü'yü Türk Solu'nun, Türkiye'deki Komünist hareketinin önderi olarak ortaya çıkartmıştır.

Bilindiği gibi Milli Mücadele çok sayıda etmenin bir bileşkesidir. Askeri harekat bu bileşkeyi oluşturan etmenlerden sadece biridir. Halkçı ve demokrat karakterli Millet Meclisi, Kuvva-yı Milliye, Kuvva-yı Seyyare, sol hareketin desteği gibi etmenler ilk akla gelenlerdir. Dr. Şefik Hüsnü, askeri harekâtın içinde yoktu. Fakat gerek düşünceleriyle, gerekse lideri bulunduğu parti dolayısıyla Milli Mücadele döneminin birçok bölümünde yer aldı.

Doktor Şefik Hüsnü bir Jön Türk'tür. 1905-1910 yılları arasında tıp eğitimi yaparken Paris'teki Jön Türklerle de ilişki kurmuştur. Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar onun yakın arkadaşları arasındadır. Gene aynı dönemde yükselmeye başlayan Birleşik Sosyalist hareketini yakından izlemiş, Jean Jaurés gibi sosyalist liderlerin toplantılarına katılmış, nihayet Humanité'nin dikkatli bir okuyucusu olmuştur.

Ülkeye döndükten sonra, Çanakkale ve Doğu cephesinde doktor olarak askerliğini yapmış, silah bırakışında gelişmeleri izlemiş, sonra Almanya'dan dönen solcuların içinde bulunduğu TİÇSF'nin kuruluşuna katılmıştır. Bu fırka TKP'nin legal siyasi örgütü olarak tanınmıştır. Doktor Şefik Hüsnü, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sonra İstanbul'da kalarak sol hareketin yönlendirilmesinde önde gelen lider konumuna gelmiştir.

Dr. Şefik Hüsnü'nün kendi deyimiyle Anadolu devrimine ilişkin düşüncelerini Aydınlık dergisindeki yazıları ile haftalık

"Vazife" gazetesindeki beş makalesinde görmekteyiz. Doktorun gerek Aydınlık'taki, gerekse "Vazife" gazetesindeki yazılarından üzerinde duracaklarımız büyük zaferden sonraki günlere, Cumhuriyetin ilanı dönemine ilişkin olanlardır.

9 Eylül 1922'den hemen on gün sonra, Aydınlık'ta yayımlanan "Anadolu zaferi" başlıklı yazısında şu nokta vurgulanmaktadır. "Dileriz ki bu becerikli örgütçüler kavga eylemini bitirdikten sonra, işçi-köylü sınıfının bütün haklarını kullanmasına yardım ederek gerçekten yüce bir ruha sahip olduklarını ispat etsinler." Böylece "Milliyetçi Devrimciler" diye adlandırdığı Ankara kadrolarının dayanacakları tek yığınsal tabanın işçi-köylü katmanları olduğunu öne çıkarmaktadır.

Bundan iki ay sonra 11 Aralık 1922 tarihli Aydınlık'ta yayımladığı "Gerçek Devrime Doğru" başlıklı yazısında "Kurtuluş Savaşını nasıl gördüğünü" belirtmek gereğini hissetmiştir. Bu yazıda, öncelikle şu saptama yapılmaktadır: "Anadolu gitgide artan bir istilaya düştüğü zaman, bir bağımsızlık düşüncesi ortaya atıldığı zaman bunu herkesten önce doğrulayan işçi ve köylüler ile bu sınıfı temsil eden siyasal kadrolar olmuştu...

İşçi ve köylülerimiz ikinci bir görevlerinin devrim yolunda kazanılmış yeri, herhangi bir karşı devrim hareketine karşı savunmak olduğunu da hatırdan çıkartmamaktadır. Üzerine düşen görevleri yapmaya hazır, böyle en değerli ve esaslı devrim dayanağı olan geniş bir toplum sınıfının ulus adına yapılacak işler hakkındaki düşüncesini söylemesi yalnızca bir hak değil, aynı zamanda ulusal gelişme açısından gerekli bir davranıştır... Bütün iyi niyetlere rağmen hükümet kapitalistlerin, servet sahiplerinin nüfuzu altında kalacak (olursa) işçi ve köylü sınıfının çıkarlarını savunmayı üzerlerine alan partilerin burjuva partilerine karşı mücadelede bulunmaları gerekecektir."

Dr. Şefik Hüsnü bu yargısını, o günlerde birçok yayın organında geniş ölçüde kabul görmekte olan, "Kurtuluş'la tartışma kapıları kapanmıştır. Partilerin artık gereği kalmadığından bütün yurttaşların yıkılanları onarmak için iktidarın çevresinde toplanmasının uygun olacağı..." biçiminde özetlenen düşüncelerden ötürü öne almıştır. Düşüncelerini de şöyle sergilemektedir: "... Bununla birlikte belli bir durum var ki bugün kapitalizmin kaldırılması söz konusu olmuyor. Kapitalizm düzeni altında ise sınıfsız bir toplum düşünülemez... Partiler ezen ve ezilen sınıfların karşıt çıkarlarını birbirine karşı savunan ve koruyan or-

ganlardır. Parti çekişmeleri yokedilmek istenirse önce onları doğuran sınıfları yok etmek gerekir."

İzmir İktisat Kongresi'nin özellikle liberalizm doğrultusunda aldığı kararları Türkiye'nin geleceği yönünden eleştiren Dr. Şefik Hüsnü yazısına şöyle devam etmektedir: "Önce İzmir denemesinin de gösterdiği gibi özel teşebbüs ve serbest rekabet yollarında, Türkiye burjuvazisinin bugünden yarına büyük kapitalistliğe erişmesi, ülkenin ekonomik durumunu ele alması pek umulamaz... En uygun koşulların var olacağını kabul etsek bile emperyalist Avrupa'nın bizi tamamiyle özgür bırakmamak için elinden gelen herşeyi yapacağı bellidir."

Liberalizmin (ekonomik anlamda) gelişmekte olan ulusların gerçek kurtuluşunu hazırlamadığını böylece öne süren Dr. Şefik Hüsnü, bu doğrultuda şu öneriyi de gündeme getirmektedir: "O halde gerçek ve kesin kurtuluşlarını sağlamak için Türklere bir tek çıkar yol kaldığı anlaşılacaktır. O da Kafkas Cumhuriyetlerine benzer bir örgüt kurarak bütün devrimci doğu ile bir blok oluşturmak... Bu toplumcu kuruluş altında mümkün olan bu mutlu birlik (Ulusun sınıfsız ve tek vücut olması) bugünkü bireyci toplum için, gerçeğe uymayan, yürütülmez bir istekten öteye geçemez. İç birlik ve bütünlüğü ve dış barışı, bazı düzeyde kararlarla sağlamak sevdasına düşmek hayallerle uğraşmaktır." Görülüyor ki Doktor Şefik Hüsnü, o günün koşullarında geleceğe yönelik bağımsız ve gelişmiş bir Türkiye'nin yaratılmasında tek çıkar yolun sosyalizm olduğunu vurgulamaktadır.

1923 ilk yazında Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisini feshederek yeni seçimlere gitmesi ani ve şaşırtıcı olmuştur. Seçim kararının alınmasından sonra 23 Mayıs 1923 tarihli "Aydınlık" dergisinde çıkan "Seçim, yoksul ve orta halli sınıflar" başlıklı yazısında doktor, ani seçim kararını irdeleyen bir girişten sonra gelecekteki siyasal akımlar üzerine şunları söylemektedir: "Zaten bu ülkede bundan sonra üç türlü siyasal akım düşünülebilir:

i. Bugünkü devrimi yapan ve yaşatmaya çalışanların temsil ettiği siyasal akım,

ii. Derebeylik kalıntısı olan geleneklere ve Osmanoğlu hanedanına bağlı olanların çevresinde toplanan karşı devrimci akım,

iii. Fakir işçi ve köylü kitleleri ve orta sınıflar lehine devrimimizi derinleştirmek, geliştirmek ve onu ortak mülkiyete dayalı bir toplumsal devrimle sonuçlandırmak amacını güden sosyalist akım."

Hemen anlaşıldığı gibi, o günlerin bu üç siyasal kulvarı bugün de belirli nüans farklılıklarıyla sürmektedir. Birinci ve üçüncü siyaset kulvarlarının birleşmesi halinde Türkiye'nin gerçek kurtuluşunun olabileceğini söyleyen Dr. Şefik Hüsnü, bunun yaşama geçirilememesi halindeyse geleceğin, karşı devrimcilerin egemenliğindeki bir Türkiye'nin sorunlarla dolu olacağını da yazısında, bir biçimde belirtiyor. "Aydınlık"ın 18 Ekim 1923 tarihli sayısındaki makalesinde ise "Halkçı devrim" nitelemesini kullanmakta amacın böyle bir devrimi gerçekleştirmek olması gerektiğine değinmektedir. Fakat bu konuda umutlu değildir. Bu umutsuzluğunu şöyle açıklamaktadır: "Gazete haberlerinden ve tartışmalardan anlaşıldığına göre Türkiye'yi hanedansız birer hükümdarlıktan başka birşey olmayan Avrupa ve Amerika'daki cumhuriyetlere benzetmek söz konusu ediliyor."

Dr. Şefik Hüsnü'nün bu yargısının günümüzde de geçerliliğini koruduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

f) Birinci Meclis Kendini Feshediyor

Bağımsızlık savaşının kalbi olan Birinci Meclis, 1923 yılının ilk üç ayında iki önemli konuyla ilgilendi. Bunlardan birincisi Lozan'daki barış görüşmeleriydi. İkinci gruptaki üyeler görüşmelerin gelişmesinden memnun değillerdi ve hükümeti sert bir şekilde eleştiriyorlardı. Özellikle üzerinde durdukları konu görüşmelerde "Misak-ı Milli" esaslarına sadık kalınmadığı noktasıydı. Açık ve gizli oturumlarda konu tartışıldı. Sonuçta barış görüşmelerinin yürütülmesi için hükümete güvenoyu verildi. Fakat bu görüşmelerin bitişinden sonra, ikinci grubun önde gelen kişilerinden Ali Şükrü Bey'in (Trabzon) kaybolduğu haberi duyuldu. Ali Şükrü Bey 26 Mart 1923 günü öğle sonrasında bir yere gitmek üzere arkadaşlarından ayrılmış ve bir daha da kendisini gören olmamıştı. Aradan üç gün geçip de ortaya çıkmaması üzerine, Ali Şükrü Bey'in yakın arkadaşı ve ikinci grubun önde gelen milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey 29 Martta Meclis'te söz alıp şu konuşmayı yaptı:

"... Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan ağlamış birer zavallı, birer çaresiz gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey milletin kâbesi. Sana da mı saldırı? Ey millet rey'i sana da mı saldırı? Ey milletin mukaddesatı sana da mı saldırı? (Lanet sesleri) (Bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri)... Bir mil-

letvekilinin ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa saldıran eller kırılsın (Kahrolsun sesleri)... Ali Şükrü Bey iki gündür kayıptır. İki gündür bu milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor (Böyle hükümet olmaz, lanet sesleri). Tanrıdan çok isterim ki, memleketin acıklı günlerinde bu hal bir adi suçun sonucu olarak ortaya çıksın. Ya siyasi ise? Demek ki bu memlekette herhangi bir düşüncenin başbuğu ölecektir. Hiçbir zaman ölmez... Türk milleti bir bayrak çekmiş, onu namus bilmiş ve onun altında kanunlar yayınlamış. Bu kanunların üstüne çıkan alçaklar kahrolsun (kahrolsun sesleri). Kendini sorunsuz, kanun üstünde sayanlar kahrolsun bin kez. (Kahrolsun sesleri)

Hüseyin Avni Bey'in konuşması bu doğrultuda devam etti. Meclis tam anlamıyla galeyan halindeydi, söz alan Başbakan Rauf Bey milletvekillerine güvence vererek, yatıştırıcı bir konuşma yaptı, şunları söyledi: "... Ziya Hurşit Bey arkadaşımız buyurdu ki, hâlâ neden bulamadılar? Bulmaya uğraşıyoruz. Gaipten haber vermek gücüne sahip değiliz. Tanrının yardımıyla gizlilikleri açıklayacağız, bunu umuyoruz. Fakat ne zamanda, ne saatta bulacağımızı bilemeyiz... Tekrar ediyorum, hükümet görevini yapıyor."

Ali Şükrü Bey'in bulunamaması olayın siyasi boyutunu öne çıkartıyordu. Basında, "Tanin", "Tevhid-i Efkâr", "Tan" gibi gazeteler, milletvekilleri, siyasi cinayet savını yoğunlukla öne çıkartmaya başladılar. Sonuçta Ali Şükrü Bey'in cesedi Ankara'nın güneyinde bir yerde, tarlalar içerisinde bulundu. Meclis'te 31 Mart günü kabul edilen bir önerge uyarınca Başbakan şu bilgiyi verdi:

"... Muhterem Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey arkadaşımızın yürekler acısı akıbeti dün öğleden sonra geç vakit belli oldu. Tanrı kendi yattıkça ailesine sabırlar, iyilikler versin... Bu yürekler acısı akıbeti hazırlamış olmakla sanık bulunan Giresun alayı komutanı (Topal Osman olarak tanınan kişi) (Eşkiya reisi, çete reisi sesleri), adliyemizin kanununa göre kovuşturma yaptığını duymuş olacak ki, birkaç günden beri ortalıkta görünmez olmuştu... Türlü yönlerde ve umulan yerlerde arama ile görevli bu kovuşturma ve arama ekipleri Ayrancı bağlarında Papazın Bağı adıyla tanınmış bir evin içinde kendisiyle arkadaşlarının bulunduklarını anladıktan sonra, TBMM'nin adliyesine teslim olmalarını bildiren müfrezeye karşı pervasızca silah kullanmaya başlamış olduklarından ve TBMM'nin orduları, zabıta kuvvetleri

her türlü vasıta ile kayıtsız ve şartsız Yüksek Meclis'in kanunlarını uygulamakla görevli bulunduklarından, zorunlu olarak karşılık vermişler ve şiddetle sürdürülen çatışma sonucunda –ki henüz soruşturma devam ettiğinden kesin raporu gelmeyen– Giresunlu Osman Ağa ile bir kaç arkadaşı, kendisi ağır yaralı, arkadaşları ölü ve çok az bir zaman sonra kendisi de arkadaşlarına katılmak üzere yine ölü olarak ele geçirilmişlerdir."

Bundan sonra söz alan milletvekilleri, özellikle Hüseyin Avni Bey, Ali Şükrü Bey'i öven, olayın ciddiyeti üzerinde durarak, kınayan konuşmalar yaptı. Ailesine başsağlığı dileğinde bulunulmasını isteyen önergelerin kabulünden sonra Başkan şu önergeyi okuttu: "Din, vatan ve bağımsızlığın savunucusu olduğundan ötürü şehit edilmiş olan Ali Şükrü kardeşimizi öldürenlerden olup bu sabah Çankayası'ndaki evinde yapılan çarpışma sonunda yaralı olarak elde edilmiş ve sonra gebermiş olan, kana susamış katil Yarbay Topal Osman'ın Meclis kapısı önüne asılarak herkese gösterilmesini teklif eyleriz. Van milletvekili Haydar ve arkadaşları."

Bu teklif, "Buna el kaldırmayan suç ortağı olacaktır" sesleri arasında oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Ali Şükrü Bey olayı ikinci grup milletvekillerini çok tedirgin etmişti. Bu arada Meclis'te birinci grup ile muhalifler arasındaki ilişkiler gerginleşti. Ali Şükrü Bey'in ailesine maaş bağlanması konusundaki yasa önerisini çıkartmayan birinci grup, bu arada, Ziya Hurşit Bey'i (Trabzon) Meclis dışında bırakarak, yerine kardeşi Faik Bey'i Ordu Milletvekilliğine seçtirdiler.

Olaydan sonra Mustafa Kemal Paşa bir yurt gezisi yaptı. Uğradığı yerlerde geleceğe yönelik yapılması gereken çalışmalar üzerinde durdu, bir anlamda "yeni atılımlar için yeni meclis" noktasında kamuoyunu hazırladı. Geziden döndüğü gün İstasyon'da Bakanlar Kurulu'nu toplayarak Meclis'in yenilenmesi kararını aldırdı. 1 Nisan 1923 günü Meclis'e yüz yirmi imzalı bir önerge verildi. Önergenin içeriği şöyleydi:

"Ülkeyi savunma amacı ile toplanan Büyük Millet Meclisi bu amaca varmakla tarihsel bir onur kazanmış, gelecektekilerin beğeneceği bir sonuca varmıştır. Memleket şimdi barış sorunları ve ekonomik gelişmeler gibi herbiri en ince ve yüksek yurt yararlarını içine alan iki kutsal ve önemli amaca yönelmiştir. Bu konuda kamuoyunu yeniden kazanmaya şiddetle ihtiyaç vardır. Üç yıllık düşünce gelişimi ile orantılı bir kamuoyunun, ulusun geleceğine yönelik daha güçlü bir gelişim eğilimi kazandıracağı

kuşkusuzdur. Anayasa'daki 'ek madde' bu ihtiyacı karşılamaya yani seçimi yenilemeye elverişli olmadığından (Ek madde- Meclisin barış elde edileceği tarihe kadar sürmesi yönündeydi) kaldırılmadığı takdirde seçime gidilmesi ve özellikle kurtarılarak anavatana katılan yerlerin seçim yapmaları imkansız olacağından en çok iki ay içersinde, milletin oyunu yeniden güçlü bir şekilde alabilmek için o maddenin kaldırılmasını ve seçimin yenilenmesini zorunlu kılmaktadır."

Önergenin görülmesi sırasında yeni ve demokratik bir seçim yasasının yapılması üzerinde özellikle duruldu. Ek maddenin yerine "Yeniden seçim yapılması kararlaştırıldı" biçimindeki Tevfik Rüştü (Aras-Muğla) Bey'in önergesi kabul edildi. Seçim yasasına ilişkin çalışmalar da bitirildikten sonra, 16 Nisan 1923'te son toplantısını yapan TBMM dağıldı. Böylece bir ulusal direnişi gerçekleştiren Birinci Meclis tarihe karıştı.

g) Birinci Meclis Üzerine Notlar

Birinci Büyük Millet Meclisi üzerine bugüne kadar çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların genel olanı bu Meclis'in her anlamıyla ve yönüyle demokrasinin somutlaştığı bir Meclis olduğudur.

Birinci Meclis öyle bir Meclistir ki gereğinde kendinde topladığı yasama, yürütme ve yargı erkini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiştir. Çünkü Meclis'in şiarı (ülküsü) iki noktada toplanıyordu: Hakimiyeti Milliye'nin kayıtsız, şartsız ulusa ait olduğu gerçeğini savunmak ve vatanın misak-ı milli gereğine uygun olarak, nihai hedefe ulaşıncaya, bağımsızlığı ile kurtuluşu için savaşmak. Bütün bu amaçlara ulaşabilmek için demokrasinin en ince anlamında işlerlik kazanmasına çalışırken, yeri geldiğinde bir devrim meclisi gibi katı davranmasını da bilmiştir.

Mudanya mütarekesinden sonra İngiltere ile müttefiklerinin Ankara hükümeti ile İstanbul hükümetini de birlikte, barış görüşmelerine çağırmaları üzerine, Meclis'te büyük ve ateşli konuşmalar yapıldı. 1921 Anayasası'nın birinci maddesine, hâkimiyetin millete ait olması noktasına itiraz eden (Padişahın egemenlik hakkına tecavüz ediliyor diyerek) tutucular bile bu olayda İstanbul hükümetinin karşısında yer almışlardı. İkinci grubun önde gelen milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey heyecanlı bir tonla şu konuşmayı yapıyordu:

"... Millet seçime gitti (1919 seçimi ve sonrası), kaderine hakim oldu, egemenliği eline aldı ve bu devrimi yaptı. Davanın kutsallığını bütün millete, hatta kadınlara benimsetti. Yüksek kurulunuzu, dünyada Tanrının emrinden başka hiçbir kuvvet bizi buradan ve bu kanıdan geriye alamaz... Tevfik Paşa (sadrazam) elindeki sadrazamlık mührünü kimden aldı? O mühür, benim memleketimin çiftlik gibi zorla alınmasında kullanılan cinayet mührüdür. Meşrutiyet diyerek zorbalık yoluyla amirlik iddia eden bu mühür, milletin idam kararı olan Sevr anlaşmasını mühürlemek cinayetini de işledi. Tevfik Paşa, kendi onaylamadığı andlaşma üzerinde duran mühüre el sürmemeli idi... Sultanlığa alışmış olan hükümdarlar, ulusal egemenlikten canavar gibi korkarlar." Görüşmelerden sonra Rıza Nur Bey (Sinop) ve 78 arkadaşlarının verdikleri önerge okutuldu. Önergenin gerekçe bölümünden sonra şu noktaların yasalaşması isteniyordu:

"1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber ortadan kalkmıştır.

2. Türkiye Devleti adı ile genç, dinç, milli, halk hükümeti esasları üzerine oluşmuş, Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulmuştur.

3. Yeni Türkiye Hükümeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup, ulusal sınırlar içinde onun tek mirasçısıdır.

4. Anayasa ile hükümdarlık hakları millete verildiğinden İstanbul'daki padişahlık yok olmuş ve tarihe geçmiştir.

5. İstanbul'da meşrû bir hükümet bulunmayıp İstanbul ve çevresi de Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Bundan ötürü oraların işlerinin yönetimi de Büyük Millet Meclisi memurlarına verilmelidir.

6. Türkiye Hükümeti meşru hakka sahip olan Halifelik makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır."

Görüşmeler sırasında çoğunluğu sağlamak için "Oylamaya katılmayanlardan gündelik kesilmesi" istendi. Bu önerinin kabul edilmesine karşın karar yeterli sayısı bulunamadı. Mustafa Kemal Paşa'nın uzun ve ikna edici konuşmasında sonra bütün önergelerin Anayasa, Adalet ve Şeriye (Din işleri) komisyonlarınca incelenerek tek bir karar metnine dönüştürülmesine karar verildi. Geceyarısı olmasına karşın komisyonlar toplanıp istenen metni hazırlayarak saat 3'te Meclis'e sundular. İki madde halinde hazırlanan bu metin şöyleydi:

"1. Anayasa ile Türkiye halkı, hükümdarlık ve egemenlik haklarını gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi

kişiliğinde; bırakılması, parçalanması, başkasının üzerine geçirilmesi mümkün olmamak üzere, temsil etmeye ve kendi kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve kurulu tanımamaya karar verdiğinden Misâk-ı Milli sınırları içinde TBMM'nden başka hükümet şekli tanımaz. Bundan ötürü Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart 1920'den beri ve sonsuzluğa kadar tarihe geçmiş sayar.

2. Halifelik, Osmanlı Padişahlık ailesine ait olup halifeliğe TBMM'nce bu ailenin bilim ve ahlak bakımından iyi, uygun, yararlı ve yol gösterici olanı seçilir. Türkiye Devleti Halifelik makamının dayanağıdır."

Bu karar, her iki grup tarafından, Ziya Hurşit Bey'in (Rize) "Ben muhalifim" haykırışına karşın "Söz yok" sesleri arasında oybirliğiyle kabul edildi.

Birinci Meclis üyeleri hangi gruba bağlı olurlarsa olsunlar demokratik bir tartışma zeminini yaşatmayı başarmışlardı. Muhalefetin hırçınlıklarını da anlamak durumundayız. Özgürlük, ulusal egemenlik, kişiye bağlı temel haklardan ödün vermediğini her fırsatta sergileyen ikinci grup üyeleri, milli mücadeleye halkın daha içten gönül vermesinin de bir nedeni olmuşlardır. Şu noktayı da açıkça belirtmeliyiz: İkinci grup üyeleri, çoğu kez söylendiği, özellikle resmi tarih diye nitelenen kitaplar ve onlara dayanan yapıtlarda ileri sürüldüğü gibi "Müdafa-i Hukuk"a, Mustafa Kemal'e karşı değillerdi. Demokrasi, insan hakları açısından yanlış buldukları uygulamaları acımasızca eleştiriyorlardı. Ama bu eleştiriler bir yerde halkın da yakarışları demekti.

Birinci Meclis bir devrim parlamentosu muydu? Bu konuda değişik görüşler vardır. Bir görüşe göre Birinci Meclis "üçüncü meşrutiyet" düzeni şeklinde nitelenmektedir. Bu nitelemeyi yapanların başında M. Gologlu gelmektedir. Gologlu'na göre 1921 Anayasası'nın kabulüne kadar Birinci Meclis Padişah'ın varlığını ve hükümdarlığını kabul etmektedir. Sina Akşin ise meşrutiyeti 23 Nisan 1920'ye kadar uzatmaktadır. Birinci Meclis ise Osmanlı Hükümeti'nin son bulma tarihini 16 Mart 1920 olarak belirlemektedir (Saltanatın kaldırılması kararı). Bütün bu tarihlere ve kararlara bakarak diyebiliriz ki, Meclis'in padişaha bağlılığı, onu kurtarma savaşımı 1920'nin ikinci yarısında tavsamıştır.

Meclis'in devrimci niteliği 1921'de belirginleşmiştir. İlk adım kuşkusuz TBMM'nin beyannamesi ve onu izleyen 1921 Anayasası'dır. Şurası açıktır ki, Meclis üyelerinin siyasi anlamda

ortak bir bileşkesi yoktur. İç dinamikler aleyhedir. İsmet Paşa'nın milli mücadeleye katılmak için gelen genç subaylara söylediği gibi, "Millet bile aleyhinizedir" deyiminin gerçeklik payı çok yüksektir. Halk on yılı aşkın süren savaşlardan yenik ve umutsuz çıkmıştır. Kemal Tahir'in ünlü romanının adı o günleri çok güzel betimlemektedir: "Yorgun Savaşçı". Mücadeleyi yapanlar bile tam anlamıyla yorgun savaşçılardı.

Dış dinamiklerde iki öğe egemendi: İngiltere'de simgeleşen kapitalizm ve onun uzantısı emperyalizm ile Sovyetlerde somut örneği görülen toplumsal devrim. Bu iki kutup arasında kurtuluş için savaşanların akıllarıyla yaptıkları tercih Sovyetlerden yanaydı. Fakat onlarca yüzyıla dayanan inançları ise Bolşeviklere karşı çıkmaları gereğini öne çıkarıyordu. İşte bu ikilemi Birinci Meclis'in yaşamı boyunca görmekteyiz. Yöneticiler de, önderler de aynı ikilemi yaşamışlardır. Bu ikileme karşın Meclis gene de devrimci nitelikte kararlar alabilmiştir. Özellikle bu kararları demokratik kuralları işleterek almıştır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, hiçbir şekilde demokratik haklardan ödün vermemiştir. Bunun en tipik örneği "Masuniyet-i Şahsiye ya da Hürriyet-i Şahsiye" yasasıdır. Ne var ki, bu yasaya tahammül edemeyenlerin varlığı da inkâr edilemez. Yenilikçi diye adlandırabileceğimiz önderler muhalefeti yeni atılımların engelleyicisi görmeye bu kez de devam etmişlerdir. Oysa kalıcı atılımlar yığınların demokratik katılımıyla yaşama geçebilir. Bu yeniliklerin kalıcılığı ancak bu yolla sağlanabilir. Demokrat olma isteği başka, demokrasiyi işletmek ise başkadır. Bunun sonuçlarını bugün bile toplumsal ve siyasal yaşamımızda görüyoruz.

V

Cumhuriyet ve Fırkaların Oluşumu

1) 1923 Seçimi

Seçim kararını veren Birinci Meclis, seçimlere ilişkin yasada da bazı değişiklikler yaptı. Yeni yasanın temel hükümleri ya da getirdiği değişiklikler şöyle özetlenebilir:

— Eskiden elli bin erkek nüfus için olan milletvekilliği bu kez yirmi bin kişiye bir milletvekilliği biçiminde değiştirildi. Bunun gerekçesi de şöyle açıklandı. Kadınlara oy hakkı verilmemiştir. Ne var ki, kocaların, kadınların eğilimini de yansıtacakları düşünülerek bir seçmenin gücü artırılmıştır.

— Seçmen yaşı on sekiz olarak saptanmıştır.

Görüldüğü gibi bu yasa bazı ileri hükümler getirmekte (seçmen yaşının on sekize indirilmesi gibi) ve kadınların seçme hakkına dolaylı da olsa değinir görünmektedir.

Seçim kararını izleyen günlerde gruplar arası mücadele başlamıştır. Dönemin yayın organlarına göre 1923 seçimlerinde mücadele eden grupları şöyle sıralamak mümkündür:

— Müdafa-i Hukuk (I. Grup)

— Müdafa-i Hukuk (II. Grup)

— Müdafa-i Milliye grubu (bunların büyük bir çoğunluğunu İstanbul'daki direniş örgütlerinde savaşım verenler oluşturmaktaydı.)

— Amele grubu
— Bağımsızlar.

TBMM'nin seçim kararını alması İstanbul basınını şaşırtmıştır. O günlerde İstanbul basını, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde olmanın getirdiği bir alışkanlıkla, Ankara'nın bazı kararlarını erken alınmış kararlar olarak eleştirmekteydi: Bu eleştiriler, özellikle tutucu olarak nitelenen, "Tevhid-i Efkâr" gazetesinde en üst düzeye erişiyordu. Örneğin bu gazetenin 3 Nisan 1923 tarihli sayısında şu kuşkular yansıtılmaktaydı: "Görülüyor ki ahvali dahiliyemizin (içişlerimizin) tereddütten kurtarılması için elzem bir tedbir addedilen fesh keyfiyeti harici vaziyet itibarıyla oldukça muzır bir iştir". Böylece, o günlerde devam etmekte olan Lozan Barış Konferansı'ndaki gelişmelere değinerek seçim kararının erken olduğunu vurgulamak isteniyordu. 8 Nisan 1923 tarihli sayının başyazısında da "Yeni intihabatta umde-i esasiyemiz ne olmalıdır?" başlığı altında şu düşüncelere yer verilmektedir: "İşte bu gün senin programın yok benimki var gibi indi bir takım iddialarla münakaşa yapılarak gerçekler zaafa uğratılacağı yerde ittifak etmek lazımdır... Milli Misak'tan başka ve onunla pek tabii ve zaruri olarak istinad edeceğimiz diğer bir esas daha var ki, o da siyaseti dahiliyemize ait olan (Hükümet-i Milliye) esasıdır."

Görüldüğü gibi bu çok ince bir başyazıdır ve üstü kapalı olarak Ankara hükümetinin seçimi yenilemekle ulusal güveni kazanmış bir milletvekilleri topluluğunu dağıttığı iddia edilmektedir. Yeni seçimde tekrar Meclis'e giremeyeceklerini tahmin eden ikinci gruptaki milletvekilleri ve alt gruplar İstanbul basınının bu karşı yazılarını destekleyenlerin başında gelmekteydiler. Bu arada Ziya Gökalp'in fırkalarla (parti) ilgili olarak "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde yayımlanan ve sonra da Anadolu Ajansı kanalıyla tüm yurtta dağılımı sağlanan makalesi tartışmaların odak noktasını teşkil etmiştir. Nitekim "Tevhid-i Efkâr" bu incelemeye şu yazısıyla değinmektedir: "Ziya Bey halkın müstakil fertler halinde kendi kendisini idare edemeyeceğini ve halk hükümetinin iyi bir fırka teşkilatına vabeste olduğunu, İngiltere ve Fransa ile bütün medeni memleketlerde siyasi müesseselere fırkaların hakim olduğunu beyan etmekte ve iyi fırkanın mahalli teşkilatların başına en imanlı fertleri getirmesi, mebusluğa programa kuvvetle merbut ve kongre kararlarına sadık namzetler göstermesi ve vatanın menfaatlerini fırkanın menfaatlerinden üs-

tün tutması millet ve vatana mahsus olması lüzumunu dermeyan etmektedir." Bilindiği gibi Ziya Gökalp Bey'in bu makalesi Halk Fırkası'nın kuruluş aşamasında yazılmıştır. Muhalefet ise hem yazıyı benimser görünmekte hem de Halk Fırkası'nın çekirdeği olacağı belli olan birinci gruba yönelik eleştirilerini bu yazıya yöneltmekteydiler.

1923 seçimlerine ilişkin haberler İstanbul basınında yoğunlaşmıştı. Bu nedenle İstanbul seçimleri üzerinde daha bir ağırlıkla duracağız. İstanbul'da seçime katılan grupların başında Amele ve Esnaf Dernekleri gelmekteydi. Bu gruplar seçim kararından sonra çeşitli toplantılar yaparak, seçimlerdeki tutumlarının ne olacağını belirlemek gereğini duymuşlardır. Şimdi bu konuyla ilgili olarak o günlerin yayın organlarında çıkmış bir habere değinelim:

"Amele ve hamallar kaç mebus çıkaracaklar? İstanbul'daki amele teşkilatının da seçimde fevkalade müessir olacakları anlaşılmaktadır. Şehrimizde seksen binden fazla amele mevcut olup yalnız bu kütlenin beş mebus çıkaracakları söyleniyor. Aynı zamanda hamallar da iki mebus çıkartmak istemektedirler."

1923 seçimlerinde üzerinde en fazla konuşulan ve yayın yapılan sorunlarından biri de eski İttihatçıların tavrıydı. Özellikle İstanbul'da Kara Kemal Bey'in etkinliği biliniyordu. Onun başkanlığındaki İttihatçıların asgari İstanbul seçiminde varlıklarını duyurmaları beklenmekteydi. Ne var ki, İttihatçılar seçime girmediler. Bu konudaki gelişmeleri gene o günlerin gazetelerinden izleyebiliriz.

15 Nisan 1923; İttihatçıların anlaşmak üzere Mustafa Kemal Paşa'ya başvurduğuna ilişkin haberlerin bizzat Gazi tarafından yalanlanması bütün gazetelerin birinci sayfasında yer almaktadır. Bu yalanlamada Gazi İttihatçıları bütünüyle karşısına almayan nazik bir dil kullanmaktadır.

16 Nisan 1923; İstanbul valisinin seçim hazırlıklarına ilişkin basın toplantısında söylediği bir söz dikkati çekmekte ve bazı gazetelere manşet olmaktadır: "İttihat ve Terakki münfesihtir."

22 Nisan 1923: "Tevhid-i Efkâr"da şunları okuyoruz: "Kemal Bey (Kara) ve arkadaşları kesin olarak çekildiler. Kemal Bey kendisi hakkındaki dedikoduların artık bitmesi lazım geldiğini söylüyor; nedeni ne olursa olsun kat'i ve anlaşılması lazım gelen cihet bizim ortadan çekileceğimiz değil midir? Bu da olmuştur.

Bunun sebebi hakkında dedikoduların başlaması doğru olmaz. Ancak bu hususa dair son defa söleyeceğim, söz verdiğimiz kararı daima teyid etmekten ibaret olacaktır." Kemal Bey, "Tevhid-i Efkâr" muhabirinin Ankara'dan dönen İsmail Canpolat Bey'in bu karar üzerinde etkisi olup olmadığı konusundaki sorusuna açık bir yanıt vermediği gibi, Canpolat'la konuştuğunu da inkâr etmiyor.

İttihatçılarla ilgili son haber 1 Mayıs'ta bazı gazetecilerin Kemal Bey'e sordukları, bir yerde kışkırtıcı nitelikteki sorulara onun yanıt vermemesi ve seçime girmelerinin, hele bir grup olarak girmelerinin söz konusu olmayacağını ısrarla tekrarlamasıdır. Bu tarihten sonra konu hemen hemen kapanmıştır.

1923 seçimlerinin havasını yansıtmak için o günlerin gazete manşetlerinden alıntılar yapacağız:

"Dün İstanbul'da bilfiil intihabata (seçime) başlandı. Dünden itibaren mazlum ve henüz hülûsu tamma (tam kurtuluşa) kavuşmamış olan İstanbulumuzda özel merasimle başlanılan intihabatın millet için hayırlı bir neticeye vasıl olmasını temenni ederiz." Seçimler ikinci seçmenleri (seçimler iki dereceliydi) seçmek için sandık kuruluna nüfus kâğıdı ile başvurduktan sonra listede adı bulunuyor ve oyunu kullanıyorlardı. Sandıklar, Türk bayrakları, defne dalları ve Gazi'nin resimleriyle süslenmişti.

İstanbul seçiminde ilk sonuçlar Adalar'dan geldi. Bu beldede seçmen sayısı 2600'dü ve bunların 500'ü seçimde oy kullanmadı. Seçimi Gazi'nin adayları tümüyle kazandı.

Kadıköy seçimlerinin bitişinden sonra sandıkların belediye dairesine getirilişi büyük şenliklere neden olmuş. Haber şöyle: "Kadıköyü'nde sandıklar evvelki gün akşam üzere kapandığından dün sabah bütün sandık mahallerine uğranılıp sandıklar alınarak, büyük bir kafile halinde Kadıköyü'ne gelinmiştir. Hemen tahminen 5-6 bin kişiden oluşan alaya Museviler, Ermeniler ve Rumlar da iştirak etmişlerdir. Alayın önündeki öküz arabalarının hayvanlarının boynuzları yaldızlanmış. 500'ü mütecaviz araba birbiri ardına dizilerek büyük bir kafile teşkil edilmiştir. Kadıköy Belediye dairesi önünde imam Yusuf Efendi bir dua kıraat etmiş, nutuklar irad olunmuştur."

Beyoğlu seçim sandıklarının nakli ise olağanüstü tezahürata neden olmuştur. "Dün intihabat münasebetiyle Beyoğlu'nda azim tezahürat yapıldı ve kara günlerimizdeki elim ve hainane nümayişlerin intikamı alındı." Kasımpaşa sandığının taşınmasını

gösteren büyük bir resmin altında ise şunlar okunmakta: "Kasımpaşa sandığına hamil bulunan bir atlı araba ile Haliç'in suları yerine, Beyoğlu'nun caddelerinde dolaştırılan iki çifte kayık ve üzerindeki sandık."

Seçimlerde Gazi'nin adayları büyük bir çoğunlukla kazanmışlardır. İstanbul basını yeni İstanbul milletvekilleriyle röportajlar yayımlamışlardır. Bunlara sorulan sorular şu noktalar çevresinde toplanmaktadır:

— İstanbul'un içinde bulunduğu sefaletin ne gibi tedbirlerle giderilebileceği,
— Gelecekte neler olabileceği konusundaki kestirmeler.
— Merkezi hükümet meselesi
— Açıktaki memurlar meselesi

İstanbul'da çekirdeklenen muhalefet yeni Meclis'i beklediği gibi, alkışlarla karşılamadı. 3 Temmuz 1923'te "Tevhid-i Efkâr"da yayımlanan başyazıda şunlar ileri sürülmekteydi:

"Her memlekette bir çok neden ve olayın etkisiyle bu şekilde ya da buna yakın bir surette toplanan 'Muhalefetsiz meclisler'in akibetini tarihlerde okumak kabildir. Fakat o kadar uzağa gitmeden şu beş on yıllık meşrutiyet hayatımıza baktığımız zaman İttihat ve Terakki hükümeti tarafından yalnız İttihatçılardan oluşan bir Meclis-i Mebusan'ın memlekette ne garip, müsevveş ve grift bir vaziyet ihdas etmiş olduğunu ve çok geçmeden infisah ettiğini görürüz. O zaman zannedilmişti ki yalnız bir fırka azasından müteşekkil ve muhalefetten azade bir Meclis dünyanın en muntazam, en iyi iş görecek olan meclisi ve böyle bir meclise dayanan hükümet de hiç yıkılmayacak olan en kuvvetli bir hükümettir. Oysa olaylar bunun tamamen aksini isbat etti."

1923 seçimleriyle oluşan TBMM, yasama dönemi süresince büyük işler gördü. Bunların en ölümsüzü Cumhuriyet'in ilanıdır. Cumhuriyet'in ilk muhalefet fırkası da bu Meclis'in bağrından çıkmıştır.

2) Lozan Antlaşması ve Cumhuriyet'in İlanı

İkinci dönem TBMM, 11 Ağustos 1923 günü saat 13.36'da ilk toplantısını yaptı. Seçimler üç aydan fazla bir sürede tamamlanmıştı. Saltanat kaldırıldığı için milletvekillerinin yemini de şu şekilde olmuştu: "Vatan ve milletin esenliğinden ve mutluluğundan başka bir amaç gütmeyeceğime ve milletin kayıtsız ve şartsız egemenliği esasına bağlı kalacağıma...". İkinci TBMM'ye iki

yüz seksen yedi milletvekili seçilmişti. Yapılan seçimler sonucu Gazi Mustafa Kemal Paşa Başkanlığa seçildi. İkinci Başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçildi. Kabine Ali Fethi Bey'in başkanlığında teşekkül etti. Bakanlar şu isimlerden meydana geliyordu:

Başbakan	:	Ali Fethi Bey (İstanbul)
İçişleri Bakanı	:	Ali Fethi Bey
Diyanet İşleri Bakanı (Şeriye)	:	Mustafa Fevzi Efendi (Manisa)
Dışişleri Bakanı	:	İsmet Paşa (Malatya)
Milli Savunma Bakanı	:	Kazım Paşa (Balıkesir)
Milli Eğitim Bakanı	:	İsmail Sefa Bey (Adana)
Ekonomi Bakanı	:	Mahmut Esat Bey (İzmir)
Sağ. ve Sos. Yar. Bakanı	:	Dr. Rıza Nur (Sinop)
Maliye Bakanı	:	Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Adalet Bakanı	:	Seyit Bey (İzmir)
Bayındırlık Bakanı	:	Fevzi Bey (Diyarbakır)
Genelkurmay Başkanı	:	Mareşal Fevzi Paşa (İstanbul)

Bu Meclis'te ikinci gruptan hiçbir milletvekili bulunmuyordu. Buna rağmen daha ilk oturumdan itibaren, milletvekilleri hemen her konuyu irdelemeye başladılar. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın kabulü tartışmalarında görüşmeler pek ateşli oldu. Milletvekilleri antlaşmanın birçok noktasını eleştiriyorlardı. Bu eleştirileri şu noktalar çevresinde toplamamız mümkündür.

— Musul sorununun halledilememiş oluşu. Bilindiği gibi Musul sorunu İngiltere'yle yapılacak ikili müzakereler sonucuna bırakılmıştı. Oysa Misak-ı Milli gereği Musul'un Türkiye'ye bırakılması savı bütün milletvekillerinde vardı.

— Güney sınırlarının Ankara Antlaşmasına göre belirlenmesi de bir başka itiraz konusuydu. Özellikle Hatay'ın bırakılması tepki çekiyordu.

— Gene Misak-ı Milli gereği, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Batı Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmış oluşu, diğer yandan İstanbul'daki Rum nüfusun, Batı Trakya'daki Müslüman nüfusa karşı mübadele dışında bırakılması, kabul edilmesi güç maddeler olarak niteleniyordu.

— Ege adalarının (özellikle on iki ada) İtalya'ya bırakılması da temel eleştiri konularından biriydi.

— İstanbul-Edirne demiryolunun Uzunköprü'den sonra Yunanistan sınırı içine girerek Karağaç'a ulaşması da tenkit edilen bir başka noktaydı. Böylece İstanbul-Edirne ulaşımının Yunanlılar tarafından denetlenmesine imkân hazırlandığı iddia ediliyordu.

— Antlaşmada yer alan karma mahkemelerle, ticaret uzmanlarına yer verilmesi de kapitülasyonların bir çeşit devamı gibi nitelenmekteydi.

Görüşmelerden sonra iki yüz yirmi yedi milletvekili oylamaya katıldı. İki yüz on üç milletvekilinin olumlu oyuyla Antlaşma onaylandı. Muhalefet oyu veren milletvekilleri ise şunlardı: Ali Kılıç (Gaziantep), Ali Cenani (Gaziantep), Yahya Kemal (Urfa), Şeyh Saffet (Urfa), Şükrü Kaya (Muğla), Hoca Esat (Muğla), Niyazi Ramazanoğlu (Mersin), Besim (Mersin), Damar Arıkoğlu (Adana), Mustafa Necati (İzmir), Vasıf (Manisa), Necip (Mardin), Faik (Edirne) ve Faik (Tekirdağ).

Barış antlaşmasının onaylanmasından sonra, İstanbul'daki işgale 2 Ekim 1923'de fiilen son verildi. İstanbul'daki son müttefik askerleri de 6 Ekim günü merasimle kenti terk etti. İstanbul'un kurtuluşuyla birlikte başkentin neresi olacağı tartışmaları da hızlandı. Basın (İstanbul Basını) Türkiye'nin ekonomik ve kültürel açıdan en önde gelen kenti olan İstanbul'un başkent olması gereğini vurgulayan yorum ve makaleler yayımlıyordu.

9 Ekim 1923 günü, TBMM'ye, Malatya milletvekili İsmet Paşa ve on dört arkadaşı bir önerge vererek tartışmaları noktaladılar. Önerge, gerekçesiyle birlikte aynen şöyleydi: "Lozan andlaşmasının öngördüğü boşaltma protokolunun uygulanması tamamlanmış ve baştanbaşa yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin bütünlüğü sağlanmıştır. Milletimizin en değerli yöresi olan İstanbulumuz İslam Halifeliğinin merkezi olmak durumunu, İslam alemi içinde sadece Türk milletinin savunma araçlarına emanet ederek sonsuzluğa kadar muhafaza edecektir. Öte yandan, Türkiye devletinin idare merkezi için TBMM'nin de karar verme zamanı gelmiştir. Bir devletin merkezini tayinde esas olan düşünce, Yeni Türkiye devletinin merkezini Anadolu'da seçmek ve Ankara olmak gereğini emreder. Sözü edilen düşünce; andlaşma ile boğazlar için kabul edilen hükümler, yeni Türkiye devletinin temel varlığı, memleketin güçlenme ve gelişme

kaynağını Anadolu'nun merkezinde kurmak gereği, coğrafya ve stratejinin müsaadesi iç ve dış güvenlik ve gelişme konusunda edinilmiş tecrübelerle özetlenebilir. Bu düşüncelerin her biri başlı başına birer kesin öneme sahiptir. Devletin idare merkezinin yeni bir şekilde kurulmasına ve gelişmesine tezelden başlamak, iç ve dış tereddütlere son vermek için aşağıdaki kanun maddesinin kabulünü arz ve teklif ederiz.

Kanun maddesi: Türkiye Devletinin idare merkezi Ankara şehridir."

Anayasa Komisyonu'na gönderilen bu öneri 13 Ekim 1923'te genel kurulda görüşüldü. Bu görüşmeler sırasında Besim Atalay Bey (Aksaray) yaptığı konuşmayla İstanbul basınına da şöyle bir yanıt veriyordu: "... Biz burada tozlar içinde yaşarız; buranın tozu pudradan daha güzel gelir (Alkışlar). Burada, bazı gazetelerin dediği gibi çatıları sayarız. Bazı gazeteler burada memurların, mebusların yattıkları yerde çatıları saydığını yazmıştı (gülüşmeler). Evet yatar, çatıları sayarız. Fakat milletin koynundan çıkmış altınları saymayız. Biz burada o belli gazetenin dediği gibi kireçli su içeriz ve fakat din düşmalarının kanlarının suyu yerine..." Yasa büyük bir oy çokluğuyla kabul edildi.

Ankara'nın başkent oluşu ile Yeni Türkiye devletinin daha bir belirlenmiş yönetim biçimine kavuşturulması gereği ortaya çıkmıştı. Bakanlar Kurulu'nun olayların gelişimi içerisinde yıpranması yeni oluşum için bir fırsat yarattı. Yıpranan bakanların yerine yenilerin seçilmesi kolay olmayacaktı. Milletvekillerinin önemli bir bölümü bakan olmak istiyordu. Bu da Meclis'te gruplaşmaların, hiziplerin ortaya çıkmasına neden oluyordu.

26 Ekim 1923'te Çankaya'da Gazi'nin Başkanlığında toplanan Fethi Bey kabinesi istifa etti. Yeni kabinenin Meclis'ten seçilebilmesi çok zordu. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı Çankaya'ya çağırdığı İsmet, Kazım, Kemalettin Sami ve Halit Paşalar ile Fethi Bey, Rize Milletvekili Fuat, Afyon Milletvekili Ruşen Eşref Beylere yarın Cumhuriyet ilan ediyoruz dedi. O gece İsmet Paşa'yla birlikte önerilecek yasa tasarısı üzerinde çalışıldı.

29 Ekim günü bakanlar kurulu üzerinde Halk Fırkası grubu tartışırken, Kemalettin Sami Paşa bir önerge vererek sorunun çözülmesi işinin Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılmasını istedi. Önerge kabul edilince, Mustafa Kemal Paşa bir saat süre istedi. Oturum açılınca hazırladığı taslağı grubun onayına sundu.

Meclis açılınca önerge Anayasa Komisyonu'na havale edildi. Komisyon raporu genel kurula gelince ivedilikle ele alındı. Komisyon başkanı Yunus Nadi Bey, yaptığı açıklamada şu noktalar üzerinde durdu: "Sunduğumuz teklif, TBMM hükümetinin uluslararasında sahip olduğu adın belirlenmesidir. Çünkü, uluslararası alanda belli olan adlardan birinin alınması gereklidir. Egemenliği kayıtsız ve şartsız ulusa veren, ulusu kendi kendine yönettiren hükümet şeklinin adı Cumhuriyettir. Bundan ötürü, gerçek adımızı almak üzere, bunu anayasamızın birinci maddesine, anlamı zaten bu maddenin içinde bulunan bir madde ile ekliyoruz."

Yasa aynen şöyleydi:

"Anayasanın bazı maddelerinin açıklığa kavuşturulması için yapılan değişikliğe ait kanun:

Madde 1– Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. İdare usulü halkın kaderini kendi eliyle yönetmesi temeline dayanır. Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir.

Madde 2– Türkiye devletinin dini islam dinidir. Resmi dili Türkçedir.

Madde 4– Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisince yönetilir. Meclis, hükümetin bölündüğü idare şubelerini bakanlar aracılığı ile yönetir.

Madde 10– Türkiye Cumhurbaşkanı, TBMM Genel Kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanlık görevi, yeni cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek caizdir.

Madde 11– Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu niteliği ile gerekli gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde 12– Başbakan, Cumhurbaşkanınca ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Öteki bakanlar, başbakanca yine meclis üyeleri arasında seçildikten sonra tümü cumhurbaşkanınca Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse onaylama işi meclisin toplanmasına ertelenir."

Kanunun kabulünden sonra Cumhurbaşkanı seçimine geçildi. Gizli oylamaya yüz elli sekiz milletvekili katıldı ve oybirliğiyle Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçildi. Gazi'nin teşekkür konuşmasından sonra Afyon milletvekili Kamil Efendi kürsüde bir dua okudu. Yeni hükümet ise, İsmet Paşa'nın başkanlığında kuruldu. Hükümet şu kişilerden oluşuyordu:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı	: İsmet Paşa (Malatya)
Diyanet İşleri (Şeriye)	: Mustafa Fevzi Efendi (Manisa)
Genelkurmay Başkanı	: Mareşal Fevzi Paşa (İstanbul)
İçişleri Bakanı	: Ferit Bey (Kütahya)
Maliye Bakanı	: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Milli Savunma Bakanı	: Kazım Paşa (Balıkesir)
Ekonomi Bakanı	: Hasan Bey (Trabzon)
Adalet Bakanı	: Seyit Bey (İzmir)
Eğitim Bakanı	: İsmail Sefa Bey (Adana)
Bayındırlık Bakanı	: Muhtar Bey (Trabzon)
Sağ. ve Sos. Yar. Bakanı	: Dr. Refik Bey (İstanbul)
Mübadele, İmar ve İsk. Bak.	: Necati Bey (İzmir)

3) Halk Fırkası'nın Kuruluşu: Birinci Dönem (1923-1931)

Sonraki adıyla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), başlangıçtaki adıyla Halk Fırkası Türkiye siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Halk Fırkası'nın kökeni Müdafa-ı Hukuk'a dayanır. Birinci TBMM'deki Birinci Grup onun ilk çekirdeğini oluşturmuştur. 1923 Genel Seçimi'nde Gazi Mustafa Kemal imzasıyla yayımlanan ve "Dokuz Umde"yi içeren beyanname Halk Fırkası'nın ilk adımıdır. "Dokuz Umde" beyannamesi, 8 Nisan 1923'te yayımlanmıştır.

Birinci Umde'de "Hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir. İdare Usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müsteniddir. Milletin hakiki ve yegane mümessili TBMM'dir. TBMM'nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam milletin kaderine hakim olamaz" ilkesi yer almaktadır. Bu ilke demokratik yaşamın vazgeçilmez bir koşuludur.

Gene birinci umde içerisinde şöyle bir hüküm de yer almaktadır:

"... Vilayetin mahalli (yerel) umurda manevi şahsiyetini ve muhtariyetlerini kullanabilmelerine kefil olan şûralar kanunu süratle infaz ve tatbik olunacaktır." Bilindiği gibi 1921 Anayasası'nda bu konuda sarih hükümler vardır. Programda yer alan bu hüküm yeteri kadar açık olmadığı gibi uygulama olanağı da bulamamıştır. Diğer umdeler ise ekonomik, sosyal konulara yönelik program maddeleri halindedir. Aynı yıl içerisinde (9 Eylül

1923) kabul edilen "Halk Fırkası Nizamnamesi"de "Umumi Esaslar" bölümünde şu noktalar dikkati çekmektedir:

— "Halk Fırkası'nın gayesi milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek... Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hakim kılmaya çalışmaktır".

— "Halk Fırkası nazarında halk kavramı, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir."

Halk tanımı yeni kurulan Fırka'nın sınıf gerçeğini göz ardı ettiğini ve bunlar arasında ezilenlerden yana olmak gibi bir sorunu olmadığını ortaya koymaktadır. CHP'nin bu yaklaşımı 1960'lı yılların ortalarına kadar sürmüştür. Sınıflar arasındaki dengenin hakkaniyet temeline oturtulması hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Sık sık gündeme getirilen, bir zamanlar sokaklara asılan pankartlarda yer alan "sınıfsız, imtiyazsız bir toplum" olma özlemine de erişilememiştir.

Fırka kendisine bir rehberlik görevi de atfetmektedir. Özellikle milli hâkimiyetin icrasına rehberlik etme görevi halka olan güvensizliği göstermektedir. Demokrasinin yaşama geçirilmesi arasından halkına güvenmeyen bir partinin demokrat olması söz konusu olamaz.

Halk Fırkası kuruluşunu iktidarda tamamlayan bir partidir. O nedenle de 1950'ye kadar, gerçek anlamda topluma kök salmış bir parti olma özelliği de pek yoktur. Partinin oluşumunda (1923-1927 dönemi) bir dizi antidemokratik, baskıcı uygulamalara da tanık olunmuştur. İleride ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz bu uygulamaların başlıcaları şunlardır:

— Ekonomik ve sosyal koşulların ağırlaşması ülkedeki muhalefet rüzgârını da güçlendirmekteydi. Özellikle İstanbul'da yayımlanan "İleri", "Tanin", "Tevhid-i Efkâr", "Vatan" ve "Toksöz" gibi gazetelerde bu muhalefetin odaklandığını görmekteyiz. Bu muhalefeti sindirme amacıyla İstiklal Mahkemesi İstanbul'a gönderilmiştir.

— "Şeyh Sait" ayaklanmasıyla kabul edilen "Takrir-i Sükûn" ülkede düşünce özgürlüğü ve diğer temel özgürlükler ile haklar üzerine bir karabasan gibi çökmüştür.

— Muhalefete yönelik son susturma hareketi, Gazi'ye yönelik bir suikast girişimi nedeniyle yapılmıştır. İzmir'de ve sonra da Ankara'da görev yapan İstiklal Mahkemesi suikastçıların yanı sıra eski İttihatçıları da idama mahkûm etmiştir. Sonuçta Halk Fırkası'na muhalif olanlar tam anlamıyla susturulmuşlardır.

İkinci Meclis dönemi Cumhuriyet tarihinin en büyük dönüşümlerinin gerçekleştirildiği bir zaman dilimidir. Hukuk, giyimkuşam, takvim, saat, şapka gibi değişikler bu yıllara rastlar. Aynı dönem içerisinde Cumhuriyet'in ilanı ile laik toplumun temellerini atan bir dizi karar da alınmış, uygulanmıştır. Bu büyük değişikliklerin toplum tarafından kolaylıkla hazmedilemeyeceği bilinmektedir. Demokratik işleyişin aynı günlerde gerçekleştirilememesinin nedeni olarak toplumun tutucu yapısı ileri sürülmüştür. Fakat bu arada ne ekonomide ne de toplumsal yaşamda halka yönelik kararlar alınabilmiştir. Sadece İzmir İktisat Kongresi'nin liberal doğrultudaki istekleri yerine getirilmiştir. Devlet ekonomiye müdahale etmekten kaçınmış, yalnız demiryolu politikasında etkinleşmiştir. Diğer yandan İzmir Konferansı'ndaki işçi grubunun istekleri konusunda en küçük olumlu bir girişimde bulunulmamıştır. Sendikalar faaliyetten men edilmiştir, işçinin grev, toplu sözleşme hakları tanınmamış, iş yaşamı için bir düzenleme bile yapılmamıştır.

Tarım'da aşar vergisi kaldırılmış, o günden bu yana büyük toprak vergilendirilmesini sağlayacak kalıcı, sürekli bir yasa çıkarılamamıştır. Böylece Halk Fırkası'nın (CHF) sınıflar arası denge politikası uygulanamamış, işçiler, küçük üreticiler ezilmişlerdir. Kısacası 1923-1927 döneminde Halk Fırkası ezilen, sömürülen, yoksul halk yığınlarından yana bir tavır alamamıştır. Halk Fırkası'nın 1927'de kabul edilen nizamnamesinin giriş bölümü partinin politik ilkelerini daha bir açıklıkla ortaya koymuştur. Bu bölümü aynen aşağıda yansıtıyoruz:

"Madde 1- Cumhuriyet Halk Fırkası cemiyetler kanununa tevfikan (uygun olarak) teşekkül etmiş, cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 2– Fırka, Türk milletini mevkii itibar ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tegallüp idaresi imkanını kapayan yegane şekli devletin, hakimiyet-i milliyenin aksa-i tekamülü olan Cumhuriyet olduğunu ve Cumhuriyetin halen ve atiyen her türlü tehlike ve taarruzlardan masun bulundurulmasının en âli bir vazife-i milliye ve vataniye bulun-

duğunu en esaslı bir kanaat ve gaye-i siyasiye olarak kabul ve ilan eder.

Madde 3– İtikadat ve vicdaniyatı, siyasetten ve siyasetin mütenevvi ihtilafatından kurtararak milletin, siyasi, içtimai, bilcümle kanunları, teşkilat ve ihtiyaçlarını müsbet ve tecrübevi ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiğini esas ve şekle uygun olarak tahakkuk ettirmeyi, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslarından addeyler.

Madde 4– Fırka, milli hakimiyet ve idarenin taalluk ettiği bütün faaliyetlerde halk tarafından, halk için kaidesini hakim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak eşitliği kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatın, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eder.

Madde 5– Fırka, vatandaşlar arasında en güçlü bağın dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın yayma ve geliştirmeyi ve bütün faaliyet alanlarında bu esası mevkii itibar ve meriyette bulundurmayı ve vazedilecek kanunların velayeti ammesini ve her ferde aynen tatbikini temel ilke olarak takdir eder.

Madde 6– Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisi; fırkanın banisi olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

Madde 7– İşbu umumi esaslar, hiçbir şekilde değiştirilemez."

Görüldüğü gibi, Türk dil ve kültürünü geliştirmeyi hedef alan fırka, gene sınıfın, cemaatin ve bireyin ayrıcalıklarını kabul etmeyeceğini ilan etmektedir. Buna karşın Fırka nizamnamesinin 45.-50. maddelerinde yer alan "Mutemetlik" kurumu il, ilçe ve bucaklarda bazı imtiyazlara sahip kişileri yaratmıştır. Mutemetler parti müfettişleri tarafından atanmaktaydı. Yöredeki Fırka'nın en yetkili kişisi olarak üst makamlarla haberleşmeyi de yönetmekteydiler. Böylece mutemetler bulundukları bölgede partinin siyasi komiseri gibi davranma hakkına sahiptirler.

1927 Ekiminde CHF Kongresinde ittifakla kabul edilen Gazi Mustafa Kemal'in (Genel Başkan sıfatıyla sunduğu) program beyannamesi CHF'nin düşünsel ve ilkesel temeldeki niteliklerini daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Beyannamenin girişinde aynen şu ilkeler yer almaktadır:

"Cumhuriyet Halk Fırkası, cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçidir ve milletin iktisadi çıkarlarını sağlamayı birinci de-

recede haizi ehemmiyet addeder. İşbu esaslar fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz ve tatbikinde hakimdir." Böylece sonraları altı ok diye bilinen ilkelerin ilk dördü ortaya konulmuştur. Aynı beyannamede Fırka'nın amaçları arasında tek dereceli seçim yöntemini gerçekleştirme de yer almıştır. Ne var ki, bu konuda "Ne kadar zamanda bu neticenin elde edileceğini tayin etmeye imkân yoktur" sözleri de beyannamede yer almaktadır.

"Maarifin milli, laik ve tek mektep (tevhid-i tedrisat) esasına dayanması ilkemizdir" denmektedir. Ekonomide ise şu ilginç yaklaşıma yer verilmektedir.

"İktisadi gelişme için varolunacak kanunların ve devletçe alınacak tedbirlerin münhasıran halkın genel çıkarları düşüncesine dayanması başlıca gayemizdir. Ne kadar önemli olursa olsun hususi bir menfaatın (çıkarın) temini veya vikayesi (sürdürülmesi) için devletçe tedbir alınmasına ve özellikle kişilerin özel çıkarları için devlet hazinesinden dolaylı ya da dolaysız bir faide beklemek gayri mümkün ve gayri caiz olduğunun kanaat haline gelmesine bilhassa ehemmiyet veriyoruz." Şimdi bu hükmü biraz açmaya çalışalım. Görüldüğü gibi ekonomide amaç toplumsal çıkarların sağlanmasıdır. Devletin hiçbir zaman özel çıkarlara hizmet etmeyeceği açık bir şekilde konulmuştur. Fırka programında bu hükmün, hem de Gazi'nin önerisine uygun olarak yer almasına karşın uygulama hiç de böyle olmamıştır. Özel kesim daima öncelikle ele alınmış ve kayırılmıştır. Hatta TBMM'de "affair ist", yani iş takipçisi diye bilinen bir grup bile oluşmuştur. O noktaya gelinmişti ki, milletvekilleri açıkça çeşitli şirketlerin işlerini takip eder hale gelmişlerdi. Halk üzerindeki ekonomik ve siyasi baskı artmıştı. "Sanayi Teşvik Yasası"nın çıkmasına karşın, olumlu bir gelişmeden söz etmek mümkün değildi. Parti ve ona bağlı sivil-asker bürokrasi halkın üzerine bir karabasan gibi çökmüştü. Bunların, partinin çok yakını bir yazar, Falih Rıfkı Atay "Roman" adlı kitabında çok güzel anlatmaktadır. Sonuçta Halk Fırkası'nın parlak maddesine karşın demokratik bir yaşama geçilememiştir. Yelpazenin her yerindeki düşünce sürekli baskı altında tutulmuş, halk her anlamda ezilmiştir.

4) **Basına Yönelik Baskılar, Gazeteciler Davası**

Zaferin kazanılmasından sonra özellikle Lozan Antlaşması ve Cumhuriyet'in ilanını izleyen günlerde İstanbul basınının yükse-

len muhalefeti Ankara'yı rahatsız ediyordu. 1923 yılı 1 Kasımında, İstanbul'da bulunan eski başbakan Rauf Bey'in bir demeci "Vatan" ve "Tevhid-i Efkâr" da yayımlandı. Rauf Bey bu demecinde, "Cumhuriyet aceleye getirilmiştir" anlamında bir çıkış yapmaktaydı. Bu çıkış büyük yankı uyandırdı. 22 Kasım'da toplanan Halk Fırkası grubunda Rauf Bey olayı tartışıldı. Bazı milletvekilleri Rauf Bey'e çok ağır sözcüklerle saldırdılar. Buna rağmen toplantı sonunda yayımlanan bildiri de partinin birlik, beraberlik içinde olduğu açıklandı. Ne var ki, İkinci Meclis'te de muhalefet başvermişti. Muhalefetin çekirdeğini de Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) oluşturuyordu. Bunların içinde ordu kumandanı paşalar bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ve çevresi bundan rahatsızdılar. Nitekim 19 Aralık 1923'te çıkarılan 385 sayılı yasayla ordu mensuplarının siyasi görevleri ile askeri görevlerini birlikte sürdüremeyeceği ilkesi getirildi. Milletvekili ve siyasete atılan paşaların ordudan ayrılmasıyla orduda Mustafa Kemal'e başkaldıracak mevkide hiçbir kumandan kalmamıştı. Refet, Halit, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşaların orduyla ilişkileri kesilmişti. Nurettin (Sakallı) Paşa da pasif bir görevdeydi. Daha sonra 3 Mart 1924'te çıkarılan 429 sayılı yasayla da Genelkurmay Başkanlığı kabine dışına çıkarıldı. Böylece, ordunun siyasetle ilişkisi tamamen kesildi.

1923 Aralık ayının bir başka önemli olayı Halifelik tartışmasıydı. Bu arada İttihat ve Terakki'deki kolektif liderlikten Mustafa Kemal Paşa'nın tek önder olarak ortaya çıkmasına geliş birçok kişiyi işkillendiriyordu. Bazıları "Saltanat meşrutadan cumhuriyeti mutlakaya geçiş" sözünü bu anlamda ortaya atmışlardı.

Rauf Bey olayı Ankara'yı rahatsız etmişti. İstanbul basınını sindirmek amacıyla bir şeylerin yapılması gereği yüksek sesle ileri sürülüyordu. İki hafta sonra Ağa Han (İsmaili mezhebi lideri) ve İslam Cemiyeti reisi Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya Halifelikle ilgili yazdıkları mektubun bazı İstanbul gazetelerinde yayımlanması bardağı taşıran son damla oldu. 8 Aralık 1923'te İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesi Meclis'in gizli toplantısında kararlaştırıldı. Yapılan seçim sonrasında şu milletvekilleri mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdi. İhsan Bey (Cebelibereket) başkan, Vasıf Bey (Saruhan), Refik (Konya), Asaf Bey (Hakkari), Cevdet Bey (Kütahya).

Göreve başlayan İstiklal Mahkemesi, İstanbul halkına şu bildiriyi yayımladı (11 Aralık 1923): "... Son zamanlarda bazı tahrikatın yine eskisi gibi ika-ı fesada başladığı anlaşıldığından Cumhuriyetimizi her ne bahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeye azim eden Büyük Millet Meclisi mevcut kanun-u mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbusatı imha etmek maksadıyla mahkememizi teşkil ve ilzam etti.

Bu tarzdaki tahrikatın milletimiz için mucip olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz yüzbinlerce Türkün kanı bahasına elde edilen Cumhuriyetimizin mevcudiyet ve esasatı hilafına hareket ve teşebbüsata cür'et edenleri mevcut ve merzuz olan kanunu tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı temin edecektir. Kararlarımızda yalnız selameti vatan endişesi mefkuremizin lâyetezelzel aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır."

Mahkemenin göreve başlamasından sonra tutuklamalar başladı. Bunların başında gazeteciler gelmekteydi. Bu gazeteciler şunlardı: Ahmet Cevdet (İkdam başyazarı), Velit Ebüzziya (Tevhid-i Efkâr başyazarı), Hüseyin Cahit (Tanin sahibi ve başyazarı), Ömer İzzettin (İkdam sorumlu yazıişleri müdürü), Hayri Muhittin (Tevhid-i Efkâr yazıişleri müdürü), Lütfi Fikri Bey (Baro Başkanı), Ekrem Bey (Hilafet yaverlerinden), Baha Bey (Tanin yazıişleri müdürü), Rizeli Ali Osman Ağa (Salapuryacılar cemiyeti reisi), Bnb. Dayı Mesut Bey, İlyas Sami Bey (Kalkavanoğlu), Komünist Mehmet ve Şükrü Efendi, Vaiz İbrahim Efendi.

İstiklal Mahkemesi beş davaya bakmıştır. Bunlardan ikisi demokratik yaşamımız açısından önemlidir. Bunları özetle aşağıda yansıtıyoruz.

i) Gazeteciler Davası

Ağa Han'ın mektubunu yayımlamaları nedeniyle, "Hıyanet-i Vataniye" suçlamasıyla tutuklanan gazetecilerin yargılanması olağanüstü bir ilgi uyandırdı. Halit Ziya Bey'in başında bulunduğu "Matbuat Cemiyeti" üç maddelik bir bildiriyi hazırlayarak mahkemeye verdi. Söz konusu üç nokta şuydu:

"— Matbuat cemiyeti, hürriyet-i münakaşanın mahfuz kalacağına dair gerek hükümet ve gerek İstiklal Mahkemesi heyeti tarafından verilen teminatı memnuniyet ve şükran ile telakki ve

içtihat farklarından ve hüsnüniyete müstenit tenkidattan dolayı gazetecilerin muhatap tutulmayacağına izhar-ı itimat eder.

— Matbuat cemiyeti, İstiklal Mahkemesi'nin adaletle iş göreceğinden, ahvalin tavazzuhuna hizmet edeceğinden emindir.

— Matbuat cemiyeti, şüphe üzerine tevkif ve lüzumu muhakemelerine karar verirken üç gazeteci arkadaştan menafii vatana mugayir ve suiniyete makrun bir hareket sadr olamayacağına samimiyetle inanır."

Basın mensuplarının arkadaşlarıyla dayanışma amacıyla verdikleri bu bildiri bile, Ankara'daki hükümet çevrelerini rahatsız etmişti.

Savcı 15 Aralık 1923'te iddianamesini okumuş, sanıklar ve avukatları mektubun gazetecilik gereği olarak yayımladığı üzerinde durarak savunmalarını yapmışlardır. 2 Ocak 1924'te kararını açıklayan mahkeme, mektubun yayımlanmasını suç olarak nitelemiş, fakat sanıkların bunu yayımlarken açık bir suç kasıtları olmadığı için beraatlerine karar vermiştir. Bu karar kamuoyunda sevinçle karşılanmış, İstiklal Mahkemeleri'nin adaleti konusundaki kuşkuları bir ölçüde gidermiştir. Bu davayla hükümetin ne yapmak istediği ise tartışmalıdır. Acaba İstanbul basınına bir gözdağı mı verilmek isteniyordu. Gerçek amaç bu ise, istenilen sonuç bir anlamda sağlanmıştır. Fakat basın sindirilmek, yıldırılmak için bu dava açılmışsa gayeye ulaşılamamıştır. Bu arada Başvekil İsmet Paşa'nın Meclis'in bu konuya ilişkin gizli oturumunda İstanbul'da sıkıyönetim ilanını isteyecek kadar sertlik yanlısı olduğu bilindiğine göre beraat kararının bu çevrelerce hoş karşılanmadığını kestirebiliriz. İstanbul basını bu dönemde Ankara'yı her anlamda rahatsız etmiştir. Yunus Nadi'nin hükümeti ve iktidarı savunma amacıyla İstanbul'da "Cumhuriyet" gazetesini çıkarmasının bir nedeni de (bu görev kendisine Gazi tarafından verilmiştir) budur. Böylece, İstanbul basını başıboş bırakılmamıştır.

ii) Lütfi Fikri Bey Davası

Lütfi Fikri Bey meşrutiyet döneminin ünlü siyaset ve hukuk adamlarından biridir. İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle tanınmıştır. 1910 yılında "Mutedil Hürriyetperverân Fırkası"nı kurmuş, politik eğilimi nedeniyle değişik zamanlarda cezalandırılmıştır. 1919 seçimlerinde İstanbul'dan kazandığı halde İttihatçılar seçildi diye milletvekilliğinden istifa etmiştir. Özgürlüğüne

düşkündür. Meşruti yönetime inanmaktadır. Ne var ki, Cumhuriyetçilerin meşrutiyeti savunan bir muhalifi hoşgörüyle karşılamaları beklenemezdi.

İstiklal Mahkemesi, İstanbul Barosu başkanı olan Lütfi Fikri Bey'i 10 Kasım 1923'te Tanin gazetesindeki "Halife Hazretlerine açık arıza" başlıklı incelemesinden ötürü yargılamıştır. Lütfi Fikri Bey'e yöneltilen başlıca iki suçlama vardı:

i. Necmettin Sadık'a (Sadak) Akşam'da yayımlanması için verdiği fakat yayımlanamayan bir yazısında şu düşünceyi ileri sürmesi: "Milli Hakimiyet mutlaka Cumhuriyet'le tev'em değildir ve cismani hükümetsiz halifelik yaratılamaz."

ii. İkinci suçlama Tanin'de yayımlanan "Halifeye açık mektubu"nda onun istifa etmemesini öneriyordu. Bu isteğinin nedeni olarak da, istifa halinde bütün Osmanlı hanedanının diyar diyar bir göçmen olarak yaşamak zorunda bırakılacakları ileri sürülüyordu. İstiklâl Mahkemesi 27 Aralık 1923, "Aydın kişiliğini ağırlaştırıcı neden" sayarak Lütfi Fikri'yi beş yıl küreğe mahkûm etmiştir. Lütfi Fikri Bey hapisten çıktıktan sonra (Yeni Avukatlık Yasası nedeniyle üç yüzü aşkın avukat meslekten uzaklaştırılmasına rağmen) yeniden Baro Başkanlığı'na seçilmiştir. Bu da İstanbul aydınları arasındaki etkin kişiliğini gösteren bir kanıttır.

Basın ve Lütfi Fikri Bey davaları Halifelik konusunu daha bir kuvvetle gündeme getirmiştir. Bu konuda iki nokta üzerinde duruluyordu. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal Paşa'nın Halifeliği üzerine alması. Bunu isteyen ve açıkça söyleyen bir grup vardı. Diğer yaklaşım ise Lütfi Fikri Bey'in deyimiyle "Cismani" hiçbir dayanağı kalmayan Halifeliğin kaldırılması. Bunun ise İslam âleminden kopma demek olacağı çok açıktı. Her iki durum da istenmiyordu, çünkü Gazi'nin tek adamlığını güçlendirici olarak niteleniyordu. Gazi de Halifelik konusunu (ne denirse densin) bir güç gösterisi şeklinde ele almaktaydı. Muhalefetin halifelik olayını bir anlamda kurcalaması, politik olarak Gazi'ye hak verdirecek nitelikteydi. Bu tartışmalara Gazi'nin istediği doğrultuda halifelik kaldırılarak nokta kondu.

5) Hilafetin Kaldırılması ve 1924 Anayasası

1924 yılının Mart ayı başında Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ile elli üç arkadaşının "Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması" adıyla bir yasa tek-

lifi verdiklerini görüyoruz. Teklif komisyona gönderilmeden TBMM Genel Kurulu'nda ivedilikle görüşüldü. Teklifin gerekçesinde şu noktalara değinilmekteydi.

"... Bağımsızlığında ve ulusal yaşantısında ortaklık kabul etmeyen Türkiye, görünüşte ya da dolayısıyla ikiliğe dayanamaz. Yüzyıllardan beri Türk milletinin felaket sebebi ve sonunda eylemli ve anlaşmalı olarak Türk İmparatorluğu'nun çökme vasıtası olan Padişah ailesinin, halifelik kılığı içinde Türkiye'nin varlığına daha da etkili bir tehlike olacağı ağır denemelerle kesin olarak belirmiştir. Bu ailenin Türk ulusu ile ilişkili olan her durumu ve gücü ulusal varlığımız için tehlikedir."

Gümüşhane milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu tasarı aleyhine en sert konuşmayı yaptı. Sık sık müdahalelere maruz kalan bu konuşmanın ana noktası şöyleydi:

"... Partiden değilim (Zeki Bey Halk Fırkalı olmayan tek milletvekiliydi) fakat ben de milletin bir kişisiyim. İlkelerden söz etmeye yetkim vardır. Burası özgür bir kürsüdür. Siz de çıkar görüşlerinizi söylersiniz. Acaba bu temel ilkeler arasında ulusal egemenliklerimizi birdenbire sarsmak ve yıkmak usulleri de var mıdır? Bugün memleketin ekonomik, politik, tarımsal ve öteki iç sorunlarımızın hepsini çözdük de yapılması gereken bir bu mu kaldı? (Gürültüler). Bence, bunun zamanı henüz gelmemiştir. Bu kanıdayım (Çoktan geçmiştir sesleri). ... Bir Kasım kararımız vardır. Bu kararda (Halifelik Osmanlı ailesine ait olup Büyük Millet Meclisince bu ailenin bilim ve ahlak bakımından en yetişkin evladı seçilir) deniyordu. Yüce kurulumuzun vermiş olduğu bu kararı kaldıran ayrıca bir kanun da yoktur.

Mustafa Bey (Tokat)– Ondan sonra neler oldu, haberin var mı? Uyuma...

Zeki Bey– Ben ılımlı bir liberal ve müthiş bir islam birliği taraftarıyım.

Tarihin bu büyüklüğünü kendi milletimde görmek isterim. Benim amacım budur. Bunun içindir ki, memleketin iç ve dış politikası adına Halifeliğin kaldırılmasını kabul ederek bugünkü durumda bu müthiş kuvveti düşmanların ya da öteki hükümetlerin kucağına atmayalım... Ben, kanuni durumumuz ve anayasamız ve partinin kamuoyuna ilke diye kabul ettirdiği esaslar karşısında bu hak ve yetkinin bugün için bizde bulunmadığını görüyorum. Bu konu için ya kamuoyuna başvurulması, ya da yeniden seçim yapılması gerekir (gürültüler, aşağı in sesleri). Bun-

ları ana ilke olarak yeniden millete bildirirdik. Hergün yeni bir sunuş ve istek karşısında kalıyoruz. Başlangıcını anladık, sonu nedir? Bunu bize söyleyin... Egemenlik kayıtsız şartsız ulusun mudur? Ulusal meclisin midir? Benim kanımca egemenlik kayıtsız ulusundur. Bu nokta açıklığa kavuşturulmalıdır."

Sık sık gürültü ve hakaretlerle karşılanan Zeki Bey'in konuşmasından sonra diğer milletvekilleri öneri lehine görüşlerini bildirdiler. Adalet Bakanı Seyid Bey Halifeliğin anlamını açıklayan uzun bir konuşma yaptı. Yasa 3 Mart 1924'te 431 sayı ile kabul edildi.

Nisan ayında Meclis 1924 Anayasası'nı tartışmaya başladı. Anayasa Komisyonu sözcüsü Celal Nuri Bey (İleri-Gelibolu) uzun bir konuşmayla Anayasa'yı Genel Kurula sundu. Milletvekillerinin titizlikle üzerinde durdukları 1921 Anayasası'nda çok net bir şekilde ortaya konmuş olan "Tevhid-i Kuvva" (Kuvvetler Birliği) idi. Bu konuda Celal Nuri Bey'in açıklamalarında şunlar yer almaktaydı:

"... Kuvvetler Birliği nazariyesine çok titizlikle uyulmuştur. Çünkü bu kurulu doğuran, bu cumhuriyeti meydana çıkaran kuvvetlerin birliği esasıdır. Kuvvetlerin birliğinden anladığımız şudur: Egemenlik hakkı doğrudan doğruya millete aittir. Fakat milletin bu hakkını bütün ayrıntılarına kadar kullanması imkânsızdır. Bu nedenle bir meclis kurdu. Bu, Yüksek Meclisinizdir... Yani bu yüksek meclis, doğrudan doğruya millettir, istediği gibi yürütmeyi düzenler... Esas hükümler bölümüne bakılacak olursa görülür ki, yine de bütün hakların millete ait olduğu ve milletçe kullanılmalarının Meclisinize bırakıldığı, yasama yetkisinin de, yürütme gücünün de TBMM'nde toplandığı açıkça gösterilmiştir... Teklifimizin kaynağı doğrudan doğruya ulusal devrimdir. Yani, bu devrim olmasaydı, buradaki maddeleri düzenlemeye de gücümüz olmayacaktı... Esas hükümlerin dayandığı ilke kuvvetler birliğidir. Fakat, madem ki barışa kavuştuk ve düzenli bir devlet kurduk, o halde görevlerin nasıl yapılacağına dair de hükümler koymak gerekiyordu."

Anayasa tartışmaları sırasında üzerinde durulan bir başka konu da 25. maddede yer alan Cumhurbaşkanı'nın meclisi feshetme hakkıydı. Madde Cumhurbaşkanı'nın meclise ve millete bildirmek şartıyla meclisi feshedebileceği şeklinde düzenlenmişti. Milletvekilleri cumhurbaşkanının bu yetkisine bütünüyle karşı çıktılar. Değişiklik önergeleri de kabul edilmedi ve madde metni açık oylamaya sunuldu, oylamaya katılan yüz otuz millet-

vekilinin 126'sının oyuyla reddedildi. Tartışmaların sonunda Anayasa 20 Nisan 1924 günü kabul edildi ve 491 sayısını aldı.

6) Meclis'te İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1923 seçimlerinin birkaç bağımsız dışında Gazi'nin adayları tarafından kazanıldığı bilinmektedir. Buna rağmen ikinci TBMM'de de muhalefet kısa sürede kendini gösterdi. Muhalifler düşüncelerini önceleri Halk Fırkası'nın Meclis Grubu'nda açıklıyorlardı. Sonraları Meclis Genel Kurulu'nda da eleştiriler yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Muhalefetin başını eski Başvekil Rauf Bey çekiyordu. Rauf Bey'in "Cumhuriyet aceleye getirildi" biçimindeki demecinin kopardığı gürültüye daha önce değinmiştik. Rauf Bey başbakan olduğu dönemde, Lozan görüşmelerinin yönetimi açısından İsmet Paşa'yla derin fikir ayrılığına düşmüştü. O günlerden itibaren de Meclis içinde kırgınlığını sürdürmüştür.

Bu arada Refet Paşa'nın (Bele) bir ara milletvekilliğinden istifa edip tekrar dönmesi, yani istifasını geri alması TBMM'de bir muhalefet fırkasının kurulacağı söylentilerini güçlendirdi. Hatta bir gazetenin milletvekilliğinden ayrılan Refet Paşa'nın karpuz sergisi açtığını haber olarak vermesi de spekülasyonları güçlendirmişti. İstanbul basını, özellikle "Tanin", "Vatan", "Tevhid-i Efkâr", "İkdam" başka olmak üzere geniş çapta muhalefeti destekliyordu.

TBMM'de beklenen fırtına paşaların ordudan istifa ederek siyasi yaşamı tercih etmeleriyle koptu. Kazım Karabekir istifasında, "Bir yıllık ordu komutanlığım zamanında gerek teftişlerim sonucu verdiğim raporlarımın, gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için sunduğum tasarılarımın dikkate alınmadıklarını görmekle çok üzüntülüyüm. Üzerime düşen görevi mebus olarak daha vicdan rahatlığı ile yapacağıma tam bir kanım olduğundan Ordu Komutanlığından istifa ettiğimi bildiririm" diye yazmıştı. 30 Ekim günü de Ali Fuat Paşa istifa etti. Böylece, bir zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış olan paşalar, Meclis'te toplanmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu olayı Rauf Bey ile Adnan (Adıvar) Bey'in bir tertibi olarak algılamayı yeğledi ve milletvekili olan paşaların siyaset ya da ordudan birini tercih etmelerini istedi. Böylece, kendisine yönelik bir tertip olasılığını önlemeye çalıştı.

Meclis'te ilk tartışma Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın çalışmalarına yönelik bir gensoru önerisiyle ortaya çıktı. Gerçekten de mübadele işlerinde büyük yolsuzluklar dönüyordu. Mübadele ile Yunanistan'dan gelen muhacirler çok zor durumdaydılar. Göçmenlere dağıtılması düşünülen Anadolu'daki Rumların arazileri, evleri yörenin egemenleri, hatta bazı milletvekilleri tarafından yağmalanıyordu. Bunlardan doğan rahatsızlıklar yaygınlaşmış ve ciddi bir toplumsal tepkinin doğmasına neden olmuştu. Nitekim görüşmelerde eleştiri dozu gittikçe artmaktaydı. Gazi Meclis'in bu ortamında Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın ordudaki görevlerini yeni atanan kumandanlara devretmeden Meclis'e gelmemeleri için gerekli emirleri verdi.

5 Kasım 1924'te Gensoru'nun görüşülmesine başlandı. Söz alan İsmet Paşa, Gensoru'nun tüm hükümet işlerini kapsamasını istedi. Bu öneriyi Meclis, oylarıyla kabul etti.

Basında da eleştiriler daha da keskinleşmişti. Velit Ebuzziya, Tevhid-i Efkâr'da: "Mecliste hükümetten yana olan milletvekilleri böyle her önemli işi gürültüye getirip eleştiricileri susturdukça İsmet Paşa hükümeti hiç kuşkusuz güven oyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun gerçek niteliği, bir sandık içine çokça sayıda beyaz kağıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır" diye ağır bir yargıda bulunuyoıdu. Tanin'de Hüseyin Cahit, "Halk Fırkası'nın demokratlığı dudaklarındadır... Demokrasiye dayanmadıkça Cumhuriyet olamaz" diyordu.

Gensoru tartışmaları sırasında söz alan Rauf Bey (Orbay), sürekli müdahaleler arasında yaptığı konuşmada değişik konulardaki eleştirilerini dile getirdi. Eleştirileri yanıtlayan İçişleri Bakanı Recep Bey (Peker), Rauf Bey'e yönelik şunları söyledi: "Rauf Bey'in konuşmalarına çok dikkat ettim, sırası geldikçe başka tarifler yaptılar ve fakat Cumhuriyet kelimesini kullanmadılar. Yıllarca bu ülkeyi yönetmiş olan Rauf Bey, nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşları fırsat vermişken bile bu kutsal adı söylememekte direnmişlerdir. Dikkat çekicidir ki, Rauf Bey İstanbul'da kıyametleri koparmıştı. Acele oldu, şöyle oldu diye elindeki bütün gücü harcadı. Önünüze geldiği zaman dönüş yaptı ve and içerek Cumhuriyetçiyim, Milliyetçiyim dedi. O zaman tam olarak kendisine güvenim vardı. Bugünkü durumu görünce şüphelerim doğmuştur. Bugün ben, Kütahya mebusu Recep, İstanbul Mebusu Rauf Bey'den şüphe ediyorum. Gerçek budur."

Rauf Bey, Recep Bey'in konuşmasını yanıtlarken şunları vurguladı: "Sekiz saat süren Parti görüşmelerinde (sorgulandığı Fırka grubu toplantısına değiniyor), milletimden Müdafa-i Hukuk adayı olarak, Halk Fırkası'na girmek şartı ile aldığım vekillik dairesinde ve tam anlamıyla cumhuriyetçi olduğumu söyledim. Daha ne söyleyeyim. Siz de gizli defterler, düşünceler varsa biz de yoktur. Rauf Cumhuriyetçi midir? Rauf, ulusal egemenliğin kayıtsız ve şartsız varolduğu bir vatanın evladıdır ve Türkiyelidir. Rauf cumhuriyetçidir ama cumhuriyet mi ulusal egemenliğin nedeni, yoksa ulusal egemenlik mi cumhuriyetin nedenidir? Şimdi ise, kayıtsız ve şartsız ulusal egemenlik temeline dayanan bir idareyi, demokrasi denilen halkın idaresini kurmak için milletten vekillik aldık. Bazı arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp şu ya da bu makama meclisi fesih ve kanunları red hakkını vermek istediler. İşte buna karşıyım. Millet bilsin, dünya bilsin ki ben en kuvvetli bir şekilde ulusal egemenlik taraftarıyım, ilkem budur. Bu nedenle; benim için, halkın egemenliğini kayıtsız ve şartsız gerçekleştirecek olan bu cumhuriyetten başka hükümet şekli yoktur."

Yunus Nadi Bey de ilginç bir konuşma yaparak şunları söyledi:

"... Cumhuriyet sorunu söz konusu olduğundan hükümete güvenoyu vereceğim (Sanki cumhuriyete karşı çıkanlar varmış gibi). Hükümetin düşürülmesi önemli değildir. Korkmayınız, meclisin içinde bin tane İsmet Paşa var. Rauf Bey hâlâ tereddüt içindedir; cumhuriyet mi ulusal egemenliğin nedenidir, ulusal egemenlik mi cumhuriyetin nedenidir? Böyle bir şey yoktur. Anayasamızın gereğince TBMM bir cumhuriyettir... Hiç sebep yokken millet içinde karışıklık yaratılmıştır. Rauf Bey'in sözlerini okuduktan sonra anladım ki bunalım gerçektir ve vardır. Büyütülecek bir sorun değildir. Fakat ben ulusal egemenlik, düşünce özgürlüğü taraftarıyım, artık Rauf Bey ve arkadaşlarıyla çalışamam, o benden değildir. Ben anayasa ve cumhuriyet uğrunda başımı veriyorum."

Refet Paşa da sürekli sataşmalar arasında konuşmaya çalıştı. Konuşmasını şöyle bitirdi: "Bana zorla saltanatçı diyorsunuz. Değilim. Bir şüpheniz kaldı mı? Cumhuriyetçiyim, keskin bir cumhuriyetçiyim. İlk gününden son gününe kadar cumhuriyetçiyim. Hiçbir gün bunun dışında bir şey söylemedim. Saltanatçı değilim, cumhuriyetçiyim. Ne dört kişi, ne on beş kişi bir arada oturduğumuzu bilmiyorum. Bu da oldu mu!"

Dikkat edilirse konuşmalar bir sağırlar diyaloğu halinde geçmiştir. Mübadeledeki yolsuzluk, usulsüzlük gibi bir dizi sorunun yerine Halk Fırkası'nın silahşör milletvekillerinin Rauf Bey ve arkadaşlarına hoşgörü sınırlarını aşan saldırılarına tanık olunmuştur. Sorun anlamsız biçimde Cumhuriyet tartışması haline dökülmüştür. Sonuçta Meclis soruşturması önerisi reddedilerek hükümet yüz kırk sekiz oyla güvenoyu aldı. Güvensizlik oyu veren on sekiz milletvekili şunlardır:

Dr. Adnan (Adıvar), Refet Paşa (Bele), İsmail Canpolat, Bekir Sami (Kunduk), Feridun Fikri (Düşünsel), Faik (Günday), Albay Arif (Ayıcı), Rüştü Paşa (Dadaş), Raif (Dinç), Halet Bey (Sağıroğlu), Ziyaeddin (Gözübüyük), Halis Turgut, Sabit (Sağıroğlu), İhsan Bey (Ergani), Ahmet Şükrü (İzmit), Abidin (Manisa), Halit (Kastamonu), Necip (Güven), Zeki (Kadirbeyoğlu).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) 17 Kasım 1924'te kuruldu. Genel Başkan: Kazım Karabekir Paşa, Genel Başkan Yardımcıları (Reisi Sani) Dr. Adnan ve H. Rauf Bey, Genel Sekreter: Ali Fuat Paşa, Yönetim Kurulu (Genel Merkez) üyeleri: Muhtar Bey, İsmail Canpolat, Halis Turgut, A. Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa.

Fırkanın Meclis Grubu yirmi dokuz kişiydi. Bu milletvekillerinden altısı; Rüştü Paşa, Miralay Ayıcı Arif, İsmail Canpolat, Ahmet Şükrü Bey, Abidin Bey ve Halis Turgut Bey, İzmir Suikast davasının uzantısı olarak Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından asılmışlardır. On üçü İkinci Meclis'ten sonra politika sahnesinden silinmişlerdir. Diğerleri ise 1939'dan sonra Meclis'e yeniden dönebilmişlerdir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan sonra Halk Fırkası da isminin başına Cumhuriyet sözcüğünü ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası olarak anılmaya başlamıştır.

TCF'nin kuruluşuyla birlikte bir parti beyannamesi de yayımlamıştır. Bu beyannamenin önemli noktaları şunlardır:

"Programımızda açıkça mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetli taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin sosyal ilişkilerinde kişilerin özgürlükleri yekdiğerini terbiye, ahlak, hissiyat ve eğilimleri itibarıyla tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh (kokuşma, yozlaşma) ve inhitattan (çöküntüden) vikaye etmekte olduğundan bu sosyal gereksinmeyi iltizamdan geri durmayacağız.

... Hürriyet-i şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz.

... Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekarlık takip eyleyeceğiz.

... Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umuru dahilinde de cevaz ve imkân vermeyerek ne ferdin, ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemiyecek, her hüküm ve kararını selahiyettar heyetlerinin ekseriyeti arasına istinad ettirecektir."

TCF'nin 58 maddelik bir programı ve 64 maddelik bir tüzüğü vardır. Program açısından söylenebilecek tek şey partinin liberal, demokrat bir çizgiyi sürdürdüğüdür. CHF'nin İttihatçı çizgiyi devam ettirmesine karşılık, TCF daha bir özgürlükçü yapıdadır. Zaten CHF'nin karşısında yer alan partiler büyük bir çoğunlukla daha liberal (ekonomik ve siyasi anlamda) eğilimlidir. Bu arada Türkiye Komünist Partisi'nin iki partiyi değerlendiren bir belgesini de burada yansıtmak doğru olacaktır:

"İnkılap rehberlerinin tensip ve tayini ile millet tarafından intihap olunan TBMM azası, inkılapçılıkta en yüksek mevkide olanlardan başlayarak birer ikişer ayrıldı. Adı Terakkiperver, hakikatte ise oportünist (Ecnebi sermaye, kara kuvvet, tegallüp önünde başeğmeye müstenit) bir fırka teşekkül etti...

Biz de cumhuriyet inkılabını yaratan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti o inkılabın henüz ortalarında iken iki gruba ayrılmıştı; biri, başında Gazi ve İsmet Paşalar olmak üzere radikal ve entrasijan (yani irticaın, tegalübün, ecnebi sermaye tahakkümünün önünde boyun eğmemeye azimkâr), diğeri mütegallibenin, softanın, muhtekirin, ecnebi sermayenin isteğine, iradesine itaate mail, oportünist; bu son grup tabiatıyla mürteci, yobaz unsurunu da içinde bulunduruyordu. Bu grup (diktatörlük aleyhinde mübareze) ve hakimiyet-i milliyeyi müdafaa şiarlarıyla çıkmışlardı, fakat bu avamfirip şiarlar hakiki bir oportünizmi örtüyor, arkadan gelen irticaa siper oluyordu." (Ahmet Cevat Emre)

TKP çizgisindeki solun Terakkiperverler için bu yorumu bugün pek anlamlı ve haklı görülmeyebilir. O günkü koşullarda radikal cumhuriyetçilerin amaçları konusunda iyimser bir tanım olarak değerlendirilebilir. Her şeye rağmen gerek ikinci grup, gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, CHF'ye oranla daha bir özgürlükçü çizgide kabul edilmelidir.

TCF'nin kuruluşundan üç gün sonra Halk Fırkası'nın Meclis grubunda İsmet Paşa örfi idare önerisi yaptı. Grup bu öneriyi

reddetti. Grup toplantısından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Fırka yönetim kurulunda Gazi, İsmet Paşa'nın istediği sert tedbirlerden yana olduğunu ihsas ederek, "Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor; inşallah ben yanılmışımdır" diyerek İsmet Paşa'nın istifasını kabul etmiş, kabineyi oluşturmaya Fethi Bey'i (Okyar) memur etmiştir. Fethi Bey kabinesi şu kişilerden oluşuyordu.

Başbakan	:	Ali Fethi Bey (Okyar)
Milli Savunma Bakanı	:	Ali Fethi Bey (Okyar)
Adalet Bakanı	:	Mahmut Esat (Bozkurt)
İçişleri Bakanı	:	Recep (Peker) İki ay sonra yerine Cemil (Uybadın)
Dışişleri Bakanı	:	Şükrü (Kaya)
Maliye Bakanı	:	M. Abdülhalik (Renda)
Eğitim Bakanı	:	Şükrü (Saraçoğlu)
Tarım Bakanı	:	Hasan Fehmi (Ataç)
Ticaret Bakanı	:	Ali (Cenani)
Bayındırlık Bakanı	:	Fevzi (Pirinççi)
Sağ. ve Sos. Yar. Bakanı	:	Dr. Mazhar (Germen)
Denizcilik Bakanı	:	İhsan (Eryavuz)

Fethi Bey programını okuduktan sonra, Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan) hükümeti destekleyen bir konuşma yaparak, "Ordu, Fethi Bey ile beraber olacaktır" deyince Fethi Bey bu sözün yanlışlıkla kullanılmış olabileceğini söyleyerek şunları ekledi: "Ordu milletin ordusu, vatanın kahraman ve yüksek koruyucusudur. Bu görevi her zaman yapacaktır. Parti içinde, Meclis içinde değişen hükümetlerin şu ya da bu üyesi ile beraber olacağını söylemek ordunun görevi dışında olan bir şeyi orduya yüklemektir. Düzeltilmesi gerekir."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası genel sekreteri Ali Fuat Paşa hükümet programına ilişkin şunları söylemiştir. "Memleketin ve milletin yıllardan beri bağımsızlığı ve özgürlüğü koruma kuşkusuyla çarpan kalbi şüphesiz ki yorgun düşmüştür. Bu yorgunluğu gidermek politika ve insanlık gereğidir. Bunun tek çaresi de idarede, siyasette her şeyde samimi olmaktır. Böyle olacağına inanarak güvenoyu vereceğiz. Bu umudumuzu yitirirsek, güvenimiz de yitirilecektir. Cumhuriyet idarelerinde işbaşına gelen hükümetler en sağlam dayanaklarını milletin bağrında aramalı-

dırlar. O bağırda sıcak ve samimi bir yer bulamayan hükümetlerin yerlerinde kalabilmeleri güçtür. Yeni hükümetin adalet düşüncesi ile, kanun severlilikle milletin bağrında yer tutmaya çalışmasını dileriz." Böylece CHF'nin ılımlı kanadını temsil eden Fethi Bey hükümeti güvenoyu aldı. Ne var ki, fırka içindeki şahinler rahat durmadılar. Önce İstanbul Belediye Başkanlığı için seçim kararı alan hükümeti protesto etmek için İçişleri Bakanı, köktenci ve şahin karakterli Recep Bey (Peker) İçişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı. Daha sonra da değineceğimiz gibi Fethi Bey hükümetinin ömrü üç buçuk ay sürmüş ve yerini Şahinlerin adayı İsmet Paşa'ya bırakmıştır. İsmet Paşa iktidardan uzak kaldığı ve Heybeliada'da istirahat ettiği üç buçuk ay süresince Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkan vekilliğini uhdesinde bulundurmuştur. Bu da Fethi Bey hükümetine geçici olarak bakıldığının bir göstergesidir.

7) Cumhuriyet Üzerine Solun Görüşü

Solun önde gelen temsilcisi, illegal TKP'nin uzun yıllar liderliğini yapmış olan Dr. Şefik Hüsnü Cumhuriyete değil onun yapılanma biçimine itiraz etmiştir. Bu konudaki düşüncelerini "Vazife" dergisindeki yazılarında görmekteyiz. Vazife, 1923 yılının son iki ayında çıkmış, Aralık ortalarında yayın yaşamına son vermiş, gazete boyutlarında bir haftalık dergidir. Başta Dr. Şefik Hüsnü ve Sadrettin Celal olmak üzere Aydınlık yazarlarının ve partili kadrolarının önemli bir bölümü bu dergide yazmışlardır. Vazife dergisinde Dr. Şefik Hüsnü beş başyazı yazmıştır. Biz burada söz konusu yazıların Cumhuriyetin ilk yapılanmasına ve o günkü sosyoekonomik politikalara ilişkin önemli bölümlerine değineceğiz. Birinci yazı 5 Kasım 1923'te yayımlanmış, "Cumhuriyet ve Hakimiyet-i Milliye" başlığını almıştır. Yazının dikkate değer noktaları aşağıya yansıtılmıştır:

"Nihayet bir şimşek çabukluğu ile Cumhuriyet ilan edildi. Mübhem bir vaziyetten bu suretle çıkıldı ve irtica emellerine karşı yeni bir sed çekilmiş oldu. Bu bir iyilik addolunmalıdır. Yalnız maateessüf temennilerimiz hilafına olarak kabul edilen Cumhuriyet şeklinde, bizi kurtaran anayasanın ruhuna tamamiyle sadık kalınmadı."

Bu noktada Dr. Şefik Hüsnü Birinci Millet Meclisi'ndeki siyasal yapılanmanın özünü oluşturan "tevhid-i kuvva" yani güçlerin birliği ilkesinin göz ardı edilmesini eleştirmektedir. Nite-

kim 1922 yılı sonlarında "Aydınlık"ta yazdığı bir başka yazıda Ankara'nın "Tevhid-i Kuvva" ilkesinde ısrar etmesinin devrimci bir yaklaşım olduğunu, bunu eleştiren Lütfi Fikri ve arkadaşlarına karşı ileri sürmüştür ve savunmuştur.

Cumhuriyetin ilan ediliş biçimindeki acele ve konunun enine boyuna incelenmemesi de yazıda şöyle yer almaktadır: "Heyet-i vekilenin istifası üzerine vatan büyük bir tehlikeye maruz kalmış gibi, alelacele fevkalade tedbirlere müracaat edildi. Devletin esası ve şekli meselesinin itidali demle tayini ile, uzun uzun tetkike muhtaç bulunduğunu herkes takdir ediyordu. Bu defaki heyet-i vekile buhranı vesilesiyle bunun karıştırılmaması daha muvafık idi. Fakat arzu edilen tadilatı gürültüye getirip, telaş arasında geçiştirmek için, meğer böyle bir fırsata intizar ediliyormuş. Mebuslar arasında buhranın önüne başka türlü geçilemeyeceği zehabı uyandırıldı. Yegane çare olarak meclisin icra selahiyetlerinden ferâgat etmesi talep olundu. Meclis de bilâ itiraz bu ferâgata razı oldu."

Milletvekillerinin bu konuda bilinçli ve kararlı davranmadıklarını öne sürdükten sonra, Meclis'in icra üzerindeki yetkilerini yeniden düzenleme ve geri alma konusunda fırsatın geçmediğine şöyle değinilmektedir:

"Bundan sonra yapılacak tadilat, meclisin küçük mikyasta olsun, icra selahiyetlerini muhafaza kaydında olup olmadığını gösterecektir. Millet Meclisi kendisini toplar da, şahsi ve geçici tesirlere kapılmaz soğukkanla meseleyi tetkik ederse vaziyeti gereği gibi islah edebilir. Meclis ile cumhuriyet riyaseti makamının münasebetlerini tesbit eden öyle bazı müdebirane ve durendişane mevad, teşkilatı esasiyeye ithaf olunabilir ki milletvekillerinin hukuk ve selahiyetlerine her türlü tecavüz ihtimali evvelceden bertaraf edilmiş olur. Mesela en mühim ihtilaf ihtimalini nazarı dikkate alalım: Reisicumhur tarafından gösterilecek başvekillerin siyasetini millet meclisi mükerreren tasvip etmeyecek olursa bu ukde nasıl çözülecek? Kanaatımızca bilfiil icra kudretinin de meclise ait olduğunu teyid için, bu takdirde Reisicumhurun istifa etmesini amir bir madde anayasaya ilave olunabilir. Bu tedbir hakimiyet-i milliye için kurtarıcı bir tesire haiz olacaktır."

Bilindiği gibi Dr. Şefik Hüsnü'nün vermiş olduğu bu örnek, 1924 Anayasası'nın gerek komisyonda, gerek Meclis Genel Kurulu'nda tartışılan en önemli konularından birini oluşturmuş olan 25. maddesinde Cumhurbaşkanına verilen Meclis'i feshetmek yetkisi büyük gürültüler koparmıştı. Yazıda kabine için gü-

venoyunun söz konusu olmadığı hallerde vekillerden biri için de güvenoyuna başvurulması dolaylı bir biçimde savunulmaktadır.

Yazı şu açık soruyla bitmektedir: "Biz hakimiyeti milliyenin istikrar ve selametini tevhid-i kuvva'da görüyoruz. Anayasanın değiştirilmesi görüşülürken 'Tefrik-i kuvva' (kuvvetler ayrılığı) lehine ortaya konan dengenin bir çok noktalarda, meclisin icra selahiyetlerinin teyid ve takviye etmek suretiyle düzeltilmesi şayanı arzudur. Bizi düş kırıklığına uğratan milletvekillerimiz üyesi bulundukları meclisin hakimiyetini kıskançlıkla korumak niyetinde midirler? Bunda başarılı olmak için gereken azmi ve kararlılığı kendilerinde hissediyorlar mı? İnkılabın alacağı istikamet bu sorulara verilecek cevaplara bağlıdır."

Dr. Şefik Hüsnü'nün 17 Kasım 1923'te "Vazife" dergisinde yayımlanan "İnhilal (Çöküntü) emareleri (belirtileri)" başlıklı yazısında ikinci Meclis'te oluşan iktidarın, bir aylık Cumhuriyet hükümetinin bir dizi yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamaları karşısında kalması, umutların suya düşmesi, yönetime olan güvenin sarsılmasına değinerek erken çöküntünün nedenleri üzerinde durulmaktadır. Dr. Şefik Hüsnü soruna şöyle girmektedir:

"Bugün pek hazin bir manzara karşısında bulunuyoruz. Türk milletini muhakkak bir ölümden ve ölümden de beter olan ecnebi tahakküm ve esaretinden kurtaran milli birlik temelinden bozulmak üzeredir. Bütün tehlikeler zahiren bertaraf edilince, mücadele esnasında yolsuzluklara, tedbirsizliklere karşı göz yumanların itiraz ve tenkid sesleri yükselmeye başladı. İktidar makamını işgal edenlere düşen, milli endişelerden kaynaklanan bu muhalefeti hüsn-ü telakki (iyi niyetle karşılamak) etmekti. Mateessüf kendilerinden tamamıyle emin olmayan zimamdarlar bundan kuşkulandılar. Halkçılıklarında samimi olmadıklarını ifşa edercesine tahammülsüzlük ve sabırsızlık alametleri gösterdiler. Milli ruhtan doğan bir doğal eğiliminin vahim anlarda yarattığı birliği zorla, icbar ile yaratmaya kalktılar. Bu maksatla Halk Fırkası fikri ortaya atıldı. Vatanı koruma için Müdafa-i Hukuk Cemiyeti vardı; onun vazifesi hitam buldu. Şimdi müsbet yaratma faaliyetleri için Halk Fırkası teşekkül etti. Bütün millet onun etrafında toplanmalıdır deniliyordu.

... Mustafa Kemal Paşa'nın millet nezdinde haiz olduğu itibar ve teveccüh sayesinde geçen seçimlerde herkes kapalı gözle reyini resmi namzetlere verdi. Bunun üzerine bir çokları, Halk Fırkası etrafında milli birlik düşüncesinin gerçekleştiğini zannet-

tiler. Fakat bu başarı halkın serbest iradesinin eseri olmaktan çok uzaktı. Onun nedenleri kısmen korku, kısmen de bazı muhterem zevatın şahsi tesiri idi... Ne var ki fena kurulmuş ve fena idare edilmiş olan üç aylık bir denemeye dayanamadı. İş görmek söz konusu olunca, çevirici güçten mahrum bir makine gibi durdu. Bu hal geçen Ekim (29 Ekim) inkılabını hazmedemeyenleri son derece sevindiriyor. İttihatçılar inhilal (çöküntü) vukuunda iktidar makamına kendilerini yegane namzet addediyorlar. Ve kolaylıkla bizi onbeş sene evveline irca edeceklerine zahip oluyorlar (zannediyorlar). Gördüğümüze, işittiğimize nazaran bütün muhalefet cereyanları bir noktada temerküz ediyor: Hükümdarcılık. Mateessüf kaynayan kazanan altındaki ateşte biz 'şahane' bir parıltı buluyoruz. Bu cereyanların galebesi, milletin inkılap sayesinde kazandıklarını kaybetmesiyle eşdeğer olacaktır."

Bu satırlarda durumun bir tesbitini yapan yazarımız, çözüm olarak da şu öneriyi getirmekte ve savunmaktadır:

"Bugün Halk Fırkası'nda bir yığın ürünü bozacak hale gelen muzır ve faidesiz otlar gecikmeden ayıklanarak; geniş halk yığınlarının yaşamsal gereksinimlerini karşılamayı hedefleyen yeni esaslar üzerine elde edilmiş olanı büyük bir cesaretle korumaya azmetmiş ve icabında daha ileriye gitmekten korkmayacak üyelerden oluşan bir devrim partisi yaratılabilmelidir. Artık hayalâttan vazgeçmek zamanı gelmiştir. Sınıf farkı gözetmeksizin, seyyanen, bütün millete dayanan bir teşkilat olamaz. Oluşturulacak devrim partisi bir sınıf partisi, devrimin nimetlerini korumada çıkarı olan yoksul ve orta halliler sınıfının partisi olursa payidar olur. Bugünkü toplumsal yapı içersinde sağlıksız olan genel dayanışma kuramına uyulduğu sürece bir iş görme imkanı olmayacaktır. Geçirmekte olduğumuz acı deneylerin devamına meydan vermeden iş başında olanlar gözlerini açmalıdır."

Dr. Şefik Hüsnü'nün bu yazısı, cumhuriyetin demokrasi açısından içine düştüğü darboğazı ve bu darboğazı aşmanın koşullarını günün şartları çerçevesinde ortaya koymaktadır. Önce tek partili yaşam, sonra da sola, sınıf partisine kapalı sözde demokratik yaşam temelde 1923-24 günlerinin ürününü taşımaktadır. Gerek Terakkiperver Cuhuriyet Fırkası gerekse sol akımlar, söylemleriyle sadece demokratik bir yaşamı savunmuşlardır. TKP sözcülerinin ileri sürdükleri muhalefet sultanlığı geri getirecek savı yanlıştır. TCF'nin önde gelen liderleri; Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar, Adnan Adıvar, Recep Bey ve diğerleri cumhuriyetin kuruluş kavgasına çekincesiz katılan kişilerdir.

VI

"Takrir-i Sükûn"dan Yapay Muhalefete (1923-1931)

1) Şeyh Sait Ayaklanması ve "Takrir-i Sükûn" Yasası

Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki çeşitli etnik grupların ulusalçı hareketleri 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yükselmeye başlamıştır. Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Arap ulusal hareketlerinin yanı sıra Kürt ulusal hareketini de II. Mahmut dönemine kadar geriye götürmek mümkündür. 19. yüzyılda dört büyük Kürt ayaklanmasını görmekteyiz. Bunlardan birincisi, vergilendirme olayları nedeniyle çıkan Revanduz ayaklanmasıdır. Diğerleri ise, tarih sırasıyla Bedirhan Bey ayaklanması, Yezdan İzzettin Şer ayaklanması ve Şeyh Beydullah ayaklanmasıdır. Tarihçiler Kürt ulusal hareketini Bedirhan Bey ve Şeyh Beydullah ayaklanmalarına dayandırmaktadırlar. Abdülhamit döneminde sürekli sorun çıkaran Kürt aşiretlerini merkezi yönetimle özdeşleştirmek için bu aşiretlere bağlı köylülerden "Hamidiye Alayları" oluşturulmuştur. Bu alaylar çeşitli zamanlarda kullanılmış, Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte aşiret alayları haline dönüştürülmüştür. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Kürtlerin değişik örgütler kurarak özgürlük mücadelesine başladıklarını görmekteyiz. Bu örgütlerin başlıcaları: Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti, Hevi, Roji Kürt, Hatabek Kürt Dernekleri'dir. Birinci Dünya

Savaşı sırasında bir önce değindiğimiz aşiret alayları, özellikle Güney Doğu'da ve doğuda Ermeni-Rus saldırılarına karşı kullanılmıştır.

Savaşın bitmesiyle birlikte "Kürdistan Teali Cemiyeti" kurulmuş ve bu dernek bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüştür. Sevr antlaşması sırasında müttefiklere Kürdistan'la ilgili ayrıntılı raporlar vermiştir. Ankara Hükümeti'nin oluşmasından sonra Kürtler Ankara Hükümeti'yle pazarlık edebilmek amacına yönelik bir nota verdiler, sonra da Koçgiri'de örgütlenmeye gittiler. 1920 yılı sonunda Koçgiri de bir isyanın odak noktası oluştu. Daha sonra bu isyan, Nurettin Paşa kumandasındaki milli güçler tarafından sert bir şekilde bastırıldı. Nurettin Paşa'nın sert tutumu TBMM'de büyük tartışmalara neden oldu. Kendisi de o görevden alındı.

Cumhuriyet döneminde Kürt başkaldırılarının başlıcaları şöyle sıralanabilir: Nasturi İsyanı, Şeyh Sait İsyanı, Raçkotan ve Raman'daki eylemler, Sason ayaklanması, Koybun Cemiyeti'nin öncülük ettiği Doğu isyanı, Koç Uşağı ayaklanması, Netki ayaklanması, Asi Resul ayaklanması, Tendürük ve Savur'daki eylemler, Zeylan isyanı, Oramor ayaklanması, Dersim İsyanı ve PKK hareketi. Bunlar arasında Türkiye'nin demokratik gelişimini yakından etkileyen üç kalkışmadan özellikle söz etmeliyiz. Şeyh Sait İsyanı, Dersim İsyanı ve PKK hareketi. Şeyh Sait İsyanı, tam anlamıya bir baskı rejimini öneren "Takrir-i Sükûn" yasasını, Dersim İsyanı "Tunceli" yasasını, PKK eylemleri de "Terörle Mücalese Yasası"nı gündeme getirmiştir. Bu üç yasa da dönemlerinde demokratikleşme çabalarının önüne engel olarak çıkmıştır.

Şeyh Sait İsyanı'nın iki yönü vardır. Birinci yönünü askeri harekât oluşturur, ikinci yönü ise "Takrir-i Sükûn" ve sonuçlarını meydana getirir. Bizi yakından ilgilendiren, olayın demokratik yaşamla ilintili ikinci yönüdür. Bu nedenle, Şeyh Sait ayaklanmasının askeri gelişimine aşamalar halinde kısaca değineceğiz:

— Kürtler arasında 1923'ten itibaren örgütlenmeler görülmeye başlandı. Özellikle Hamidiye alaylarından gelen subaylar ve etkili aşiret reisleri, şeyhler bu örgütün çekirdeğini oluşturmaktaydılar. Örgütlenmenin başı Cibran aşiretinden Albay Halit Bey ile Bitlis emirlerinin soyundan gelen Yusuf Ziya Bey'di.

— Gizli örgüt ilk kongresini 1924'te topladı. Azadi adını alan gizli örgüt bu, kongrede Kürt bölgesinde topyekûn bir ayaklanma kararı aldı.

— Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması Azadi'nin din ağırlıklı bir propaganda izlemesine neden oldu. Bu arada başta İngiltere olmak üzere yabancı ülkelerle ilişki kurmak ve destek arama girişimleri somut bir sonuç vermedi.

— Nasturi ayaklanması, birçok önderin Irak'a kaçması ile Azadi'nin meydana çıkması sonucunda, Yusuf Ziya ve Halit Beyler başta olmak üzere birçok Kürt lideri tutuklandı. Bu tutuklamalar neticesinde, liderler arasında bulunan Şeyh Sait yalnız kalmıştı.

— Şeyh Sait 1924 kışı başında yerleşik bulunduğu Hınıs'tan ayrılarak maiyetindekilerle birlikte Çapakçur, Palu, Lice ve Hani dolaylarında dolaştı. Bazı iddialara göre 1925 yılı başında Şeyh Sait Azadi'nin ikinci kongresini topladı ve bu kongrede bir savaş konseyi oluşturuldu.

— Şeyh Sait ve emrindekiler Piran'dayken (bugünkü Dicle ilçesi) emrindekilerden birini jandarma tutuklamak isteyince ilk çatışma çıkmıştır. Böylece ayaklanma planlanandan önce başlamıştır.

— 10 Şubatta bir posta arabasına el konuldu, 4 Şubatta Darhini ele geçirilerek ayaklanmanın başkenti ilan edilmiştir. Eldeki bilgilere göre bu aşamada isyancıların sayısı bin dolaylarındaydı.

— Şeyh Sait'in isyan bayrağını açtığını duyan diğer (aşiretler de ayaklanmaya katıldılar. Murat nehri çevresinde bir cephe oluşturuldu. Çapukçur, Maden, Siverek, Ergani gibi birçok kasaba asilerin eline geçti. Asiler, hapiste bulunan Azadi önderlerini kurtarmak için Bitlis'e doğru yürüyüşe geçince, bu kentteki yetkililer Cibranlı Halil ile Yusuf Ziya Beyleri hücrelerinde öldürdüler.

— Asiler daha sonra Varto ve Elazığ'ı ele geçirdiler. Elazığ'da işgalden sonra yapılan büyük yağmalama, kent eşrafının milis gücü örgütleyerek asileri Elazığ dışına sürmesi sonucunu vermiştir. Bu noktadan sonra Diyarbakır kuşatıldı. Bütün bunlar olurken hükümet, Fransızların izin vermesi sonucu, büyük bir askeri gücü Halep-Nusaybin hattıyla Mardin'e sevk etti. Bu takviye gücün gelmesiyle ayaklanma yöresinde denge Hükümet lehine değişti. Bunun sonucunda ayaklananlar önce Diyarbakır kuşatmasını kaldırdılar. 14 Nisanda Şeyh Sait ve arkadaşları yakalandı. Bazı küçük yörelerde çete savaşların sürmesine karşın Şeyh Sait ayaklanmasının askeri boyutu böylece sona erdi.

Olayın siyasi yönü (bir önce değindiğimiz ikinci yönü) demokrasinin gelişimi açısından çok önemli. İsyanın genişlemesi üzerine Fethi Bey hükümeti, Anayasa'nın 86. maddesi uyarınca sıkıyönetim ilan etti ve 23 Şubat 1925'te onaylaması için TBMM'ye başvurdu. Hükümet tezkeresinde şöyle denilmekteydi: "Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari, Erzurum illeriyle, Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir." Hükümet aynı gün ikinci bir tezkereyle Malatya'nın da sıkıyönetim bölgesine dahil edilmesini istedi.

Hükümet adına söz alan Başbakan Fethi Bey, isyanla ilgili bilgi verdikten sonra şu noktalar üzerinde durmuştur.

"... Dış sorunların çözülmek üzere olduğu şu sıralarda, içerde çıkan bu ayaklanmaların kaynak ve sebeplerini aradığımız zaman, birçok şeyler akla gelebilir. Fakat, isyancılar ve tertipçiler, halka bu etkenleri açıklamamışlardır. Halka söylenenler, şimdi söyleyeceğim gibi uydurmalardan ibarettir. Din yok edilmek isteniyormuş. Tanrı da, dinin yeniden canlandırılması için Şeyh Sait'i görevlendirmiş. Halka söylenen budur... Gerek 31 Mart olayının, gerekse Arnavutluk ayaklanmasının Türk milletine, Türk vatanına getirdiği kötülüklerden Türkiye Cumhuriyetini korumak için hükümetimiz bütün tedbirleri almakta kararlıdır."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası genel başkanı Kazım Karabekir Paşa da şunları söyleyerek hükümetin teklifine destek vermiştir: "Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lanete layıktırlar. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki, bu vatanın tek bir vücut halindeki evlatları her zaman, her fedakarlığa hazırdırlar. Hükümetimizin kanunlara uygun olan kararlarına varlığımızla yardımcıyız."

Sıkıyönetim oybirliğiyle kabul edildikten sonra "Hiyanet-i Vataniye" yasasına eklenmek üzere verilen bir önerinin ivedilikle görüşülmesine geçildi. Önerinin gerekçesinde şu nokta öne çıkarılıyordu: "İnsanlığı mutlu etmek için konulan ve yayılan kutsal dinler; tarihin akışında aşırı, haksız kötü isteklerin karşılanmasına araç edilmek gibi amaçlarla tam tersine bir akıbete düşü-

rüldüler. Denilebilir ki; insanlık en dayanılmaz, en kanlı yaşantı dönemlerini talihin acı bir sonucu ile din ve dinin kutsal kavramları için yapılan çatışmaların arasında yazdı. Tarihin, elleri satırlı, katil ve zorba taç sahipleri, maceraperestleri, türedileri kötülüklerine, zorbalıklarına dinleri dayanak gösterecek kadar Tanrı buyruklarından yararlanmak yollarını buldular. Söylenmesi çok üzücüdür ki; insanlığa mutluluk ve yükselme kılavuzu olarak Tanrı katından indirilmiş olan kutsal dinler, kötülükler altındaki insanların kutsal haklarını kesin bir kararlılıkla meydana çıkarma aracı olan devrimlerin amansız düşmanı olan kötüler, dinde gericilik için kullanıldı. Siyasete alet edilmiş olan dinlerin insanlık yaşantısındaki etkisi bundan başka bir sonuç vermemiştir." Söz konusu yasanın birinci maddesi hazırlanan değişiklikle şu şekli almıştı:

"Dini ve dinin kutsal kavramlarını siyasi amaçlara esas veya alet etmek için dernekler kurulması yasaktır. Bu tür dernekleri kuranlar veya bu derneklere girenler vatan haini sayılırlar. Dini ya da dinin kutsal kuramlarını alet ederek devletin şeklini değiştirmek ve başkalaştırmak ya da devletin güvenliğini bozmak; her ne olursa olsun halk arasında bozgunculuk ve ayrımcılık sokmak için gerek tek başına ve gerekse toplu olarak sözle ya da yazıyla, eylemli olarak, nutuk söyleyerek veya yayın yaparak harekette bulunanlar vatan haini sayılırlar." Bu değişiklik de genelkurulda oybirliğiyle kabul edildi. Böylce Fethi Bey kabinesi, politikası ve aldığı önlemlerle bir anlamda güvenoyu almış sayılabilirdi. Bu arada yurdun değişik yörelerinden Mustafa Kemal Paşa'ya ve hükümete dayanışma, bağlılık telgrafları çekiliyordu. Gazi bunlara Anadolu Ajansı aracılığıyla verdiği yanıtta şöyle demekteydi: "Halkın her yandan yükselen ateşli lanet ve nefret duyguları karşısında irticaın tamamiyle eriyeceğine güvenim tamdır."

CHF'nın şahinleri alınan bu karardan memnun olmamışlardı. Şeyh Sait ayaklanması onlar için bulunmaz bir fırsattı. Bu sırada Heybeliada'da istirahat eden İsmet Paşa aniden Ankara'ya döndü. Fırka'ya yakın gazeteler bu dönüşü iri puntolarla birinci sayfadan verdiler. Gazi'nin sofrasında ya da Çankaya'daki bir toplantıda yaverlerden biri Mustafa Kemal'e bir telgraf verince, o okuyup Fethi Bey'e uzatıyor, Başvekil şöyle bir okuyor, Gazi'ye iade ediyor, Gazi telgrafı bu kez İsmet Paşa'ya uzatıyor. O telgrafı okuyunca yaveri çağırarak tamamlayıcı bilgi alıyor, bazı emir-

ler veriyor. Mustafa Kemal Paşa orada bulunan bazılarına işte aralarındaki fark budur gibi bir yorum yapıyor. Bu anı ne oranda doğrudur bilinmez, ama şahinlerin İnönü'ye nasıl güvendiklerini ortaya koymaktadır.

Fethi Bey TBMM'den onay aldıktan üç dört gün sonra toplanan CHF grubunda kabine güneydoğu politikasından ötürü şahinlerin ağır eleştiri ve suçlamalarına hedef oluyor. Muhalefete yumuşak davranıldığı ileri sürülünce, Fethi Bey "Gereksiz şiddetlerle ben elimi kana bulamam" diye yanıt verdi. Yapılan oylama sonunda CHF grubu altmışa karşı doksan dört oyla kabineye güvensizliğini bildirdi. Ertesi günü Fethi Bey Meclis Genel Kurulu'nda istifasını şöyle açıkladı: "Bağlı bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dünkü toplantısında Bakanlar Kurulunun iç politikası hakkında cereyan eden tartışma sonucunda, Hükümet azınlıkta kalmış olduğundan istifamızı Cumhurbaşkanına verdim, kabul ettiler." Bu kısa konuşmadan sonra Rauf Bey: "Bu hükümet 3-4 gün önce Genç ayaklanması için açıklamada bulunmuş, Meclisten onay almıştı. Şimdi ise aynı olay nedeniyle istifa etmesi dikkat çekicidir. Durum açıklansın" diye bir çıkış yaptıysa da dikkate alınmadı. (Fethi Bey daha sonra milletvekilliğinden ayrılıp Paris Büyükelçiliği görevini kabul edecektir.)

İsmet Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Fethi Bey hükümetinin programını aynen kabul ederek şu noktayı öne çıkardı:

"İç politikada herşeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgundan korunması, genel huzur ve istikrarın sürdürülmesi ve herhalde devletin gücünün pekiştirilip kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz."

TCF adına konuşan Ali Fuat Paşa ise endişelerini şöyle dile getirdi: "Başkaldırma hareketleri, gerici hareketler bastırılsın; başkaldıranlar ve gericiler uslandırılıp yola getirilsin. Ancak milletin tabii haklarını ve özgürlüklerini sınırlayıp baskı altına alacak tedbirlere de idare cihazında yer verilmesin." Hükümet değişikliğinin nedenini soran muhalefete, İsmet Paşa şu kısa yanıtı vermiştir: "Biz hem olayları hızla bastıracağız hem de benzeri olayların tekrarlanmasını önleyecek etkili tedbirler alacağız." Yeni Hükümet yüz elli dört olumlu, yirmi üç ret ve iki çekimser oyla güvenoyu aldı. İsmet Paşa kısa bir teşekkür konuşması yaparak sözlerini şöyle tamamladı: "Yüksek Meclis güvenebilir ki,

ülkenin esenliği için çizdiği yolda ve şimdi kabullendiği iç politikada memleketimiz için yalnız esenlik ve kurtuluş sonucuna varacağız, bunu kesinlikle başaracağız. Yüksek Meclisten durum gereği, hemen bu gece görüşülmesini istediğim bir karar vardır."

Bunun üzerine Meclis Başkanı, "İsmet Paşa'nın sözünü ettiği kanun tasarısı şimdi geldi, Adalet Komisyonu'na veriyoruz" diyerek oturuma on dakika ara verdi. İkinci birleşim açıldığında komisyondan gelen yasa tasarısını okuttu. Çok kısa olan yasa tasarısı sonraları "Takrir-i Sükûn" diye anılan yasaydı. Bu yasanın demokratikleşme sürecimizi etkileyen temel maddesi şöyleydi:

"Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun, sükûnunun, güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet; cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir."

Yasa tasarısı Meclis üzerine bir bomba gibi düşmüştü. Muhalefet tedirgindi. Yaptıkları konuşmalarla demokrasi açısından çok haklı noktalara parmak bastılar. Bu konuşmaların önemli bölümlerini aynen alıyoruz:

Feridun Fikri Bey (Dersim)– "... Memleketin sosyal düzeni kavramından daha belirsiz, sınırı çizilmemiş ne vardır? Müstebit hükümetler sosyal düzen prensibi arkasından yürütme alanında daima kendi isteklerini ileri sürmüşlerdir. Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır... Dünyada huzur ve sükun deyimi kadar sınırı geniş bir kavram yoktur. Bu deyime neler girmez ki. Dünyadaki keyfi idareye dayanan bütün hükümetler, tüm yanlış işlerini bu kapıdan içeriye sokmuşlardır. Bir de güvenlik kelimesi var. Bu sözcüğü hükümetin eline vererek insanların çabalarını kuruluş, kışkırtıcılık, bozgunculuk, yayım diye sınırlamak doğru değildir. Öyle bir sınır ki insanların zihinlerinden geçenleri bile bunun kapsamı içine almak mümkündür... Ayaklanmayı tezelden ve acımasızca bastırmakta hepimiz oybirliği içindeyiz. Şimdi sıkıyönetimi bile hafif bırakacak bir şekilde bir kuşku yasası getiriliyor. Tümünün reddini teklif ederim."

Kazım Karabekir Paşa– "Önce de söylediğim gibi ayaklanmanın olduğu yerlerde hükümetimizin kanuna dayanarak yapacağı her işe taraftarım. Fakat milletin doğal haklarını baskı altına alacak işlerden yana değiliz. Önümüzdeki kanun kabul edilirse halk hakimiyeti kısılmış olacaktır. Milletvekillerinin sesleri bile artık bu kubbe altından dışarıya çıkamayacaktır. Bu kanunu ka-

bul etmek, cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklâl Mahkemeleri, adından da anlaşılacağı gibi İstiklal savaşı sırasında yapılmış ve yapılması gereken bir mahkemeydi. İsmet Paşa, İstiklâl mahkemelerini ıslahat aleti sayıyorlarsa pek çok yanılıyorlar."

Rauf Bey (Orbay)– "... Genç ayaklanması oldu diye cumhuriyetin ve ulusal egemenliğin temeli olan anayasa bozulamaz. Kuşkumuz kişisel değil, vatan ve millet içindir. Kurtuluş savaşının en çetin olayları karşısında bile Millet Meclisi herhangi bir kanunu ihlal etmemiş, Anayasaya aykırı davranmamıştır."

Halis Turgut Bey– "... Bir yangın söndürülürken Türk milletinin tabii hakları sınırlandırılmamalıdır."

Muhalefetin öne sürdüğü eleştirilere Milli Savunma Bakanı Recep Bey (Peker), Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey ile Başbakan İsmet Paşa yanıt verdi. Recep Bey şu konuya ağırlık verdi: "Bir kaç gün önce gazetelerde yazıldı, bugün de kürsüden söylendi ki, Halk Fırkası halktan şüphe ediyormuş. Bu ithamı şiddetle reddederim. Devlet idaresinde kitap nazariyeleri ile teknik yaşantının belirlediği uzlaşma çizgisi üzerinde yürümek durumundayız... Bir devletin temellerini atarken, milletin hayatını güven altına alacak kararlar alırken; kanunlar teklif edip onları görüşürken hiçbir vakit bu nazariye ve kavramları, bu kutsal amaçlar için tahrip aracı olarak kullanamazsınız. Gerçek, nazariyeler içinde boğulmamalıdır."

Adalet Bakanı ise şunları belirtti: "Anayasada sayılan özgürlükler sınırsız değildir. Bazen özgürlüğü vardır, fakat bazen kanunu da vardır, özgürlük kanunla sınırlıdır. Siyasi dernekler vardır (yani partiler), bunların da kanunları vardır. Bu kanunun memleket için bir şeref olmadığını söylediler. Fakat memleketi anarşi içinde bırakmak da ne TBMM, ne de onun hükümetine şeref değildir."

Konuşmalar sonunda "Takrir-i Sükûn" yasası yirmi iki ret oyuna karşı yüz yirmi iki kabul oyuyla kanunlaştı (Kanun no: 578).

"Takrir-i Sükûn" yasasının kabulünden sonra iki İstiklal Mahkemesinin teşkiline ilişkin hükümet tezkeresi okundu. Mahkemelerin biri doğudaki harekât sahasında görev yapacak ve vereceği idam kararları Meclis onayından geçmeyecekti. İkinci Mahkeme Ankara'da kurulacak ve faaliyet alanı harekât sahası dışındaki bölgeleri kapsayacaktı. Muhalefetin verdiği 23 ret oyuna karşın, büyük bir çoğunlukla bu tezkereler de kabul edildi.

Kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri milletvekillerinden meydana geliyordu.

Doğu İstiklâl Mahkemesi: Başkan Mazhar Müfit (Kansu), Savcı Süreyya (Özgeevren), Üyeler: Ali Saip (Ursavaş), Avni Bey (Bozok milletvekili), Müfit Bey (Kırşehir milletvekili).

Ankara İstiklâl Mahkemesi: Başkan Ali Bey (Çetinkaya), Savcı Necip Ali (Küçüka), Üyelikler: Kılıç Ali Bey (Zırh), Dr. Reşit Galip.

Böylece "Takrir-i Sükûn" yasasının getirdiği baskı düzenine geçilmiş olunuyordu.

2) Basın ve Muhalefetin Sindirilmesi

İktidarda bulunan CHF ve onun genel başkan vekili İsmet Paşa'nın şiddet yanlısı bir politika izleyecekleri Meclis'teki ve basındaki konuşmalardan belli oluyordu. Onlar, muhalefetin ve İstanbul'daki muhalif basının cumhuriyete karşı bir tertip içerisinde olduğuna inanıyorlardı. "Takrir-i Sükûn" yasasını da bu amaçla kullanmayı planlamaktaydılar. Nitekim ilk aşamada "Takrir-i Sükûn" yasasına dayanarak "Tevhid-i Efkâr", "Son Telgraf", "İstiklâl", "Sebilürreşat", "Aydınlık", "Orak-Çekiç", "Presse du Soir", "Sadayıhak" (İzmir'de yayımlanıyor), "Sayha" (Adana'da yayımlanıyor), "İstikbâl" (Trabzon'da yayımlanıyor) ve "Kahkaha" gazete ve dergilerini kapattı. Bu, daha birinci adımdı.

Ülkedeki siyasi hava çok gerginleşmişti. TBMM'de Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, gazete ve dergilerin kapatılma nedenlerini sorarak şunları söyledi: "Yolsuzluklar ve kötülükler de yazılmayacak mı? Hükümetin kendine karşı gördüğü hoşuna gitmeyen gazeteleri kapattığı anlaşılıyor. Bu sanının doğmaması için her gazetenin niçin kapatıldığının açıklanması gerekir. Yoksa, hükümet, verilen yetkilerle özgürlükleri mi kaldıracaktır? Hükümetten rica ederim, bu yetkileri irticaa ve ayaklanmaya karşı, iç ve dış güvenlik için uygulansın. Herkesi susturma yoluna gitmesin." İçişleri Bakanı Cemil Bey, bu gazeteler huzur ve asayişi bozucu yayınlarından ötürü kapatıldılar dedikten sonra özellikle şunları söylemiştir: "Aydınlık ve Orak-Çekiç gibiler sosyal düzeni bozan ve idare şeklimize aykırı düşen yayım yapıyorlardı. Ötekiler de dini siyasete alet eden yazılar yayımladılar."

Güneydoğu'daki isyanın bastırılmasından, düzene yönelik tehdidin giderilmesinden sonra da şiddet politikası sürdürüldü.

Hükümeti tutan gazeteler özellikle "Hakimiyet-i Milliye" ve "Cumhuriyet" sürekli bir şekilde şiddet politikasını ateşliyor ve muhalefete saldırıyorlardı. Başbakan İsmet Paşa da Samsun'da çok sert bir konuşma yaparak şunları vurguladı: "Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına karşı gelenler hemen cezalandırılırlar ve Millet Meclisi'nin kanunlarından yakalarını kurtaramazlar. Hükümet geçmişteki suçları izleyecek ve sahiplerini cezalandıracaktır."

Artık muhalefet partisinin kapatılmasına adım adım yaklaşılıyordu. TCF yetkilileri de durumun farkındaydılar, parti olarak, anayasaya ve cumhuriyete karşı hiçbir hareketin içinde bulunmadıklarını gazetelere verdikleri demeçlerle yineliyorlardı. Fakat sular bir kere bulanmıştı. Sonuçta Ankara İstiklâl Mahkemesi şöyle bir karar verdi: "İrtica niteliğinde yapılan kışkırtmalar ve propagandaların dini ve dinin kutsal kavramlarını politik isteklerine araç yaptığının ispatlanmış olması nedeniyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın durum ve çalışma türü üzerinde Hükümetin dikkatinin çekilmesi için savcılığa bilgi verilmesine..."

Savcılık bu suç duyurusunu hemen hükümete ulaştırdı. Doğu İstiklal Mahkemesi de yöredeki TCF örgütlerinin kapatılmasına karar vermişti. Bunlar hükümete istediği fırsatı veren olaylardı. Nitekim Bakanlar Kurulu, 3 Haziran 1925 tarihli toplantısında "Vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması" gerekçesiyle, "Takrir-i Sükûn" yasası uyarınca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın merkez ve örgütlerini kapattı. Karar o gece yayımlandı (4 Haziran 1925)

Muhalefet Partisi'nin kapatılmasından sonra sıra basının sindirilmesine gelmişti. Basına yönelik ilk dava "Tanin" gazetesi sahip ve başyazarı olan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e karşı açılmıştı. TCF'nin İstanbul şubesinin 12-13 Nisan 1925 gecesi polis tarafından aranmasını "Tanin" baskın olarak yayımladı. İstiklal Mahkemesi gazeteyi aratarak, yazıişleri müdürleri Baha ve Kadri Beylerle, sorumlu müdür Muammer Bey'i tutuklayarak Ankara'ya gönderdi. "Tanin" gazetesi kapatıldı, Hüseyin Cahit Bey 19 Nisan'da yargılanmak için tutuklu olarak Ankara'ya gönderildi.

Hüseyin Cahit Bey'in yargılanması sürerken, "Resimli Hafta" dergisinin 13 Nisan'da yayımlanan sayısında yer alan "İdama mahkûm olan insanlar bile bile ölüme nasıl giderler" başlıklı yazıdan ötürü, dergi sahibi ve sorumlu müdürü Zekeriya (Sertel) ile yazı sahibi Cevat Şakir de (Halikarnas Balıkçısı) yargılanmaya

başlandı. Zekeriya Bey ve Cevat Şakir üçer yıl kalebentliğe mahkûm edildiler. Cezalarını çekmeleri için Zekeriya Bey Sinop'a, Cevat Şakir de Bodrum'a gönderildiler. Hüseyin Cahit Bey Basın Yasası'nın 17. maddesine göre müebbet sürgün cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklardan ikisi ise ikişer yıl hapse mahkûm edildiler. Hüseyin Cahit Bey cezasını çekmek üzere Çorum'a gönderildi.

Basın'ı sindirme hareketinin en büyük aşaması 7 Haziran 1925 tarihinde Doğu İstiklâl Mahkemesi'nin "İsyanı kışkırttıkları" nedeniyle bazı gazetecilerin tutuklanması istemiyle başladı. Mahkemenin aldığı bu ara kararda Eşref Edip, Velit (Ebuzziya), Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfü (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem, İlhami Safa, Gündüz Nadir'in tutuklanması isteniyordu. Daha sonra bu gazetecilere Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) eklendi. Bunların gazeteleri (bir bölümü zaten kapatılmıştı) kapatıldı. Gazeteciler yargılanmak için Elazığ'a gönderildi.

Dava süresince sürekli olarak gazetelerde yayımlanan makale ve haberler üzerinde duruldu. Anılardan çıkarımlarımıza göre, davanın ne yönde gelişebileceği konusunda kestirim yapılamıyordu. Gazeteciler Gazi Paşa'ya aldıkları duyumlara dayanarak affedilmelerini niyaz eden telgraflar çektiler. Sonuçta Abdülkadir Kemali'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesine, diğerlerinin (adem-i mesuliyetlerine) karar verildi. Fakat gazeteler kapalı kaldı. İstiklâl Mahkemeleri'nin yanlı davranışına bir kanıt olmak üzere Doğu İstiklâl Mahkemesi savcı vekili Bozok Milletvekili Avni (Doğan) Bey'in İçişleri Bakanı Cemil (Uykadın) Beye yazdığı bir şifreli mektubun önemli bölümlerini aktarıyoruz:

"1. Gazetecilerin memlekete ika ettikleri zararı en çok idrak edenlerden birisiyim. Ahmet Emin ve rüfekasını (arkadaşlarını) buraya celp ve tevkif ettirirken bu hususta hiçbir tereddüt hissetmedim.

2. Gazi Paşa Hazretlerinin gazetecilerin kurtulmaları şayanı arzularıdır tarzındaki şifreli emirleri gelinceye kadar muhakemenin tarz-ı cereyanı da çok iyiydi. Bu emir geldikten sonra içimizden bir arkadaş gazetecilere, Gazi hazretlerinin ulüvvu cenaplarına mazhar olarak beraat edecekleri ve beraattan sonra Fırka lehine sarf-ı mesai için Ankara'ya gidilerek Reisicumhur hazretleriyle kendilerinin mülakatına delalet olunacağını ihsas etmiştir.

3. Bu ihsastan sonra tekrar eski vaziyete rücu ile mahkumiyetleri cihetine gitmeyi mübeccel Gazi hazretleriyle, İsmet Paşa hazretlerinin şerefi zatileri için tehlikeli görmekteyim.

4. Ruh yüceliğini ve asil eğilimlerini çok iyi tanıdığım zat-ı alilerinden bana yürünecek doğru yolun bildirilmesini saygıyla rica ederim. Emir buyuracakları yolu kayıtsız şartsız kabul ettiğimi şimdiden arzederim."

Savcı vekili Avni Beyin (Doğan) İçişleri Bakanı'na yazdığı bu yazı ilginç bir ibret örneğidir. Bu arada Başbakan İsmet Paşa gazeteciler davasıyla ilgili durumu 9 Kasım 1925'te Meclis kürsüsünde şöyle açıklıyordu: "Kişisel onur saldırılabilinir bir hedef sanılmıştı. Cumhuriyetin polis kuvveti, görev başında övünülecek kahramanlıklar gösterdiği halde alay edilebilir sanılıyordu. Cumhuriyetin silahlı kuvvetlerinin, gerektiğinde gücünü yürütmek iktidarında bulunmadığı sanılmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin milli irade-i temsil etmek hususundaki kesin yetkisini bile şüpheye düşürecek saçma sapan söylentiler çıkmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin görevi, her şeyden önce Cumhuriyetin gücünü gösterme; cumhuriyet idaresine, halk idaresi anarşiyi yasaklamayan, kolaylaştıran bir idaredir şeklinde meydana çıkan kanıları kökünden koparıp atmaktır. Memleketin düzenini, huzurunu ve asayişini korumakta İstiklâl Mahkemelerinin çalışmaları özellikle hayırlı ve verimli etki yapmıştır. TBMM'nin verdiği yetkiyi ancak yerinde ve gerektiğince kullanmak için dikkatli davrandık ve birçok önleyici tedbirler aldık. Bu önleyici tedbirlerden biri Terakkiperver Fırka'yı kapatmak zorunda kalışımızdır."

Şiddet ve baskı bundan sonra da devam etmiştir. Bu baskılar ve sindirme eylemleri üç grupta incelenebilir:

— İzmir Suikasti girişimi nedeniyle muhalefetin ve özellikle ittihatçıların tasfiyesi.

— Devrimlere, özellikle şapka kanununa karşı hareketlerin kaynağı olan islami akımların sindirilmesi.

— Sol hareketin sindirilmesi.

Bu sindirme eylemleri ve kararları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Ocak 1923'te Bursa'da söylediklerini anımsamakta yarar vardır:

"Kan ile yapılan inkılâplar daha muhkem olur, kansız inkılap ebedileştirilemez."

3) İzmir Suikastı ve İttihatçıların Tasfiyesi

Halk Fırkası tarafından potansiyel bir muhalefet odağı olarak görülen İttihatçıların tasfiyesi İzmir Suikastı nedeniyle yeniden gündeme getirilmiştir. Gazi'nin İzmir'i ziyaretinde yapılması planlanan suikast girişimi, tetikçileri kaçıracak motorun kaptanı tarafından ihbar edilince, girişimin sorumluları tutuklanmıştı. Suikast haberi 16 Haziran 1926'da gazetelerde yer aldı. Sanıkları yargılamak için Ankara İstiklâl Mahkemesi görevlendirildi. Mahkeme heyeti İzmir'e geldi. Bilindiği gibi Mahkeme başkanı Kel Ali diye bilinen Afyon milletvekili Ali Çetinkaya'ydı. Üç Aliler divanı diye bilinen mahkeme üyeleri Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Laz Ali (Bıçak), Dr. Raşit Galip'ti. Savcı ise Necip Ali (Küçüka) Bey'di. Mahkeme tam bir terör havası estirerek işe girişti. Olaya sadece suikast girişimi olarak bakılmadı. Mahkeme heyetine göre suikast uzun yıllar süren bir tertibin ve politik ihtirasın sonucuydu. Böylece, İttihatçılar, Birinci TBMM'de görev yapan ikinci grup üyeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın liderleri de dava kapsamına alındı. Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa gibileri de sanık sandalyesine oturtuldu. Bu arada Paşaların tutuklanmasına karşı çıkan İsmet Paşa bile tutuklanmak istendi. Araya Gazi'nin girmesiyle bundan vazgeçildi. Fakat mahkeme heyeti, inanılmaz biçimde saldırgan tavrını duruşmalarda da sürdürdü.

Duruşmalara, mahkeme salonuna dönüştürülen Elhamra Sineması'nda, 26 Haziran 1926 günü başlandı. Mahkeme davayı ikiye ayırdı. Suikast olayına İzmir'de, rejimi yıkmaya yönelik davaya da Ankara'da bakıldı. Davanın her iki aşamasında sanıklara avukat tutma izni verilmedi. Avrupa'da bulunduğu için tutuklanamayan eski başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ile kaçak olan Kara Kemal Bey'in dışındakiler yargılanmışlardır. 11 Temmuz'da savcı iddianamesini okudu. Kararda on iki kişi idamla cezalandırıldı. İdamlar 13-14 Temmuz gecesi infaz edildi. İdam edilenlerden altısı milletvekiliydi. Milletvekili olanlar: Arif (Ayıcı-Eskişehir), Şükrü Bey (İzmit-Eski Maarif Nazırı), Halis Turgut Bey (Sivas), İsmail Canpolat (İstanbul), Abidin Bey (Saruhan), Rüştü Paşa (Erzurum). Diğerleri ise Sarı Edip Efe, Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit Bey, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ve Rasim'dir. İdam kararları 11 Temmuz 1926 günü (yargılamalar başladıktan dört gün sonra) yürürlüğe giren ceza yasa-

sının 57. maddesinin birinci fıkrasına göre verilmişti. Daha önce TBMM'nin toplantısında Ankara İstiklal Mahkemesi'nin idam kararlarının Meclis onayı olmadan infazı da onaylanmıştı (1925 yılında).

Her iki mahkemede, duruşmalar boyunca Başkan Ali (Çetinkaya) Bey sanıklara ters davranmış, hiçbir belgeye dayanmayan afaki sorular sormuş, alay etmiş ve her aşamada düşüncelerini açıklayan bir tavır içerisinde olmuştur. Kendisi de eski bir ittihatçı olan Ali Bey'in bu tavrı çok ilginçtir. Örneğin Ali Bey ile eski maarif nazırı Şükrü Bey arasında geçen aşağıdaki diyalog başkanın tutumu konusunda fikir verebilecektir:

"Başkan Ali Bey– Halk Fırkası'nın programını kabul eden siz değil miydiniz?

Şükrü Bey– Halk Fırkası'nın programı yok ki... Hâlâ da yoktur.

Başkan– Umdeleri var ya...

Şükrü Bey– Umdeler siyasi fırka programı değildir.

Başkan– Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi yeni bir fırka kurdunuz?

Şükrü Bey– Beni fırkamdan ötürü itham etmek için mi karşınıza çıkardınız?

Başkan– Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastın mücrimi, birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz.

Şükrü Bey– O halde sorunuz."

İki yargılama süresince İttihatçılara 1908'den sonraki tüm eylemlerinin hesabı sorulmuştur. Ali Bey zaman zaman kızarak, alay ederek, hakaret ederek İttihat ve Terakki'nin politikalarını gündeme getirmiştir. Örneğin savcı, eski maarif nazırı Şükrü Bey'i şöyle suçlamıştır: "... Şükrü Bey'e gelince, o meşrutiyetin başından beri siyasi cinayetler hazırlamış ve onları tatbik mevkiine koydurmuştur. Serez mutasarrıfı Halil İbrahim, Miralay emeklisi M. Kemal'i öldürmüştür. Onu bu cinayete teşvik eden Şükrü Bey'dir. Gazeteci Ahmet Samim, Hasan Fehmi Beylerle, Zeki Bey'i de öldürten odur." Oysa yargılama süresince sanığa bu konuda tek bir soru dahi sorulmamıştır. Savcı, davayla ilgili olmayan bu saçlamayı, herhangi bir belgeye dayanmadan rahatlıkla yapabilmiştir. İzmir ve Ankara'da yapılan yargılamalarda gerek heyetin, gerekse savcının bu tip söylentiye dayanan, kulaktan dolma suçlama ve iddialarına sık sık rastlanmıştır.

Ankara'daki yargılama 1 Ağustos 1926'da başlamıştır. Kırk beş İttihatçı ve Terakkiperver sorguya çekilmiş, 31 Ağustosta da mahkeme sona ermiştir. Olay Halk Fırkası basınında İttihat ve Terakki'den kurtulma, bir çeşit zorunlu tasfiye şeklinde değerlendirilmiştir. Ankara'da tüm sorgulama Cavit Bey-Kara Kemal eksenine oturtulmuştur. Dava sırasında Kara Kemal'in intiharının duyulması bile (27 Temmuz 1926) bu durumu değiştirmemiştir.

Mahkeme heyeti suikasta gidiş aşamalarını şöyle sıralamaktaydı:

— TBMM'de, Birinci ve İkinci gruptaki İttihatçıları bir araya toplamak. Rauf Bey'in yardımıyla fırka ve kabine içerisinde etkin bir duruma gelmek.

— Bunda başarı sağlanamazsa İttihat ve Terakki eğilimli yirmi dolayında kişinin Halk Fırkası listelerinde yer almasına gene Rauf Bey'in yardımıyla gayret etmek.

— Bu da gerçekleşmezse doğrudan doğruya İttihat ve Terakki adına hareket etmek, Halk Fırkası'nın dokuz umdesine karşı dokuz maddelik bir programa dayanan yeni bir fırka kurarak mücadele etmek.

— Bu yolda istenilene ulaşılamazsa Halk Fırkası içindeki muhaliflerin yeni bir parti kurarak yapacakları hareketi desteklemek.

— Son aşamada ise, "Takrir-i Sükûn" yasasının çıkarılmasından sonra, Cavit Bey'in evinde devam eden gizli komite toplantılarında Gazi Paşa hedef alınarak suikasta karar verilmesi.

İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye Nazırı ve Lozan'daki Türk Heyetinin maliye ve iktisat danışmanı Cavit Bey'in savunması çok başarılı olmuştur. Savunmada ilginç olan noktalar şöyle sıralanabilir:

Savaşa girme konusunda: "... Hakim efendiler harp yapanlara, Mısır'ı alacağız diyenlere, bizim ruhumuzda, biri Adana, diğeri Irak gibi iki Mısır vardır dedim. Kafkasya'yı istila edeceğiz diyenlere toprak almakla ne kazanacaksınız dedim. Türk mefkuresinin en büyük maddelerinden biri olan Ziya Gökalp'in hazır olduğu Meclis'te harbi onaylamadığım söylendiği zaman, bu memleketin muhtaç olduğu toprak değil insandır dedim. Bu kayıp karşısında onu telafi edecek hangi zafer hangi başarı vardır dedim. Suallerim cevapsız kaldı. Özet olarak, üç ay onlar benimle, ben onlarla uğraştım. Türlü tehlikelere maruz kaldım."

Kara Kemal'in şirketleri konusunda: "... Bendeniz İttihat ve Terakki'nin bir iktisat mütehassısı ve belki de memleketin zayıf bir iktisat mütehassısı olduğum halde şirketler hakkında bir fikir sormadılar ve teşvik etmedim. Kemal Bey'in para işleriyle ne yakın, ne de uzaktan alakadar olmadım."

Partinin başına musallat olan tüfeyli, haşarat hakkında: "... Beyefendiler bunlar her zaman, her fırkanın başına musallat olan tufeyli haşarattır ki yaptıklarının mesuliyetini hem fırkalarına, hem de milletlerine çektirirler."

Borçların terbiyevi fazileti konusunda: "... Savcı bey bütün siyasal yaşamımı haksız bir cümle ile izah ederek başladılar. Borçların, borçların tarbiyevi faziletini ileri sürdüler. Bütün on yıllık maliyeci hayatımdan kalan bu muydu? Hem ben böyle söylememiştim. Bütçe açığının terbiyevi faziletleri vardır demiştim." Yaptığı istikrazlar (borçlanmalar) konusunda ise şunları söylemiştir: "Garip bir tecelli. Bir istikraz meselesi çıksa arkasından Cavid'in ismi zikrolunur. Halbuki bütün hayatımda iki istikraz yaptım. Toplamı 12 milyon liradır. Yüzde dört faizle akdettiğim bir istikrazın dört milyon lirasını Abdülhamit'in bıraktığı borçların temizliğine hasrettim. Beş milyon lirasını ordumuzun teçhizatına ait olmak üzere Mahmut Şevket Paşa'nın emrine verdim. Geriye kalanı da, ilk defa olarak, dağ, taş başlarında her memura günü gününe maaş verdim. Müteahitleri paramız bankada kalacağına, Hazine-i Maliyeye kalsın diyecek raddeye getirdim. Bu istikrazları hayatımın en büyük iftiharı olarak, Kırım savaşından beri görülmemiş şartlar dahilinde yaptım."

Cavit Bey hazırladıkları dokuz maddeyi kabul etmiş, bunun siyasi yaşamın doğal bir yönü olduğunu söyleyerek "Suikastçılara parasal yardımda bulunmadığını" ifade etmiştir. Ne var ki, başkan Ali Bey bu savunmanın mahkeme heyetini ikna etmediğini açıklamıştır.

Ankara Mahkemesi yargılanmalar boyunca hıncahınç dolmuştur. Yargıçlara göre Cavit Bey, suikast girişiminin ötesinde, her ne pahasına olursa olsun, İttihat ve Terakki'yi ihyaya niyet etmiş bir grubun başında sayılmıştır. Gazeteler de Cavit Bey'i sürekli olarak suçlamışlardır. Cumhuriyet gazetesinin 24 Ağustos günkü sayısında Akagündüz şöyle yazmıştır:

"... Cavit herhangi bir cezaya çarptırılırsa, bu ceza yalnız kendi şahsına münhasır olmayacaktır. Cavit'le beraber Cavidizm ve Cavidist'ler de mazarrat ika edemeyecek bir vaziyete irca edil-

miş olacaktır. Cavidizm demek, her milletten insanların Türkiye aleyhtarlığı demektir. Cavidist demek, kendi efendileri memleketin başına yeniden musallat oluncaya kadar memlekete sermaye, sanat, dost, iş sokmamak; vatanı asayişsiz, devleti kontrolsüz gösterenler demektir. İşte bunu bilen Cavit, maddesini işitince parmaklığa yaslandı. Herkes çıktı, Cahit'le (Hüseyin Cahit) yalnız kaldılar. Memurlar kendisini dışarıya davet ettikleri halde, işitmiyor, dalgın dalgın düşünüyordu.

Nihayet Cahit dayanamadı, sağ elinin işaret parmağı ile dürttü, dışarıya çıkmasını söyledi. Yirmi beş yıldan beri Cavit aynı şahadet parmağı ile Cahit'e ölümü işaret etmişti."

Mahkeme, Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beyleri birinci derecede sorumlu bularak idama mahkûm etmiştir. Hüküm aynı gece (26 Ağustos 1926 Perşembe saat 23.00) Ankara'da infaz edilmiştir. İkinci derecede suçlu bulunan Rauf Bey, Rahmi, Vehbi ve İbrahim Ethem, Türk Ceza Yasası'nın 58. maddesi uyarınca onar yıl kalebentliğe mahkûm olmuşlardır. Hüseyin Cahit beraat etmiştir, ne var ki sürgün cezası (müebbet) devam ettiği için Çorum'a gönderilmiştir. İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleri aldıkları kararlarla muhalefeti tasfiye amacını gütmüşlerdir. Bu mahkemelerin, devrim mahkemesi olarak görev yaptığını söyleyerek kararlarını savunanlara acaba bu işler böylesine kanlı mı olmalıydı sorusunu sormak gerekir. Suikastla ilgili olarak İzmir ve Ankara yargılamalarında idama mahkûm olan on sekiz kişi şunlardır:

Abdülkadir Bey (Eski Ankara Valisi)

Nail Bey

Dr. Nazım (İttihat ve Terakki'nin, Türk Özgürlük Hareketi'nin önemli isimlerinden)

Cavit Bey (Eski Maliye Nazırı)

Hilmi (Ardahan Milletvekili)

İsmail Canpolat (İstanbul Mebusu, İttihat ve Terakki'nin İaşe ve Dahiliye Nazırı)

Hafız Mehmet (Eski Trabzon Milletvekili)

Rasim (Emekli Baytar Albay)

Rüştü Paşa (Erzurum Milletvekili)

Şükrü Bey (İzmit Milletvekili, İttihat ve Terakki'nin Maarif Nazırı)

Yusuf (Gürcü)

Abidin Bey (Saruhan Milletvekili)

Ziya Hurşit (Eski Lazistan Milletvekili)

Ayıcı Arif (Eskişehir Milletvekili)
Edip (Sarı Efe)
Hilmi (Çopur)
İsmail (Laz)
Kara Kemal Bey (İttihat ve Terakki'nin ünlü İaşe Nazırı, intihar etti.)

Davalara katılan sanıkların önemli olanlarının isimleri ise şöyledir: İhsan (Ergani Milletvekili), Hüseyin Avni Bey (Erzurum eski Milletvekili), Rahmi Bey (Eski İzmir Valisi), Rauf Bey (Eski Başbakan), Adnan Adıvar (İstanbul Milletvekili), Faik (Ordu Milletvekili), Halit (Erzurum Milletvekili), Feridun Fikri (Dersim Milletvekili), Kamil (Afyon Milletvekili), Zeki (Gümüşhane Milletvekili), Bekir Sami (Tokat Millletvekili), Besim (Mersin Milletvekili), Necati (Bursa Milletvekili), Münir Hüsrev (Erzurum Milletvekili), Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa (İstanbul Milletvekili), Cafer Tayyar Paşa (Edirne Milletvekili), Ali Fuat Paşa (Ankara Milletvekili), Cemal Paşa (Mersinli). Bu kişilerin önemli bölümü beraat etmiştir. Rauf Bey on yıl kürek cezasına çarptırılmış, fakat yurtdışında olduğu için tutuklanamamıştır. Dr. Adnan (Adıvar) eşi Halide Edip Hanım'la yurtdışına çıkmış ve uzun yıllar yurda dönmemiştir.

Osmanlı'nın (meydan-ı siyaset) kavramı, ne yazık ki Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, politik kişiliğinden ötürü çok insan asılmış, hapislere girmiştir. Toplumu saran "depolitizasyon"un kökeninde bu çekinceler yatar.

1933'te, cumhuriyetin onuncu yılında çıkarılan bir afla bu cezalar kaldırılmıştır. Ne yazıktır ki, gazeteciler mesleklerine çok sonra dönebilmişlerdir. Siyasetin tutarsız ve dalgalı yapısı bu olayların sonucunda da ortaya çıkmıştır. İttihatçıları böylesine yaralayan, cezalandıran Halk Fırkası, daha sonra Kara Kemal'in yakın mesai arkadaşı Memduh Şevket (Esendal)'ı parti genel sekreterliğine bile getirebilmiştir. Rauf (Orbay) büyükelçilik ve milletvekilliği yapmıştır. Milletvekili seçilen diğer İttihatçı ve Terakkiperverler şunlardır: Kazım Karabekir Paşa (TBMM Başkanlığı yapmıştır), Ali Fuat Cebesoy (Bayındırlık Bakanlığı yapmıştır), Mersinli Cemal Paşa, Mithat Şükrü Bleda, Hüseyin Cahit Yalçın, (Hüseyin Cahit Yalçın 1950-1957 döneminde, muhalefetteki CHP'nin önde gelen yazarı haline gelmiştir.) 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin bünyesinde Mahmut Celal (Bayar), Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr. Adnan (Adıvar) gibi eski İtti-

hatçılar, Terakkiperverciler, ikinci grup milletvekilleri yer almıştır.

İsmet İnönü, İttihatçıların ve muhaliflerin bu "İade-i İtibarı"nı anılarında şöyle değerlendirmiştir: "... Otorite bakımından birinin diğerine uyması icap eder. Uymayı kabul edersen beraber olursun. Uymayı kabul etmezsen ve siyaset hayatında kalırsan, karşısına geçip mücadele ediyorsun. Bu mücadele yapılırken, medeni ve ileri bir seviye mevcutsa ayrılık makul ölçüler içinde kalabiliyor ve taraflar münasebette bulunabiliyorlar. Siyasi seviye uygun değilse, aradaki ayrılık tamir edilmez bir istikamette düğümleniyor. Tabiat hadisesi olarak, sosyal hadise olarak, siyasi çatışmaların seyri budur. Uzun tecrübelerden, birçok misallerden sonra, ben de bu kanaat hasıl olmuştur."

Dikkat edilirse İsmet Paşa, tam bir uyumdan söz ederken itaati gündeme getirmektedir. Onlarca yıl, Paşa'nın yaklaşımını değiştirmemiştir. Oysa demokraside Oydaşma (Konsensüs) önemlidir. Oydaşma da uyma (itaat) değil, karşılıklı bir noktada, bir düşüncede buluşma söz konusudur.

1926 yargılamaları İttihat ve Terakki'nin bütün yöntemlerini benimseyen ve tek parti olarak iktidarda bulunan bir grup İttihatçının, muhalefette bulunan diğer İttihatçıları temizleme işlemidir. Acımasızdır, İsmet İnönü'nün anılarında, satır arasında sezdirdiği gibi başka bir yöntem de bilinmemektedir.

4) İslami Düşüncenin Sindirilmesi

1924-1926 yıllarını kapsayan dönemde toplumun yüzlerce yıllık gelenek ve göreneklerine, inançlarına ters düşen bir dizi karar alındı. Çoğu yasal düzenleme biçiminde yapılan bu kararların önde gelenlerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Hiyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin değiştirilmesi: 26 Şubat 1925 (Karar no: 556)

Madde 1– Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnûdur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet edecek şekli devleti tebdil ve tagyir veya emniyeti devleti ihlal veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek

tek tek ve gerekse toplu olarak kavli veya yazılı ya da fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut yayın yapmak suretiyle harekette bulunanlar da haini vatan kabul olunur.

b) Şeriye ve Evkaf vekaletinin ilgasına dair kanun (3 Mart 1924) (Yasa no. 429)

Madde 1– Türkiye Cumhuriyetinde muamelatı nasa dair olan ahkamın tesri ve infazı TBMM ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup dini mübîni islamın bundan maada itikadât ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhuriyet makamında bir (Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.

Madde 2– Şeriye ve Evkaf vekaleti mülgadır.

Madde 3– Diyanet İşleri Reisi Başvekilin inhası üzerine Reisicumhur tarafından nasbolunur.

Madde 4– Diyanet İşleri Reisliği Başvekalete merbuttur...

Madde 5– Türkiye Cumhuriyeti memâliki dahilinde bilcümle cevâmi ve mesâcidi şerifenin ve tekâya ve zevâyanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sair müstahdemin tayin ve azillerine Diyanet İşleri Reisi memurdur.

Madde 6– Müftülerin mercii Diyanet İşleri Reisliğidir.

c) Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924) (Kanun no. 430)

Madde 1– Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine mecbuttur.

Madde 2– Şeriye ve Evkaf vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3– Şeriye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekaip ve medarise tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4– Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir ilahiyat fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

d) Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılmasına dair kanun (3 Mart 1924, Kanun no. 431)

Madde 1– Halife halledilmiştir, Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır.

Madde 2– Mahlü halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının erkek, kadın bilcümle azası ve damatlar, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet hakkından ebediyyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tabidirler.

Madde 3– İkinci madde de mezkur kimselerin Türk Vatandaşlık sıfatı hukuku merfudur.

e) Şapka İktisası Hakkında Kanun (28 Kasım 1925, Kanun no. 671)

Madde 1– TBMM azaları ile idare-i umumiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.

f) Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun (13 Aralık 1925, Kanun no. 677)

Madde 1– Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle, gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bilumum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesince faal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir.

Bilumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi ünvan ve sıfatlar istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde selâtine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş tekke veya zâviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdâs veya aynı tarikat icrâsına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki ünvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidemâtı ifâ ve iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik

olmamak üzere hapis ve elli liradan az olmamak üzere cezai nakdi ile cezalandırılır."

Bu yasalar ve bunlara dayanan uygulamalar, zecri tedbirler kaçınılmaz tepkileri gündeme getirmiştir. Özellikle şapka giyilmesine karşı tepkiler çok etkin ve yaygındı. Bu tepkileri sindirmek ve cezalandırmak amacıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi görevlendirildi. Bu arada 14 Kasım'da Sivas'ta, 22 Kasım'da Kayseri'de, 24 Kasım'da Erzurum'da, 25 Kasım'da Rize'de, 26 Kasım'da Maraş'ta ve 4 Aralık'ta Giresun'da şapkaya karşı mitingler, eylemler yapıldı. Eylemlerde başı çeken "Yüksek İslam" dediğimiz gruplardı. Çünkü bu gruplar alınan kararlardan en fazla rahatsız olan kesimdi. "Halk İslam" diye nitelediğimiz yığınlar ise namaz, oruç vb. İslamın kurallarına uysa bile kararlardan fazla etkilenmemişti. Örneğin kırsal alan ya da kasabalardaki insanların fes giymedikleri de (büyük çoğunlukla) biliniyordu.

Ankara İstiklâl Mahkemesi şapka kanunuyla ilgili, 25 Kasım 1925 günü, Kayseri'de ilk yargılanmasını yaptı. Halkı sarık sarmaya teşvik eden nakşibendi şeyhi Ahmet Hamdi Hoca ile dört arkadaşı yargılama sonunda, Şeyh Sait İsyanıyla ilgili görülerek Doğu İstiklâl Mahkemesi'ne havale edildiler.

İkinci mahkeme Sivas'ta yapıldı. Şapka aleyhine kent duvarlarına asılan ilanlar nedeniyle tüm muhtarlar ile belediye görevlileri yargılandılar. Sonuçta İmamzade Mehmet idama, belediye başkanı Abbas Bey, oğlu İsmail ve yirmiye yakın sanık beş-on yıl hapse mahkûm oldular (1925 Kasım sonu).

Erzurum'da ise bir topluluk "Kabalak" veya "Ağniye" denilen bir serpuşu giymekte ısrar ederek önce Vilayete, sonra da Kolordu kumandanlığına doğru yürüdü. Garnizon kumandanı Hasan Paşa yürüyüşçülerin üzerine ateş açtırdı. Ona yakın kişi öldü. Vali olay üzerine sokağa çıkma yasağı ilan etti, Bakanlar Kurulu da aynı gece sıkıyönetim ilan etti. Şehirdeki "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" yanlıları ile "Muhafaza-ı Mukaddesat Cemiyeti"nin önde gelen üyeleri tutuklandılar. Erzurum Sıkıyönetim Mahkemesi aralarında Şeyh Hacı Osman olmak üzere yirmi bir sanığı idama mahkûm etti, kararlar anında infaz edildi (Aralık ayının ilk on günü).

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Rize olaylarıyla ilgili mahkemesi 11 Aralık'ta başladı ve üç gün sürdü. "Halkı şapka ve hükümet aleyhine isyana teşvik" suçundan yüz kırk üç sanık yargılandı. 14 Aralık'ta açıklanan karara göre; Vaiz Farahçıoğlu Sabit,

İmam Şaban Koliva, Muhtar Yakup, Peçeli Mehmet, Güneysulu Arslan Peçe, Bekçi Kadir Kokize, Asliye Mahkemesi Başkanı Hafız Osman, kardeşi Avukat Hulusi idama, on dört sanık on beşer, yirmi iki Sanık onar, on dokuz sanık da beşer yıl hapse mahkûm edildiler. Ölüm cezalan kararın verilmesinden yarım saat sonra infaz edildi.

Ankara İstiklâl Mahkemesi Rize davası sonunda bütün kalkışmaların, "Frenk Mukallitliği ve Şapka" isimli bir kitabın yazarı İskilipli Atıf Hoca ve arkadaşlarının içinde bulunduğu "Gizli Örgüt" tarafından yönetildiği hükmüne vardı. Mahkemenin Atıf Hoca ve arkadaşlarının tutuklanması isteği üzerine gazetelere yansıyan şu haberi okuyoruz:

"Cağaloğlu'ndan Bayezit'e, Hakkaklar'dan Fatih'e eskiden beri muhafazakâr tanınan bütün zevat ile, Hocayla yayıncılık işi dahil her türlü münasebeti olanlarla, Atıf Efendi'yi eskiden beri tanıyanlar" tutuklanıp Giresun'a gönderildiler. Bu arada Ankara İstiklâl Mahkemesi bir başka kararla, "Valiliklerin bölgelerinde irtica ile ilgili tahkikatlar yapmalarını ve toplayabildikleri sanıkları dosyaları ile birlikte derhal Ankara'ya göndermelerini" istedi.

Giresun davası yargılaması ilginçti. Kentte irticaya yönelik önemli bir olay olmamıştı. Bu mahkeme bir anlamda lider ya da öncü oldukları sanılan sanıkların davasıydı. Sanıklar arasında İstanbul'da ve kentlerin dini çevrelerinde Giresunlu Hoca diye bilinen Şeyh Muharrem ile İskilipli Atıf Hoca bulunmaktaydı. Yargılama tiyatro salonunda 16 Aralık günü başladı, karar 18 Aralık'ta açıklandı. Altmış sanıklı davada Şeyh Muharrem ile Abdullah Hoca idama, on sanık ağır hapis cezasına çarptırıldı.

İstiklal Mahkemesi heyeti, İstanbul'dan getirilen sanıklarla birlikte gemiyle İstanbul'a döndü. 26 Aralık'ta basına bir açıklama yapan mahkeme başkanı Ali Bey (Çetinkaya) şunları söyledi: "İnkılap düşmanlarına cumhuriyetin kahredici yumruğu ile ağır bir darbe indirilmiştir. Yapılan muhakemeler ve tahkikat sonrasında, İskilipli Atıf Hoca da dahil bütün İstanbul'lu sanıkların masumiyeti ortaya çıktı... Tutuklanan bu sanıkların bahsedilen isyan olayları ile hiçbir suçlarının olmadığı, yakında salınıverilecekleri..." Bu demecin yayımlanmasından sonra Giresun'dan getirilen sanıklar, yeni tutuklananlarla birlikte yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmişlerdir.

Ankara'da şapkaya yönelik iki dava görülmüştür. Maraş olaylarında yargılanıp, idam kararları uygulananların dışında,

Valinin Başkent'e gönderdiği sanıklar yargılanmış; bunlardan Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, İnşaallah-Maşaallah Ali ve Pekmezci Hüseyin idama, on dört sanık da on beşer yıla mahkûm olmuşlardır. İkinci mahkemede ise 5 Şubat 1926'da Babaeski eski müftüsü Ali Rıza ile savcının üç yıl ceza istemesine karşın İskilipli Atıf Hoca idama mahkûm edildiler. Ankara İstiklâl mahkemesinin yetmişin üzerinde Vicahi, ellinin üzerinde giyabi idam kararı verdiğini biliyoruz. Ne var ki, Divan-ı Harplerin verdiği ölüm kararları bunun çok üzerindedir.

5) Sol Düşünce Baskı Altında

Sol Türkiye'de hiçbir zaman ezici bir baskı altından çıkamamıştır. 1925'te de böyle olmuştur. "Takrir-i Sükûn" yasası kabul edildikten sonra hükümet "Aydınlık" ve "Orak-Çekiç" dergilerini kapattı. Oysa "Orak-Çekiç"in son sayılarında Şeyh Sait ayaklanmasına karşı hükümeti tutan yazılar yayımlanıyordu. Gazetelerin kapatılması üzerine gelecekte neler olabileceğini kestiren bazı solcu önderler, aralarında Dr. Şefik Hüsnü, Hasan Ali (Ediz) de olmak üzere yurtdışına çıktılar. Yurtiçinde kalanların büyük bir bölümü ise Bursa'da çıkmakta olan "Yoldaş" gazetesinin çevresinde toplanarak, bu gazetede köktenci yazılar yayımlamaya başladılar. Nihayet 1 Mayıs dolayısıyla yayımladıkları bir beyannameden ötürü bu çevreden otuz sekiz kişi tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edildi. "Komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlal ve binnetice şekli hükümeti tagyire matuf ef'al ve harekâtta" bulunmak suçuyla üç ay yargılandılar, 12 Ağustos 1925'te açıklanan karara göre büyük çoğunluğu 7, 10 ve 15 yıla mahkûm oldular. 1926'nın cumhuriyet bayramında bütün solcu mahkûmlar, çıkarılan bir yasayla serbest bırakıldılar.

Türkiye'de sol akımlar bir ölçüde Sovyetlerle olan ilişkilerimize endekslenmiştir. 1925 tutuklamalarından sonra baskılar devam etmiştir. 1925 tutuklaması sırasında yurtdışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü, İstanbul'da ve partinin o dönemde yönetiminde bulunan Vedat Nedim (Tör) ve arkadaşlarını Viyana'da bir toplantıya çağırmıştır. Bu toplantıda Vedat Nedim Parti Genel Sekreterliği'ne seçilerek yurtiçindeki örgütün başına geçmiştir. TKP (Yurtiçindeki yöneticiler) "Takrir-i Sükûn" yasasının getirdiği sert havanın da etkisiyle sadece işçi arasında örgütlenme ve eği-

tim yapma doğrultusunda çalışma kararı aldı. Dr. Şefik Hüsnü takma adlarla gönderdiği mektuplarla direktifler vererek, bazı grevleri (Tramvay İdaresinde) teşvik ederek, daha radikal bir politika izlemelerini ısrarla istiyordu. Vedat Nedim bunları uygulamayınca Dr. Şefik Hüsnü gizlice yurda geldi. Onun gelmesinden sonra TKP üç beyanname yayımlamıştır. Bunlardan biri de yaklaşık kırk sayfalık "Bolşevik" broşürüdür. Bu broşürün arka kapağında Nâzım'ın bir şiiri bulunmaktaydı. Beyannamelerde Adnan imzası kullanılmıştı.

Dr. Şefik Hüsnü'nün, Vedat Nedim'e 25 Ekim günü için, o dönemde beyaz Rusların işlettiği Mulatya'da randevu verdiğini öğrenen polis önce Vedat Nedim'i, sonra da Dr. Şefik Hüsnü'yü tutuklamıştır. 21 Kasım günü Cumhuriyet gazetesi, şu haberi manşetten vererek kamuoyuna duyuruyordu: "Mevkufların miktarı 57 kişidir. Maznunların cürmü büyüktür, bunlar 'Taklib-i hükümet' cürmüyle Ağır Ceza Mahkemesine sevk olunacaklardır."

1927 tutuklamaları basında birçok yazının, yorumun çıkmasına neden olmuştur. 28 Kasım'da Cumhuriyet gazetesinde "Komünistlerin tevkifi" başlıklı yazısında Ahmet Ağaoğlu şunları belirtmektedir: "... Cumhuriyet hükümeti hiçbir zaman ve hiçbir veçhile yoktan gürültüler çıkarılmasına ve avam ve nasın efkarı ihlal edilerek tahrikat yapılmasına müsaade edemez. İcra edilmiş olan vasi ve şümulü ıslahatın takarrür ve teessüsü için dahilde sükûn ve huzura, hariçte emniyet telâkkisine muhtacız."

Yargılama 17 Ocak'ta başladı. İstanbul ve Adana grubu ayrı ayrı sorgulandı. 23 Ocak'ta savunmalar dinlenerek karar verildi. İstanbul grubunda yirmi yedi kişi ceza aldı. Bunların bazılarının adı ve aldıkları cezalar şöyledir:

Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) [İstiklâl Mahkemesi'nden 1 yıl + 4 ay]
Vedat Nedim (Tör) 2 ay 20 gün
Baytar Salih (Hacıoğlu) 4 ay
Muallim Adnan (Sadık) 3 ay
Hamdi Şamilov (Alev) 4 ay
Dr. Hikmet (Kıvılcımlı) 3 ay
İzmir Grubu (7 kişi)
Modelci Abdülkerim (Soyka)
Adana Grubu (14 kişi)

Gıyaben yargılananlar:
Sarı Mustafa 3 ay
Nâzım Hikmet (Ran) 3 ay
Hasan Ali (Ediz) 3 ay
Laz İsmail (İ. Bilen Yoldaş) 4 ay

Daha sonra Nâzım Hikmet Hopa yoluyla yurda girince tutuklanmıştır. Nâzım dönüşüyle ilgili olarak basına şunları söylemiştir: "... Ben buradaki giyabi muhakemelerimi temize çıkartmak için geldim. Kanaatı şahsiyem itibarıyla Komünistim. Fakat hiçbir teşkilata mensup değilim. Ben Marksizmin ve Komünizmin yalnız edebiyattaki tezahüratıyla alakadarım... Şimdiye kadar Türkçe konuşan muhtelif milletlerin mecmualarında yazılar neşrettim. Rus diliyle çıkan muhtelif mecmualarda da yazılarım tercüme olundu. Ufak bir eserim Moskova'da filme alındı. Birisi de bir film müessesesince kabul edildi. Muhakemem neticesinde beraat edeceğimden yüzde yüz eminim. Sonra bir edebiyat mecmuası neşretmeyi düşünüyorum."

Nâzım Türkiye'ye Laz İsmail'le (İ. Bilen Yoldaş) beraber gelmişlerdir. Rize'de yurda pasaportsuz girdikleri için üçer gün hapse mahkûm edilmişler ve Ankara'ya yargılanmaları için gönderilmişlerdir. Ankara'da yargılamalarına 5 Kasım'da (1928) başlanmıştır. Kararda, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği karar yok sayılarak İstanbul ile Rize'de verdikleri cezalar toplanmış, fakat bu süreyi tutuklu geçirdikleri için ikisi de serbest bırakılmışlardır. Sol düşüncenin Cumhuriyet tarihi boyunca ezilme, bastırılma, mahkûm edilme yaşantısı bu tutuklamalardan sonra da devam etmiştir. Bunlara yeri gelince değinilecektir.

6) Güdümlü Muhalefet Partisi: Serbest Fırka

1925 baharı ile 1930 sonbaharı arasında birçok köktenci sayılabilecek reform yapıldı. Genellikle Atatürk devrimleri olarak nitelenen bu reformlar, yığınlarla istenilen ölçüde iletişim sağlanamadığı için, toplumda değişik sıkıntılar yarattı. Toplumun, kökleri tarihin derinliklerinde olan tutucu karakteri bu biçimsel, ama hızlı olan değişimleri özümseyecek yapıda değildi. Diğer yandan ekonomide arzulanan, en azından vaat edilen gelişme ve refah sağlanamayınca, yığınların muhalefeti kendiliğinden oluştu. Gerçi tek partinin ceberrut yapısı bu potansiyel muhalefetin

açığa çıkmasını engellediyse de, toplumdaki rahatsızlık değişik şekillerde kendisini göstermekteydi.

O günlerde Mustafa Kemal'in yurtiçindeki gezilerinden birine katılan Ahmet Hamdi (Başar) şunları yazmaktadır: "... Vergi işi... Nereye gitsek vergilerin ağırlığından, alınma tarzının kötülüğünden, bu yolda yapılan zulümlerden şikâyet edildiği görülüyor. Ekseriye vergisini ödeyemediğinden tarlası, evibarkı satılmış olanların faciaları, onları dinleyenlerin vicdanlarında acı etkiler yaptığı halde, konmuş kanunlar ve usullere göre bir şey yapılamıyor. Geçtiğimiz her yerde bir şikâyet konusu da Ziraat Bankası'na aitti. Ziraat Bankaları köylüye borç para vermiyor, çiftçi eli böğründe banka kapılarında dolaşıyor. Halbuki aynı banka şehirde tüccara kredi açmaktadır. Tüccar bankadan para alıyor ve köylüye ikraz ediyor..." Bu arada Mustafa Kemal, genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a aynı konuyu şöyle anlatıyor: "Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içersinde bunalıyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içersinde." 1930'a gelindiğinde, Türkiye'nin tüm yörelerinde yükselen toplumsal muhalefetin boyutları bu noktaya ulaşmıştı.

Mustafa Kemal, muhalefetin şu ya da bu nedenle bir yerde patlak vermesinden, merkez denetiminin yitirilmesinden korkuyordu. Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz parçası haline gelen inkılapların korunması gerekiyordu. Güdümlü muhalefet diye nitelediğimiz Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu koşulların zorunlu bir sonucudur. Çünkü böyle bir yapay nefes alma noktasının yaratılmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlaması söz konusu olabilirdi.

Paris'te Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapan Fethi (Okyar) Bey'in 1930'un yaz aylarında, tatilini geçirmek üzere, yurda gelişi güdümlü muhalefet fırkasının gündeme gelmesini hızlandırmıştı. Kuşkusuz bu muhalefet partisinin ipleri, denetimi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının elinde olacak; parti de, bu arada toplumda derin yaralar açan dertlere parmak basarak adeta iktidara yol gösterme, uyarma görevi yapacaktı.

Serbest (liberal) Fırka Ağustos (1930) başlarında kurulmuştur. O sıralarda Paris'ten dönen Fethi Bey, Gazi'ye ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomk durumla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Yalova Termal tesislerinde istirahat etmekte olan Gazi raporu Fethi Bey'le tartışmış ve ileri sürülen düşünce-

lerin bir parti programı içerisinde savunulmasını Fethi Bey'e söylemiştir. Daha sonra bu yaklaşım, Necmettin Molla'nın yalısında Gazi ile Fethi Bey arasında tartışılmış ve karara bağlanmıştı.

Fethi Bey Partiye hükümetin hoşgörüyle bakmasını, değişik baskı yollarına başvurulmamasını istiyordu. Gazi bu güvenceleri karşılıklı mektup teatisiyle verdi. Fethi Bey mektubunda: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali, iktisadi, dahili, harici siyasetlerine birçok noktalardan aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyaset hayatına atılmak arzusundayım. Zat-ı devletleri Reisicumbur olduktan maada şimdiye kadar mensubu bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da umumi reisi olmaları dolayısıyla işbu arzumun nazarı devletlerinde ne yolda kabul buyurulacağını bilmek istiyorum..." diyerek bir anlamda partinin kurulması için izin istemekteydi. Gazi'nin bu mektuba verdiği cevapta ise şu satırlar dikkati çekmektedir: "...Reisicumhur olduğum müddetçe Reisicumhurluğun üzerime verdiği yüksek ve kanuni vazifeleri, hükümette olan ve olmayan fırkalara karşı adil bir şekilde ve tarafsız yapacağıma ve laik Cumhuriyet esası dailinde fırkanızın her nev'i siyasal faaliyet ve cereyanlarının bir engele uğramayacağına inanabilirsiniz."

Görüldüğü gibi Gazi iki noktada taviz kabul etmediğini vurgulamaktadır. Biri Cumhuriyet yönetimi, diğeri de laiklik ilkesi. Bunlar Gazi'nin ısrarla istediği iki güvenceydi. Fethi Bey'in mektubu 11, Gazi'ninki 12 Ağustos tarihli gazetelerde aynen yayımlandı. Partinin kurulmasıyla ilgili resmi işlemler görülmemiş bir hızla tamamlandı. Partinin niteliği adından anlaşılmaktaydı: Cumhuriyetçi ve Serbesti (Liberal) yanlısı.

Partinin ilk üyeleri ve kurucularının önemli bir bölümü Gazi'nin arkadaşları, yakınları olup, onun ısrarıyla partiye girmişlerdi. Bunların başında gelen Nuri Conker, Gazi'nin Fethi Bey'den de yakın bir arkadaşıdır. Fethi Bey anılarında, Gazi'ye 'Mustafa' diye hitap edebilen tek kişinin Nuri Conker olduğunu söylemektedir.

Gazi'nin yeni Fırka'ya emirle üye yaptığı bir başka kişi de Ağaoğlu Ahmet'tir. Ağaoğlu Ahmet liberal ekonomiden yana, değişik zamanlarda yazdığı yazılar ve raporlarla İsmet Paşa'ya karşı olduğunu her fırsatta sezdiren bir kişiydi. Ağaoğlu, Serbest Fırka'ya girişini, Termal'de Büyük Otel'in salonlarında düzenlenen bir baloda öğrenmiştir. Balo'da yanına yaklaşan Gazi, "Tebrik ederim seni Fethi Bey'le anlaşmışsın" dediğinde, Ağaoğlu, Fethi

Bey'i daha görmediğini söyleyince Gazi gülerek "Canım siz ta öteden beri anlaşmışsınız" diyerek ısrarını sürdürmüştür.

Gazi'nin en güvendiği ve yakın arkadaşlarından kurulan, ortak yapıları itibariyle iktidardaki İsmet Paşa hükümetine karşı muhalefeti temsil eden bu parti, örgütünü genişlettikçe daha başka muhalif unsurları da kapsamaya başlamıştır. Serbest Fırka'nın çatısı altındaki grupları (yığınsal hareketin kendiliğinden oluşan öğeleri bir yana) şöyle sıralamamız mümkündür:

— Temelde CHF'li, fakat İsmet Paşa'ya karşı olanlar.

— Tüccar, sanayici ve yerel eşraf arasında CHF'nin kararlarına karşı olanlar ya da bunları içlerine sindiremeyenler.

— Cumhuriyete karşı olanlar. Bunlar düşüncelerini açıklıkla ortaya koymamalarına karşın, parti örgütüne sızmayı başarmışlardır.

— Laik uygulamalara karşı olanlar.

— Demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun yaşama geçmesini isteyen aydınlar.

Serbest Fırka'nın programı iki aşamada oluşturulmuştur. Birinci aşamada, Fethi Bey tarafından hazırlanan on bir maddelik bir program Gazi'nin onayına sunulmuştur. Daha sonra bu on bir maddelik metin daha da geliştirilmiştir. Bu programın temel ilkeleri şunlardır:

"Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası'nın esas gayesi Cumhuriyetin öngördüğü şartları uygulama alanında tahakkuk ettirmektir. Bu amacına erişebilmek için fırka, Anayasa'nın Türk vatandaşlarına vaadettiği bütün yetki ve hakları her türlü halelden korumaya taahhüt eder. Vicdan hürriyeti, emeğin serbestisi, fikir, söz, toplanma hürriyetleri, icra kuvvetini kontrol ve denetleme yetkisi ve halk yığınlarının Belediye ve vilayet idarelerinde kendi işlerini kendilerinin görme esası Fırkamızın özellikle benimsediği ilkelerdir. İktisadi ve mali her türlü teşebbüslere yardımcı olma ve küçük büyük iktisadi teşebbüs ve kurumların gelişmesine mani olan engelleri kaldırmak ve memleket iktisadiyatını yükseltmek ve milletin genel çıkarlarını korumak için devletin mükellef olduğu mürakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek Fırka'nın varmak istediği gayedir."

Programın bir yerinde ise Fethi Bey'in başkanlığı ve taahhüdü yer almaktadır. Bugün garip karşılanabilecek bu taahhüd şöyledir: "Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Sabık Başvekil ve Paris Büyükelçisi Fethi Beyefendidir. Türkleri ve Türk

milletini ferdi ve özel girişimlere medar olacak her türlü müdahaleden korumayı taahhüt eder." Bu programı Arif Oruç'un Yarın gazetesi "Müfettiş ve mutemet yok. Fırka yalnız dayandığı halka itimad eder" başlığıyla kamuoyuna duyurmuştur.

Fırkanın kurulmasıyla birlikte potansiyel muhalefet kabuğunu kırdı ve çığ gibi büyüdü. Basın dünyasında, öncelikle iki gazete: Yarın ve Son Posta yeni fırkayı destekliyordu. Muhalefetin ülke düzeyinde hızla yaygınlaşması ve basındaki tavır nedeniyle İsmet Paşa'nın önerisi ve parasal desteği ile Ali Naci Karacan "İnkılap" adlı bir gazete çıkardı. Bu gazete hırçın bir biçimde Serbest Fırka'ya ve liderlerine çatıyordu. Böylece bir yanda Serbest Fırka'yı savunan "Yarın" ve "Son Posta", diğer yanda iktidarın alemdarlığını yapan "Cumhuriyet" ve "İnkılap" hırçın bir mücadeleye girişti.

Halkın Fırka'ya karşı gösterdiği büyük ilgi Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisinde tüm açıklığıyla ortaya çıktı. Fethi Bey ve Fırka yöneticileri 4 Eylül 1930 sabahı "Konya" vapuruyla İzmir'e geldi. O günü, Ahmet Ağaoğlu anılarında şöyle anlatmaktadır: "Uzaktan şehir gözükmeye başladı. Dürbünlerle baktık. Bütün sahil halkla dolmuştu. Doğrusu ikimiz de söylemeksizin endişeye düştük. Vapur yaklaşıyor, şehir tarafından yüzlerce kayık ayrılarak vapura doğru geliyor. Hayır mı, şer mi? Biz kafalarımızda bu suallerle meşgulken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir 'Hurra', bir 'Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey' nidaları yükseldi." Cumhuriyet gazetesinde ise aynı gün şöyle yansıtılıyordu: "Sandalla gelip vapura atlayanlar Fethi Bey'e sarılıyorlardı. Birçokları ağlıyor... Rıhtımda, üzerine vuku bulan tahaccümle Fethi Bey'in ceketi yırtıldı. Bu esnada denize düşenler, ezilenler ve çiğnenler oldu. Davullar, zurnalar çalınıyordu."

"Yarın" gazetesi ise birinci sayfanın üst kısmına Fethi Bey'in konuşurken, kürsü üstünde kara kalem bir resmini koymuştu. Kürsünün çevresinde halk var ve bir döviz öne çıkarılmış: "Vergi çok, buhran var" yazıyor. Karşılama ise şöyle anlatılıyordu: "Yaşa, varol sesleri uzun zaman kısılan hançereleri yırtıyor gibi idi. Kordon boyu ve damlara kadar evler, dükkânlar insanla dolmuştu. Çevreden davul, zurna ile gelenler on bin kişiyi aşmıştı. Halk 'Konya' vapurunda Fethi'yi oğluna hasret çeken anaların hasretiyle kucakladı. Otomobilin önüne yatanların, ağlayanların haddi hesabı yoktu. Fethi Bey ve arkadaşları güçlükle otele gele-

bildiler. Halk saatlarca otelin önünde bekledi. Fethi Bey nihayet balkona çıkmaya, konuşmaya mecbur kaldı." Bu coşkulu karşılama, iktidarın Fethi Bey'in mitingini engelleme isteklerini daha da güçlendirdi. Fethi Bey, Gazi'ye durumu telgrafla bildirdi. Gazi kendisine şu yanıtı verdi: "Anlıyorum ki, sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutkunu söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli bana bildireceksin."

Ertesi gün olaylar sabahın erken saatlerinde başladı. İzmir Palas'ın önü, Fethi Bey'i görmeye gelen büyük bir kalabalıkla doluydu. Denizli milletvekili Haydar Rüştü Bey'in "Anadolu" isimli gazetesinde, "Serbest Fırka" aleyhine yazdığı bir yazı bardağı taşıran damla oldu. Halk, CHF binasının ve "Anadolu" gazetesinin matbaasının önünde karşı gösteride bulunmaya başladı. Polis olaya müdahale etti, açtıkları ateş sonucu on iki yaşındaki bir çocuk öldü, on beş kişi yaralandı. Olayları Fethi Bey anılarında şöyle anlatmaktadır: "İzmir, zannediyorum ki o güne kadar görmediği kalabalıkla sakin ve sevinçle, bu seslenişi dinleme hasreti içerisindeydi. Nitekim böyle başladı. Fakat halkın üzerine mihrakı meçhul denilen hazırlıklı kişilerle açılan ateş sonucu genç bir mektepli öldü..." Ölen çocuğun naaşını babası Fethi Bey'e getirerek "kurtar bizi demiştir". Böylece yoksulluk ve zulmün doruğa yükselttiği bir toplu gösteri ortaya çıkmıştır. Bu arada olayın geçtiği 5 Eylül 1930'u izleyen günlerde, İzmir ve yöresinde, işçilerin, yasaklamaların olmasına karşın grevlere gittiği de görülmüştür.

Fethi Bey'in İzmir konuşmasında öne çıkan birkaç nokta, partinin doğrultusunu göstermesi bakımından ilginçtir: "Fırkamız ne mürtecidir ne de fırka fikrini şahsi menfaat addeden bir teşekkküldür. Biz inhisarlardan halkın zararına olarak ceplerini doldurmak isteyenlerin gayri meşru hareketlerine karşı mücadele edeceğiz." "Avrupa'nın bugünkü inkişafı, sermaye ile say'in (emeğin) serbest ve müstakil faaliyetinden mütevellit bir hadisedir." "Liberalizm devlete ait vazifeleri devlete, millet efradına ait olan vazifeleri de şahsi teşebbüslere terkeder; bu teşebbüslerin inkişafına engel olacak müdahalelere asla tevessül etmeyen bir meslektir." "Halkın tahammülünü aşan vergilerin hafifletilmesi prensiplerimizdendir." "Köylü ve esnafın % 40 hatta % 50 ile para tedarik etmeye çalıştığını görüyoruz. Bu kadar ağır faiz altında halkın sıkılmamasına imkân tasavvur olunabilir mi?" "Harici istikraz akti birtakım şartlara tabidir. Esasen bu şartlar tahakkuk

ederse, harici istikraz yapmaya lüzum kalmadan, başka yollardan memlekete para gelebilir." "Başka yerlerde pek ucuz faizlerle iktifa eden sermaye memleketimize niçin gelmiyor? Bunun sebebini ben de öğrenmek isterdim."

İzmir olayları Serbest Fırka'ya karşı CHF liderlerinin, özellikle Gazi'nin kuşkuya düşmesinin başlangıçı sayılabilir. CHF'nin içine sindiremediği nokta Gazi'nin partinin kurucusu ve önderi olduğu halde, Serbest Fırka tarafından adeta tarafsız bir lider gibi kabul edilmesiydi. Nitekim İzmir olaylarının sonrasına rastlayan 9 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin Gazi'ye hitaben bir açık mektubu yayımlandı. Bu mektupta İzmir Olayları sırasında CHF binalarına ve bazı yöneticilerine yapılan hücumlara değinilerek, Gazi'nin kesin tutumunun bilinmesindeki yarardan söz ediliyordu. Gazi'nin bu mektuba yazdığı cevap ise aynı gazetenin 10 Eylül tarihli sayısında çıktı. Gazi mektubunda şu noktanın altını özellikle çizmekteydi: "Gerçeği bir kere daha ifade ve tasrih edeyim: Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisiyim. CHF, Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip, benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebeh ve lüzum yoktur, ve olamaz." Böylece Gazi CHF'den yana ağırlığını koyuyordu.

Partinin kapanmasına yol açan son olay, TBMM'de Fethi Bey'in Belediye seçimlerinde yapılan yolsuzluklara ilişkin önergesinin tartışılması sırasında ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar sırasında Fethi Bey, CHF milletvekilleri tarafından, rejim düşmanlığıyla suçlandı. Bunun üzerine Gazi, partiler üstü konumuyla bir milli blok kurulmasına ilişkin önerinin artık gerçekleşemeyeceğini Fethi Bey'e söyledi. Bu, her şeyin sonu demekti. Bu kesin tavır karşısında Fethi Bey partiyi kapatmaları gerektiğini arkadaşlarına söyledi. Kapatmayla ilgili bildiri Fethi Bey'in anılarında şöyle anlatılmakadır:

"Tebellür eden son vaziyete göre fırkamız büyük Gazi hazretlerine karşı siyasal sahnede mücadele edecek bir hale getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi hazretlerinin teşvik, ısrar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelesine mazhar olacağı teminatını almıştı. Esasen başka türlü siyasal bir teşekküle vücud vermek sorumluluğunu almayı hiçbir zaman hatırımıza getirmedik. Hal-

buki emrivaki şeklinde gerçekleşen son oluşum karşısında bizce başarılması imkânsız olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve durumun tüm teşkilata ve dahiliye vekaletine bildirilmesine karar verilmiştir."

Gene Fethi Bey'in anılarına göre kendisiyle Nuri (Conker) Bey bu bildiriyi hemen Çankaya'ya götürmüşlerdir. O sırada Gazi'nin yanında İsmet Paşa da bulunmaktaymış. İsmet Paşa bildirideki "Gazi'nin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle" ve "yardım" kelimelerine karşı çıkmış. Ama Gazi bunlardan yalnız "ısrar" ve "yardım" sözcüklerini çıkarmıştır. Böylece güdümlü muhalefet girişimi hüsranla sona ermiş ve Türkiye çokpartili yaşama onbeş yıl sonra, bu kez dış dinamiklerin de etkisiyle geçmek üzere yoğun bir tek parti yönetiminin güdümüne girmiştir.

Serbest Fırka deneyimi şunların öğrenilmesinde önemli bir rol oynamıştır:

— Toplumda yaygın rahatsızlık ve bunalım söz konusu olduğu zaman yükselecek toplumsal muhalefeti güdümlü partilerle yönlendirmek, denetlemek mümkün değildir.

— Muhalefetin var olmadığı toplumlarda, demokratik istemler sınıflar arasında bir ortak cephenin kurulmasına da yol açabilmektedir.

— Tek partinin baskısı altında ezilen yığınlar kendi çıkarlarını tüm baskılara karşın bilmekte ve bunları korumak için bir lider ya da bir örgüt buldukları zaman (bir süre de olsa) onların arkasında saf tutabilmektedirler. Gerek Serbest Fırka deneyimi, gerekse sonraları ortaya çıkan Demokrat Parti deneyimi bunu göstermiştir.

7) Bir Gericilik Hareketi: Menemen Olayı

Serbest Fırka'nın kendini feshetmesinden sonra 23 Aralık 1930' da, Menemen'de bir Nakşibendi ayaklanması olayı patlak verdi. Nakşibendi tarikatından Laz İsmail Hoca'nın kışkırtmaları sonucu kendini mehdi ilan eden Derviş Mehmet serbest fırkanın yarattığı muhalefet ortamından da yararlanarak Manisa çevresinde örgütlenmeye başladı. Müritleri Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Şamdan Mehmet, Nalıncı Hasan, Ramazan ve Küçük Hasan'la birlikte Menemen köylerini dolaşmaya ve "Din elden gidiyor" söylemiyle köylüleri ayaklanmaya çağırdılar. Derviş Mehmet Müslümanların İstanbul'u sardıklarını, sekiz yüz bin

kişilik bir orduya sahip olduğunu anlatıyordu. Paşaköy'de silahlanan Derviş Mehmet ve arkadaşları, Bozalan köyü yakınlarında bir kulübede on beş gün zikr ile dua ettiler. Daha sonra Kese köyünde toplanan Derviş Mehmet ile yandaşları Menemen'e yürüdüler.

Menemen'de sabah namazını cemaatle kılan Derviş Mehmet Ankara hükümetini devirerek, II. Abdülhamit'in oğlu Selim'i halifeliğe getireceğini bildirdi. Namaz kılan cemaatin de kendisine katılmasıyla önde yeşil bayrak, tekbir sesleriyle Hükümet meydanına yürünüldü. Konağın önünde Derviş Mehmet bir konuşma yaparak birlikte zikredilmesini istedi. Olayın büyüdüğünü gören Jandarma Alay Kumandanı, bir öğretmen olan yedeksubay (Mülazım) Mustafa Fehmi Kubilay'la bir takım eri kalabalığı dağıtmaları için Hükümet Konağına gönderdi. Burada Kubilay, Derviş Mehmet'ten teslim olmasını istedi. İsyancılar ateş açarak Kubilay'ı yaraladılar. Askerler kaçıştı. Bunun üzerine yalnız kalan Kubilay'ı yakalayan Derviş Mehmet ve arkadaşları Kubilay'ın başını, kalabalığın tekbir sesleri arasında, teskereyle kestiler. Kesik başı yeşil bayrağın mızrağına bağlayıp Menemen'i dolaşmaya başladılar. Kubilay'ın kanını da içen Derviş Mehmet "Kalkın ahali, müslümanlığı kurtaralım" diye bağırıyordu.

Alay Kumandanı olayın bu boyuta erişmesinden sonra daha güçlü bir birliği gönderdi. Yeni birliğin kumandanı tereddütsüz ateş açtırınca Derviş Mehmet öldü. Sonra da ayaklanma bastırıldı. Olayı haber alan Bakanlar Kurulu hemen toplanarak Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan etti. Bu arada Serbest Fırka'yı tutan "Son Posta" ve "Yarın" gazetelerinin olayla ilişkisi araştırıldı.

Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında kurulan Mahkemenin yaptığı soruşturma ve yargılamalar sonucunda Laz İsmail'in İstanbul'daki Nakşibendi şeyhleriyle ilişkisi ortaya çıktı. Şeyh Hoca Esat, Şeyh Halit, Hoca Saffet ve Hoca Esat'ın oğlu Mehmet Ali'nin ayaklanmanın hazırlanmasında rol oynadıkları anlaşıldı. Duruşmalarda yüzlerce sanık yargılandı. "Kutb-ül aktâp" diye anılan Hoca Esat cezaevinde öldü. Başlarında Hoca Saffet, Şeyh Halit, Mehmet Ali ve Laz İsmail olmak üzere yirmi sekiz kişi idam edildi.

Başbakan İsmet Paşa 1 Ocak 1931'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada olayı şöyle anlattı: "Bu olay yüzyıllardır dini politikaya alet eden tüm hareketlerin bir yinelenmesidir. Bu zavallılar

laikliğe karşı gelerek, şeriat istemektedirler. Gerçekte ise çıkarlarını kaybetmişlerdir, onu istiyorlar..."

Cumhuriyet'in ilk yedi yılı bir anlamda toplumsal ve kültürel deprem dönemidir. Toplumun yüzyılların içerisinden süzüp getirdiği bazı değerlerle, geleneklerle ters oranlı kararlar alındı. Bunların önde gelenlerini şöyle sıralayabiliriz:

— Halifeliğin kaldırılması.

— Bazı dinsel kurumların kapatılması (tarikat, tekke, türbeler gibi)

— Şapka giyilmesi ve bunun yasalaştırılması.

— Latin harflerinin kabulü.

Bunlar başta olmak üzere alınan kararlar bir toplumsal muhalefetin çekirdeğini oluşturmuştu. Bu muhalefetten yararlananlar ise çıkarları önemli ölçüde zedelenen "yüksek İslam"dı. Bu kesim "Halk İslamı" yanına çekmek ve ayaklandırmak için her fırsattan yararlanmıştır. Bu dönüşümcü kararların yarattığı etkiler demokratikleşmeyi de yaralamıştır.

VII

Tek Ulus, Tek Parti, Tek Şef Dönemi

1) Ekonomik ve Toplumsal Yapının Görünümü

Bağımsızlık savaşı sonunda Anadolu tam anlamıyla bir ekonomik ve toplumsal çöküntü halindeydi. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve Bağımsızlık savaşlarını yapan toplum yorgundu. İstanbul'daki bir avuç tüccarın dışında sermaye birikimine sahip kimseyi bulmak mümkün değildi. Sanayi yok denecek düzeydeydi. Küçük ve orta boyuttaki toprak sahipleri fakr-ü zaruret içindelerdi. Lozan Antlaşması uyarınca, Batı Anadolu ve Trakya'daki zanaatkâr işgücünün önemli bölümünü oluşturan Rum nüfusun mübadeleyle Yunanistan'a gönderilmesi ekonomide ciddi sorunlar yaratmıştı.

Milli Mücadele'nin hemen sonrasında, 1923 başında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde bir dizi önemli karar alındı. Kongreye tüccarlar, işçiler ve çiftçiler ayrı gruplar halinde katıldılar ve kendi doğrultularında raporlar sunup konuşmalar yaptılar. Bu kongre yönetici asker ve siyasi kadroların büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve birkaç sanayiciyle ilişki kurmalarını sağladı. Bu kongre sonunda bir "İktisadi Milli Misak" bildirgesi yayımlanmıştır. Bildirgenin sonraki yıllardaki ekonomi politikasını etkileyecek tek maddesi şöyleydi: "Türk, dinine, milliyetine, toprağına düşman olmayan milletlere daima dosttur. Ecnebi serma-

yesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz, her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez." Bu ilke, özellikle Batı ülkeleriyle ticari ilişkiyi tekellerine alan Rum, Ermeni ve Yahudi gibi azınlıklara olan tepkiyi de yansıtmaktadır. İzmir İktisat Kongresi'nde (işçi grubunun dışındakiler) liberal ekonominin (serbesti) ilkeleri ağırlık kazanmıştır. Lozan Antlaşması'nda yer alan savaş öncesi (1914) gümrük resimlerinin 1929 yılı 31 Aralık'ına kadar sabit kalmasına yönelik hükmü de liberal politikaların bir başka nedeniydi.

1923-1930 arasında hükümet ekonomiye pek karışmadı. Ne var ki, bu tutum olumlu sonuçlar da vermedi. Bu dönemde Şeker Şirketi kuruldu, İş Bankası etkin bir banka olarak mali sektörün içinde yer aldı. 1927'de bir Belçikalı uzmanın başkanlığında Nüfus, Tarım ve Sanayi genel sayımları yapıldı. Gene aynı yıl "Sanayii Teşvik Yasası" çıkarıldı. Bu yasa 1913 Sanayi Teşvik Yasası'ndan daha ileri hükümleri gündeme getiriyordu. Bunların yanı sıra devlet Ankara-Kayseri-Sivas demiryolunun yapımını da bu dönemde gerçekleştirdi. Nitekim Serbest Fırka Genel Başkanı Fethi Bey'in İzmir konuşmasına İsmet Paşa, ilk trenin Sivas'a vardığı gün yanıt vermiştir. Böylece Fethi Bey'in savunduğu "Serbesti" yaklaşımına karşı "devletçi" tutumun bir başarısı sergilenmiş olmaktaydı.

Bu dönemde (1923-1930) ekonomide önemli başarı elde edildiği söylenemez. İstanbul'da kendilerine "Milli Tüccar" yaftasını yakıştıran, dış ticaretle uğraşanlar, büyük toprak sahiplerinin dışında kalan emekçi yığınları (yani işçi, memur, esnaf ve küçük üreticiler, geçimlik tarım işletmelerinde yaşamlarını sürdürmeye çalışanlar) büyük bir yoksulluk içerisindeydiler. Bir yanda Batı özentili bir yaşam sürdürenler, diğer yanda belini doğrultamayan yığınlar. Bu çarpıcı ikilemi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Ankara" romanındaki Cumhuriyet Balosu bölümü çok güzel anlatmaktadır. Yakup Kadri, Ankara Palas'taki baloya katılan fraklı, smokinli erkekler; tuvaletli, mücevherle donanmış kadınları, Otelin kapısı dışında hayretle izleyen kasketli, yamalı pantolonlu, çarıklı yığınları çarpıcı bir şekilde betimlemektedir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki gerçekleştirilen üst yapı devrimleri bir yerde çok küçük bir azınlığı içerse de gene de Tanzimatta olduğu gibi tüketimi kamçılamaktaydı. İthal edilen lüks tüketim malları piyasayı işgal etmişti. Sinema yıldızlarına

öykünme, orta sınıfın daha üst gelir gruplarını taklit etme çabası Osmanlı dönemini anımsatan nitelikleriyle sürüp gitmekteydi. Gerçi o dönemde enflasyon yıllık % 4 dolaylarındaydı, ama işin gelir yanı aynı hızda artmıyordu. 21 Ekim 1928'de Milliyet'te, İstanbul Liman İşçileriyle ilgili şu haber yer almaktaydı: "Hangi işi yaparsak yapalım şirket yeni alınmış işçilere ayda 25 TL ödüyor. Ancak ilk aydan sonra bu ücret 30 TL'ye yükseliyor. Zam için bundan sonra yıllarca beklemek lazım. Aramızda, şirkette 10-15 sene çalışan arkadaşlar var. Bunlar en fazla 40-50 lira alıyorlar. Onlar da topu topu dört beş kişidir."

Ortalama 50 TL gelirle o zamanlar ne yapılabilirdi? Bunu şöyle somutlaştırabiliriz. Bu gelirin 5 TL'sı kazanç vergisine gitmektedir. Emeklilik vb. sosyal kesintiler de ayda yaklaşık 2,5 - 3 TL'yi bulmaktadır. Orta halli bir semtte, koşulları iyi olmayan bir evin kirası 10 liradır. Maaşın geriye kalan bölümü ise günde 108 kuruştur. Bu 108 kuruşun içerisinde gıda, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür harcamaları da bulunmaktadır. Dönemin ekonomik koşullarını, Ekim 1929 tarihli "Resimli Ay" dergisinde "Bu Oyun Bitsin" başlıklı yazısında Sabiha Zekeriya (Sertel) şöyle anlatmaktadır: "Günler, aylar, seneler geçer. Medreselerden kaçan yersizler, yurtsuzlar siyasi cereyanların tufan gibi akışında bir katre gibi erirler. Kasırgalar kopar, hilafetler, istibdatlar devrilir, yıkılır. Zafer ve istiklâl gelir, demokrasi ve inkılap eski selleri götürür. Fakat selin götüremediği, hâlâ köprü üstlerinde yırtık paçavralar içinde nöbet bekleyenler, amca on paracık diye bağırırlar... Paçavralar içinde devir, devir nöbet bekleyen çocuk hâlâ oradadır. Hâlâ karnı açtır... Küfesi sırtında akşama kadar kaldırımlarda taban patlatan çocuk köprü altında yatar."

Serbest Fırka'nın getirdiği nisbi özgürlük ortamında bu yazılar yazılabildi. Sonra kimse söz etmedi yoksulluktan, umarsızlıktan. Büyük üst yapı dönüşümlerinin yapıldığı günlerde, asıl sağlanması gereken toplumsal refah olduğu unutuldu. Bu da dönüşümlerin köksüz kalması demekti, çünkü refah getirileri yoktu.

2) Devrim İdeolojisini Arıyor (I): Kadro Dergisi

1929 dünya ekonomik bunalımı, tüm dünyayı sarstığı gibi Türkiye'yi de sarstı. Kapitalist ekonomi ve onun değer yargıları "Wall-Street"te bir günde çökmüştü. Liberal ekonomiye ait tüm

değerler, iyimser yaklaşımlar anlamsız kalmıştı. O günlerin deyimiyle "İktisadi Buhran" Türkiye'deki "serbesti" yanlılarını çaresiz bırakmıştı. Buhrandan etkilenmeyen Komünist Rusya ile Faşist İtalya Türkiye'ye çok yakındı; bu ülkelerin deneyimlerinden etkilenenler de vardı. İşte bu dönemde Faşizm ve Komünizm dışında bir yol arama çabaları gündeme geldi. "Kadro" dergisi böyle bir arayışın ürünüdür. "Kadro"yu yayımlayanlar şu kişilerdi: Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İsmail Hüsrev (Tökin), M. Şevki (Yazman), Burhan Asaf (Belge).

"Kadro"nun ilk sayısı 1932'nin Ocak ayında yayımlandı. Bu sayının başında derginin çıkış amacı şöyle açıklanmaktadır:

"Türkiye, bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır. Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Halbuki o genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir.

İnkılap bitaraf bir nizam (düzen) değildir... İnkılabın irade ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azlık ve şuurlu bir avangard'ın (öncü grup), azlık fakat ileri bir Kadro'nun iradesinde temsil olunur. İnkılabın derinleşmesi demek inkılap ahlak ve disiplinin, ileri kadronun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir.

Özetlersek; cihanın binbir çeşit olaylara gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içersinde, geleceği kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hakim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteryumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. Kadro bunun için çıkıyor."

Bu sunuş yazısı devrimin (inkılabın) tutarlı bir ideoloji gereksinimini ortaya koyuyor. Kadro'nun devrime yönelik düşüncelerini ilk kez 5 Ocak 1931'de, Şevket Süreyya, Türk Ocağı salonunda verdiği bir konferansta açıklamıştır. Bu konferans ileride yayımlanacak olan "İnkılap ve Kadro" adlı kitabının özünü oluşturmuştur. Şevket Süreyya "Kadro" dergisini çıkarmadaki amacı, "Tek Adam" isimli yapıtında şöyle açıklamaktadır: "... Öyle görünüyor ki biz, Türkiye'de bir inkılap gerçeği ile karşı karşıyayız

ama, bir inkılap nazariyesi ve felsefesi ile karşı karşıya değiliz. Madem ki bir inkılap vardır, o halde bu inkılabın bir de izahı olmalıdır... Nitekim bir aydın kadro, hem de Mustafa Kemal'in hayatında ve onun gözleri önünde, gene de Türk inkılabının ideolojisini kendi açısından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmiştir. Bu hareket Kadro hareketidir."

Vedat Nedim (Tör), birinci sayıdaki "Müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına" başlıklı yazısında "Türk inkılabının" ekonomik yaklaşımı konusunda Kadro'cuların düşüncesini ortaya koymaktadır.

"... Harp sonu iktisadiyatının üç büyük meselesi var.

i. Kapitalist iktisat sistemi yerine Komünist iktisat sistemini kurmak. Bunu Rusya halletmeye çalışıyor.

ii. Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak. Bu işle cemiyeti akvam (Milletler Cemiyeti) uğraşıyor.

iii. Müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil (bağımsız) millet iktisadiyatı yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'ne düşüyor."

"... Yabancı uzmanların öne sürdükleri tedbirler inkılabımızın ruhuna ve hedeflerine tamamen aykırı bir mahiyettedir. Onlar, bizim milli sanayi siyasetimize muarrızdırlar. Onlar bizim gümrük siyasetimize muarrızdırlar. Onlar bizim maliye siyasetimize muarrızdırlar. Halbuki, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat davası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisat davası arasında hiçbir münasebet yoktur..."

"... Devletin, bir millet iktisadiyatı yaratmak cehdini, bir millet işi haline sokmadık. Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konsernler, sonra konjonktür tetkikat müesseseleri, kooperatifleşme teşebbüsleri vs. hep bu hareketin neticeleridir. Biz öyle bir planlı faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır."

Görüldüğü gibi otuzlu yılların iktisat politikasının uyması gereken ilkeler bu yazıda ortaya konmuştur.

Kadro'nun sayılarını gözden geçirdiğimiz zaman şu noktaların öne çıkarıldığını görmekteyiz:

— İleri kapitalist ülkelerde önemli bir rol oynayan sınıf çelişkisi Türkiye için söz konusu değildir. Bu nedenle "Sınıfsız,

imtiyazsız" bir toplum yaratma olanağına sahibiz. Yani ezen ve ezilen ya da sömüren ve sömürülen yığınların olmaması bir birleşik millet ekonomisini yaratma olanağını verebilir. Örneğin Vedat Nedim (Tör)'ün derginin 15. sayısındaki yazısı bu yaklaşımı şöyle ortaya koymaktadır:

"Her inkılap yeni bir devlet tipi yaratma ve kurma savaşıdır... Cihanda müstemlekeci ve müstemleke milletler tezadının tasfiyesi tarihini Türk inkılabı açmıştır... O halde İnkılap Türkiyesi'nin devleti, ne Fransız inkılabının doğurduğu bir burjuva devleti, ne de Komünist inkılabının kurduğu bir proleterya devleti olabilir... Yeni Türk devleti, geri teknikli bir yarı müstemleke milletinin, millet olarak hem iktisaden, hem de siyaseten kurtuluşu davasının tarihte ilk mümessilidir." Böylece devletin sınıflardan bağımsız yeni tip bir devlet olduğu iddiası öne çıkarılmaktadır.

— Ekonomide, serbest piyasa düzeninin anarşik yapısı yerine planlı döneme geçilmesi ağırlıklı bir biçimde istenmektedir. Şevket Süreyya, Kadro'nun 5. sayısında "Plan Mefhumu Hakkında" başlıklı yazısında önce şu hükmün altını çiziyor: "... Şimdi Avrupa'da herkes tezatların tasfiyesi ve plan namına konuşuyor. Bu sebepledir ki, Plan, şimdi Avrupa'nın fetişleştirilmiş remzidir... Planlı iktisat nizamı ancak bir millet iktisadı nizamıdır... Türkiye'nin içinde bulunduğu milli kurtuluş hareketi noktai nazarından plan, ancak memleketin başlıca iktisat mıntıkalarında faaliyette bulunan ve milli iktisadın mukadderatına hakim olup onun vasfını ve mahiyetini tayin eden başlıca iktisat branşlarının tanzimi veya kurtuluşu şeklinde ifade edilebilir." Altı çizilen bu noktalardan sonra, yazı da şu yaklaşımlara yer verilmiştir:

"Ne tezadın, ne reaksiyonun, ne millet bünyesine bir inkılabın ifadesi olmayan, siyaseten müstakil ve iktisaden cüzü tam, tezatsız ve reaksiyonsuz bir yeni millet tipinde tam manasını alacak olan yeni bir nizam-ı âlem, ilk defa Türk Milli Kurtuluş hareketinde kemalini bulacaktır... Hem müstakil, hem tezatsız milleti, bütün fonksiyonları nizam altına alınmış, bütün mekanizması idrak edilmiş, hem kendi cemiyeti içindeki kanuniyetleri, hem üstünde yaşadığı tabiatın kör ve asi kuvvetlerini tahakküm altına almış, fakat bütün milli bünyesi ve milli hususiyetleri masun yeni bir millet tipini cihana ilk defa Türk milleti veriyor."

— Daha önce de belirttiğimiz gibi Moskova ve Roma'daki, taban tabana zıt düzenler Kadro'da ele alınmıştır. 6. sayının baş-

yazısında şu ilginç yargılara rastlamaktayız: "Ankara, Moskova ve Roma, harp sonu devrinde, her biri bir başka mahiyet ifade eden üç büyük cemiyet hareketinin, üç merkezi ve üç mihveridir... Metod ve Ahlak iştiraki, Ankara, Moskova ve Roma'nın müşterek seciyesini teşkil edecektir denilebilir." Aynı sayıda Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)'nun "Ankara-Moskova-Roma" başlıklı yazı dizisi de başlıyordu. Fransız devriminden başlayarak dünyadaki gelişimleri ele alan bu yazıda çok ilginç değerlendirmeler yer almaktadır. İnkılap (Türkiye'deki) konusunda şu gerçekçi tespit yapılmaktadır: "... Bazı şeylerin adı değişmekle mahiyetlerini değiştirebileceği zannı, inkılap hareketinin, bizde, yarım yamalak kalmasına sebep olan amillerden biridir. Türk inkılapçıları lüzumundan fazla iyimserdirler. Bunlar arasında bir çokları, hükümetin, bilmem kaç yıl evvel verdiği bir kararın veya meclisten çıkmış bilmem hangi kanunun hayatta bir tatbik ve tahakkuk sahası bulduğuna kanidir. Halbuki, bugün, inkılabımızın bu onuncu yılında, hileyi şeriyesiz şapka ve kasket giyenler, kanunu medeniyeye göre evlenip boşananlar, ve yeni harflerle yazıp okuyanlar bütün Türkiye'de onbin kişiyi geçmez. Bütün Anadolu kasabalarında, Ankara'nın, İzmir'in İstanbul'un bütün kenar mahallelerinde kadınlar sımsıkı kapalıdır. Kocalarına şeriatçe bağlıdır."

— "Kadro" hemen tüm yaşamı süresince demokrasi ve demokratikleşme yönünde hiçbir ciddi katkıda bulunmamıştır. Aksine merkezi otoritesi yüksek rejimlere öykünmüş, fakat onlara koşut bir üçüncü yolu önermiştir. Şubat 1933'te çıkan 14. sayısının (Kadro) imzalı başyazısında şunlar söylenmektedir:

"Faşist İtalya, buğday harbinin zafer rakamlarını kara gömleklilerin genç yığınlarına birer bayrak gibi, bir ihtilal kokardı gibi taşıttı.

Sovyet Rusya, birinci beş yıllık planın soluğu dinmeden ikinci beş yıllık planın hamle hesabını geçti.

Yeni Almanya, iktidara geçtiği gün, radyolarının ağzını dünyaya çevirdi ve sesin değiştiğini haykırdı.

Biz ise, inkılap aleyhine yürümek (Bursa'daki gerici gösteri kastediliyor) küstahlığını gösterenlerin karşısına Evkaf müdürleri ve Zabıta-i Belediye memurları sevkediyoruz. Aynı gün, Bursa münevverleri, mutlaka ya bir piyesin sahneye konulması yahut da bir konserin tertibi ile meşguldü. Gençlik müesseselerini politikalaştırmayacağız diye, inkılap nesline uslu ve çelebi terbiyesi

vermekte olduğumuzun acaba farkında mıyız?... İsterdik ki, türbelerin dibinde, şadırvanların yol ağzında türeyen çıyanlar, Cumhuriyet memurlarının şerefini sokmaya çalışırken, taşkın bir Bursa gençliğinin şuurlu reaksiyonu neticesinde, hampaları olan Tatarların, Arnavutların, Boşnakların mülevves davalarıyla beraber süprüntü yığını gibi şehrin dışına, çoktan sürülmüş bulunsun."

"Bütün bir cephe! Bir cephe ki, yarılıncaya ve çözülünceye kadar hiç olmazsa iki nesil eskitir. İşte düşmanlarımız!... Bütün gençliğe bunlar gösterilecek, bunlar anlatılacak ve genç yumruklar bunların kafasına inecek. Fakat, gençliğin bu kuvvetlere saldırması için rejimin siyasi görüşünün olması ve bu görüşün içinde pişmesi lazımdır."

Cumhuriyetin onuncu yılında mevcut siyasi düzene karşı bir gösteri yapılması bile bir panik düşüncesini gündeme getiriyor. Hemen gençliğin Sovyetlerin Konsomol, İtalya'nın faşist kara gömleklileri ve Nazilerin SA'ları biçiminde örgütlenmesi ima edilmektedir. Hele gençliğin düzenin (Tek Parti düzeni) siyasi görüşü doğrultusu uyarınca saldırıya geçmesini istemek bir anlamda Nazi saldırganlığını anımsatmaktadır. Düzenin alt yapıyı da kucaklayan bir ideolojisi olmaması kaçınılmaz bir şekilde böylesine önerilerin oluşmasına neden olmaktadır.

Vedat Nedim (Tör) 15. sayıdaki yazısında, yukarıda yansıttığımız düşüncelere karşıt şu yargıyı ileri sürmektedir: "... Türk milleti, devlet otoritesine inanan ve hürmet eden bir millettir. Başa yani şefe ve devlete o kadar büyük bir kıymet verir ki, darbı meselini bile yapmıştır... Biz, milli kurtuluş hareketimizi muayyen bir sınıfın kurtuluşu hesabına yapmadık. Bizde devlet, bir sınıflaşmanın neticesi değil, bir milletleşmenin ifadesidir."

— "Kadro" dergisi devletçilik ilkesine de özel bir önem vermiştir. Vedat Nedim (Tör) bunu bir önce sözünü ettiğimiz yazısında şöyle açıklamaktadır: "Devlet yani millet sermayesi ve emeğiyle kurulduktan ve kârlı bir hale getirildikten sonra, milletin içinden çıkacak küçük bir sermayedar zümresine maletmek istemek ve böylelikle milletin sınıflaşmasna yol açmak. Hayır böyle bir siyasete devletçi ve milletçi bir siyaset denemez." Aynı yazar bir başka yazısında da şu kesin hükmü vermektedir: "Açık bir irtica hareketi karşısında bulunduğumuzun herhalde farkındasınızdır. Saflar, artık keskin çizgilerle ayrılmalı: İnkılabımızın prensiplerine sadık hakiki Türk devletçileri bir yana, ihtibasa

uğramış liberaller öbür yana!" Olayı bir boyutunu da 21. sayının 32. sayfasında çerçeve içindeki şu ibarede buluyoruz: "Hükümetçilik başka, devletçilik yine başkadır. Hükümetçilik bir idare tarzıdır. Devletçilik bir cemiyet tarzıdır. Birincisi bürokratik ikincisi sosyal sistemdir."

Devletçilik üzerindeki bu yaklaşım liberal ekonomi yanlısı çevrelerden önemli eleştiriler aldı. Tartışmalara bir nokta koyan Başbakan İsmet Paşa'nın derginin 22. sayısındaki yazısı oldu. İsmet Paşa bu yazıda şu noktaların altını özenle çiziyordu:

"İktisatta devletçilik siyaseti, bana herşeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi... Biz iktisatta devletçiliği inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müsbet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika içinde müsbet ve en müessir vasıta sayıyoruz. Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi, safdil olanlar düşünebilir... En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir."

"... Hususi müesseseler daima kârlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur, iddiası vardır. Bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmeme vaziyetinde kalan devlet elbette serbest bir bezirgan gibi, bir çok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır? Ve zaten devletçilik'in memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurane tedbirler almasının mümkün olması ile izah edilebilir..."

"... Yapacağımız işler o kadar çok ve o kadar mühimdir ki, bunlardan efradın yapabileceği kısmına vesaitimizi dağıtmamak, elbette en makul şeydir. Maahaza benim kanaatımca, bir işin efrada veya devlete ait olması, o işin talep ettiği vesaitle ölçülemez. Meselenin bütün memlekete alakası veya hususi menfaatlara terkedilebilmesi ihtimalidir ki bu hususta karar vermeye esas olacaktır... Gelecek on sene nihayetinde ümit ederim ki, Türk Devletçiliği, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, 'İktisadiyatta devletçilik anlayışı'nın en mütekamil ilmi ve şahaseri olarak zikrolunacaktır."

İsmet Paşa bu yazısıyla şu noktalara parmak basmaktaydı:

— Devletçilik iktisadi bağımsızlığımızı savunmak için bir vasıtadır.

— İktisadi kalkınmaya devletçilikle ulaşabiliriz.

— Devletçiliğin ölçüsü, çok söylendiği gibi, bireylerin ve özel girişimcilerin yapamadığı işleri devletin görmesi biçiminde tanımlanamaz. Bilindiği gibi bu tanıma liberal ekonomiden yana olanlar dört elle sarılmışlardır.

"Kadro"nun savunduğu düşüncelere karşı basında birçok eleştiri ve polemik yer almıştır. Bunların içerisinde Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyin Cahit'in yazıları önde gelir. Devletçiliğin "Kadro" yazarlarının algıladığı gibi ele alınması Ağaoğlu'nu ürkütmüştü. Bu devletçiliğin, komünist, sosyalist, faşist ve hatta demokratların tanımlarından farklı olduğuna değinen Ağaoğlu şunları yazmıştır: "Bunlara göre devlet milli hayatın her safhasına müdahale edecek. Ve yalnız idare ve tanzim etmekle kalmayacaktır. Aynı zamanda kendisi bizzat müteşebbis olacaktır... Bunu yaparken tabiatiyle sınıf tezatlarının husule gelmesine yani büyük sermayelerin vücuda gelmesine meydan vermeyecektir... Kadrocular komünist ve sosyalist değildirler. Fakat komünist ve sosyalist metodlarının hararetli taraftarıdırlar."

Bunlar ağır suçlamalardı. Şevket Süreyya ile Ağaoğlu arasında büyük bir tartışma çıktı. Bu tartışmaya ilişkin yazılar 1933 yılının Ocak ayının hemen büyük bir bölümünde Cumhuriyet gazetesinde yer aldı. Tartışma fazla dalbudak salınca, Ağaoğlu'nun yazılarını ve polemiklerini bizzat Gazi durdurdu.

Başvekilin yazısı "Kadro"da çıkınca, bu kez Milliyet gazetesi dergiye karşı saldırıya geçti. Milliyet gazetesinin sahip ve yöneticisi Siirt milletvekili Mahmut Soydan, İş Bankası Yönetim Kurulu'ndaydı, bu nedenle her zaman özel sektörcü olan İş Bankası çevresinin bir anlamda sözcülüğünü de yapmaktaydı. Soydan ve Milliyet doğrudan İsmet Paşa'yı hedeflemediler. Hatta yazdığı başyazıda şöyle bir değerlendirme de yaptı:

"İsmet Paşa Hazretleri, Fırka programındaki devletçilik vasfını, komünist ve Marksist bir Fırka programına hakim devletçiliğin aynı gibi göstermeğe yeltenen gayri mes'ul unsurların iddialarına set çekmiş oluyordu... Orjinal ve milli olduğu iddiasıyla ileri sürülen bazı tezlerin –belki de farkına varılmadan– Komünist Fırkası'nın kongre kararları, bu fırka müzakerelerinin zabıtları, Marksizm prensipleri ve tatbik esasları meyanında yer bul-

ması dikkate değer..." Böylece Mahmut Soydan olayı saptırarak bir çeşit muhbir vatandaşlık görevi yapıyordu.

Hüseyin Cahit "Fikir Hareketleri" dergisinde, tam bir liberal-demokrat olarak "Kadro"yu eleştirdi: "Ben, proletarya hakimiyetini, diktatörlüğünü değil, fikrin, vicdanın hürriyetini ve bütün milletin hakimiyetini müdafa ediyorum. Milli hakimiyet rejiminde göze çarpan kusurların kızıl veya diktatörlüklerin biriyle ortadan kalkabileceğine kani değilim..."

M. Soydan'ın "Milliyet"i ve Yunus Nadi'nin "Cumhuriyet"i saldırılarını açık, kapalı sürdürdüler. Yunus Nadi, "Kadro"nun devrimin ideolojisini saptama uğraşına 28 Temmuz 1933'te, "Cumhuriyet" gazetesinin başyazısında, dolaylı da olsa, şu yanıtı veriyordu: "Türk inkılabının derin manaları henüz tesbit olunmuş değildir ve hatta bunları tesbit edebilmekten henüz çok uzak bulunuyoruz." Gazetenin 1 Ağustos 1933 günkü sayısında ise, Peyami Safa, "Bir Kadro'cu dostuma" başlıklı yazısında, itham dozunu daha da artırarak şöyle yazıyordu: "... İster nasyonal sosyalizm, ister sosyal nasyonalizm densin. Bu yaklaşım iki kelime ile özetlenebilir: 'Türk Faşizmi' Türk faşistleri tezlerine isim koymaktan çekinerek, '... herkesin önünde eğilmeye mecbur edecek bir tabir' bulmuşlardı: 'Kemalizm'."

Bütün bu tartışmalar "Kadro"nun ömrünün sonuna geldiğini ortaya koyuyordu. Beklenen son "Serbest Fırka"nın feshini anımsatacak biçimde geldi. Derginin Ekim 1934'te çıkan 34. sayısında ilk sayfada çerçeve içinde şu açıklama yer aldı: "Okuyucularımıza: Arkadaşımız ve imtiyaz sahibimiz Yakup Kadri Bey'in bir ecnebi memlekette Hükümetimizi temsil vazifesiyle aramızdan ayrılması üzerine KADRO gelecek sayıdan itibaren neşriyatını bir müddet için tatil edecektir."

"Kadro" imzalı başyazı ise anlamlıdır. Bu yazıda okuyuculara şunlar anlatılmaktadır: "Her kahramanın bir destancısı vardır. Destanlara geçmemiş kahramanlıklardan hiç kimsenin haberi olmaz... Hemen çoğu, derin ve ince bir 'intuition' sahibi olan iş ve hareket adamları bunu iyi bilirler ve meydana koydukları eserin herkesten önce bunlar tarafından tasdik ve takdir edilmesini isterler. Zira halkın hafızası zayıftır, yüreği kaypaktır. Hiçbir şey yazılıp mühürlenmeden ona tevdi olunamaz... Kahraman için destancısız kalmaktan daha feci bir şey vardır. Kötü, beceriksiz ve anlayışsız bir destancının eline düşmek"

"Kadro"nun, Aralık-Ocak (1934-1935) tarihli 35-36 sayılı son nüshası bir fikir hareketini noktaladı.

3) Devrim İdeolojisini Arıyor (II): Halkevleri

Halkevleri 19 Şubat 1932'de kurulmuştur. Temel amaç Türk inkılabını köylü, gençlik başta olmak üzere halk yığınlarına benimsetmekti. Ancak Halkevi fikrinin kökeni 1910'lara, yani "Türk Ocakları"na kadar uzatılabilir. Gerek Türk Ocakları, gerekse Halkevleri bir zorunluluk sonucu meydana gelmiş, ülkeye hayli yararlı olmuşlardır.

20. Yüzyılın başında kendilerini devleti kurtarmak ve onarmakla yükümlü sayan asker-sivil Osmanlı aydınları, ülke içindeki tüm etnik grupları ve ulusları aynı çatı altında, "Osmanlılık" kavramı çevresinde toplamaya çalıştılar. 20. yüzyılın başında Osmanlı aydınları ve siyaset adamları açısından, düşünür Yusuf Akçura'nın da belirttiği gibi, "üç tarzı siyaset" politikaya egemen olmuştur. Bu "üç tarzı siyaset": Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve Osmanlılıktır. Pan-İslamizm politikası II. Adülhamit döneminin başat siyaset tarzıydı. Jön Türklerin ilk döneminde Osmanlılık öne çıkmıştır. Ne var ki Balkanlarda başlayan ulusal bağımsızlık hareketleri Osmanlılık yaklaşımının sonunu getirmiştir. Pan-Türkizm işte bu aşamalardan sonra egemen bir yaklaşım olmuştur.

Dış güçlerin İmparatorluğu dağıtmak için kullandıkları, destekledikleri milliyetçi akımlar Balkan savaşı ile İmparatorluğu dağılma noktasına getirdi. 1912'den sonra Osmanlı-Türk aydını, kökleri Tanzimata varan milliyetçiliği kendi amacı için, yani devleti kurtarmak için kullanmaya başladı. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki'nin düşün politikasını yönetmeye başlaması, bu dönemin zorunlu kıldığı bir sonuçtur. Hatta Turan'a yönelik ideolojik hedef. Osmanlı İmparatorluğu içinde sağlanamayan birliği, milli bir bütünleşmeye dönüştürme isteğinin bir göstergesidir.

Türk Ocakları bu çabaların ürünüdür. Bu kuruluş İttihat ve Terakki ile organik bir bağ içinde olmasa bile cemiyetin düşüncelerinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Mehmet Fuat (Köprülü) Halide Edip (Adıvar), Mehmet Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahit (Yalçın), Akil Muhtar, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Türk Ocakları'nın önde gelen düşünür ve önderleridir.

Türk Ocakları 1913'ten (İttihat ve Terakki'nin tek parti iktidarı) sonra etkin bir dil ve dünya görüşünün oluşturduğu örgüt-

ler haline geldi. Türk Ocakları'nın en etkin olduğu dönemlerde bile İttihat ve Terakki bu kuruluşla olan ilişkisini, maddi kaynaklar bulmanın ötesinde organik bir bağa dönüştürmemiştir. Türk Ocakları'nın amacı tüzüğünün ikinci maddesinde şöyle açıklanmaktaydı: "İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerini terakki ve itilase ile, Türk ırk ve dininin kemaline çalışmak."

Türk Ocakları'nın düşünsel doğrultusunu Ocak Marşı'nın güftesinden de anlayabiliriz.

Türküz ederiz daim iftihar
Hilkatla başlar tarihimiz var
Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,
Yok bize başka yar...
Önde bayrak, elde süngü, kalpte tanrı biz,
Dünyaya hâkim olmak isteriz.
Mabedimiz Türk Ocağı, Kâbemiz de yüce parlak,
Turan'dır hep ancak.

Türk Ocağı'nın, aydınların düşüncelerinde nasıl yüceltilip, adeta bir çeşit ütopyanın merkezi haline dönüştürüldüğünün en çarpıcı örneği, Halide Edip (Adıvar)'ın "Yeni Turan" adlı romanıdır. Diğer taraftan, konuyu kendi iç çelişkileri ve topluma ters düşmesi açısında da Ömer Seyfettin, "Efruz Bey" adlı eserinde didik didik etmiştir. Bu iki eserin karşılıklı incelenmesi, o dönemlerdeki aydın halk ikilemini belirlemede çok yardımcı olacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1930, dünya ekonomik bunalımının tüm etkilerinin yurdumuzda da hissedildiği bir dönemin başlangıcıdır. Bu ekonomik bunalım 1923'ten sonra fiilen var olan sivil-asker bürokrasi, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri arasındaki koalisyonun son iki ortağının durumunu iyice sarsmış, bürokrat kesimin ağırlığını iyice artırmıştı. Öte yandan 1923-30 yılları arasında demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayan, vergi vb. yollarla ekonominin yükünü yoksul halkın sırtına yükleyen politikalar sonucu, asker-sivil bürokrat kesim ile halk arasındaki var olan ayrılık daha da büyümüştü. Bu nedenlerden ötürü, dönemin iktidarının izleyebileceği iki yol bulunmaktaydı. Ya demokratik hak ve özgürlüklerin iadesiyle mevcut düzeni yumuşatmak ya da devletin ekonomik ve toplumsal

hayatın her noktasına ulaşan müdahaleleriyle daha merkezi, bir oranda sert bir düzen getirmek. Daha önce de değindiğimiz "Serbest Fırka" girişimiyle birinci yol denendi. Bu denemeden çabuk vazgeçildi. Zaten iktidardaki kadronun bilgi birikimi ve deneyleri ikinci yolun seçilmesine yatkındı. Böylece 1930'lu yıllarda, Cumhuriyet ilk dönemine oranla daha sert bir tek parti yönetimine girildi.

Türk Ocakları faaliyetlerini cumhuriyetin ilk döneminde de sürdürmüştü. Bugün Resim ve Heykel Müzesi olan, Etnografya müzesinin yanındaki bina Türk Ocağı binası olarak inşa edilmiştir. Halkevlerinin kurulmasıyla birlikte Türk Ocakları lağvedilmiş ve varlıkları bu yeni kuruluşa devir olunmuştur.

Ekonomik bunalım, Türkiye açısından, doruğa ulaştığı 1932 yılında Halkevleri örgütlenmiştir. Halkevlerinin kurulması sırasında Sovyetler ve İtalya'daki bazı kuruluşlardan esinlendiği sık sık öne sürülmüştür. Nitekim Ankara Halkevi'nin açılışında Reşit Galip Bey, "Halkevleri yönetmeliği hazırlanırken uzak yakın bir çok memleketlerin benzer örgütleri incelenmiştir" derken bu iddiaları bir ölçüde kanıtlamaktadır. O günlerde yazılan ve açıklanan düşüncelere göre Halkevleri, halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştur. Bu amacı Recep Peker (CHP Genel Sekreteri) şöyle açıklamaktadır: "Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir." Reşit Galip, Recep Peker ve Başbakan İsmet Paşa'nın çeşitli vesilelerle verdikleri söylev ve demeçlere göre Halkevlerinin amaçları şöyle açıklanabilir:

— Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek.

— Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak.

— Ulusal birliği oluşturan, milli ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini bulup ortaya çıkarmak, geliştirmek.

— Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması.

— Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması.

Halkevlerinin CHP'nin ilke ve ideolojisini yayma, benimsetme ve hatta geliştirme çabası öncelikli bir hedefti. Nitekim Ya-

kup Kadri Karaosmanoğlu'nun utopik fantazisi "Ankara" romanının finalinde bu açıkça ortaya çıkarılmıştır. Diğer taraftan 1930'lu yıllarda, "Hakimiyet-i Milliye" de (sonradan Ulus) tefrika edilen, Aka Gündüz'ün bir başka romanı da bu doğrultudadır.

Halkevlerinin dokuz çalışma kolu vardı. Reşit Galip açılış günü yaptığı konuşmada buna şöyle değinmiştir: "Türklerde, eski zamanlardan beri, dokuz sayısı kutlu bilinir. Bizim şubelerimizin sayısı da bir tesadüf eseri dokuz oldu."

Bu kolların faaliyet konuları şöyle özetlenebilir:

i) Dil ve Edebiyat Kolu: Bu kol halkın genel bilgisinin artmasına, parti ilkelerinin köklenmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık ödevleri duygusunun yükselmesine yarayacak konuşmalar, konferanslar, törenler hazırlar ve genel olarak dil ve edebiyat konularıyla yakından ilgilenir. Dil devriminin gelişmesine çalışır. Halkevlerinin çıkaracağı dergilerin yönetimi de bu kolun görevleri arasındadır.

ii) Güzel Sanatlar Kolu: Güzel sanatlara halkın ilgisini ve sevgisini artırmak, güzel sanatların gelişmesine çalışmak amacını güder. Garp müziğinin ve garp müziği tekniğinin kökleşmesine, garp tekniğine göre Türk müziğinin yaratılmasına ve gelişmesine çalışmak.

iii) Temsil Kolu: Halkevlerinin amaçlarından önde geleni halkın eğitimi olduğuna göre, temsil kolu bu eğitimin önemli bir aracıdır. Bu kol ülkede tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye, ahlaki, terbiyevi ve milli temsillerle halka iyi şeyler telkin etmeye çalışır.

iv) Spor Kolu: "Sağlam düşünceler sağlam insanlarda bulunur" yaklaşımında hareketle spor alanında halka ve gençliğe yararlı olmaya çalışır. Sporu milli karakteri kökleştirmeye, milli bünyeyi sağlamlaştırmaya, ülkeye sağlıklı, ahlaklı, mert insanlar yetiştirmeye yarar bir araç sayan halkevleri çalışmaları bu ana ilkeye göre düzenlemektedir.

v) Sosyal Yardım Kolu: Gerçek ihtiyaç içinde bulunanlara yardım etmek, dispanserler ve gezici doktorlarla hastaların imdadına koşmak; okullardaki çalışkan ve yetenekli yoksul aile çocuklarına kitap, elbise, yiyecek sağlamak; işsizlere iş bulmak, ülkeye sosyal yardım düşüncesini yaymak bu kolun başlıca amaçları arasındadır.

vi) Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu: Okuma yazmayı halk arasında yaymak; halkın bilgisini artıracak dil ve uzmanlık

kursları açmak; teknik bilgileri halk arasında yaymak, el sanatlarını teşvik etmek gibi çeşitli işlevle görevlendirilmiş olan bu kol halkevlerinin en etkin faaliyetlerini yapmıştır.

vii) Kütüphane ve Yayın Kolu: Halkevleri çalışma yönergesinin 89. maddesinde şu nokta belirlenmektedir: "Kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesine başlıca amildir. Bu sebeple her halkevinde bir kütüphane ve okuma odası bulunması Halkevinin ilk kurulma şartlarından sayılır". Bu kollar aynı zamanda gençler arasında kitap özetleme yarışmaları düzenlemek, gezici kütüphaneler kurmak, kitap sergileri açmak, okuma odaları kurma gibi uğraşıları da yapmaktaydı.

viii) Köycülük Kolu: Halkevleri yönergesinin 104. maddesi bu kolun görevlerini şöyle belirler: "Köycülük Kolu'nun temel vazifesi, köylerin toplumsal, sağlık ve estetik açısından geliştirilmelerine ve köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının güçlendirilmesine çalışmaktır." Aynı yönergede bu amacın gerçekleştirilmesi için Halkevleri üyelerinin sık sık köylere gitmeleri, uygun mevsimlerde köylerde çeşitli törenler düzenleyerek temsiller vermeleri, köyün gelişimi için ellerinden gelebilecek tüm çabaları göstermeleri de istenmektedir: Özetlersek zengin ve temiz Türk köyünün yaratılması Halkevlerinin önde gelen hedefi olarak kabul edilmişti.

ix) Tarih ve Müze Kolu: Yurdumuzun tarihini araştırmak, tarihi anıtları halka tanıtmak ve sevdirmek, yerel tarihler üzerinde incelemeler yapmak, hatta tarih kültürü ve terbiyesi vermek, gittikçe azalan güzel Türk eserlerini, etnografik değeri olan eşyaları toplama, folklor araştırmaları yaparak bunları yayımlamak vb. görevler bu kola verilmişti.

Medeni haklarına sahip her Türk vatandaşı halkevi kollarından birine yazılabilirdi. Halkevlerinde seçimler iki yılda bir yapılırdı. Diğer taraftan, yılda bir kere, halkevinin tüm üyeleri toplanarak başkanın yıllık faaliyetlere ilişkin raporunu dinlerdi. Halkevlerinin gelirleri bulundukları yörenin parti örgütünce karşılanırdı. Halkevleri hiçbir zaman kendilerine bir gelir sağlamak için çalışmazlardı. Her Halkevi yıllık faaliyetlerine uyumlu bütçe yaparak bunu bağlı bulundukları yörenin parti örgütüne onaylatırlardı. Halkevleri başkanları, yörenin parti yönetim kurulu tarafından seçilirlerdi. Bunun tek istisnası Ankara'ydı. Ankara Halkevi Başkanı parti genel idare heyeti tarafından seçilirdi.

Halkevi açılabilmesi için yönetmelikte belirlenen kollardan en az üçünün faaliyete geçmesi ya da kurulması gerekliydi. Bu kolları da kuramayan yörelerde Halkevi gereksinimini karşılamak için "Halk Odaları" kurulmuştur. 1941 yılında ilk olarak 141 Halk Odası açılmıştır. 1950'ye kadar bu sayı 4.000'i bulmuştu.

Bilindiği gibi ilk Halkevi 1932'de açılmış, o yılın sonuna kadar Halkevi sayısı 34'e ulaşmıştır. Halkevlerinin kapatıldığı tarihte yurt düzeyinde 478 Halkevi ve 4322 Halk Odası bulunmaktaydı.

Halkevlerinin nicel ve nitel açıdan hızlı geliştiği dönem 1932-1940 yılları arasıdır. Bu dönemde Halkevleri partinin tartışmasız demir yumruklu bir ideoloji merkeziydi. Aynı dönem içerisinde 23.750 konferans verilmiş, 12.350 temsil sahneye konmuş, 9.050 konser icra edilmiştir. Üye sayısı % 506 artmıştır. Halkevi kitaplıklarından ilk yıl 149.949 yurttaş yararlanırken okuyucu sayısı 1940 yılında 2.557.853'e çıkmıştır.

Halkevlerinin 1932-1950 arasındaki faaliyetleri gözden geçirildiğinde yaygın eğitimin kuramsal ilkeleriyle, propaganda amaçlı ileşitim kuramları doğrultusunda ilginç bir uyumun sağlandığı görülmektedir. Ne var ki, sağlanan bu uyum sadece yüzeyde kalmıştır. Özellikle dil ve tarih öğelerine verilen ağırlık. Batılı öğeleri yoğun olan sanat yapıtlarının özendirilip sergilenmesi, köye yönelik biraz tepeden inmeci diye niteleyebileceğimiz araştırmalar ve bunların getirdiği öneriler üzerine bina edilen konferans ve yazılı eserlerin içeriği bu yargımızı kanıtlayan eğilimlerdir.

Toplumsal yapı değişikliklerinin, ancak toplumun ortak çıkarları bulunan kesimleri arasında organik bir bütünleşme ve ittifakla gerçekleşebileceği doğrusu bir yana bırakılarak, üst düzeydeki kültürel girişimlerle böylesine dönüşümler gerekleştirmek için Halkevleri bir yaygın eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Dil ve tarih incelemeleri, bu konulardaki ayırımcı politika sonucu yığınlar tarafında pek kabul görmemiştir. Özellikle dil çalışmaları, aydınlar ile halk arasındaki uçurumu kapatmak bir yana, daha da açmıştır. Köye yönelik çalışmalar ise bol bol öğüt verme niteliğindeydi. Çalışmalar köylüye pahalıya mal oluyordu. Köy topluluğunun girişkenliğini artırıcı, kendi sorunlarına sahip çıkıcı bir rol oynamıyordu. Halkevlerinin yayın kolları yaklaşık elli dergi ve sayısı konusunda kesin bir bilgiye sahip olamadığımız

kitap ve broşür çıkarmıştır. Dergiler arasında en ünlüsü Ankara Halkevi'nin çıkardığı "Ülkü" dergisidir. "Ülkü" partinin ideolojik çizgisini yansıtan bir yayın organıydı.

Parti genel sekreteri Recep (Peker) Bey'in, derginin Şubat 1933'te yayımlanan 1. sayısında yer alan "Ülkü Niçin Çıkıyor" başlıklı yazısında şu noktalar üzerinde durulmuştur: "Ülkü karanlık devirleri arkada bırakarak, şerefli ve aydınlık bir istikbale giden yeni neslin heyecanını beslemek, cemiyetin kanındaki inkılap unsurlarını ısıtmak, ileri adımları sıklaştırmak için... Ülkü, bu büyük yola katılanlar arasında kafa birliği, gönül birliği ve hareket birliği yapmak için... Ülkü, milli dile, milli tarihe, milli sanatlara ve kültüre hizmet için... Ülkü, bütün bu gayelere hizmet yolunda çalışan Halkevlerinin ruhundaki hararet yazı vasıtalarıyla yaymak için... çıkıyor. Bu tarif, Büyük Milli Reisin mecmuaya yakıştırdığı ve verdiği ÜLKÜ adı ile neşir maksadı arasındaki sıkı münasebeti de gösterir." Ülkü dergisindeki yazıların dağılımı da ağırlığın dil ve tarih konuları üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu konuda tam yüz kırk yedi makale, araştırma ve inceleme dergide yer almıştır. Oysa iktisadi konularda sadece kırk dokuz makale bulunmaktadır. Edebiyat makaleleri bile sayı ve sayfa miktarı bakımından iktisattan daha fazla yer kaplamaktadır. Demokrasiyi konu alan bir makaleye ise rastlanılmamıştır.

Derginin Nisan 1933 tarihli üçüncü sayısında da yer alan Recep (Peker) Bey'in yazısı, iktidardaki tek partinin demokrasi ve özgürlük anlayışını ortaya koymaktadır. Yazının başlığı "Disiplinli Hürriyet"tir. Yazının dikkati çeken bazı bölümlerini aynen yansıtıyoruz:

"Hukuku Beşer beyannamesindeki [Fransız devriminde yayınlanan İnsan Hakları Bildirgesi] mutlak hürriyet telakkisi bütün dünyaya basmakalıp aşılandı. Herşeyin iyisini ve doğrusunu yapmak davasında olan Avrupalılar bu telakkiyi zamanlarına, muhitlerine, milletlerin hususi şartlarına ve kabiliyetlerine uygun hale koyamadılar... Hukuku Beşer (İnsan Hakları) hürriyeti nasıl bir zulüm devrinin aksülameli ise bugün doğan ve bazı memleketlerde yer alan karşı fikirler, sıkı idare tipleri de ölçüsüz hürriyetin aksülamelidir... Hürriyet ve disiplin arasında muvazene kuramayan milletler bu kısa günün her saatinde büyük hadiselerle sarsılmaya mahkûmdurlar... Türkler, arkasındaki beşon asrın gölgesine sığınmış uydurma 'Sun'i' bir millet değildir. Onun için arkamızda olduğu kadar önümüzde de uzun devirleri

kucaklayan bir ülküyü tahakkuk ettirecek uzun hayatlı ebedi bir devlet kuruyoruz... Hürriyetin ve disiplinin hudutlarını, tatbik olundukları millet hayatının kendi hususi şartları çizer... Biz, nizamlı, emniyetli bir devletin vatandaşlarına hürriyetin usaresini tattırırken, serseri dağınıklığın, milliyetsiz boşluğun ve en kuvvetli cemiyetleri dağıtıp parçalayan serkeşlik ve itaatsizliğin yıkıp öldürücü tesirlerinden anlayan, bundan kaçan yepyeni bir millet olarak yetişmek istiyoruz. Disiplinli Hürriyet!... Bu, Cumhuriyet Halk Fırkası evlatlarına, Halkevlerinde hergün biraz daha yetişip açılan memleket çocuklarına ve bütün vatandaşlara "Mot d'ordre" (Emir sözcüğü) olmalıdır."

Halkevlerinin demokratikleşme süreci açısından bir değerlendirmesini yaptığımız zaman şu noktalar öne çıkmaktadır:

— Halkevleri tek yönlü, asker-sivil bürokrasinin önderliğinde ve yukarıdan yönetilen, katılım kanalları ancak resmi ideoloji doğrultusunda açık olan, halkın ve köylünün kültürel düzeyini (Batılılaşma yönünde) yükseltmeye çalışan kuruluşlardır. Bu özellikleri başarısızlıklarının da temel nedeni olmuştur. Öğretici, yol gösterici olarak ortaya çıkan hoşgörüsüz bürokrat yaklaşımı halkı bir itişe, bilgisizliğe sarılmaya adeta özendirmiştir.

— Tek parti döneminin tarih ve dilde öztürkçeleştirme biçiminde somutlaşan resmi ideolojisi (bir anlamda ırkçı ögeleri de içeren) Halkevlerinde ve onun çeşitli kollarında başat bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır.

— Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmayı yüzeysel bir Batılılaşma olarak ele alan ve yorumlayan Halkevleri, Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamikleri hiçbir zaman sezinleyememiştir. Oysa tarih sürecinde Türk insanı, bir yandan toplum mutluluğunun üstün tutulduğu düzenleri yaratırken, öte yandan da bu düzene özgü ve aktif bir biçim olan katılım yollarını da zaman zaman aramıştır.

— Halkevleri ikili niteliklerinden ötürü, Batı uygarlığının kültürel uzantısı olan aydınların ve bürokratların etkisine rağmen, toplumun sağlıklı güçlerini yanına alabilen çalışmaları da zaman zaman gerçekleştirebilmiştir.

— Halkevleri, olumlu ve olumsuz yönleriyle, Türk toplumunun geçirdiği önemli bir deneydir. Bu deneyin ortaya çıkardığı bulgulara bakarak diyebiliriz ki, aydın-halk ikilemini artırıcı; toplumun üretici güçlerinin yarına dönük özlemlerini göz önünde bulundurmayan ve belirli bir tarihi geçmişin üzerinde yüksel-

diği halde geçmişini (özellikle Osmanlı dönemini) bir ölçüde yadsıyan, toplumun mutluluğunu üstün kılan değerleri yaratırken, halkın bu düzene özgün ve aktif biçiminde katılımını sağlamayan bu tip modeller yasalarla yaşatılsa bile toplumsal yaşam içerisinde etkinliklerini yitirmeye bir yerde mahkûmdurlar. Halkevi deneyi bunun güzel bir örneğidir.

4) Cumhuriyet Halk Partisi Katılaşıyor

Serbest Fırka ve aynı dönemde kurulan diğer iki partinin kapatılmasından sonra tek parti dönemi başlamıştır. 13-14 Mayıs 1931'de toplanan CHF'nin Büyük Kongresi yeni bir programı kabul etmiştir. Bu programın giriş bölümünde şuna değinilmektedir: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına temel olan ana fikirler, inkılabımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikârdır. Bundan başka bu fikirlerin başlıcaları fırkanın 1927 senesinde Büyük Kongrece tasvip edilen Umumi Reisliğin beyannamesinde ve 1931 TBMM intihabı münasebetiyle yayınlanan beyannamede tesbit olunmuştur." Yeni programın geçmişle olan ilişkisi bu şekilde açıklanmıştır. 1. maddede Vatan ve Millet tanımları verilmektedir: "Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılmaz bir teşekküldür" biçiminde, bugünde klasikleşmiş olarak kullanılan bir tanımla verilmektedir. Millet ise şöyle belirlenmektedir: "Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir." Bu tanım bugün Atatürk Milliyetçiliği olarak ifade edilen, "ülke sınırları içinde yaşayan her vatandaş Türkdür" yaklaşımından farklıdır. Dil, kültür ve ülkü birliği temel kabul edilmiş ve bu birliğin oluşturduğu siyasi ve içtimai heyet millet olarak kabul edilmiştir. Yani dar anlamlı bir millet anlayışı burada söz konusudur. Günümüzde çok sözü edilen Anadolu mozaiği bu tanımla dışlanmaktadır.

Programın ilginç noktalarından biri de üçüncü maddedir. Maddede devlet şekli konusunda parti görüşü şöyle yer almaktadır: "Devletin esas teşkilatı: Türk milletinin idare şekli, vahdet-i kuvva esasına müstenit olan devlet şeklimizdir. Bu şekilde Büyük Millet Meclisi millet namına hakimiyet hakkını kullanır; reisicumhur ve icra vekilleri heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkının bu olduğuna kanidir." Görüldüğü gibi bugünkü kuv-

vetler ayrılığı yerine kuvvetlerin birliği (Tevhid-i Kuvva) ilkesi savunulmaktadır. Böylece yargı, yürütme ve yasama yetkileri TBMM'de toplanmıştır. 1931 programındaki güçler birliği ilkesinin daha köktenci bir yönetim yaklaşımı olduğunu kabul etmemiz gerekir.

"Hürriyet, Müsavat, Masuniyet-i Mülkiye" hakkı programın dördüncü maddesinde ele alınmıştır. Bu temel hakların Anayasa çerçevesinde "Mahfuz" bulunacağı, yani korunacağı belirtilmiştir. Bireyin kişisel haklarının "masuniyeti" konusunda bir güvence verilmemiştir. Böylece korunacağı, ileri sürülen hakların sadece kâğıt üzerinde kalma tehlikesi de ortaya çıkmıştır. Nitekim parti iktidarının bu konudaki uygulamaları da söz konusu tehlikenin varlığını göstermektedir.

CHF'nin 1931 programında ilk kez altı ilke birlikte ele alınmıştır. İkinci kısmın birinci maddesinde söz konusu altı ilke şöyle sıralanmaktadır: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları: Cumhuriyet Halk Fırkası; a- Cumhuriyetçi, b- Milliyetçi, c- Halkçı, ç- Devletçi, d- Laik, e- İnkılapçıdır." Bu ilkelerin tanımlarında, bugünlere göre farklılıklar vardır. Özellikle milliyetçilikte dar anlamlı bir millet temeli tanımlanmaktadır. Halkçılık; sınıfsız, imtiyazsız bir topluma uyumlu bir şekilde ele alınmıştır. Laiklikte, birinci fıkranın "Fırka, devlet iradesinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas şekilleri ve dünya inançlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir" şeklindeki yaklaşımı, tanımı bugünküne oranda daha bir anlaşılır kılmaktadır. İnkılapçılık yeni yapıları koruma ve idame ettirme anlamındadır. Süreklilik söz konusu değildir. Oysa inkılapçılığın sürekliliği temeldir. Dondurulması söz konusu değildir.

Bu kısmın ikinci maddesinde "sınıf yok, iş bölümü var" yaklaşımıyla şunlar yer almaktadır: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat içinde işbölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir." Aynı maddenin (A) bendinde ise zümreler ve menfaatler şu şekilde ele alınmaktadır: "Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların herbirinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu

prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüdü temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek suretle menfaatlerde ahenk tesis eylemektedir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütenasip olur." Sınıf gerçeğini göz ardı eden bu düşüncenin tutarsızlığı ve köksüzlüğü ortadadır. Bir yandan sınıfları reddederken, diğer yandan zümreleri belirlemek programın yapısına ters düşmektedir.

Programda amele ve işçilerle ilgili bölümde şöyle denilmektedir: "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını gözönünde tutacağız. Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kafi hükümlerin vaz'ı fırkanın mühim işleri arasında görülür." Öncelikle amele ve işçi ayırımının hangi temelde yapılacağı belli değildir. Bilindiği gibi bu iki sözcük eşanlamlıdır. Niçin programda böyle kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Dikkat edilirse metinde "Milliyetçi Türk amelesi ve işçisi" deyimi vurgulanmıştır. Bu yaklaşım programın temelindeki düşünceyi ortaya koymuştur. Diğer yandan aynı madde de değinilen "İş Kanunu" ise 1936'da çıkarılmıştır. Sendikalaşmayı, grevi ve toplu sözleşmeyi yok sayan bu kanun işçilere sınırlı haklar ve güvenceler getirmiştir.

Programda eğitim için "Milli talim ve terbiye" başlığı altında şu ilkeler öne çıkarılmıştır: "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türkiye devletine hürmet etmek ve ettirmek hassas bir vazife olarak telkin olunur... Bilhassa seviyeyi, milli derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecelere çıkarmak büyük emeldir... Fırkamız, vatandaşların Türkün derin tarihini bilmesine fevkalade ehemmiyet verir. Bu bilgi, Türkün kabiliyet ve kudretini, nefsine itimat hislerini ve milli varlık için zarar verecek her cereyan önünde yıkılmaz mukavemetini besleyen mukaddes bir cevherdir."

Bu alıntılar Fırka'nın eğitim konusunda katı disiplinli ve milliyetçi bir düşünceye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzdeki "Milli Tarih", "Milli Coğrafya" gibi kavramların kökenini 1930'lu yıllara dayandığını programın bu hükümleri ortaya koymaktadır.

Program tek partinin gücünü pekiştirmeyi amaçlayan ilke ve hedefleri de içermektedir. Yedinci kısmın birinci maddesi bu doğrultudadır: "Bütün inkılap neticelerini ve vatandaşın tam em-

niyetini ve milli nizam ve inzibatı, dahili ve adli teşkilat ve kanunlarıyla koruyan ve hiçbir hadise ve tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir." Yani devrimleri, milli nizamı ve iç güvenliği korumak için güçlü hükümet otoritesini kurmak. Gelecekte de, tek parti hükümeti döneminde de CHF (sonraları CHP) bu amaca uygun bir düzeni kurmuştur.

Bu programı tamamlayan bir de "Halk (parti) hatipleri" yönetmeliği bulunmaktadır. Parti örgütünün tüm aşamalarında oluşturulacak halk hatipleri, bölge ve yöredeki halka partinin amaçlarını, kararlarını açıklamakla yükümlüydüler. Parti böylece ideolojik bir bütünlüğü sağlamayı düşünmekteydi. Daha sonraları kurulan Halkevleri bu görevi daha etkin bir biçimde yerine getirdiği için "Halk hatipleri"nin ömrü uzun olmadı.

1930'lu yıllarda CHP "Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Kuramı" ile halkın "ulus devlet" oluşumu içerisinde ideolojik birliğe yöneltilmesine çalışmıştır. İktidardaki tek parti "inkılap" ideolojisinin kendisi dışında savunulmasına bile tahammül edememiştir. "Kadro" dergisinin kapanmaya mecbur edilmesi de bu tutumun bir çeşit kanıtıdır. Bu boşluk da başta "Ülkü" olmak üzere, çeşitli Halkevleri'nin çıkardığı dergilerle doldurulmaya çalışılmıştır.

1930'lu yıllarda CHP'nin işçi sınıfına bakış açısı da, "CHP İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği" bürosunun yayımladığı bir kitapçıkta çok güzel sergilenmiştir. Şöyle ki: "Türk işçisi milliyetçidir" başlıklı yazıda şu düşünce öne çıkarılmıştır. "Türk işçisi ne sermayeyi ezen şımarık bir iştirakçiliğe, ne de işçi kemiklerinden kuleler yapmak isteyen bir burjuvaziye mütehammil değildir... Türk işçisi Adam Smith'in mütemerrit şakirtleri gibi devleti banker kasasının bekçisinden ibaret görmüyor. Buna karşın sermayeyi ve özel benliği inkâr eden istipdadı da nefyeder."

İşçi ve Esnaf Birlikleri CHP tarafından örgütlenmiştir. Böylelikle parti, işçi ve küçük esnafı denetimi altında tutmak istemiştir. Diğer yandan, her fırsattan yararlanarak Bolşevizme (komünizme) karşı olduğunu da vurgulamıştır. Örneğin Atatürk'ün, ABD'den gazeteci Gladys Baker'le yaptığı mülakatta söylediği şu sözler çok ilginçtir: "Türkiye'de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk hükümetinin ilk gayesi halka hürriyet ve saadet vermek, askerlerimize olduğu kadar sivil halkımıza da iyi bakmaktır. Türkiye'de işsizlik yoktur. Milletimizin efradı boş zamanlarında sıhhi dinlenme imkanlarına maliktir" (Ulus, 21 Haziran 1935).

CHP'nin 1930'lu yıllardaki düşünsel eğilimini, partinin yayın organı olan "Hakimiyet-i Milliye" (sonradan Ulus) gazetesindeki bazı makalelere bakarak izleyebiliriz:

"Başka memleketlerde olduğu gibi, Türkiye'de dahi en kısa yoldan normal refaha gitmek için, yalnız, kararlarını doğru veren, yanlışı zamanında düzelten, istikrarlı bir siyaset güden bir devlet organizmi değil, karşı tarafta, herkesin sarsılmaz bir inzibat ve itaat hissi ile bu organizmin verdiği direktifleri, vazife ve külfetleri kabul etmesi lazımdır" (Falih Rıfkı, 12 Eylül 1932).

"Halk Fırkası'nın hükümetlerine verdiği ana istikamet nasıl sınıfsızlık ise hususi ve resmi bütün iktisat cihazlarına verdiği parolada memleketçiliktir" (M. Celal (Bayar), İktisat vekili, 12 Eylül 1932).

"Kemalizm, Roma yürüyüşünün onuncu yıldönümünden dolayı faşistliğe en samimi tebriklerini sunar" (Falih Rıfkı, 28 Ekim 1932).

"Türkiye kendi halkı içersinde sınıf mücadelelerine sebep ve mahal bırakmayan bahtiyar memleketlerden biridir. Diğer memleketlerdeki feci vaziyeti gördükçe fırkamızın bu hususdaki gayret ve hassasiyetinin ne derece yerinde olduğunu takdir etmemek mümkün değildir" (Zeki Mesut, 26 Kasım 1932).

"Her tarafta yeni içtimai nizamın gayesi sınıf kavgalarını ortadan kaldırmak olduğu; demokrasi müessesenin ıslahı için düşünülen başlıca tedbirlerden biri milli menfaatların münakaşasını fırka kavgaları içinde oyuncak olmaktan kurtarmaktır" (Falih Rıfkı, 14 Aralık 1932).

"Adam Smith ve Lenin ve bütün ervah, hem yerlerinde rahat, hem de iyi saatte olsunlar" (Falih Rıfkı, 9 Mayıs 1933).

"... Türkiye için fertçilik çoktan iflas etmiş olmalıydı. Henüz yaşaması hortlak yaşaması gibidir. Türk için 'Fert yok, Cemiyet var' düsturu bir temel olma yolunu tutmalıdır" (Kazım Nami, 9 Temmuz 1933).

"... Şimdilik elde iki sarsılmamış mevhum var: Halk ve millet. Her ağızdan sınıfsızlık ve milliyetçilik kelimesi akıyor" (Falih Rıfkı, 28 Temmuz 1933).

1935 yılında CHP dördüncü kurultayını topladı, programını "tek ulus, tek şef, tek parti" anlayışıyla gözden geçirip değiştirdi. Recep (Peker) Bey'in CHP Genel Sekreteri olarak program değişikliğini açıklayan radyo konuşmasındaki önemli noktalar şunlardı:

"Amme (Kamu) haklarında anarşiyi besleyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınlarını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Halklarda hürriyetin sınırlarını, devlet varlığının otorite sınırları içinde alıyoruz. Teklerin ve hususi toplulukların ferdiyetini genel menfaatlere aykırı olmamak kaydıyla bağlıyoruz. Ancak her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyoruz, sınıf kavgası yollarını sımsıkı kapatıyoruz... Grev ve lokavt yasak olacaktır. Biz proletarya-burjuva tasnifi içinde yaratılan sınıf kavgası, sınıf intikamı, sınıf tahakkümü fikirlerine yer vermediğimiz kadar, kontrolsüz geniş istihsalciliğin müstehlikleri (tüketicileri) istismar etmesi fikrini de beğenmiyoruz... Köylüyü toprak sahibi yapmayı bir parti prensibi olarak almakla bütün yurttaşlar kendilerinin olan ülke üzerinde, kendi mülkü olan topraklarda genel için ve kendileri için çalışır, yaşar, onurlu, varlıklı bir kitle haline getirmek istiyoruz... Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, hergün bir karışıklıkla devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurttaşları birbirine düşüren, bütün veri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine yurttaş zekasını besleyip, açılmasına da yol veren, sevgiye ve inanca dayanan, disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz... Bir ulusun her zorluğa göğüs gerecek bir olgunluğa erişmesi için klasik terbiyeden başka yığına devamlı ve yeni Türkiye'nin gidişine uyan bir halk terbiyesi vermeyi çok gerekli buluyoruz."

Recep (Peker) Bey'in kurultaydaki söylevi ise 14 Mayıs 1935 tarihli Ulus gazetesinde yer almıştır. Bu konuşmada şu noktalar özenle vurgulanmıştır: "Feodal devlet fikri yıkıldı. Onun yerine liberal devlet kuruldu. Liberal devlet acıklı esirlik devirlerinden çıkmış, insanlığı bu hür yaşayış sarhoşluğunun tesiri altında bulundurduğu zamanlar liberalizm aldı yürüdü. Onun ana çizgisi olan haklarda hürriyetin ve çalışmada, kazanmada hürriyetin tatbik edilişleri zamanla derin suistimallere uğradı. Haklarla hürriyetin suistimali insanları, yıkıp, çürüten bir anarşi devrine götürdü... Hepsi bir tarafa çeken, hepsi birbirini yıpratan ve devleti düşüren fikirler, sözler, yazılar sürüp gitti... Liberal devlet tipinin de bütün bu sebeplerle artık can çekişmekte olduğunu söylemeliyiz. Feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir... Arkadaşlarım Türkiye'de teklerin menfaatı umumun menfaatı sını-

rı içinde bulunacaktır... Türk işçisini ve esnafını da teşkilatlandırmak programımızda yer almıştır. Bu teşkilatlandırma bildiğimiz klasik işçi teşkilatlandırılmasından başka üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır. Biz onları, devrini yaşamış, hükümleri geçmiş ve ihtiyarlamış olan sosyalist cereyanların verdiği yurtiçinde yurttaşa karşı mücadele yoluyla değil, kendi ulusal anlayış ve zihniyetlerimizle kuruma bağlayacağız... Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri, bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra, meclis denilen bir kaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana (dağının) üzerine portakal dikilmez."

Recep Bey'in önemli noktalarından alıntılar yaptığımız bu konuşmaları, CHP'nin tek parti yönetiminin başat yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Kurultayın toplandığı günlerde Falih Rıfkı (Atay), Recep Bey'in değindiği konulara daha bir açıklık getirmektedir: "Programın ruhu Türkiye'yi yüksek devlet kontrolu altında planlaştırmaktır. Ne ekonomi, ne turizm, ne bayındırlık, ne tarım ne de kültür işlerinden hiçbiri kontrol ve planlama dışında kalmamıştır. Plan, devlet ve halk kuvvetlerini toplu çalıştırmak, ulusal sermayeyi tam veriminde ve değerinde tutmak demektir... Parti her şeyin üstünde sert bir yaşam ister" (Falih Rıfkı [Atay] 13 Mayıs 1935).

Diğer yazı ise "Demokrasi ve Partiler" başlığı altında şu noktaları vurgulamaktadır: "Her şey bire ve sıfıra doğru eksilerek gider. Bütün kurallar gibi bunun da bir istisnası vardır. Onların bire ve sıfıra doğru artarak gittiklerini görmekteyiz. Yalnız bir ve sıfır rakamlarının hangi sayıdan sonra geldiğini kestirmek biraz güçtür. Almanya'da 15'den sonra bir, Bulgaristan'da 55'den sonra sıfır geldi. Türkler uzun dağınıklıktan sonra birlik oldular. 1908 ile 1912 arasında öyle zamanlar biliriz ki, imparatorluğun içinde her fert bir parti idi. Bizim kurtuluşumuz toplanmamızdadır."

CHP 1930-1945 arasında çok sıkı bir ideolojik katılığı olan tek parti olarak Türkiye'yi yönetmiştir. Bu dönem içerisinde parti ve devlet örgütü birleştirilmiştir. Örneğin valiler bulundukları ilin parti başkanı olarak görev yapmışlardır. Temel yaklaşım "fert yok, cemiyet vardır" ilkesinde somutlaşmıştır. Bireyin hakları görevinin arkasında kalmıştır. Temel haklar, özgürlükler partinin belirlediği sınırlar içerisine hapsedilmiştir. Özgürlüklerden söz etmek mümkün değildir. Özellikle sol düşünce üzerindeki baskılar çok ağırdır. Örgütlenme hakkı yoktur.

Böylesine ideolojik dar kalıpları olan bir partinin yönetiminde demokrasi ve demokratikleşme hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir. Parti programındaki ilkeler bireyin özgürlüklerini kısıtlayan, örgütlenmeye hoşgörüyle bakmayan bir yapıdadır. Bu nitelikler İttihat ve Terakkiden beri Türkiye halkının bildiği bir yaklaşımdır. Ne var ki iktidarın bu yapısı uzun süre ülkede düşüncelerin yeşermesini engellediği gibi, insanların partinin belirlediği normlar içinde kalıplaşmasına da neden olmuştur. CHP'nin bu yapısı halkla da yabancılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Yığınlar CHP'ye çekinerek bakmayı alışkanlık haline getirmişlerdir.

5) 1930'lu Yılların Dikkati Çeken Olayları

a) Gençlik Örgütleniyor, Wagon-Lits ve Razgrad Mitingleri

1933 yılı gençliğin örgütlenmesine tanık olmuştur. Bu örgütlenmede partinin öncülük payı vardır. Kurulan örgüt "Milli Türk Talebe Birliği" adını aldı. Birliğin başkanı Yüksek Mühendis Okulu (Teknik Üniversite) öğrencisi Tevfik (İleri) Bey'di. Bu birlik milliyetçilik duygularını gençlik kesiminde yüksek kılmak, pekiştirmek amacındaydı. Amblem olarak "Bozkurt"u seçmişlerdi. O dönemde pulların, kâğıt paraların üzerinde de "Bozkurt" resmi bulunmaktaydı. Güçlendirilmeye çalışılan "ulus-devlet" anlayışının bir işareti olarak kabul ediliyordu. Örgütün dergisi ise sadece üniversite gençliği arasında değil, ortaöğretim öğrencileri arasında da yaygın olarak okunmaktaydı.

Örgüt yıl içerisinde üç olayla uğraştı; faaliyetlerini bunlara odaklaştırdı. Bu yılın ilk gençlik hareketi "Wagon-Lits" (Yataklı Vagonlar) şirketine yönelikti. Şirketin yabancı uyruklu müdürünün Türk memurlarından birine telefonda Türkçe konuştuğu için hakaret etmesi, Türkçeyi aşağılaması ve sonunda memuru işten çıkartması kamuoyuna yansıyınca olay patlak verdi. Üniversite Emini (rektör) Tahir Bey'in engelleme çalışmalarına rağmen, Milli Türk Talebe Birliği'nin öncülüğünde hareket eden gençlik şirketin idare binasının önünde toplanmaya başladı. Müdür bu durumu görünce memurları gönderdi, büronun kepenklerini kapattırdı. Bina önünde toplanan yığın Türkiye'de Türkçe konuşulur mealinde sloganlar atarak, ellerine geçirdikleri herşeyle binaya saldırdılar. Kepenkleri, sonra da camları kırdılar.

Güvenlik güçlerinin çağırdığı İtfaiye'nin kalabalığın üzerine su sıkmasından sonra öğrenciler Köprü'ye doğru yürüdüler, yol üstünde bulunan Karaköy'deki "Wagon-Lits" şubesinin de camlarını kırdılar. Babıâli'ye yöneldiler. Cumhuriyet gazetesi önünde bir konuşma yapan Peyami Safa, "Türk diline dil uzatanların dilleri kurusun" diyerek heyecanı doruğa çıkardı. Daha sonra gençler dağıldılar. Bu olay Türkçe konuşulmasına yönelik bir dizi "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasının başlangıcını oluşturdu (Şubat 1933).

Bu olaylardan sonra üniversite konferans salonunda 23 Mart 1933'te yapılan toplantıda dil seferberliği ve vatanı tanıma konusu ele alındı, ulusal bilincin yerleştirilmesi için çalışılması üzerinde duruldu. Toplantı sonunda "Türk inkılabının büyük başbuğu Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya" şu telgraf çekildi: "Bugün üniversite konferans salonunda toplanan yüksek öğrenim gençliği, başbuğluğunu yaptığınız büyük dil savaşında canla başka çalışmaya karar verdi." Gazi'nin yanıtı ise şöyleydi: "Ulusal ülküye ulaştıran özdil yolunda şaşmaz büyük adımlarla durmadan yürümeye verdiğiniz değerden dolayı sizi överim."

Milli Türk Talebe Birliği'nin öne çıktığı diğer olay ise Razgrat Olayı'dır. Bulgaristan'ın Deli Orman bölgesinde Razgrat'ta 16 Nisan 1933 gecesi büyük bölümü öğrenci olan Bulgar gençleri Türk mezarlığına saldırmışlar, önce bekçi kulübesini yakmışlar, sonra mezar taşlarını kırmışlar, mezarları açarak, kemikleri etrafa saçarak ezmişlerdir. Türklerin bu konudaki yakınmalarına Bulgar makamları ilgi göstermemiştir. Bu haberin duyulması Türkiye'de büyük infialin doğmasına neden olmuştur. Özellikle gençlik kesimi tepkinin yoğunlaştığı ortam oldu, bu arada Milli Türk Talebe Birliği yönetim kurulu toplanarak miting kararı aldı; fakat valiliğin buna izin vermeyeceğinin belli olmasından sonra mitingin izinsiz de olsa yapılmasında ısrar etti.

20 Nisan 1933 günü akşama doğru üniversiteli ve liseli gençler Maçka'daki Bulgar Konsolosluğu'nun önünde toplandılar. Kalabalık yoğundu, Başkan Tevfik (İleri) Bey konuşma yaparken güvenlik kuvvetleri gelerek kalabalığı dağıttılar. Ara sokaklara giren gençler bu kez de Bulgar mezarlığının önünde toplandılar; buraya çelenk koyarak, emniyet kuvvetleriyle zaman zaman çatışarak Taksim'e doğru yürümeye başladılar. Olaylar bittiğinde başta Tevfik (İleri) Bey olmak üzere seksen genç tutuk-lanmıştı. Hükümet hemen şöyle bir bildiri yayımladı: "Ka-

nuna aykırı ve ülke düzenini bozucu bir davranış ve eylem olduğu ve hükümetin yasaklamasına rağmen böyle bir davranışta bulunulduğu için ülkede sorumsuz kişiler ve kuruluşlarca bu gibi uygunsuz hareketlerin tekrarlanmasına yer verilmemesi noktasından Talebe Birliği'nin kanun bakımından ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır.

Bu bildiri üzerine Birlik delegeleri, o sırada tarih çalışmalarına katılma amacıyla İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya, Eğitim Bakanı Reşit Galip ve Genel Sekreter Recep Bey'e mitingteki amaçlarının tamamen ulusçu duyguları yansıtmak olduğunu bildirdiler. 23 Nisan 1933 günü de üniversite konferans salonunda toplanarak, "Türk Gençliği emanet ettiğin devrimin ve vatanın esenliği için canını vermeye hazırdır" biçiminde ant içtiler. 25 Nisan 1933 günü Gazi Paşa'dan şu yanıt geldi: "Gençliğin çalışkan, duygulu ve milliyetçi yetişmesi esas dileklerimizdendir. Gençlik her türlü çalışmalarında cumhuriyet kanunlarına ve cumhuriyet kuvvetlerinin usul ve kaidelerine uymaya da dikkat etmelidir. Cumhuriyet hükümetinin milli meselelerde görevini bilir olduğuna, yasaların ve adalet gücünün adilliğine güveniniz."

Türk Talebe Birliği'nin üçüncü kavgası ise Kadro dergisine yönelikti. Kadro'nun Kemalist ideolojiyi gençliğe benimsetmek için yazdıkları "Talebe Birliği"ni kızdırdı. Kadro'ya verdikleri yanıtta şu yargıyı öne çıkardılar: "Türk gençliği papağan değildir. Türk gençliği devrimin anlamını başkalarının anlatmasını gerektirmeyecek kadar iyi ve derin anlamıştır. Gençliğin bugünkü görevleri; benliğinde millet sevgisini devamlı olarak güçlendirmek, yaşatmak ve bunu en verimli şekilde yapabilmek için düşünce ve ahlak bakımından yükselmeye çalışmaktır."

Kadro, disiplinli gençlik örgütlenmesi üzerinde ısrarla dururken şu örneği verdi: "Geçen Razgrat olaylarında bir tünelin iki ayrı ucundan girip aradıklarını kaçıran ve birbiriyle çarpışan iki insan gibi, Türk gençliği ile Türk güvenlik kuvvetleri karşı karşıya kalıvermişlerdir. Gençliğin bütün bu davranışları, görev ve rol almak için çırpındığını gösterir. Onu örgütleyerek istediğini vermekte gecikmeyelim."

Birlikçiler bu öneriye karşı çıkarak şu sert yanıtı verdiler: "Biz yolumuzu karanlık bir tünele saptırmadık. Güneşin altında apaçık gözlerle yürüdük. Bizi anlamıyorsunuz, anlamayacaksınız. Örgüt diyorsunuz, yani bu 'Kadro' mu? Eğer böyle ise ilk ve

son defa hayır! diyoruz. Hayat çemberlenemez, siz bunu neden istiyorsunuz? Asıl siz, bu sizi içine sıkıştıran ve gerçeklerden ayıran Kadro'ya kızın." Bu tartışma da "Kadro"nun sonunu hazırlayan nedenlerden biri oldu. O dönemde tek partinin ve onun uzantısı olan iktidarın izni olmadan hiçbir hareket yapılamaz, hiçbir düşünce açıklanamazdı. Gençlik hareketini de böyle yorumlamamız gerekir. Nitekim 1940'lı yıllarda da gençliğin böylesine güdümlü hareketlerine rastladık (Örneğin Tan ve Ankara'daki üniversite olayı).

b) Kadınlara Siyasi Hakların Verilmesi

Cumhuriyet kadınların medeni ve siyasi hakları açısından Batı'yı da aşan kararlar alabilmiştir. Demokrasi açısından bu kararlar olumludur. Ne var ki, siyasi hakların verilmesine karşın istenen katılım kanallarını açacak örgütlenme başta olmak üzere özgürlükler sağlanmamıştır. Daha 1930 Belediye Seçimleri'nde kadınlara kısmi bir siyasi hak tanınmıştı. Sabiha Zekeriya (Sertel) hanım Belediye Meclisi'ne aday oldu. Parti tarafından aday olarak atanmadığı için kazanamadı, fakat bu bağımsız ilk aday olma niteliğini kaybettirmedi.

Aralık 1934'te Başbakan İsmet İnönü (soyadı yasası aynı yılın Haziran ayında çıkmıştı) TBMM'de bir konuşma yaparak şunları söyledi: "Yüce saylavlar (özdil akımının sözcükleridir bunlar) kadınların saylav seçmek ve saylav seçilmek hakkına sahip olmaları için yüce katınıza teklif sunuyoruz... Türk kadının hakkı olduğu yerden ayrılıp, bir süs gibi, memleket işine karışmaz bir varlık olarak bir köşeye konması Türk geleneği değildir. Türk geleneğinin ve anlayışının karşıtı olan bir usuldür ki, Türk ülkelerinde yerleşmesi, yüzyıllardan beri geçirmekte olduğumuz felaketlerin başlıcalarından ve temellerinden biridir. (Alkışlar ve Okay [bu da özdil'de onay sözcüğü] sesleri.) Devrimciler, yüce kurulunuz bunu yurdun ve ulusun çıkarı ve iyiliği adına anlayışlarımızın yeni bir belgesi olarak gösterip övünebiliriz... Türk devrimi denilince, bunun kadının kurtuluş devrimi olduğu beraber söylenecektir. Gelecek Büyük Millet Meclisi'nde kadın saylavlarla beraber çalışmak, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan beri bu memlekete getirdiği verimliliğin daha da genişlemesini daha verimli olmasını sağlayacaktır... Türk kadını da, TBMM'de, memleketin mukadderatı hakkında söz söylemek, ka-

nunların ve alınan tedbirlerin aile ve yurt için pratik ve yararlı olması hakkında değerli düşüncelerini millete karşı anlatmak fırsatını haklı olarak bulacaktır (Sürekli alkışlar ve okay sesleri)."

İnönü'den sonra söz alan Konya saylavı Refik Koraltan, Manisa saylavı Refik Şevket İnce ve diğerleri önergenin lehinde konuştular. Sonunda Anayasa'nın 10. ve 11. maddeleri değiştirilerek "22 yaşını bitiren erkeklerle birlikte kadınların da mebus seçmek ve 30 yaşını bitiren erkekler gibi kadınların da mebus seçilmek" hakkını tanıyan 5.12. 1934 gün ve 2599 sayılı yasa kabul edildi. Bu arada seçim yasasında değişiklikler yapıldı ve seçimlerin yenilenmesine karar verildi. 8 Şubat 1935'te yapılan seçimlerde ilk kadın milletvekilleri TBMM'ye girdi. Bu milletvekilleri şunlardı:

Mebrure Gönenç (Afyon), 1900 İstanbul doğumlu, Amerikan Koleji mezunu.

Satı Çırpan (Ankara), 1890 doğumlu, Kazanköy muhtarı.

Türkân Başbuğ (Antalya), 1900 doğumlu, İstanbul Üniversitesi Felsefe mezunu.

Sabiha Gökçül (Balıkesir), Bergama doğumlu, Öğretmen.

Şekibe İnsel (Bursa), 1886 İstanbul doğumlu, orta tahsilli.

Hatice Özgener (Çankırı), 1865 Selanik doğumlu, özel tahsilli.

Huriye Öniz (Diyarbakır), 1887 İstanbul doğumlu, pedagoji öğrenimi yapmış.

Nakiye Elgün (Erzurum), 1882 İstanbul doğumlu, öğretmen.

Fakiye Öymen (İstanbul), 1900 İşkodra doğumlu, lise müdürü.

Benal (Nevzat) Arıman (İzmir), 1903 İzmir doğumlu, Sorbon mezunu.

Mihri Pektaş (Malatya), 1895 Bursa doğumlu, Amerikan Kız Koleji mezunu.

Meliha Ulaş (Samsun), 1901 Sinop doğumlu, Edebiyat öğretmeni.

Esma Nayman (Seyhan), 1899 İstanbul doğumlu, lise mezunu.

Sabiha Gürkey (Sivas), 1888 İstanbul doğumlu, Matematikçi.

Seniha Hızal (Trabzon), 1897 Adapazarı doğumlu, Fen Fakültesi mezunu.

1938'e, Ebedi Şef Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar demokratikleşmeyi doğrudan ilgilendirmeyen diğer olayların önde gelenlerini şöyle sıralayabiliriz:

— Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi (1932)
— Balkan Paktı'nın oluşturulması (1934)
— Lakap, nişan, madalya ve özel kılıkların kaldırılması (1934)
— Ulusal bayram ve tatil günlerinin yasayla belirlenmesi (1935)
— Soyadı yasasının çıkarılması (1934)
— Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması (1936)
— Hatay'ın bağımsızlığı (1937)

5. Tunceli Yasası ve Dersim Ayaklanması

Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra Doğu ve Güneydoğu yöresinde çete savaşları diye niteleyebileceğimiz hareketler devam etti. Bunun üzerine Kürtlerin yaşadığı bölgeleri kapsayan bir genel müfettişlik oluşturuldu ve başına İbrahim Tali (Öngören) getirildi. Bu arada Kürtlere yönelik baskı da sürmekteydi. Sonuçta Lübnan'ın Bihamdan kasabasında Türkiye, Irak ve Suriye'deki aşiret reislerini ya da temsilcilerinin de katıldığı bağımsızlık (Xoyhûn) kongresi toplandı. 1928'de Türkiye'de bir genel af ilan olundu. "Xoyhûn" örgütü aşiretleri bu affa uymamaları doğrultusunda yoğun bir propaganda başlattı. Amaç silahlı aşiretlerin silahlarını bırakmamasıydı. Nitekim bu sırada Nasturi ayaklanması sırasında Irak'a kaçmış olan İhsan Nuri Bey gizlice yurda girerek Ağrı'da bir isyanı başlatan Celali aşiretinin yanına gitmiştir. Nuri Bey bölgedeki aşiretleri silahlı bir kalkışmaya yönelik örgütlemiş ve "Ağrı" adlı bir de gazete çıkartmıştır. "Xoyhûn" bölgedeki çeteleri Ağrı'daki isyanı desteklemeye yöneltince ayaklanma etkinlik kazandı.

İsmet Paşa hükümeti Haziran 1930'da askeri bir harekâta karar verdi. Yaklaşık bir ay süren çatışmalarda İhsan Nuri kumandasındaki isyancılar belirli bir başarı elde ettiler. Bunun üzerine Türk orduları İran'a geçerek Ağrı'yı kuşattılar, bu arada İran'la yapılan bir antlaşma ile Van ilindeki bir bölüm toprağı vererek "Küçük Ağrı" bölgesi Türkiye'ye katıldı. Böylece isyancıların kuşatılması ve İran'la bağlantılarının kesilmesi sağlandı. Askeri harekât sonbahara kadar devam etti, isyancı kuvvetler yenil-

giye uğratıldı. Eylül sonunda İhsan Nuri İran'a kaçtı, diğer lider İbrahim Heski Tello ise ailesindeki tüm kadın ve çocukları öldürdükten sonra Ağrı dağının mağaralarına çekildi.

Kürt ayaklanmalarının çekirdeği Dersim'dir (Bugünkü Tunceli ili ve çevresi). Bölgenin dağlık, geçilmesi güç geçitlerle adeta doğal bir kaleyi andıran yapısı askeri bir harekâtın yapılması açısından büyük zorluklar yaratmaktaydı. Nitekim Birinci Meşrutiyet'ten sonra bu bölgeye yönelik onu aşkın harekât düzenlenmişse de belirli bir başarı elde edilmemiştir. Cumhuriyet hükümetleri de böyle bir sindirme ve temizlik operasyonuna girişmeden yöreyi toplumsal yapısı açısında incelemeye almış, bu arada yasal ve diğer çalışmaları yapmaya başlamıştır (Tunceli Islahat Programı).

1931 yılı sonuna doğru İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) ve Jandarma Genel Komutanı Kazım (Orbay) başta Dersim olmak üzere bölgeyi teftişe çıktılar. Gezi sonunda şu düşünce ağır bastı: "Dersim'in kurtarılması için devlet tam tedbir almalıdır. Aşiret sistemi ve aşiret ananesi yıkılmalıdır. Bu sistemin tehlikesi aşiretlerin silahlı olmasındandır. Dersim silahlarını teslim etmelidir. Devlet teşkilatı kuvvetle, adalet ve kültürle Dersim'de kurulmalıdır. Bunun için idare teşkilatı yeniden tanzim edilmelidir." Bu geziden sonra bir çalışma da yapılması kararlaştırıldı. Bu rapor 1936'da Jandarma Kumandanlığınca III. Şb. 1. Ks. Sayı: 55058 ile yayımlanmıştır. Yayın çok gizli olup, ancak "Kayıt altında 100 tane basılmıştır".

Dersim'in ıslahından amacın ne olduğu kitabın 235. sayfasında şöyle açıklanmaktadır: "Dersim'de hükümet nüfuzuna normal vilayetler derecesinde tesir etmek ve mıntıka halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevketmek ve hükümet tekaliflerini (yükümlülüklerini) ifaya kabiliyetli hale getirmektir."

Bölgeye yönelik yasal düzenlemeler iki noktada toplanmaktadır. Birinci yasal düzenleme "İskân Yasası"dır. Bu yasa önerisinin gerekçesinde şu nokta öne çıkarılmaktadır: "... Dahili iskân sefahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin (yığılmasının) menine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin (kültür birliği) korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için hükümete kanuni selahiyet alınması düşünülmüştür. Bu meyanda ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesini ve şehir ve kasaba hudutları dahilinde ecnebi nüfusu adedinin umumi nüfus yekûnunun yüzde

onu'nu tecavüz eyleyememesini mutazammın hükümler tedvini ile milli bünyemizin korunması derpiş edilmiştir." Meclis'te 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen yasa resmi gazetede 2510 sayıyla yayımlandı. Bu yasaya göre, Türkiye dört mıntıkaya ayrılmaktaydı:

i. Türk kültürüne mensup nüfusun yoğun olduğu bölgeler

ii. Türk kültürü içinde asimile edilebilecek yerler

iii. Türk kültürüne mensup muhacirlerin serbestçe yerleşebileceği yerler.

iv. Sıhhi, maddi, harsi (kültürel), siyasi, askeri, inzibati sebeplerle boşaltılması şart, açıkça iskân ve ikametin yasak olduğu yerler.

Bu son bölge Dersim ve yöresiydi. Yasanın 10. maddesinde de aşiretlerin hükmi şahsiyetleri kaldırılmakta, tüm gayrimenkullerin devlete geçeceği hükme bağlanmaktadır. 11. maddede ise anadili Türkçe olmayanlara ilişkin şu düzenlemeler yer almaktadır:

"— Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar etmesi yasaktır.

— Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, içtimai ve inzibati sebeplerle, icra vekilleri kararı ile, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almaya mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin (Türk olmayanların) tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus yekununun yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar."

Bu yazı, bir yandan aşiret ileri gelenlerinin bölgeden çıkarılmasını sağladığı gibi diğer yandan asimilasyona da olanak vermekteydi.

Alınan ikinci önlem "Tunceli Yasası"ydı. Dersim'in Tunceli adıyla "Vilayet teşkilatı"na alınmasına yönelik bu yasa TBMM'nin 25 Aralık 1935 günlü oturumunda görüşüldü. Konuyla ilgili söz alan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya genel kurula şu açıklamayı yaptı:

"... 1876 senesinden beri bugüne kadar muhtelif tarihlerde, muhtelif kuvvetlerle on bir harekâtı askeriye yapılmıştır. Fakat

bu askeri harekatı, askeriye muayyen bir gayeyi istihdaf ettiği için asker geri alınmış, asıl harekatı askeriyeyi icap ettiren hastalık ne tahlil, ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cumhuriyet devrinin şiarı memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek ve asıl hastalığı tedavi eylemek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşündü ve bu program ile memleketin her yerinde olduğu gibi buralarının da cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmesi temin edilecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur. Ortada anormal bir şey yoktur. Efkârı umumiyeye arzetmek isterim ki, memleketimizde anormal bir vaziyet yoktur."

Bu kanun Tunceli'yi bir çeşit olağanüstü hal vilayeti haline getirmekteydi. 1. maddede Tunceli iline "korkomutan" rütbesinde bir kişinin vali ve kumandan olarak atanacağı, bu valinin 4. Umumi Müfettişliği'nde umumi müfettişi olacağı yer almaktadır. Bu korkomutanın geniş yetkilerle donatılmasının yanı sıra 32. maddede verilecek idam hükümlerinin de "Vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği" takdirde hemen infazı karara bağlanıyordu.

Bu yasanın kabulünden sonra, 4. Umumi Müfettişliğe ve Tunceli Valiliği'ne General Abdullah Alpdoğan atandı. Müfettişlik karargâhı ise Elazığ'da kuruldu. Öncelikle Dersim'in çevresiyle bağlantısının kurulması için hızlı bir şekilde yol ve köprü yapımına girişildi. Pertek ve Süngüç köprüleri yapıldı, Elazığ-Pertek-Hozat-Pülümür yolu bitirildi. İlin muhtelif mıntıkalarına da karakollar inşa edilmeye başlandı. Dersim'de hükümet bu tedbirleri alırken, aşiretler arasında da bir birlik kurulamamıştı. Nuri Dersimi'nin açıkladığına göre Seyit Rıza kısmi bir birlik ya da ittifak sağlamıştı. Seyit Rıza'nın liderliğinde Yukarı Abbasan, Ferhadan, Karabalyan, Bahtiyar, Yusufen, Deman ve Haydaran aşiretleri kuvvetli bir ittifak kurmuşlardı. Ovacık, Kaçan, Mazgirt, Pülümür yörelerindeki aşiretler yansız kalmışlar, Hozat aşiretleri ise hükümete biat etmeye karar vermişlerdi.

1937 yılı baharında Dersim yöresi hükümet güçleri tarafından kuşatılmış ve muhtemel bir harekâtın ön hazırlıkları bitirilmiştir. Martta başlayan çarpışmalar hem karadan hem de havadan saldırılarla gelişmiştir. Bu arada Seyit Rıza'nın oğlu Bira İbrahim Kırgan aşiretinin Dest köyünde pusuya düşürülüp öldürülünce Seyit Rıza daha geniş bir saldırıya geçti. Çarpışmalar sonbahara kadar şiddetlenerek devam etti. Dersim'de yakılmadık,

yıkılmadık köy ve oba kalmadı. Erzincan ve Elazığ'daki üstlerden havalanan uçaklar Dersim toprağına bomba ve gaz yağdırdılar. Bu hava harekâtına Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen de katılmıştır.

Seyit Rıza, İngiltere Dışişleri Bakanı'na 30 Temmuz 1939'da bir mektup göndererek şunları belirtmiştir: "... Üç aydan beri ülkemde tüyler ürpertici bir savaş sürüyor... Direnişimiz karşısında Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor. Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor... Üç milyon Kürt, benim sesimden ekselanslarına sesleniyor ve hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor."

Seyit Rıza mektubu Dersim Generali olarak imzalamıştır.

Bu mektuba ilişkin yanıt, "dikkate alınmadığı" şeklinde Türk hükümetine duyurulmuştur. Sonbaharda Seyit Rıza'nın Kozan aşiretine ait Uzun Meşe yöresinde olduğu öğrenilince, karadan ve havadan büyük bir saldırıya geçen hükümet kuvvetleri, Kozluca muharebesi diye bilinen çarpışmalar sonunda Seyit Rıza ve yanındakiler esir alınmıştır. Kürt kaynakları Seyit Rıza'nın bir çeşit kandırmaca sonunda yakalandığını öne sürmektedirler.

Seyit Rıza ve arkadaşları yargılandılar. Kendisi, küçük oğlu Hüseyin ve bazı aşiret reisleriyle birlikte on bir kişi idama mahkûm oldular. 18 Kasım 1937'de Elazığ'ın Buğday meydanında sabaha karşı asıldılar. Cesetleri gün boyu Elazığ sokaklarında dolaştırıldı, sonra yakıldı.

Dersim harekâtına 1935 yılında da devam edildi ve bölge asilerden temizlendi. Sadece Demenan aşireti 1942 yılına kadar, çekildikleri dağlık bölgede direnişlerini sürdürdüler.

Birinci Dersim harekâtı (1937) sonunda Başbakan İsmet İnönü, 18 Eylül 1937'de TBMM'de durumu şöyle açıkladı:

"Bugün Tunceli'nde, Cumhuriyetin bayındırlık ve ıslahat programına karşı çıkan, az nüfuslu altı aşirettir. Bu altı aşirette kışkırtıcı ve elebaşı ne kadar adam varsa, reisleri ile beraber her türlü davranıştan yoksun duruma getirilmişlerdir. Altı aşiretten birinin reisi yok edilmiş, ötekilerin hepsi yakalanmış, adalete teslim edilmiştir.

İsyan ve ıslahat konularında Dersim'in bütün anıları; bir takım aşılmaz, geçilmez yuvaların ve dayanak noktalarının hikâyelerinden ibarettir. Orada Kürt deresi, Kalan deresi, Dajikbaba

dağı ve bunlar gibi adlar vardır. Sadece bu adların söylenmesi, eskiden seferlerin bunlardan birinin çevresinde kördüğüm olup kaldığını ve özellikle baş kaldıranların bunlardan birine sığınarak bu aşılmaz sığınakla isteklerini elde etmeyi başardıklarını anlatırdı... Kanun götüren ordu ve jandarmanın ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe kalmamıştır. Direnmeyi ortadan kaldırdıktan sonra halkın özgürlüğü ve kolay geçime kavuşması için izlenen programı sürdürüyoruz... Başkaldıran aşiret reislerinin hepsi yakalanarak genel mahkemelere verilmiştir. Haklarında cumhuriyet kanunlarının hükümleri uygulanacaktır."

İsyanın bastırılmasından sonra Başbakan İsmet İnönü 1 Kasım 1937'de, Atatürk'ün isteği üzerine Başbakanlık'tan istifa etti ve yerine Celal Bayar atandı. Yeni kabine Dr. Refik Saydam dışında eski bakanların tamamından oluşmuştu. Bu kabine değişikliğinden sonra Atatürk, yanında Başvekil Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya olmak üzere doğu gezisine çıktı. Dersim ayaklanmasının liderlerinin asıldığı 15 Kasım günü Diyarbakır'a vardı. İlin ve kentin "Diyar-ı Bekir" olan adını "Diyarbakır" olarak değiştirdi. 17 Kasım'da Elazığ'a geldi. Buranın da "Elaziz" olan eski adını "Elazığ" olarak değiştirdi.

Atatürk'ün hastalığı nedeniyle, Celal Bayar tarafından okunan 1 Kasım 1938, TBMM yeni dönem nutkunda, Dersim olaylarına şöyle değinilmiştir: "Bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır."

6) 1930'lu Yıllarda Sol

Türkiye Komünist Partisi otuzlu yıllarda illegalitesini sürdürdü. Zaman zaman (özellikle 1935 ve 1936) legalleşme çabalarına karşın bunda başarılı olamadı. Bu arada sola yönelik yayın faaliyetleri devam etti. Bunlar arasında Haydar Rifat, Sadri Ertem, Hüseyin Avni Şanda, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Sabiha Zekeriya, Kerim Sadı, Nâzım Hikmet ve diğerlerinin çeviri, telif yayınlarını görmekteyiz. 1936'da İspanya iç savaşında faşistlerin işledikleri insanlık suçları Türkiye'de de yankı bulmuştur. Burhan Asaf (Belge), Ulus gazetesinin 11 Kasım 1936 tarihli sayısında "Madrit Önünde" başlıklı yazısında şunları söylemektedir: "Madrit sokaklarındaki barikatların başında ölen özbeöz halk çocuklarının destanlara geçecek kahramanlıkları karşısında bizlerin başka türlü hislerle do-

lu olmamıza bizzat tarihimiz mani olsa gerektir." Franko'dan yana tavır koyan gazete ise "Cumhuriyet"tir.

1938'de büyük bir komünist tevkifatı yapıldı. Bu tevkiflerde baş hedef Nâzım Hikmet'ti. TKP'nin orduya sızma girişimleri iddiası üzerine birinci mahkeme Harp Okulu'nda kuruldu. Mahkeme Nâzım Hikmet on beş yıla, Ömer Deniz'in yedi yıla, Abdülkadir Meriçboyu'nun (Şair A. Kadir) on yıla, Orhan Alkaya'nın beş aya ve Necati Çelik'in sekiz aya mahkûmiyetine karar verdi.

Donanmaya komünist sızmasına yönelik davalar ise dört ayrı yerde görüldü. Bu mahkemelerde verilen cezalar şöyledir:

Yavuz Zırhlısı Grubu:

Nâzım Hikmet	28 yıl (Harpokulu davasıyla birlikte)
Hamdi Alevtaş	18 yıl
Nuri Tahir Tipi	18 yıl
Dr. Hikmet Kıvılcımlı	15 yıl
Kemal Tahir	15 yıl
Mehmet Ali Kantan	15 yıl
Haydar Korcan	15 yıl
Seyfi Tekdilek	13 yıl
Kerim Korcan	12 yıl
Avni Durugün	5 yıl
Emine Alev	5 yıl
Adil Kuat	4 yıl
Fethi İlgezen	3 yıl
Burhan Cengen	3 yıl
Mustafa Özbarlas	1 yıl

Reşit Paşa Gemisi Grubu:

Mehmet Numan	:	19 yıl
Fevzi Güçiz	:	18 yıl
Rasih Gür	:	18 yıl
Hüseyin Doğrusöz	:	15 yıl
Fethi Müren	:	3 ay
İsmail Akgül	:	3 ay
Mehmet Altıntaş	:	3 ay

Deniz Harpokulu Grubu:

Rahmi Tezgezer	:	6 ay
Hikmet Gökalp	:	6 ay
Selahattin Günüt	:	6 ay

Pınarhisar Su Gemisi Grubu:

Er Hikmet	:	6 yıl 9 ay
Er Nuri	:	3 yıl 9 ay

Başta Nâzım Hikmet olmak üzere birçok mahkûm, ancak 1950'de çıkarılan bir genel aftan yararlanarak cezaevinden çıkabilmişlerdir. 1936'da "Son zamanların bazı hadiseleri delaletiyle mevcut cezai hükümlerimizin bu hadiseleri dairesi şümulüne almadığı görülerek devletin emniyet ve selametini her türlü fena hareketlere karşı cezai müeyyidelerle mahfuz bulundurmak lüzumu tahakkuk etmiştir" gerekçesiyle ceza yasasının "Devletin emniyetine karşı cürümler" bölümü tamamıyla değiştirilmiştir. Böylece ünlü 141. ve 142. maddeler hukuk sistemimize girmiştir (23 Nisan 1936 tarih ve 3038 sayılı yasa).

7) Ebedi Şef Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümü

1938 yılında Atatürk'ün hastalığı iyice belirginleşti. Siroz'un ölümcül bir hastalık olduğu bilinmekteydi. Hastalık kendi normal seyrini sürdürürken, siyasi çevrelerde de Ebedi Şef'in ölümünden sonra ne olabileceği ciddi olarak tartışılmaya başlandı. 1937 yılının sonlarına doğru İsmet İnönü Başbakanlık'tan ayrılmak durumunda kaldı. Yerine Celal Bayar atandı. İsmet İnönü ile Bayar'ın arasındaki tartışma ve anlaşmazlık 1930'lu yılların başlarına uzanır. Uzlaşmazlığın temelinde ekonomi politikasındaki yaklaşımlar yatmaktadır. Celal Bayar, o günlerde "İş Bankası" grubu diye nitelenen özel kesime, bir anlamda liberal politikalardan yana tavır almaktaydı. Bayar devletçiliği burjuva yaratmak, bir başka deyimle özel kesime kaynak aktarma aracı olarak algılamaktaydı. İnönü ise "Kadro" dergisindeki yazısında da belirttiği gibi devletin ekonomik, toplumsal ve hatta kültürel hedeflerine ulaşmak yöntemi olarak ele alıyordu. Bir anlamda daha radikal sayılabilirdi. 1932'de Bayar'ın İktisat Bakanlığı'na atanmasıyla İsmet Paşa birinci raundu kaybetti. Son rauntta ise Başbakanlığı verdi. Atatürk'ün bu tavrı ülkede pek iyi karşılanmadı. İsmet İnönü'nün Dikmen çevresinde atla dolaşırken talimde olan Harpokulu öğrencilerinin alkışları ve ilgisiyle karşılanması; Stadyum'da bir maç seyrederken seyirciler tarafından büyük tezahürat yapılması çeşitli dedikoduların yayılması sonucunu verdi.

Ölümün soğuk nefesinin duyulduğu 1938'in yaz aylarında gizli bir iktidar mücadelesi de başlamıştı. Yakup Kadri Karaos-

manoğlu o günleri "Panorama" adlı belge romanında çok güzel yansıtmaktadır. Herkes tedirgindir. Atatürk'ün ölümü halinde yerine kimin geçebileceği tartışılmaktadır. Çeşitli oyunlara karşın İnönü ağır basmaktadır.

10 Kasım 1938'de saat 9.05'te büyük kurtarıcı fani dünyadan göçtü. Yurt düzeyinde büyük bir sarsıntı ve yas yaşandı. Bir yandan da Cumhurbaşkanı seçimi için çalışmalar hızlandı. Öteden beri Şükrü Kaya, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Salih Bozok ve Kılıç Ali ile bu gruba yakın olanlar İsmet İnönü'ye karşıydılar. Bir ara onun Washington Büyükelçiliği'ne atanması girişimlerinde bulundular. Böylece İnönü'nün milletvekilliği sona erecekti. Diğer bir sorun da, TBMM üyelerinin büyük çoğunluğunun İnönü'den yana olmasıydı. Bunun için de Meclis'in yenilenmesi gündeme getirildi. Ne var ki, Atatürk'ün hastalığındaki vehametin artması, her 1 Kasım'da yasama dönemi başında Cumhurbaşkanı tarafından verilmesi gereken söylevi kendisi tarafından verilememesi günlerinin sayılı olduğunu bir kez daha ortaya çıkartmıştı. İçişleri Bakanı ve o grupta yer alanların Atatürk'ün ağzından bir siyasi vasiyet almaya gayret etmeleri de sonuçlanmadı. Cumhurbaşkanlığı konusunda üzerinde durulan isimlerden Fethi Okyar, Fevzi Çakmak hem milletvekili değillerdi hem de adaylığı kabul etmiyorlardı. Başbakan Celal Bayar, kendi isminin ortalıkta dolaşmasını bile istemiyordu.

8 Kasım'dan itibaren Atatürk'e ilişkin sağlık raporları yeniden yayımlanmaya başlandı. O kritik günlerde hükümet Ankara'da toplandı, toplantıya İnönü ve Çakmak da davetli olarak katılmışlardı. Ölüm her dakika bekleniyordu. Nitekim 9 Kasım günü tüm milletvekillerinin acele Ankara'ya çağrıldığını görüyoruz. Atatürk'ün vefatı hemen tüm Türkiye'ye ve dünyaya duyuruldu. Hükümet şu açıklamayı yaptı: "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 32. maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Reisicumhur vekaleti vazifesini deruhte etmişlerdir."

Abdülhalik Renda bir çağrı yayımlayarak milletvekillerini Reisicumhur seçimi için 11 Kasım 1938 günü toplantıya çağırdı. 11 Kasım günü sabahı CHP grubu Bayar'ın başkanlığında toplandı. Bundan sonrasını Asım Us'un (Vakit gazetesi sahiplerinden, iktidar çevrelerine yakın bir gazeteci) anılarından okuyalım: "BMM İsmet İnönü'ye nasıl oy verdi? Türlü dedikodular var. Cumhurreisi seçiminin en karakteristik noktası budur. Bazıları

Celal Bayar'ın Meclise namzet göstereceğini sanıyordu. Yahut böyle bir namzet gösterilmek muamelesinin azadan bazıları tarafından yapılacağını tahmin ediyordu. Bu olmadı. İptida parti grubu toplantısı yapıldı. Celal Bayar, 'Reylerinizi serbestçe vereceksiniz. Parti grubu toplantısı reisicumhur seçmek içindir. Herkes istediği namzedi yazsın. En çok rey alan umumi heyette namzet gösterilecektir', dedi. Hiç kimse kime rey vereceğini yahut rey vermeye muvafık olacağını sormadı. Gizli reyler yazıldı. Bunlar toplandı 322 reyin İsmet İnönü'ye verilmiş olduğu görülüyordu.Yalnız bir rey Celal Bayar'a verilmişti..."

Grup toplantısından sonra TBMM genel kurulu toplandı. Atatürk'ün vefatına ilişkin tezkere okunarak Cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi. Oylamaya katılan üç yüz kırk sekiz milletvekili oybirliğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanlığı'na seçmiştir. Mecliste üç yüz seksen yedi üye olduğuna göre otuz dokuz milletvekili, bir şekilde oy vermemiştir. İnönü yemin ettikten sonra yaptığı konuşmada şu noktayı özenle vurgulamıştır: "Türk milletine en kısa yoldan temiz cemiyet hayatını, feyizli terâkki yollarını açmış olan inkılâplar, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır." Böylece Ebedi Şef Dönemi sona ermiş ve Milli Şef Dönemi başlamıştır.

Mustafa Kemal on beş yıl cumhurbaşkanlığı yaptı. Bağımsızlık savaşı dönemini de katarsak (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938) önderlik ettiği dönemin on dokuz yıla çıktığını görmekteyiz. Bu dönemi Türkiye açısından bir dönüşümler dönemi olarak niteleyebiliriz. Dönemi değerlendirirken hata ve doğrularıyla hiçbir abartıya kapılmadan objektif olmak durumundayız. Şu anda tanık olduğumuz putlaştırma, fetiş haline getirme ve alabildiğine yerme gibi aşırılıklar değerlendirmede bizi tutsak almamalı.

Atatürk dönemi "Müdafa-i Hukuk"un türevidir. Müdafa-i Hukukçu olmak nedir. "Müdafa-i Hukuk"un özellikleri nelerdir? Bunları şöyle sıralayabiliriz.

— Her şeyden önce "milletin kendi kaderini tayin hakkını" öne çıkarması gelmektedir. Amasya bildirgesiyle gündeme getirilen bu özellik, "egemenlik kayıtsız-şartsız milletindir" deyişiyle ifadesini bulmaktadır. Birinci Meclis'te kabul edilen, "Kuvvetler birliği" ilkesinin yaşama geçirildiği, Halkçılık Bildirgesi ve onun uzantısı olan 1921 Anayasası bu temel yaklaşımın doğal sonuçlarıdır. Cumhuriyet ise zaten varılması kaçınılmaz olan noktadır. "Müdafa-i Hukuk" her şeyden önce Cumhuriyetçidir, halk egemenliğinden yana olmaktır.

— "Müdafa-i Hukuk" aynı zamanda antiemperyalist bir tutumu simgelemektedir. Bağımsızlık savaşı ya da bir başka söyleyişle Milli Mücadele sıradan bir Türk-Yunan Savaşı değildir. Savaşın ölçeği belki Birinci Dünya ya da Balkan Savaşı'na oranla nisbeten küçüktür; ama bu durum, bir ulusun bağımsızlığını korumak ve geleceğini hazırlamak açısından yaptığı savaşımın önemini azaltmaz. Bu mücadele ezilen, mazlum bir halkın emperyalizme başkaldırısıdır. Emperyalizmin demir pençeleri altında ezilen tüm uluslar için bir umut ışığı olmuştur. Ulusal kurtuluş hareketlerinin örneği olarak kabul edilmelidir.

— "Müdafa-i Hukuk"çu olmak "Misak-ı Milli"yi savunmaktır. "Misak-ı Milli", her zaman bir sınır belgesi olarak nitelenmiştir. Oysa asıl önemli yönü Anadolu'da ve Trakya'da, Kuzey Mezopotamya'da yaşayan halkların kendi kaderlerine hâkim olmak hakkını ortaya koyması ve savunmasıdır. Bu yaklaşım, bilindiği gibi ABD başkanı Wilson'un barış koşullarını belirleyen ilkelerden biridir. "Misak-ı Milli"de bu açık bir şekilde ülke sınırlarını belirleyici unsur olarak ortaya konmuştur. "Müdafa-i Hukuk"çular "Misak-ı Milli"de ortaya konan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bağımsızlık düşüncesinin de yılmaz takipçisi olmuşlardır.

— "Müdafa-i Hukuk"çu olmak ezilen ulusların yanında olmaktır. Bu yaklaşım zaten antiemperyalizmin olmazsa olmaz koşuludur. Ezilen uluslara yalnız örnek olmak değil, onların savaşımında da yanlarında olmaktır. Bu tavır ülkedeki ezilen sınıfların da yanında olmayı gerektirir. Çünkü emperyalizmle savaşım onların yurtiçindeki ortakları ve uzantılarıyla mücadele etmeyi de içerir.

Milli Mücadele "Müdafa-i Hukuk"un ilkeleri doğrultusunda yapıldı ve başarıya ulaşıldı. Türkiye'de yaşayanların ekonomik, siyasi, kültürel bağımsızlığı için yapılan savaşımda bir özgüven duygusu vardı. Erzurum ve Sivas kongre kararları bir anlamda bu özgüveni, yapılan savaşıma katılımı sağlamıştır. "Müdafa-i Hukuk" yeni bir toplumu yaratma azminin çekirdeğidir.

Mustafa Kemal'in önderliğinde yeni bir Türkiye'nin yaratılmasına girişen "Müdafa-i Hukuk"çular dönüşümcüydüler. Dönüşüm, bir başka deyişle reform 18. yüzyıldan beri Osmanlı ve Türk aydınlarının şaşmaz hedefi olmuştur. Dönüşüm kuşku duyulmayan bir özlemdi, ama şu sorunun yanıtı da açık ve kapsayıcı bir şekilde verilemiyordu: "Dönüşüm, ama nasıl bir dönü-

şüm?" Bu soruya Batı'nın gelişmiş ülkelerinin yaşam biçimini öykünme yeterlidir diye sıradan bir yanıt verilebilir. Gerçi dönüşüm gereksinimi sanayi devrimine ulaşmış ülkelerin askeri alanlarda gösterdiği üstünlükten kaynaklanmıştır; ama sorunu basit bir Batılılaşma biçiminde çözmek de olanaksızdır. Ne yazık ki, Tanzimat'tan itibaren aydınlarımız Batı ülkelerindeki yaşam biçimini öykünerek dönüşüm sorununu çözebileceklerine inanmışlardır. "Müdafa-i Hukuk" ruhu bunun yerine bilimi, teknolojiyi, toplumsal ve kültürel kalıtımla sentezini sağlayarak, demokratik katılımla kalkınmanın sağlanması gereğini kavramıştır. Ne yazık ki, bu anlayış ve yaklaşım kısa zamanda ikinci plana atılmıştır. Dönüşüm sadece biçimsel yönüyle algılanmıştır.

Türkiye'de yapılmak istenen tüm iyileştirmelere İslami kesim karşı çıkmış, gereğinde de bunlara karşı tahriklere girişerek büyük kalkışmalara neden olmuşlardır. Bu kalkışmaların en yaygın ve etkini 31 Mart olayıdır. Bu olayın yaşattığı dehşet duygusu asker-sivil bürokratlarda, aydın kesimde İslami kurumlara karşı bir savunma içgüdüsü oluşturmuştur. Diğer yandan gündeme getirilen biçimsel iyileştirmeler halkın refahında, yaşam düzeyinde olumlu bir gelişmeyi sağlamayınca, Batı yaşam biçimini öykünen iyileştirmelere karşı hareketlerin halk nezdinde inanılırlığı artmıştır. Yığınlar dine bir soluk alma olanağı olarak sarılmışlardır.

Bağımsızlık savaşından sonra yapılan dönüşümlerin önemli bir bölümü biçimseldi. Şapka, kılık-kıyafete yönelik değişikler, yazı, takvim vb. Bunların halkın gönencine bir katkısı yoktu. Tam aksine, yeni harcama kapıları açıyordu. Diğer yandan Halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, dinin "Diyanet İşleri" idaresi tarafından adeta (bir anlamda) devletleştirilmesi potansiyel bir muhalefet odağının oluşmasına neden olmuştu. Bu nedenle 1923-1938 döneminde kurulan iki parti, kendileri tarafından arzulanmasa da (soldaki ve Abdülkadir Kemali'nin partileri dışında) gericilerin bir aleti olma yoluna girme tehlikesini yaşadılar. En azından kapatılmalarına neden oluşturdu bu durum.

İzmir İktisat Kongresi'nin, tüccar ve sanayiciler ile büyük toprak sahiplerinin istediği doğrultuda çıkan kararlar, ekonomiyi gelişmiş ülkelere açık hale getirmişti. Lozan'a göre gümrük resimlerinin 1913 düzeyinde (1930'a kadar) kalması liberal ekonomi yaklaşımlarını pekiştirdi. Diğer yandan iktidarda bulunan

CHF bir çeşit gizli koalisyonu yansıtmaktaydı. Şöyle ki asker-sivil bürokrasi, esnaf, tüccar ve büyük toprak sahipleri bu koalisyonun, Parti kanalıyla ortağıydılar. Bu ortaklık 1946 yılına kadar varlığını ve etkinliğini sürdürdü.

Mevcut tek partinin bu zımni koalisyonu "Müdafa-i Hukuk" ruhuna uygun ekonomik, sosyal atılımların yapılmasını engelledi. 1930'lu yılların ilk yılları dışında serbesti tam anlamıyla egemendi. Falih Rıfkı'nın ustaca belirttiği gibi her yanı milli tüccar, milli sanayici, milli ithalatçı ya da ihracatçı sarmıştı. CHP'nin ısrarla "sınıfsız-imtiyazsız" bir toplum yaratma çabasına karşın küçük bir azınlığın dışında yoksulluk yaygındı. Atatürk bu durumu gördükçe "içim yanıyor" diye yakınıyor; fakat refahı genelleyecek ve dengeli dağıtacak bir politika uygulanamıyordu.

Türk halkı gerek Osmanlı gerekse cumhuriyet döneminde çok küçük bir azınlığın dışında refahtan pay alamamanın suçunu Batılılaşma diye adlandırılan yaşam biçimine bağlamıştır. Çocukluğumuzda ninelerimizin bir özlemle anlattığı Sultan Hamid döneminde beş kuruşla nasıl küfe doldurulduğu öykülerini dinleyerek büyüdük. Halk yığınları her zaman hayat pahalılığı yükü altında ezilmiştir. "Boğaz tokluğuna iş" ya da "Ne olursa yaparım" yakınmalarıyla iş arama, yaşamımızın her evresinde eksik olmamış, aksine tüm ağırlığıyla kendini hissettirmiştir. Bütün yoksulluğa karşın Batılı yaşam biçimi, bu yaşam biçiminin vazgeçilmez tamamlayıcısı tüketim tutsaklığı yığınlara bir yandan yeni özlemler getirirken, diğer yandan da onulmaz çaresizlikleri sunmuştur. İnsanlar ister istemez daha bir mutlu gelecek vaat eden dine sarılmışlardır.

1930 ekonomik bunalımı CHP'nin devletçiliğe daha bir dört elle sarılması gereğini ortaya koydu. 1. Sanayi Programı bu gereksinimden doğdu. Bir yandan demiryollarının yapımı hızla sürerken, diğer yandan temel sanayi ürünlerini üretecek fabrika yatırımları gerçekleştiriliyordu. Nitekim bu zaman dilimi içerisinde ekonomik büyüme hızı (GSMH) % 9 dolaylarına erişti. Hatta ünlü iktisatçı Prof. Rostow, Türkiye ekonomisinin "take-off"u, yani kalkışı sağlamış olduğunu bile ileri sürdü. Ne var ki, bu büyüme gelir dağılımının adil olmaması nedeniyle yığınlara ulaşamamıştır.

"Müdafa-i Hukuk"un yığınları ortak direnişe katılımı sağlayan niteliği, ne yazık ki kısa süre içerisinde yitirildi. Bireyin öz-

gürlüğü, temel insan haklarının dokunulmazlığı hiçbir şekilde tanınmadı. "Hak yok, görev vardır" yaklaşımı dönemin alamet-i farikası oldu. Aynı dönemde Avrupa'daki siyasal durum da bir anlamda bu tutumu destekliyordu. Sovyetler Birliği'ndeki toplumu ön plana alan siyasal yapı, İtalya'daki faşist, Almanya'daki Nasyonal Sosyalist (Nazi) iktidarlar bireyi eziyor, hatta bir anlamda ona yaşam hakkını tanımıyorlardı. 1929 dünya ekonomik bunalımının yarattığı ortam faşist iktidarlara zemin hazırlamıştı. Sovyetler Birliği'ndeki durum faşist yönetimlerle bir tutulmamalıdır. Fakat bu ülkede de Komünist Parti'nin güçlü bir merkeziyetçi otoriteyi kurduğu gerçeğini yadsıyamayız. Gerçi bu merkeziyetçi yapı sosyalist devrimin bir uzantısı olan "proletarya diktatoryası"nın sonucuydu, ama gene de bir merkezi baskıyı içermekteydi.

"Müdafa-i Hukuk"un çağdaş bir yaşam biçimini, hem insanımız hem de toplu yaşamımız için hedeflediğini göz ardı edemeyiz. Ne var ki, bu hedefe ulaşmaya çalışılırken iki boyut daima ikinci planda kalmıştır. Bunlar ekonomi ve demokrasi boyutudur. Bu iki boyut günümüze kadar aynı şekilde ihmal edilmiştir. Temelde bu iki boyut birbirini tamamlar. Konumuz açısından demokrasi boyutu bizi daha fazla ilgilendirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar bir sorun olarak gündemde kalan demokrasinin kuram ve kurallarıyla yokluğu, ilk on beş yılda daha bir ağır şekilde kendisini hissettirdi. Bu noktada özellikle şu gerçekleri vurgulamakta yarar vardır:

— Bu dönemde, sol düşünce ve siyasi partiler sürekli bir yasaklama tehdidi altındadır. Üstelik solun o dönemdeki en güçlü partisi olan TKP açık bir biçimde iktidardaki inkılapçı kadroları desteklemiş; Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarını karşıdevrimci olarak niteleyerek onlara cephe almıştır. Buna rağmen partinin yasallaşmasına izin verilmemiş, liderleri, üyeleri ve sempatizanları sürekli cezaevine gönderilmiş; dergileri kapatılmış, yapıtları toplatılmıştır. Sol düşünce böylesine boğulmuştur.

— Sol gibi liberal, özgürlükçü düşünceler, siyasal yapılarda boğulmuş, bir şekilde partileri kapatılmıştır. Bunlar için iki parti önemlidir: Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka ve Serbest Fırka. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu iki parti Mustafa Kemal'in milli mücadeleyi birlikte yaptığı arkadaşları, yakınları tarafından kurulmuştur. Fakat ikisine de mevcut CHP iktidarı

hoşgörüyle bakmamıştır. İkisine de ortak bir suçlama yapılmıştır: Karşı devrimci, gerici unsurları barındırmak. Kuşkusuz potansiyel muhalefetin çekirdeğini oluşturan İslami düşünce çevreleri bu partilere sızmıştır, destek sağlamışlardır. Fakat bu destekler sanıldığı kadar büyük boyutlu değildi, hoşgörüyle düzen içerisinde özümsenebilirlerdi. İzmir ve Ankara suikast davalarındaki suçlananlara gerici ise hiç denemez. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın, 31 Mart ayaklanmasını yapanlar tarafından öldürülmek için aranmışır, hatta ona benzeyen bir milletvekili onun yerine öldürülmüştür. Yaşamlarının belirli bir bölümünü Avrupa'da, bir nevi sürgünde geçiren Adnan Adıvar ve Halide Edip'in gericilikle uzak yakın ilgisi yoktur. Rauf Orbay, Fethi Okyar, Refet Bele ve nicelerinin de gericilikle ilgileri olmadığı gibi, liberal demokratik özlemleri bile sınırlı sayılabilirdi.

— Düşünce özgürlüğünün hakkıyla var olduğu söylenemez. Basına karşı hoşgörülü davranılmamıştır. Terakkiperver Fırka döneminde, İstanbul'daki muhalif basın (Tevhid-i Efkâr, Tanin, İleri, Vatan vb.) sürekli baskı altındadır. Bilindiği gibi, Şeyh Sait İsyanı bahanesiyle önde gelen yazarlar Doğu İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. Hüseyin Cahit Ankara mahkemesinde de yargılanmıştır. "Resimli Ay" dergisi, Arif Oruç'un başyazarlığını yaptığı "Yarın" ve "Son Posta" gazeteleri ve bunların yazarları Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve daha başkaları hep bu acımasız baskıdan nasiplerini almışlardır. Partinin 1931'den sonra basını tam anlamıyla denetim altına aldığını görmekteyiz.

— Örgütlenme özgürlüğünden de söz etmek mümkün değildi. Sendika kurmak, grev ve lokavt yasaktı. Bunun yararlarını anlatan makaleler gazetelerin köşe yazılarında boy gösteriyordu. Dönemin tek egemeni olan parti (CHP) yeni programıyla, söylemiyle sendika kurmaya ve grev-toplu sözleşme gibi temel işçi haklarına karşı belirgin bir tavır almıştı. Kurulan örgütler, gösteri yürüyüşleri sadece partiden, hükümetten alınan icazetle yaşama geçebiliyordu. Demokratikleşmeden bu dönemde hiçbir şekilde söz edilemez.

— 1930'lu yılların aydınları, tüm anlatılanlara karşı yılgındırlar. Bazı bazı umut ışıkları yansa bile bu uzun sürmez. Gene yolunu bir biçimde bulanlar ortalıkta dolaşmaktadır. Falih Rıfkı gibi yeni düzene her şeyiyle bağlı bir yazar, 1930'lu yılların başında "Roman" isimli yapıtında devrimin heyecan iksirini yi-

tirdiğini sadece biçimsel bir görünüme sahip olmakla yetindiğini çok çarpıcı biçimde anlatmaktadır. İlginç sayılabilecek bir gözlemden söz etmekte fayda vardır. Cumhuriyetin ilk on beş-yirmi yılında Milli Mücadele'ye ilişkin Halide Edip'in "Ateşten Gömlek"i dışında bir roman yazılmamıştır. Kuşkusuz Aka Gündüz'ün "Dikmen Yıldızı" ya da Mehmet Rauf'un "Halâs"ı da iz bırakmamalarına karşın, bir ölçü de sayılabilir. Unutmayalım ki, Milli Mücadele'yi en iyi anlatanlar Nâzım Hikmet (Kuvayı Milliye Destanı), Kemal Tahir (Yorgun Savaşçı, Esir Şehrin İnsanları) gibi cumhuriyet döneminin kahrını cezaevlerinde çekenler, solcular olmuştur.

Aydının yılgınlığını, çaresizliğini, ütopyalarının umutsuz sonlarını en iyi anlatan o dönemi bir gazeteci olarak da yaşamış olan Yakup Kadri'dir. Yakup Kadri 1908-1938 döneminin tam bir fotoğrafını romanlarında yansıtmıştır. "Kiralık Konak" (1922) üç kuşağın öyküsünü ele alırken, Tanzimat sonrasında bürokrat ve aydınlar arasında yaşanan çöküntüyü de yansıtmaya çalışır. Birinci kuşak eski bir Abdülhamit dönemi nazırı olan Naim Efendi'dir. İkinci kuşak ise onun kızı ve damadı Servet Bey tarafından romanda anlatılır. Servet Bey tam anlamıyla Batı özentileri içerisinde yaşamaya çalışan bir kişidir. Nihayet üçüncü kuşak ise çelişkilerle doludur. Bunlar içinde Servet Bey'in kızı Seniha, oğlu Cemil, Seniha'nın sevgilisi Faik ve nihayet İttihat ve Terakki Türkiyesinin idealist, fedakâr ve memleketçi aydın örneği Hakkı Celis. Kitap toplumsal tükenişin yansımasıdır. Köşeyi dönme mantığı Servet Bey'de egemendir. Gözü Türkiye dışındadır. Ana ülküsünü şu sözlerinde buluruz: "Para yapmak ve bir an evvel kapağı Avrupa'ya atmak. Başka türlüsü çıkar yol değil." Buna karşın kızı Seniha düzene bireysel başkaldırısı içerisinde çaresiz, eninde sonunda düzenin akışına uyan, yılgın, yorgun ve de umutsuz, ama yaşamını da değiştirmeyi istemeyen bir tiptir. Hakkı Celis'e bu yılgınlığı şöyle anlatır: "Birden herşeyden o kadar yoruldum, o kadar iğrendim, usandım ki, şimdi biraz rahat etmekten başka bir şey istemiyorum. Biraz rahat, biraz refah..." Hakkı Celis bu çürümüş âlemden kaçar. Arkasına bakmadan kaçar ve Çanakkale savaşında ölür. Bu, umutsuz bir sondur. Ne ki meşrutiyet ve tanzimat toplumunun çöküşü de farklı değildir. Fedakâr, idealist aydınlarını Çanakkale'de, Sarıkamış'ta, Sina çöllerinde bırakan bir düzendir bu.

"Hüküm Gecesi" (1927) romanında iki politik cinayet dönüm noktası olarak yansıtılmaktadır. Kitabın referans dönemini

de bu iki cinayet belirler. Roman gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi olayıyla başlar (9 Haziran 1910) ve Mahmut Şevket Paşa'nın Çarşıkapı'da öldürülmesinin sonrasında biter (11 Haziran 1913). Bu iki tarih arasında olaylar hızla gelişmiştir. Dayaklı, sopalı 1912 seçiminden sonra Meclis-i Mebusan'da çeşitli muhalif grupların birleşmesinde meydana gelen "Hürriyet-i İtilaf"ın girişimleri sonucu hükümetin devrilmesi yerine Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığında kurulan "Büyük Kabine" sonrası Kamil Paşa hükümeti, bunu izleyen günlerde çıkan Balkan savaşı ve yenilgi; nihayet "Babıâli" baskını. İttihat ve Terakki'nin tekrar iktidara gelmesi bu dönemin önemli olaylarıdır. Bu olayların roman kahramanı Ahmet Kerim'in gözlüğüyle sergilendiğini görürüz. Ahmet Kerim partilerin hepsine karşıdır. Bu konuda şu değerlendirmeyi yapar: "... Muvafakat, muhalefet al birini vur öbürüne. Bu partilerin ikisinin de milletle hiçbir ilişkileri yok. Çünkü ne bu, ne o milli bir ideal yaratmak gücünü gösteremedi. İttihat ve Terakki neye dayanıyor? Balkan komitecilerinden öğrenilmiş bir kaç basit milliyet ve ihtilal düsturuna... Muhalefetin dayanağı nedir? Hürriyet ve meşrutiyet gibi bir takım kitaplardan alınmış mücerret nazariyeler. Halbuki öbür tarafta hayat var. Koca bir milletin engin hayatı var. Bunun için kaynayan acılardan, ıstıraplardan, istek ve dileklerden bir siyasi parti prensipleri çıkartmak kimin aklına geldi. Bunlar milletin vaziyetine yabancı bir takım fikirler ve emeller yoluna birbiriyle uğraşıp dururken öte yandan millet kendi derdiyle yanıp kavruluyor. Ne bunun onlardan haberi var, ne bunların ondan..." Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülüşünden sonra Ahmet Kerim Sinop'a sürülür. Bu, tükenişin ilk adımı olur. Bu kişiyi çelişkiler yumağına döndüren durum romanda şöyle anlatılmaktadır: "... Neyi müdafaa etmiş, neye karşı yürümüştü? Halbuki genç adam bunu bile bilmiyordu. Ne birlikte mahkûm olduğu arkadaşlarına karşı yüreğinde ufak bir sevgi, ne de kendisine bu işkenceyi layık gören düşmanlarına karşı bir kızgınlık ve nefret duyuyordu." Sonunda alkol. Roman şu cümleyle biter: "Eyvah, ben bitmişim diye söylendi ve masanın üzerine kapanıp, sessiz, sessiz ağlamaya başladı." Hakkı Celis Çanakkale'de ölür. Ahmet Kerim ise tam anlamıyla çöker, tükenir.

"Sodom ve Gomore" (1928), Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal İstanbul'unu, o günlerin deyimiyle mütareke İstanbul'unu anlatır. Bir yanda işgal subaylarına kızlarını, eşlerini bile

sunmaktan çekinmeyen işbirlikçiler, bir yanda bu çirkinliği gören, Anadolu'ya öykünen, fakat İstanbul'u bırakıp bir türlü Anadolu'ya geçemeyen Necdet gibi aydınlar romanın örgüsünü tamamlamaktadır. Romanda, arada İstanbul yakası, yani Müslüman İstanbul (Fatih, Süleymaniye çevresi) Necdet'in özlemi olarak, fakat bir motiften ileriye geçmeden bir görünüp bir gider. Romanın sonunda özgür İstanbul'a dönen işbirlikçinin kızı Leyla, "... denizin karşı yakasından bir takım kocaman siyah kalpaklı adamlar ortaya çıkmaya ve yavaş yavaş her tarafa yayılmaya başlıyor. Ne fena giyimli, ne kaba saba bu adamlar" diyerek düşüncelerini sergiler. Necdet ise arkadaşına, "Bizi iliklerimize kadar çürüttüler" diyerek noktayı koyar. Roman, bir zafer ışığının coşkusunu bile yansıtamadan biter.

Aydınların yitikliğine "Yaban"da da (1932) rastlamaktayız. Savaşın yenilgisine ve işgale dayanamayan Ahmet Celal, Anadolu'da bir köye çekilir. Burada köylülerle olan iletişimsizliği yaşar. "Felaket bile bizi birleştiremedi" diye yakınır, ama yine de köylülere kendi dışında bir kişiymiş gibi bakar. Fethi Naci romanın sonundaki simgesel vurgulamaya çok iyi değinir: "Bir ara kılıcını kuşanıp köyde ölmeyi düşleyen Ahmet Celal sol kalçasından vurulan Emine'yi, elinin bir dokunuşuyla Ahmet Celal'e bütün acıları unutturan Ahmet Celal'i 'Türk köylüsü ile Türk entellektüeli arasındaki acıklı davadan hiçbir eser kalmadığı' yollu rüyalara sürükleyen Emine'yi kendi kaderine terk ederek çeker gider. Bu durumda Ahmet Celal'e yol elbette yalnız görünecektir."

"Ankara" 1934 yılında yayımlanmış, üç bölümden oluşan bir roman. Kemalist Ütopya. Romanın baş kişisi Selma her bölümde ayrı birisiyle evlidir. Birinci bölüm 1921 yılında geçer. Milli mücadele Ankarasını yansıtır. Selma'nın kocası kendi halinde bir bankacıdır. Selma milli mücadele kahramanlarından Binbaşı Hakkı'ya gönül vermekte gecikmez.

İkinci bölüm 1927 yıllarında, serbest piyasa düzeninin milli iktisat adı altında yaptığı talanın en üst düzeye ulaştığı dönemi anlatır. Milli mücadelenin yiğit binbaşısı Hakkı Bey ordudan ayrılmış, bir şirketin yönetim kurulu azalığıyla yeni, zengin bir yaşamın içine girmiştir. Ankara'da nüfuzunu kullanıp iş çevirmektedir.

Üçüncü bölümde Selma Hanım idealist, Kemalist Neşet Sabit'le evlenmiştir. Bu bölümde Kemalist rüya Neşet Sabit'in diliy-

le, biraz da abartılı biçimde anlatılmaktadır. Bu anlatımda öne çıkarılan düşünceleri şöyle sıralamamız mümkündür.

"Tarih ve dil cemiyetleri birleşip bugünkü Türk akademiyasını meydana getirdi ve bütün direktiflerini yüksek iktisat enstitüsünden ve halkevlerinden alan bir içtimai mükellefiyet teşkilatı dünkü iktisat ve tasarruf cemiyetini tamamladı. Ancak bu suretledir ki, kültür ve ümran şiarları yalnız masalar başında ve kâğıt üstündeki şeyler mahiyetinde kalmaktan çıkıp taze bir milli hamle halinde bütün memlekete dağıldı."

"Yeni Türk neslinin idrakinde artık sınırla gümrük birer eş kelime oldu ve millet iktisadiyatı prensiplerine aykırı hareket edenlere bir asker kaçağı, bir bozguncu gözüyle bakılmaktadır."

"Nice kötü adetler, gayri milli cereyanlar, tereddi ve irtica unsurları bu sayede (matbuatın disiplin altına alınması ile) yeni Türk cemiyetinin bir köşesinde barınamaz oldu... Sinemalar milli davalara hizmet eden satirik ve epik filmler yapmaya başlamışlardı... Hele Anadolu'nun bir yerinde bataklık kurutuluşunu, yeni bir demiryolu hattı üzerinde ilk trenin işleyişini veya Seyhan sahasındaki pamukların Kayseri bez fabrikasına gelip oradan beyaz patiska veya renkli basma halinde çıkışını gösteren milli aktüalite filmleri sinema salonlarını alkış ve sevinç çığlıklarıyla çın çın çınlatıyordu."

"Türk işçileri, Türk mühendisleri Avrupa'daki arkadaşları gibi bedbaht değildiler. Eski Roma'nın esir sürüleri gibi binbir mihnet ve cefa altında bin türlü mahrumiyetle ruhları ve suratları eskimiş, açlıktan, içkiden bütün faziletlerini kaybetmiş Avrupa proletaryasının sefalet ve felaketlerinden Türkiye'de eser görünmüyordu... Kimsenin esiri değildiler."

"... Büyük bir kısmı içtimai mükellefiyet teşkilatının kooperatif şubeleriyle toplulaştırılmış bu köylüler kooperatif şeklinde çalışıp yaşıyorlardı. Sonra yalnız köylüler için kurulmuş büyük istihlak kooperatiflerinde giyim ve kuşama ait şeyler devlet fabrikalarından o kadar ucuza satılıyordu ki her köylü bir aylık ekonomisiyle bütün bir yıl için tepeden tırnağa kadar giyinip donanabilmek imkânını kolaylıkla temin ediyordu."

"Ankara" cumhuriyetin on beşinci yıl törenlerinde köylü, işçi, gençlik gruplarının Çankaya'da, önderin önünden geçmeleriyle son bulur. Bu kitap Kemalist Ütopya'nın yadsınamaz bir örneğidir. Kadro dergisinde savunulan düşünceler çerçevesinde model düzenlenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Ankara umut-

lu, masalımsı bir sona sahiptir. Oysa bu umutların, yazarın daha sonraki kitabı olan "Panorama"da tamamıyla söndüğünü görmekteyiz. Ankara'nın idealist kahramanı Neşet Sabit Demokrat Parti'ye girmiş, dönemin siyasal oportünizmi içerisinde kaybolup gitmiştir.

Yakup Kadri'nin üzerinde durduğumuz bu kitapları İttihat ve Terakki ülkücülüğüyle başlayan ve Kemalizmle noktalanan bir dönemin çözümlenmesinde belge niteliğinde değerlendirilmesi gereken yapıtlardır. Bir başka örnek de Halide Edip'tir. Sultan Ahmet Mitingi'nin heyecanlı hatibi, Milli Mücadele'nin Halide Onbaşısı, "Ateşten Gömlek"in inançlı yazarı 1930'lu yıllarda, "Sinekli Bakkal" romanında Rabia ile Pellegrini'nin yeni bir doğu sentezini arama noktasına gelmişti

Ebedi Şef'in ölümü döneminde "Müdafa-i Hukuk"un bağımsızlığı, kurtuluşu, yeni bir Türkiye'yi muştulayan ateşi de sönmüş, umutlar yerlerini yılgınlığa bırakmıştı. İnkılabın kadroları demokrasiden, halkın katılımından uzak, sadece öğreten-şef olarak "rehber"lik yapmanın yetersizliğini öğrenmeye başlamışlardı. Halkın gönüllü, ılımlı, çeşitli düşünce ve eğilimlerinin özgürce uyarıcılığı olmadan ne ekonomik ne de toplumsal amaçlara ulaşılabiliyordu. Devletin ekonomiden kültüre kadar doğru kararlar alması demokrasiyle mümkündü. Düşünceden inanca kadar devletin kalıpları içine hapsedilmiş bir Türkiye... Halkımız buna layık mıydı? Kesinlikle hayır. Tarih, yığınlara mal edilmemiş hiçbir değişimin sürgit devam edemeyeceğini ortaya koymuştur. Hele bu dönüşümler bir ideolojiden de yoksunsa...

VIII

Milli Şef Dönemi

1) Kabine Değişikliği ve İnönü'nün Üniversite Nutku

Ebedi Şef Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'ye, Celal Bayar hükümetin istifasını sundu. Bu, teamülen yapılan bir eylemdi. İnönü yeni kabineyi kurma görevini tekrar Celal Bayar'a verdi. Bayar eski kabinesinden iki bakan değiştirdi. Bunlar İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tı. Daha önce de değindiğimiz gibi Kaya ve Aras, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği günlerde Gazi'den yazılı ya da sözlü bir siyasi vasiyet almaya çalışmışlar, cumhurbaşkanlığı konusunda İnönü'nün karşısında yer almışlardı. Bu nedenle Celal Bayar yeni kabineyi kurarken bu iki bakanı değiştirerek yerlerine İnönü'ye yakınlığıyla tanınan Dr. Refik Saydam (İçişleri) ve Rüştü Saraçoğlu'nu (Dışişleri) atadı.

Yeni kabinenin kurulmasını izleyen ay içerisinde CHP'de önemli değişikliklerin yapılacağı haberleri ve sınırlı yorumlar basında yer almaya başladı. İnönü bu konuya CHP'nin Kastamonu İl Kongresi'nde yaptığı konuşmayla açıklık kazandırdı. Konuşmada CHP'ye yönelik şu noktalar dikkati çekmekteydi:

"Unutmayınız ki, sınıf ve zümre farkı tanımaksızın büyük Türk milletini yekpare bir insanlık ve medeniyet kalesi olmasını

ideal tutan partimizin başlıca kuvveti, bütün vatandaşların muhabbet ve itimadı olduğu gibi başlıca vazifesi de bütün vatandaşların hizmet ve ihtiyaçlarının teminidir. Parti azalığının, hususi menfaat mülahazasına asla tenezzül ve müsaade etmeyen bir siyasi terbiyenin sıfatı ve şartı telakki etmek sayesinde, partiyi bütün vatandaşları kucaklayan büyük bir aile ocağı haline getirebiliriz... Milletin kalbinde kazandığımız bu kıymetli itimadı gelecek zamanlarda daha ziyade artırıp, yükseltmek başlıca hedefimiz olacaktır." İnönü bu konuşmasıyla parti üyelerinin nüfuz ticaretine girmeleri olayına da üstü kapalı değinmektedir. Bu arada Atatürk'ün ölümüyle boşalan genel başkanlık makamı için seçim yapılması gerekmekteydi. CHP'nin olağanüstü kongresi, genel başkan vekili Celal Bayar tarafından 26 Aralık 1938 günü için olağanüstü toplantıya çağrıldı. Toplantı gündemi şöyleydi:

"1. Nizamnamenin (tüzüğün) genel başkan intihabına ait maddesinin tadil ve tanzimi.

2. Genyönkurul (Genel Yönetim Kurulu) intihabı".

Olağanüstü genel kurul 26 Aralık'ta Ankara'da toplanmıştı. Genel kurula 375 milletvekili, 207 delege ve 7 vali katılmıştır. Bayar toplantıyı açtıktan sonra iki asbaşkanlığa Çankırı milletvekili (TBMM başkanı) Abdulhalik Renda ile Konya delegesi Şevki Ergun seçilmiştir. Birinci oturumda İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam yeni tüzük değişikliği taslağını sunmuş ve 30 kişilik komisyon oluşturulmuştur.

İkinci oturumda değişiklik önergesi ve gerekçesi şöyleydi:

Gerekçe: "Siyasi partiler, milli ve vatani yüksek menfaatları temin edici prensiplerde birleşmiş vatandaşların teşkil ettikleri siyasi cemiyetlerdir. Millet arasında politik kanaatları birbirine uygun olanlar kendi halinde dağınıktır, bunları ancak bir şef birleştirir ve hepsini bir teşkilat altında toplar.

Şeflik rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir... Cumhuriyet Halk Partisi gibi milletin kurtuluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş, cumhuiyetçilik, inkılapçılık, laiklik gibi Türk milletini mütemadiyen ikbal ve refah mevkiine yükseltmekte olan prensipler değişmez bir akidei siyasiye olarak kabul ve ilan etmiş olan ve siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan âli şahsiyetin (Milli Şef) vasfını da iktisap etmesi tabii olduğuna göre Parti umum reisinin yüksek şahsiyetini

her dört senede bir ve her kurultay toplanışında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihat etmeyip parti umum reisliğinde (değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın itibarını temin ve otoriteyi takviye bakımından milli menfaata daha uygun görülmüştür." Temel noktalarını aynen yansıttığımız bu gerekçeye dayanarak parti tüzüğünde şu değişiklikler yapılmıştır:

"Madde 2- Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.

Madde 3- Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

Madde 4- Partinin değişmez genel başkanlığı aşağıdaki üç surette inhilâl edebilir.

a. Vefat.
b. Vazifeyi yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde.
c. İstifa.

Bu üç şekilden birisi dolayısıyla inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı genel başkanlığa seçer."

Böylece İsmet İnönü CHP'nin değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef olmuştur. Bir noktayı açıklamak gerekir. "Şef" kavramı 1930'lu yıllarda basında, çeşitli dergi ve kitaplarda sık kullanılan bir deyimdi. Nitekim, daha önce sözünü ettiğimiz Yakup Kadri'nin "Ankara" adlı yapıtında da şef kavramı öne çıkarılmıştır. Dünyadaki siyasal gelişmeler de böyle bir kavramı öne çıkarmaktaydı. Örneğin Hitler'e Führer, Mussolini'ye de Duce denmesi gibi.

Kurultayda seçilen yeni yönetim kurulunda Recep Peker, Müttalip Öker, Necip Ali Küçüka, Ali Rıza Erten, Salâh Yargı ve Tahsin Berk bulunuyordu. Kurultay'dan sonra iktidarını daha bir pekiştiren İnönü, eski muhalifleriyle belirli bir barış politikası gütmeye başladı. 31 Aralık 1938'de on iki milletvekilliği için yapılacak ara seçimde Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın, Hasan Rıza Soyak CHP tarafından aday gösterildiler ve milletvekili oldular.

Bu barış politikası yanı sıra, İnönü'nün geçmiş dönemlerle ilgili sınırlı bir hesaplaşması da söz konusudur. Özellikle kendisinin başbakanlıktan ayrıldığı 1937 sonu ile cumhurbaşkanı olduğu dönemle ilgili bir hesap sorma söz konusudur. İlk hedef İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'dı. Muhittin

Üstündağ hakkında çeşitli yolsuzluk söylentileri bulunuyordu. Diğer yandan Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda katafalka konan tabutu önünden geçenlerin yarattığı izdihamdan ötürü ölenlerin olması konusunda valinin (Üstündağ) ihmali olduğu suçlamaları da gündeme getirilmekteydi. Bütün bu nedenlere dayanılarak Üstündağ, "görülen lüzum üzerine" görevden alındı. Üstündağ ve bazı belediye üst bürokratları mahkemeye sevk edilmişler ve davaların çoğundan beraat etmişlerdi. Diğer yandan, o dönemde büyük yankılar uyandıran iki yolsuzluk davası da öne çıkarılmış, sorumlular yargılanmışlardır. Bunlardan birincisi Denizbank'ın Fındıklı'daki Satie şirketine ait binayı satın alması ve İmpeks adındaki bir şirkete teminat mektubu vermesidir. Soruşturmalar başladığı sırada, İmpeks'ın kurucuları arasında bulunan Celal Bayar'ın büyük oğlu Refii Bayar intihar etmiştir.

İkinci yolsuzluk olayı ise Ekrem Konig davası olarak bilinmektedir. Ekrem Konig (İspanya iç savaşında) Cumhuriyetçi Madrit hükümetine silah sağlayan bir grup içindedir, bu işlerden komisyon almaktadır. Bu arada Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp'in imzası taklit edilerek, Dışişleri kanalıyla (gene bu bakanlığın yetkili mühür ve imzaları da taklit edilmiştir) Kanada'da bir şirkete uçak ısmarlanmıştır. Bu uçaklar da İspanya'ya gönderilecektir. Kanada'daki yapımcı şirketin Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı yazı da, bir biçimde Konig'in eline geçmiş ve yazıya gene aynı sahte imzalarla olumlu yanıt verilmiştir. Uçakların Paris'te teslim edilmesi istendiğinde, Kanada şirketi durumu teyit etmek amacıyla Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne müracaat ettiğinde durum ortaya çıkmıştır. Açılan davada König'in suç ortağı, Dışişleri Bakanlığı Protokol Dairesi'nde görevli olan Ruhi Bozcalı, bu işten eski İçişleri bakanı Şükrü Kaya'nın da haberi olduğunu söylemesine karşın bu doğrultuda bir işlem yapılmamış, Bozcalı küçük bir cezaya çarptırılmıştır. Konig ise 1943'te yurda dönmüş ve açılan davada dört yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bu davalar o tarihte basında büyük yankılar uyandırmış ve böylece İnönü, dolaylı da olsa yolsuzlukların üzerine giden bir şef imajı çizmiştir.

Ocak 1939'un başından beri hükümetin istifa edeceği söylentileri basında yer almaktaydı. Nitekim 25 Ocak 1939 günü Celal Bayar "TBMM seçiminin yenilenmesine parti divanınca karar verilmiştir. Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasının maksat ve esasa daha uygun ve yararlı olacağını düşün-

düm. Bu imkânı size vermiş olmak için Başbakanlıktan istifamı sunuyorum..." diye bir yazıyla istifa etti. Yerine Başbakan olarak Dr. Refik Saydam oturdu. Saydam'ın kabinesinde iki bakan dışında tüm eski bakanlar yerlerini koruyorlardı. König davasına bulaştığı nedeniyle Kazım Özalp'ın yerine Bursa milletvekili General Naci Tınaz, Tarım Bakanlığı'na da Faik Kurdoğlu yerine Kütahya milletvekili Muhlis Erkmen getirilmişti.

Hükümet programında üzerinde durulan noktalar şunlardı:

"... İnkılap kanunlarının milli bünyede sarsılmaz bir şekilde işlemesini ve adli teşkilatın devamlı inkişafını temin yolunda ittihaz edilmiş olan tedbirlerin tatbikatına hassasiyetle devam etmek azmindeyiz... Vatanda geniş mikyasta müstakar bir huzur ve sükun temin etmek vatandaşların anarşiden ve cebirden uzak bir emniyet havası içinde bulundurmak programımızın başında gelir... İktisadi sahada çalışmalarımız istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının ana hatlarında alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları ehemmiyetlerine ve bu baptaki imkânlara göre sıraya koyarak işlemelerini sağlamak ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki dairesinde cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekamül ettirmek yönünü takip edecektir... Sözüme başlarken işaret ettiğim gibi biz CHP programına sadık ve onun tahakkukuna çalışan insanlarız..." Hükümete oybirliğiyle güvenoyu verildikten sonra, milletvekili seçiminin yenilenmesine ve yeni Meclis'in 3 Nisan 1939'da toplanmasına karar verildi.

Mart 1939 ayı içerisinde İstanbul'a giden İsmet İnönü, üniversiteyi ziyaret ederek burada bir nutuk irat etti. Bu konuşma uzun yıllar çeşitli yorumlarla ele alındı, hatta demokratikleşmenin müjdecisi olarak algılandı. Konuşmanın önemli bölümleri aynen aşağıya alınmıştır:

"... Üniversitelilerimizin çalışkanlığı, benim için çok kıymetli bir hassadır. Hocalardan ve talebelerden bilhassa rica ettiğim nokta da budur... Gene talebenin idealist olması vatanın istikbali için büyük temeldir. Bizim ideallerimiz, vatan ve millet hizmetinde toplanır... Bilmenizi isterim ki, ahlak ve karakter sağlam olmadıkça, cemiyette esaslı bir hizmet görmeye imkân yoktur. Cemiyetin kudret ve ehemmiyeti vasati ahlak ve karakterinin yüksek kıymetine, her faktörden ziyade bağlıdır... Küçük, büyük meselelerin benim önümde ortaya dökülmesinde ve imkân derecesi üzerinde hayalata kapılmaksızın, millet dertlerinin açıkça mütalâ edilmesinde, halk idaresinin büyük nimetini bulu-

rum... Bu uzunca esbabı mucibe ile anlatmak istiyorum ki, vatandaşlarımla yakından memleket meselelerini görüşmek benim için şuurlu bir zevktir... Memleketimizin hali, bu bakımdan çok kuvvetli ve çok umutludur. Kırk-elli senenin türlü nifaklarını, türlü tecrübesizliğini ve felaketlerini okumuş ve içinde yaşayarak geçirmiş olgun bir siyaset neslimiz var ki, yeni yetişen nesillerimizi, siyasetin zehirlerinden koruyarak, onlara, Türkiye'ye uygun olan en iyi siyasi muaşeretin hem örneğini, hem terbiyesini vermek mevkiindedir. Gerek matbuatımızda ve gerek siyaset adamlarımızda gördüğüm hal ve mesleğin istikbal için çok ümit verici olduğuna vatandaşlarımın önünde zikretmek, benim için hakiki bir zevk, samimi bir sevinçtir...

Vatandaşlar büyük partinin teşkilatı içinde her türlü hizmet ve inkişaf imkânını bulmaktadırlar. Partinin bu mahiyeti istikbalde daha ziyade kendini gösterecektir. Evvelâ, Halkevlerinde, memleketin içtimai ve kültürel sahalarında, memlekete hizmet için istidatlı vatandaşlardan geniş mikyasta hizmet isteyeceğiz. Sonra, parti teşkilatında, memleketin siyasi terbiyesi ve inkişafı için, vatandaşlarımız geniş hizmet sahaları bulacaklardır. Diyebilirim ki, gelecek intihaplardaki mebus namzetleri, Halkevlerinin ve partinin dört senelik faaaliyeti esnasında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaklardır. Vatandaşlarım, bilirler ki, bir siyasi partinin yüksek idaresi tarafından, müntehiplere, namzet gösterilmesi tabii bir şeydir. Bizim ananemiz de böyledir. Bununla beraber, namzetlerin halkla temasını daha ziyade artıracağız ve siyaset divanının takdiri ile parti teşkilatının takdirini daha yakından birbiriyle temaşa getirecek usulleri şimdiden tecrübe ve tekamül ettireceğiz... Büyük Millet Meclisi, milletin dahili ve harici bütün emniyetlerinin hakikaten kudretli ve uyanık teminatı olacaktır. Büyük Millet Meclisi, milletin menfaat ve ideallerini hakikaten temsil eden bir millet hülasası vaziyet ve itibarında olacaktır... Büyük Millet Meclisi'nin yeni intihabı vesilesi ile onun vasıflarından ve vazifelerinden yeniden bahsetmemizin sebebi, ona millet hayatında yeni bir tekamül temin ettirmek içindir... Biz, halk idaresinin, milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz. Halk idaresinin en nazik tarafı, bunun anarşiye ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü, gerek anarşi, gerek zor, halk idaresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idareyi kökünden tahrip etmeye istidatlı olan hastalıklardır."

Bu konuşmada parti kadroları içerisinde kalmak kaydıyla sınırlı bir demokrasi ve hoşgörünün kıvılcımları görülmektedir. Dönemdeki baskı öylesine ağırdır ki, bu hafif yumuşamaya yönelik sözler bile basın ve kamuoyu tarafından şükran (?) ve sevinçle karşılanmıştır. Dikkat edilirse konuşmasında İnönü, Halkevleri ve parti örgütünü bir çeşit disiplinli siyaset eğitimi veren kurumlar olarak nitelemiş; düşünce, basın, örgütlenme özgürlüklerinden söz etmemiştir. Tam aksine anarşi üzerinde durmuştur, bu arada kaynağını belli etmediği bir zora da değinmiştir.

Seçimler sonucunda TBMM'ye 424 milletvekili seçildi. Önceden tespit edilen 3 Nisan 1939 günü, en yaşlı üye General Dr. Besim Ömer Akalın'ın başkanlığında toplanan Genel Kurul Meclis Başkanlığı'na Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda'yı seçti. Cumhurbaşkanlığına Ankara Milletvekili İsmet İnönü seçildi. Bu seçimin akabinde iki Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okundu. Bunlardan birincisinde Dr. Refik Saydam'ın Başbakanlık'tan istifa ettiği, diğerinde ise Dr. Refik Saydam'ın yeniden Başbakanlığa atandığı ve hükümet listesinin onaylandığı bildiriliyordu. Yeni bakanlar eski kabine üyelerinin aynısıdır. Sadece Bayındırlık Bakanlığı ikiye ayrılmış, ulaştırma ve iletişim işlerine bakacak Ulaştırma Bakanlığı kurulmuştu. Bayındırlık Bakanlığı'na Ali Fuat Cebesoy getirilmiş, Ali Çetinkaya da Ulaştırma Bakanı olarak yerini korumuştu.

Dr. Refik Saydam 10 Nisan 1939'da programını okudu. Program eski programın bir yenilemesiydi. Özellikle şu noktaların altı çizilmiştir:

"Bu kabinede, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz CHP'nin programını gerçekleştirmek için çalışılacaktır... Bakanlıkların faaliyet programlarında değişiklik yoktur. Kabinenin programında olduğu gibi bakanlıkların faaliyet programlarında da CHP'nin programı esastır... Dünya durumunun başdöndürücü bir hızla her an değişiklikler gösteren gelişimi, dış politikamızın her zamankinden çok uyanık olmasını gerektiriyor... Fakat bütün bu değişmeler, bu hızlı ve temelli değişmeler yanında Türkiye'nin dış politikası bir değişiklik göstermemektedir... Düşünce ve çıkarların bu kadar şiddetle çarpıştığı zamanımızda Türkiye için ne bir düşünce akımı, ne de herhangi bir aşırı çıkar isteği barış yolundan ayrılmaya etken olmamaktadır ve olmayacaktır." Genel Kurulda Fazıl Ahmet Aykaç, Refik İnce, Berç Türker, Emin Sazak, Rasih Kaplan, Saydam programı övü-

cü konuşmalar yaptılar. Sonuçta hükümet oybirliğiyle güvenoyu aldı.

29 Mayıs 1939'da CHP'nin Beşinci Olağan Kurultayı toplantı. Bu kurultayda Parti tüzük ve programında bazı değişiklikler yapıldı. Tüzükte yapılan değişiklikler değişmez genel başkan ve milli şefin partiyi kontrol etme açısından yetkilerini artırıyordu. Parti genel başkanvekili ve genel sekreter doğrudan doğruya değişmez genel başkan tarafından atanma şeklinde belirlenecekti. Genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreter üçlüsü başkanlık divanını oluşturuyordu. İnönü ayrıca genel idare heyeti, başkanlık divanı ve müstakil grup üyeliklerinden birinin boşalması halinde yeni üyeleri doğrudan seçme yetkisine de sahipti. Parti-devlet birliğinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Gerçi valiler ile parti başkanlığı ayrılmışsa da, yeni parti başkanı valilerin ilk yönetim kurulu üyelerinden birini kendine vekil tayin etmesi biçiminde belirleyeceklerdir. Bu atama konusunda yirmi bölgede kurulan müfettişlikler de söz sahibidirler.

5. Kurultay kararlarından belki de en önemlisi "Müstakil Grub"un oluşturulmasıdır. İnönü kurultayı açış konuşmasında bu konuya şöyle değinmiştir:

"Büyük kurultaya sunduğumuz tüzük tasarısında, Büyük Millet Meclisi'nde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir de müstakil grubunu düşündük. Büyük kurultaydan görev alan ve parti genel başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan, inzibat ve intizam içinde, bilinçli ve çalışkan bir bağımsız grubun yürütme yerinde olan milletvekilleri çoğunluğuna ve hükümetine esaslı bir yardım sağlarken, büyük milletimize de, kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını umuyoruz..." CHP ileri gelenlerinin iddiası, müstakil grup girişiminin demokrasi ve gerçek halk yönetimine bir adım olduğu şeklindedir. Bu çok önemli savlara karşın, müstakil grup istenileni verememiştir. Kurultay genel kurulunun 3 Haziran 1939 günkü toplantısında yeni tüzük gereğince, müstakil grubu meydana getiren yirmi bir milletvekili seçildi. Bunlar CHP listelerinden seçilen kişilerdi. 1943 kurultayında grubun sayısı otuza çıkarıldı. Çok partili TBMM'nin oluştuğu 1946 seçimlerine kadar bu uygulamaya devam edilmiştir. 1939-1946 arasında İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan, değişmez genel başkan, Milli Şef İnönü'nün atamasıyla onun vekili olarak müstakil grup başkanlığına getirilmiştir. Müstakil grup üyeleri CHP grup toplantılarına katılmakta, fakat oy vereme-

mekteydiler. Her yönüyle yapay olan bu uygulama CHP'nin tek parti yönetiminin güdümlü çokseslilik yaratmadaki girişimlerini, bir anlamda gülünç de kılmaktaydı.

Uzun yıllar İçişleri Bakanlığı ve partinin üst yönetiminde görev yapan Hilmi Uran, anılarında, olayı şöyle değerlendirmektedir: "Müstakil grup, kendinden bekleneni yani rejime alıştırma yararını sağlayamamıştır. Çünkü kendi grup toplantılarında, belki çok iyi hazırlanmış grup üyelerince, bakanlar hakkında çok esaslı eleştiriler yapılmış ve zaman zaman hükümet üyeleri sıkıştırılmıştır. Fakat bu kadarı esasen Halk Partisi ana grup toplantılarında hem de daha sert ve hatta daha saygısız şekilde yapılmakta idi. Ne var ki, bütün bu eleştiriler, başkalarının giremeyeceği parti çevresi içinde kalmakta, dışarıya sızmamakta ve mesela gerektiğinde bir bakanı yerinden oynatma gibi bir etki yaratmamakta idi. Meclisin açık toplantılarında ise, müstakil grup asıl ana parti grubundan daha çekingen, daha ihtiyatlı davranırdı. Öte yandan başı yine CHP Genel Başkanına bağlı ve yalnız adının müstakil olduğunu herkesin bildiği böyle bir muhalefet ve tenkit unsurundan sonuna kadar kimse birşey ummamıştı. Çünkü sun'ilik, onun büyük zaafı olmuştu."

Parti programı üzerinde (her zaman olduğu gibi) fazla tartışma olmamıştır. Yalnız, programın başlangıç bölümündeki "Partiye esas olan bütün bu prensipler Kemalizm yoludur" biçimindeki hüküm üzerine söz alan Manisa mebusu Kazım Nami Duru'nun ileri sürdüğü şu düşünce, bugün bile tartışılması gereken bir noktadır: "Kemalizm nedir? Eğer biz bunu yalnız programın heyeti umumiyesine atfedip de onun esasını görüşmeyecek olursak, halkımız ve parti mensuplarınca Kemalizm'in yalnız bir kelimeden ibaret olduğu zannedilmek ihtimali vardır. Bendeniz memleketin her tarafını gezerim. Her tarafta arkadaşlarla ve vatandaşlarla temas ederim. Görüyorum ki bir çok yerlerde Kemalizm'in ne olduğunu bilenler yoktur. Hatta parti arkadaşlarımız arasında Partimizin, Türk'ün amentüsü sayarak onu okumuş, hatmetmiş ve ona göre hareketi kendisine prensip ittihat etmiş olanlar azdır. (Çoktur sesleri). Mateessüf arkadaşlar, bunun üzerine hiçbir kitap yazılmamıştır. Yalnız bir kitap yazılmıştır, onu yazan da Tekin Alp isminde bir musevi vatandaşımızdır. Kemalizm yalnız siyasi araç değil, aynı zamanda siyasi, içtimai bir felsefedir. Bu felsefeyi değil yalnız kendi memleketimizde bütün dünyaya ilan etmek mecburiyetindeyiz. Yalnız çok temenni ede-

rim ki Kemalizm esaslarını halkın anlayacağı bir dil ile ilmi esaslara dayanarak izah edici bir kitap yazdırsın veya yazsın. Bunu bütün vatandaşlara tevzi etsinler.

Arkadaşlar, Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir. Siyasi, iktisadi, içtimai, zirai velhasıl bir milletin bütün siyasi faaliyetlerine giren şeyler bu Kemalizmin içinde dahildir. Bu vesile ile arzetmek istiyorum ki, Kemalizmin bütün prensiplerini bizim bünyevi esasimiz dahilinde izah ve tafsil edecek bir kitaba ihtiyacımız vardır. Kemalizmin diğer siyasi ve içtimai akidelerle mukayesesi lazımdır. Mesela Kemalizm ile sosyalizm arasında ne gibi benzerlik ve mübayenet vardır? Komünizm ile Kemalizm arasında ne gibi benzerlik veya mübayenet vardır? Bizim Cumhuriyetimiz başka memleketlerin cumhuriyetlerine benzemeyen, bizim milliyetçiliğimiz başka memleketlerin milliyetçiliğine benzemeyen milliyetçiliktir. İşte bu esaslar dahilinde bir kitap yazdırılmasını partiden rica ediyorum."

Duru'nun bu konuşmasına karşın parti hiçbir şekilde böyle bir kitabı yazmamıştır. Kemalizm, Atatürkçülük gibi deyimler sık sık kullanılmış, fakat bunların içeriği bilinen altı ok, dönüşümler gibi olgularla doldurulmuştur. Olayın teorik ve ideolojik temeli boş kalmıştır. Bugün için de aynı gerekçeleri öne sürmek mümkündür. Ebedi Şef ve Milli Şef dönemlerindeki ideolojik çalışmalar Dil ve Tarih çalışmaları çevresinde toplanmıştır. Bunlar da gene aynı dönem içerisinde geri plana itilmiştir. Nitekim 1939'daki 5. Kurultay'da kabul edilen yeni tüzük ve program değişikliğinin dili 1935'in çok gerisindedir. Başbakan Refik Saydam'ın bir konuşmasında ifade ettiği Türkiye'de A'dan Z'ye herşey bozuktur. Ne yazık ki, bunu söyleyen bir başbakan bile sadece tesbitle yetinmiştir. Nedenler üzerinde durmamıştır. Rejimi düşünsel bazda ele alıp değerlendirmemiştir.

2) Savaşa Koşan Avrupa ve Türkiye'nin Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da, yaklaşık 1815'ten beri süregelen statüko ve dengeler alt üst oldu. Keynes'in, Türkçeye de Fethi Okyar tarafından 1923'te kazandırılmış olan, "Versay Antlaşmasının Eleştirisi" kitabında öngörülen ekonomik sorunlar kısa sürede kendini gösterdi. Başta İtalya olmak üzere faşist partiler yükselmeye başladı. 1920'li yıllarda başgös-

teren Alman Nazileri ise 1930'ların ilk üç yılında Almanya'da iktidara geldiler. İspanya'da da Franko ile onu izleyen Portekiz'deki Salazar faşist düzenleri (İspanya'daki kanlı bir iç savaşın sonunda) kuruldu. Özetlemek gerekirse 1930'lar adı ne olursa olsun faşist niteliklere sahip düzenlerin yükselişine tanık oldu. Bu rejimler yapıları gereği saldırgandılar. Nitekim 5 Ekim 1935'te İtalya, Habeşistan'a saldırdı. O zamanki Milletler Cemiyeti İtalya'yı saldırgan ilan etti. Stratejik vb. maddelerin İtalya'ya satılmamasını da içeren zorlayıcı tedbirler alınmasına karşın başarılı olamadı. İtalya 1936'nın Mayıs ayında Habeşistan'ın işgalini tamamladı.

Hitler'in önderliğindeki Nazi (Nasyonal Sosyalist) Almanyası hızla Versay Antlaşmasının hükümlerini ortadan kaldırmaya girişti. Saar bölgesinin yapılan plepisit sonucunda Almanya'ya katılması atılan ilk adımdı. 1938 yılının Mart ayında Avusturya'nın ilhakı ile Hitler'in "tek ulus-tek devlet" politikasının uygulanmaya başlanması İngiltere ve Fransa'dan beklenilen tepkiyi görmedi. Hitler bu olaydan sonra politikasının doğal uzantısı olarak Çekoslavakya'nın Sudetler bölgesini istedi. Oysa böyle bir eylemin bir savaşa yol açabileceği de açıktı. 29 Eylül 1938'de Hitler, Mussolini, Daladier ve Chamberlain'ın katıldıkları Münih Konferansı'nda Sudetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya bırakılmasına karar verildi. Münih'ten Londra'ya dönen Chamberlain, kendisini karşılamaya gelen gazetecilere ve diğer kişilere elindeki antlaşma metnini göstererek "Size barışı getirdim" demiştir. Münih toplantısından sonra bütün Avrupa'yı saran barış ve iyimserlik havası uzun sürmemiştir. Zaten dört ülkenin bir başka bağımsız ülkeyi tek imzayla ortadan kaldıran antlaşmayla tarihe gömdüğü bir barışın saygınlığı kalmaz. Nitekim 1939 yılının Martında Alman orduları, geriye kalan Çekoslavakya'nın başkenti Prag'a doğru yürüdü. Hiçbir direnişle karşılaşmadılar. İngiltere ve Fransa bu saldırıya karşın hiçbir davranışta bulunmadılar, hatta saldırının Slovakya'nın (şimdi bağımsız) bağımsızlık isteğinin Çekoslovakya'ya yönelik güvence anlaşmasını da işlevsiz hale getirdiğini söyleyerek kendilerini savundular ve de avuttular.

Bütün bu gelişmeler Avrupa'nın bir savaşa doğru kaçınılmaz bir şekilde yuvarlandığını ortaya koyan kanıtlardı. Türkiye açısından da sorunlar büyümekteydi. Hatay'dan ötürü Fransa'yla olan ilişkiler pek iyi sayılmazdı. Haziran 1939'da, Hatay'la ilgili

olarak Fransa'yla olan görüşmeler olumlu bir noktaya vardı. 23 Haziran 1939'da Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında Türkiye-Suriye sınırının Hatay'ı Türkiye'ye bırakacak şekilde değiştirilmesine ilişkin anlaşma imzalandı. Bundan sonra 29 Haziran 1939'da Hatay Milli Meclisi toplanarak "Hatay devletine son verme ve anavatana katılma" kararını aldı. Sonra anlaşma ve ekleri TBMM'ce onaylandı. TBMM 3711 sayılı Hatay Vilayetinin kurulmasına ilişkin yasayı da kabul ederek valiliğe Şükrü Sökmensüer atandı. 23 Temmuz 1939'da Antakya ve İskenderun'da yapılan törenlerle Hatay anavatana kavuştu.

Türkiye Almanya'nın yayılmacı politikasından daha çok İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik emperyalist siyasetini tehlike olarak nitelemekteydi. Mussoli'nin "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) şeklinde Akdeniz'i tanımlaması Ankara'yı rahatsız etmekteydi. Bu rahatsızlık İtalya'nın Habeşistan saldırısını izleyen aylarda arttı. Nitekim İngiltere ile Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında karşılıklı bir güvenlik anlaşması ortaya çıktı. İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı saldırgan tehlike karşısında ortaya çıkan bu güvenceler sistemine "Akdeniz İttifakı" adı verilmiştir. Bu arada İtalya-Almanya arasında bir pakt da imzalanmıştır (Berlin-Roma Mihveri). Daha sonraları Almanya ile Japonya anti-Komintern paktını imzaladılar (25 Kasım 1936). Bu anlaşmaya 6 Kasım 1937'de İtalya da katılmıştır. Daha sonraları, özellikle İtalya-Almanya mihveri deyiminden esinlenerek bu ittifak ülkelerine mihver devletleri denmiştir.

İtalya 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmeye başladı. Savaşın sıcak temasının Balkan yarımadasına sıçraması Balkan Antantı ülkelerini telaşlandırdı. Balkan Antantı Türkiye'nin girişimiyle oluşturulan Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katıldığı bir ittifaktı. 1930'lu yılların ortalarında bu tip bir olaya karşı kurulan bu ittifaka Bulgaristan ve Arnavutluk katılmamıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise bu ittifakın savunmaya ve caydırıcılığa yönelik bekleneni veremediğini ortaya koydu.

İtalya'nın bu son saldırısı Türkiye'yi İngiltere'yle bir ittifak arayışına itti. Tevfik Rüştü Aras'ın Londra Büykelçiliği'ne atanması üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax ile Aras arasındaki görüşmelerde böyle bir anlaşmanın ilk adımları atılmıştır. İngiltere'yle çok gizli olarak yürütülen görüşmeler konusunda yalnızca Sovyetler Birliği ve Fransa'ya bilgi verilmiştir. Litvinof Sovyet Dışişleri Bakanı iken İngiltere ile Türkiye arasındaki görüş-

melere sıcak bakıyordu. Litvinof yerine Molotof gelince Sovyetlerin tutumu değişti. Sovyetler Birliği yönetimi, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik Batı ülkelerince kışkırtıldığına inanıyordu; bunu önlemek için de Mihver Devletleri'yle bir uzlaşma zemini aramaya başladı. Bu durumda Türkiye ile İngiltere arasındaki deklarasyon 12 Mayıs 1939 tarihinde yayımlandı. Aynı gün Başbakan ortak deklarasyonu Meclis'in onayına sunarken yaptığı konuşmada şu noktanın üzerinde durdu:

"Memleketimizin, Avrupa'da ve bütün dünyada başgösteren itilaflar önünde sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bitaraflığı muhafaza etmek cumhuriyet hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayıt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır... Bu şartlar içinde hükümetimiz milleti harp badiresinden azami imkânlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesine teşriki mesai etmekte bulmuştur." Başbakan Saydam bu girişten sonra ortak deklarasyonu aynen okumuştur. Bildirge, iki ülke arasında nihai bir anlaşmaya varılmasına kadar tarafların Akdeniz'de meydana gelecek bir savaşta birbirlerine güvence vermesini içeriyordu. Türkiye ileriki aşamalarda İngiltere ve Fransa'yla tam bir ittifaka girmeden kuzey komşusu Sovyetler Birliği'ni de yanına almak istiyordu.

Ne var ki, 23 Ağustos'ta bütün dünyada şaşkınlık yaratan Sovyet-Alman ittifakı imzalandı. Bu durum her şeyin yeniden değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkardı. Tüm Bakanlar 27 Ağustos'ta Ankara'ya çağrıldı ve 1 Eylül 1939'da da Alman orduları Polonya sınırını geçerek savaşı başlattı. İngiltere ve Fransa da, Polonya ile olan güvenlik anlaşması nedeniyle 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etti. Tüm bu olumsuz koşullara karşın Saraçoğlu Sovyetler Birliği'yle ortak bir zemin bulma amacıyla Moskova'ya hareket ettiği sırada Sovyet Orduları Polonya'ya girdi ve Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı paylaştı. Saraçoğlu 25 Eylül'de Moskova'ya ulaştı. Üç gün sonra da Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Polonya sınırı anlaşmasını imzalamak için Moskova'ya geldi. Saraçoğlu 17 Ekim'e kadar Moskova'da kaldı. Ne var ki,

olumlu bir sonuca ulaşamadı. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu daha Türkiye'ye dönmeden Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifak 19 Ekim 1939'da imzalandı. Bu anlaşmaya Sovyetler'in tepkisi beklendiğinden de sert oldu. Molotov, Sovyet Meclisi önünde Türkiye'yi ağır bir şekilde suçladı.

Türkiye-Fransa-İngiltere ittifakının önemli maddeleri şöyle sıralanabilirdi: "(1) Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları savaş, Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye müttefiklere yardım edecekti. (2) İngiltere ve Fransa Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde bu devlete yardım edeceklerdi. (3) Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri güvencenin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. (4) Müttefikleri Türkiye'ye silah yardımı yapacaklardı. (5) Bunların dışında Türkiye anlaşmaya ek 2 numaralı protokolle, andlaşmadan doğan taahhütlerinin kendini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazi kayıt koydu" (Oral Sander).

Türkiye, barışa yönelik birtakım ittifaklar kurmasına karşın, savaşa hazırlıksız yakalandı. Yurtiçinde beş yıllık sanayi programı yeni bitmiş, buna rağmen sanayileşmede istenilen düzeye gelinememişti. Demiryolu güneyde Malatya-Elazığ-Diyarbakır'a ulaşmış, Kuzey'de de Sivas-Erzincan'a varmıştı. Cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren uygulanan etkin bir demiryolu ulaşımı politikası kısmen meyvelerini vermiş, fakat karayolu ulaşımı gelişmemişti. Bunun sonucu iç piyasada beklenilen dinamik yapıya kavuşulamamıştı. Gerek tüketim, gerekse yatırım malları bakımından ithalata bağımlılık devam ediyordu. Savaşın çıkmasıyla birlikte ithal kaynakları kesilmiş, içeride kısa sürede mal darlıkları görülmeye başlamıştı. Savaşın doğal sonuçları ne yazık ki ülkede beklenenden daha kısa sürede hissediliyordu. Bütün bunların yanı sıra, 1939 yılı sonunda meydana gelen Erzincan depremi otuz bin yurttaşımızın ölümüne neden oldu.

3) **İkinci Dünya Savaşı'nın Genel** Seyri ve Türkiye

Türk ordusunun da savaşa hiçbir anlamda hazır olmadığı eldeki raporlardan, anılardan anlaşılmaktadır. Hilmi Uran anılarında durumu şöyle açıklamaktadır: "... Harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığı ile kendimizi harbe hazır hissetme-

dik. Mesela ilkin Çakmak hattı adını verdiğimiz ve ta Kırklareli'nden ve Edirne'den geçerek harbi hudutta karşılayacak olan geniş bir müdafaa sistemi tesis ve kabul ettik. Sonra buna takatimizin yetmeyeceğini anlayarak müdafaa hattını Çatalca dar sahasına kadar çektik. Daha sonra (Mart 1941 sonunda olmalı) Rumeli'nin ve hatta İstanbul'un müdafaa edilemeyeceği telkini ile harbi Boğazlar'ın Anadolu yakasında kabul etmeyi düşündük. Bunun için de Çanakkale Boğazı gerisinde Balıkesir'de olduğu gibi İzmit gerisinde kuvvetli bir birlik teşkil ederek Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tuttuk."

Emekli General Haydar Sükan da Milliyet gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde, o günlerin ordusunu şöyle betimlemektedir: "Aslında bir deri bir kemikten oluşan canlı varlıklar görünümündeki bu ordu, hareket ve manevra niteliğinden yoksun bulunuyordu. Silah araç ve gereçleri yok denecek derecede az ve modern savaşın çok gerisinde kalmış eski tiplerden müteşekkil idi. Örneğin piyadelerin piyade tüfekleri 1898 model mavzerdi. Ordunun büyük kısmı Trakya'da idi. Buradaki kuvvetlerin lojistik destek durumlarının beslenme konusunda ne kadar kötü olduğunu şu iki örnek kanıtlayabilir: Birincisi yiyecek ve hayvan yemi kıtlığında atların ve katırların birbirlerinin kuyruklarını yemeye çalıştıkları. İkincisi, 1943 yılında Çekmeceler bölgesinde yapılan askeri bir manevrada kolordu ikmal yollarını at arabaları ve deve kolları teşkil etmekte idi. Ordunun bu durumu Türkiye'yi bir savaşın dışında kalma konusunda kararlı bir tavır almasına neden olmuştu. Alman orduları, Doğu Prusya ile Almanya'yı ayıran Danzig (Gdansk) koridoru konusunda Polonya'nın dirençli tutumunu bahane ederek, 1 Eylül 1939'da, önceden savaş ilanı gibi bir uyarıda bulunmadan Polonya'ya girdiler. Alman hava kuvvetlerinin aman vermez saldırıları, zırhlı birliklerinin (özellikle panzer tümenlerinin) hızlı hareketi ile kısa sürede Doğu'ya doğru ilerlediler. 17 Eylül'de Sovyet Orduları da Doğu Polonya'ya girdiler. Böylece yirmi gün içersinde Polonya'nın işi bitirilmiş oldu. Bu arada Sovyetler Birliği üç Baltık ülkesi üzerinde baskı kurarak onları Sovyet Cumhuriyetleri haline getirdi, yani ilhak etti. 5 Ekim 1939'da Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof ile Fin yetkilileri arasındaki görüşmeler olumsuz gelişince (Sovyetler Finlandiya'dan Kareli, Petsamo ve Hangö'nün kendilerine bırakılmasını istiyorlardı) Sovyet orduları Finlandiya'ya saldırdı. Fin orduları bu saldırıya kahramanca direndiler. 12 Mart 1940

tarihinde Sovyetlerin isteklerini kabul ederek barış anlaşmasını imzaladılar.

Doğu ve Kuzey Doğu Avrupa'da bunlar olurken Batı cephesinde garip bir savaş cereyan ediyordu. Fransız-Alman sınırında en son teknoloji ile donatılmış iki savunma hattı yer almaktaydı: Fransızların Majino ve Almanların Siegfried hatları. Bu iki savunma hattındaki askerler yerin altındaki mevzilerde karşılıklı saldırı bekliyorlardı. Bazı taciz ateşlerinin dışında dikkate değer bir harekât görünmüyordu. Yani garp cephesi sakindi. Bu iki tarafın da işine geliyordu. Özellikle Almanya'nın Polonya savaşına bir anlamda hazırlıksız girdiği savaş sonu belgelerinde ortaya çıkmıştı. Böylece garip savaş her iki tarafa altı aylık bir zaman kazandırmıştı.

1940 baharında garip savaş bir anda son buldu. 9 Nisan 1940'ta Almanya, Norveç'e geçmek için Danimarka topraklarını kullanmak istedi ve kısa sürede Danimarka'yı ilhak ederek Norveç'e saldırdı. Hava kuvvetlerinin ezici üstünlüğü ile Norveç'in liman kentlerini ele geçirdi. Böylece İsveç kömür cevherini Almanya'ya sevk edecek stratejik bir bölgeye egemen oldu. Norveç'in işgali üzerine İngiltere Başbakanı Chamberlain istifa etti, yerine Sir Winston Churchill başbakan oldu (10 Mayıs 1940) ve İşçi Partisi'ni de kapsayan bir savaş koalisyonu kurdu. 13 Mayıs 1940'ta İngiltere halkına radyodan şu konuşmayı yaptı: "Size kan, ıstırap, gözyaşı ve terden başka hiçbir şey vaadetmiyorum. Politikamızın ne olduğunu sorarsanız şunu derim: Tüm varlığımız, Tanrı'nın vereceği tüm gücümüzle denizde, havada ve karada savaşmak. Amacımız nedir diye sorarsanız, size tek bir sözcükle cevap veririm: Zafer!... Neye mal olursa olsun zafer, tüm dehşetine rağmen zafer; yol ne kadar uzun ve zor olursa olsun zafer." Churchill karşısındaki faşist güçlerin ne denli güçlü ve saldırgan olduğunun farkındaydı.

Almanya Maginot hattına saldırmadı. Luksenburg, Belçika ve Hollanda'yı dört gün içersinde dize getirerek Kuzey'den Fransa topraklarına girdi. Bu harekâtta Genel Guderian komutasında zırhlı tümenlerin çok hızlı ve cepheyi derinlemesine yaran hareketleri belirleyici olmuştur. Alman ileri harekâtı inanılmaz bir hızla ilerliyordu. Almanya 9 Haziran 1940'ta Rouen kentini alarak Paris'e yaklaştı. Kent "açık şehir" ilan edilerek boşaltıldı. Bu arada İtalya da Fransa ve İngiltere'ye savaş açtı. İngiltere Fransa'da Dunkırk limanında mahsur kalan 200.000 dolaylarındaki

askerlerini anavatandan getirdiği tüm deniz araçlarını kullanarak kurtarmayı başardı. Almanya, Fransa'yı birkaç hafta içersinde saf dışı bırakmayı başarmıştı. 14 Haziran'da Paris düştü. 22 Haziran 1940'ta Alman-Fransız silah bırakışması imzalandı. Bu anlaşmaya göre Fransa'nın kuzeyi ile Atlantik kıyılarındaki bölgeler Almanya'ya bırakılıyordu. Fransa'nın diğer bölgeleri işgal edilmeyerek yapay bir Fransa yaşatılmış olacaktı. Fransa silahtan arındırılarak Mareşal Petain başkanlığında bir çeşit dikta düzeni ile yönetilen bir Almanya uydusu oluşturuluyordu. Bunlar olurken General De Gaoulle ile arkadaşları ise İngiltere'ye giderek hür Fransız hükümetini kurdular.

Fransa'nın yenilmesiyle İngiltere Avrupa'dan bir anlamda soyutlanmıştı. Buna karşın savaşın ilerleyen günlerinde ABD ve İngiliz Uluslar Topluluğu ülkeleri ile ilişkileri daha bir güçlenmişti. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika gibi ülkeler savaşta İngiltere'nin yanındaydılar. Nitekim Fransa teslim olduktan sonra Churchill halkına şunları şöyledi: "Sonuna kadar gideceğiz. Fransa'da savaşacağız, denizlerde ve okyanuslarda, kıyılarda ve çıkarma sahillerinde tarlalarda ve caddelerde, tepelerde savaşacağız, asla teslim olmayacağız; bir an için bile inanmıyorum, ama eğer bu ada ya da büyük bir bölümü işgal edilirse, aç kalırsak, İngiliz filosu tarafından silahlandırılan ve korunan denizaşırı imparatorluğumuz mücadeleyi sürdürecektir".

Almanya İngiltere'ye bir çıkarma hareketini başlatamadı. Bunun üzerine İngiltere'yi haftalarca süren bir hava bombardımanına tuttu. "İngiltere savaşı" diye adlandırılan bu harekât da İngilizleri yıldırmadı. Londra ve diğer büyük kentlerde yaşayanlar Alman bombaları altında yaşamlarını sürdürdüler. Bu hava saldırıları birçok filme konu olmuştur. Hitler "İngiltere savaşından" istediklerini elde edemeyince 12 Ekim 1940'da saldırılara son verdi. Bu durumda her iki taraf da savaşı yaygınlaştırmak, bir dünya savaşı haline getirme politikasına yöneldiler. Churchill savaşın genelleşmesinin gereğini şu sözleriyle anlatmaktadır: "İngiltere'nin umudu ABD ve Rusya'da yatmaktadır." Hitler de konuya şöyle yaklaşmıştır: "Rusya saf dışı edilirse İngiltere'nin Amerika umudu da ortadan kalkar. Çünkü Rusya'nın gücünün bitmesi Uzakdoğu'da Japonya'nın gücünü büyük ölçüde artıracaktır."

İtalya'nın savaşa girmesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşmasına uyması gereğini ortaya çıkardı. İngiltere'nin

bu doğrultudaki bir isteğine Türkiye olumlu yanıt vermedi. Bir kere Fransa safdışı kalmıştı, diğer yandan söz verilen askeri yardımlar istenilen ölçüde yapılmamış, ayrıca İngiltere'nin içinde bulunduğu koşullar yardımın değil artırılmasını, devamını bile olanaksız kılmaktaydı. Ayrıca Sovyetlerle Almanya'nın aynı safta gözükmesi de böyle bir girişimi tehlikeli hale getiriyordu (2 no.lu protokoldeki çekincemiz nedeniyle).

İtalya savaşa girdikten sonra Kuzey Afrika'da Mısır ve Süveyş'e yönelik bir harekâtı başlattı. Bir ara Süveyş kanalına 100-150 km kadar yaklaştılarsa da, Mısır'da bulunan General Wavell yönetimindeki İngiliz ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğrayarak Bingazi'yi bile terk etmek zorunda kaldılar (1941 Martı). İngiltere bundan sonra Habeşistan'a saldırdı, 1941 Mayısında Addis Ababa'ya girdi. Böylece İtalya'nın Afrika macerası tam bir hüsranla son buldu.

İtalya müttefiki Almanya'ya özenerek 1940'ın Ekim ayı sonunda Yunanistan'a (Arnavutluk üzerinden) savaş açtı. İngiltere verdiği güvenceye rağmen Yunanistan'ın yardımına gelemedi. Türkiye ise Batı Trakya'ya girmek isteyen Bulgaristan'a bir nota vererek böyle bir hareketi savaş nedeni sayacağını söyleyince Yunanistan'ın Bulgar sınırındaki kıtaları serbest kaldı ve İtalya'ya karşı kullanılmaları kolaylaştı. İtalya Yunanistan savaşında da hüsrana uğrayarak Arnavutluk topraklarında geri çekilmeye başladı.

Almanya, Romanya ve Bulgaristan'ı kendi safına çekebilmişti. Romanya'da Nazi kuklası bir hükümet bile kurdurabilmişti. Macaristan'da yönetimde bulunan Amiral Horty de Alman yanlısıydı. Almanya, Yugoslavya'da da benzeri bir kendine bağlı hükümet kurma girişimlerinde bulundu. Hatta Kral Naibi ile Viyana'da bir ittifak anlaşması imzaladı. Ne var ki General Simoviç ve Kral Petro bu ittifakı tanımadılar. Bunun üzerine Alman orduları 6 Nisan 1941'de Yugoslavya'ya girdi. Burada Hırvat-Sloven'lerden oluşan bir kukla hükümet kurdular. Yugoslav halkı Tito ve Mihailoviç kumandasında direnmeyi savaş sonuna kadar sürdürdü. Alman orduları daha sonra Yunanistan'a girerek altı gün içinde bu ülkeyi ele geçirdikten sonra Paraşütçüleri ile Girit Adası'nı da aldılar. Böylece Almanya Türkiye sınırlarına dayandı. Bu arada Bulgaristan'la ittifakları nedeniyle bu ülkede de askerleri bulunuyordu. 1941 yılının Mayıs ayında Türkiye savaşın soluğunu hissetti.

Türk dış politikası Fransa'nın silah bırakmasından sonra usturanın keskin tarafında yürüyen bir insanın denge ve dikkatine taş çıkartacak bir yol izledi. Alman ordularının Bulgaristan ve Yunanistan'a inmesi Türkiye'yi savaşla burun buruna getirdi. Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifak gereğince İngilizler Türkiye'nin üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmesini istediler. Diğer yandan Irak'ta meydana gelen Nazi yanlısı Hükümet denemesi, Suriye'de de aynı doğrultuda eğilimlerin ortaya çıkması Türkiye'nin güvenlik sorununu daha da büyüttü. Almanların yakın Ege adalarına yerleşmesi, Girit'i de alarak Doğu Akdeniz'e uzanması, Rommel ordularının Kuzey Afrika'da Süveyş'e doğru baskılarının artması Anadolu'nun adeta üç taraftan sarılması sonucunu ortaya çıkartmıştı. Batı sınırımıza dayanan Almanlar Türkiye'den Irak'a mühimmat geçirilmesi (Transit olarak) için izin verilmesini istiyorlardı. Bu arada olası bir savaşa karşı Trakya ve İstanbul'da işi gücü olmayan (dul, emekli, yaşlı ve çocuklar) kişilerin boşaltılmasına karar verildi. Okullar erken tatil edildi. Büyük kentlerde toprak sığınaklar yapıldı. Ne var ki Türkiye yoğun hava saldırılarına karşı pasif savunma hazırlıklarını tam yapamamıştı. O günlerde hazırlanan bir rapor bunu ortaya koymaktaydı. Kentlerde, kasabalarda karartma uygulanmaktaydı. Savaş beklentisi tüm ağırlığıyla halkın üzerine çökmüştü. Trakya'da kentler boşalmış, insanlar bir panik havası içersinde gayrimenkullerini, eşyalarını satma telaşına düşmüştü. Türkiye ile Yunan-Bulgar sınırındaki, Uzunköprü gibi köprüler atılmış, Batı'yla ilişkiler kesilmişti.

Savaş hazırlıkları hızlandırılmış bir biçimde sürerken Almanya ile Türkiye arasındaki temaslar da sürmekteydi. Bu arada mühimmat dolu üç trenin transit geçişine bir şekilde izin verildi. Ne var ki bu Almanları tatmin etmemişti. Hitler ve İnönü arasında iyi niyet mektupları da teati edilmişti. Nihayet 18 Haziran 1941'de Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık paktı imzalandı. Muahede'nin kısa olan metni aşağıda yansıtılmıştır:

"Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı,

Aralarındaki münasebetleri mütekabil itimat ve samimi dostluk esasına istinat ettirmek arzusuyla ve herbirinin elyevm mevcut taahhütleri kaydı ihtirazisi (Türkiye-İngiltere paktı ve deklarasyonu söz konusu) tahtında bir muahede akdetmeye karar vermişler ve bu maksatla murahhaslarını tayin etmişlerdir... Bu murahhaslar usulüne muvafık bulunan selahiyenamelerini teati ettikten sonra âtideki ahkâmı kararlaştırmışlardır.

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı, arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkisine mütekabilen riayet ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeği taahhüt ederler.

Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı, müşterek menfaatlerine taalluk eden bütün meselelerde, bunların halli için mütabakatı temin etmek üzere aralarında âtiyen dostane temasta bulunmayı taahhüt ederler.

Madde 3- İmzası günü meriyet mevkiine girecek olan bu muahede on sene müddetle muteberdir. Yüksek âkit taraflar, muahedenin temdidi hususunu vakti merkununda aralarında kararlaştıracaklardır..."

Bu anlaşmayı izleyen günlerde Türk-Alman ticaret görüşmeleri de başladı. Almanya özellikle krom almak istiyordu. Oysa Türkiye krom ihracatı konusunda İngiltere'yle bir başka anlaşmayı önceden yapmıştı. Ne var ki, bir yandan İngiltere'ye ihracat yollarının büyük ölçüde güvenliğini yitirmiş olması, diğer yandan Alman ordularının Sovyet topraklarındaki göz kamaştırıcı başarıları 9 Ekim 1941'de Türkiye-Almanya ticaret anlaşmasının imzalanması sonucunu verdi. Böylece, özellikle 1941 ve 1942 yıllarında Türkiye, savaş dışı konumunu bozmadan Almanya'yla olan ilişkilerini daha bir sıkılaştırdı.

22 Haziran 1941 sabahı, yani Türk-Alman saldırmazlık muahedesinin imzalanmasından dört gün sonra, Alman orduları Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Kuzey, Merkez ve Güney cephelerinde başlayan bu taarruz Türkiye'de büyük sevinç yarattı. Anlatılanlara göre Milli Şefe haber günün ilk saatlerinde ulaştırıldığında, yatağında oturan İnönü dakikalarca gülmüş. Duyulan sevincin iki nedeni vardı. Birinci neden, genel bir ferahlama anlamındaydı, doğaldı, çünkü Türkiye savaş tehlikesini büyük ölçüde atlatmış bulunuyordu. Diğer sevinç nedeni ise sağ ve Nazi sempatizanlarının Sovyetler'in birkaç haftada yenileceğine olan inancı. Barutçu (Faik Ahmet) anılarında o günü şöyle anlatıyor: "Öğleden sonra Meclis koridorunda rastladığımız Hariciye Vekili Saraçoğlu'na, siyasal gazanız kutlu olsun dedim. Hepimizin karşılığını verdi. İnönü, nasılsınız diye sorunca bu sevinçlerini doğal bir dille çok iyiyim diye belirtiyorlar. Nedenini sormaktan çekiniyorum... Mareşal gülerek, savaş bir haftada bitmezse, çok ayıp olacak (diyordu)".

Bazı gazetelerde Türk-Alman muahedesi ve Almanya'nın Sovyetlere taarruzunu olumlu karşılayan yazılar yayımlamışlardır. Örneğin Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki başyazısında (27 Haziran 1941), "Türk-Alman dostluğu" başlıklı yazısında şunları yazmaktadır: "Son iki senenin buhranlı günlerinde Türk-Alman dostluğuna balta vurmak isteyen bazı propaganda unsurları muzır faaliyetlerinde muvaffak olamamışlardır. Hükümetimiz Almanya ile normal münasebetlerin bozulmaması için daima dikkatle çalışmış, hakiki Türk matbuatı ve hakiki münevverler Türk-Alman dostluğunu rencide edebilecek neşriyattan daima sakınmış ve Türk halkı Almanlara karşı kalbinde beslediği iyi duyguları daima muhafaza etmiştir."

Başta Tan olmak üzere bazı gazeteler ise Alman yayılmacılığının yarattığı tehlikelere değinmeyi sürdürmüşlerdir.

İnönü 1 Kasım 1941'de TBMM yasama döneminin açış konuşmasında Türk dış politikasına ilişkin şunları söylemiştir:

"1940 yazında Fransa'nın mağlubiyeti, İngilizleri müşkül bir vaziyete uğratmış bulunurken, Türkiye'nin müdafaa ve masuniyet umdeleriyle takip etmiş olduğu siyasetin bir noktasına halel gelmedi ve Türkiye ittifak muahedesine sadakatini açıktan açığa söyledi. Türkiye, dünyanın en büyük devletlerinden birine karagün dostu olduğunu, o zaman bir kere daha ispat etmiştir. Aynı müdafaa ve masuniyet umdelerine istinad etmeye devam edecek olan harici siyasetimiz, taahhütlerine sadakati, Türk milletinin şiarına tam tevafuk eden umumu menfaatlerimize ve beynelmilel ahlâka yegane uygun bir prensip olarak tatbik edecektir. Arz etmiş olduğum bu siyaset memleketimizin coğrafi vaziyeti ve harbin inkişaflardan doğan hususiyetleri önünde, artık her tarafta kabul ve takdir edilmek lazım gelen dürüst mahiyetini tebarüz ettirmişler."

İkinci Dünya Savaşı başladığında ABD tarafsızlığını ilan etti. Ne var ki, Amerikan kamuoyu Nazi düzenine karşıydı. Fransa'nın savaş dışı kalması sonucunda İngiltere ile ABD arasındaki ilişkiler yoğunlaştı ve 1941'de Amerikan Kongresi "Ödünç Verme ve Kiralama" yasasını kabul etti. Böylece ABD, savaşan İngiltere ve Rusya'ya etkin bir yardım kampanyasını başlattı. Yardımın toplam miktarı 50 milyar dolardı. Bunun 6 milyarı yiyecek, 4 milyarı hizmet, geriye kalanı savaş malzemesiydi. Bu yardımdan İngiltere 31 milyar, Sovyetler Birliği 11 milyar, Fransa 3 milyar ve Çin de 1.5 milyar yararlanmıştır.

Churchill ve ABD'de Başkanı Roosevelt New Foundland'da bir araya gelerek sekiz maddelik Atlantik Bildirgesi'ni yayımladılar. Bu bildirgenin içeriği şöyledir:

— Savaştan sonra toprak kazanılmayacak.
— İlgili halkın onayı alınmadan toprak değişikliği yapılmayacak.
— Uluslar kendi geleceklerini kendileri saptayacaklar.
— Uluslararası işbirliği gerçekleştirilip geliştirilecek.
— Temel hammaddelerden eşit biçimde yararlanılacak.
— İnsanlar korku ve açlıktan kurtarılacak.
— Açık denizlerde ticaret serbestliği gerçekleştirilecek.
— Mihver devletleri silahtan arındırılacak, topyekûn silahsızlanmaya gidilecek.

Bu ilkeler Birleşmiş Milletler'in temelini de oluşturmuştur.

1941 yılının 7 Aralık sabahı saat 8.00'de, altı uçak gemisinden havalanan 360 Japon uçağı iki saat süreyle ABD'nin Pearl Harbor deniz üstüne saldırdı. 14 savaş gemisi batırıldı, 350 uçak havalanamadan imha edildi, 3600 asker ile 100 sivili öldürdü. Böylece 1941'in son günlerinde ABD savaşa girmeye mecbur edilmişti. Saldırıdan dört gün sonra Almanya da ABD'ye savaş ilan etti. Böylece savaş tüm dünyaya yayılmış bulunuyordu.

Almanların tüm saldırılarına rağmen Leningrat, Moskova düşmemiş, Sovyetler savaşı ülkenin koşullarına uygun biçimde ülkenin içlerine doğru çekmişler; bir yandan Kızılordu, diğer yandan partizan gruplarıyla inanılması güç direniş örnekleri vermişlerdi. Başta Mareşal olmak üzere birçok köşe yazarı savaşın hiç de kolay bitmeyeceğini kısa sürede anlamışlardır. 1942 yazında Alman orduları Kırım'ı almışlar, Kafkas dağlarına ve Volga nehrine ulaşmışlardı. Böylece Almanya, Sovyet nüfusunun 1/3'ünün yaşadığı toprakları, maden, elektrik, kimya ve diğer sanayi kaynaklarının yarısına yakın bölümünü ele geçirmişlerdi. 22 Ağustos 1942'de Alman orduları Volga ırmağı kıyısındaki Stalingrat kentine ulaştı; kış aylarına kadar buradaki Sovyet savunmasını kıramayan Alman kumandanı Paulus geri çekilmenin daha doğru olacağını öne sürdüyse de, Hitler saldırının devamını emretti. Kış ayları süresince Stalingrat'a kuşatılmış Sovyet güçleri üzerine amansız saldırılar devam etti. Bu arada Kızıl-

ordu Stalingrat'a ulaşmak için açılan koridordaki Alman ordularını kuşattı. Ocak 1943'te kuşatılan Alman orduları başta Paulus olmak üzere yirmi dört generaliyle birlikte teslim oldu. Bu olay, yani Stalingrat kuşatılması ile sonuçları, İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası kabul edilebilir. Ocak 1943'te Almanlar, Leningrat kuşatmasını da kaldırmak zorunda kaldılar.

Kuzey Afrika'da ise Rommel'in orduları, Mısır'daki El-Elameyn'de General Montgomery tarafından yenilgiye uğratıldı. İngiliz ordusu Libya'ya doğru yürüyüşüne başladı. Kasım 1942'de ABD güçleri Fas'ın Atlantik kıyılarına çıktılar. Batıdan Amerikan, doğudan da İngiliz ordularının ilerleyişleri sonucunda Mayıs 1943'te Kuzey Afrika'daki mihver güçleri teslim oldu. Böylece Kuzey Afrika müttefikler tarafından kurtarılmış oldu.

Müttefikler 10 Temmuz 1943'te Sicilya adalarına çıkartma yaparak yeniden Avrupa Kıtası'na ayak bastılar. Sicilya'da başlayan İtalya harekâtı başlangıçta hızlı bir gelişme gösterdi. Faşist Konsey Mussolini'yi azlederek yerine Mareşal Badoglio'yu getirdi. Budaglio müttefiklerle 13 Eylül 1943'te silah bırakışması anlaşması imzaladı. Fakat Alman orduları Kuzey İtalya'yı işgal ederek Roma'yı ele geçirdiler, Mussolini'yi kurtardılar. Bundan sonra müttefiklerin ilerlemesi güçleşti, Roma'yı Haziran 1944, Kuzey İtalya'yı da 1945 başında kurtarabildiler.

Pasifik'te ise Japonya güneye, Filipinlere doğru yöneldi. ABD güçleri Manila'da direndiler. 1942 Mayısında ABD, 140.000 kayıp vererek Filipinler'i terk etti. Amerikan generali MacArthur'un Filipinler'i terk ederken söylediği "I shall Return" (tekrar döneceğim) sözü uzun yıllar anılardan çıkmadı.

Japonlar ileri hareketi yıldırım hızıyla devam etti. İngilizler Hong Kong ve Singapur'u kolaylıkla teslim ettiler. Japonlar Birmanya, Endonezya ve birçok Okyanusya adalarını ele geçirdiler. Japon ilerlemesi 1942 Nisanında Avustralya'da durduruldu. Bunun temel nedeni Japonya'nın muhabere kanalının Amerika tarafından çözülmüş olmasıdır. İki donanma "Coral Sea"de karşı karşıya geldiler. Japon donanması sayıca üstün olmasına karşın saldırı planlarının muhabere bulgularından anlaşılmış olması nedeniyle, Japon uçakları Midway'e saldırıp yeniden mermi almak için dönerken Amerikalılar saldırdı. Beş dakika süren bu saldırıda Japonlar üç yüz otuz uçak ve dört uçak gemilerini kaybetti. Böylece Pasifik savaşının da Mayıs 1942'de dönüm noktasına ulaşıldı.

Kızılordu doğuda ilerlerken, 5 Haziran 1944'te, tarihin en büyük donanma ve hava gücü desteğiyle müttefikler Normandiya sahillerine asker çıkardılar. Böylece Almanya iki cephede savaşmak durumunda kaldı.

Müttefik zaferinin ufukta göründüğü 1942 yılından itibaren Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi yönündeki baskılar da arttı. İlk olarak 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da, Churchill-İnönü görüşmesi gerçekleşti. Churchill tüm gücüyle Türkiye'yi 1943'ün ikinci yarısında savaşa ikna etmeye çalıştı. Türkiye'nin iki çekincesi vardı: Ordunun araç-gereç yetersizliği ve Sovyetler'in savaş sonu ortaya çıkabilecek yayılmacı istekleri. Adana görüşmesinin somut tek sonucu Türkiye'ye askeri araç ve gereç sevkıyatının artırılması olmuştur.

Bundan sonra 4-7 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de İnönü-Churchill-Roosevelt arasındaki toplantıda İngiltere başbakanı gene ısrarla 15 Şubat 1944'te Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Konferans sona erdiğinde İngiltere, Türkiye'nin savaşa gireceğinden umutluydu. Oysa ABD ve Sovyetler Birliği bu konuda ısrarlı değildiler.

Türkiye bu arada Almanya'yla ilişkilerini sürdürüyordu. Özellikle ticari bağlar devam etmekte, başta krom olmak üzere birçok mal Almanya'ya satılmaktaydı. Hem bu konu hem de bazı Alman gemilerinin boğazlardan geçerek Ege'ye inmeleri müttefikler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu arada iki önemli görev değişikliği dikkat çekmişti. Bunlardan biri Mareşal Çakmak'ın yaş haddinden emekli oluşudur. Diğeri ise Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifa etmesidir. Özellikle Menemencioğlu Alman yanlısı olarak nitelenmekteydi. 1944'ün yaz aylarına gelindiğinde İngiltere ve ABD, Türkiye'nin savaştan sonra tecrit olmaması için Almanya'yla ilişkilerini kesmelerini ısrarla istemişlerdir. Türk hükümeti de zaferin müttefikler tarafından kazanılacağına inanmaya başladığından, en azından ilişkilerini sıcaklaştırmak için Almanya'yla her türlü münasebetin kesilmesinden yanaydı. Nitekim Temmuz ayı sonunda TBMM toplantıya çağrıldı. Önce 1 Ağustos'ta CHP grubu toplandı. Burada alınan karar gereğince 2 Ağustos 1944'te TBMM toplandı. Başbakan Saraçoğlu yaptığı konuşmada şöyle demiştir: "Müttefikimiz İngiltere ittifak çerçevesi dahilinde bizden Almanya ile siyasi ve iktisadi bilcümle münasebetimizin kesilmesini istemişlerdir. Hükümetimiz bu talebi inceden inceye tetkik ederek bunun ittifak çerçeve-

si dahilinde ve haklı bulunduğunu görmüştür. Ve müsbet cevabını Meclis'in kabulüne arzetmeyi kararlaştırmıştır... Alacağımız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına münkalip olması veya olmaması karşı tarafın alacağı tavra bağlıdır." Toplantıya katılan dört yüz on bir üye olumlu oy verirken, kırk üç üye de toplantıya katılmamıştır. Bu arada Emin Sazak ve Mazhar Müfik Kansu'nun önergeleri doğrultusunda İngiliz Parlamentosu'na "Selam ve muhabbet" telgrafı çekilmesi de kabul edilmiştir. Dönemin gazeteleri (hepsi yoğun bir denetim altındadır) alınan kararı yorumlayan makaleler yayımlamışlardır.

Müttefikler hem Avrupa da hem de Pasifik'te başarılarını sürdürüyorlardı. Askeri sahadaki işbirliğinin yanı sıra Churchill, Roosevelt ve Stalin bir dizi toplantılar yaparak savaş sonrasının dünyasına ilişkin düzenlemeler de yapmaktaydılar. Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması yönündeki ilke kararları da bu dönemde alınıyordu.

1945 yılı başında Batıda Amerikan, İngiliz ve diğer müttefik güçleri Almanya'da anavatan topraklarında ilerliyorlardı. Kızılordu ise Balkanlara girmiş, Macaristan ve Çekoslovakya topraklarında ilerlemelerini sürdürüyordu. Bu arada 4-11 Şubat'ta Stalin, Roosevelt ve Churchill Yalta'da toplandılar. Aldıkları karar gereğince Mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olamayacaklarını ilan ettiler. Birleşmiş Milletler'in ilk toplantısı ise 25 Nisan'da San Fransisko'da yapılacaktı. Bu durum karşısında TBMM Olağanüstü toplantıya çağrıldı. 23 Şubat'ta CHP grubu toplanmış, hemen arkasından Meclis toplantısına geçilmiştir. Hasan Saka (Dışişleri Bakanı) bir konuşma yaparak Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılması için Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı gereğini açıklamıştır. Böylece Türkiye, Sovyet Ordularının Berlin'e 50 km yaklaştıkları bir dönemde savaşa girmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma kararı almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa bölümü, İtalya'nın 29 Nisan 1945 ve Almanya'nın da 7 Mayıs 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmasıyla sona erdi. Pasifik'teki savaş hızla Japonya'nın aleyhine gelişiyordu. Mart ayında Tokyo bombalanmaya başlandı. İkinci Dünya Savaşı boyunca hava saldırılarında İngiltere'de ölenlerin sayısı 60.000 kişiyken, Tokyo'ya yapılan saldırıda bir günde 83.000 kişi öldü.

Savaş sırasında, ABD'de yaşayan nükleer fizik uzmanları Atom bombasını yapmayı başarmışlardı. Roosevelt'in ani ölümünden sonra Başkan olan Truman, bombanın Japonya'ya karşı kullanılmasına karar verdi. İlk atom bombası 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya atıldı. İlk anda 71.000 kişi öldü. Yaralılar, yanıklar ve radyasyon kurbanları bu sayıya dahil değildir. İkinci bomba 9 Ağustos'ta Nagazaki'ye atıldı. Bu bomba 80.000 kişiyi öldürdü. Bu iki bomba Japonya'yı pes ettirdi ve 14 Ağustos 1945'te kayıtsız şartsız teslimi kabul etti. Silah bırakışımı 2 Eylül 1945'te imzalandı.

Faşizmin korkulu tehditleri susmuş, onun yerine demokrasinin umut dolu rüzgârları almıştı. Ne ilginç ve üzüntü verici bir noktadır ki, Türkiye savaş boyunca faşist ve demokrat cepheleri arasında tahteravalliyi andıran bir denge politikası uygulandıktan sonra demokrasiyi tercih etmesi de dış dinamiklerin dayatmasıyla olmuştur.

4) Köy Enstitüleri

Savaş döneminin ilginç ve çarpıcı uygulamalarından biri "Köy Enstitüleri"nin kurulmasıdır. Köy okullarıyla ilgili yeni bir düzenleme yapılması düşüncesi Saffet Arıkan'ın Milli Eğitim (Maarif) Bakanlığı döneminde ortaya atılmış ve ilk planlar yapılmıştır. Olayın sonuçlanması Hasan Âli Yücel'in bakanlığına rastlar. Zaten Köy Enstitüleri girişimini üç kişi inançla sürdürmüştür. Bu üç kişi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ile İsmail Hakkı Tonguç'tur.

Köy Enstitüleri'nin kurulmasına ilişkin yasa tasarısı 17 Nisan 1940'ta TBMM'ye sunuldu, komisyonun önerisi üzerine ivedilikle görüşülmesine başlanmıştır. Tasarının uzun bir gerekçesi vardır. Bu gerekçede öne çıkan bazı noktalar şunlardır:

"İlk öğrenim yapmak zorunda olan çocukların şehir ve kasabalarda % 80'i, köylerde ise % 20'si okutulabilmektedir. Şimdiye kadar köy okullarımızın çoğu üç yıllık ilk okullardı. Onun için bu okullara giden öğrenci de normal beş sınıflı ilkokulu bitiremiyordu... Bu durum, ilk öğrenim görmek ya da bu öğrenimi tamamlamak zorunluluğunda olan çocukların büyük çoğunluğunun köylerde olduğunu ve ilk öğrenimi yayma işine köylerimizin önemle konu olması gerektiğini gösterir."

"40.000 köyün ancak 4.959'unda öğretmenli ve 4.000'inde eğitmenli okulumuz vardır. 31.000 köyümüz okulsuzdur."

"Şimdiye kadar köylere hep büyük şehirlerimizde kurulmuş olan öğretmen okullarında yetiştirdiğimiz şehirli gençleri yolladık... Bu kuruluşlardan yetişen öğretmenlerin köy koşullarına gereği gibi uymadıkları görülmüştür. Geleceğin köy öğretmenlerini görecekleri hizmetin gereklerine daha uygun şekil ve koşullar altında yetiştirmek zorunda bulunmaktayız. Bu nedenle köye öğretmen yetiştirmede şu ilkelere uyulur:

1. Öğretmen adayını köyden almak.
2. Köyden alınmış çocukları köy hayatından uzaklaştırmayan bir çevrede iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini uygulayabilecek bir halde yetiştirmek.
3. Bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde geçecek demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kız öğrencilere çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi, tarım sanatları, hastaya bakmak gibi işleri de öğretmek.
4. Bunlardan olağanüstü istidat gösteren öğrenciye yüksek öğrenim yollarını açık bulundurmak.
5. Öğretmen olamayacakları, öğrendiği işlerden birini yapmak üzere, serbest köy hayatına bırakmak.
6. Öğretmen olacakları da köy hayatının koşullarına dayanabilecek ve o çevrede daha ileri ve verimli bir hayat yaratma gücünü kazanacak surette hazırlamak.
7. Öğretmeni ve köye gerekli elemanları yetiştirmek üzere açılacak kuruluşları; arazi durumu elverişli yerlerde kurmak, onları üretici birer kurum haline getirerek hiç olmazsa öğrencinin yiyeceğini sağlayabilecek şekilde yönetmek ve böylelikle masraflarını azaltarak ileride devlete yük olmayacak duruma gelmelerine çalışmak."

Yasanın birinci maddesinde "Köy Öğretmeni ve diğer köy meslekleri erbabını yetiştirmek üzere" Maarif Vekilliğince Köy Enstitüleri açılacağı hükme bağlanmaktadır. Yasaya göre beş sınıflı köy okulunu bitiren sağlıklı ve yetenekli çocuklar seçilerek okullara kabul edilecektir. Bu okulları (Enstitüleri) bitirip görevlerine atananların mecburi hizmet süreleri yirmi yıldır. Mezunlar altı yıl süresince 20 TL maaş alacaklardır, bu maaş altıncı yıl sonunda 30 TL ve on beşinci yıl sonunda da 40 TL'ye yükselmektedir. Öğretmenlere göreve başladıklarında bir kereye mahsus olmak üzere 60 TL sermaye verilecektir. Ayrıca öğretmenle-

re tarım araç ve gereçleri ile ailesiyle geçimine yetecek arazi gene devletçe verilir. Görüldüğü gibi Enstitüler adeta bir tarım işletmesi biçiminde donatılmışlardır.

Yasanın görüşülmesi sırasında söz alanlar, yasayı övücü konuşmalar yapmışlardır. Bunlar arasında en önemli uyarıyı Kazım Karabekir yapmış ve özellikle şu noktaya değinmiştir: "Bendeniz bu kanunda bir noktayı mahzurlu görüyorum; o da 3. madde hükmüyle Köy Enstitüleri yalnız köy ilkokullarını bitiren çocuklara hasrediliyor. Şehir ve kasaba çocuklarının köylerle temasını kesiyor. Şu halde 40-50 sene sonraki hayatı tasvir edersek, memleketimiz ikiye ayrılmış olacaktır. Biri köylünün kendi ruhu ile terbiyesi, biri de şehirli kısmı. Biz şehir ve köy çocuklarını birbirleriyle kaynaştıracak yerde bir safiyeti fikriye ile ayırırsak, sonra acaba bu köylere başka taraflardan yapılacak telkinlerle günün birinde biz bu şehirlilerin karşısında başka fikirlerle onları mücehhez bulmaz mıyız?"

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, tasarının tümü ve maddelerinin görüşülmesi sırasında genel kurula hitap etmiş ve tasarıyı savunmuştur.

"Köy ilkokullarından gelecek çocukları şu veya bu şekilde tereddüte mahal vermeksizin, imtihan ederek, karakterlerini yoklayarak ve bedeni kabiliyetlerine bakarak seçip enstitülere alacağız. İçtimai bir sınıf doğurma meselesi mevzubahis değildir. Zaten köylü ve çiftçilik etmekle meşgul olan vatandaşlarımızın çocuklarını okutmak için onların hayatından başka bir hayatla külfet etmemesini istediğimiz ve o bakımdan yetiştirdiğimiz insanları yeni bir sınıfın müvekkili addetmeyi bendeniz doğru bulmuyorum. Kaldı ki, bizim arzumuz, köyün içersinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arzettiğim melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları müstahsil, kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmak ve istihsal kabiliyetini artırıp, memleketin sosyal seviyesi kadar ekonomik seviyesini de yükseltmektir. Binaenaleyh sınıf teşekkülü hatıra gelemez... Bu kanunda bizim yaptığımız şey bir kopya değildir. Bunları kendi memleketimizin fiili hakikatine ve içtimai realitesine uyarak yapmış bulunuyoruz. Bu bizimdir, kimseden almadık. Başkaları bizden alsınlar. Mesele, köylü çocuğunu hayat bakımından köylülük mahiyetini kaybetmeksizin yetiştirmektir. Bu davayı hiçbir zaman zayıflatmayalım diyorum."

Yasa oylamada bulunan 248 milletvekilinin oylarıyla kabul edilmiştir (22.4.1940, Kanun sayısı 3803). Oylamaya 146 milletvekili gelmemiştir. Bunu gizli bir muhalefet olarak düşünebiliriz.

Dört öğretmen okulunun da Enstitü haline getirilmesiyle 1940-41 ders yılında hizmete giren Köy Enstitüsü sayısı 14 olur, oysa 1948-49 yılında bu sayı yedi okulun eklenmesiyle 21'e yükselmiştir. On yıllık süre içinde bu artış yavaştır. Daha işin başında istenen hıza kavuşulamamış demektir. İnönü bir anlamda yenilginin nedenlerini demokratik (çok partili) yaşama geçişte bularak şunları ileri sürmektedir: "Mesela kültür alanında 44 sene zarfında yapabildiğimizden çok daha ileri gidebilirdik. Gitmeliydik. Bunun hicranını ben daima çekerim... Bunun teferruatına girmenin faydası yok. Ben bunun en radikal usullerine teşebbüs ettim. Devam ettirmek mümkün olmadı. Bunlar demokrasiyle yürütülmesi güç olan şeylerdir. İktidar değişikliği devam ettikçe telakki değişiyor ve devamlı bir usul bulmak mümkün olmuyor." İnönü'nün çaresizliği ifade eden bu sözleri üzerinde düşünmemiz gerekir. Öncelikle demokrasi niye bir engel gibi telakki ediliyor. Bu yaklaşımı (birçok konuda bu yaklaşım kullanılmıştır, hem de çekinmeden) kabul etmek mümkün değildir.

Köy Enstitüleri bugün de üzerinde çok tartışılan bir eğitim düzeninin ilginç örneğidir. Bir grup düşünür ve aydın Enstitüleri devrimci bir kurum olarak yüceltirken, bir başka grup da onları komünist yuvası olarak niteleyip suçlamaktadır. İki ele alış biçimi de abartmalıdır, haksız yargılardır. Öncelikle Enstitüler, Kazım Karabekir'in de konuşmasında vurguladığı gibi toplumun kesimlerini bir yerde tutmaya çalışan, değişimi değil, aynı kalmayı özendiren bir yapıyı savunan düşüncenin ürünüdür. Yukarıda değindiğimiz konuşmasında, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel de benzer bir düşünceyi sergilemiştir. Oysa dinamik, değişime açık bir toplumda böylesine insanları bir çevrede ve yaşam biçiminde tutmak olanaksızdır. Nitekim 1950'li yıllarda traktörün köye girişi, karayolları ağının genişlemesi bu tip bir düşüncenin uygulamasını bile olanaksız kılacaktır.

Demokratikleşme yönünden de toplumun bir kesimini yerinde tutmaya, değişimden sakınmaya yönelik öyle bir kurumlaşmayı uygun karşılamak mümkün değildir. Tek parti yönetiminin toplumdaki en küçük bir devinimi hoş karşılamayacağı çok açıktır. Böylece köylü köyünde tutularak, ekonomik ve top-

lumsal yoksunluğun getireceği hoşnutsuzlukların sonucundan kaçınılmış olunacaktır.

Köy Enstitüleri'nin yetiştirdiği öğretmenler ise ilk kez bu durağan yapıyı delmişlerdir. Bunlar okuyan, düşünen ve köylerinin gerçeklerini gören göz ve kulaklardı. Nitekim Köy Enstitüsü mezunu olan Mahmut Makal'ın, köyünü ve çevresini tüm gerçekliğiyle anlattığı "Bizim Köy" adlı yapıtı çemberi ilk kıran oldu. Kentli aydınlar Reşat Nuri'nin "Çalıkuşu"nda anlattığı "Zeyniler" köyünün romantik havasından aç, bakımsız ve umarsız gerçeğin köyüne adeta paraşütle indiler. "Bizim Köy" kerelerce basıldı, İstiklal Caddesinde (Beyoğlu) gazete bayileri tarafından elde satıldı. O günleri hatırlayanlar bu kır kökenli depremi hatırlarlar.

Köy Enstitüleri değil, asıl kırsal alandaki koşullar bu kuşakların radikal, değişimden yana olmalarını sağlamıştır. Yani Köy Enstitüleri kuruluş amaçlarını aşmış, köyün ve kırsal alandaki yaşayanların sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır.

Köy Enstitüsü'nde yetişen yazarlar, düşünürler Türkiye insanına ufuk açan bir rol oynamışlardır. Mahmut Makal'ın "Bizim Köy"ü, Fakir Baykurt'un "Yılanların Öcü", "Kaplumbağalar" ve "Tırpan"ı, yanı sıra Mehmet Başaran'ın şiirleri, Talip Apaydın'ın öykü ve romanları akla ilk gelen örneklerdir.

Günümüzde Köy Enstitüleri'nin yeniden açılmasını ya da benzer bir modelin uygulanmasını isteyenler zaman zaman öne çıkmaktadır. Ne var ki, ulaşım ve iletişimin böylesine geliştiği, üniversite mezunlarının köye öğretmen olmak için sıraya girdiği şu günlerde böyle bir modelin yaşama geçebilmesi olanaksızdır.

5) Savaşta Ekonomi ve Yasal Tedbirler

a) Savaşın İktisadi Yaşama Getirdikleri

Türkiye savaşın bittiği 1945 yılına kadar tüm dış baskılara karşın savaşa girmedi. Bu, ancak savaş meydanlarında genç evlatlarının ölmesini, yurdun yanıp yıkılmasını engelledi. Fakat ekonomik bunalımı hiçbir şekilde engelleyemedi. 1930'lu yıllarda yeni bir sanayileşme stratejisiyle başlayan kalkınma çabaları durdu ve savaş ekonomisinin bütün sorunları Birinci Dünya Savaşı'nı andırırcasına teker teker ortaya çıktı.

Elimizdeki sayısal bilgilere baktığımızda ülkemizde fiyatlar genel seviyesinin fazla hareketlilik göstermediği, indekslerin yükselmediği tek dönemin 1933-1938 yılları arasındaki beş yıllık zaman dilimi olduğunu görmekteyiz. Bu, bir yandan dengeyi gözeten bir dış ticaret politikasının izlenmesi, tarım fiyatlarının sanayileşmeye fon yaratabilmek için düşük düzeyde tutulması, bunun da ötesinde değindiğimiz sanayileşme politikasına koşut bir para siyasasının izlenmesi sonucu olduğu kadar, tüketim anlamında harcamaları aşağı doğru çeken bir eğilimin yaratılması sonucudur. Savaş söz konusu ekonomik politikayı, özellikle planlı sanayileşmeyi engelledi. Kısa bir süre içerisinde yurt çapında spekülasyon, ihtikâr ve karaborsa başladı. Savaşın kokusunu hisseden birçok tüccar bazı malları stoklamıştı. Bu mallar ülkeye gelmemeye başlayınca eldeki stokların değeri alabildiğine yükseliyordu. Öte yandan tarafsızlığa karşın büyük bir ordunun beslenmesi gereği, üretken kuşakların tarım alanından çekilmesi sonucunu vermişti. Bu da tarımsal üretimin düşmesi sonucunu verdi. Böylece zorunlu malların fiyatları artmaya başladı. Spekülasyon, ihtikâr ve karaborsa gibi çeşitli yollarla ortaya çıkan yüksek kazançlar, ülkede, aralarında derin bir uçurum olan iki toplumsal tabakanın oluşumunu da hızlandırdı. Bir yanda kolay servet kazanan bir avuç insan, diğer yanda ise küçük çiftçi, küçük üretici, emekçi, küçük ve orta derecedeki memurlardan oluşan milyonluk yığınlar bulunmaktaydı. Dar gelirli diye kolaylıkla adlandırılan bu grup insanların yaşama koşulları her geçen gün bozuluyordu. Birçok gereksinimlerini karşılayamaz olmuşlardı. İyi ve dengeli beslenme bir yana karınlarının bile doyduğu kuşkuluydu. Verem, zafiyet, tifüs vb. hastalıklar kol geziyordu. O dönemde, ailelerde veremli birisi olmayan yok gibiydi. Dört yıllık bir süre içerisinde, orta sınıftan sayılan bir ailenin çocuğu olan ben bile yakın çevremde üç kişinin öldüğünü görmüştüm...

Fiyatların denetimi gene ilk akla gelen yol oldu. Bu denetimi sağlamak için "Milli Korunma" yasası kabul edildi. Bu yasa ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. O dönemde fiyatların genel düzeyinde meydana gelen artışları gösteren iki indeks bulunmaktaydı. Bunlardan biri İstanbul Ticaret Odası'nın çok eski bir yönteme dayanan indeksi, diğeri de Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi'nin İstanbul ve Ankara için yapmış olduğu indekstir. Aşağıdaki tabloda bu ikinci indeksin o dönem için değerlerini göreceksiniz.

Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesi'nce düzenlenen indeksler:

Yıllar	Ankara	İstanbul
1938	100	100
1939	102	101
1940	111	112
1941	133	138
1942	221	233
1943	322	347
1944	330	349
1945	333	354

İndeksler resmi bir kuruluş tarafından düzenlendiği için fiyatlardaki gerçek artışı yansıttığı konusunda genel bir kuşku vardır. Bu doğrudur, gene de resmi fiyatlara dayanan, daha doğru bir deyimle devletin memurlarına söylenebilecek fiyatlara dayanılarak yapılan bu indekslere bile, karşılaştırma yapabilme açısından gereksinmemiz vardır. Bunu vurguladıktan sonra, bir önce sergilediğimiz indeks sayıların bize neyi gösterdiğini kısaca aktaralım. Savaşın çıktığı 1939 yılıyla bittiği 1945 yılı arasında Ankara'da fiyatlar genelde % 230 ve İstanbul'da da % 250 dolayında artmıştır. Bu artış yıllık ortalama olarak Ankara'da % 21.7, İstanbul'da da % 23.2 düzeyinde bir enflasyon hızına tekabül etmektedir (bugün ise yıllık enflasyon hızı % 80 dolayındadır).

Olayın bir de parasal yönüne bakalım. Reşat altınının aynı dönem içerisindeki değer değişimini ve bunun indeksini aşağıda izleyebiliriz.

Reşat altınının savaş yılları içerisindeki değer değişimi ve buna ilişkin indeks sayı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Yıllar	Reşat Altını (TL)	İndeks Sayı
1939	14.32	100.0
1940	21.06	147.1
1941	25.57	178.6
1942	33.23	232.1
1943	33.84	236.3
1944	38.30	267.5
1945	35.93	250.9

Kaynak: Erhan Bener, Türkiye'de Para ve Kambiyo Düzeni

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Reşat altını savaş yıllarında % 150 dolayında bir değer kazanmış bulunmaktadır. Bu koşullarda Türk lirasının Reşat altınına göre değer kaybı ortalama olarak yılda % 16.6'dır. Savaşın sayısal görünümü budur. Olayın gelir yanına baktığımızda birkaç karaborsacı ve spekülatörün dışında dar gelirli grupların gelirlerinde, bu fiyat artışlarını karşılayacak oranda bir yükselme söz konusu değildir.

Zaman zaman memurlara ve işçilere verilen bir elbiselik kumaş ya da yılda bir ikramiye hiçbir derde deva olacak düzeye erişmemiştir. Eldeki çeşitli bilgilere göre, o dönemde orta halli bir memur ailesinin 200 TL dolayında maaş aldığını bilmekteyiz. Üstelik bu gelir on beş yıllık bir hizmetten sonra ele geçmektedir. İşçilerin yevmiyeleri ise 2.5-4 TL arasında değişmektedir. Bütün bunlar emekçi kesimlerin gerçek gelirlerinin azaldığını gösteren işaretlerdir.

1945 yılı, savaşın bitmesi kadar, Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesi yönünden de bir dönüm noktası sayılır. O güne kadar Serbest Fırka ve Terakkiperver Fırka deneyimlerini bir yana bıraktığımızda, CHP'nin tek başına yönetiminde olan toplum, birden çok partili yaşamın getirdiği bir rahatlama dönemine girdi. Basın, sıkıyönetimin ve bazı kısıtlamaların devam etmesine karşın belirli özgürlüğe kavuşmuştu. Pahalılık, ihtikâr gibi yığınların yaşamını yakından ilgilendiren konularda gazetelerde haberler yer alıyor, makaleler yayımlanıyordu. Hatta bunlar üzerine taşlamalı karikatürler, fıkralar yazılıyordu. Muhalefet, toplumsal muhalefetin potansiyel olarak pahalılıktan ve yaşam zorluklarından kaynaklandığını bildiği için sürekli olarak bu konuyu dile getiriyordu. Fakat pahalılığın nedenleri tartışılırken suç devletin ekonomiye müdahalesine bağlanıyordu. Muhalefetin en ünlü yetkilileri sigaraların daha ucuza satılabileceğinden başlayıp, devlet fabrikalarının ürünlerinin gereğinden pahalı satıldığından ötürü yaşamın güçleştiğini ileri sürmeye kadar eleştirilerini uzatıyorlardı. Onlara göre piyasaya karışılmayacak olursa, yani ekonominin kuralları (tabii serbest piyasa ekonomisinin kuralları) işleyecek olursa ucuzluk kendiliğinden gelecektir. Bu şekilde, pahalılığın saptanmasına karşın, yanlı bir biçimde nedenlerinin ortaya konmasını yığınlar irdelemiyordu. Çünkü yıllar boyunca süren baskı ve pahalılık onları bunun kaynaklarına inecek kadar ince eleyip sık dokumalarına izin vermiyordu. Bu işi bilen aydınlar da demokratikleşmeyi her şeyin önünde ulaşıl-

ması gereken bir amaç kabul ettikleri için, pahalılığın açıklanmasındaki liberal yanlı tutumun üzerinde durmuyorlardı. Özetlersek pahalılığın kaynağındaki spekülasyonlar, ihtikar, mal stoklaması gibi sorunlar sanki yokmuş gibi, tüm suç (bugünlerde olduğu gibi) iktisadi devlet kuruluşlarının rasyonel olmayan işletmecilik yöntemleriyle yönetilmesine bağlanıyordu. Böylece 1945-50 yıllarını içine alan ve CHP'nin son iktidar dönemi diyebileceğimiz zaman diliminde pahalılık, devletçiliğe karşı acımasız hücumlarla açıklandı. Ne yazık ki, devletçiliğe sahip çıkması gereken CHP de bu hücumlara katıldı. Hatta devletçilik uygulamasını ikinci plana attığına ilişkin bir tutum içine girdi.

Bu arada 7 Eylül 1947'de alınan bir kararla Türk lirası devalüe edildi. TL'nin değeri dış paralar karşısında düşürüldü. Dolar yaklaşık 1.80 TL'den 2.80 TL'ye çıktı. Devalüasyonun önceden bazı çevrelerce haber alındığı, bu çevrelerin bundan ötürü milyonlar kazandıkları kamuoyunda yaygın bir söylenti şeklinde yankılar uyandırdı. Develüasyon doğal olarak ithal mallarının fiyatlarını artırdığı gibi, artan dış talepten ötürü bazı tarım ürünlerinin fiyatlarını da yükseltti.

Savaş yıllarında ekonomik durum daima ön planda olmuştur. Üretimin düşmesi, üretken nüfusun silah altında bulunması, dış ticaretin (savaştan ötürü) hemen hemen durması, eldeki mal stoklarının sınırlı oluşu bir savaş ya da bunalım ekonomisinin uygulanması gereğini ortaya çıkarmıştır. 1940-45 yılları arasında, ülkedeki ekonomik ve toplumsal yapıyı kökten değiştirecek, en azından böylesine bir etki yapabilecek üç temel yasa kabul edilmiş, uygulamaya geçilmiştir. Bu yasalar, sırasıyla Milli Koruma Yasası, Varlık Vergisi Yasası ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'dır. Bu üç yasa ilerideki demokratikleşme girişimini de biçimlendirecektir. Bu yasaları ana noktaları itibariyle aşağıda ele alıp etkilerini inceleyeceğiz.

b) Milli Korunma Yasası

Savaş başlamadan (Mayıs 1939) evvel, Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde bulunduğu bir grup, hükümet tarafından "Müdafaa Ekonomisi" başlıklı bir rapor hazırlanmakla görevlendirilmişti. Bu rapor 1939 yılının sonlarında Başbakanlığa sunulmuştur. Hükümet parti grubuna bu raporu temel alarak bir yasa tasarısı hazırlamasını söylemiş; bu arada "Milli İktisadi Kanun"

projesi de gene Başbakanlık tarafından CHP grubuna sunulmuştur. Parti grubu özellikle tasarının anayasaya uygunluğu üzerinde tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. Tasarı hükümete emek, akit, temellük, tasarruf ve şirket kurma serbestisini kısıtlama yetkileri vermekteydi. Bu yetkilerin anayasaya aykırı olduğu birçok kişi ve kesimce ileri sürüldü. Anayasa'nın verdiği bir hak gene bir yasayla sınırlanabilirdi. Grupta yasaya karşı ciddi bir direnç doğmuştu. Sonuçta Recep Peker'in başkanlığında kurulan yeni bir komisyon tasarıyı tekrar ele aldı ve bir anlamda uzlaşma metni hazırladı. Yasa 18 Ocak 1940'ta TBMM'ce kabul edildi.

Yasanın gerekçesinde şu noktalar vurgulanmaktadır: "Son zamanlarda Avrupa'da hüküm süren siyasi gerginlik, sonunda birçok ulus arasındaki bir savaşa dönmüş ve böylece savaş ve savaş tehlikesine yakın, hatta uzak ülkeler olağanüstü durum ve koşullar içinde kalmışlardır. Bu durum, özellikle hızlı gelişmesinden ötürü hemen her yerde hükümetlerce alınan olağanüstü tedbirlerle karşılanmaktadır. Türlü ülkelerde bu konuda hükümetlere verilen yetkiler, sözü edilen durumu en iyi anlatan göstergelerdir. Ülkemizin Avrupa'da süren savaşın dışında olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, ulusal yaşantımızda bu durumun etkilerini önlemek ve öteki bakımlardan olduğu kadar, ekonomi bakımından da koruyucu ve savunucu tedbirler alma zorunluluğu karşısındayız. Bu zorunluluktan ötürü Milli Korunma Kanunu adı altında hazırlanan bir kanun tasarısı Yüksek Meclis'e sunulmuştur. Bu tasarı ile Cumhuriyet Hükümeti Yüksek Meclis'ten durumun gerektirdiği yetkilerin verilmesini istemektedir. Eğer Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu durum, koşullar ve bunların ülkemizdeki yansımalarını, gereken her durumda Yüksek Meclis'e ayrı bir kanun tasarısıyla başvurmak imkânını verecek durumda olsaydı, hükümetin bu yolu izleyeceği kuşkusuzdu. Fakat olaylar öylesine hızlı ilerlemekte ve değişmektedir ki, bu durum ancak ivedilikle, günü gününe ve özellikle zamanında alınacak karar ve tedbirlere ihtiyaç göstermektedir."

Kanun olağanüstü durumlarda (genel ya da kısmi seferberlik -savaşa girme olasılığı- Türkiye'yi de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş durumu) hükümete görev ve yetkiler vermektedir. Hükümet yasanın uygulanmaya başladığı ve bittiği durumlarda bunu ilan edecek ve TBMM'ye haber verecekti.

Hükümetin alacağı kararları oluşturmak ve izlemek için bakanlardan bir kurul kurulacak ve buna hangi bakanlıkların katı-

lacakları Başbakan tarafından belirlenecekti. Yasanın temel hükümleri ise şöyle sıralanabilir:

— Hükümet, gereksinimini karşılamak amacıyla, üretimin niteliğini belirlemek amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilir.

— Hükümet sanayi ve maden kuruluşlarına üretim programı verebilir, bunların üretim hacmini, miktarını, çeşit, cins ve nev'ilerini saptayabilir.

— Hükümet bu kuruluşların mesaisini saptayabilir.

— Sanayi, maden ve diğer kuruluşlarda çalışanlar (emekçiler, teknik elemanlar vb. tüm çalışanlar) çalıştıkları kuruluş ya da işyerini, geçerli bir gerekçeleri olmaksızın ve haber vermeksizin terk edemezler. Çalışma yükümlülüğü altında olanlara bu emeklerine karşılık olarak emsaline uygun normal ücret ödenir.

— Hükümet mal ve yardımcı malzeme stok edebilir, değer fiyatlarından bunlara el koyabilir ve ihtiyacı olan kuruluşlara bunları kârsız terk edebilir.

— İş saatleri her gün üç saat uzatılabilir. İş yasasının küçükler ile kadınlara ilişkin hükümleri uygulanmayabilir.

— Hafta tatili kanunu yasanın geçerli olduğu sürece uygulanmaz.

— Gerekli malların tüketimi sınırlanabilecek ve yasaklanabilecektir.

— Kanunen yürürlükte kaldığı sürece gayrimenkul kiraları 1939 düzeyinden fazla olmayacaktır.

— Hükümet, çiftçilik yapmaya elverişli her kadın ve erkeği, kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak üzere bulunduğu yerin 15 km uzağındaki devlete ya da şahsa ait olan ziraat işinde ücretli olarak çalıştırabilir. Bu bölgede şahsa ait olup da, sahibinin işine yaramayan ziraat vasıtalarından –kira ödeyerek– yararlanabilir.

— Gerekli görülen bölge ve hallerde tarımsal ürünün cins ve miktarını hükümet saptayabilecektir. Üzerinde tarımsal faaliyette bulunulmayan 500 hektardan fazla araziyi hükümet işletebilecektir.

— 8 hektardan fazla arazisi olanlara, bu toprağın yarısının hububat ekimine tahsis etmesi istenebilecektir.

— Ekilen her dört hektar için bir çift öküz "Milli Müdafaa yükümlülüğü"nden muaf tutulacaktır.

Milli Korunma Yasası'nın üzerinde yapılan görüşmelerden sonra, Başbakan Saydam söz alarak şunları söylemiştir: "Vatan-

daşın mümkün olduğu kadar normal hayatını önlemeyecek şekilde olmasına dikkat etmek bizim için bir vazifedir. Ve yine iş sahibi vatandaşların normal sâylerini ve kazançlarını mümkün olduğu kadar tahdit etmeyecek şekilde olmasına hükümetimiz gayret edecektir... Hususi teşebbüsleri alakadar eden kararları almadan önce, iş muhitlerinin mütalealarını almanın münasip olacağına kani olduğumuz (zaman) bundan hiçbir şekilde tereddüt etmeyeceğiz. Büyük iş, küçük iş mevzubahis değildir. Mesele iş muhiti itibarıyla bunların fikirlerini almak bizim için faydalı olacağına kanaat getirdiğimiz dakikada bundan hiç çekinmeyeceğiz ve daima bunların fikirlerini de almaya kendimiz için bir esas bileceğiz. Buna bir kaydi ihtiyari koymak mecburiyetindeyim. O da, kanun veyahut bu gibi mütalaaları almayı ne vaktinden evvel ve ne de vaktinden sonraya bırakmamayı kendimiz için bir şiar edineceğiz. Sebebi de vaktinden evvel alınması iş muhitini mutazarır edebileceği gibi, vaktinden evvel alınmaması da iş muhitini tekrar mutezarrır edebilir. Bu noktai nazardan mümkün olduğu kadar fazla iş muhitinin fikrini sormak, bizim için vazife ifa ederken kolaylık teşkil edecektir."

Yasa 18 Ocak 1940'ta kabul edilmiştir (Yasa No. 3780). Yasa değişik tarihlerde çeşitli değişikliklere uğramış, 15 Haziran 1960'ta yürürlükten kaldırılmıştır. Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak şu konularda önemli kararlar alınmıştır:

— El koyma kararları
— Fiyat mürakabe komisyonlarının kurulması
— Narh uygulamalarına yönelik kararlar
— İaşe müsteşarlığının oluşturulması
— Petrol Ofisi'nin kurulması
— Halk dağıtma birliklerinin kurulması
— Ücretli iş yükümlülüğüyle ilgili kararlar
— Özel teşebbüste uygulanan fazla mesai kararları
— Özel teşebbüse ait üretim araçlarına el konulması kararları
— Devletin üretim, tüketim, dağıtım ve stoklamayla ilgili olarak alınan kararlar.
— Karne uygulaması. Bunun en tipik örneği ekmek karnesidir. Yedi yaşına kadar çocuklara günde 187.5 gram, yedi yaşından büyüklere 375 gram ve ağır işlerde çalışanlara da 750 gram ekmek tahsis edilmiştir. Bu istihkak daha sonraları 175 grama, İstanbul'da 150 grama kadar inmiştir. Bu miktar 1944'ün

Eylül ayında yeniden 375 grama yükseltilmiş. Ekmeğin çeşnisi de kerelerce değiştirilmiştir. Çıkarılan tek tip ekmek o dönemlerde "kara ekmek" olarak nitelenmekteydi.

— Gayrimenkul kiralarının artırılmamasına ilişkin karar.

Milli Korunma Yasası'nın en büyük yükünü işçiler ve köylüler çekmiştir. Her iki kesim, angarya diye niteleyebileceğimiz çalışma yükümlülükleri altında ezilmiştir. Ücretler ise çok düşüktür. Zorunlu çalışma yükümlülüğü iş kazalarını da artırmıştır. İş kazalarının % 50 dolaylarındaki bölümü "mükellefiyet" uygulamasının acımasızca uygulandığı Zonguldak kömür havzasında meydana gelmiştir. Milli Korunma Yasası tüm iddialarına karşı spekülasyonu, ihtikarı ve karaborsayı önleyememiştir. Buna rağmen Demokrat Parti bile 1955'ten sonra bu yasayı uygulamaya yeniden başlamıştır.

c) Varlık Vergisi

Savaş devam ettiği sürece ekonomik sıkıntılar da artıyordu. Mal kıtlıkları alabildiğine genişlemişti. 1942 yılı böylesine zorluklarla dolu olarak girdi. 13 Ocak 1942'de ekmek tüketimi sınırlandı ve vesikaya bağlandı. 1942 yılı bütçesi kabul edildiği gün, Başbakan Refik Saydam yaptığı konuşmada şu açık eleştiriyi yaptı: "Bugün, savaşın başladığı günden beri yaptığımız deneylerle görüyoruz ki A'dan Z'ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluğu vardır. Fakat, bugün görgülü ve işe yarar binlerce memurun ve ordu saflarında şerefle hizmet etmiş olanların da bu kararın uygulanması için bizi ilerisini düşünerek biraz daha ağır davranma zorunda bıraktıklarının gözönünde bulundurulması gereklidir. Bununla beraber bunun zamanı gelecektir. Dinamik ve teknik yeteneği tam bir devlet teşkilatına kesinlikle ihtiyaç vardır. Şunu da arz etmek isterim: böyle bir karara ulaştığımız zaman, bugün oluşmuş bulunan bir tabakanın yarın tamamen kaldırılmasında hiçbir zorluk görmüyorum. Şimdiki şekil kalırsa kamburun üzerinde bir kambur daha eklenmiş olur. Bu kamburların ikisi birden ameliyat edilip çıkarılmalıdır."

İaşe müsteşarlığı muavini Şevket Süreyya Aydemir o günleri şöyle anlatmaktadır: "Gerçekten memleketin içinde bulunduğu ekonomik koşullar kötü idi. Her sabah güneş doğarken gözünü yeni güne aşan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek

koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiinde görevli her komutan o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını, uçakların motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu araçlarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Mesela İzmir'de olduğu gibi palamutun ve küsbenin de ekmeklik una karıştırılması zorunda kalınıyordu. Henüz savaşa katılmamış olduğumuz halde bütün dünyadan fiilen kopmuş gibiydik... Hülasa çarklar ya işlemiyor ya da işleyince birbirine çarpıyordu." Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen, "Milletimize ve ordumuza karşı bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için kendimi balkondan sokağın taşları üzerine atmak istiyorum" diye bir şey yapamamanın kederini yansıtıyordu.

Dr. Refik Saydam 7/8 Temmuz 1942 gecesi aniden (kalp krizi) vefat etti. Yerine Şükrü Saraçoğlu atandı. Saraçoğlu ekonomik durumla ilgili yaklaşımını hükümet programında şöyle açıklıyordu: "Biliyorsunuz ki, malzeme ve yapılmış maddeler ihtiyacımızı karşılamak için Almanya ile yüz milyon marklık kredi sözleşmesi imzalamıştık. Bugün bir heyetimiz, bu krediyi işletmek için Berlin'de bulunuyor. Heyetimize ve işlerimize gösterdikleri kolaylıklar için Almanlara teşekkür etmeyi görev biliriz.

Fasulye, nohut, mercimek, pirinç gibi yiyecek maddelerindeki sınırlamayı tamamen kaldırdık. Yağlar hakkında da aynı kararı verdik. Bu karar ve düşüncelerle hububat fiyatlarını (% 25 oranındaki alımlara, tüketimdeki sınırlamalara, yapılacak ithalata) baklagillerin fiyatlarını (bu yılki ürün bolluğuna ve ihraç yasağına), yağ fiyatlarını (zeytinyağının ihraç mekanizmasına), kumaş fiyatlarını (fabrikaların artıracağı ekiplere ve bir elden yönetimin vereceği faydalara ve tezgâhların üretimine), et fiyatlarını (devam ettireceğimiz ihracat yasağına) güvenerek ılımlı ve dengeli bir düzeyde tutabileceğimizi umuyoruz. Bu ılımlı fiyatlar, kuşkusuz ki, dünya karapazar fiyatlarının altında olacaktır."

Saraçoğlu hükümetinin ilk tedbiri denetim altında tutulan birçok malın fiyatını serbest bırakmak oldu, yani Milli Korunma Yasası gereği alınan kararlar yumuşatıldı. Hükümet programında da ifade edildiği gibi, böylece serbest piyasa gereği oluşacak fiyatların eskilerinden yüksek olacağı, ama karaborsanın kırılacağı hesaplanmaktaydı. Böyle olmadı. Fiyatlar arttı, ama ihtikâr ve karaborsa daha da hızlı büyüdü. Kıtlıklar çoğaldı, dört bir yanı sardı. Bu durum zaten başgöstermiş olan haksız kazanç sahiplerini, yani savaş zenginlerini daha da palazlandırdı, güçlendirdi.

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1942'de, TBMM'yi açış konuşmasında şunları, büyük bir kızgınlıkla vurguluyordu:

"Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor... Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık iki seneden beri, cemiyetimiz içinde cumhuriyet hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iaşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet hükümetlerinin sarfettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftçi ağası, elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı devletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır.

Devlet ve millete sövmek, milletin nefsine ve hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız. Hırslı politikacıların, millet iradesi üstünde dahili ve harici bir siyaset yürütmelerine asla müsaade etmemeliyiz."

Yolsuzluk ve suistimaller de inanılmayacak boyutlara ulaşmıştı. Başbakan Saraçoğlu, 11 Kasım 1942'de Meclis'te yaptığı konuşmada yakınarak şunları söylemekteydi: "El tezgâhları adedi şaşılacak derecede artıyor. Evinde dört tezgâhı olan kimseler kolaylıkla zengin oluyorlar. Hatta iki tezgâhı olan bir adam, bunları çalıştırmak lüzumunu dahi duymaksızın, kendisine çok ucuza verilen iplikleri satmak suretiyle rahat rahat geçiniyor. Çok ucuza verilen devlet kumaşları elden ele geçerek, dört beş misli daha pahalı halka satılıyor. Kazancın büyüklüğü birçok suistimallere yol açıyor."

Varlık Vergisi'ne bu şekilde ulaşıldı. Haksız kazançlar, bugünün deyimiyle karapara hem vicdanları sızlatıyor hem de bu yüksek gelirler vergilenmiyordu. Hükümetin ise kaynak gereksinimi vardı. Toplumun vicdanı ve bütçe gelirlerinin yükseltilmesi kanunun çıkışında itici rolü oynamıştır.

Yasanın gerekçesinde şu nokta öne çıkarılmaktaydı: "Bağlı kanun layihasında, gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fev-

kalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır... Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa, bunları da kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir."

Başbakan Saraçoğlu tasarının görüşülmesi nedeniyle yaptığı konuşmada, yasayla ilgili şu noktaların altını çizmiştir.

"... Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktadır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikatından, Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk nefretinin silinmesi, vergileri ödemek için hizzarure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirmesi gibi tabii faydaların tahassül etmesi de, imkân haricinde addedilemez."

Verginin ikinci maddesinde vergi mükellefleri şöyle sıralanmaktadır:

— Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri,

— Büyük çiftçiler

— Sahip oldukları binaların ve hisseliyse hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi gelir toplamı 2500 TL ve arsalarının vergide kayıtlı değeri 5000 TL'den yukarı olup, bu miktarın tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle vergi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar.

— 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine tabi bir iş ya da teşebbüsle uğraştığı halde yasanın yayını itibarıyla işini terk ve tasfiye etmiş olanlar.

— Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal ve simsar olmadığı halde, 1939'dan beri bir defaya mahsus bile olsa ticari muameleye tavassut edip karşılığında para veya mal almış olanlar.

Vergi miktarı il ve ilçelerde oluşturulan komisyonlar tarafından belirlenmekteydi. Komisyonda vali ya da kaymakam (ilçelerde) Defterdar ya da Mal Müdürü, Belediye ve Ticaret Odaları'nın kendi içlerinden seçeceği iki kişiden oluşuyordu. Ticaret odası bulunmayan yerlerde Belediye tarafından seçilen ticaretten ziraatten anlayan iki kişi komisyona girmekteydi. Büyük çiftçilerin vergi yükümlülüğünün saptanacağı durumlarda komisyona zira-

at odasında iki üye seçiliyordu. Komisyonların on beş gün içerisinde vergi miktarlarını ilan etmeleri gerekiyordu. Mükellefler ise vergilerini on beş gün içinde ödemek durumundaydılar. Gecikme zammı birinci hafta için % 1, ikinci hafta için de % 2'ydi. Borçlarını bir ay içerisinde ödeyemeyenler ise Aşkale'ye, Sivas-Erzurum demiryolu yapımında çalışmaya gönderilmişlerdir.

Vergi gayri müslimlerin servetlerini tasfiye görüntüsünü kısa sürede almıştı. Örneğin Aşkale'ye sevk edilenlerin tamamına yakını gayrimüslimdi. Aşkale'ye gönderilen 1400 kişiden 1229'u İstanbul'dandır ve bunların 21'i çalışma yerinde ölmüştür. Nedim Ökte (o dönemin İstanbul defterdarı) yazdığı "Varlık Vergisi Faciası" adlı yapıtında vergi tesbitindeki keyfilik konusunda çok ilginç örnekler vermiştir. Bunlardan birkaçını buraya yansıtmak isterim:

— "Belediye üyesi Bican Bacıoğlu yalvararak Beyoğlu'nda büyük bir bakkaliyenin (gayrimüslim) vergisini indirtti. Sonradan kendisinin bu bakkaliyeye ortak olduğunu söylediler."

— "Müteahhit B.H.Kori bir iş dolayısıyla Fuat Ağralı (Maliye Bakanı) ile kavga etmiş. Bu adam müteahhitler içinde bulundu. Şevket (Adalan) buna o kadar sevindi ki bulan müfettişin neredeyse boynuna sarılacaktı. Çünkü Kori'ye varlık vergisi tarhı imkânı doğmuş oluyordu. Tabii derhal Ankara'ya telefon edildi. Müjde haberi yetiştirildi. Kori'ye büyük bir tarh olundu."

— "Tarh sırasında Ayvalık malmüdürlüğünden uzun telgraflar yağmaya başladı. Sayfalar dolduran tellerin tek manası Sezai Öner Madra'yı biz teklif edeceğiz. Siz bize bırakından ibaretti. Hakikatte Ayvalık'ta Sezai Ömer Madra ve Ortakları Şirketi vardı. İstanbul'daki mükellef yalnız Sezai Ömer idi; bu iki firma birbirinden ayrıydı ve tuttuğumuz ölçülere göre bunların ayrı ayrı teklifleri (vergilendirilmeleri) gerekiyordu. Şevket bu işte kalben benimle beraberdi. Madra'yı hariç bırakmanın müthiş dekikodulara meydan vereceğini biliyordu. O sıralarda zeytinyağı fiyatları birden yükselmişti. Halk bu işte Ağralı'ya dayanan Madra'ya mesuliyet atfediyordu (Ünlü zeytinyağı skandalı). Estimatörlerde kendisini muhtekir diye ağır, bir vergi ile teklif etmişlerdi. Ne olur ne olmaz diye estimatörlerle daha evvel anlaşıp Adalan'la cephe yaptık; vergiden bir santim bile indirilmeyeceğini kendisine bildirdik. Adalan'ın (Şevket) Ağralı'ya işi olduğu gibi anlattığını tahmin ederim. Davayı kazandık diye seviniyordum. Vukuat başka tecelliler gösterdi. Valinin odasında idik, derken

şehirlerarası telefon çaldı; Başbakan Saraçoğlu Kırdar'la birkaç kelime konuşarak hal hatır sordu, işler hakkında sözümona malumat aldı. Sonra telefonu maliye vekiline veriyorum, seninle görüşecek dedi. Ağralı Validen Madra'ya Ayvalık'taki şirketten de vergi konulduğunu, bizim nihayet 70 bin lirayı aşmamamızı rica etti... Bütün feverana rağmen vergi 70 bin liraya indirildi."

Varlık vergisi gerek yasanın yapısı, gerekse uygulamalardaki keyfilikleriyle gerçekten talihsiz bir vergidir ve Türkiye'ye yönelik bir dizi ciddi eleştirinin yükselmesine neden olmuştur. Basın, yasa ve uygulamaya ilişkin sesini yükseltmemiştir. Hükümetten aldığı talimata uygun biçimde sadece onaylayıcı yazıları yayımlamıştır. Diğer yandan vergiden istenen gelir de sağlanamamıştır. Basında sadece Hüseyin Cahit Yalçın ılımlı bir eleştiriyle konuya yaklaşmıştır. Varlık vergisi demokratik bir ülkede yasalaşması mümkün olmayan bir yasadır. Sonuçları itibariyle de Türkiye'nin siyasi yapısını yakından etkilemiştir. Vergideki haksızlık, belli toplumsal kesimin hedef alınması iktidarda olan CHP'yi yaralamıştır. CHP'nin daha sonraki yenilgilerinin nedenini bu gibi uygulamalarda aramamız doğru olacaktır.

d) Toprağa Yönelik Yasalar

Varlık vergisinin kabulünden sonra benzeri bir yasanın da tarım kesiminin vergilendirilmesi için düşünülmüştür. Aşar'ın kaldırılmasından sonra milli gelirin yarısına yakınını oluşturan tarım kesiminden vergi alınmamaktaydı. Oysa savaş yıllarında büyük kazançlar elde eden büyük toprak sahiplerinin gelirlerinin vergilendirilmesi gerekmekteydi. "Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu" bu amaçla çıkarılmıştır. Yasanın gerekçesinde "Maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsüllerinde vergi alınmasına zaruret görülmüştü" noktası özellikle yer almıştır.

Kanuna göre tüm tarım ürünleri vergiye tabidirler. Vergi, vergiye tabi ürünün olgunlaşma dönemindeki sahibinden alınmaktadır. Ürün miktarı önceden tahmin edilir. Vergi oranı % 8 olup, vergi aynen ya da nakden ödenebilir. Bu vergi büyük çiftçiden daha çok geçimlik tarım yapan büyük bir kitleyi mutazarrır etmiştir. Çünkü ürünlerini piyasada satmayan, sadece kendi tüketimlerinde kullanan küçük ve geçimlik çiftçiler böylece kazanmadıkları bir paranın vergisini vermek durumunda kalmışlardır. Verginin eski aşara benzediğini, hatta toplanması için eski ilti-

zam usulüne tevessül edilmesini isteyenler de, söyleyenler de olmuştur. Saraçoğlu bunları şöyle yanıtlamıştır: "Biz bu toprak mahsüllerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarfetmiş bulunuyoruz... Getirmiş olduğumuz kanunun köylü üzerinde ağırlık hissedileceğini itiraf etmekle beraber ilk fırsatta bu ağırlığı kaldırmak veya bu ağırlığı çekenleri mukafatla karşılamak karar ve niyetindeyiz."

Yasanın kısa sürede isteneni veremediği görülerek 21 Mart 1944 tarihinde TBMM'ye yeni bir "Toprak Mahsulleri Vergisi" yasa tasarısı sundu. Kanunun bu kez görüşülmesinde eleştiri ve tartışmalar büyümüştür, o günün ortamına göre de nispeten serttir. Özellikle vergi oranının % 8'den % 10'a çıkarılmasına karşı çıkılmıştır.

TBMM'de görüşmelere 19 Nisan 1944'te başlanmıştır. Söz alan Eskişehir Milletvekili, büyük toprak ağası Emin Sazak şunları söyledi: "Bu vergi kanununa giren insanlar; bacağında donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmayan ve başını odunun üstüne koyup yatan insanlardır. Sen neyi ucuzlattın ki bu vergiyi artırıyorsun? Sapan demirini mi, verdiğin küreği mi ucuzlattın? Ben Maliye Bakanlığı'nın bu gibi işlerine karşıyım ve yanılmadığım kanısı içindeyim. Çiftçiden başka hiç kimseye, elindeki buğdayı ver de sen mısır ekmeği, meşe polidi ye denemez. Ben bu vergi artırmanın tamamen yanlış olduğu kanısındayım. % 8'i niçin % 2 daha artırıyorsun? Sana ne yaptılar? Bu öyle bir kaynaktır ki, her şeyimizi tükettiğimiz vakit varını, yoğunu her şeyini alabiliriz. Bu adam ayağına bir don bulmuşsa neden yine onu çıplak bırakmaya çalışıyoruz. Devlet % 8'i, % 10 yapınca yemin ederim ki daha az alacaktır."

Abdurrahman Naci Demirağ, daha ilginç bir konuşma yapmıştır:

"Toprak Mahsulleri Vergisi 4429 sayılı kanunla 1943 yılında başlamıştır. Ancak ondan iki yıl önce de üreticiyi zorla devlete satma usulüne başlamakla, zorla satış fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki fark, o günden itibaren üreticileri kendiliğinden (dolaylı bir biçimde) toprak ürünleri vergisi ödeme zorunluluğunda bırakmıştır. Yani Toprak Mahsulleri Vergisi alınması geçen yıldan başlamaz daha bir iki yıl önceden başlar. Bu vergideki beyanlar ve tahmin esasları kanımca gerçeğe aykırıır... Hükümet % 25 almaya karar vermişken bir yerden % 20 aldı, köylü yine yakındı. Çünkü başka bir yerden şu ya da bu nedenle % 10 al-

mıştır. Bunun başlıca nedeni de kıymetli ve namuslu elemanların sağlanamamış oluşudur. Böylece devlet bu vergide 1.200.000 ton beklerken 600 küsur bin ton almıştır... Ölçüyü yapacak elemanları iyi seçemedik, seçmeye de imkân yoktur. O halde gerçeklere dayanalım. Toprak Mahsülleri vergisi eski aşar vergisidir." Demirağ bu yargıya vardıktan sonra vergiyi toplamak için eski Aşar günlerindeki iltizam yönteminin kullanılmasını önermiştir. Buna Cemil Sait Barlas itiraz ederek şunları söylemiştir: "Uzun yıllar, hatta yüzyıllara yakın zaman memleketin başında kâbus gibi bulunmuş olan iltizam sistemi hiçbir suretle ve hiçbir tarzda bu memleketin hazmedeceği bir sistem olmadığını söylemeyi görev sayarım. Toprak Mahsulleri Vergisinin genel harcaması nedir? Bu vergi % 12 idi, % 10'a indi, şimdi % 8'dir, % 10'a çıkıyor. Durum açıklansın."

Konuşmalardan sonra Maliye Bakanı Fuat Ağralı vergi takibatıyla ilgili bilgiler verdi: "Geçen yıl vergi olarak 250 bin ton ürün toplanmıştır. Satın alınan ile vergi olarak toplanan ürünün toplamı 627 bin tondur. Para olarak verilen 90 milyon TL kadardır. Üst tarafını ben bilmem, Ticaret Bakanı bilir..." Komisyon sözcüsü ise şu bilgileri vermiştir: "... Bu verginin alımında üç sistem uygulanabilir. Biri ölçü sistemi ki, uygulama imkânı olmadığı anlaşıldı. İkincisi (iltizam usulü)dür ki aleyhinde gereği kadar söylendi. Geriye kalan tek usul (tahmin usulü)dür. Zorunlu olarak bu usulü uygulayacağız. Bu nedenle tasarının temeli tahmin usulüdür. Fakat yine bu temele dayanan bundan önceki kanunun uygulanmasında görülen aksaklık ve eksiklikler bu tasarı ile düzeltilmiş ve tamamlanmıştır. Bu kez az memur ve bilen memur kullanılacaktır. Az memur kullanılması, bazı halk kurumlarının görevlendirilmesiyle sağlanacaktır. Geçici memur kullanılmayacaktır. Böylece gereksiz harcamalardan da kaçınılmış olacak, vergi alma maliyeti en aza düşürülecek, 5-6 milyon kadar olacaktır (eski harcama 15 milyon dolayındaydı). Beyannamede bu kez daha yerinde olacak, ürünün olgunlaştığı dönemde alınacak, tahminlere karşı itiraz yolları olacak, işlemler hızla tamamlanacaktır." Bundan sonra tasarı 4553 sayısı ile kanunlaştı (26.4.1944). Birinci ve ikinci yasa tasarılarının oylamasına yüz yetmişe yakın milletvekili katılmamıştır. Bu rakam parti içinde ciddi bir muhalefetin, en azından hoşnutsuzluğun odaklaşmış olduğunu göstermektedir.

Savaş döneminin en önemli yasalarından biri, Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinden sonra potansiyel muhalefetin yükselmesinde de büyük bir rol oynamıştır. Bu yasa 14 Mayıs 1945'te TBMM'de görüşülmeye başlanan "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması"na dair tasarıdır. Tasarının uzun olan gerekçesinde özetle şu noktalar öne çıkarılmaktaydı:

"... Bu bakımdan (ülke) arazisinin genişliği, çeşitliliği ve yararlılığı milletin gelişmesi için sadece bir gereçtir. Arazi bu nitelikleriyle yalnız ve yalnız bir olanaktır. Bu olanakların gerçekleşmesi büyük ölçüde arazinin millet kişileri arasında paylaşılması şekline, daha doğrusu elverişli bir mülkiyet rejimi ve yapısının varlığına bağlıdır... Bundan ötürü, arazi mülkiyeti rejiminin ve yapısının millet hayatına uygun olup olmaması, milletin yaşayışının kolaylığı ve rahatlığı üzerinde büyük bir rol oynar. Başka bir deyimle bir milletin benimsediği arazinin genişliği, çeşitlerinin bolluğu, verim gücünün yüksekliği o milletin gelişmesinin olanaklarını verir... Geniş, çeşitli ve yüksek kaliteli arazisi bulunan bazı milletlerin, sırf elverişsiz bir mülkiyet rejimi yüzünden bu geniş, çeşitli ve güçlü arazinin vaadettiği olanaklardan yararlanamadıkları tarihte ve zamanımızda görülen hallerdendir... Bütün bunlar, bize, arazi mülkiyeti rejimine verilecek nitelik ve temayüllerle ulusal ekonominin şekillendirilebileceğini anlatıyor. Bu nedenle de, yeni bir ekonomik kuruluş eski arazi mülkiyeti rejiminin tasfiyesini zorunlu kılar denebilir... Yurtta sosyal sükun, sosyal huzur bir bakımdan da arazi mülkiyeti rejimi ile ilgilidir. Uygun olmayan bir arazi mülkiyeti yapısı sosyal rahatsızlıklar doğurur. Buna karşılık elverişli bir uzlaşmış cemiyet yaratır. Bunlardan çıkan sonuçlara göre; her sosyal yapı kendine yaraşan bir arazi mülkiyeti rejimi ve bir arazi mülkiyeti yapısı doğurur.

... Medeni kanununun getirdiği arazi mülkiyeti rejiminde özel mülkiyet esastır. Yani bugünkü Türk toplumunun özel mülkiyet prensipleri kanun üzerine kurulmuştur. Kuşkusuz ki arazi mülkiyeti rejiminin de temeli özel mülkiyet prensibidir... Bu bakımdan bugün memleketimizde bir arazi mülkiyeti meselesi yoktur. Fakat bugün Türkiye'deki arazinin mülkiyet yapısı rejimimizin ruhuna, ulusumuzun zorunluluklarına uymadığı gibi gelişmesini hızlandıracak bir durumda da değildir. Bugünkü arazi mülkiyeti rejiminin yapısında bazı büyük arazi sahiplerinin

bulunduğu göze çarpar. Büyük araziler başta devlete, sonra bazı tüzel kişilere, son olarak bazı kişilere ait bulunmaktadır. Geçimini toprağa bağlamış olan büyük bir kitle de topraksız, ya da az topraklıdır. Büyük arazi mülkiyetini elinde bulunduranların çoğu yaşayışlarını toprağa bağlamadıkları halde, geçimlerini toprağa bağlamış olanların hepsinin de ya elinde toprağı yoktur, ya da elindeki toprak geçimini sağlayamayacak kadar azdır. Büyük arazi sahiplerinin önemli kısmı hayatlarını tarımdan kazanmadıkları için topraklarını işletmemektedirler. İşletenler de ellerindeki arazinin hepsinden yararlanmamaktadırlar. Geçimlerini, başkalarının topraklarını işleyerek, tarımdan sağlayanlar da bu topraklara iyice sarılamamaktadırlar."

Tasarı sekiz bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde genel hükümler yer almaktadır. Yasanın amacı şöyle belirlenmiştir: Topraksız olanlara ve toprağı yetmeyenlere yeterince toprak verilmesidir. Hedef olarak toprakların belirli ellerde toplanmaması kadar, parçalanarak çok küçülmemesi de isteniyor. Köylü arazisinin temel olması arzulanıyor.

İkinci bölümde dağıtılacak arazi hakkındaki hükümler işlenmektedir. Devlete, belediyelere, özel idareye, köylere ait değerlendirilmeyen araziler öncelikle dağıtılacaktır. Kişilere ait olan ve işletilmeyen arazilerin daha sonra dağıtılması düşünülmektedir. Kamulaştırma anayasanın 74. maddesi uyarınca yapılacaktır. Topraklar, çiftçiliği zanaat edinen topraksız ya da az topraklı ailelere dağıtılacaktır. Dağıtılacak arazinin genişliği ise "Çiftçi Ocağı" ile sınırlandırılmıştır. "Çiftçi Ocağı" kavramı çok yenidir. Bu yolla çiftçilik bağımsız bir meslek haline getirilmiştir. "Çiftçi Ocakları"nın bölünmemesiyle tarımda bağımsız ailelerin bir ekonomik varlık olarak devam etmesi sağlanmak istenmektedir. Bunu sağlayabilmek için Çiftçi Ocakları'nın toptan intikali ilkesi kabul edilmiştir.

Tasarı TBMM'ye verilince bir özel komisyon kuruldu. Komisyon başkanı Rahmi Köken (İzmir) ve sözcüsü de Adnan Menderes (Aydın) idi. Komisyon çalışmaları üç ay sürmüştür. Uzun ve etkin tartışmalar olmuş, bu arada yasanın adı "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" olarak değiştirilmiştir. Komisyonun çalışmalarını bitirdiği gün, Başbakan Şükrü Saraçoğlu komisyona gelerek tasarıda yeni bazı değişikliklerin yapılmasını isteyince tartışma büyümüştür. Komisyon Adnan Menderes'in itirazlarına karşın değişiklik önerilerini ele almış ve kabul etmiştir. Komis-

yon raporuna Adnan Menderes (Aydın), Emin Sazak (Eskişehir), Nuri Göktepe (Aydın), Turhan Cemal Beziker (İçel), Ahmet Sungur (Yozgat), Atıf İnan (Çankırı) muhalefet oyu vermişlerdir. Bu arada Sabit Sağıroğlu (İçel), Şefik Tugay da (İçel) muhalefet şerhi verenlerin içinde yer almışlardır.

Meclis'teki konuşmalarda dikkati çekenler şunlardı:

Refik Koraltan (İçel): "Kim ne derse desin, bu tasarının ruhu Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir... Bu kanunla izlenen tek düşünce özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktadır... Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur."

Emin Sazak (Eskişehir): "Tasarıda şehirde ve kasabada oturan ve başka iş tutana 30 dönümden çok arazi vermemek gibi kötü bir zihniyet vardır. Bir de Türk ruhuna uymayan Ocak'lar kuruyor... Padişahı devirdik, halifeyi kovduk, şapka giydik, latin harflerini kabullendik, tekkeyi kapattık, bazı gerçeklerle Varlık Vergisini bile kabul ettik, fakat bunu kabul edemiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Herkes kafasını yormalı, yoksa Şef'im böyle istedi diye buraya gelmemeli. Şef'e saygı duymasını hepimiz biliriz ama insan biraz da kendi kafasını kullanmalı, gerekli mi değil mi diye düşünmeli... Bugün bizdeki görünüş varlık düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olduğu kanısındayım. Sanat ve ticaret alanını da özel teşebbüse bırakmadık. Bu gidilen yolda yürünmez. Devam edilirse ben hükümete güvenmem."

Damar Arıkoğlu (Seyhan): "Buna devrim kanunu diyorlar. Devrim ulusça yapılır. Sadece bir sınıfın üzerine külfet yükletilmez. Hükümet bir toprak vergisi kanunu getirsin, herkes bir miktar vergi versin, toplanan para ile Tarım Bakanı istediği kadar toprak satın alsın, istediğine dağıtsın."

Adnan Menderes (Aydın): "Cumhuriyetin ilanından sonra köylüye doğru ve (köylü efendimizdir) parolasının ilk eseri olarak kırk-elli milyon kadar olan aşar vergisini kaldırdık. Bu gayrisafi hasılat üzerinden alınan ve toplama usulleri açısından çok geri olan bir vergiydi. Bu vergiyi kaldırmanın tadı ve gururu ile uzun yıllar beslendik. Fakat bu vergiyi kaldırır kaldırmaz bunun bırakacağı açığa yine çiftçinin sırtından çıkarmak için çiftçinin çift öküzünden vergi alma yoluna gittik. Ayrıca yeni vasıtalı ve vasıtasız vergiler yaratarak çiftçinin ve köylünün yükünü ağırlaş-

tırdığımızı, buna karşılık kamu kesesinden kendilerine çok birşey vermediğimizi hatırlamadık.

Çiftçinin teknik bilgi ve aletle donatımı, tarımsal kredi sorunları, temiz ve iyi tohum, iyi cins hayvan ve bu tür öteki sorunlar Cumhuriyetin yirminci yılında dahi üzüntü yaratmaktadır... Üzüntü ile belirtelim ki, yirmi yıldır karasapanla kağnı mücadelesinde, başarıya ulaşmak şöyle dursun başlayamadık bile... Memleket tarımını makineleştirmek ise tamamen bir yana bırakılmış bir konudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu yolda bir hamle yapmak içimizden gelmiş, fakat tarımda kullanılacak petrol ve benzin üzerinden bazı vergilerin kaldırılması zorunluluğu bizi bu yoldan döndürmüştür...

Köylü ve çiftçi ürününü ucuza satmak, ihtiyacını pahalıya almak acelesi içinde güçsüzlüğe düşmüştür. Bu durumun çok aşırı görüntüleri olduğu halde bile derde dokunmamışız. Sekiz on yıl buğdayın, o da bazı bölgelerde, kilosunun üç dört kuruşa satılmasını sağlamakla içimiz rahat yaşamışız... Buğdayın üç dört kuruşa olduğu o uzun yıllarda bir kilo yük, demiryollarımızda Eskişehir'den İstanbul'a iki kuruşa taşınıyordu ve bir kutu kibrit bir kiloya yakın buğdaya karşılık tutuluyordu.

... Tasarıdaki ve gerekçedeki ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek mihveri etrafındaki düşünce ve hükümlere gelince; sabrımızı fazla tüketmemek için bu konuyu uzun boylu incelemeye tabi tutmaksızın diyebilirim ki, Ocak müessesesi ileriye değil, geriye bakan bir zihniyete dayanmaktadır. Çiftçiliği meslek haline koymak düşüncesi de, modern ekonominin gerektirdiği bir iş bölümü kavramı ile anlatılamaz. Bunlar Nasyonal Sosyalist rejimin (İskân, Toprak Kanunu) olan Erhhof Kanunu'ndan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir.

Özetlersek; uzun süren açıklamalarım arasında dağılan düşünce ve görüşlerimi şu birkaç noktada toplayarak sözlerime son vereceğim.

1. On beş yılda olgunlaştığı Tarım Bakanınca belirtilmiş olmasına rağmen, Hükümet tasarısı iyi bir hazırlığın ürünü değildir. Böyle bir kanunun uygulamasını sağlayacak kuruluşların temelleri atılmamış, araçlar yaratılmamış, elemanlar yetiştirilmemiş ve gereken örgütlerin kurulması da gözönünde tutulmamıştır.

2. Hükümet Tasarısının dayandığı gerekçe yerinde değildir.

3. Geçici komisyonun hazırladığı metinle, hükümet tasarısının bir çok yanlış ve zararlı hükümleri değiştirilmiş ve yurttaşa güven verecek ve uygulamayı kolaylaştıracak bir çok yeni hükümler eklenmiştir.

4. İkinci görüşmeden sonra bazı maddelerin üçüncü kez görüşülmesi usule ve içtüzüğe aykırı olduğu gibi yapılan değişiklikte de zararlı olmuştur.

5. Tarım Bakanlığı'nın Toprak Kanununa karşı on yıl önceki düşünceleriyle bugünkü hükümetçe önünüze getirilen tasarı arasında büyük ayrılık vardır. O zaman Tarım Bakanlığı adına o raporu yazan sayın Hatipoğlu elimizdeki tasarıyı hazırlayan Tarım Bakanı Hatipoğlu ile karşıt durumdadır..."

Recep Peker (Kütahya): "Bir toplumun iç ve dış yaşantısındaki düzen iyi kurulmazsa, çiftçi yatan toprağa sahip edilmezse, yurttaşlar evsiz barksız bırakılırsa, iş hayatı kavgasız esaslar üzerinde yürütülmezse, sermaye ile işçi arasında barış ve güven sağlayacak bağlar kurulmazsa savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer bu sorunlar ve bunların içinde çiftçi ve toprak işi de düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgâr sarsamaz."

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası günlerce tartışıldı. Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral vb. milletvekilleri başta olmak üzere birçok milletvekili yasayı eleştirdi. Bunların çoğunluğu büyük toprak sahibi olanlardı. Bu yasa CHP ile toprak sahipleri arasındaki son bağı da koparmıştır. Bunu görüşmelerdeki sert muhalefetten de anlayabiliriz. Nitekim bu yasa bir muhalif partiyi de doğuran nedenlerin başında gelmektedir (Kanun no. 4753, 11.6.1945).

6) Savaş Döneminde Basın

Savaşın hızla gelişmesi Türkiye'nin de ciddi tedbirler almasını gerektirmişti. Bu tedbirlerin başında sıkıyönetim ilanı gelmiştir. Sıkıyönetim önce Trakya ve Marmara bölgesinde ilan edildi, sonraları yaygınlaştırıldı. Sıkıyönetim komutanlığına Ali Rıza Artunkal getirildi. Sıkıyönetim çok partili yaşama geçildiği yıllara kadar sürdürüldü. Sıkıyönetimin uzatma tarihleri ve süreleri şöyledir:

Uzatma Tarihleri	Uzatma Süresi
20 Aralık 1940	3 ay
19 Mart 1941	3 ay
20 Haziran 1941	6 ay
12 Aralık 1941	6 ay
12 Haziran 1942	6 ay
2 Aralık 1942	6 ay
2 Haziran 1943	6 ay
3 Aralık 1943	6 ay
26 Haziran 1944	6 ay
1 Aralık 1944	6 ay
4 Haziran 1945	6 ay

Bu dönemde sıkıyönetim en ağır yumruğunu basın üzerinde hissettirmiştir. Gazeteler sıkıyönetim ve hükümet tarafından kapatılmıştır. Bu konuda aşağıdaki bilgiyi verebiliriz.

Basında Kapatma Kararları

Gazete veya derginin adı	Toplanma Kapanma süresi	Kapatma sayısı	Kapatan Makam
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükümet 2 kez sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün (12.8.1944'ten itibaren süresiz)	7	4 kez hükümet 3 kez sıkıyönetim
Vatan	7.5 ay 9 gün (30.9.1944'ten itibaren süresiz)	9	5 kez hükümet 4 kez skıyönetim
Tasvir-i Efkâr	3 ay (30.9.1944'ten itibaren süresiz)	8	4 kez hükümet 4 kez sıkıyönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükümet 1 kez sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 gün	3	1 kez hükümet 2 kez sıkıyönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükümet 2 kez sıkıyönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükümet
Haber	10 gün	2	2 kez sıkıyönetim

Kaynak: Cemil Koçak

Basın üzerindeki baskıları Metin Toker şöyle anlatmaktadır: "Ben 1943'te Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı işleri müdür yardımcısı Ahmet İhsan'dı. Onun arkasındaki dolapta bir dosya kilitli dururdu. Dosya yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki Birinci Şubeden bir memur gelip bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin.

Sonradan dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki. Hangi haberin kaçıncı sayfada kaç sütun üzerine hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlar da yapılması gerektiği bildiriliyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Milli Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu. Başka emirlerde ise Milli Şef ile hatta Milli Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harp yılları esnasında Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar devlet zoru ile gazetelerde çarşaf, çarşaf yayınlandı."

Ünlü gazeteci Ahmet Emin Yalman ise baskıları anılarında şöyle sergilemişti: "Tenkitte hürsünüz diyorsunuz, biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usülünü yürütseniz bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de. Saraçoğlu'nun yanıtı şöyle olur: "Ben sansür koymam. Anayasanın dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin."

Aynı dönemde birçok gazeteci CHP listelerinden milletvekili seçildi. Bunların önde gelenleri şunlardı: Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Ahmet Şükrü Esmer, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadri Ertem, Cavit Oral, Yunus Nadi, Abidin Daver, Ethem İzzet Benice, Ferit Celal Güven, Ömer Asım Aksoy, Fazıl Ahmet Aykaç, İ. Alaattin Gövsa, Nafi Atuf Kansu, H. Suphi Tanrıöver, Ahmet İhsan Tokgöz.

CHP listelerinden Meclis'e giren bu yazarlar, tek partinin çizgisini savunmak gereğini duyuyorlardı. Örneğin Asım Us, 25 Haziran 1945'te (yani Avrupa'da savaşın demokrasi cephesince kazanılmasından sonra) Vakit gazetesinde şunları yazıyordu: "Şimdi etrafımızda parti mücadelelerinin lüzumundan bahseden

insanlar türemiştir. Demokrasi adına parti mücadelelerini tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikri müvazenelerini şaşırmış olanlar değilse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar, yahut bu düşmanlara hizmet edenlerdir. Zira düşmanlar hiç şüphesiz Türk milletinin kuvvetini birliğinde görüyor ve onu inhilâl ettirmek için Cumhuriyet Halk Partisi'ni parçalamasını istiyorlar. İyi niyetli vatandaşlar arasında yeni yeni partiler kurulmasını isteyenler bu tehlikeye dikkat etmelidirler."

Savaş döneminde ortalama günlük gazete tırajları ise şöyleydi:

Cumhuriyet	15-16.000 adet
Ulus	10-12.000 adet
Tan	10-12.000 adet
Vatan	7- 8.000 adet
Yeni Sabah	8-10.000 adet
Vakit	4- 5.000 adet

Bunların yanı sıra Son Posta, Tanin, Akşam gazeteleri de 5 ila 8.000 arasında bir tiraja sahiptiler. Tüm gazetelerin toplam tirajı 100.000'e ulaşmıyordu. Bunun temel nedenleri arasında kuşkusuz basın özgürlüğünün olmaması, gazetelerin bir nev'i "resmi gazete" niteliğine bürünmüş olmasıydı. İçpolitika, üzerinde fazla haber ve yorum yayımlanamayan bir alandı. Dış politikada ise basın adeta iki kampa ayrılmıştı. Cumhuriyet, Tasvir, hatta bir ölçüde Vakit gibi gazeteler Almanya'yı tutar görünüyorlardı. Tanin, Vatan ve Tan ise müttefikleri, o günlerin deyimiyle "Demokrasi Cephesi"ni tutuyorlardı. Bu gazetelerin kendi içlerinde bile değişik eğilimde olanlar bulunmaktaydı. Örneğin Cumhuriyet gazetesinde Abidin Daver müttefik yanlısı, Emekli General Erkilet ise Alman zaferine inanmış kişilerdi.

Savaş sırasında Türkiye savaşan tarafların propagandasına açık haldeydi. Her iki taraf da kendi propagandalarını yapan gazete ya da dergiler çıkarıyorlardı. "Do You Speak English", "Parade", "İmages", "Realite" ve "USA" gibi çeşitli boyutlardaki dergiler yanı sıra Batılı haber ajansları müttefikler tarafından destekleniyordu. Bunlara karşılık "Beyoğlu (Fransızca)", "İstanbul (Fransızca)", "Yeni Dünya (Türkçe)", Signal gibi dergiler ile "Turkische Post" isimli [bu gazetenin yöneticileri arasında Emekli General Ali İhsan Sabıs da bulunmaktadır] günlük Almanca gazetede Nazi yanlısı basının önde gelen örnekleriydi.

Radyo da önemli bir propaganda aracıydı. Alman radyo istasyonları günde yedi kez on beş dakikalık Türkçe yayın yapmaktaydılar. Bu yayınların dört tanesi doğrudan doğruya Berlin'den, diğer üçü de Sofya, Bükreş ve Tiran'dan yapılıyordu. Londra radyosu (BBC) 20 Kasım 1939, ABD ise 21 Aralık 1941'den itibaren Türkçe yayına başlamışlardır. Bunlara karşın Ankara Radyosu "Radyo Gazetesi" adıyla her gün yarım saat resmi görüşü yansıtan bir haberyorum programı yayımlamaktaydı. Ne var ki, ülkedeki alıcı sayısı 150.000 dolayındaydı ve bunların % 60'ı Ankara, İzmir ve İstanbul'da bulunuyordu. Gazetelerin toplam tirajının çok az olması, radyo sayısının % 3-4 gibi düşük düzeyde bulunması propagandanın sadece belirli bir zümreye yönelmesine neden olmaktaydı. Bu sınırlı etkiye rağmen CHP, 7 Temmuz 1940'ta yayımladığı bir genelgeyle yabancı radyoların umuma açık yerlerde dinlenmemesini önerdi. Görüldüğü gibi bu dönem düşünce ve yazı üzerine konulan çeşitli yasaklarla geçmişti. Tek parti yönetimi, savaşın da etkisiyle demokrasiye, özgürlüklere iyi bakmıyordu, oysa toplumun rahatsızlığı, potansiyel bir muhalefetin tohumlarının yeşermesine neden olmuştur.

CHP yönetimi savaşın kaderinin değiştiği, Alman yenilgisinin başladığı (Stalingrad-Alemeyn savaşlarında sonra) 1943 yılına kadar açık olmasa bile ses çıkarmayarak, tepkisiz kalarak Alman yanlısı yazı ve hareketlere göz yummuştur. Özellikle Turancı akım bu dönemde güçlenmiştir. Bu durum 1943 ortalarına kadar devam etmiştir. 1943 Temmuzunda çıkan bir broşür büyük yankılar uyandırdı. F. Erkman imzasıyla yayımlanan "En Büyük Tehlike" adlı bu broşür, faşizm tehlikesine dikkati çekmekte, bazı dergi (Çınaraltı, Bozkurt, Gökbörü, Orhun) ve yazarları (Emekli General H. Emir Erkilet, Peyami Safa, Nihal Atsız, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon) savaş kışkırtıcılığı yapmakla, Türkiye'yi bir maceraya sürüklemekle suçlamaktaydı. Bu broşür hemen TBMM'de yankı buldu ve sorulan bir soru üzerine Dışişleri Bakanı, "Bizim Türkçülüğümüz bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve münhasırdır" diyerek hükümetteki tutum değişikliğinin habercisi oldu.

1944 Mayıs ayında yayımlanan bir resmi tebliğ ile "Tahrikçi Turancılar"ın açığa çıkarıldığı açıklanmıştır. Atsız, Zeki Velidi, Reha Oğuz Türkkan ve Dr. Hasan Ferit Cansever başta olmak üzere birçok kişi (23 kişi) tutuklanmıştır. Bu noktaya gelmeden önce öne çıkartılan bir Sabahattin Ali ve Nihal Adsız davası var-

dır. Nihal Atsız "Orhun" dergisinde "Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na açık mektup" başlıklı bir yazısında Sabahattin Ali'yi vatan hainliğiyle suçlayınca, S. Ali hakaret davası açarak Atsız'ı mahkemeye vermiştir. Hükümetin sağı-solu birbirine vurdurma politikasının gereği olarak S. Ali'yi bu davada Ulus gazetesinin hukuk müşaviri temsil etmiştir. (Bu Türkeş'in iddiasıdır, doğru olması büyük bir olasılıktır). Dava sırasında (Nisan 1944) çoğunluğu Siyasal Bilgiler Okulu öğrencisi olan sağcı öğrenciler Adliye binasını basarak gösteri yaptılar. Bu durum hükümetin daha sert bir tutum almasına neden oldu. Sonuçta Atsız 9 Mayıs 1944'te dört ay hapis ve 66 TL para cezasına çarptırılmıştır.

Bu olayın arkasından 18 Mayıs resmi tebliği uyarınca yapılan tutuklamalar gelmiştir. Tutuklananlar şunlardır: Reha Oğuz Türkkan (öğrenci), Nihal Atsız (lise öğretmeni), Nurullah Barıman (yedek subay), Prof. Zeki Velidi Togan, İsmet Tümtürk (memur), Zeki Özgür (yedek subay), Cihat Savaşfer (öğrenci), Hamza Sadi Özbek (memur), Fehiman Altan (öğrenci), Necdet Sancar (öğretmen), Orhan Şaik Gökyay (şair-memur), Hikmet Tanyu (memur), Dr. Fethi Tevetoğlu (üstteğmen), Alparslan Türkeş (üstteğmen), Cebbar Şenel (yargıç adayı), Sait Bilgiç (yargıç adayı), Cemal Oğuz Öcal (öğrenci), Fazıl Hisarcıklı (yedek subay), Muzaffer Eriş (öğrenci), Hüseyin Namık Orhun (öğretmen), Dr. Hasan Ferit Cansever (yüzbaşı), Saim Bayrak (memur).

Bu sanıklara tahkikat sırasında işkenceler uygulanmış, hepsi (40 x 50 x 250) cm boyutlarındaki (tabutluklarda) hücrelerde tutulmuşlardır. Bu işkenceler o zamana kadar ve sonra solculara da uygulanmıştır. İlk mahkûmiyet kararları yargıtay tarafından bozulmuş, 2 nolu sıkıyönetim mahkemesi sanıkları beraat ettirmiştir (31 Mart 1947).

Savaş döneminde sol düşünce "Tan" gazetesi ve "Yurt ve Dünya" dergisi çevresinde toplanmıştı. Dergi Ocak 1941'de Ankara'da çalışmaya başlamıştı. Önce aylık, sonra da on beş günlük olarak yayınına devam etmiştir. "Yurt ve Dünya"da yer alan yazı ve incelemeleri şu gruplar altında toplamak mümkündür:

— Olaylar ve yorumları: Burada antifaşist bir tutumla olaylar değerlendirilmektedir.

— Bilimsel yazılar. Bunlar da sosyoloji ağırlıklı olarak yer almaktadır.

— Sanat Bölümü.

Dergide yazanlar ise şunlardır: Behice Boran, Mediha ve Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Hüseyin Avni Şanda ve Muvaffak Şeref'dir. Bu yazarların çoğunun ileriki yıllarda kürsüleri lağvedilecektir.

İstanbul'daki "Tan" çevresinin çıkardığı "Görüşler" dergisi hükümetin dikkatini "Tan"a çevirmesine neden oldu. CHP, gençliği örgütleyerek bir harekete hazır hale getirdi. 3 Aralık 1945'te "Tanin"de Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" başlıklı yazısı istenen kıvılcımı sağladı. 4 Aralık 1945 günü sabahı, CHP'nin örgütlediği ve kışkırttığı üniversite gençleri Beyazıt'ta toplanarak Babıali'ye doğru yürümeye başladılar. "Tan" matbaası ve gazete idarehanesi basılarak kullanılamayacak şekilde tahrip edildikten sonra "La Turquie" gazetesi, "Yeni Dünya" ve ABC kitabevleri de aynı akıbete uğratıldı. Daha sonra CHP il binası önünde toplanan gençler "Sevgi tezahüratında" bulunmuşlardır. Ertesi günü çıkan gazeteler olayı övmüşlerdir. Örneğin Necmettin Sadak, Akşam gazetesindeki yazısında şunları söylemektedir: "Türk gençliğinin heyecanlı gösterisine dünya hayran kalmıştır."

7) Çokpartili Yaşama Geçiş

a) Savaş Sonu İç Politikada Genel Görünüm

Türkiye Birleşmiş Milletler'e girince, demokratikleşme yolunda önemli adımları da atması gereği ortaya çıktı. Bu örgüt demokrasi temeli üzerine bina ediliyordu, son anda Almanya ve yandaşlarına savaş açan Türkiye'de düşünce, vicdan, örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmasına, tek partili bir düzenin sürmesine kimse hoşgörüyle bakamazdı. Nitekim Milli Şef, 19 Mayıs 1945'teki söylevinde çok partili yaşama geçileceği müjdesini vermişti. Meclis'te ve basın organlarında muhalefet daha bir açığa çıkmıştı. Dış dinamiklerin adeta kaçınılmaz hale getirdiği demokratikleşme, iç dinamikler tarafından da öne çıkartılıyordu.

Tek parti iktidarını oluşturan CHP bir çeşit koalisyon olarak kabul edilebilirdi. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren asker-sivil bürokrasi ile Ticaret-Sanayi erbabı, eşraf ve büyük toprak sahipleri arasında zımni bir koalisyon mevcuttur. CHP örgütü, organları ve hükümetiyle bu koalisyonun tüm özelliklerini yansıtmaktadır. CHP iktidarının sınıfsızlık savı topraksız ya da

az topraklı köylüler ile işçilere karşı kullanılan bir çeşit taktik olarak kabul edilebilir. Nitekim iktidarın çarkları sürekli olarak bu zımni koalisyonun ortakları lehine dönmüştür. CHP ile yukarıda sözünü ettiğimiz toplumsal katmanlar arasındaki zımni koalisyonu yaratan oydaşma savaş yıllarındaki uygulamalar nedeniyle bozuldu. Toplum katmanlarının CHP iktidarıyla ters düşmesinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

— İşçi sınıfı, 1936'da kabul edilen İş Yasası'yla çok sınırlı bazı haklar elde etmelerine karşın sendika kurma, toplu pazarlık ve sözleşme yapma, greve çıkma gibi haklarından mahrumdu. Diğer yandan Milli Korunma Yasası'yla çok sınırlı olduğuna işaret ettiğimiz bazı güvenceleri de yitirdiler. Fazla mesai angaryası, mükellefiyet, işyerine bağlı kalma (istifa vb. haklarını kullanamama) vb. yükler, kısıtlamalar onların sömürülmelerini daha bir artırdı. Enflasyon nedeniyle gerçek ücretleri savaş öncesinin % 50-60'ı düzeyine indi. Pahalılık, kıtlık, karaborsa karşısında çaresizlikleri inanılmaz boyutlara ulaşmıştı.

— Küçük toprak sahipleri, topraksız köylüler daha da yoksullaştıkları gibi Milli Korunma Yasası'nın getirdiği mükellefiyetler, Toprak Mahsulleri vergisinin getirdiği ağır, dayanılmaz yükler altında ezildiler. Diğer yandan jandarma vb. baskılar da onları bezdirmişti.

— Tüccar ve Sanayiciler (bunlar büyük bir çokluğa sahip değildir) savaş yıllarının en kazançlı kesimidir. Karaborsa, ihtikâr ve enflasyon bunları palazlandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın harp zenginleri gibi bir zümre ortaya çıkmıştır. Milli Korunma Yasası bazı radikal hükümlere sahip olsa da bu gibi hükümler daha çok işçiler, küçük esnaf ve zenaatkârlar, köylüler için işletilmiştir. Fakat tüccarlar ve sanayiciler gene de bu yasadan ürkmüşlerdi. Varlık vergisi onlar için son uyarı oldu. Savaş döneminde servetlerini kerelerce katlayan bu kesim, Varlık Vergisi'ni bir uyarı gibi kabul etti. Gerek bu grup, gerekse azınlıklar CHP'den desteklerini çektiler, en azından asgari düzeye indirdiler.

— Esnaf ve zanaatkârlar da Milli Korunma Yasası'nın ezdiği bir kesimdi.

— Büyük ve orta tarım işletmelerine sahip olanlar da bu dönemi kârla kapatanlardan sayılmaktadır. Tarım ürünlerinin kıtlığı bu kesime büyük kazançlar getirmiştir. Hatta kazandıklarını İstanbul'un pahalı eğlence yerlerinde yiyenleri ele alan "Hacı Ağa" tiplemesi bu günlere aittir. Ne var ki, "Toprak Mahsulleri

Vergisi" ile "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" bu kesimin de CHP iktidarının karşısında yer alması sonucunu vermiştir.

Görüldüğü gibi savaş döneminde çekilen sıkıntılar işçi, köylü ve memurları hükümete karşı bir tutuma girmelerine neden olduğu gibi; Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu, toprağa ilişkin yasalarda büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini gücendirmişti.

1945 yılında, çok partili yaşama geçildiği (Türkiye'de bu olgu demokrasi olarak algılanmaktadır) sıralarda, toplumun bütün katmanları CHP yönetimine karşı bir cephede buluşmuşlardı. Bütün bu eğilimlere karşı CHP hâlâ düşünce, vicdan, örgütlenme gibi temel özgürlüklerin yaşama geçmesini istemeyen tutumunu ve sıkıyönetim uygulamalarını sürdürüyordu. Çok partili yaşamın emekleme dönemi olan 1946-1950 yılları arasında bu tip baskılara sık rastlanıyordu.

b) 1946 Sonrasında Türkiye İşçi Sınıfı

Savaş sonrasında Cemiyetler Yasası'ndaki sınıf temeline dayanan örgüt kurma yasağı kaldırıldı. Bunun üzerine hızlı bir sendika kurma faaliyeti başladı. Eldeki bilgilere göre kısa bir süre içerisinde altı yüz dolayında sendika kuruldu. Bu arada sendikal örgütlenmede iki yaklaşımdan hangisinin daha iyi olacağı da tartışılmaktaydı. Birinci görüşe göre her işkolunda bir tek sendika kurulmalı, bunlar da kendi aralarında işçi federasyonunu meydana getirmeliydi. İkinci görüş işyeri temelinde örgütlenip, sonra bunların kendi aralarında işkolu ya da yöre düzeyinde birleşik örgütlerini kurmalarını yeğliyordu.

Bu arada hükümet sendikaları kendi denetimi altında tutmak istiyordu. Getirilen iki İngiliz uzman, bu konuda bir yasaya temel olması düşünülen bir rapor hazırladılar. CHP'nin bu konudaki görüşü şöyle özetlenebilirdi: "Sendikalizm umumi olarak parlamentolarla ve siyasi partilerle ilgilenmez. Sendikalar ihtilalci değil, itidalci ve ıslahatçı olmalıdır... İsveç'te sendikalar sınıf mücadelesini kaldırmışlar, çatışan menfaatleri uzlaştırmışlardır. Sınıf çıkarları yerine kamu çıkarlarını esas almışlardır." Bu görüş CHP'nin sendikalara yönelik niyetlerini ortaya koymaktadır.

Sendikalar yasa tasarısı TBMM'ye verildiğinde bir konuşma yapan Başbakan Recep Peker şunları özellikle vurguladı: "Milli telakkilere aykırı zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen iş-

çi meslek teşekküllerinin, işçilerimizin yurtsever duygularına ve milli ruha uygun esaslar üzerinde kurmayı temin için bir milli sendikalar kanunu tasarısı hazırladık." Bu arada İsmet İnönü de, "Kökü dışarda örgütlenmeleri yasaklayacağız" diyerek yaklaşımını ortaya koymuştur. Bazı DP'liler de sendikaların siyasetle uğraşmaması gereğini öne sürüyorlardı. Bu sırada CHP grev hakkı isteyen çevreleri suçluyor: "Grev istemenin vatanseverlikle bağdaşmayacağını" ileri sürüyordu.

Yasanın Meclis'teki görüşmesi devam ederken, sıkıyönetim kumandanı Korgeneral Asım Tınaztepe, bir bildiriyle iki sosyalist partiyi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni, ayrıca birkaç sendikayı, "Gün" ve "Sendika" gazetelerini, işçi kulübünü kapattığını bildirdi. Birçok aydın ve işçiyi tutuklattı.

"İşçi ve İşveren Sendikaları ve sendika birlikleri" yasası 1947'de TBMM'de kabul edildi. Kanunun içerdiği hükümleri şöyle özetleyebiliriz:

— Sendika birlik ve federasyonları kurulabilecekti.

— Aynı işkolunda birden fazla sendika kurulabilirdi.

— İşçiler, bu yasaya göre, birden fazla sendikaya, hatta kendi iş kolunun dışındaki bir sendikaya da üye olabilirdi.

— İşçi ve işverenler iş ihtilaflarında hakem kurullarına ve diğer merciilere 2/3 çoğunlukla başvurabilirlerdi.

— Üyelerine kooperatif kurabilir, sosyal ve hukuki yardımlarda bulunabilirlerdi.

— Grev ve toplu sözleşme hakkı yoktu.

— Sendikaların siyasetle uğraşması, siyasi partilerle ilişki kurması dolaylı da olsa yasaktı.

— Sendikaların ve birliklerinin uluslararası işçi örgütlerine üye olması yasaktı.

— Ülke sorunlarıyla ilgilenmek, bu konularda görüş belirtmek de siyasi tavır sayılıyordu.

— Üyeler sendika ödentilerini bizzat ödeyeceklerdi, ödentilerin kaynaktan kesilmesi yasaklanmıştı.

Görüldüğü gibi sendikalar yasası sözde örgütlenme özgürlüğünü tanımakta, fakat işçilerin temel haklarını yasaklamaktaydı. Yasanın çıkmasından sonra CHP, işçileri kendi düşünceleri doğrultusunda örgütlemek amacıyla partide bir "İşçi Bürosu" kurarak başına Sabahattin Selek ve Dr. Rebii Barkın'ı getirdi. Bu büro "Hür Bilek" diye bir yayın organı da çıkartmaya başladı.

Bu yayında şu görüş işleniyordu: "İşçilerin gayesi işverenle mücadele etmek değil, bol üretim ve işçilerin refahı yolunda on-

larla işbirliği yapmaktır." CHP sendikalara parasal yardımlar da yapıyordu. Bu yardımlara ilişkin şu bilgiler bulunmaktadır.

Eyüp Mensucat İşçileri Sendikası	2000 TL
Beyoğlu Mensucat İşçiler Sendikası	1000 TL
Demir ve Madeni Eşya Sendikası	5000 TL
Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası	500 TL
Gıda İşçileri Sendikası	500 TL
İstanbul'da kurulacak işçi sendikaları birliğine kuruluş çalışmaları için	1000 TL

Bu yardımlar bilinenlerdir. CHP'nin bu tip yardımlarının daha fazla olduğu konusunda kuşku yoktur.

1945-1950 dönemi etkin bir sendikal faaliyete sahne olmuştur. Tartışmaların yoğunluğu "grev hakkı" üzerindeydi. 1950 seçim propagandasının temelini de grev hakkı teşkil etmişti. DP işçilere grev hakkını vereceğini söylüyordu. Programında da grev hakkı bulunmaktaydı. CHP programı grev hakkını kabul etmiyordu. Partinin yöneticileri, başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, her yerde grev hakkının işçinin ne denli aleyhinde olduğunu anlatmaya çalışıyorlardı.

c) Sol Siyasi Örgütler

Savaş sırasında Türkiye'de TKP ya da benzeri bir sol partinin etkin bir çalışması olmamıştır. Sadece "Vurgunculara, ihtikâra ve karaborsaya karşı bir ceple" hareketine girişilmiştir. O günün koşulları, içerisinde yapılabilecek tek etkinlik de buydu. Ne var ki, bu etkinliğin de istenilen ölçüde başarılı olmadığını, ses getirmediğini de söylemek durumundayız. Sol düşünce basında kendisini göstermekteydi. İstanbul'da "Tan" gazetesi, Ankara'da ise "Yurt ve Dünya" dergisi bu açıdan iki önemli örnekti. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalayarak bu örgütün kurucu üyesi olması iç siyasette çokseslilige geçişi hızlandırdı. Bu dönemde iki önemli sol parti kuruldu. Bunlar Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'dir. Bunların dışında 1946 yılında sol görünümlü iki parti daha kurulmuştur: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi. Fakat bu iki parti ülkemizdeki sol hareket içerisinde önemli olmayan siyasi kuruluşlardır. 1946-50 arasında sadece ilk olarak sözünü ettiğimiz iki parti üzerinde duracağız.

i) Türkiye Sosyalist Partisi

Bu parti 14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları Esad Âdil Müstecaplıoğlu, Macid Güçlü, İ. Kabacıoğlu ve Aziz Uçtay'dı. Esad Adil İstanbul Barosu avukatlarından olup, 1944'ten sonra "Adiloğlu" imzasıyla Tan gazetesinde fıkralar yazıyordu. Esat Adil Aralık 1945'te Şefik Hüsnü Değmer'le bir parti kurma konusunda anlaşmışlardı. Fakat Esat Adil daha erken davranarak partisini kurdu. Parti özellikle işçiler arasında örgütlenmeye çalıştı, bazı sendikaların kuruluşuna öncülük etti. Parti organları "Gün", "Gerçek" dergilerini çıkardılar.

Esat Adil genelde TKP'ye eleştirel bir tutumla yaklaşmıştır. Parti çalışmalarına belirli bir hız kazandırmışken, Aralık 1946'da sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. Parti programının beşinci maddesinde, "Partinin, Türk Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek gayesiyle demokrat, mevcut her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek için sosyalist, aynı zamanda milliyetçi, beynelmilelci ve barışçı; dinle devlet işlerini tefriki manasında değil de, tabiatüstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyeti tarzında izah olunan bir felsefe ile laik olduğunu açıklamaktadır" (Tevetoğlu).

"Gerçek"in yanı sıra Esat Adil'in Etienne Fajon'dan Türkçeye çevirdiği üç broşür de parti yayını olarak yayımlanmıştır. Bu broşürler: "Siyasi Mücadele ve Marksizm", "Devlet ve İnkılap" ile "Demokrasi ve Sosyalizm"dir.

1946-1950 arasında süren kapatılma ve suçlanma davası sonucunda parti ve yöneticiler aklandı. 1950'de parti tekrar faaliyetine başladı, hatta 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçime de katıldı. 1952'deki İstanbul Vilayet İcra Komitesi şu kişilerden oluşuyordu: Esat Adil Müstecaplıoğlu, Asım Bezircioğlu, Vahit Kıvılcım, Şinasi Erken, Örfi Akkoyunlu, Nurettin Sülkan ve Sıtkı Eser.

ii) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Bu parti gizli TKP'nin legal yüzü olarak algılanmıştır. 19 Haziran 1946'da kurulan partinin kurucuları şunlardı. Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Fuad Bilge, Stefo Papadopulos, Ragıp Vakdar, Habil Amado, Aydın Vatan, Haraç Akman ve Müntakim Ölçmen. Par-

tinin otuz dokuz maddelik bir tüzüğü ve kırk beş maddelik bir faaliyet programı bulunuyordu.

Partinin gayesi, iki aşamada, "uzak ve yakın gayeler" olarak faaliyet programının 2. ve 3. maddelerinde açıklanmaktaydı. Bu maddelerin önemli bölümleri aynen aşağıya alınmıştır.

"Madde 2- Partinin uzak gayesi:

Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşması sonucunu doğuran işgücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak; büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek; bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesud bir hayat sağlamak.

Madde 3- TSEKP, mevcut iktisadi ve siyasi şartların bu ana gayenin bugünden yarına gerçekleşmesi için henüz daha gereği gibi olgunlaşmamış bulunduğunu ve memleketimizde, sosyalizme halkçı bir devletçilik ve emekçi yığınlarının, süratle genişleyen ölçülerde şuurlu ve teşkilatlı kontrol faaliyetleri ve iktisadi-siyasi savaşları yollarından ulaşması imkân dışı olmadığını hesaba kattığı için, yaşamakta olduğumuz devrede, yakın hedef olarak bütün gayretlerini şu noktalar üzerinde toplayacaktır.

— Şehir ve köy emekçi halk yığınlarının demokratik hak ve hürriyetlerden gerçekten faydalanmalarını, iç ve dış siyasetimizin tayininde doğrudan doğruya söz sahibi olmalarını sağlamak.

— Şehir ve köylerdeki emekçi halkın Anayasa'nın tekmil vatandaşlara tanıdığı hak, serbestlik ve dokunulmazlıklarından faydalanmalarını güçleştiren bütün kanuni ve idari engellerin kaldırılmasını sağlamak.

— Bu halk yığınlarının, kendi hayati menfaatlerini korumak maksadı ile kuracakları meslek birlikleri, cemiyetler vb. etrafında teşkilatlanma teşebbüslerine her suretle yardımda bulunmak ve böylece milleti teşkilatlı, demokratik bir bünyeye kavuşturmak, bu sarsılmaz temel üstünde milli istiklalimizi gereği gibi sağlamlaştırmak.

— İrtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek.

— Sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak."

Parti altı ay faaliyette bulundu. 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim kumandanlığı tarafından, Türkiye Sosyalist Partisi'yle birlikte kapatıldı. Üyeleri ve yöneticileri arasında geniş bir tu-

tuklama yapıldı. Bir iddiaya göre Dr. Şefik Hüsnü'nün bu parti girişimi ve sonrasında yapılan tutuklamalar nedeniyle TKP içinde eski etkinliğini kaybettiği yerine Zeki Baştımar'ın öne çıktığı ileri sürülmektedir.

d) Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Gelişimi

1944'ten itibaren demokrasi kavramı da tartışılmaya başlandı. Bu tartışma sırasında en kesin tavrı Sertel'lerin Tan gazetesi aldı.

Tan gazetesinde yayımlanan demokrasi doğrultusundaki ilginç başyazı ve yorumlardan bazılarına şöyle bir göz atalım:

— "Millet Meclisi, milletin bir zümresi; bir nüvesi, bir hülâsasıdır. Fakat Millet Meclisi kuvvetini halktan ve efkârı umumiyeden alır. Meclis'in kürsüsü milletin kürsüsüdür."

— "Meclis'te cereyan eden müzakerelerin matbuata aynen aksetmesi ve efkârı umumiyeye verilmesi icap eder."

— "Matbuat, Meclis'teki konuşmaları halka olduğu gibi bildirmek hakkını kullanabilmelidir."

Tan'da daha önce, 16 Mayıs 1944'te yayımlanan "Muhtar seçimi niçin muvaffak olmadı" başlıklı başyazıda da Z. Sertel şu yargıların altını çizmekteydi:

"Halk en mukaddes siyasi hakkını teşkil eden reyini kullanmaya alışmamıştır. Halkımızın siyasi terbiyesini inkişaf ettirmek için çok az şey yapılmıştır."

"Bu basit tecrübe, demokrasi usullerine henüz vâkıf olmadığımızı, halkın reyine fazla ehemmiyet vermediğimizi, seçim propagandasının ne olduğunu bilmediğimizi ve halkın da siyasi terbiyesinin olgunlaşmamış bulunduğunu göstermiştir...", "Halk hâkimiyeti, halkın reyini serbest kullanmasıyla temin edilir."

30 Haziran 1944'te Refik Halid Karay'ın yazısında ise şu satırları görmekteyiz: "Bu seferki harbi bir veya birkaç devlet manzumesi değil, bir politika prensibi kazanmaktadır: Demokrasi, dikkat ediniz epeyce zamandır ne faşist devlet, ne de faşist rical doğuyor; aksine azalıp tükeniyor. Bu kısırlık faşizmin çöküşüne sağlam bir işarettir. Türemeyen üremez."

Bu arada Tevfik Rüştü Aras'ın "Daha Açık Söyleyeceğim" başlıklı yazısı, Türk-Sovyet dostluğunu vurgulayarak demokrasi tanımı ve tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

13 Haziran 1945'te "Görüşler" sütununda Sabiha Sertel, "Demokrasi Oyunu" başlıklı önemli bir yazı yayımladı. Bu yazı-

da şunları söylüyordu: "Necmettin Sadak kim kime oyun yapıyor sualini sorarken bir elini vicdanına koysun, kulağını bir inilti halindeki halkın sesine versin, o zaman işiteceği ses bir kurtuluş iştiyakından başka bir şey değildir. Sefaletten, pahalılıktan, vurguncudan, ihmalden, hastalıktan, ıstıraptan ve hürriyetsizlikten kurtuluş. Bu inilti karşısında satıhta yapılacak her iş bir oyun ve numaradır, kim kime karşı ne yaparsa yapsın."

20 Haziran 1945'te Zekeriye Sertel "Demokrasi Modası" başlıklı makalesinde, "totaliter rejimler memleketlerinde demokrasiyi kurma vazifesini de üzerlerine aldılar" diyerek o güne kadar tek parti yönetimine karşı ileri sürülen eleştirilerin, (buna hücum da denilebilir) en ağırını yapmıştır.

Türkiye'de demokrasi konusunda şefin direktifleri 19 Mayıs 1945 nutkunda tüm boyutlarıyla ortaya çıkmıştır. Bu konuşmasında Milli Şef İsmet İnönü, "Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" diyerek yeni dönemi açmıştır. Faşizmin yenilgisinden sonra demokrasinin ne çeşit bir demokrasi olacağı konusu gündeme gelmiştir. O güne dek faşizme karşı demokrasi cephesini taviz vermeksizin savunan Ahmet Emin Yalman, H. Cahit Yalçın ve Sertel'ler bu konuda anlaşamayarak, kendi aralarında tartışmayı sürdürmüşlerdir. Sertel'ler, yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, soyut bir demokrasiden çok, yığınların katılımını gerçekleştirebilecek bir demokrasi anlayışını temsil ediyorlardı. H. Cahit Yalçın ise, açık bir biçimde İngiltere ve ABD'nin başını çektiği soyut içerikli bir demokrasiyi tercih etmekteydi. Örneğin S. Sertel, Tan gazetesindeki "Görüşler" sütununda "Lonca hürriyeti istemiyoruz... San Fransisko'da her insan için anayasaya getirilen hürriyeti istiyoruz" derken ya da "Milletler hürriyetten korkmaz. Bundan korkanlar bu hürriyeti bugüne kadar inhisarı altına alanlardır. Disiplinli hürriyet faşizmin icabıdır" görüşünü savunurken, H. Cahit Yalçın, bilinen polemikçi üslûbuyla Sertel'lere akıl almaz suçlamalar yöneltiyordu. 1945 yılındaki dış gelişmeler, soğuk savaşın ilk tohumlarının atılması vb. olaylar Türkiye'nin ne tip bir demokrasi tanımı içerisinde kalacağını belirlemişti.

CHP içerisinde ilk muhalefet 1945 yılı bütçe tartışmaları sırasında ortaya çıktı. Başta Celal Bayar olmak üzere, Feridun Fikri Düşünsel, Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak bu görüşmeler sırasında hükümetin –başta ekonomi politikası olmak

üzere– birçok kararını eleştirdiler. Özellikle Celal Bayar'ın bütçe eleştirisi basında da geniş yankılar uyandırdı. Meclis'te çekirdekleşmeye başlayan muhalefetin bir başka çıkışını da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ünlü 17. ve 21. maddelerinin tartışması sırasında görmekteyiz. 17. maddenin tartışılması sırasında gene Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Emin Sazak'tan oluşan muhalefet, teklif edilen yasayı faşist bir uygulama olarak niteleyecek kadar sert hücumlarda bulunmuşlardır. Bu iki yasanın tartışılması sırasında, gelecekteki ana muhalefet partisinin de kimlerden oluşacağı iyice belli olmuştu.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıktığı günlerde Celal Bayar, Adnan Menteres, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü sonraları "dörtlü takrir" olarak ün salacak olan bir önergeyi CHP grubuna verdiler. Bu önergede dört milletvekili "Milli hâkimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde, hakiki bir mürakabenin sağlanmasına, demokratik müesseselerin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve Anayasa'nın halkçı ruhunu takyid eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tâdillerin hemen icrasını" istiyorlardı. Gruptaki sert tartışmalardan sonra önerge verenlerin dışındaki milletvekillerince reddedildi.

Önergenin reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde ölçüsü o günlere göre çok sert olan bir muhalefet çizgisini izleyen yazılar yazmaya başladılar. Bu yazılardan ötürü parti divanı 21 Eylül 1945'te bu iki milletvekilini partiden ihraç etti. Refik Koraltan da bu arkadaşlarını savunan bir yazı yazdığı için aynı akibete uğradı. Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden, sonra da partiden istifa etti. Böylece Demokrat Parti'nin dört kurucusunun CHP ile ilişkisi kalmamış oluyordu. Celal Bayar 1 Aralık 1945'te basına verdiği demeçte, arkadaşlarıyla yeni bir parti kurma girişiminde bulunacaklarını resmen açıkladı. Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde ise, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne çağırarak birlikte yemek yedi. İki lider politikacının bu yemekte önemli noktalarda anlaştıklarını kabul etmek gerekir. Bu noktaları temel hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz.

— Savaş sonrası dünyada Türkiye'nin yalnız kalmaması için çok partili bir yaşama geçmesi kaçınılmazdır. Ne var ki, daha önceki olumsuz deneyimler bu konuda dikkatli olmayı gerektirmektedir. Dikkat edilecek noktalardan birincisi, Atatürk'ün

koyduğu cumhuriyet ilkelerinden taviz vermemek, ünlü deyimiyle irticaya kaçmamaktır.

— Dış politika açısından polemiklere girilmemelidir.

— CHP iktidarı, yeni kurulacak partiye engeller çıkartmamalıdır.

Böylece, İsmet İnönü Türkiye açısından çok önemli sonuçlar vermesi beklenen bir demokrasi devresine kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığını sergilemiş oluyordu. Kuşkusuz, burada kullandığımız kontrol sözü, doğrudan CHP'nin güdümünde bir denetim anlamına olmayıp, belirli ilkelerin sınırladığı bir alanda oynama biçiminde algılanması gereken bir denetimdir. Nitekim bu konuşmanın hemen arkasından, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kuruldu. O günlerde kamuoyu tarafından hem tereddütle (Serbest Fırka deneyiminden ötürü) hem de iştiyakla karşılanan bu partinin asıl maddi desteğini kent burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinden derleyeceği de daha ilk basın konuşmalarından ortaya çıktı. Zaten partinin kurucuları arasında burjuvazinin sonsuz güvenine sahip olan Celal Bayar ile büyük toprak sahiplerinin temsilcisi Adnan Menderes bulunmaktaydı.

Parti örgütü, hazırlanan tüzüğe göre, merkezde üç organdan oluşacaktı: Genel Başkan, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı. Bu kurullar iki yılda bir toplanacak olan genel kurulca seçilecekti. Öte yandan yurt çapındaki örgüt ise dört aşamalıydı: İl, ilçe, bucak ve ocak örgütleri. Bunların üç ile yedi kişi arasında değişen yönetim kurulları vardı. Haysiyet Divanı ise yalnız il örgütünde bulunmaktaydı. Bu arada tüzüğün dikkati çeken en önemli maddesi, milletvekili adaylarının bütününün genel idare kurulu tarafından seçileceğine dair hükümdü. Bu, partide sıkı bir disiplinin daha kuruluştan itibaren kurulmak istendiğini göstermektedir.

Parti programını simgeleyen iki ilke ise liberalizm ve demokrasidir. Zaten bu iki kavram iç içe, birbirinden ayrılmayan kavramlardır. Liberalizm derken hem toplumsal yaşam açısından hem de ekonomi açısından bu ilke savunuluyordu. Devletçiliğe karşı mülkiyetin temel alındığı bir özel girişimcilik ruhunun sonuna kadar arkalanacağı program maddelerinden anlaşılmaktaydı. Öte yandan, ekonomi açısından ilgi çeken bir nokta da ülke kalkınmasının tarıma dayanacağı yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın yetersizliğini partinin yöneticilerine anlatmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır.

Demokrasi yaklaşımı ise, bilinen soyut bir özgürlük kavramı çevresinde oluşturulmuştu. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi ve Ana Sözleşmesi'nce kabul edilen birçok temel hak ve özgürlük sayılıyordu. Ne var ki bunların uygulanması, tanımı konusunda yeterince açıklık yoktu. Ama o günlerin potansiyel toplumsal muhalefetinin bu noktadaki eksiklikleri görecek hali de yoktu. Nitekim partinin kuruluşunu izleyen kuşkulu günler geçtikten sonra büyük yığınların Demokrat Parti'yi desteklediği ortaya çıktı. İşte bu sıralarda, parti örgütü daha tamamlanmadan, CHP'nin egemen olduğu Meclis tek dereceli seçim yasasını ve seçimlerin 21 Temmuz 1946'da yapılmasını kabul ederek kendini feshetti. Başlangıçta bu Demokrat Parti için sarsıcı bir etki yarattı. Çünkü örgütlenme gereken düzeye erişmeden seçimlerin yapılması, onun aleyhine olacaktı. Parti içerisinde ve basında bu seçimlere girilip girilmemesi uzun uzun tartışıldı. Sonuçta, bir yerde partinin yasal anlamda kamuoyuna mal edilebilmesi için seçimlere girilmesine karar verildi.

1946 seçimleri II. Meşrutiyet döneminin ünlü 1912 seçimleri kadar çok tartışılan, dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olmuştur. Seçim yasasının istenilen güvenceleri sağlamaması, özellikle Anadolu'da iktidar partisinin birçok hile yapmasına yol açmıştır. Bunların boyutu ise, iktidarın bağnaz tutumunu sürdürmesinden ötürü ortaya çıkmamış, böylece 1946 seçimleri CHP açısından bir galebeden çok bir yenilginin ezikliğini getirmiştir. Demokrat Parti ise bu durumun yarattığı uygun koşullardan yararlanmasını bilmiştir.

05.06.1946 gün ve 4918 sayılı kanun gereğince yapılan 1946 seçimleri, daha önce de değindiğimiz gibi demokrasi tarihimizin dönüm noktalarından biridir. 46 seçimlerini unutulmaz kılan faktörlerin başında, dönemin iktidarının seçimde kullandığı baskı yöntemleri gelir. Bu baskılar muhalefetin de propagandasıyla 46 seçimlerinin simgesi haline gelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü, yaşamının sonuna kadar bu seçimin izlenimini silmek için uğraşmıştır. Seçim günü (21 Temmuz 1946) yaklaştıkça, başta DP olmak üzere tüm muhalefet partilerinden ve bağımsızlardan kaynaklanan baskı iddiaları yaygınlaştı. Başbakan Saraçoğlu, 8 Temmuz'da yaptığı konuşmasında bütün memurların yansız davranmak zorunda olduklarını bir kere daha söyledi. Bunu izleyen günlerde (10 Temmuz) DP de bir bildiri yayımladı. Bu bildiride şöyle denmekteydi:

"İktidar partisi, ne pahasına olursa olsun, muhalefete yer vermemek kararındadır. Uğradığımız yasadışı davranışların meydana getirildiği ciddi durum karşısında baskılardan ve bunların doğuracağı sonuçlardan korunmak amacıyla seçimlerden çekilmek hatıra gelebilirse de, böyle bir davranışta bulunmamayı ulusal çıkara daha uygun buluyoruz." Muhalefetin bu yaklaşımıdır ki, bütün baskı iddialarına karşı 1946 sonrası iktidarının meşruluk temelinden kuşku duyulmaması sonucunu vermiştir.

Seçim dönemi başladıktan sonra şikâyetler daha da büyüdü. Örneğin Cumhuriyet gazetesinin Temmuz'un ilk on gününde verdiği baskı haberleri şöyledir: "İzmir DP il başkanı tehdit edildi." "Alaşehir'de, DP sözcülerinden Burhan Belge konuşturulmadı." "Çubuk'ta kaymakam tarafından dövüldüklerini iddia eden DP'liler Ankara'da muayene ettirildiler." "Ayancık'ta halkı kararında serbest bırakın diye konuşan bir memur sürüldü..." Bu haberler bugün için hiç de abartılmayacak boyutlardadır, ama o günlerde yayımlanarak etki yapıyordu.

1946 seçimlerinde iktidarın muhalefete yönelttiği en büyük suçlama "Komünistlerin, Moskova'nın çizgisinde" olmaktı. Bu suçlamadan DP listesinde aday olan Mareşal Fevzi Çakmak bile nasibini aldı. Örneğin Ordu'dan Samsun'a yolcu vapuruyla gitmekte olan bir lise öğrencisine, DP'li olduğunu söylediği için kaptan, "Sen komünistsin" diyerek beş saat süreyle ateşçilik yaptırmıştı. Bu örnekleri sayısız biçimde çoğaltmak mümkündür.

DP örgütünü tamamlamamış olmasına karşın seçimleri çok ciddiye almış ve etkin bir kampanyaya girişmişti. DP'nin sloganı "Yeter, söz milletindir" tümcesiydi. Bu slogan DP'nin afişlerine "dur" işareti veren bir el olarak yansımıştı. Günün koşulları içerisinde çok anlamlı ve yığınlar üzerinde etkili bir propaganda biçimiydi bu afiş.

Kampanya süresince hemen her yerde DP'nin lideri Celal Bayar büyük bir coşkuyla karşılanıyor, otomobili omuzlara alınıyordu. Liderlerin bindikleri otomobilleri kaldırmak o günlerin modasıydı. 18-20 Temmuz günlerinde partiler adaylarını açıklamışlardı. Muhalefet cephesinin en büyük partisi olan DP on altı ilde seçime girmiyordu. Bu iller şunlardı: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt, Van, ayrıca DP listesindeki adaylardan bazıları birkaç ilde birden yer almışlardı. Örneğin Mareşal Fevzi Çakmak dört, Celal Bayar üç, Adnan Menderes üç, Fuat Köprülü üç, Refik Koralatan üç ilde aday olmuştu.

Seçim yapıldıktan sonra hile, baskı tartışmaları daha da arttı. Çünkü mevcut seçim yasasına göre oylar açıkta atılıyor, yani seçmenin hangi partiye oy verdiği belli oluyor, fakat tasnif ise kapalı kapılar arkasında gerçekleştiriliyordu. Hiçbir art niyet olmasa bile seçimdeki bu işleyiş biçimi sonuçlara gölge düşürmekte, seçmenin özgürce oy kullanması ve oyunun güvence altında bulunması gibi ilkeleri zedelemekteydi. Yasanın bu açıkları yerel yöneticilerin baskılarına da temel teşkil etti. Sonuçlar üzerindeki Meclis tartışmaları da 46 seçimlerindeki oyların boyutunu gösterir. Şöyle ki, ilk hesaplara göre üç yüz doksan beş Halk Partili, altmış altı DP ve dört bağımsız milletvekili olduğu ilan edildi. Fakat tutanaklar üzerindeki tartışmalar ve bunlardan bazılarının reddedilmesinden sonra Meclis'te dört yüz üç CHP, elli dört DP ve sekiz bağımsız bulunduğu ortaya çıktı. Kuşkusuz DP milletvekillerinin sayıca azalmasında birkaç yerde birden kazanan adayların da rolü olmuştur. Fakat DP hiçbir zaman bu sayıları kabul etmemiştir. Onun iddiasına göre seçimi iki yüz yetmiş dokuz DP ve yüz seksen altı CHP milletvekili kazanmıştır. DP'nin bu iddiası da fazla abartmalıdır. Fakat ne olursa olsun 1946 seçimleri gölge düşürülmüş bir seçimdir, bunun için de hiçbir zaman unutulmamıştır.

1946 seçimlerinin değerlendirilmesi yapılırken Adnan Menderes'in 6 Aralık 1946'da Meclis'te söylediği şu sözler gözden ırak tutulmamalıdır.

"21 Temmuz seçimleri başlı başına bir olay değildir. Memleketin geçirmekte olduğu esaslı değişikliklerin akışı içersinde bir merhaledir." Gerçekte, Adnan Menderes'in haklı olarak altını çizdiği, bu aşama olma niteliğidir ki "muvazaalı" olduğu ileri sürülen bir muhalefetin, yığınların demokrasi özlemi içerisinde yerini alarak örnek bir mücadeleye başlamasına neden olmuştur.

Demokrasi mücadelesinde önemli bir yeri olan 1946 seçimleri, ıstıraplı ve acı dolu bir savaşımın tipik örneklerinden biridir. Oluşan Meclis'in meşruluğu konusunda şüpheler doğmuştur. Bu kuşkuları dile getiren "Neshebi gayri sahih çocuk" adlı makalesiyle Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın gelini tutuklanmıştı. Aslında yazı Ekrem Hayri'nin oğlu tarafından yazılmıştı, ama kendisi askerde olduğu için eşinin imzasıyla yayımlanmıştı. Genç kadının küçük bir çocuğu vardı ve yeni bir çocuğu da bekliyordu. Bu koşullarda sekiz ay hapse mahkûm edildi. İkinci çocuğunu hapishanede doğurdu. Ekrem Hayri'nin oğlunun "Yazıyı ben yazdım, suç benimdir" sözlerini kimse dinlemedi. Otuz beş

yaşındaki Bülent Üstündağ ilk çocuğunu yanına alarak eşini ve yeni çocuğunu ziyaret ettikten sonra evinde tabancayla kendisini öldürdü. O günlerde bu olay tüm yurtta vicdanı olan herkesi sarstı. Demokrasiye giden yolun ıstıraplarını, acılarını öğrene öğrene 1950 seçimlerine gelindi. Görüldü ki, yığınlar bir kere demokrasinin işlemesine baş koymasınlar siyasal örgütler, nitelikleri ne olursa olsun bunu görmezden gelemiyorlar.

İnönü, seçimlerden sonra partinin bir yerde ideoloğu sayılan, sertlik yanlısı Recep Peker'i Başbakanlığa getirdi.

Seçimlerdeki baskı ve hileler DP muhalefetinin sertleşmesine neden oldu. Bu sertleşmeye DP'nin seçim kampanyası boyunca yüksek desteğini gördüğü toplumsal muhalefetin verdiği cesaretin de rol oynadığını söyleyebiliriz. Çünkü büyük yığınlar, verdikleri oyun gerçek sahipleri tarafından savunulmasını istiyorlardı. Özellikle parlamento dışındaki muhalefetin dozu DP'yi tutan basın organları aracılığıyla artmıştı. Bu durum, iktidarı rahatsız ediyordu. Nitekim merkezi otoritenin tavizsiz kullanılmasından yana olan CHP'nin eski kurmaylarından Başbakan Recep Peker, basını daha yakından denetleyebilmek amacıyla Basın Kanunu'nu değiştirme girişiminde bulundu. Bu yasanın görüşülmesi sırasında TBMM'de hırçın tartışmalara şahit olundu. Recep Peker tasarısını savunurken, bugün de sık sık duyduğumuz "Devletin insanın bildiği en yüksek örgütlenme biçimi olduğu"; "Devletin anarşiye karşı savunulması gerektiği"; "Yalan, insan haysiyet ve onuruna saldıran yazıların basın özgürlüğü şemsiyesi altına alınamayacağı"; "Herkesin gazete çıkaramayacağı, gazete çıkarma hakkının da asgari bazı koşullara bağlanması gerektiği" gibi görüşlerin arkasına sığınıyordu. Adnan Menderes yaptığı eleştiride, "Açık hakikat şudur ki, vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hâdim olmak gibi tedbirler altında hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir" diyerek tasarının arkasındaki amacı sergiliyordu. Ne ki, o günlerde parlamento içerisindeki muhalefet sayıca bu yasayı engellemeye yetmeyecek düzeydeydi.

Basın Yasası değişikliği TBMM'de görüşülürken, 7 Eylül'de Türk parasının değeri düşürüldü. Bu karar Cumhuriyet döneminin ilk büyük ölçekli devalüasyonuydu. Bu olayın ardından, bazı maddelerin fiyatlarına yapılan zamlarla zaten yoksulluk sınırı içerisinde yaşayan işçi, memur vb. dar ve düşük gelirliler daha da zor duruma düştüler, bunların temelini oluşturduğu şikâyet-

ler arttıkça arttı. Bu karar DP'ye bulunmaz bir fırsat yaratmıştı. Ekonomik eleştiriler her yandan hükümeti kuşatıyordu. Bu durum iktidarı daha da sinirli yapmaktaydı. Bu arada bazı gazeteler ve sol muhalefet partileri, bir anlamda DP'ye gözdağı vermek amacının da etkisiyle kapatıldı. Hükümet, soğuk savaşın koşulları arkasına sığınarak yapay dış tehlikeleri kullanmaya, muhalefeti bunlara hizmet etmekle suçlamaya başladı. Bu tip suçlama o günden bu yana ülkemizdeki iktidarların kullandığı bir yöntem olarak dikkati çekmektedir.

Ekonomik koşulların zorlaması 1947 bütçe eleştirilerinin sertleşmesine de neden oldu. Bu görüşmeler sırasında, Başbakan Recep Peker yapılan eleştirilerin "Psikopat bir ruhun ifadesi" olduğunu söyleyince kıyamet koptu. DP milletvekilleri toplu bir biçimde Meclis'i terk ettiler. Böylece Türkiye'de yankıları büyük olan bir boykot hareketi başlamış oluyordu. Bunalım dokuz gün sürdü. Cumhurbaşkanı İnönü, Celal Bayar'ı davet edip onunla konuştu. DP'ye bu gibi durumların tekrarlanmayacağına dair güvence verildi ve 27 Aralık'ta DP Grubu Meclis'e girdi.

DP'nin kuruluşunun ilk yıldönümüne rastlayan 7 Ocak 1947'de ilk büyük kurultay toplandı. Bu kurultay Türkiye'de demokratik gösterilerin ilki olarak tarihe geçmeye layık bir toplantı oldu. Kongre boyunca hiçbir delegenin konuşması kısıtlanmadı, herkes yılların verdiği hasretle demokrasi adına aklına geleni söyledi. Ne ki, iyi bir gözlemcinin hemen fark edebileceği bir özellik, konuşulanların sadece soyut demokrasi ve özgürlük şarkılarından ibaret olduğu noktası tüm kurultaya egemendi. Adeta Temmuz 1908 günleri geri gelmişti. O günlerdeki gibi, her kürsüye çıkan sadece hürriyetin ne derece kıymetli ve her şeye kadir bir şey olduğunu dile getiriyordu. Türk demokrasisi açısından bu acı bir gözlemdi. Çünkü her şeyden önce özgürlük anlayışı ve demokrasi kavramı yönünden otuz yıl öncesine oranla fazla bir yol alınmadığını ortaya koyuyordu. Nitekim, kurultay sonunda bir karar sureti niteliğinde kabul edilen "Hürriyet Misakı" da içeriği itibariyle, (özgürlüklere yönelik) soyut bir özlemler paketinden başka bir şey değildi. Fakat bütün bunlara karşın, Türkiye'de ilk defa bir muhalefet partisi bir yıl sonra, daha güçlenmiş ve yığınlara mal olmuş biçimde kurultayını yapıyordu. Galiba o günün koşulları içerisinde önemli olan da buydu.

Kurultayın aldığı kararlar, özellikle "Hürriyet Misakı", iktidar basınının ve yetkililerinin tekrar muhalefete saldırması so-

nucunu doğurdu. İktidar-muhalefet ilişkileri (o günlerin pek moda deyişiyle) bahar havasından çıktı. Bunun üzerine 7 Haziran'dan itibaren Bayar ile İnönü arasında bir ayı aşan bir mülâkat dizisi başladı. Bunların bazısına Recep Peker de katılmıştı. Fakat Celal Bayar ile İnönü arasındaki iyi niyetli diyaloglara rağmen, hükümetin başkanı sertlik politikasını terk etmekten yana gözükmüyordu. Bunun üzerine İnönü, Peker'i feda etmeye karar verdi. Onun karşı çıkacağını bile bile ünlü 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımladı. Bu beyannamenin özü, partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduğunun kabulü biçiminde özetlenebilir. Böylece iktidar, muhalefetin varlığına tahammül etmeyi, onunla bir arada yaşamayı kabul ediyordu. Bu arada İnönü Cumhurbaşkanı olarak çıktığı bir geziye, DP milletvekillerinden birinin de gelmesini istedi. Nuri Özsan'ın katıldığı bu gezide İnönü, partiler arasındaki iyi ilişkilerin gerekliliği temasını hemen her konuşmasında işledi; gittiği yerlerde DP il merkezlerini de ziyaret etti. Böylece bir yılı aşkın bir savaşımdan sonra, artık DP iktidar tarafından tahammül edilen bir muhalefet olarak güçleniyordu. Kuşkusuz bu güçlenmenin getirdiği bazı sakıncalar da vardı. DP'nin kendi içerisinde bu yaşamayı güdümlü demokrasiye geçiş olarak niteleyen ve Bayar'ı suçlayan bir grup çıktı. Bu grup sonradan muhalefetini daha da güçlendirdi ve partiden ya ihraç edildiler ya da istifa ederek yeni bir partiyi oluşturdular. Böylece uzun sayılamayacak bir dönem içerisinde DP parti grubu önemli bir darbeyle karşılaşarak hemen hemen iki eşit parçaya bölünüyordu. Yeni kurulan Millet Partisi'ne Mareşal Fevzi Çakmak da geçmişti. Görüldüğü gibi, 12 Temmuz Beyannamesi bir yandan –başta Recep Peker olmak üzere– CHP'de sertlikten yana olanları etkisiz hale getirirken, buna benzer bir etkiyi de DP içerisinde yapıyordu.

Fakat partinin ikiye çatlaması ve kendisinden daha sert bir çizgi izleyen yeni bir muhalefet partisini doğurmasına karşı, Bayar ve arkadaşları kısa sürede yurt sathındaki yaygın toplumsal muhalefetin kendilerinden yana olduğunu tespit ettiler. Hasan Saka hükümetinin icraatının eleştirisi süresince bu desteği daima arkalarında hissettiler. Saka'nın istifasından sonra Başbakanlığa atanan Şemsettin Günaltay, güvenoyu aldığı gün yaptığı konuşmada, "Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegane çare, sağlam esaslara müstenid bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir" diyerek bir anlamda DP'ye gü-

vence verirken, diğer yandan da yapılacak olan seçim yasasının genel niteliklerinin sınırlarını çiziyordu. Artık seçime yaklaşılmaktaydı. Seçim yasası bütün yasaların üstünde bir öneme sahip olmuştu.

DP'nin ikinci büyük kurultayı 1950 seçimlerinden yaklaşık bir yıl önce, 20 Haziran 1949'da toplandı. Genel merkezin, yani kurucuların partiye tam anlamıyla hâkim oldukları tüm kongre süresince izlendi. Seçimlerin yaklaşmasından ötürü ana konular seçim yasası ve milletvekili adaylarının tesbiti sorunuydu. Milletvekili adaylarının yüzde 80'inin örgüt tarafından atanması kabul edildi. Ne ki, genel merkez gene son söze sahip olacaktı. Seçim yasasının demokratik içerikli olması açısından ise partinin geniş halk yığınlarıyla birlikte oylara sahip çıkması konusunda bir kararlılığı ifade eden "Milli Husumet Andı"nın kabulüyle kurultay dağıldı. Milli Husumet Andı, iktidar çevrelerinde, 12 Temmuz Beyannamesi'yle vurgulanan ve yaşama geçirilen partilerin barış içerisinde birlikte yaşaması ilkesine ters düşmesi nedeniyle tepki uyandırdı. Fakat yılların deneyimli Başbakanı Şemsettin Günaltay'ın demokratikleşme çabalarını geriletmeye niyeti yoktu. Uzun tartışmalar sonucunda DP'nin de oylarıyla katıldığı bir seçim yasası kabul edildi. Bu yasayla gizli oy ve açık tasnif ilkesi getiriliyor, partilere radyodan propaganda amacıyla eşit ölçüde yararlanma olanağı sağlanıyordu. Ancak DP'nin tüm çabalarına rağmen, CHP çoğunluğu nisbi seçim ilkesini kabul etmemişti. Yasanın kabul edilmesinden sonra TBMM, 14 Mayıs 1950'de seçimlerin yapılmasını kabul etti. 14 Mayıs seçimleri Türk halkını güven duyduğu koşullarda nasıl bilinçli oy kullanacağını kanıtlayan ilk büyük seçimdir.

1950 seçimi böyle bir seçim yasasının verdiği güvence altında yapılmıştır. Muhalefet yıllardır işlediği temaları bu kerede gündeme getirmiştir. Özellikle halkın büyük bir bölümünün yakındığı pahalılık ve yoksulluk başta gelmiştir. Pahalılığın, yoksulluğun tüm sorumluluğu iktidarın üzerine atıldıktan sonra ucuzluk vaatleriyle konuşmalar noktalanmıştır. Demokrasi (ama tanımı tam yapılmayan, soyut özgürlüklerin söz edildiği bir yapıda) hemen her konuşmanın ana noktasını oluşturmuştur. Ekmek ve özgürlük, diyebiliriz ki bu iki sözcük muhalefetin, özellikle DP'nin bayrağı haline gelmiştir.

İktidar ise yılların verdiği ağırlığı ve toplumdaki özlemleri fark edememe alışkanlığını terk edememiştir. Muhalefetin bütün

hücumlarını ciddi ve çatık kaşlı bir biçimde karşılamaya çalışmaktadır. DP'nin kişiler çevresinde tüm siyasal propagandasını bina etmesi, parlak isimlere aday listelerini açması iktidarın en fazla tenkit ettiği noktalardan biridir. O günlerdeki heyecan fırtınası içerisinde fark edilmeyen, ama bugün okunduğunda haklılığı görülen birçok değerlendirmeye Ulus gazetesinde rastlanmaktadır. Örneğin 1 Mayıs tarihli başyazıda şunları okumaktayız: "Bizim müşahademize göre mateessüf seçim meselesinde selim siyasi ananelere doğru bir yürüyüş emareleri yoktur. Siyasi kanaatlara göre vücut bulmuş partilerden ziyade şahıslar etrafında toplanmış kalabalıklara şahit oluyoruz..." Ali Fuat Cebesoy, Halil Özyörük gibi tanınmış kişilerin DP listelerinden aday olmasını iktidar bir türlü hazmedememiştir. Nitekim alıntı yaptığımız bu başyazı şöyle bitiyor: "Milli hakimiyet istiyoruz, parlak adaylar aramak bizi milli hakimiyete götürmez."

Bu arada Peyami Sefa, Ulus gazetesindeki "Bakışlar" başlıklı köşesinde muhalefete ve özelikle DP'ye en sert eleştirileri yöneltmekte, yanıtlar vermektedir. Örneğin 4 Mayıs Perşembe günkü gazetede "İkinci Kaptan" başlıklı yazısında şunları ileri sürmektedir: "Celal Bayar iktisat vekili iken başında İnönü vardı. O zamanki nutuklarına bakınız. İsmet Paşa'nın direktifleriyle çalıştığını sık sık tekrarlamaktan geri kalmamıştır. Başbakan olduğu zaman da Celal Bayar'ın başında Atatürk vardı ve işaret parmağı ile ona atacağı her adımın yolunu çiziyordu. Şimdi bu ikinci kaptan devlet gemisinde yerini almak istiyor. Fakat aradaki farkları unutuyor. Evvela birinci kaptanın yeri boş kalacaktır. Sonra, bugünkü devlet gemisi, o zamanki denizin karışıksız, güven ve sükun dolu satında değil." Bu sağduyunun kolayca kabul edemeyeceği bir eleştiri tarzıdır.

1950 seçim kampanyasına, kurumsal olarak yansız olması gereken, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de katılmıştır. İnönü'ye göre Anayasa, Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı açısından gereken açıklığa sahip değil. Nitekim ilerideki seçimlerde de aynı savı Celal Bayar ileri sürerek DP lehine kampanyaya katılmıştır.

1950 seçimlerinde İnönü kampanya boyunca büyük kalabalıklara karşı konuşmuştur. Konuşmalardaki ana temaları şu alıntılarla ortaya koyabiliriz:

"İnsafınıza müracaat ederim; bir seçim zamanında her gün memleketin en az otuz yerinde toplantılar yapılan bir diktatörlük ülkesi görülmüş müdür? Seçim zamanında diyar diyar dola-

şarak kendisini vatandaşlarına beğendirmeye çalışan diktatör işitilmiş midir?"

"Anayasaya muvafık kanunla, antidemokratik kanun veya durum birbirinden ayrı şeylerdir. Her memlekette, onun seviyesine ve ihtiyacına göre nazariye itibariyle antidemokratik sayılacak kanunlar veya haller mevcut olabilir. Bu haller, o memlekette demokrasi mevcut olmadığının delili sayılamaz."

"... Bizde nazariye olarak antidemokratik sayılacak başlıca iki mevzu vardır. Birisi komünistliğin faaliyetine kanunen müsaade edilmemesidir. Yakın zamanlara kadar bazı hürriyet memleketlerinde de hal böyle idi... Antidemokratik sayılabilecek bu yasak, bizim bünyemizde devam edecektir."

"... Bütün vatandaşların bilmesini isterim ki, CHP seçimde çokluğu kaybederse, İsmet İnönü tabiatıyla ve elbette Cumhurbaşkanlığından çekilecektir."

Bilindiği gibi Paşa'nın bir konuşmasını Taksim Meydanı'nda yüzbinlerce İstanbullu dinlemiş ve dönemin valisi Fahrettin Kerim Gökay, kalabalığı Paşa'ya göstererek "İşte İstanbul Paşam" demiştir... demiştir demesine ama, bu sözler ve meydanları dolduran yüzbinler CHP'nin iktidarı kaybetmesini engelleyememiştir.

İnönü Taksim Meydanı'nda konuşurken, Fatih Camii'nin arkasındaki alanda yaklaşık on bin kişinin karşısında Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve diğer DP'liler seçim kampanyasının son konuşmalarını yapıyorlardı. Kalabalıklara bakanlar, hele Taksim Alanı'ndan dönen kamyonlara yüklü, bayraklı CHP'lilerin bir avuç DP'liye yönelik tezahüratlarına şahit olanlar seçimin galibinin CHP olacağını söyleyebilirlerdi. Fakat sonuçlar bunun tam aksini göstermiştir. Çok sakin geçen 14 Mayıs'ın gecesi açılan sandıklar, yurdun hemen her yerinde muhalefet adaylarının büyük bir çoğunlukla seçimi kazandıklarını ortaya koymuştur.

Seçim sonuçlarının yorumunu soğukkanlı yapabilenler parmakla sayılabilecek kadar azdı. Bunlardan biri olan Hasan Âli Yücel'in 22 Mayıs 1950 tarihli yazısı, unutulmaması gereken bir değerlendirmedir. Yazının başlığı: "Hürriyetin gerçekleşmesi ve iktidar değişmesi." H. Âli Yücel yazısına, Osmanlı dönemindeki isyanlardan söz ederek başlamaktadır. "Bütün bu isyanlar, içten içe kaynayan hoşnutsuzluğun ifade imkanını bulamaması, milletin istemezliğini taşıma kanallarının tıkanmış olması sebebiyle bir patlamadan başka bir şey değildi." Yücel daha sonra yazısını şöyle sürdürmektedir:

"Hürriyeti gerçekleştirmek isteyenler, gerçek hürriyetin ana kurallarına tabi olmalıdırlar. Hürriyetin devamı için başka çare yoktur. Çünkü hürriyetin hastalıklarına tek ilaç gene hürriyettir."

"Yunanlıların İzmir'den denize dökülerek zaferin elde edilmesi; Türk halkının kendi ruhundan gelen üç kuvvetle kendi iradesini kullanma hadisesi olabilmiştir. Bundan sonra Serbest Fırka hadisesinde halk, serbest bırakılmaya devam edilseydi, bu defa da hoşnutsuzluk şeklindeki istemezlik şuuruyla iktidarı devirebilirdi. Olmadı. Bugün köyünden çıkmamış vatandaşta bile kendini gösteren 'idareye katılmak' iradesi artık bir gerçektir."

Yücel'in bu değerlendirmesi 1950 seçimlerinin sonucunu oluşturan nedeni olanca açıklığıyla sergilemektedir. Türk halkı 1950 seçimiyle bir iktidarı barışçı yollarla devirebileceğini, bu güce sahip olduğunu göstermiştir. Ama gerçek demokrasinin kurulup işlerlik kazanabilmesi için acaba bu yeterli miydi?

EK 1

"Sabah" Gazetesinde 1917 İhtilal Günleri

Türkiye'de Sovyet Devriminin yankıları, özellikle bağımsızlık savaşı yıllarında geniş olmuş, etkileri hissedilmiştir. Devrimin çeşitli aşamaları üzerine yapılan yayınlara, Türk solunu etkilemesini ele alan araştırmalara burada değinmeyeceğiz. Ne var ki bütün bunlar, devrim bütünüyle belirgin hale geldikten sonraki yıllara rastlar. Oysa 1917 ihtilali başladığında Osmanlı İmparatorluğu hem Doğu Anadolu'da hem de Galiçya cephesinde Rus ordularıyla savaş halindeydi. Çarlık orduları birçok kenti ve bölgeyi işgal etmişti. Ülkenin her yanında savaş gerekçesiyle sıkıyönetim ve savaş hali düzeni vardı. Basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildi. Buna rağmen 1917 ihtilalinin yansımasını incelemeye yarayacak belgeler üzerinde çalışma yapmak mümkündür. Bu çalışmanın genelde üç aşamada ya da bölümde yapılması gerekir:

a) 1917'de yayımlanan günlük basın organlarında haber ve makale olarak 1917 ihtilaline değinen ne vardır? Bunların genel doğrultusu nedir?

b) Yayımlanan dergilerde 1917 ihtilali nasıl algılanmış ve değerlendirilmiştir?

c) Meclis-i Mebusan ve Ayan'da bu konuda neler konuşulmuş, hangi yorumlar yapılmıştır?

Kuşkusuz bu içerikteki bir incelemenin kapsamı çok geniş olacaktır. Bu nedenle elimizdeki incelemede sadece bir günlük basın organının, "Sabah"ın 1917 ihtilal günlerine ilişkin haber ve yorumlarına değineceğiz.

1917'de, yani savaşın üçüncü yılında, İstanbul'da sadece üç gazete yayımlanmaktaydı: Tanin, Tasvir-i Efkâr ve Sabah. Bunlardan Tanin, İttihad ve Terakki Fırkası'nın resmi görüşünü yansıtan bir organdı. Tasvir-i Efkâr ve Sabah, 1908 İkinci Meşrutiyet döneminden devir aldığı iki gazetedir. Sabah, Mihran Efendi tarafından 1882 yılında kuruldu. O tarihten 1922 yılına kadar kurulu düzenle ters düşmemeye çalışarak yayınına devam etti. Savaş yıllarında heyecanlı bir İttihatçı olan Sabah, silah bırakışımından sonra Ali Kemal'in Peyam'ı ile birleşti ve Ankara Hükümetine karşı bir tavır içine girdi. Büyük Zaferden sonra Ali Kemal'i yönetimden uzaklaştırarak, gazetenin adını tekrar "Sabah" olarak değiştirdi. Ama gazete fazla yaşayamadı.

Bu inceleme için neden Sabah öne alındı? Bunun başta gelen nedeni Tanin'in ve Tasvir-i Efkâr'ın o yıllara ait (özellikle 1917) sayılarının noksansız olarak bulunamamasıdır. Gelecekte bu iki gazetenin de noksansız araştırılmasıyla inceleme kapsamı genişletilecektir. Sabah'ın bir başka özelliği de İttihatçı olmasına karşın, bu konuda resmi görüşü tam anlamıyla yansıtmayabileceği olasılığıdır. Gerçi savaş yılları açısından bu olasılık pek önemli değilse de, gene de gözden bütünüyle uzak tutulamaz. Sabah'ın otuz yılı aşkın bir yayın kurumu olması, onun çeşitli ajanslarla ilişkisini de kökleştirmiştir. Bu da bir ölçüde incelemede öne alınma nedeni sayılabilir.

İnceleme sırasında "Sabah" gazetesinin 1917 yılında yayımlanmış olan bütün sayıları gözden geçirilmiştir. Gazete Kasım 1917 yılına kadar küçük boy (eski Yön veya And dergilerinden biraz büyük) dört sayfa olarak çıkmış, Kasım 1917'den itibaren bugünkü gazeteler ebadında tek yaprak olarak yayınını sürdürmüştür. Savaş yıllarındaki kâğıt sorunu bu değişiklikte rol oynamıştır.

Gazetenin birinci sayfasının sol üst köşesi, çerçeve içerisinde, Resmi Tebliğ'e ayrılmıştır. Türk resmi tebliğinin dışında hemen her sayıda "Müttefiklerimizin resmi tebliğleri" de özenle verilmiştir. Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar resmi tebliğleri bu kapsam içerisinde ayırım yapılmadan yer almıştır. İlgi çeken nokta resmi tebliğimizin dışında Osmanlı cephesine ilişkin ha-

berlere yer verilmemiş oluşudur. Bu, hükümetin, yenilgilerle "ahalinin maneviyatını" bozmama politikasının bir sonucudur. Diğer yandan garp cephesi, İtalyan cephesi konusunda değişik ajansların haberleri gazetede yer almaktadır. Tahtelbahir (denizaltı) Savaşı 1917 yılının en önemli haberi olarak görülmektedir. Fakat bütün bunların da üstünde "Rusya ahvali" her gün gazetede yer almıştır. Eğer bir oranlama yaparsak Mart-Aralık ayları arasında Rusya'dan gelen haberler gazetenin % 40'ını oluşturmuştur. Bu, o günlerde Türk kamuoyunun konuyla ne oranda ilgilendiğini de gösteren bir tutumdur. Diğer yandan, hükümetin resmi politikası bu haber ve yorumların yayımlanmasına karşı bulunmamaktaydı.

1917 ihtilal günlerine ilişkin haberler, başta Berlin olmak üzere Stokholm, Kopenhag, Amsterdam kaynaklıdır. İngiltere ile ilgili haberler Amsterdam kanalıyla alınmaktadır. İlginç olan bir nokta, yıl içerisinde Fransız kaynaklı bir habere (bu konuyla ilgili olarak) rastlanmamış olmasıdır. Haberler genel bir özet altında çeşitli telgraf haberlerinin sıralanması şeklinde sunulmuştur. Bu arada bazı başyazılarda da ihtilale değinen yorumlar vardır. Başyazılarda iki imza görülmektedir. Yılın ilk altı ayında (A.A) imzalı başyazılar yer almaktadır. Bu imzanın bir ihtimal Ahmet Ağaoğlu'na ait olması mümkündür. Ne var ki bu konuda kesin bir bilgi sahibi olmamıza yeterli kanıt yoktur. Ekimden sonraki yazılarda ise (İ.M) imzası görülmektedir. Gazetedeki başka yazılarda, özellikle Maksim Gorki'ye ilişkin bir makalesine dayanarak bu imzanın İsmail Müştak'a ait olduğunu söyleyebilmekteyiz. Kasım 1917'den itibaren Maksim Gorki'nin "Çocukluğum" adlı yapıtı "Çocukluk Yılları" adıyla tefrika edilmeye başlanmıştır.

1917 İhtilal Günlerinin Kronolojik Dizini

1917 ihtilali, şubat ayından itibaren bütün yılı içerisine alan bir süreç olarak karşımıza çıkar. "Sabah"ın haberleriyle bu sürecin karşılaştırılabilmesi amacıyla aşağıdaki dizini sunduk. Bu dizindeki tarihler Rus takvimine göredir. Grogoryen takvimi temel alan bu takvimle miladi takvim arasında on üç günlük bir fark vardır.

Ocak 1917- Grevler başlıyor. Ay içerisinde grevci işçi sayısı 250 bine ulaşıyor.

Şubat 1917- Grevler genişliyor, katılım 400 bine ulaşıyor.

22 Şubat 1917- İşçiler ve kadınların büyük mitingi (Petrograd). "Ekmek", "Kahrolsun Savaş", "Kahrolsun Otokrasi" başlıca sloganlar.

25 Şubat 1917- Genel grev ilanı.

26 Şubat 1917- Siyasi grev silahlı ayaklanmaya dönüşüyor. Polis göstericilere ateş açıyor, sadece Znamonskaya meydanında 40 işçi öldü.

27 Şubat 1917- Bütün Petrograd ayakta. 60 bin asker ayaklanan halka katıldı. Petrograd (Petersburg) işçi ve asker temsilcileri Sovyeti kuruldu.

2 Mart 1917- Çar Nikola kardeşi Prens Mişel yararına taht-tan çekildi. Prens Lvof başkanlığında geçici hükümet kuruldu. Ekimciler ve Kadetler hükümette çoğunlukta. Tek istisna devrimci-sosyalist Kerensky.

5 Mart 1917- Bolşevik Partisi Merkez Komitesi organı olarak "Pravda" yeniden yayımlanmaya başladı.

3 Nisan 1917- Lenin Petrograd'da.

4 Nisan 1917- Lenin, Bolşevik Parti Merkez Komitesi ve Petrograd Komitesi üyelerinin, Rusya işçi ve asker temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan konferansa bir rapor sundu.

7 Nisan 1917- Lenin'in raporu Pravda'da yayımlandı (Nisan tezleri). Slogan olarak "Bütün İktidar Sovyetlere" öne çıkarıldı.

18 Nisan 1917- Büyük gösteriler yapıldı.

24-29 Nisan 1917- Bolşevik Partisi VII. Konferansı "Nisan Tezleri" çevresinde toplanmayı gerçekleştirdi.

5 Mayıs 1917- Koalisyon Hükümeti kuruldu.

18 Haziran 1917- Rus birliklerinin Galiçya taarruzu başladı. Sonuç kesin yenilgi.

4 Temmuz 1917- Petrograd'da 500 bin kişinin katıldığı büyük barış gösterisi yapıldı. Slogan: Bütün İktidar Sovyetlere'ydi. Hükümet gösteriyi şiddetli bir şekilde bastırdı.

5 Temmuz 1917- Kerensky başbakan, Kornilof başkumandan oldu.

6 Temmuz 1917- Trud (Emek) Basımevi yıkılarak Pravda yasaklandı.

8 Temmuz 1917- Lenin Petrograd dışına çıkarak saklandı.

26 Temmuz- 3 Ağustos 1917- Bolşevik partisinin gizli olarak toplanan kongresinde yeni taktik ve sloganlar tespit edildi. Troçki partiye kabul edildi.

25 Temmuz 1917- Kornilof 3. süvari tümenini cepheden çekerek Petrograd üzerine sevketmek isteyerek bir darbe yapmayı amaçladı. Darbe işçi ve askerler tarafından bastırıldı. Kornilof ve arkadaşları tutuklandı.

12-14 Eylül 1917- Lenin partiyi silahlı ayaklanmayı örgütlemeye çağırdı.

14 Eylül 1917- Cumhuriyet ilan edildi.

7 Ekim 1917- Lenin gizlice Petrograd'a dönerek Viborg işçi mahallesinde bir eve yerleşti.

10 Ekim 1917- Merkez Komitesi silahlı ayaklanma tezini 3'e karşı 10 oyla kabul etti.

21 Ekim 1917- Petrograd garnizonu Petrograd devrimci askeri komitesinin emrine girdi.

24 Ekim 1917- Lenin ihtilali yönetmek için Smolni Enstitüsü'ne geldi. Gece bütün Petrograd, devrimcilerin denetimi altına girdi.

25 Ekim 1917- Kerensky kaçtı. Geçici hükümet devrildi.

25-26 Ekim gecesi, saat 2'de Kışlık Saray ele geçirildi. Geçici hükümetin üyeleri tutuklandı (7 Kasım 1917).

28 Ekim 1917- Kerensky ve General Krasnof'un Petrograd'a saldırışı.

31 Ekim 1917- General Krasnof'un birlikleri yenildi.

3 Kasım 1917- Petrograd'da ayaklanan beyaz muhafızlar hareketi bastırıldı.

Mart-Nisan 1917 Günleri ve "Sabah" Gazetesi

15 Mart 1917'de birinci sayfanın altında küçük bir habere rastlıyoruz: "Duma'da gürültüler". Berlin kaynaklı haberde iaşe sorunu üzerine çıkan tartışmalar yansıtılmaktadır. 16 Mart'ta birinci sayfanın hemen tamamı Rusya'daki ihtilale ayrılmış bulunuyor. Başyazının başlığı "Petersburg'da İhtilal". Yazı Rusya'dan uzun zamandır önemli bir haber gelmediğine değindikten sonra olayı bütünüyle savaşın geleceği açısından değerlendirmektedir. Yazının havasını yansıtmak açısından bir bölümünü aynen alıyoruz: "... İlk önce hatıra gelecek soru bu önemli olayın savaşın cereyanına ne yolda tesir edeceğidir. Şurasında şüphe yoktur ki Petersburg İhtilali Rusya için her şeyden evvel dahili bir mahiyete haiz olup, harbe devam meselesiyle doğrudan doğruya ilgili değildir. Bir süreden beri hükümetle açıktan açığa mücadeleye girişmiş

olan Duma meclisi savaşa karşı olmadıktan başka bilakis harbe şiddetli bir surette devama hükümetten ziyade taraftardır. Bununla birlikte ihtilal yanlısı Duma üyelerinin arkasında bulunan unsurlar, sabık hükümeti tutan irtica yanlısı unsurlarla kuvvet açısından bir öneme haiz değillerdir. İhtilal taraftarları bugün kesin bir şekilde başarı kazanıp iktidar mevkiine gelseler bile karşılarında kendilerine karşı olan muhalif kuvvetleri bulacaklardır. Bu iki kuvvet arasındaki çekişmenin şiddeti ülkenin karşı karşıya kaldığı dış tehlikeler sonucu hafiflese bile herhalde Rusya'nın savunma yeteneğini akamete düşürecek yolda tesirler göstermekten geri kalmayacaktır... İhtilalin sonuçları hakkında kesin tahminlerde bulunmaya imkân yoktur. Fakat şurası muhakkaktır ki olay ne şekil alırsa alsın, ilkbahar savaşları başlamadan önce Rusya'da büyük bir ihtilal kopması herhalde bizim lehimize etkiler meydana getirecektir."

Aynı gün birinci sayfada yer alan haberlerin manşeti "Petersburg'da Büyük Bir İhtilal" biçiminde. Alt başlıklarda dikkati çekenler ise şunlar: "Yeni Bir Heyet-i Hükümet", "Nazırların Hapis ve Tevkifi", "40 bin Asker İhtilalcilere Katıldı".

17 Mart'ta başyazı "Çarın Hükümeti Terk Etmesi" başlığını taşıyor. Çarın istifası ihtilalin başarısı olarak niteleniyor. Fakat bilgi akımının noksanlığı yazıda açık bir tavrın sergilenmesine engel olmuş. Yazıda ilgi çeken şu yargıya rastlıyoruz: "Rusya'daki ihtilalin meydana gelmesinde hiç kuşkusuz İngiliz parmağı vardır. İngilizler ve Fransızlar çoktan beri Rusya'daki istibdattan korkuyorlardı. Fransız ve İngiliz gazeteleri birkaç ay evvel Rus mürtecilerine (mürteci deyimi kralcı, otokrasi yanlısı anlamında kullanılıyor) karşı o kadar şiddetli yayında bulunmuşlardı ki, Rusya hükümeti Paris'te resmen bundan dolayı diplomatik girişimler yapmıştı... Bunlardan anlaşılıyor ki İngiltere ve Fransa Rusya'nın iç işlerini istedikleri şekle sokmak için gereğinde şiddet kullanımını hoş görüyorlardı." Aynı gün birinci sayfadaki haberlerin manşeti "Çar Nikola İstifa Etti" biçimindedir.

Bundan sonra hemen her gün "Rus İhtilali" başlığı altında, alınan son haberlere yer verilmektedir. Zaman zaman bu haberler gazetenin yarısından fazla bir alanın bile kaplamaktadır.

18 Mart'ta başyazı: "Rus İhtilal Kabinesi". Önemli bir yorum yok. "Rusya'nın savaş gücünün sarsıldığı" ısrarla vurgulanıyor. Bu, halka verilen bir nevi moral gücü de oluyor. Günün ha-

berlerinin bazılarının başlıkları ise şöyle: "Yeni Bakanlar Kurulu'nun Tam Listesi", "Çara Çekilen Telgraf", "İlk Karışıklıklar", "Petersburg Sokaklarında Muharebeler", "Askerin Vaziyeti Bilinmiyor", "İhtilal Harp Aleyhinde Bir Şekil Alıyor". Bu sayıda dördüncü sayfada bile ihtilalle ilgili haberler bulunmaktadır.

19 Mart'ta başyazının başlığı "Çar ve İhtilalciler"dir. Yazıda şu satırlar dikkati çekmektedir: "Rusya'daki durum bundan sonra ne şekile girerse girsin, bizim için müsaittir. Eğer Çar tahtından çekilmişse ve yeni hükümet memlekette bir yer tutmaya muvaffak olursa Rusya az bir zaman içinde meselsiz bir karışıklık içine düşecektir." ... "Rus ihtilalcileri kendi kendisini idareye alışmamış olan Rus halkına harp zamanında grev hakkı dahil olduğu halde en geniş bir serbesti vaad etmektedirler. İlk hamlede bu vaade herhalde sadık kalmak isteyecekler ve böylece memleketin dümeni büsbütün elden kaçacaktır."

Birinci sayfadaki haberlerin başlığı "Çarın İstifası Tahakkuk Etti" biçimindedir. Haber şöyle devam etmektedir: "Çar Nikola dün bir beyanname yayınlayarak hükümeti terk ettiğini ve oğlundan ayrılmamak için (oğlu ağır biçimde hemofili hastası) kardeşini halef bıraktığını ilan etmiştir. Diğer telgraf haberlerinin başlıkları ise şöyledir: "Grandük Mihayloviç de Hükümet Terk Etmiş", "Geçici Hükümetin Bildirisi".

İkinci sayfada şu haberler yer almaktadır: "Petersburg'da nümayişler", "Askeri diktatörlük", "Çarın tevkifi, Çariçe kaçmayacak". Haberler üçüncü sayfada da devam etmektedir. Bunların arasında dikkati çekenler şunlardır: "Grandük Nikola başkumandan tayin edilmiş", "Çar ve ailesi ne oldu?" İngiliz Times ve Guardian gazetelerinde çıkan bir haberin yorumu olarak bu yargıya varılmış.

20 Mart'ta başyazı, "Rus Mürtecileri" başlığını taşımaktadır. Burada kullanılan "mürteci" deyimi bugünkü kullanımından farklıdır. Otokrasi yanlıları, müstebidler, yani tekçi yönetimi tutanlar, demokrasi düşmanları "mürteci" olarak nitelenmektedir. Yazıda şu noktaya dikkat çekilmektedir: "İhtilalcilerin gürültüsü esnasında henüz mürtecilerin sesi yankılanmaya başlamamıştır. Fakat çok vakit geçmeden bunlar hiç kuşkusuz mevcudiyetlerini göstereceklerdir. Evvelce söylediğimiz gibi yine tekrar edelim, mürteciler el altından veya açıktan açığa harekete başladıktan, sosyalistler ve bunların arkasındaki halk arzularına olumlu şekiller verdikten sonra Rusya savaşa devam etmek istese bile bunun

etkisi pek sınırlı olacaktır." Görülüyor ki konuya (o günlerin koşulları içerisinde pek haklı olarak) barışa yaklaşma yönünden bakılmaktadır. Bu yaklaşım ileriki günlerde daha da pekişecektir.

Haberlerden ilgi çekenlerin başlıkları şöyledir:

Birinci sayfada "Petersburg'da İhtilal Devam Ediyor". Alt başlıklarda: "Valiler yeni hükümete katılmıyor", "İmparatorluk armalarının yakılması". Haberler üçüncü sayfada "Rusya İhtilali" başlığı altında devam ediyor.

21 Mart'ta haberler ikinci ve dördüncü sayfada yer almış. İkinci sayfada haber şu başlıkla yayımlanmış: "Rusya'da ihtilal devam ediyor. İhtilalciler arasında ihtilaflar başladı. Askerin yürütme heyetini öldüreceğinden endişe ediyorlar". Haberin alt başlıkları ise aşağıdaki gibidir: "Yeni hükümetin dış politikası", "Çarın oğlu hastalanmış", "Moskova'da kanlı muharebe", "Duma esirler karargâhı". Dördüncü sayfada "Rusya İhtilali" başlığı altında şu haberler yer almakta: "Baltık filosunun ihtilalcilere katılması", "Geçici hükümet ile amele fırkası arasında ihtilaf", "Nihilistler komitesi".

22 Mart'ta haberler ikinci ve üçüncü sayfada. İkinci sayfadaki haberlerin Başlığı "Rusya'da ihtilal devam ediyor. Karşı ihtilal endişesi. İngiliz basını teessüfe başladı" biçiminde. Alt başlıklarda ise şunlar dikkati çekiyor: "Vilayet amelesi hükümeti tanımıyor." Bu haberde şu nokta öne çıkarılmaktadır: "Stokholm'den gelen haberlere göre Harkov valisi yeni hükümete inkiyat etmek istediği ve lakin vilayet dahilinde bulunan amele heyetinin bu teklifi kayıtsız şartsız reddettiğini tebliğ eylemiştir." Üçüncü sayfada "Rusya İhtilali" başlığı altında telgraf haberleri yer almıştır.

23 Mart'ta birinci sayfada "Rusya İhtilali" başlığı altında şu haberleri görmekteyiz: "Kafkasya muhtariyet istiyor", "İhtilalin sebebi ne imiş". Bu haberde iki bin genç işçinin grev yapmaları, bunların cepheye gönderilmek istenmesi üzerine büyük bir nümayişin düzenlenmesi, nümayişte çok sayıda kadın ve çocuğun öldürülmesinin olayları geliştiren son aşama olduğu vurgulanıyor. Haber bir Danimarka gazetesinden alınmış. Diğer bir haber de "İhtilal ve Barış Eğilimleri" başlığıyla veriliyor. Haber aynen şöyle: "(Stokholm 21 Mart) - İsveç gazeteleri Petersburg ihtilalinin gittikçe barış yönünde gelişen bir başarı olduğuna değinmektedirler. 'Swenska Daglebladet' Gazetesi bu münasebetle yayınladığı makalede diyor ki: Duma'daki liberal partiler İngilizlerin kışkırtmalarına kapılarak ihtilal bayrağını çektiler. Bu suretle

barış için çalıştığından kuşku duydukları eski hükümeti ortadan kaldırmayı istediler. Fakat olaylar öyle bir şekil aldı ki, uzun müddetten beri harbe son verilmesini arzu eden Amele Fırkası kuvvet ve iktidarı eline almaya muvaffak oldu (burada etkinlikten söz ediliyor). Rusya'da durumun aldığı bu yeni şekil İngiltere'yi düş kırıklığına sürükledi."

24 Mart günlü gazetenin birinci sayfasında iri puntoyla şu haberi görüyoruz: "Rus Sosyalistleri Ayaklanıyor". Haberin alt başlıkları ve içeriği şöyle: "Sosyalistler Duma'yı muhasara etmişler ve geçici hükümet üyeleri zırhlı otomobille kaçmışlardır". "Berlin 22-Stokholm'den haber verildiğine göre geçen cumartesi (haberin Sabah'ta yayınlanışı bir hafta sonraki cumartesidir) Duma Meclisi binası sosyalist halk yığınları tarafından muhasara edilmiştir. Halk hükümdarlık yönetiminin korunmasını ve ordu başkumandanlık görevinin Grandük Nikola Nikolayeviç tarafından deruhte edilmesini protesto etmiştir. Geçici hükümet üyeleri sokağa çıkamadıklarından İngiliz zabitlerinden Yüzbaşı Samson'un kumandasındaki zırhlı otomobil müfrezesinin himayesine müracaat etmişlerdir. Halkın teskini için geçici hükümet yeni bir bildiri yayınlamıştır. Bununla beraber sosyalistler genel oya dayalı bir seçimin yapılmasında israr ediyorlar." Diğer haberlerin başlıkları ise şöyle: "Sosyalistler Sulh İstiyor", "Yeni İhtilallerden Korkuluyor", Haberler üçüncü sayfada da devam etmektedir.

25 Mart günü "Rusya'da Vaziyet" başlıklı bir başyazı birinci sayfada yer almaktadır. Yazıda Çarlık günlerinin geride kaldığı, şimdiki ihtilalde birlik olanların artık kendi amaçlarını ortaya koymaya başladıklarına değinildikten sonra şu noktalar vurgulanmaktadır: "Arkalarında sermaye sahipleri ve harpten çıkarı olanların bulunduğu liberaller savaş istiyorlar ve İngiltere ile Fransa'ya yanaşıyorlar. Öte taraftan halk ve bilhassa amele, sulh, bir gün bile tehir edilmeksizin genel seçimler, aşırı bir inkılap programı taraftarıdırlar. Hangi tarafın dediği olacak? Bunu anlamak için kuvvetin hangi tarafta olduğunu biraz araştıralım."

"... Bugün Rusya'da iki belli başlı kuvvet vardır. Bunlardan biri muhtelif fırkaların temsilcilerinden oluşan geçici hükümettir. Diğeri de amele vekillerinden oluşan ihtilalci heyet-i merkeziyedir. Geçici hükümetin olayların olumsuz gelişiminin yarattığı baskıdan başka hiçbir dayanağı yoktur. Geçici hükümet üyeleri aralarında gerçek anlamda hiçbir ilişki, hiçbir olumlu faaliyet

ortamı bulunmadığı halde Rusya'yı müthiş bir kasırgadan kurtarıp, eskiden (daha) iyi ve muntazam bir hayatın eşiğine kadar getirmek vazifesini ortaklaşa üzerlerine almışlardır. Fakat selamet yolunun hangisi olduğu hakkında fikirlerinde bir dereceye kadar olsun birlik yoktur...

"Bu gayri mütecanis ve pusulasız hükümetin karşısında bulunan amele heyeti bilinçli ve kesin bir icraat programına sahiptir... Amelenin elinde kuvvet vardır. Bizzat kendileri örgüte sahip düzenli bir güç oluşturdukları gibi, halk da kendileriyle beraberdir. Askerin de ihtilalci amele hakkında ne kadar teveccühe başladıkları ilk ihtilal günlerinden beri gittikçe fazla bir derecede meydana çıkmıştır."

Yazıda işçilerin geçici hükümet üzerindeki etkilerine ve sonuçlarına değinildikten sonra şunlar yer almaktadır: "Şimdi geçici hükümeti meydana getiren unsurlarla kızıl ihtilalciler arasında (bu deyim ilk kez kullanılıyor) bir uzlaşmazlık zemini vardır ki, pek önemli sonuçlar verecektir. Amele heyeti genel oy yöntemi ile hemen seçim yapılmasında ısrar ediyor..."

Yazıda diğer tarafın, temel haklardan vazgeçilemeyeceği güvencesi verdiği halde seçimi savaştan sonraya erteleme eğilimine sahip olduğu belirtildikten sonra şu yargıya varılmaktadır: "... Amele heyeti bu vaatten vazgeçmeyecektir. Geçici hükümet seçimleri ertelemeye çalışırsa bu yüzden bir iç savaşın başlayacağı kesindir. Eğer ihtilalcilerin istedikleri gibi cephedeki askerin de katılımıyla genel seçim yapılırsa sonuçta Rusya'daki hükümetsizlik bir kat daha artacaktır (dikkat edilirse buradaki hükümetsizlikten iktidar boşluğu kastedilmektedir)." Böylece çıkacak karmaşada varılacak tek sonuç Rusya'nın müttefiklerine artık yararlı olamayacağıdır, hükmü ile yazı sonar ermektedir.

Aynı günün haberleri içinde dikkati çeken "Rus Sosyal Demokrat Fırkası'nın Bildirisi"dir. Bununla ilgili haber aynen şöyledir: "Rus Sosyal Demokrat Amele Fırkası tarafından amele sınıfına hitaben yayınlanan bir bildiri olağanüstü bir heyecan yaratmıştır. Bildiride manastırlara ait arazinin ve emlakın zaptedilip ameleye tevzi edileceği ve amelenin mesai süresinin sekiz saate indirilmesi hakkında kanun çıkarılacağı, kanlı muharebe ve kıtale nihayet verilmesi için zalimlere karşı ortak hareket edilmesi gerektiği ilan olunmaktadır." Aynı günkü sayının üçüncü sayfasında ihtilale ilişkin haberler devam etmektedir.

Her gün "Rus İhtilali" başlığı altında alınan haberler verilmektedir. 27 Mart'ta "Rus Ordusu" başlıklı bir başmakale bulunmaktadır. Makalede savaşa ilişkin genel düşüncelerin dışında önemli bir nokta bulunmaktadır.

29 Mart'ta ikinci sayfada Viyana kaynaklı şu haber dikkati çekiyor: "Humanite Gazetesinin istihbaratına nazaran Rus Geçici Hükümeti şimdiye kadar yasaklanmış ne kadar sosyalist Rus gazetesi varsa, cümlesinin yayınına izin vermiştir. Sosyal demokratların en büyük gazetesi olan Pravda (Prava diye yazılmış) şimdi tekrar yayınlanıyor."

6 Nisan sayısının ikinci sayfasında Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Sadrazam Talat Paşa ile yapmış olduğu söyleşi yer almaktadır. Söyleşinin bütün ağırlığı Rus İhtilalidir. Talat Paşa bu konuda şunları söylemektedir: "Rusya'da büyük bir inkılap vücuda gelip de Çarlığın devrilmesi bittabii en ziyade Türkiye'de nazarı dikkat ve memnuniyetle telakki edilebilecek bir hadise teşkil eder. Hayatımıza kastetmiş olan Çarlıkla Devleti Osmaniye arasında hiçbir veçhile hüsnü ve samimi bir münasebetin tesisi düşünülemezdi. Fakat hür ve asri bir devlet teşkil etmek üzere mukadderatını eline alan Rus milleti ile iyi bir komşu halinde yaşamamak için bizce hiçbir sebep mevcut değildir.

"İşte bu sebeple Rus İhtilalini teveccüh ile gördük. Eğer Rus milleti Çarlığın fütühat hırsını terk edecek olursa Doğu için yeni bir gelişme ve kalkınma yolu açılmış olacaktır. Genç Türkiye bir inkılap çocuğudur. Şu bedbaht Şarkın muhtaç olduğu sükun ve ıslahatı icra ve tatbik için heveskardır. Şimdiye kadar ıslahatı dahiliyemize uygulamaya en büyük engeli oluşturan, müdahaleleri ile bizi işgal eden Rus Çarlığı yerine aynı ulvi mefkurelerle dolu bir komşuya malik olmak bizim için memnuniyeti muciptir. Maalesef diyeceğim, Rusya'da inkılap ve ihtilal düşüncesinin eski tecavüze yönelik emellere tamamiyle galebe edememiş olduğunu görüyoruz. Şerefli bir barıştan söz eden Mösyö Milyukof (Dışişleri Bakanı) Türkiye meselesinin Rusya lehine halledilmesi lüzumunu ileri sürüyor. Rus hürriyetperverlerinin bu eski tecavüz ve husumet ilkelerine katılıp katılamayacaklarını bilemeyiz. Şayet Rus milleti de Çarlığın bu meşum emelini kendilerine hareket ilkesi olmak üzere kabul edecek olursa iyileşmeden söz etmek boş olur. Kimseye karşı hiçbir tecavüz düşüncesi beslemedik. Milletimiz istiklali namına iki buçuk senedir bütün kuvvet ve fedakarlığı ile kanını döküyor. Binaenaleyh Türkiye meselesi yalnız Osmanlıların lehine hallolabilir."

Talat Paşa olaya sadece barış ve Osmanlı çıkarları açısından baktığını ortaya koyuyor. Bu arada bütün kötü niyetlerin Çarlık yönetiminde olduğunu da ileri sürüyor. Bilinçli ya da bilinçsiz burjuva devrimini on yıl önce gerçekleştirmiş olan bir ülkenin başbakanı olmanın övüncünü de satır aralarına sıkıştırıyor.

Geçici hükümetin Rusya'nın yabancı arazileri işgal etmek niyetinde olmadığını belirten bildirisinden sonra 13 ve 15 Nisan'da sırasıyla "Geçici Hükümetin Bildirisi" ile "Rusya ve Sulh" başlıklı iki başyazı yayımlanıyor. Bunlarda barış yüceltilerek Rusya'nın her an barışa yaklaştığı vurgulanıyor. Örneğin ikinci başyazıda şu satırları okuyoruz: "Bu vaziyette bulunan Rusya için gidilecek yol iki değil birdir. Önüne geçmek kabil olmayan bütün bu baskılar ve noksanlar karşısında Rusya ister istemez kılıncını kınına sokacak, komşularıyla ne şartla olursa olsun barışacak ve kuvvet ve dikkatini dahili işlerine hasredecektir."

17 Nisan'da birinci sayfada şu habere rastlıyoruz: "Almanya'nın bir cemilesi-Rus ihtilalcileri Almanya'dan geçiyorlar.

"Berlin 15- Rus İhtilalci Sosyalist Fırkası'nın 'Lenin' grubuna mensup otuz ihtilalci Rus sosyalisti, başlarında 'Lenin' olduğu halde İsviçre'den Almanya tarikiyle vatanlarına azimet etmeye mecbur olmuşlardır. Bunların bu yolu seçmek mecburiyetinde kalmaları İngiltere'nin 'Lenin' grubunun barış lehinde propaganda yapmasından korkarak Rusya'ya hareketlerine mani olmasından doğmuştur.

"Almanya arazisinden geçmek üzere Almanya Hükümeti ile yapılan müzakerelerde Almanya Hükümeti bunların pasaport ibraz etmeksizin ve eşya muayenesine tabi olmaksızın geçmelerine izin vermiştir. Buna mukabil ihtilalciler Rusya'da tutuklu bulunan Alman ve Avusturyalı sivil esirlerden Almanya'dan geçen Rusların adedi kadarının mübadele edilmesine tavassut edeceklerini teyid etmişlerdir. Cumartesi günü sabah erkenden Rus ihtilalcileri Stokholm'e gelmişler ve akşam üzere Petersburg'a doğru yollarına devam etmişlerdir." Böylece Rus ihtilalinin yeni bir aşamaya girdiği bilinmektedir. Ne var ki bu ve bunu izleyen haberlerde olayın bu tarafı pek fark edilmemiş görülmektedir. Temmuz olayları sırasında Rus ihtilaline ilişkin haberler gene yoğun bir şekilde gazetede yer almıştır. Şurası açıktır ki Sabah, Rus İhtilaliyle ilgili haber ve yorumlara hemen hiç ara vermemiştir. Sadece yoğunluk değişmiştir. Kasım'la birlikte ihtilal gene öncelikli haber haline gelmiştir.

10 Kasım'a kadar gelen haberlerde Petersburg'daki karışıklıkların arttığına dair işaretlerden başka dikkati çeken bir nokta yoktur. Bu haberlerden bazılarının başlıkları aşağıdadır:

7 Kasım: "Kabinede değişiklik ihtimalleri-Çar ailesi İngiltere'ye gidiyor- Her tarafta grevler devam etmektedir."

8 Kasım: "Petersburg'da ihtilal girişimleri- Halk Milyukof'un evini yağmaya gidiyor- Millet muvaffakiyetten ümidini kesmeye başlamış". Tüm haberler kopuk kopuk, toplu bir anlam çıkartmanın imkânı yok.

9 Kasım: "Petersburg'da vahim karışıklık başlangıcı-Asker ve Amele Cemiyeti ile Genelkurmay arasında ihtilaf-çarpışma hazırlıkları."

10 Kasım: Birinci sayfada büyük puntolarla şu haber: "Rusya'da yeni ihtilal - Maksimalistler (Bolşevikler) hükümeti ele aldılar - Kerensky Petersburg'dan kaçtı- Yeni hükümet derhal adilane bir sulh akdini teklif edecek - Kabine üyeleri tevkif ediliyor." Bu haberlerden ve diğer ajans haberlerinden dikkati çeken birkaçını aynen buraya alıyoruz:

"Stokholm 8- Petersburg telgraf ajansı dün akşam biri kırk geçe şu telgrafı çekmiştir: Petersburg'da bulunan üç kazak alayı geçici hükümetin emrine itaat etmeyeceklerini, Asker ve Amele Cemiyetine karşı yürümeyeceklerini, asayiş-i umumiyeyi temine amade olduklarını beyan etmiştir.'"

"Petersburg Asker ve Amele Cemiyeti öğleden sonra olağanüstü bir içtima akdeylemiştir. Bu içtimada Başkan Troçki artık geçici hükümetin mevcut olmadığını, kabine üyelerinden çoğunun tutuklandığını ve cumhuriyet meclisinin dağıldığını söylemiştir. Sonra Lenin şiddetli alkışlarla karşılanarak bir nutuk irad etmiştir. Lenin bu nutkunda demokrasinin hedefi olması gereken şu üç meseleden bahis etmiştir:

"Öncelikle savaşa nihayet verilmesi ve bunun için yeni hükümetin savaşan devletlere mütareke teklif etmesi, ikinci olarak arazinin köylülere dağıtılması, üçüncü olarak da iktisadi bunalımın azaltılması.

"Cemiyet bu üç noktayı kabil olduğu kadar hızla yaşama geçirmeye dair karar almıştır. Toplantının sonunda Minimalistlerin (Menşevik) bir bildirisi okunmuştur. Bu bildiride bu grubun hükümet darbesini onaylamadığını, bu sebeple Petersburg

Amele ve Asker Cemiyetini terk eylediği bildirilmiştir." Diğer önemli haberlerin başlıkları ise şöyledir: "Yeni Hükümetin Beyannamesi", "Petersburg'daki Kurumların İşgali", "Baltık Donanmasının Beyannamesi", "Cephedeki Asker Petersburg'a Yürüyor", "Kerensky'nin Son Nutku".

11 Kasım'da manşetteki haberler şöyle: "Rusya'daki hükümet Lenin'in başkanlığında teşekkül etti. Kabine sulh müzakerelerine girişmeleri için itilaf devletlerine ultimatom verecek." Haberin içinde şu noktalar dikkati çekiyor: "... Umum Rusya Amele ve Asker Meclisleri Genel Kongresi gece yarısı açılmıştır. Kongreye beş yüz temsilci katılmıştır. Başkan siyasi nutuklar irad etmek zamanı olmadığını söylemiş ve derhal bir yönetim kurulu teşkil edilmesini teklif etmiştir. Bu kurula 14 Maksimalist seçilmiştir. Lenin, Zinovyev, Troçki de bunların arasındadır. Daha sonra kongre şu kararı almıştır: Önce yönetim düzenlenecektir, sonra savaş durdurulacaktır, nihayet kurucu meclis toplantıya çağrılacaktır."

14 Kasım'da "Rusya'daki Durum" başlığı altında şu haberleri görüyoruz: "Kerensky galip gelmiş-Petersburg yakınında çarpışmalar-Asker ve memurlar Lenin hükümetinden yüz çeviriyorlar". Alt başlıklar da şöyle: "Kerensky Nasıl Hazırlanmış", "Telgraf Muhaberatı Kesilmiş", "İtilaf Rusya'ya Erzak Bırakmıyor."

15 Kasım'da birinci sayfada Rusya'daki durumla ilgili olarak şu başlığı görmekteyiz: "Petersburg civarında meydana gelen muharebede kimin galip geldiği anlaşılamadı." Önemli haberleri şöyle sıralayabiliriz: "(Amsterdam 13) ... Rusya'dan resmi veya gayri resmi hiçbir haber gelmemiştir. Savaşa ilişkin Rus resmi tebliği de alınamamıştır. Balfour, İngiltere Hükümetinin Petersburg sefiri ile her gün haberleştiğini ve sefirin Petersburg'da olduğunu Avam kamarasında söylemiştir. 'Daily Cronocile'in beyanına göre Petersburg'da geçici hükümetin tesis ettiğine dair Kerensky imzasıyla Petersburg'dan Raymond MacDonald'a bir telgraf gelmiştir."

"Kerensky galip gelememiş... (Viyana 13 kaynaklı) ... Petersburg yakınında vukua gelen kanlı muharebelerde muvaffakiyetin Bolşeviklere teveccüh ettiği anlaşılmaktadır. Troçki orduya hitaben yayınladığı bir bildiride Kasım 13 gecesi, başkent yakınında Kerensky'ye şiddetli bir darbe indirildiğinden bahsetmektedir. Bildiride deniliyor ki 'Bu gece tarihi bir ehemmiyete haiz olacaktır. Muharebe devam ediyor. Henüz birçok engeller ol-

makla beraber elde etmeye çalıştığımız gaye bütün bu fedakârlıklara değmektedir'."

16 Kasım'daki haberlerin üst başlığı şöyle: "Kerensky Mağlup Olmuş - Petersburg Civarında Muharebeler - Kerensky Askerleri Mağlup Olmuş - Her Tarafta Karışıklık Devam Ediyor". Diğer ajans haberlerinin başlıkları da şu şekilde:

"İhtilal Hükümetinin Tebliği - Amsterdam 14- (Reuther kaynaklı) Arskoye Selo civarında dün meydana gelen şiddetli çarpışmalardan sonra Kerensky ordusu ihtilal ordusu tarafından tamamen mağlup edilmiştir. İhtilalci demokrasiye hasım olan düşmanların cümlesine karşı mukavemet gösterilmesini, her türlü tedbirin alınmasını, Kerensky'nin yakalanmasını ihtilalci hükümet namına emrederim. İhtilalin başarısını meşkuk gösterecek yolda ajansların havadis yayınlamasını men ederim." Bu tebliğin altındaki imza belli değil. Kuvvetli bir olasılıkla Lenin ya da Troçki'nin imzası bulunabilir.

22 Kasım: Birinci sayfadaki haberin başlığı "Maksimalist Meclisinin mühim bir kararı" biçiminde. Haberin içeriğinde ise şunlar bulunmakta: "Dün Rusya'daki duruma ilişkin gelen telgraflar Maksimalistlerin gittikçe güçlendiklerini göstermektedir. Bu telgrafların içinde en önemlisi Maksimalist Meclisinin Rusya'daki muhtelif milletler için istiklal hakkı tanımasıdır. Bu telgraf bu karar üzerine Ukrayna'nın şimdiden istiklalini ilan ettiğini bildirmektedir. Eğer bu karar doğru ise yarın Finlandiya'nın, Kafkasya'nın ve daha birçok yerin istiklal ilan edecekleri şüphesizdir."

23 Kasım: Birinci sayfada şu haberi izliyoruz: "Rusya mütareke teklif ediyor. Asker ve Amele Cemiyeti düşman ordu kumandanlarına mütareke teklif için temsilciler seçmiştir. Bu konudaki bildiri şöyledir: Murahhaslar; Vatandaşlar! Halk Komiserleri Yüksek Meclisi, Rus Amele ve Asker Temsilcileri Meclisinin ittihaz ettiği kararın ifası hususunu size tevdi eder. Mezkur karar bu tebliğin alınmasından sonra düşman ordu kumandanlarına müracaat ederek sulh müzakerelerine başlamak üzere muhasematın hemen tatili teklifinde bulunmanızdan ibarettir. Halk Komiserleri Meclisi size ilk müzakerelerin idaresini tevdi etmekle beraber aşağıdaki hususları emir eder:

1. Düşman ordularıyla cereyan edecek müzakereler hakkında doğrudan doğruya bir tel vasıtasıyla Meclise bilgi verilecektir.

2. Muharebeye ait mukaveleler ancak Halk Komiserleri Meclisi tarafından kabul edildikten sonra imza edilecektir.

Halk Komiserleri Reisi Lenin

Hariciye Nezareti Komiseri Troçki

Harbiye Komiseri Krilenko."

Bolşeviklerin gizli antlaşmaları yayımlaması Türkiye'de de büyük yankılar uyandırmıştır. Gazetenin bu sayıdaki başyazısında "Gizli antlaşmalar bir kat daha anlattı ki, biz tam manasıyla varlığımız için harp ediyoruz" denmektedir.

24 Kasım'da Lenin'in şu konuşması haberler arasında yer almaktadır: "... Lenin Amele ve Asker Meclisinde irad ettiği nutukta şunları söylemiştir: Bolşevikler ihtilali ancak henüz başlamıştır. Bundan sonra amele ile köylüler ve askerler icrai hükümet edeceklerdir. Yeni hükümet yeni kanunlar yayınlayacak ve yalnız Rusya için değil, bütün dünya için yeni bir devir başlayacaktır. Yeni Rus İhtilali bütün memleketlerdeki amele sınıfları tarafından kemali memnuniyetle selamlanmıştır. İhtilal (düşüncesi) İngiltere'de bile yayılmaya başlamıştır. İtalya'da ise pek kuvvetli ve şiddetli bir mahiyet kespetmiştir."

11 Aralık'ta Osmanlıları da yakından ilgilendiren şu haber birinci sayfada yer almaktadır: "Rusya borçlarını ödemeyecek. Rusya hükümeti aktedilen borç antlaşmalarının hükümsüz olduğunu resmen ilan etti. İtilaf borsalarında büyük bir panik hüküm sürüyor."

13 Aralık'ta birinci sayfada "Lenin Kimdir?" başlığıyla Lenin'in yaşam öyküsü çerçeve içinde verilmektedir. Bu yazıdaki bizce önemli noktaları şu şekilde belirleyebiliriz: Yazının başlığının altında şu bölümler bulunuyor: "Simbirks mektep müdürünün oğlu: Vladimir İliç Ulyanof - İlk isyan -Üniversiteden kovulma - İşçi Sınıfının Özgürlüğü İçin Savaşım Cemiyeti - Sibirya'ya sürgün - Yabancı ülkelerdeki yaşamı". Girişte Lenin okuyuculara şöyle tanıtılıyor: "Barış lehindeki mücadelesi ile bütün dünyada mühim bir şahsiyet olan Lenin'in tercüme-i hali hakkında ayrıntılı bazı bilgileri derledik..."

17 Aralık'ta birinci sayfada, çerçeve içinde iri puntolarla şu haberi görüyoruz: "Ruslarla umumi mütareke aktedildi - Karadeniz'de seyri sefer serbest."

27 Aralık'ta ise başyazının başlığı şöyle: "Rusya inkılabı ve itilafın suikastı. Anlaşılıyor ki Rus inkılapçıları yarım tedbirlerden, yarım işlerden, hülasa yarım inkılaptan fayda yerine zarar

geleceğini ve mazideki zaaf ve müsamahaların gelecekte inkılap hesabına birer fenalık ocağı oluşturacağını takdir etmişlerdir..."

"Sabah" gazetesinin 1917 yılına ait sayılarının incelenmesi, aşağıda özet olarak sıralayacağımız noktaların belirgin biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

a) 1917'de Türk toplumunun içinde bulunduğu koşullara karşın Rus İhtilaline yönelik (en azından basının ya da Sabah'ın) ilgi fazla. Doğrusu araştırmanın başında böyle ayrıntılı bir haber akımıyla karşılaşacağımı beklemiyordum. Haberlerin yanı sıra başyazılar da kamuoyunu bu konuda uyanık tutmanın amaçlandığını gösterecek niteliktedir. Ağır sansür koşullarına karşın böylesine ayrıntılı haber ve yorum akımının olması, resmi görüşün de Rus İhtilalinden hoşnut olduğunu göstermektedir.

b) Bu ilgiye karşın dünyadaki ve Rusya'daki solun gelişim doğrultusu konusunda pek bilgi sahibi olunmadığı da ortaya çıkmaktadır. İlginç olan Rusya İhtilalinden sonra basının Alman sosyal demokrat hareketine eğilmesidir. Nitekim Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 1917'deki kongresi Sabah gazetesinde çok uzun haber ve yorum biçiminde yer almıştır. Böylece o dönemin iktidarı halka, Rus İhtilalinin özgürlükçü ve halktan yana tutumunun bizde de var olduğunu anımsatmak istediği kanısındayız. Nitekim Ekimden sonra Abdurrahman Şeref Bey'in Rus İhtilali konusundaki dizi yazısı da aynı doğrultudadır. Bu yazıda Rusya'daki ihtilal girişimleri 1905'e kadar doğru bir sergilemeyle anlatılmaktadır. Ne var ki 1917'de olanların altında yatan olgular ve eğilimler verilmemektedir. Gene Kasım başından itibaren Gorki'nin "Çocukluğum" adlı yapıtı da tefrika edilmeye başlanmıştır. Gorki Türkiye'deki gazete okuyucularının tanıdığı bir isimdir. Nitekim 1908 Meşrutiyet hareketinden sonra Tanin gazetesi Gorki'nin "Ana"sını tefrika etmiştir.

c) Bütün bu ayrıntılı haber akımına karşın olaylara daima barış açısından bakılmıştır. Bunu da doğal karşılamak gerekir. O günlerde Osmanlıların içinde bulunduğu zor koşullar barış özleminin bir kat daha artmasına neden olmuştu. Hatta 1917 yılını bir barış özleminin dışavurulduğu yıl olarak da niteleyebiliriz.

d) Haberlerde kullanılan kavram ve deyimler belli bir açıklıktan yoksundur. Bunu birkaç örnekle açıklayalım. Bilindiği gibi Sovyet deyimi yerine uzun bir süre "Şûra" sözcüğü kullanılmıştı. Ne var ki 1917'deki haberlerde şûra sözcüğüne rastlanmıyor. Onun yerine "cemiyet", "meclis" gibi sözcükler karışık bir

şekilde kullanılmakta. Sosyal demokrat, ihtilalci sosyalist vb. deyimler de birbirleriyle arekesit yapacak biçimde yer alıyor. Bunları dikkatli bir okuyucu bile (o günler için) birbirleriyle rahatlıkla karıştırabilir. "Bolşevik" sözcüğü yerine Maksimalist, "Menşevik" yerine de Minimalist deyimleri kullanılmaktadır. Bu sözcükler bilindiği gibi Bolşevik ve Menşevik kelimelerinin aynen çevirisidir. Nitekim Maksimalist deyimi yerine bazı dergiler "Azamiyun" kavramını kullanmaktaydılar. "Bolşevik" sözcüğüne ancak Kasım ayı sonunda birkaç haberde rastlıyoruz. O haberlerde "Bolşeviki" diye kullanılan bu deyim uzun süre aynı şekilde kullanılmış, ancak 1918 sonlarına doğru "Bolşevik" denmiştir.

Tüm bu kavram karışıklıklarına, bir yerde sol hareket hakkındaki bilgi dağarının zayıflığından kaynaklanan karmaşaya rağmen, 1917 yılı "Sabah" koleksiyonu bir noktayı olanca açıklığıyla ortaya çıkartıyor. İletişim olanaklarının sınırlı oluşu, savaşın getirdiği kısıtlamalara karşın basının dünya olayları, özellikle komşularda olan bitenle ilgisi bugüne oranla daha yoğun ve ayrıntılıdır. Irak-İran savaşı, Lübnan'da gelişen olaylar, Sovyetler Birliği'ndeki son değişimler, hatta Körfez Savaşı bile basınımızda aynı düzeyde ilgiyi uyandırmamıştır. Tek sayfalı "Sabah" 20-25 sayfalı gazetelerimizin birçoğundan daha fazla haberle doludur. Bunun üzerinde sanırım düşünmemiz gerekir.

EK 2

Cami Baykut ve "Osmanlılığın Atisi" Risalesi

1946 yılını hatırlayanlar Cami Bey'in adının yeni kurulan Demokrat Parti'nin adıyla birlikte anıldığını bilirler. Özgürlükçü, bir başka deyimle demokrat, ileri görüşlü, aydın Cami Bey... Tan, Yeni Dünya ve Görüşler'in yazarı Cami Bey... Ne yazık ki ansiklopedilerde ismine rastlamak mümkün değil. Meydan Larousse'un ekinde kısa bir yaşam öyküsü var. O da yanlışlarla dolu. Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı'nda onu şöyle tanıtıyor:

"Cami Bey en eski ve en gerçek Türk liberallerinden biriydi. Abdülhamit devrinde genç bir zabitken Fizan çöllerine sürülmüş, bir hayli de sergüzeşt geçirmişti. Nihayet, memleketin en büyük vatanseverlerinden olan Trablusgarp Valisi Recep Paşa onu yaver olarak almıştı. Cami Bey, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde rol oynayanların arasında idi ve ilk Millet Meclisi'ne (Osmanlı parlamentosu) Fizan mebusu olarak gelmişti. İttihat ve Terakki'nin iktidara geldikten sonraki bazı vaziyetleri karşısında hayal kırıklığına uğrayarak muhalefete geçmişti. Bununla beraber muhalefetten de yüzünü pek çabuk çevirerek ayrılmıştı ve siyaseti ebediyen bırakmaya karar vermiş olmakla beraber, Türkiye'nin bu ölüm kalım mücadelesine ister istemez katılmıştı. Bilhassa Adana kitallerinden ve İzmir'in işgalinden sonra, İtilaf kuvvetlerinin Türkiye'yi ortadan kaldırmak istemeleri ona bu kararı verdirmişti. Evet, tek ihtimal bu mücadeleye bağlı idi..."

"... Ta ilk zamandan, tabiatındaki mistik cephe onu Mahatma Gandi'nin pasif mukavemet esasına inandırmıştı. Belki siyasette bu en iyi usuldü. İnsanların içindeki hayvan tarafı, ister müdafaa ister mücadelede olsun, etraflarına daima zarar getirmiştir. Acaba bekanın tek ihtimali, pasif mukavemet değil miydi? İşte Cami Bey'in ileri sürdüğü deliller bunlardı. Kısa sürmekle beraber, milli mücadele devrindeki hizmetleri manidardır..."

Cami Bey 1918 mütarekesinde Milli Mücadele'ye inanan, hatta onu örgütlemeye çalışan bir kişi olarak görülür. Yunan işgali sırasında, Ege'de Kuvai Milliye'nin ilk örgütleniş dönemine katılır. İzmir'in işgalinden sonra toplanan Şûrayı Saltanat'a İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adına katılır. 26 Mayıs 1919'da toplanan Şûra'da şu konuşmayı yapar:

"Efendim, bendeniz İzmir vilayetinin merkezi ve Türk aksamıyla Menteşe ve İzmir livalarından cereyan eden fevkalade hali İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adına arzedeceğim. Daha evvel Âyan azasından Seyit Beyefendi lâyıki veçhile anlattılar. Orada vukua gelen işgal işi Osmanlı memleketlerinin diğer muhtelif yerlerinde görülen işgaller mahiyetinde değildir. Akdeniz'in Doğu bölgesinde birtakım emeller besleyen devletler, daha evvel kendilerine çizmiş oldukları hudut mıntıkalarına girmiş oluyorlar demektir. Ve bunun için orada tahaddüs eden asayişsizliği ileri sürdüklerini görüyorum. Eğer muhterem kabine azaları aldıkları tedbirler hakkında bize izahat vermiş olsaydılar bu asayişsizliğin derecesini ve Birinci Ferit Paşa kabinesinin bu asayişsizliği açığa vuran bazı tedbirleri alması sebeplerini soracaktım."

Kuşkusuz bu sorulara Damat Ferit Paşa kabul edilebilecek yanıtlar verememiştir. Daha sonra Cami Bey basına verdiği demeçlerde sürekli olarak Ege ve Aydın dağlarında işgale karşı silahlanan kuvvetlerin asayişi bozmak değil, asıl asayişi o güne kadar görülmedik ölçüde sağlamakta oluşlarını söylemiştir.

Cami Bey, Mayıs 1919 ayı içerisinde kurulan Milli Ahrar Fırkası'na da kurucu üye olarak katılmış ve fırkanın yaşadığı kısa süre boyunca Genel Sekreterlik görevini üstlenmiştir. Nitekim bu görevle Amiral Bristol'u (ABD elçisi) ziyaret eden ve işgaller hakkında bilgi veren heyette de bulunmuştur. Cami Bey 1919 seçimleri öncesinde ve sonrasında İstanbul'da, Anadolu'daki direniş hareketinin önde gelen savunucuları arasında yer almıştır.

Adıvar'larla Anadolu'da

16 Mart'ta İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine Adnan (Adıvar) Bey ve Halide Edip'le birlikte Anadolu'ya kaçarlar. Bu kaçış serüveni başlarken, Cami Bey'in içinde bulunduğu durumu Halide Edip hanım şöyle anlatır:

"Cami Bey sordu:

Bu geceyi İstanbul'da geçirmeniz tehlikeli olmaz mı?

Öyleydi. Fakat benim için bu bir mecburiyetti. Cami Bey de çok üzgün gözüküyordu. Çok güzel, genç bir karısı, en büyüğü 15 yaşında, en küçüğü 9 aylık olmak üzere 5 çocuğu vardı. Onları bir hafta geçindirecek kadar bile parası yoktu. Hemen o gün bir dosttan borç almaya karar verdik. Başını iki elleri arasına alıp sıkışını hiç unutmam..."

Ankara'ya bu koşullar altında kaçan Cami Bey, ilk Meclis'e Aydın milletvekili olarak katılmış ve ilk kabinede de İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Ankara hükümetinin en zor günlerinde bu görevi yapan Cami Bey, sonra istifa etmiş ve Roma'ya Milli Hükümetin ilk temsilcisi olarak atanmıştır. Bu olayı da Halide Edip'in kaleminden yansıtalım:

"... İlk feda edilen Cami Bey oldu. Dahiliye Vekili olarak Meclis'te daima Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuştu. Fakat Meclis Dahiliye Vekaleti'ni şiddetle tenkit ettiği zaman, Mustafa Kemal Paşa Cami Bey'i tutmadı. Bunlara Cami Bey'in kendisinin cevap vermesini söyledi. Verdiği cevaplar alkışla karşılanmış olmasına rağmen Cami Bey istifa etmişti.

Bundan biraz sonra Cami Bey Roma'ya ilk mümessil olarak gitti. Kendisi aleyhine birçok propaganda yapılıyordu. Bunların asılsız olduğu anlaşıldıktan sonra bile Cami Bey siyaset hayatından çekilerek, kendi şahsi ve mütevazi hayatına döndü."

Bizim kuşağımız yetmişine yaklaşmış olan Cami Bey'i verdiği demokrasi sınavıyla tanır. O, bütün çalışmalarının ödülünü alamadan, Tan faciasının rüzgârının altında gazetesini, yazma olanaklarını yitirerek köşesine, bir daha dönmemek üzere çekildi.

"Osmanlılığın Atisi" Adlı Risale

Üzerinde duracağımız "Osmanlılğın Atisi" adlı risale kırk sekiz sayfadan oluşuyor. Yazımı 5 Ocak 1912'de bitmiş ve yazarları

arasında bulunduğu İfham gazetesi tarafından basılmıştır. Risalenin içeriği, alt başlıklar itibarıyla şöyledir:

Osmanlılığın Atisi-düşmanları, dostları.

- Türkler ve Haçlılar
- Balkanlar bir düşman memleketi idi
- Rumeli bizim müstemlekemizdi
- Memleket Türk ve Arap ekseriyeti üzerine istinad etmelidir
- Islahat meselesi
- Akvam-ı Hıristiyaniye daima ayrılmaya mütemayildir
- Kırım Muharebesi
- İngiltere ve İslam
- Sultan Abdülhamid'in Şimendifer politikası
- Hindistan İngiliz Şark siyasetinin mihveridir.
- İngiltere ve Devlet-i Osmani
- Rusya ve Fransa
- Alman ve İngiliz rekabeti
- Sultan Abdülhamit ve Alman siyaseti
- Devr-i Cedit ve Alman siyaseti
- Osmanlı Siyaseti Müstakilesinin Harici Hedefleri
- Siyaseti Dahiliye ve Hariciye arasındaki ahenk
- İttihad-ı İslam Hıristiyan tazyikinin bir neticesidir
- İttihad-ı İslamı esaret altında terbiye gören İslamlar vücuda getirecektir

Bu bölümlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan çekilmesinin nedenleri incelendikten sonra, "ne yapmalıyız?" sorusuna da "Anadolu'ya dönmek" ve "İslam birliğini kurmak" olarak yanıt veriliyor. Cami Bey'in düşünceleri kitabın yazılışından tam sekiz yıl sonra, işgalci emperyalist ülkelere karşı oluşan Anadolu direnişinde eskilerin deyimiyle "Kuvveden fiile" çıkıyor, yani somutlaşıyor.

Cami Bey Hıristiyan dünyasının Türklere karşı oluşunu Haçlı seferlerine bağlamaktadır. Bu konuda şöyle yazmaktadır: "Ön Asya'ya ve İslamların egemen olduğu yörelere o tarihte (Haçlılar dönemi) giren Türkler, Haçlılar önünde eğilmeye başlayan İslam ülkelerini metin bir el ile kaldırdılar. Bu yağmacı şövalye sınıfını geldikleri yere kadar sürdüler. İşte Hıristiyan Avrupa'nın nazarında Türkler'in hâlâ affedilmemiş olan cürmü budur."

Bu yaklaşıma dayanarak Osmanlıların, daha doğru bir deyimle Türkler'in Türk ve İslam unsurların yoğun olduğu Anadolu'ya ve Önasya'ya çekilmesini tek çare olarak niteleyen Cami Bey, bu konudaki düşüncelerini şöyle yazmaktadır:

"Devlet-i Osmaniye artık Asya'ya çekiliyor ve tam manasıyla Asya İmparatorluğu oluyor. Bazıları bu tebeddüle hiçbir zaman razı olmuyor ve Balkan Yarımadası'ndan kabilse bir karış daha fazlasını elde bulundurarak Avrupa devleti kalmak istiyorlar. Hakikatte bu yanlı bir görüştür. Çünkü hükümet-i Osmaniye hiçbir zaman Avrupa devleti olmamıştı. Ancak şevketli zamanında Avrupa'da müstemleke sahibi olmuş bir Asya hükümeti idi."

"... Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl vatanı, yaşam gücünün kaynağı, ağırlık merkezi Asya'da bulunurdu. Ve her vakit Avrupa'dan zaptetmiş olduğu bu müstemlekeleri asıl vatanına tercih etme gibi yanlı bir siyaset takip ettiğinden dolayı mutazarrır olmuştur."

Bu noktada Von Der Goltz Paşa'nın bir makalesinden yaptığı şu alıntıya değiniyor:

"... Avrupa'daki vilayetlerini kısmen veya kamilen ve hatta Boğaz'ın ötesindeki bütün yerlerini kaybetmek şartıyla bile olsa devletin Asya'daki unsuruna avdet etmesinin akıllıca bir hareket ve güç kaynağı olacağını iddia ediyor."

Ve Balkan Savaşı'yla bu noktaya gelindiğini söyledikten sonra şu soruları gündeme getiriyor: Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ağırlık merkezi neresi olacaktır? Uygulamada Saltanat ve Hilafet politikası ne doğrultuda olmalıdır? Cami Bey bu sorularının yanıtını iktisadi kalkınma noktasına önem vererek açıklıyor.

"İnkişafı içtimai ve zihni ancak ve ancak refahı umumiyenin istihsali sayesinde mümkündür" diyerek Anadolu ve diğer Asya topraklarına çekilen devletin güçlenmesini buna bağlıyor. Ekonomik kalkınmadan sonra "İkinci derecede maarif-i umumi ve tedrisat umurunda esaslı bir teceddüt lazımdır" diyor. Hatta bu konuda şu ilginç düşünceyi de ortaya atıyor: "... Herhalde bundan sonra çok okutmak ve memur yapmak için değil, adam yapmak için okutmak lazım gelecektir."

Osmanlı İmparatorluğu'nun dayanması gereken iki unsurun Türkler ve Araplar olması gerektiğini vurgulayan Cami Bey, başkentin de Anadolu içlerinde bir yere çekilmesi gerektiğini vurguluyor:

"Devletin yenileşmesi ve selametine ciddi surette teşebbüs edecek bir büyük hükümdar merkezi saltanatı memaliki Türkiye ve Arabiyenin birleştiği hat üzerine, Konya ve Kayseri'ye ve belki de daha cenuba nakil etmesi icap eder."

"... İstanbul bir belde-i Sultaniye olmak üzere kalmakla beraber Devleti Osmaniye'nin merkezi idare ve askeriyesini artık Türk ve Arap memalikinin kesiştiği hat üzerine nakil etmesi, Anadolu, Suriye, Irak ve gelecekteki Kürdistan şimendiferlerinin ulaştığı bir yerde tesis eylemesi bir askeri ve siyasi zorunluluğun sonucu olarak meydana gelecektir."

Böylece başkent sorununun Anadolu direnişinden daha önce tartışıldığı meydana çıkmaktadır.

Islahat meselesine bir yabancı yazarın bakış açısından değinerek, Osmanlıların gerçekleştirdiği bütün ıslahatları iki grup altında toplamaktadır. Hıristiyanları himayeyi amaçlayan ıslahatlar ve Türkiye'ye yönelik ıslahatlar. Bu konuda şu örneği de vermektedir:

"1876'da, Kanun-i Esasi ilan olduğu hengâmda Avrupa'ya karşı şöyle söyleniyordu: Siz bu veya şu vilayet için ıslahat talep ediyorsunuz, halbuki biz devletin bütün vilayetlerine şamil olmak üzere daha geniş ıslahat veriyoruz. Bundan fazla daha ne istiyorsunuz."

Islahatların büyük çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki azınlıkları himaye etmek amacıyla yapıldığına ustaca değinen Cami Bey, kitabının daha sonraki bölümlerinde İngiltere, Rusya, Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinden bahsederek şu yargıyı önemle öne çıkarmaktadır: "... Türk'ün Avrupalılaşmasına, yani kuvvetlenmesine yine Hıristiyanlar mani oluyorlar ve olacaklar." İngiltere'yle dost olabilmenin koşulunu ise şöyle açıklıyor:

"... Evet, İngiltere ile dost olabilmek için Akdeniz'in bir İngiliz denizi olmasına ve Suriye'yi Mısır'a, Irak'ı Hindistan'a ilhak ederek etki alanlarını Batıya doğru, yani İskenderun körfezine kadar genişlemesine ve Anadolu'da bir Konya prensliği halinde kalmaya razı olmalıyız." Görülüyor ki Cami Bey risalesinde İngiliz emellerinin Sevr antlaşması koşullarını gündeme getirdiğini daha 1912'de görmüş ve yazmıştır.

Bir Müzmin Muhalif, Bir Yalnız Adam: Doktor Rıza Nur

Doktor Rıza Nur, 1908 sonrasının siyasi gündemine imzasını koymuş politikacıların önde gelenlerinden biri. Meşrutiyet Meclisinde milletvekili, bağımsızlık savaşında bakan, 1928 yılına kadar adı hemen her yayın organında görülen bir kişi... Şimdi kaç kişi tanıyor onu? Tarih kitaplarından çıkartılmış, ortaçağın karanlık dönemlerindeki gibi sanki afaroz edilmiş. Bir dönemler ismini yüksek sesle yinelemek bile cesaret işi sayılmış. Gerçek o ki ısrarla unutturulmuş. Nedenini soranlara ise tek bir yanıt verilmiş: Gazi'ye muhalif. Aslında Doktor herkese muhalif; döneminde, Gazi'nin muhaliflerine bile muhalif. Temelde kendisiyle bile barışık olmayan bir yapısı var. Ona göre kimse işinin ehli değildir. En iyiyi, en doğruyu o bilmektedir. Ruhbilimciler bu tutum ve davranışta olan tiplere ne ad verirler? Ama yazılarından, anılarından anlaşılan iç huzurunu hiçbir zaman bulamayan bir insan olduğudur.

H. V. Velidedeoğlu, Rıza Nur'u şöyle tanımlamaktadır: "Dr. Rıza Nur Bey, Meclis üyelerince pek sevilmezdi. Önlemesine, (yani köşeleri öne arkaya doğru) giydiği kuzu derisi kıvırcık bir kalpak, haki renkli bir giysi taşırdı... Dr. Rıza Nur Bey'de büyüklük hastalığı vardı. İlk hükümet kuruluşuna göre Meclis'in başkanı, aynı zamanda icra vekilleri heyetinin de başkanı idi. Bu nedenle hükümet programını Meclis'in başkanı olan Mustafa Ke-

mal Paşa okuyamazdı. Bunu Meclis'te Milli Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nur Bey okudu. Kendisini ilk kez Meclis'te bu vesile ile dinledim. Hamdullah Suphi Bey'in yarısı kadar hatipliği yoktu. Fakat düzgün konuşuyor, elindeki metni, kandırıcı pozlarla okuyordu. Sanıyorum ki bu programı Mustafa Kemal Paşa'nın yerine, onun temsilcisi olarak okuduğunun bilincini taşıyordu."

Velidedeoğlu bu noktada bir dip notla Rıza Nur'un Eğitim Bakanı olarak karıştığı bir olaya değinerek onun "yaratılış bakımından da küçük adam olduğunu" belirtmektedir. Gerçekten de o günlerde Ankara idadisinde meydana gelen bir olayı Velidedeoğlu ile Rıza Nur'un anlatışı o kadar farklı ve Doktor'un kendini haklı çıkartmak için söyledikleri öylesine suçlayıcıdır ki, insanın kuşkular içerisine düşmesine yeterlidir. Rıza Nur için doğru adam, bilgili insan yoktur. Kendi mesleğinde yükselenler, örneğin bir Besim Ömer Paşa için söyledikleri şaşırtıcıdır. Hani MFÖ diye bilinen pop grubunun ünlü şarkısı gibi insanın "sen neymişsin be abi" diyesi gelmektedir.

***

Dr. Rıza Nur 1908 Meclisi'ne İttihat ve Terakki'nin listesinden gelmiştir. Cemiyetin üyesidir, fakat kısa sürede muhalefete geçecektir. Hürriyet ve İtilaf'ın kuruluşunda önde gelen bir rol oynamıştır. Ne var ki, sonraları yayımladığı "Hürriyet ve İtilaf'ın İç Yüzü" adlı kitabında, Damat Ferit'ten Gümülcineli'ye kadar yere batırmadığı kişi yoktur. Oysa Meclis'te önce "Hizbul cedit"i oluştururken, sonra da bunu parti biçimine dönüştürürken heyecanlıdır. İnançlıdır. O günlerdeki çabasını "Hayat ve Hatıratım" adını verdiği anılarında şöyle anlatır:

"Benim gayem ittihatçı aleyhine ne kadar kuvvet varsa hepsini toplamak idi; daha aleyhe sevk edilebilecek bir kuvvet, hatta karınca varsa, onları da alıp birleştirmek idi. Yalnız askeri istemiyorduk. Halbuki İttihatçılar daima askere, orduya istinat ediyorlardı. Bu ise pek muzır bir şeydi. Askerin, ordunun siyasi fikralara girmesi, siyasetle uğraşması bir çok mahzurları havidir. Bir defa orduya tefrika sokup disiplini, vahdeti kaybettirir. Sonra ikide bir hükümeti indirir, bindirirler, hükümette istikrar kalmaz. Bu da pek muzırdır. Hükümetler kanunla değil, kuvvetle çıkar, inerler, pek fena şeydir. Sonra da muzırı, militarizm hakim olur. Bu da devleti öldürücü müthiş bir mikroptur. Yani Yeniçeri zorbalığı meydan alır." Bütün bunları ileri süren Doktor, bu paragrafın sonunda şunları da söylemekten kendini alamaz:

"... Biz evvela ne kadar hüsnüyetle muhalefet yapıyorduk. Lakin karşımızdakileri meşru vaziyete gelmez görünce biz de çığırdan çıktık. Bir müddet ittihatçılara (Memurları fırkaya almayın) dedik. Dinlemediler. Sonra biz de aldık. Nihayet askerlerle de işe giriştik."

Görüldüğü gibi anılarında zaman zaman içtenlikle özeleştirilere de yer vermekten çekinmemiştir. Ne yazık ki, bu içtenliğin ve gerçekçiliğin payını saptamak mümkün değildir.

***

Dr. Rıza Nur'u tüm ruhsal yapısıyla tanımamıza yardım edecek kaynak, onun "Hayat ve Hatıratım" isimli anılarıdır. Bu anılar ve bazı yapıtları el yazısıyla British Museum'un şark yazmaları kısmında O.R. 12951 numarayla kayıtlıdır. Ayrıca, gene aynı kütüphanede O.R. 12588, O.R. 12589 ve O.R. 12590 numaralarıyla kayıtlı diğer elyazması eserleri bulunmaktadır. Bunların yeni alfabeyle basımı 1968 yılında dört cilt halinde Altındağ Yayınevi tarafından gerçekleştirilmiş ise de kısa sürede toplatılmıştır. Anılarla ilgili olarak Cavit Orhan Tütengil üç makale yayımlamış, sonra bunları bir kitap haline getirmiştir. Tütengil, bu makalelerinde Rıza Nur'un, özellikle Mustafa Kemal'e yönelik eleştirilerini ele alıp çürütme çabasındadır.

Anıların birinci cildi çocukluk, eğitim dönemini kapsar. Burada kendi cinsel yaşamını da eleştiren bir hırçın üslubun izlerini görürüz. İkinci ciltte ise Meşrutiyet sonrası siyasi yaşamı ön plana çıkmaktadır. Bu bölümde de zaman zaman acımasız diyebileceğimiz bir tarzda çevresini ele almaktadır. Örneğin İttihat ve Terakki'nin silahşörleri tarafından öldürülen Ahmet Samim'le ilgili bölümde, bir yandan Ahmet Samim'in yiğitliği ve bile bile ölüme gittiği anlatılırken, diğer yandan da onun kendi sevgilisini nasıl ayarttığını ve hamam parasını bile dolaylı bir biçimde kendinden aldığını hikâye etmektedir. Bunun içten ve gerçekçi bir anlatım mı, yoksa bir ruh halinin hezeyanları mı olduğunu tesbit etmek çok zordur. Böbürlenme, çevresindekileri kim olursa olsun aşağılama anıların her noktasında kendini göstermektedir. Bağımsızlık savaşı ve Lozan'ın yansıtıldığı üçüncü cildin sonundaki şu satırları ise Dr. Rıza Nur'un iç dünyasındaki kaygıyı, çelişkileri bir ölçüde yansıtır: "İşte buraya kadar. Ben hem meb'usum, hem vekilim, hem muahadelerde bulundum. Hem amilim, hem işlere tamiyle vakıfım. Ve iç yüzlerini biliyorum."

***

Dr. Rıza Nur Birinci ve İkinci Meclis'te önemli görevlerde bulunmuştur. Milli Eğitim ve Sağlık bakanlıkları ile Sovyetler Birliği'yle yapılan anlaşmada ve Lozan'daki heyetlerimizde murahhas olarak yer almıştır. Anılarında bu olayları ve dönemin tüm siyasal gelişmelerini kendi görüş açısıyla ele alır ve yansıtır. Rıza Nur'un eleştiri oklarından kimse kendini sakınamaz. Mustafa Kemal, onun açısından baş despottur. İsmet Paşa da yanındaki iki numaradır. Bu iki lideri eleştirirken, sanırsınız ki muhaliflerin yanında yer almıştır. Hayır. Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar, Fethi, Rauf, Adnan Beyler. Aklınıza kim gelirse Nur'un mitralyözünün atış menzilindedir. Kendisine göre eğer işlerin başında ya da bir yerinde o olmazsa her şey berbat olacaktır. Örneğin, Sovyetler'e giderken Bakü'de rastladıkları Memduh Şevket'ten (Esendal) şöyle söz etmektedir:

"Burada Memduh Şevket adında bir mümessilimiz vardır. Kara Kemal'in adamı olmakla meşhurdur. Muhtar hariciye vekili iken tayin etmiş. Baktım ki aklı selim sahibi bir adam, iyi bir tahsil görmemiş, hele Avrupa dili hiç bilmiyor ama işleri orada pek iyi döndürüyor. Hoşuma gitti. Muhtar yegane iyi iş yapmıştır, o da Memduh Şevket'i buraya tayin edişidir"

Dikkat edilirse, şu kısa bölümde bile hem Memduh Şevket hem de Muhtar Bey eleştirilerden nasiplerini almışlardır. Bu örnekleri alabildiğine çoğaltmak mümkündür. Ne var ki, bir tarih araştırmasının sınırlarını burada zorlamak istemiyorum. Çünkü olayların gerçeklik payının belirlenmesi için birçok belgeye ihtiyaç var. Sanırım düşünce ve araştırma özgürlükleri konusunda bugünkü açık ve dolaylı baskılar kalktığında bu değerlendirme daha iyi yapılabilecektir. Biz gene Dr. Rıza Nur'un özel yaşamındaki bunalımlara dönelim. Doktor'un karısıyla ilişkileri akıl almaz boyutta sorunludur. Karısının ailesiyle geçinemez. Onları anılarında madrabaz, her türlü oyunu oynamaya müsait kişiler olarak tanıtır. Karısından da nefretle söz eder. Kadın morfinmandır. Zaman zaman hastaneye yatırılır. Her keresinde büyük olaylar yaratır. 1927'den sonra, Doktor kendi isteğiyle (başına bir şey geleceği korkusuyla) Paris'te yaşamaktadır. Milletvekili maaşı, sonra da emekli maaşı oraya gönderilmektedir. Buna rağmen parasal sıkıntıları vardır. Her şeye karşın hızlı bir çalışma temposu içerisine girmiştir. O günlerini şöyle anlatmaktadır: "Bunlara rağmen müthiş çalışıyorum. Yine zorla beni yemeğe kaldırıyorlar, kitabı bırakamıyorum. Akşama kadar aç kalaca-

ğım. Tırnaklarım cadı tırnakları gibi uzuyor, içi de simsiyah kir. Hergün keseyim diyorum, fakat bir türlü vakit bulamıyorum, yarın diyorum. Sakalım da öyle. Papaz gibiyim. Evde banyo var, fakat lüzumu kadar banyo da alamıyorum. Hasılı pis bir adam oldum. Halime ben de iğreniyorum. Fakat çare yok. Derler ki başımı kaşıyacak vaktim yok. Öyleyim." Bu arada İstanbul'dan muntazaman gazeteler gelmekte, böylelikle Rıza Nur iç politikayla da yakından ilgilenme olanağı bulmaktadır. Doktor'un bir haber üzerine yazdığı şu satırlar, Gazi'ye olan tepkisinin en masum ifadesidir:

"26 Mart 1928 tarihli İkdam gazetesindeki Mustafa Kemal'e 'Türk devletinin banisi' diyorlar, ne kadar yalan. Yine aynı nüshada 'Büyük müncinin resmini eski kitaplardaki besmele yerine sahifeyi ihtirama geçiyoruz.' diyor. Bu ne vahim şey. Besmele yerine Mustafa Kemal'in resmi... Demek Allah yapıyorlar. Bu kadarı Abdülhamid'e de denmemişti. Herif seda yerde Allahın gölgesi idi 'Zillüllah-ı fil arz...'"

***

Yeni harflerin kabulünü de eleştiren Dr. Rıza Nur, anılarında şunları yazmaktadır:

"Şunu söylerim ki bu yazı ile kütüphanelerde asırlardan beri yığılmış olan eski Türk hazine-i irfanı mahfolmuştur. Şu Yakup Kadri ne alçak bir dalkavuktur. Yeni yazıya meth, eski yazıyı zemmeden müthiş ve mantıksız makaleler yazdı. Birinde diyor ki 'Kütüphanelerdeki kitaplar sıfırdır. Hiç bir kıymeti yoktur. Toz pislik yığınıdır.' Celal Nuri de, 'Eski kitapları Beyazıt meydanına doldurup yakmazsak bu millet kurtulmaz.' diyor. Bu ne müthiş bir cinayet, büyük bir ahmaklık, derin bir cahillik... Yakup Kadri çok aşağılık şey, ittihatçıların dalkavuğu idi, onlar gidince derhal aleyhlerine döndü. Bu sefer Mustafa Kemal ve İsmet'i buldu."

Yeni harflerin kısa sürede yaygınlaşmaması basında önemli bunalım yaratmıştı. Yakup Kadri bu konuda iki makale yayımlamıştı. Bunlardan birincisinde buhranın nedenini yeni harflerin kabulünden sonra satışların düşmesine bağlamıştı. İkincisinde ise devletin bir basın tekeli kurmasına kadar uzanan bir öneriyi gündeme getirmişti. Dr. Rıza Nur bu konuyu da anılarında eleştirmektedir: "... Çare olarak bu sefer devletin matbuat monopolü yapmasını tavsiye ediyor. Ne akıl, ne akıl. Yahu bu görülmüş bir şey mi? Matbuat inhisar kabul eder mi? Eğer inhisar lazımsa za-

ten bütün matbuat elinizde. Daha ne inhisar yapacaksınız? Bu ona sümme katildir, derhal öldürür. Zaten ölmüş, bir zehir daha vermek gayretin haddidir. Şeker monopol, petrol monopol, her şey monopol, monopol... Üstte bir de bu. Yakında ekmek ve su da... Tamamdır."

Serbest Fırka'nın kurulması Doktor'u şaşırtır. Olayı nasıl yorumlayacağını bilemez. Ağaoğlu Ahmet'in bir demeci üzerine şunları yazar: "... Demek yeni fırka, eski fırkadan başka bir şey değildir. Sade bunda İsmet'in adı Fethi olmuştur." Bu arada Ağaoğlu Ahmet'e saldırılarını sürdürür:

"... Bu adam şeker suistimali ile zengin olmuştur. Bu işleri bilirim. Zavallı Fethi. Fırkasının heyet-i idare azası bu. Bir de kara cahil Diyarbakırlı Fevzi. Katibi de Nuri. İkisi de Hürriyet ve İtilaf meb'uslarını da almıyorlarmış. Onu da aldırmayan Mustafa Kemal'dir. Zaten Fethi ve Nuri de ikide bir Yalova'ya gidip ona rapor veriyorlar. Yeni emirler alıyorlar." Zaman zaman Fethi'ye de kızıyor, İzmir'de korkak davrandığını söyleyerek miskinlikle suçluyor. Yunus Nadi'nin gazetesinde çıkan bir karikatür - yorum üzerine yazdıkları ise düşüncelerini daha bir açık kılıyor: "Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesinde bir resim var. Bir bilardo içinde iki yuvarlak var: Biri İsmet, diğeri Fethi. Bir istaka var, tutan yok, görünmüyor. Altında müsademci efkar'dan barikayı hakkikat çıkar yazılı. Pek nefis ve bütün bu fırka oyunun iç yüzünü beliğ bir surette ifade ve aynı zamanda istihza eden bir levhadır. Bilardo oynanıyor, bilyeler bu iki adamın kafası. Fakat bu oyunu oynayan gizli duruyor. Bu da Mustafa Kemal'dir. Bu vuruşmadan hakikatta çıkmayacak demek istiyor. O vakit istibdattan bunalan halk ve matbuat taşmış, türlü serbestlik yapmışlardı. Onun gibi zaar..." Serbest Fırka'nın kendini feshetmesinden sonra bu olayı Gazi'nin Fethi Bey'i, İsmet Paşa'yı tedip için kullandığı ama başaramadığı şeklinde yorumlayan Rıza Nur, her ikisini de ağır şekilde suçlamaktadır.

***

Anılarının son bölümü bunalımlarının arttığını gösteren olaylarla dolu. Artık karısıyla arası iyice bozulmuştur. Kadın işlettiği berber dükkânının sorumluluğunu da Doktor'a bırakarak İstanbul'a gitmiştir. O günleri şöyle anlatıyor:

"Milliyet Gazetesi hâlâ gelmedi. Hizmetçiler gitti, karı gitti. Altı gündür yalnızım, evi süpürüyorum. Sokağa gidip yiyeceği ben alıyorum. Gelip pişiriyorum. Sonra bulaşık yıkıyorum. San-

ki başımda bela eksik değildir... Hasılı türlü türlü iş ve dert. Ne yapacağımı bilmem. Bir doğru dürüst uyku uyuyup yemek yiyebilsem, bu çalışmamın zararı yok. Lokantaya gitmeye de vakit yok. Civarımızda var, fakat hepsi de amele lokantası. Bunlarda yesem muhakkak midem bozulur... Sonunda berber de oldum. Bizim ilmi tetkikat, kitap ve yazı da bize elveda etti. Vakit yok. Kuvvet ve hal de yok..." Bu arada bir yontucu onun büstünü yapmıştır. O bunalımlı günlerinde belki de tek teselli kaynağı bu büst olmuştur. Fakat büstün yapılışını anlatırken gene de iç dünyasındaki kibiri açıklamadan edemez: "... Bakıyorum heykelde yüzümde melankoliğim. Bakıyorum samimiyet var. Hakikaten benim ruhum samimidir. Bakıyorum derin düşünce var. Daima kederliyimdir. Heykelde alnımda müthiş büklümler var. Dedim (Bende böyle bir şey yoktur). Dedi (Sen bilmiyorsun okurken, düşünürken alnın eltuva içinde)."

***

Kitabın sonlarına doğru şu satırları okuyoruz:

"Şimdi buraya Cumhuriyet'in halini mümeyyiz vasıflarını yazıp bu eseri de bitiriyorum... Cumhuriyette bir kaç devir vardır: Klik teşkili devri, Hürriyeti imha devri, terör devri, militarizm devri, istibdat devri, safahat, içki ve fuhuş devri, Favoritizm devri, kibr-u furur devri, dalkavukluk devri, asrileşme devri, heykel devri, vurgun devri, ağır vergiler devri, mali ve iktisatı buhran devri, isyan devri, milli iktisat ve tasarruf devri, irfan ve tahsilde fetret devri... Bu devirler birbirinden ayrı şeyler değildirler. Birbirine zaman ve herşeyce bağlıdır.

Bugün alınan tedbirlerin de para etmediğini görüyorum. Halkın hoşnutsuzluğu değil, nefreti umumi ve şiddetlidir. Muhalefet ne içerde, ne de dışarıda yapılamıyor. Fakat iktisadi buhran hem devlet ve milleti, hem de bu adamların mevkilerini kemirip duruyor. Milletin içinde müthiş bir bora patlıyacağı günü bekliyor... Abdülaziz'e Namık Kemaller, Ziya Paşalar, Ali Süaviler Avrupa'ya kaçıp neler yazmış, neler yapmışlardı. Avrupa'da Abdülhamid'e ne uzun ve müthiş muhalefet yapılmıştı. Bunlar artık yapılamıyor ve yapan yok.... Artık ne hatırat yazacağım, ne de yeni bir eser. Benim için herşey bitti."

***

Rıza Nur'un anılarının dışında birçok kitabı vardır. Bunların çoğu el yazması halindedir. Kendisi yapıtlarıyla ilgili özet bilgiyi vermektedir:

"Eserlerimin sayısı 71
Boyum 1 metre 69 santim
Kitaplarımın boyu 1 metre 37 santim
Kitaplarımın ağırlığı 35 kilo 350 gr.
Kitaplarımın sahife adeti 17147"

Topal Osman adını verdiği "Gülgülü Operası"nda Recep Peker'e "Doktor büyük karar sahibidir, yaşa Doktor" dedirterek kendisini övdüren Rıza Nur, Türkiye tarihinin önemli bir bölümüne tanıklık etmesine karşın, yazdıkları ve çelişkili ruh haliyle bir kenara itilmiş ve unutturulmuştur. Eleştirilerine, karalamalarına her zaman katılmak mümkün değildir. Yazdıkları içerisinde gerçek payını da çıkartmak için bugün artık kaybolmuş birçok belgeye gereksinim vardır. Ama gene de o dönemi irdelemeye açması önemli bir adımdır. Sık sık ileri sürülen bir sav var: Türkiye tarihi yeniden yazılmalı. Doktorun fırtınalı ve duygusal kaleminin arkasında bu gereksinimi sezmemek mümkün değil. Gelecek kuşaklar sanırım bu konuda bizlerden daha özgür bir biçimde gerçekleri yakalayıp değerlendireceklerdir.

EK 4

Ankara'da Bir Muhalif Gazete "Tan"

a) Ankara'da Muhalif Basın

Milli Mücadele yıllarının Ankarasından basında dört gazete dikkati çekmektedir. Bunlardan "Hakimiyet-i Milliye" bir anlamda hükümetin ve Mustafa Kemal'in görüşlerini yansıtmaktadır. Yunus Nadi'nin çıkardığı "Yenigün" de Mustafa Kemal'in görüş ve politikaları doğrultusunda yayın yapmaktaydı. Sonraları Yunus Nadi "Yenigün"ü kapatarak İstanbul'da "Cumhuriyet" gazetesini çıkartmaya başlamıştır.

"Yeni Dünya"nın sorumlu müdür ve başyazarı Hakkı Behiç'tir. Yönetim yeri olarak, "Ankara, Komünist Fırkası Merkezi Umumisinde (Yeni Dünya) matbaası" gösterilmektedir. Gazetenin başlığı üzerinde "Dünyanın emekçileri birleşiniz" ibaresi yer almaktadır. Başlıkta "Seyyare" sözcüğü bulunmaktadır. Mete Tuncay bunu, "Seyyare-i Yeni Dünya" olarak algılamaktadır. Fakat aynı başlık "Seyyare" sözcüğü Çerkez Ethem'in Kuva-ı Seyyare'sini de anımsatmak, onunla ilişkiyi belirtmek için de konmuş olabilir.

Eldeki sayıları incelediğimizde şu konulara değinildiğini görmekteyiz:

- "Bend-i Yevmi: Gürcistan vaziyeti (Hakkı Behiç)"
- "Kuvai Seyyare Muhabirimizin Telgrafnamesi-Kahraman Kuvvai-Seyyare keşif kolları Sındırgı, Kula, Borlu üzerindedir"
- "York şimendifer memurlarının grevi"
- "Mücahid-i muhterem Ethem Yoldaş gece şehrimize teşrif etmiştir."
- "Bend-i Yevmi: Muazzez misafirlerimiz" (İzzet ve Salip Paşaların Ankara'ya gelişleri üzerine Arif Oruç'un yazısı)- Yazı şöyle bitiyor: "Komünist (Yeni Dünya) Türkiye Komünistlerinin şükranını muazzez misafirlerine iblağ eylemekle şerefyap olur."
- "İngiliz ceberrutu yıkılıyor - Hindistan İngiltere'nin mezarı olacaktır." (Süleyman)
- "Emek cephesinden bir zafer: Budolski'de bir lokomotif imalathanesi açılmıştır. İmalathanede 20.000 işçi vardır. Açılmazdan evvel 30 lokomotif tamir etmiştir."
- "Kuvai seyyare muhabirimizin telgrafnamesi- kuvvayi seyyare müfrezeleri, Akhisar'ın on beş kilometre şimali şarkiyesindeki (Tahtacı) kariyesini işgal ettiler"
- "Bend-i yevmi: Bir meselecik" (Herşeyin ithal edilmesi üzerine Arif Oruç tarafından yazılan bir makale)
- "İçtimaiyatı hazıra (Eskişehir'den Ali Şefik yazımı)
- "Ankara'da bir mekteb-i sanayi var (Abdurrahman Usta tarafından yazılan eleştiri)
- "Mahut Muahede "Sevr'in gözden geçirilmesi girişimleri üzerine Arif Oruç tarafından yazılmış bir yazı
- "Komünizm aleminde" (Muharriri: Mustafa Nuri)

Bu arada Şevki Celal tarafından 20 Aralık 1920 tarihinde yazılan "Türk inkılabı" başlıklı bir şiir yayımlanmıştır. Bu şiirden bazı dörtlükleri aşağıda sunduk.

Varsın Zulmü, hiyaneti
Akın yapsın yurdumuza
Hesap verir cinayeti
Elbet Kızıl ordumuz

Garbe koşan akıncımız
Atilla'nın neslindendir.
Zafer yazar kılıncımız
Oğuz hanın asrındandır

Hayatta buldu nur dağıtan
İnkılapla, mazlum işçi
Türk yurdunda ter akıtan
Milyonlarca esir çiftçi

Nurlanıyor yeşil Turan
Dağıldı hep kara sisler
Yükseliyor büyük kuran
Söndü sefil, katil hisler.

Bu şiir bir yerde "Yeni Dünya"nın içerdiği çelişkileri de ortaya koymaktadır. Dikkatle okunursa Kızılordu, Atilla, Oğuz Han, Yeşil Turan, işçiler, çiftçiler ve Kuran aynı şiirin içinde yer almıştır.

Yeni Dünya son sayılarına doğru önemli değişiklikler geçirmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi ve Başyazarı Arif Oruç olmuştur. Bunun yanı sıra, başlığın üzerindeki "Dünya işçileri birleşiniz" ibaresi kaldırılmış, komünist gazetesidir nitelemesine son verilmiştir.

b) "Tan" Gazetesi

Ankara'da yayımlanan dördüncü gazete ise "Tan"dır. "Tan" gazetesi Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından 1923 yılı başlarında yayımlanmış ve onun ölümüyle yayın hayatı son bulmuştur.

Ali Şükrü Bey ikinci grubun liderlerinden, yaman bir muhalifti. Hakkında "Ana Britannica" şu bilgiyi vermektedir: "1884'de Trabzon'da doğdu. 1904'de, Heybeliada'daki Bahriye Mektebini bitirerek Bahriye Erkanıharp subayı olarak göreve başladı. 1909'da kurulan Donanmayı Osmani Muaveneti Milliye Cemiyeti'nin ikinci başkanı oldu ve Donanma Mecmuasını çıkardı. İttihat ve Terakki'ye karşıydı. 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Trabzon Mebusu olarak siyasal yaşama atıldı. Meclisin açıldığı gün Trabzon Milletvekili olarak katıldı. Bazı kanunların, bu arada da Men-i Müskirat kanununun çıkması için çaba gösterdi. Meclisteki tutumu ikinci grup muhalefetin etkin yöneticilerinden biri olmasına yol açtı. Muhalif "Tan" gazetesini çıkardı. Özellikle üzerinde durduğu konular kişi tahakkümü, meclis üstünlüğü ve Misak-ı Milli oldu. Muhalefeti giderek hırçınlaştı.

Mustafa Kemal'le sert tartışmaları oldu. Ali Şükrü Bey Çankaya Muhafız Komutanı Topal Osman Ağa tarafından 27 Mart 1923 tarihinde öldürüldü. Olay TBMM'ne yansımasına rağmen aydınlatılamadı."

Tan gazetesi 19 Ocak 1339 (1923) günü yayın hayatına başladı. Yönetim yeri Ankara Ali Şükrü Matbaası'ydı. Telgraf adresi: Ankara Tan olarak bildiriliyordu. Abone koşulları olarak gazetenin künyesinde şunlar yazılıydı: "Türkiye için senelik 1000, Altı aylık 600 kuruştur (günlük 5 kuruş). Ecnebi memleket için abone: Senelik 1700, Altı aylık 800 kuruştur."

Gazetenin başlığının hemen altında şu dörtlük yer almaktadır:

"Garbın üçyüz sene var, gündüze dönmüş gecesi
Sende, ey şark, uyuyorsun o zamandan beridir.
Kararan başka sular, şimdi senin nöbet, uyan
Doğuyor beklediğin gün, ağaran tan yeridir."

Gazete dört sayfa olarak yayımlanmıştır. Birinci sayfada başyazı ve önemli haberler bulunmaktadır. İkinci sayfada dış haberler, bir tefrika ile bazı incelemeler; üçüncü sayfada ise iç haberler. TBMM'deki tartışmalar önemli bir yeri tutmaktadır. Dördüncü sayfada "son dakika" haberleri, ilanlar yer almaktadır.

"Tan" gazetesinin TBMM kitaplığında bulunan yirmi beş sayısı bu incelemeye temel olmuştur. Ali Şükrü Bey'in kayboluşuna kadarki sayılarda göze çarpan baş makaleleri şöyle sıralayabiliriz:

50. Sayı 19 Mart 1339 (1923)

Birinci sayfada Ali Şükrü Bey tarafından kaleme alınan başyazıda şu satırlar dikkati çekmektedir. Makalenin başlığı "Tarihin Sesi"dir. "Fikir, ilim, medeniyet sahasında şarkın alemdarı olmak şerefi Türk gençliğine müyesser olması çok arzu edilir bir şereftir. Bu şerefi unutacak bir Türk nesli, tarihine isyan etmiş olmak mevkiine düşmekten kurtulamaz. Vicdanımızın sedasını tarihin sesiyle birleştirmeyi bugünkü neslimizin faziletinden beklemekte bir hak görüyoruz."

"İslam ve Türk medeniyeti, şarkta vücut bulan tefrika ve inhilal neticesinde zaafa, sükuta uğradı. Tefrika ve inhilal amillerinin ortadan kaldırılmasıyla da tekrar kesbi hayat eyleyeceği kuvvetle umud olunur. Bir asırdan beri şarkta dahi latif latif esmeğe

başlayan intibah ve irfan yeli solmuş vadileri, yanmış ovaları henüz layıkıyla hayata mazhar edemedi. Bu ihya ve tecdid ameliyesi çok imanlı, sarsılmaz azimli amellere ihtiyaç gösterir."

"Garpten gelen muhalif tesirlere, yıkıcı, dağıtıcı propagandalara mahal vermemek için Türklerle beraber bütün İslam gençlerinin, yukarıda işaret ettiğimiz müşterek vazifeleri nazarı dikkatten uzak bulundurmamaları lüzumu artık sabit olmuş hakikat-ı şekle inkılap etmiştir".

52. Sayı, 20 Mart 1339 (1923)

Başyazının başlığı "Müttefiklere karşı"

"... Yeni çehreler yeni lisanlar, yeni mevzularla karşımıza çıkılacaktır. Emellerine ram etmiş oldukları mağlup bir hasım nazarıyla görüşmek istiyecekleri bizden daha bazı müsaadeler, menfaatler koparmak için hüner ve marifet ibraz edecekler ve bu suretle belki Lozan'da göstermeğe imkân ve münasebet bulamadıkları vaziyetleri, usul-ü münazara ve münakaşayı ihdas eyleyeceklerdir." "Garp diplomasisinden başka bir sureti hareket beklenemez. Bizim de bu vadide münasip ve mütekabil vaziyet ihtiyar etmemiz zaruridir diyoruz. Sadece muhafazai hukukumuz için çok elzem olan bir keyfiyet ise de, mukabil proje vermek böyle mukabili bir silah kullanmak ihtimalini zaafa duçar etmiş bulunuyor. Bundan dolayı murahhaslarımız pek büyük müşkulat karşısında kalabilirler."

"Bizim en büyük silahımız, en büyük kuvvetimiz hiddetimizdir. Davasının kutsiyetine ebedi bir imanla inanan milletimiz bu uğurda daha pek çok manevi fedakârlığa amadedir."

"En tabii haklarımız bütün insanlığın medari iftiharı olan esasatı hukukiye ve medeniyedir... Bizim müttefiklere karşı alacağımız vaziyet böyle milli bir teyakuz ve intizardan ibaret bulunacaktır. Yarın bin türlü ihtimaller muhtemeldir. Türkün davası elbette birgün istihfaf edilmeyecek bir vücud suretinde tecelli edecektir."

53. Sayı, 21 Mart 1339 (1923)

Başyazının başlığı "Siyasette İstiklal"

"Salaha doğru ciddi adımlar atıldığı şu zamanda acaba milletimiz, başka devletlerin siyasetine kapılmayacak metin bir siyasete nail olabilecek midir?"

"Hiç şüphe yoktur ki Fransız, Alman, İngiliz, Rus devletleri arasındaki siyasi marazaların hiç de bizi alakadar etmeyecek bir

mahiyette telakki olunması için bir sebebi kafi görmemekteyiz. Bizim mesleğimiz malumdur. Milli hududumuz içinde hür ve müstakil olmak üzere milli, iktisadi inkişaflarımızı temin etmekten başka bir emelimiz yoktur. Bütün siyasetimiz bu esasa münhasır, bu noktaya raci kalmalıdır."

"İşte bundan dolayıdır ki misak-ı millinin ihtiva ettiği hakkı hayat ve istiklal kadar siyasetimiz de istiklali muhafaza etmeyi de kıymetli bularak vazgeçmeyiz. Türk, kendi mukadderatına sahip ve hakim olduğu gibi başkalarının, yabancı menfaatlerin jandarması mevkiine düşmekten uzaktır. Çok düşünmek, çok dinlemek lüzumu karşısındayız. Derin düşünmeden, hacet görmeden karar verecek bir mevkide, bir mevkii isticalde olmadığımız alakadarların takdir eylediği kanaatını besliyoruz."

54. Sayı, 22 Mart 1339 (1923)

Başyazı: "Sulh İstanbul'da müzakere edilmeli"

"Konferansın Türkiye'nin güzel İstanbul'unda içtima etmesi, bedialar saçan, inşirahperver tecellileri arasında murahhasların pek güzel çalışmalarını temin edeceğinden daha ziyade şayanı temennidir.

Bu suretle Türkiye efkarı umumiyesi günü gününe müzakeratı takibe imkân bulur."

55. Sayı, 23 Mart 1339 (1923)

Başyazı: "Tekalifi milliyeye ait müzakere münasebetiyle"

"... Büyük Millet Meclisi'nde dahili borçlarımızın harici borçlarımız yanında zikredilmesi, tasviye çarelerinin aranması, bulunması, lüzumunun yad ve takriri bizim için hukuk ve hayatı memleket namına cidden bir ümid, bir tesellidir. Mazinin hukuku milleti ihmal etmeyi tabii gören zihniyetini bir daha dirilmemek üzere ölmüş görmek pek mesut bir temaşadır."

56. Sayı, 25 Mart 1339 (1923)

Başyazı: "Bir Ermeni meselesi var mıdır?"

"Herhangi cihetten tetkik ve mutela olunursa olunsun bir Ermeni meselesi ihdasını müsait vaziyeti içtimaiye ve iktisadiye ve idariyenin vücudunu bulmak imkânsızdır. Pek acı mecralardan sonra olsun hakikaten bir Ermeni meselesi mevcut değildir ve olamaz. Bu hakikatın, nihayet Ermeniler tarafından dahi teslim edilmekte olması ayrıca şayanı kayıttır. Pek acı mecralardan sonra

olsun hakikatin görünmesi yine mucibi memnuniyet addolunuyor. Ümid ederiz ki harp diplomatları da artık esas vaziyetleri ihlal eylemek amaliyle sun'i vaziyetler ihdas etmenin imkansızlığını takdir etsin?"

58. Sayı, 27 Mart 1339 (1923)

Başyazı: "Söz devrinden iş devrine"

"... Bu kadar musibetli zamanlar geçirdikten sonra artık sözlerin yapacağı tesirleri ufak şeylerden ibaret saymak pek tabii addolunabilir çünkü sayılan noksanlar, tasvir edilen vakalar aşağı yukarı herkes tarafından anlaşılmaya başlamıştır. Binaenaleyh iş devrine geçmek zamanı hülul etmiş ve geçmiştir... Bu sebepledir ki millet bir kaç seneden beri söze kıymet vermemekte, faaliyet görmek istemektedir. Bu tecelliyi mühim bir noktayı ümid adeder ve bütün mütefekkirlerimizi fiili sahada görmek temennisini izbar eyleriz."

59. Sayı, 28 Mart 1339 (1923)

Başyazı: "Müttefikler ne istiyor"

"Vatan karşısında dünkü gibi bugün de, yarın da yek vücuduz. Kemal-i azim ve metanetle davamızda sabit kadimiz. Binaenaleyh biz hükümetimizden rica etmeğe lüzum görürüz ki müttefiklerin bu hareketlerine karşı her zamandan ziyade azim ve celalet göstermekte tereddüt etmesin. Müsaadekârlıkla elde edemediği salahı milletin azim ve iradesiyle temin eylesin."

Bazı bölümlerini aldığımız bu başyazılarda, genellikle hükümetin barışa ulaşmak için fazla tavizkâr olacağından korkulmaktadır. Gazetenin o günlerde yayımladığı incelemeler de bu doğrultudadır. Bunların ötesinde "Chester Projesi" ile "Hürriyeti Şahsiye" konuları üzerinde durulmuştur. Gene bu dönemde gazetede yer alan haberlerin büyük çoğunluğu müttefiklere verilen mukabil teklifler ve barışla ilgilidir. "Tan"da yer alan bazı önemli haberlerin başlıkları da şöyledir:

"Projemiz hakkında mühim mulakat"

"Mukabil notamız Londra'da"

"İngiltere teklifimizi tetkik ediyor"

"Moskova'da konferans-Anadolu ajansının tekzibi

"Taymıs'ın (Times Gazetesi) istihbaratına atfen Bolşevik İhtilal hükümeti meclisi askeriyesinin Moskova'da hafi bir konfe-

rans aktetmiş olduğunu ve Ankara erkanıharbiyesi namına bazı murahhasların hazır bulunduğu bildirilmektedir. Bu haberler tamamıyla yalandır. Anadolu Ajansı Türkiye'nin böyle bir konferanstan haberdar olmadığını, böyle neşriyat ve vekaiyi sureti katiyede red ve tekzibe selahiyetdardır."

"İstanbul'a 2500, İzmir'e 1700 sivil üseramız geliyor."

"General Harrington Londra'ya gidiyor. Londra Konferansı bir hafta sürecek."

"Erzurumlu Abdülhamit Fahri Efendinin beyanatı: Bugün diyarı İslamda esen rüzgârlar hep vahdet ve uhuvvet rüzgârlarıdır."

"Yunan Başkumandanı Palastiras ile Gunarisin istifasını talep etti."

"Londra konferansı dün Curzon'un riyasetinde toplandı."

"Müttefiklerin cevabı gecikmeyecektir."

"Büyük Millet Meclisi'nde dünkü müzekerat-Hürriyeti Şahsiye Kanunu hakkında hükümetin teklifi. Vekillerin izahatı. Hüseyin Avni Beyin beyanatı. Hükümetin noktai nazarı varid değil. Kanun mahfuz ve mer'idir."

"Londra Konferansı çarşamba günü inikad etti, mesaili muhtelife encümenleri teşekkül olundu. Şimdilik matbuata havadis verilmeyecek. Mütehassıslarla Venizelos İngiltere hükümetinin misafiri."

"İngilizlere mukabil teklifimiz müttefikeyn projesiyle kabili telifmiş."

"Düvel-i müttefika İstanbul ve Boğazları tedricen tahliye edecekmiş."

"Türkiye İktisat Kongresi'nde Türkiye işçi grubu tarafından tespit edilen esasatı umumiye."

"Mevadı Maliye esasen tadil edildi. İktisadi maddeler yeniden yapıldı. Devletler mevadı iktisadiyenin tefrikine muhalif."

"Konferans encümenleri ikmali mesai etmişlerdir. Düyun-u Umumiye meclisini ibka ediyorlar. İmza konferansı 24 Nisan'da inkad edecektir. Muadil teklifat tanzim ediliyor."

"General Harrington ile İsmet Paşa'nın mülakatı"

"Konferans aglebi ihtimal Lozan'da."

"Vatan Gazetesi: Vakit Gazetesinden ayrılan Ahmet Emin Bey Vatan isimli yeni bir gazete neşrine başlamıştır."

Ali Şükrü Bey'in Ölümü ve "Tan"ın Sonu

"Tan" Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in kayboluşunu 30 Mart 1923 tarihli sayısının birinci sayfasında siyah bir çerçeve içerisinde duyurdu. Manşette "Muellim bir hadise-Ali Şükrü Bey'e ne oldu" yazıyordu. Başlığın altındaki metinde ise şu satırlar bulunmaktaydı.

"Tan aile-i tahririyesi bugün çok derin bir elemle dilhundur. Sahibi imtiyazımız Trabzon Mebusu muhteremi Ali Şükrü Bey esrarengiz bir surette kayıb olmuştur. Salı günü saat dörtten sonra da merkez kahvesi önünde bazı ahbabıyla otururak kahve nargile içmiş olan Ali Şükrü Bey bir yere gitmek üzere paltosunu giyip, kalkmış ve o andan sonra bir daha hiç kimse kendisini görmemiştir. Yemek zamanı avdetini görmeyen refikası duçarı endişe olarak hemen mümkün olan taharriyata istidar etmişse de bir haber alamamışlar. Fakat bir faciaya ihtimal vermemek hissi teselliyatkârıyla sabahı etmişlerdir. Ali Şükrü Bey'in elan görünmemesi üzerine hükümet ve zabıtaya intikal eylemiştir. Kayıbından bir saat kadar evvel Şükrü Bey Tan idarehanesinden süratle avdet etmek üzere çıkmıştır."

Bu açıklamadan sonra TBMM'de, Ali Şükrü Bey'in kaybı nedeniyle yapılan görüşmeler gene birinci sayfada yer almıştır. 1 Nisan tarihli "Tan"da, "Malum hadise etrafında" başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazının sonunda "Biz kemali sükun ve emniyetle hükümetin faaliyetleri neticesini beklemekteyiz" denmektedir.

Nisan 1339- (1923) tarihli sayıda Ali Şükrü Bey'in ölüm haberi siyah çerçeve içinde şöyle verilmektedir:

"Şehid-i Muhterem Ali Şükrü Bey'in Cesedi Bulundu."

Milletin böyle ufulünle senin etmez esef!

Kabrin safhai Tarih, Kefenin şan ve şeref!

İşte en menfur ellerin en şen'i bir cinayetine kurban olan şehidi mağdur Ali Şükrü Bey'in boğulmuş cesed-i biruhu, Dikmen'den bir kaç kilometre kadar ileride, Kırşehir yolu civarında bir köy yakınında bulundu. Şu satırları yazdığımız zaman cesedi muhteremi getirmeğe gitmiş olan memurin-i resmiye ve rüfekayı tahririyemiz henüz avdet etmemişlerdi. Yetiştirebildiğimiz halde heyetin ita edeceği malumatı son havadislerimize ithal edeceğiz."

Bundan sonraki üç sayıda taziyet telgrafları, TBMM'de bu konuyla ilgili görüşmeler yer almaktadır. Kısacası Ali Şükri Bey'in ölümü "Tan"ın da sonunu getirmiştir. Elimizdeki son sayı 68. sayıdır.

"Tan" kısa ömrüne rağmen, gene de 1923 Ankarasının ilk muhalif gazetesi sayılabilir. Muhalefeti bugünkü ölçülere göre çok yumuşaktır. Fakat buna rağmen varlığına tahammül edilmemiştir. Ali Şükrü cinayeti bugüne kadar aydınlanamamıştır. Cinayetin faili olan Topal Osman ölü olarak ele geçirilmiş, TBMM önünde asılarak halka teşhir edilmiştir.

EK 5

"Tevhid-i Efkâr", Velid Ebüzziya ve "Takrir-i Sükûn"

Türkiye'de demokrasinin önüne "suret-i haktan" gözükerek sürekli engeller çıkartılmıştır. Özgürlüklerden korkulmuş, ılımlı muhalefet grupları sindirilmiş ve sonra da bunların halk için, ilerleme için yapıldığı söylenmiştir. Demokratikleşme sürecine vurulan darbelerden birine de 1924-1925 yıllarında rastlamaktayız. 1924 yılı İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nin içerisinde muhalefetin oluştuğu, Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisinin su yüzüne çıktığı yıldır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla anılan bu parti faaliyet gösterdiği süre içerisinde özgür basın, düşünce özgürlüğü, iktidarda bulunanların tekçi eğilimlerinin yadsındığı bir platformu yaratmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası faal bulunduğu dönem içerisinde büyük saldırılara uğramıştır. Özellikle basın içerisinde Necmettin Sadak'ın Akşam'ı, Yunus Nadi'nin Cumhuriyet'i bu partiye yönelik saldırıların odak noktasını oluşturmuştur. Diğer taraftan Ankara'da yayımlanan ve iktidarın yarı resmi gazetesi olarak nitelenen "Hakimiyet-i Milliye"de çıkan başmakaleler, haber-yorumlar aynı odağın Anadolu cephesini meydana getirmekteydi. Yeni Fırka'yı savunan gazetelerin başında ise Ahmet Emin'in Vatan'ı, Hüseyin Cahit'in Tanin'i ve Velid Ebüzziya'nın Tevhid-i Efkâr'ı vardı. Bu yazımızda 1924-1925 dönemi içerisinde, Takrir-i Sükûn'un kabulune kadar geçen dönemde Tevhid-i Efkâr'da yer alan başyazı-

lar ve haber-yorumları (en önemlileri itibariyle) inceleyeceğiz. Kuşkusuz bu incelemede sadece demokratikleşmemiz açısından önemli saydığımız haber ve makaleleri ele almaktayız. Gazetenin başmakalelerini imtiyaz sahibi olarak Velid Bey yazmaktaydı. Velid Bey Yeni Osmanlılar Hareketi içerisinde önemli bir yere sahip olan Ebüzziya Tevfik'in oğludur. Tevhid, İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak iktidarda bulunduğu dönemler dışında yayın hayatını sürdürmüştür. Genel çizgisi itibariyle muhafazakâr sayılabilir. Fakat özgürlüklerden ve demokratik kurumlardan ödün vermeyen bir eğilimi olduğu da inkâr edilemez. Lozan Görüşmeleri süresince yabancı sermaye, Düyun-u Umumiye, Kapitülasyonlar, Reji vb... konularda ödün vermeyen bir tavır almıştır. Ne var ki hilafetin kaldırılması konusunda Ankara ile aynı paralelde olmamıştır. Resmi tarihimize göre o dönemin İstanbul basını devrimler karşıtı bir muhalefeti temsil etmektedir. Gelin görün ki, o günlerin gazeteleri tek tek okunduğunda resmi tarih görüşünün ciddi boyutlarda bir haksızlık yaptığı da ortaya çıkmaktadır. Aşağıda incelediğimiz makaleler ve haber-yorumlar temel özgürlükler açısından Tevhid'in titizliğini, doğrultusunu ortaya koyacaktır.

Tramvay Grevi ve Tevhid

1924'ün Temmuz ayı başında Beşiktaş hattındaki tramvay işçileri arkadaşlarının işten çıkarılması nedeniyle ani greve gittiler. Tevhit'te 4 Temmuz Cuma günkü sayıda Velid Bey bu olayı önce işçileri haklı gören bir açıdan şöyle yorumluyor:

"Maalesef Beşiktaş hattı tramvay çalışanları bu sefer grev yasasına riayet etmeme gibi bir acelecilik göstererek, ani bir harekette bulunmuşlar ve hadisenin kendileri için olumsuz bir görünüm almasına meydan vermişlerdir. Maalesef diyoruz, çünkü tramvay kumpanyası gibi şerrinden herkesin nefret ettiği kumpanyanın insanlığa hiç de layık olmayacak bir tarzda fazla saatlarla ve ayaküstü çalıştırdığı amelesine ne kadar zalimane muamele ettiği, bu zavallılar üzerinde nasıl bir tedhiş siyaseti kullandığını pekâlâ biliyoruz." İşçilerin davranışının haklı nedenlerini böylesine sergileyen Velid Bey, onların greve çıkmasını da yadırgıyor ve eleştiriyor. Şöyle ki: "Grev silahının kullanılması hayli nezaket ve maharet ister. İhtilaf anlaşma çarelerine başvurmakla müracaatla çözümlenmedikten sonra bu silaha başvurulur... Son

sözümüz ameleye sükunet ve kanuna riayet etmelerini, halk hükümetinin memurları olan zabıta memurlarına da bu gibi olaylarda halka karşı dipçik ve süngüden ziyade itidal ve iyi muamele göstermelerini ve asıl bu gibi müessif olaylara kasten sebebiyet veren kumpanyaya karşı da yasaların bütün şiddetiyle muamele edilmesini tavsiyeden ibarettir."

Basın Özgürlüğü Üzerine

1924'ün yaz aylarında basın üzerine hükümetin baskı yaptığı görülmektedir. Özellikle İstanbul basını bundan şikâyetçidir. Velid Bey, 18 Ağustos 1924 tarihli başmakalesinde olaya şöyle değinmektedir: "... Zor zamanlarda bazı politikacıların basın hakkında söyledikleri ne kendi makamlarıyla mütenasip ne de gerçeğe uygundur. Olaylar geliştikçe yapılan tekziplerin, suçluların mahiyeti ortaya çıktı. Şimdi biz o kanıdayız ki bu esef verici olayın bütün boyutlarıyla ortaya döküldüğü sırada Dahiliye Vekili Makamında Recep Bey bulunsaydı herhalde mücadelelerin takip ettiği yol tamamen başka şekil alır ve belkide basının yaptığı tarzda bir mücadelesine bile mahal ve lüzum kalmazdı... Bireyin temel haklarının korunması ile basın özgürlüğü esaslarından ayrılmayacağını söyleyen bir dahiliye vekili bu hareketini değiştirmedikten sonra şüphesiz kendisine gazetecilerden daha iyi yardımcı bulamaz. Ülkenin birçok sorununa ve ızdırabına vakıf olan gazetecilerin geçirdiğimiz bunca büyük mücadelelerden, kanlı ve şanlı zaferlerden sonra, en büyük endişeleri geçmişin bazı kişilerin cüretlendiğini, cüretlenebileceğini görmektir. Bu kötülüklerin en müthişi de kanunsuzluktur. Dahiliye Vekilimiz de bundan böyle ülkede herşeye yalnız yasanın hakim olacağını en kuvvetli bir ifade ile yineliyor."

Aynı gazetenin birinci sayfasında üç sütun ve manşette yer alan bir haberde de basın derneğinde dahiliye vekili Recep Bey'in Türk kamuoyuna hitabı ve bu hitabeden alınan şu satırlar yer almaktadır: "Kanunsuzluk devri kapanmıştır. Memlekette kanun devri vardır ve ebediyyen payidar olacaktır. Muhalefet hiyanet değildir. Bireyin özgürlüğü, basının özgürlüğü korunma altındadır."

Velid Bey'in bu başyazısı ve gazetede yer alan habere rağmen iktidarın özgürlükler üzerindeki baskısı her geçen gün artmaktadır. 11 Eylül 1924 günkü başyazısı bireyin temel hak ve

özgürlüklerin korunmasına yöneliktir. Bu yazının bugün de geçerliliğini koruyan şu satırları birlikte okuyalım.

"Çağdaşlığın, halkçılığın gerçek anlamı ülke yönetiminde adaleti temel almak, yasayı memlekette egemen kılmak, yasaya tecavüzden uzak durmak şayet tecavüz edilirse yasa hükümlerine göre hareket etmek gibi şeylerdir. Efendiler, çağdaş olmak istiyorsanız ötekine berikine tecavüz eylemek gibi kabadayılıklardan vazgeçin. O kadar beğendiğiniz batıyı iyi inceleyin, yakından görünüz. Oralarda görülen gelişme ve bayındırlığın nedeni Avrupa'da adaletin hem de islamiyetin emrettiği tarzda adaletin hükümran olmasıdır. Orada hükümet halkın hakimi değil koruyucusudur. Huzur ve asayiş el ile tutulacak göz ile görülecek kadar hükümpervadır. Ondan dolayıdır ki o yerlerde kalkınma, gelişme, ve dayanışma oluyor. Siz de bu esasları ve yalnızca bu esasları uygulayınız. Gerçekten çağdaş olursunuz. Bizler de sizler de bu uyarmayı ve kemali gördüğümüz gün eserlerimize dayanarak çağdaş olabiliriz."

O günler İsmet Paşa hükümetinin basın üzerinde adeta bir kasırga gibi estiği günlerdir. İstanbul basını şikâyetçidir. İstedikleri sadece basın özgürlüğüdür. Nitekim Velid Bey'in 24 Eylül 1924 tarihli, (basın özgürlüğü hükümetin ihsanı değil milletin hakkıdır) başlıklı yazısı ele aldığımız dönemin iktidarının demokratik kurumların temel öğelerine nasıl saldırdığının güzel bir örneğidir. Yazının önde gelen düşünceleri şöyledir:

" ... Ülkemizde basın özgürlüğünün tam anlamıyla varolduğunu kimse iddia edemez. Gazetelerin kanuni ve zahiri serbestlerine rağmen bir surette maddi ve manevi bir baskı ve korku altında bırakılmasının başlıca nedeni ise şimdiki hükümetin basın özgürlüğünün önem ve kıymetini hakkıyla takdir etmemekte olmasından ibarettir. Filhakika İsmet Paşa 3-4 ay önce bazı muhabirlere verdiği beyanatında bir taraftan 'Gazetelerin özgürlüğünü sınırlamaktan zaten bir fayda elde edilemez. Söz özgürlüğünü ne kadar sınırlarsanız sınırlayın gazeteler yine ima, telmih biçiminde söyleyeceklerini söylerler. Halk daha ziyade meraka düşer. Bu surette tahdit eden hükümet için serbestiden ziyade zarar doğurur' gibi çok makul sözler söylemekle beraber diğer taraftan da 'basın özgürlüğünü sınırlamaya hiç niyetimiz yoktur' tarzında bir temennide de bulunmuştur." Velid Ebüzziya, İsmet Paşa'nın bu sözlerinin son bölümünü "demek ki gerekirse sınırlayacaklar" endişesiyle ele alıyor ve yazısında şöyle devam ediyor:

"... İşte basın için en büyük tehlike de hükümet erkanının bu yanlış zihniyetidir. Gerçi bizde meşrutiyetten beri gelen hükümetler basın özgürlüğünü kendileri tarafından halka ihsan edilmiş bir hak gibi telakki etmektedirler. Ondan dolayıdır ki canları istedikçe, beğenmedikleri yazılara tesadüf ettikçe, ya sansür koyarak veya İstiklal Mahkemesi yahutta bir başka idari tedbirle bu hakkı halkın elinden alabileceklerini zannediyorlar.

Oysa özgür ülkelerde basın özgürlüğü halkın yaşamak, yiyip içmek, istediği gibi gezip hareket etmek hakkı kadar mukaddes bir haktır. Hele bu hakka İstanbul gazeteleri memleket basınından ziyade müstahaktırlar. Çünkü gazetelerimiz bu özgürlüğü kullanma hakkını yalnız ülkenin yasalarından değil fakat dört mütareke yılında dünyanın en kuvvetli üç büyük devletiyle kanları ve canları pahasına uğraşarak elde etmişlerdir. Bundan ötürüdür ki başka herhangi bir ülkenin veya toplumun basın özgürlüğünü sınırlamaya cevaz olsa bile İstanbul gazetelerinin serbestisine yan gözle bile bakmağa kimsenin hakkı yoktur.

Bizim basınımızın tam ve olgunlaşmış bir özgürlüğe sahip addedilmesi, görünür görünmez her türlü tehlikeden masun kalabilmesi ise hükümet adamlarımızın bu özgürlüğü kendilerinin bir ihsanı değil ancak milletin en mukaddes bir hakkı gibi telakkiye kendilerini alıştırabildikleri ve o özgürlüğe tecavüzden ateşe el sürmekten korkar gibi çekindikleri gibi zamanın doğuşuna bağlıdır. O zamanın gelişine kadar ise bir kanun yapılsa, bin vaatta bulunulsa hiçbir gazeteci kendisini selamet ve tam güvenlik içinde kabul etmezse mazur görülmelidir."

Gazeteler üzerinde baskılar devam etmektedir. Velid Bey 11 Ekim 1924'te "inançlarımız dairesinde yayında bulunamayacaksak..." başlıklı yazısında özellikle kendisinin ve Tevhit'in tutuculukla suçlanması üzerine şu savunmayı yapar: "Muhafazakârlığımıza gelince bunda da zerre kadar endişe edilecek bir nokta olmadığından keza en kavi hasımlarımız bile emindirler. Bir kere muhafazakârlığa yeni şekli hükümetin tesis etmesi ve bugünkü inkılapları vücut bulması üzerine başlamadık. Oniki yıllık gazetecilik hayatımızda bütün neşriyatımızın eksen ve temelini hep muhafazakârlık teşkil etmiştir. Saniyen bizim mesleğimizin esasını, ruhunu, varlık nedenini oluşturan muhafazakârlığımızın siyasi hiçbir mahiyeti yoktur, bu tamamıyla toplumsaldır... Eğer bütün bu gürültülerden, koparılan yaygaralardan maksat hiçbir kanaatımızın izharını müsaade edilmemek ise bari bu açıkça

söylensin. Ne yapıp yapıp sana gazetecilik ettirmeyeceğiz, nafile kendini müdafaa edip durma desinler. Bu suretle bir defa olsun mertlik göstersinler. Biz de başımızın çaresine bakalım."

Velid Bey Abdülkadir Kemali Bey'in çıkardığı Toksöz gazetesinin hükümetin bir emriyle yayınına son verilmesini de şöyle kınamaktadır: "Toksöz refikimizin hükümet tarafından verilen bir emirle tatil edilmiş olması bizi hem hayrette bıraktı hem de müşkül mevkiiye düşürdü. Hayretimiz her zaman basın özgürlüğüne azami derecede hürmet gösterildi. Bir devirde herhangi bir gazetenin, bir vali emriyle, sanki bir meyhane kapatılıyormuş gibi kapatılıverilmiş olmasından ileri gelmektedir. Hatta bizim bu benzetmemiz bile doğru değildir. Çünkü bugün zabıta vali beyin emriyle herhangi bir meyhane kapatmak yetkisine de haiz değildir. Şu halde bugünkü basın özgürlüğü, bireysel hakların korunması ve serbest ticaret devrinde bir gazete dün olduğu gibi derhal kapatılabiliyor fakat ülke asayişi, sağlık ve genel ahlak açısından en muzur yerlerden biri sayılan meyhanelere kimsenin ilişmek haddi olmuyor." Mamafih Velid Bey, makalesinde, Toksöz'ün yayın politikasını da onaylamadığını söylemekten geri kalmıyor.

Görüldüğü gibi bu başmakale basın özgürlüğünün, o günün koşulları düşünüldüğünde, yiğit bir savunusudur. Ve gene Türkiye'nin temel demokratik kurumlarının niye gelişmediğinin, daha doğru bir deyimle niye geliştirilmediğinin güzel bir örneğidir.

Ulusal Egemenlik

O dönemde muhalif ve muvafık çevrelerce en fazla tartışılan konulardan biri de "hakimiyet-i milliye" konusudur. Velid Bey de bu tartışmanın dışında kalmaz. 13 Ekim 1924 tarihli başyazısında konuyu şöyle yorumlar: ".... Ulusal egemenlik ölmüş kabul edilen ya da ölmekte olan ulusları bile ihya edecek kadar sihirli bir güce sahip bir temeldir. Hakimiyet-i Milliye bizi dün harici düşmanların tasallutlarından kurtararak bağımsızlığımızı temin-de yegane amil olduğu gibi, bu sulh döneminde de idaremizin ıslahı, memleketin muhtaç olduğu kalkınma ve gelişmeye ulaşabilmek için de yine yegane saik olacaktır. Eski devirler tarafından miras bırakılmış olan bugün de serpintileri hepimizi o kadar güzel ve titizliğe sevkeden ne kadar yolsuzluk, haksızlık, idaresizlik varsa hepsini de milletin egemenliğine dört eliyle sarılması

sayesinde ortadan kaldıracağız. Bu gerçeğe dayanarak Türk milleti, hakimiyet-i milliye idaresini yalnız tesisinin yıldönümlerinde değil, en kutsal bir kıskançlıkla her gün kendine düstur etmelidir."

Fırka Mücadeleleri

1924 yılı Halk Fırkası içerisinde büyük tartışmaların öne çıktığı bir yıldır. Fırka hemen hemen ikiye ayrılmıştır. İsmet Paşa ve Recep Bey'in başı çektiği, bugünün deyimiyle şahinler diyebileceğimiz sertlik yanlıları ile Fethi Bey'in önde olduğu ılımlılar arasında ciddi bir iktidar mücadelesi vardır. Bu sırada orduda bulunan paşaların, ordu ve Meclis arasından birini tercih etmesi bir yasa olarak öne çıkınca milletvekili olan bazı paşalar orduyu, ama bazıları da meclisi tercih etmişlerdir. Tevhid iktidara, bilhassa İsmet Paşa başvekil olduğu döneme muhaliftir. Bu muhalefetini çeşitli başyazılarıyla ortaya koyar. Bunlardan 31 Ekim 1924 tarihli, "kimse muhalif değil, herkes işlerinin düzelmesini temenni ediyor" başlıklı yazısında şu noktaya değinmektedir: "Bugün Meclis'te ilke ve esaslar üzerinde bir muhalefet yoktur. Herkesin şikâyeti hükümetin birçok işlerdeki başarısızlığındandır. Bu başarısızlıklar kısmen idare hatasından, kısmen da kabinede ehil olmayan bakanlar olmasından ileri geliyor. İşte bugün muhalif addedilen mebuslarla kamuoyunun istediği de hep bu idari hataların giderilmesi ve iş göremeyecekleri iyice belli olan şahsiyetlerin değiştirilmesidir. Bu yapılmadıkça bugün içinde bulunduğumuz talihsiz ve rahatsız edici vaziyetin düzelmesine, İsmet Paşa'nın Meclis'in güveninden doğan yeni kuvvetle tekrar işe başlamasına imkân yoktur."

Velid Bey bu yazısından beş gün sonra, "Fırkadan evvel hükümet tasfiyeye muhtaçtır" başlıklı yazısıyla konuyu daha ileri boyutlarda ele almaktadır. Yazının can alacak noktaları şöyledir: Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların Meclis'e katılmalarıyla ortaya çıkan gürültüler henüz sakinleşmeden, şimdi de Fırka'nın tasfiyesi meselesi gündeme geldi. Biz esas itibariyle Halk Fırkası'nda bir tasfiyenin yapılmasından yanayız. O cihetle Meclis'teki Fırka'nın tasfiyesine girişilmesine karşı çıkacak değiliz. Yalnız bu meselede eleştirilecek bir nokta varsa, o da işe her zaman olunduğu gibi ters tarafından başlanması ve fırkacılık zihniyeti ile hareket edilmek istenmesidir.

Meclisteki Halk Fırkası'nda bir tasfiye yapılması zorunlu ise bu zorunluluk fırkanın tamamı için daha varit daha kesindir. Meclisin dışındaki Halk Fırkası hemen her uzvu başka fikirde, başka inançta garip bir halitadan ibarettir. Hem de bu iddiayı ortaya atan biz değiliz. Bunun için de bu sözlerimiz okur okumaz bize 'bak mürteciye nihayet Halk Fırkası'na da dil uzattı' diye hücum edilmemelidir. Çünkü Halk Fırkası üyeleri arasında hiçbir düşünsel ilişki olmadığını önce hükümet yanlısı bir akşam gazetesi yazmış ve bu iddiasını kanıtlarla açıklamış, ispat etmiştir. Gerçekten de bugün Halk Fırkası'na aza kaydında düşünce, inanç, gaye, akide gibi temellere hiç önem verilmiyor... Mecliste ve Fırka üyeleri arasında bugün görmekte olduğumuz keşmekeşlerin çatışmaların gerçek sebebi hükümetin beceriksizliği olduğu, bu suretle tahakkuk ettiğine göre işe, asıl hükümetin tasfiyesi ile başlamak lazım gelecektir. Fakat hükümet işe kendini düzeltmekle başlamayarak gerçeği bir türlü görmek istemeyen bir çoğunluğun yapay güvenine dayandıkça eski şeklini muhafaza ettikçe ne fırkanın tasfiyesinden yarar olabilir ne işlerde salah olur, ne kamuoyuna huzur ve sükunet gelir, ne de memleketi imar ve ıslah yolunda tek adım atılabilir."

Bu yazıyla Tevhid ve Velid Bey Halk Fırkası'na karşı tavrını daha da netleştirmiştir. Nitekim 23 Kasım 1924'te İsmet Paşa'nın istifası üzerine şunları yazmaktan geri duramaz: "Hatta Gazi Paşanın bu değiştirme işleminde bir tek emir ve arzusuna riayet ettiği de anlaşılıyor. Bu da Gazinin durumun gereğini İsmet Paşa ve arkadaşlarından, bunun da ötesinde çoğunluk fırkasından çok daha iyi takdir ettiğini gösteriyor." Fethi Bey kabinesi Tevhid tarafından iyi karşılanır.

Tevhid, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu en önde alkışlıyanlardandır. 18 Kasım tarihli başyazı "Yeni Cumhuriyet Fırkası" nitelemesiyle başlar. Sonra da şu satırlarla devam eder:

"Yeni Cumhuriyet Fırkası nihayet kat'i surette kurulmuş görünüyor. Bugünkü gazetelerin verdikleri haberlere nazaran fırka (Terakkiperver Cumhuriyet) ünvanını kabul etmiş ve beyannamesini yakında hükümete vereceği gibi aynı zamanda programını da neşretmek üzere bulunmuştur... Yeni Cumhuriyet Fırkası usulü dairesinde teşekkül ettiği kadar halka kendini sevdirecek ilkelerle de meydana çıkıyor. Biz her vakit söylediğimiz üzere düşünsel bağımsızlığımızı daima koruduğumuz cihetle ye-

ni fırkayla şahsen hiçbir alakamız yoktur. Şimdiki halde yaptığımız fırkanın zuhur ve tesisini mecliste dengeyi temin edeceği cihetle memnuniyetle karşılamaktır. Fakat fırka işe başladıktan sonra ilan ettiği esaslardan ayrılacak olursa ona karşı da kayıtsız şartsız tenkit hakkımızı muhafaza edeceğimiz tabiidir. Şimdiki halde fırkanın başında Kazım Karabekirlerin, Raufların, Ali Fuat ve Refetlerin bulunması bize büyük ümitler vermektedir. Yeni fırkanın bize bu ümitlerimizde aldatmamasını ve tek isteği sulh ve selamet olan Türkiye halkını beklediği rahmetlere ve fehametlere nail eylemesini kemal-i samimiyetle temenni ederiz."

"Takrir-i Sükûn"a Doğru Adım Adım

İsmet Paşa kabinesinin istifasından sonra yeni kabineyi Kasımın son haftasında Fethi Bey kurdu. Halk Fırkası'nın genel başkan vekili olmasına rağmen İsmet Paşa Ankara'da kalmadı. Heybeliada'da istirahate çekildi. Fethi Bey Halk Fırkası'nın ılımlı kanadını temsil ediyordu. Buna rağman muhalefetle fırka arasındaki sürtüşme eskisi kadar olmasa bile devam etti. Özellikle Aralık ayı başında yapılan ara seçim büyük tartışmalara neden oldu. İstanbul'da Hakkı Şinasi Paşa'nın kazanması ile Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın muhalefetin desteğine rağmen çok az oy alması ikinci seçmenler üzerinde baskı yapıldığı söylentilerini yaygınlaştırdı. Bunun da ötesinde Bursa'da Nurettin Paşa'nın kazanması bardağı taşıran son damla oldu. Ve nitekim Meclis Halk Fırkası'nın oylarıyla Nurettin Paşa'nın mazbatasını kabul etmedi. Seçim yenilendi. Bütün bu göstergeler Halk Fırkası'nın tek parti yönetimine doğru yol aldığını göstermekteydi. Nitekim Recep Bey'in istifası üzerine Velid Bey başyazısında şu noktanın altını özellikle çizmektedir. "Son günlerde Ankara'da ifrattan ziyade itidal ile idare-i umura doğru hafif bir eğilim gözlenmektedir. Recep Bey'in istifası sonunda biz bu eğilimin artmasını ve Fethi Bey kabinesinin çekilmeye mecbur kalmayarak bilakis kuvvetlenmesini temenni ederiz. Biz Recep Beyin istifasını sertlik yanlılarıyla ılımlılar arasında için için süren çekişmenin çözümlenmesi için bir vesile teşkil edeceğini ve sertlik ve ılımlılık yanlılarından birinin kesin surette galip gelerek durumun gelişmesine katkıda bulunacağı nokta-i nazarımızda ısrar ediyoruz. Bu düşüncemizde isabet olup olmadığı ise yakın bir zamanda anlaşılacaktır."

Velit Bey'in bu düşüncesi haklı çıkmıştır. Ve Recep Bey'in istifasından sonra yeni bir kabine buhranı gündeme gelmiştir.

Bu arada üniversite de Macar talebe heyetinin İstanbul'u ziyareti dolayısıyla verdiği bir partide, Macar öğrencilerin Türk kızlarıyla dans etmesi olay yaratmış, bu olay iktidarın üniversite özerkliğine müdahale etmesine karar verme noktasına kadar tartışmaları götürmüştür. Sonuçta özerkliğe titizlikle bağlı olan Rektör İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey istifa etmiştir. Bu olayın getirdiği olumsuz tartışmaların rüzgârı dinmeden Mebus Halit Paşa'nın (Deli lakabıyla anılır) Ali (Çetinkaya) Bey tarafından tabancayla meclis içerisinde vurulması, daha sonra da ölmesi yeni bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Özellikle Ali Bey hakkında savcılığın takipsizlik kararı vermesi olayın ciddiyetini daha bir artırmıştır. Bu olaylar olurken Piran ve Genç'te Şeyh Sait'e bağlı güçlerin isyan etmesi ve ayaklanmanın bölgeye hızla yayılması fırka içerisindeki sertlik yanlılarının işine yaramış, İsmet Paşa aniden İstanbul'dan geri dönmüş ve fırka grubu iki gün önce güvenoyu verdiği Fethi Bey kabinesini düşürmüştür. Yeni başvekil gene İsmet Paşa'dır. TBMM'de güvenoyu aldıktan sonra yaptığı ilk iş Takrir-i Sükûn yasasını kabul ettirmek olmuştur. Artık ülkede özgürlüklerden söz etmek mümkün değildir. Velid Bey ileride olacakları sezmişçesine 4 Mart 1925 tarihli başyazısında şunları yazmaktadır.

"... Biz yeni kabinenin böyle önemli bir dönemde ülkenin selameti gereğiyle Fethi Beyin nokta-i nazarını uyumlandırmada başarılı olmasını temenni ederiz. Böyle bütün ülkeyi ilgilendiren yaşamsal sorunlarda ve zamanlarda bütün milletçe ne kadar itina gösterilebilirse necat ve salemet amacına o kadar çabuk erişilebilir." Görüldüğü gibi başyazıda usta bir biçimde İsmet Paşa'nın olaya itidalle bakması dolaylı bir biçimde ögütlenmektedir. Fakat Velit Bey umutsuzdur. Nitekim bir gün sonraki başyazısında adilane şiddet kavramını şöyle gündeme getirmektedir: "Her iki Bakanlar Kurulu da Halk Fırkası'nın kabinesi olduğuna göre ikisinin de aynı yolu takip etmeleri normaldir. Yalnız Halk Fırkası'nın son toplantısındaki tartışmalara göre İsmet Paşa'nın iç politika itibariyle Fethi Bey kabinesinden farklı bir siyaset takip edeceğine hükmetmek gerekir. Fırkanın çoğunluğu Fethi Bey Genç isyanı dolayısıyla yeterince şiddetli hareket etmediğinden dolayı düşürdüğüne göre bittabi yeni başvekilin şiddetli bir hatt-ı hareket eylemek üzere mevki iktidara geldiği çıkarılabilir. Yeni kabinenin şiddetli olmaktan ziyade azimkâr olacağını ve şiddetli hareket etmeği gerekli gördüğü zaman dahi adalet ve

haktan ayrılmayacağını ümit ediyoruz... Memleketin emniyet ve selameti, halkın huzur ve sükûnu adına olağanüstü tedbirlere de, şiddete de müracaat olunabilir. Fakat dediğimiz gibi isyan alanında asilere karşı gösterilecek azami şiddet bile azami adaletle birlikte olmalıdır."

Takrir-i Sükûn Yasası ve İstiklal Mahkemeleri akla gelebilecek en büyük şiddeti ülkeye getirmişlerdir. Sadece asiler değil Velid Bey de dahil olmak üzere bütün muhalif gazeteciler, sol sağ demeden İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişler, büyük baskı görmüşlerdir. Ahmet Şükrü (Esmer), Hüseyin Cahit, Ahmet Emin Yalman, Abdülkadir Kemali, Velid Ebüzziya bunların önde gelenleridir. Hepsi uzun süre yazı yazmaktan, gazete çıkarmaktan menedilmiştir. Terakkiperver Fırka hükümetin bir emriyle kapatılmıştır. Ve Halk Fırkası tek parti yönetiminin akla gelebilecek tüm baskıcı yöntemleriyle iktidarı kullanmıştır. Bugün bu demokrasiye vurulan darbenin 70. yılını idrak ediyoruz. Acaba Türkiye canibinde ne değişti? Halk Fırkası uzantıları ne yapıyor? Sanırım bunları açıklık ve içtenlikle ele almadıkça, cesur sayılabilecek tahlilleri korkmadan yapmadıkça ülkelerimizde demokrasiyi sürekli olarak yanlış tanımlayacağız, eksik uygulayacağız.

EK 6

Bir Gazete: "Tok Söz" Bir Yazar: Abdülkadir Kemali

Türkiye'nin son yüzyıllık siyasi tarihi, bir anlamda "Demokrasiye Yönelik Darbeler" tarihidir. 1908'de yükselen hürriyet avazları, 1913'te susturulmuş, Birinci Meclis'le başlayan çok sesli demokrasi 1925'te Takrir-i Sükûn Yasası'yla tarihe karışmıştır. Bunu, günümüze kadar çeşitli kesitlerle sürdürebiliriz. Bizim bu ek'teki odak noktamız, Abdülkadir Kemali Bey ve onun 1924 yılının son ayında İstanbul'da yayımladığı "Tok Söz" gazetesidir. Abdülkadir Kemali'yi pek azımız tanır. Orhan Kemal'in babası olduğunu biliriz, o kadar... Oysa Türkiye'nin demokrasi mücadeleleri içerisinde önemli bir yeri vardır. Kimsede örneğini görmediğimiz ya da az gördüğümüz biçimde yaman bir demokrattır. Yiğittir. Gözünü budaktan sakınmaz, bütün yaşamı "Hürriyet", "Hak" sözcüklerinin arkasından koşmakla geçmiştir. Genç yaşta İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Talat Paşa'nın yakınlığını kazanmış, bir anlamda militan bir Ittihatçı olmuştur. Milli Mücadele'ye Kastamonu Meb'usu olarak katılmış, Birinci Meclis'in önde gelen hatiplerinden biri olmuştur. Meclis çalışmalarında daima doğrunun, hakkın ve demokrasinin yanında olmuştur. Zamanla Birinci Meclis'te oluşan ikinci grubun üyesi haline gelmiş, "Masuniyeti Şahsiye" yasasının öncüsü olmuş, bu yasanın Meclis'ten çıkarılması için Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Ali

Şükrü Bey (Trabzon) ile birlikte adeta küçük bir savaş vermişler, başarılı olmuşlardır. Ne ki 1923'ün yazında yenilenen seçimlerde Mustafa Kemal tarafından aday gösterilmemiş, birinci grubun diğer adayları gibi o da seçimi yitirmiştir. Sesini kamuoyuna duyurabilmek, hürriyet savaşımını sürdürmek amacıyla Adana'da "Tok Söz" gazetesini çıkartmaya başlamıştır. Yalnız mahalli basının kendi yöresi dışında etkili olamaması 79. sayıdan itibaren gazeteyi İstanbul'da çıkarmasına neden olmuştur. 15 Aralık 1924'te çıkmaya başlayan "Tok Söz", 30 Aralıkt'a son sayısını çıkarmış ve hükümet tarafından yayından menedilmiştir. Yasaklama nedeni olarak gazetede çıkan "Büyük Tehlike" başlıklı yazı gösterilmiştir.

İstanbul'da yayımlanan "Tok Söz"ün ömrü on beş gün sürmüştür. Bu on beş gün süresince basın hürriyetinden, halk hükümetinin olması gereken biçimine kadar birçok konuda A. Kemali'nin büyük tartışmalar yaratan düşüncelerini yansıtmış, şimşekleri üzerine çekmiş, gerçek özgürlükçülerin alkışlarını kazanmıştır. A. Kemali bir demokrasi dervişidir, İstiklal Mahkemeleri onu yıldırmamış, Elazığ'da gazetecilerin yargılandığı mahkemede Gazi'ye verilen pişmanlık dilekçesine bir o imza atmamış, davası Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderilerek orada yargılanmış, arkadaşlarından beş ay sonra hapisten çıkabilmiştir. Serbest Fırka'nın kurulduğu günlerde, yapılan tekliflere rağmen bu güdümlü yapay siyasi partiye girmez, kendi partisini kurar: "Ahali Fırkası". Partinin merkezi Adana'dadır. Aynı adla bir de gazete çıkarır. Önce gazetenin, sonra da partinin üzerindeki baskılar artar. Usulüyle yurdu terk etmesi söylenir. O da Beyrut, Şam, Halep demeden uzun bir sürgüne çıkar. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ona mektup yazar, aldığı güvenceye dayanarak yurda döner. Oğlu hapistedir. Ona yakın olmak için Bursa dolaylarında hâkimliklerde bulunur. Sonra bu görevinden ayrılarak Adana'da avukatlığa döner. 1949'da ölür. A. Kemali gazetesinin adı gibi toksözlüdür. Bildiğinden şaşmaz, mutlak anlamda özgürlük ve halk egemenliğinin yaşama geçtiği bir yönetim özlemi bütün hayatının tek emelidir. Ulaşamaz bu emeline...

15 Aralık 1924'teki ilk İstanbul sayısında "Mesleğimiz" başlığıyla yayımladığı makalesinde, "İnsan düşüncesi yüzyılımızda şehinşahlar, hükümrancıklar kabul etmemektedir. Onun içindir ki cihanda taçlar parçalanmakta, tahtlar yıkılmakta, şevketliler ve haşmetliler koğulmaktadır... Yarın ne olacağını bilemiyoruz,

bugün bildiğimiz şudur ki hakimiyet milletindir. Çünkü tecavüzler karşısında kan döken odur, can feda eden odur..." Bu inancı onun, devlet yönetiminde en küçük bir ayrıcalığa karşı çıkması, onunla mücadele etmesi eğilimini pekiştiriyor. Nitekim bir gün sonraki sayıda (16 Aralık 1924) "Ne istiyoruz" sorusunu şöyle yanıtlamaktadır:

"... Ne olursa olsun biz muhalifiz ve muhalefetimizin sebeblerini efkarı umumiyeye, efkarı ahaliye açıkça söyleyeceğiz ve ne istediğimizi izaha çalışacağız. Ser levha (Makalenin başlığı, ittihaz ettiğimiz 'Vahdeti kuvva mı? Yoksa tefriki kuvva mı?' suali muhalefetimizin temelini teşkil etmektedir. Noktai nazarımızı tavsil edelim..." dedikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıplarını ve bunların nedenini açıklıyor ve şu yargıyı öne çıkartıyor: "... Şimdi bu vaziyette kalan ve mevcudiyetini dişiyle, tırnağıyla temine mecbur olan bir milletin velev ki altı yüz senelik bir ailenin hükümdarı için bir hak kabul etmesine imkân var mıdır?..." A. Kemali bu yargısıyla tek adam yönetiminin, biçimi ne olursa olsun hepsine karşı olduğunu ortaya koymaktadır. Onun devlet yönetimi ve iktidar anlayışı da buna paraleldir. Aynı yazısında üç kuvvetten söz ederek şunları yazar:

"... Filhakika hükümdarlık üç kuvvetin bir şahısta veya bir heyette toplanması ile tecelli eder:

1- Milletin varidat ve masarifi umumiyesine bila kaydü şart hakimiyet,

2- Milletin ordularına bilakayd-ü şart kumanda,

3- Hakkı kazaya malikiyet...

A. Kemali'ye göre bu üç kuvvet artık milletin elindedir ve bir kişide toplanması halk hükümetlerinin yapısına uygun düşmez. Bu noktada tek adam egemenliğine ne oranda karşı olduğunu şöyle ifade etmektedir (aynı makalede): "... Hükümdarlık ortadan kalktıktan sonra bir heyeti içtimaiyeden bir ferdin kalkarak hükümdarlık gibi veto hakkına malik olması, millet meclislerini feshedebilmesi, kendisini intihap eden bir heyetin ittihaz ettiği kararları bozması çok fena bir irticadır. Hükümdarların israfatı yüzünden hakimiyete iştirake başlayan milletler, Cumhuriyet idaresine kadar verdikleri kurbanlarla nihayet fevkelbeşerliği ilga ettikleri halde yeni hükümdarcıklar ihtira etmekten elbette nefret ederler."

Halkın, yönetimi ele oldığı zaman, kendi gücünün üstünde yeni bir gücü yaratmaktan çekineceği, bunu ancak zorlamalarla

kabul edeceği fikrini benimsemiş görünen A. Kemali Bey'in bu düşünceleri M. Duverger'in son dönemde kendini gösteren ve yaygınlaşan başkanlık sisteminin "taçsız krallar" yarattığı şeklindeki yaklaşımına benzemektedir. Kişiye bağlı, ona geniş yetkiler veren iktidarın yasal anlamda da sakıncalı olduğunu aynı makalesinde şöyle açıklamaktadır:

"... Teşkilatı Esasiye Kanunumuzdan evvel olan Hıyanet-i Vataniye Kanununa göre hakimiyet (Terk edilmemek ve bölünmemek üzere) milletin değil midir? Bu çok doğru ve çok muvafık olan esasın aleyhinde söylemek, yazmak, silahla hareket etmek hıyanet-i vataniye olduğu halde acele kaleme alınan bir teşkilatı esasiye kanunuyla, bir gecede kaleme alınan bir kanunla bu esası ortadan kaldırmaya kimsenin hakkı yoktur."

Kemali Bey bu satırlarıyla Cumhuriyete karşı gibi gösterilmek istenmiştir ki bu doğru değildir. O Cumhuriyete değil, cumhurbaşkanına verilen haklara ve bunun da ötesinde kuvvetler ayrılığı ilkesine karşıdır. Cunhuriyete karşıymış gibi gösterilmesine isyan eden Kemali Bey, bu isyanını 17 Aralık 1924'teki sayısında yayımladığı makalesinde yer alan şu dizelerle heyecanlı bir şekilde dile getirir:

"... Saltanatı mutlakanın hatta gölgesinden bile bugün eser varsa, eğer öyle tahakküm ediliyorsa milletin bir ağızdan:

Kan taşar vallah billah deniz
Yan bakan bir kere cumhuriyete...
diye haykırdığını işitmiyor demektir"

"... Eğer irticaın bir manası varsa şüphesiz ki cumhuriyeti bu manayı kayıt ile takyiddir. Bu da hoş amedi ile karşılanamaz, bu böyle bilinmelidir. Çünkü:

Milletin nevzade vicdanıdır,
Süt değil emzirdiği şey kandır.
Canıdır, cananıdır, imanıdır.
Kim bakar yan gözle cumhuriyete

İşte teklif-i mezkur istenildiği zaman fiile iktiran ediverecek karar-ı mustahsarın göreceği iltifat budur".

Birinci Meclis dönemindeki hükümet yani icra organı yapılanmasını yeğleyen A. Kemali, yasaların halkoyuna sunulmasını da gene öngördüğü siyasal yönetim açısından vazgeçilmez bir koşul olarak ileri sürmekteydi. 16 Aralık 1924'teki makalesinde bu noktayı şöyle işlemektedir:

"... Birinci millet meclisi vahdeti kuvvanın hakikaten temsili idi. Beşeri hükümdarlıklarla mücadele tarihinde hakimiyeti

milliye tabirinin içeriğini cidden o dönemin hükümetleri tamamiyle temsil ediyorlardı. Fakat çok yazık ki daha ileriye gitmek ve hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir düsturunu meclisten çıkacak kanunları halkın tasdikine arzetmek şeklinde tecelli ettirmek lazım gelirken hakimiyeti milliye bölündü ve saltanat makamını takliden bir riyaseti cumhur kürsüsü yaratıldı. Hiç kimse için kabul etmemize imkân olmayan bu vaziyeti reis hazretimiz için bir dakika kabul etsek bile yarının herhangi bir reisi cumhurunun öyle şehinşahlar gibi Türk milletine milletim demesini, istifa eden kabine yerine bir reisine seni tayin ettim diye azamet göstermesini havsalamız asla kabul etmeyecektir. Bu itibarla iddia ediyoruz ki ve mütamadiyen bağıracağız ki hakimiyet milletindir. O asla bölünemez... Fertlerin millletleri temsil etmesi fikri tarihe karışmıştır. Vahdeti kuvva vardır..."

Böylece tek gücün millette olduğunu kabul eden, Mustafa Kemal'e değil, başkanlık yaklaşımına karşı olanlar, muhalefeti sindirmek için fırsat kollayanlar açısından Kemali Bey'in Cumhuriyet ve Gazi düşmanlığıyla suçlanması, irtica töhmeti altında bırakılması doğaldır. O, kalemiyle, elinden geldiğince bu suçlamaları reddedip, düşüncelerini açıklamaya çalışmıştır.

Askerlerin politikaya girmesi konusunda da, o günlerin koşullarına göre, en ileri ve cesur yazıları yazan Kemali Bey'dir. Tok Söz'ün son sayısındaki (kapatılmadan önceki son sayısında) "Söz dinlemek" başlıklı makalesinde, bu konuda açık bir tavır koymuştur:

"... Büyük zaferden sonra askerlerin siyasetle iştigal etmemeleri lazım geldiğini ilk defa biz ortaya atmıştık. Bunda iki tehlike görüyor, vatanı bu tehlikelerden kurtarmak mutlaka lazımdır diyorduk. Birisi siyasetle iştigal, meb'usluğa, vekilliğe, reisicumhurluğa göz dikmeyi icap ettirir. Diğeri siyasetle iştigal, idare-i umumiyeyi milletle bilfiil alakadarlığı gerektirir..."

"... Şu halde Türkiye, vesaiti mümküne ile bu husumet (düşmanlarına) alemine karşı mevcudiyetini müdafaa ve muhafaza mecburiyetindedir. Vesaiti mümkünenin başında ve nihayetinde ordu vardır. Siyasetin dalgaları arasına atılan kumandanlar, müdafaa kudretinin en mühiminden bu vatanı mahrum bırakmış olurlar."

"... Ordunun zap ve raptı halkın zap ve raptına asla benzemez. Asrımızda milletleri ordu idaresine benzeyen bir usul ile yürütmenin imkânı yoktur. İlkel kabilelerde reislere mutlak itaat

belki vardır. Fakat yarı uygar milletler dahi ordu idaresine tahammül edemeyecek kadar tebeddül etmişlerdir."

"... Çünkü askerlikte niçin yoktur. Bu tarz hareket askerlikte bir zarurettir ve askerliğe niçin kelimesi girerse askerlik inhilâl eder. Halbuki bir milletin idaresi baştanbaşa niçinlerden ibarettir... Ordu idaresi niçin'i kabul etmediği halde millet idaresi baştanbaşa niçinlerden ibarettir.

Bugün aramızdaki ihtilafın saiki de bu değil mi? Reisicumhur asker, mebusların kısmı mühimmi asker, vekillerin bir kısmı asker... Onların meslek görgüleri, çalışma biçimleri, yönetim usulleri yukarda açıkladığımız gibidir. Onun içindir ki mesela matbuatta özgür tavırlı yazılar gördüler mi tahammül edemiyorlar. Ve matbuatı susturmak için yeni kanunlar teklif ediyorlar. İhtiyat zabitleri haklarından bahsettiler mi orduda imişler gibi sindirmek istiyorlar. Mütekaitler açız dediler mi cemiyetlerini dağıtmaya kalkıyorlar. Bu şerait altında şu zavallı memleket nasıl olur da terakkiye doğru yol alır. İdareyi umumiyeyi memleket için iktiza eden kabiliyeti haiz oldukları iddiasında bulunan kumandanlar askerlikten çekilerek halk olmalıdırlar. Canı isteyince asker ve arzu edince idare adamı olmak isteyenler mesleksiz ve meşrepsiz insanlar olacağı için ne memlekete, ne de orduya yaranamazlar..."

Bu sözler genel hatları itibarıyla her zaman geçerliliğini koruyan yargılardır. A. Kemali bu düşüncelerini bir anlamda yiğitçe ileri sürerken militarizmin tuzağına da şöyle değinir: "... Militarizmin dahili vatanda yıkacağı kalpler hesaba katılırsa otuz değil belki on senede maazallah ordumuz inhilal eder."

1924 yılının son aylarında Kozan Milletvekili Sait Bey, basın yasasını değiştirmeyi amaçlayan bir kanun teklifini Meclis'e verir. Bu teklif basında çok geniş yankılar uyandırır. Muhalefet yasa aleyhinde birçok yazı yazarken, iktidarı tutan gazeteler de yasayı savunur. Özellikle Cumhuriyet gazetesinde çıkan "Tenkidlerin Tenkidi" başlıklı makale üzerine büyük tartışmalar çıkar. Katıksız bir basın özgürlüğünden yana olan A. Kemali Bey de bu tartışmaya katılır. Yasayı savunan yazarlara dokunarak şunları gündeme getirir:

"... Bakınız bu zat ne diyor: Meşrutiyet iptidasındaki matbuat hürriyeti memlekete Derviş Vahdettin'in Volkan'ından doğma bir 31 mart yanardağı çıkarmıştı. Şimdi yeni inkılap idaresinin tesis ve tesbiti senelerinde öyle bir hadisenin tekrarına müsaade

vermemek, evvela matbuatın vicdan borcudur. Saniyen de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin belki ilk safda gelen vazifelerinin birincisidir. Böyle bir hain hata ihtimali şaibesiyle saibedar görünmemek için herkesin bilumum Türk matbuatından istiyebileceği şey azamı hürriyetin hak, hakikat ve insaf esasları ile beraber olarak istimalidir. Her Türk matbuatından kanlar ve ateşler içinden çıkan yeni müessesata biraz hürmet istemek bütün milletin hakkıdır. Her Türk matbuatının bu yeni ve muazzam müesseseler üzerinde titreyerek konuşması lazımdır..." İktidar yanlılarının bu düşüncelerini aynen yansıttıktan sonra şunları ekler:

"... İki de birde kalemlerinizi bizim keyfimize uydurmazsanız 'sizi en biaman... En meknuz...' kuvvetlerle asarız, keseriz demek Derviş Vahdettin'in yapmak istediğini yapmaya, yaptırmaya hazırlanmak demektir. Eğer bu memlekette Cumhuriyetin tarafları, hamisi muhiti malumda toplanmış birkaç kafadardan ibaretse vay o zavallının haline ve istikbaline..."

Sözde cumhuriyeti savunma bahanesiyle özgürlüklere saldırmayı, onları belirli sınırlar içerisinde tutmayı görev haline getirmiş olanlara verdiği bu yanıttan sonra, bugün de geçerliliğinden kuşku duymadığımız şu satırları yazar:

"... Hürriyeti böyle avuç içine alanların hepsi idare-i mutlakalarına renkleri değişse de mahiyeti asliyeleri daima yekdiğerinin aynı olmak üzere bir takım esbabı mucibe bahanelerini ileri sürerler. Bu bahanelerin başlıcaları şunlardır: Ahali henüz rüşt-ü siyasiyeye erişmemiş... Memleket anasırı muzıra ile dolu... Mevcudiyeti siyasiyeye düşman olan ecanip fırsatı tecavüze muntazır... İhtilal çıkması vehimeleri... Müessesatı cedideyi hazım edememek yüzünden irtica endişeleri... İşte doğru yürümeyen yahut yürümek istemeyen yahut yürümesini bilmeyen herhangi bir hükümete 'Efendi yola gel' denildi mi derhal alınacak cevap tamamiyle 'sen konuşma' manasına yukardaki bahanelerden biri veya bir ikisi ortaya atılıyor ve daha ileri gidilirse kirli, gizli, biaman kuvvetlerin müheyya-ı tedip olduğu ilave ediliyor."

Lisan özgürlüğünün hiçbir şekilde kısıntıya uğramaması gerektiğini, eğer bir toplumda düşünce hürriyeti varsa, bunun doğal uzantısı olarak söz, yazma hürriyetlerinin de olması gerektiğini dili döndüğünce anlatan A. Kemali'nin "Tenkitlerin Tenkidi" üzerine yazdığı polemik mahiyetini de zaman zaman alan makaleleri, o günlerin üzerinde en çok konuşulan, tartışılan konusu haline gelmişti.

"Tok Söz"ün, sondan bir önceki sayısında (29 Aralık 1924) "Büyük Tehlike karşısında ittihad zarureti" başlıklı makale bardağı taşıran son damla oldu. Gazetenin kapatılmasına bu yazının neden olduğu ileri sürüldü. Temelde önemli bir şey söylenmiyordu bu yazıda. Dikkati çeken bölümleri şöyleydi:

"Halk Fırkası ne istiyor? Bu bizce malumdu fakat ekseriyet ahali maalesef anlayamamıştı. O telgraf (Ankara muhabirinin çektiği bir telgraf) inhisarcıların gittiği yolu büyük bir ekseriyete de anlattı. Şimdi herkes biliyor ki halk liderliği tavrını takınan zevat Türkiye'yi babalarından miras kalmış bir çiftlik haline koymak niyetindedirler."

"... Şu halde yapılacak iş nedir? Hükümeti hazıranın (Fethi Bey hükümeti) cumhuriyet mefhumu mukaddesini suistimal ederek gittiği yolu uçuruma müntehi görenlerin süratle birleşmesi... Bunların karşısında kuvvetli ve icabatı cumhuriyete muvafık ve tek cephe halinde dikilmesi... İşte yapılacak iş bundan ibarettir. Bunu yapmamıza en büyük mani fırka ve grupların milletin hayatından alınmış bir programı olmaması idi. Fakat bu ciheti düşünmeğe ne lüzum kaldı? Büyük tehlike karşısında ittihad her türlü ihtilaflara tevaffuk eden bir vazifeyi mukaddese-i vataniyedir. Birleşiniz ey millet. Birbirinize zahir olunuz ki büyük tehlikeyi atlatmak mümkün olsun. Yeni cephe için azami fedakarlık bir zaruret oldu, birleşiniz."

"Tok Söz"ün son sayısı 30 Aralık 1924 günü çıkar. Başyazıda askerlerin siyasete girmemesini öneren bir yaklaşım sergilenir. Militarizmden ilk kez açıkça söz edilir. Bu makaleye daha önce değinmiştik. Ve o gün Bakanlar Kurulu "Orient News" ve "Tok Söz" gazetelerinin ikinci bir emre kadar kapatılmalarına karar verir ve bu gazeteler hakkında basın yasasının 23. maddesi gereğince dava açılır. "Tok Söz"ün kapanması, özellikle muhalif basın arasında tepkiyle karşılanır. 10 Ocak 1925'te "Tevhid-i Efkâr" gazetesi, "Tok Söz"ün tatili başlıklı bir makale yayımlar. Makalede basın hürriyetine yara açılmaması özenle vurgulandıktan sonra, "Tok Söz" başyazarının (Yani A. Kemali Bey'in) hırçın üslubu da uygun bir dille eleştirilir. Kısacası zamanın gereğine uygun, hem nalına hem mıhına dedikleri cinsten bir makaledir bu. Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr bu konu üzerinde birkaç gün daha durdurlar. "Tok Söz"le ilgili haberler hep birinci sayfada yer alır.

4 Ocak 1925'te gazetelerin birinci sayfalarında Başvekil Fethi Beyin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, sorulan sorular üzerine verdiği açıklamalar yer alır. Örneğin "Tevhid-i Efkâr"ın birinci sayfasında, iki sütun üzerine şu haber bulunmaktadır:

"Hükümet Hürriyeti Matbuata tamamen riayetkâr mı?
Fethi Bey gazetelerin sed'i hakkında izahat verdi.
"Tok Söz" ve "Orient News"ün esbabı sed'i hakkında
muhalif ve muvafık meb'uslar tarafından vuku bulan
suallerle Fethi Bey'den cevap vererek Hürriyet-i
Matbuatın güvencede olduğunu beyan etti"

Haberin içeriğinden anlaşıldığına göre, Halk Fırkası'ndan Ergani Meb'usu Kazım Vehbi Bey ile "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" Yönetim Kurulu'ndan Sivas Meb'usu Halis Turgut Beyler gazetelerin kapanmasıyla ilgili sorular sormuşlar ve Fethi Bey de "Cumhuriyet Hükümetlerinin en esaslı umdelerinden birinin hürriyeti matbuata riayet olduğunu, hürriyetin takyidi hususunun hiçbir zaman, hiçbir hükümetin hatır ve hayalinden bile geçmeyeceğini ve bizzat heyeti hükümet hakkında şahışları istihdaf ederek vuku bulacak hücumaları dahi memnuniyetle karşılayacaklarını" söyledikten sonra "Türk matbuatının neşriyatı arasına karışan ifsat ve tahrik mahiyetindeki neşriyata karşı da kanunun bahşettiği selahiyeti istimal edeceğini" vurguladı.

Abdülkadir Kemali Bey ve diğer gazetecilerin muhakemesine 8 Ocak günü başlandı... Bu muhakemenin sonucu, verilen cezanın düzeyi bir gerçeği hiçbir zaman silemez: Tarihimizin en önemli bir döneminde düşüncelerini yiğitçe, hiç kimseden korkmadan sergileyen bu demokratın yaşamı boyunca verdiği savaşım hiç olmazsa bugün saygıyla anılmalı. Baba-oğul, yani Abdülkadir Kemali ve Orhan Kemal Türkiye düşün tarihinin örnek alınacak iki özgürlük öncüsüdür.

Abdülkadir Kemali'yi nasıl niteleyebiliriz? Günün ölçülerine göre bir "Donkişot" muydu, yoksa siyaset devlerine meydan okuyan çağdaş bir "Cyrano" mu? Ne gam!... Şu ya da buna benzemiş, babayiğit bir demokrasi cengaveri olduğu ortada, gerisi tevatür.

EK 7

Bir Gülmece Dergisinin Penceresinden 1923-1924 Yılları

Yirmili Yıllar

Batı'da yirmili yıllara "sıçrayan, kıpırdayan yirmiler" denir. Çarlistonu, dünyayı bir kasırga gibi saran sineması, genç kızların, delikanlıların rüyalarına giren "star"ları; Roman Novarro, İvan Müjkin, Corinne Grifith, Mae Vest, Şarlo, Lui, Jackie Coogan, Rin-Tin-Tin... Hele, hele Maria Jacobini. Daha neler var, neler... Bunların yanı sıra ekonomik iyimserliğin yaydığı pembe bulutların gizlediği büyük krizin yaklaşan adımları.

Türkiye'de yirmili yıllar tam bir dönüşüm, değişim, bir anlamda yapılanma dönemi. Siyasal yaşamımız, bilhassa demokrasimizin kendi ayakları üzerinde durma çabalarının engellenmesi, yasaklarla dolu bir Türkiye'nin yaratılması açısından yirmili yılların başı, 1923-24 yılları çok önemli. Lozan Barış Antlaşması, Cumhuriyetin ilanı, 1923 seçimleri, saltanatın ve hilafetin kaldırılması hep bu yılların önemli denek taşları. Bu arada sendikal haklardan, basın özgürlüğü ve siyasal örgütlenmeye kadar hemen hemen bütün özgürlüklerin kullanıldığını, en azından kullanılmaya çalışıldığını gene bu iki yıl içersinde görmekteyiz. 1923'ün baharında bireysel özgürlükleri güvence altına alan "Masuniyeti Şahsiye"ye yönelik bir dizi tedbir kabul edilmiş, Meclis'te muhalefet partisi oluşmuş (Terakkiperver Fırka).

Yani bir önce de belirttiğimiz gibi yurtta demokratik kurumlar ayakları üzerinde durmaya çabalıyorlardı... 1925 baharında bir tokat gibi demokratikleşme çabalarının suratında patlayan "Takrir-i Sükûn"a kadar bu böyle devam etti.

Siyasal gelişmeler, savaş sonu Türkiye'sinin sorunları bütün şiddetiyle sürüp giderken yaşam, özellikle İstanbul'daki tatlı yaşam bir şey olmamışçasına sürüp gidiyordu.

Tarabya'da "Summer Place" 1923 yaz sezonunun "Tezyinat-Çiçek Eğlenceleri-Dans" şenliği biçimde açıyordu. Katılmak isteyenler 400 kuruş mukabilinde Karaköy'deki Mehmet Ali Paşa Han'ın önünden kalkacak özel vapurla Tarabya'ya gidebileceklerdi. Dönüş gece 3.30'daydı. Vapur gidiş ve dönüşte Bebek iskelesine de uğrayacaktı.

"Baküs" rakıları ise kapaklarının altına ikramiye kuponları koymuştu. Bu kuponu bulanlar rakının yanı sıra havyardan pastırmalı yumurtaya kadar on beşi aşkın mezeyi bedava masalarına getirtebileceklerdi.

"Ateşten Gömlek" Beyoğlu'nda Palace (Vainberg) sinemasında 3-5-7 seanslarında, suarede saat 10'da Orient sinemasında gösterime girmişti.

Alemdar sinemasında "2 safha 14 muazzam kısım hepsi birden (Evamiri Aşre) yani "O Emir" devam ediyordu.

Alkazar'da İvan Mujkin-Natali Lesonku'nun başrollerini paylaştığı "Moğolların Ajanı" gösteriliyordu. Peyami Safa "Sözde Kızlar" romanında sinema ve lüks tutkusunu didik didik ediyordu. İstanbul'da bir yandan sefahat, vurdumduymazlık, bir yandan açlık, salgın hastalıklar (hatta veba), işsizlik ve yoksulluğun tüm türleri birlikte yaşanıyordu.

Böyle bir ortamda yayın hayatına başlayan "Akbaba" gülmece dergisinin ele aldığı, o günlerin deyimiyle "teşrih" ettiği başlıca olaylara yönelik yorum ve eğilimlerini gözden geçirmeyi denedik. Özellikle demokratikleşme açısından önemi inkâr edilemeyecek olan bu döneme (o günün koşullarına göre) çok okunan bir gülmece dergisi nasıl bakıyor bunu tespit etmeye çalıştık. Bulgularımızdan bazı derslerin de çıkabileceğini düşündük.

AKBABA'DA DİKKATİ ÇEKEN KONULAR

a) "Masuniyeti Şahsiye" Dolayısıyla...

Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in (Orhan Kemal'in babası) bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması

amacıyla ceza yasasının belli bir maddesine ek yapılmasına yönelik önergesi Mart 1923'te TBMM'de görüşüldü ve kabul edildi. Yapılan bu değişiklik "Masuniyeti Şahsiye" olarak adlandırıldı. O günlerde, özellikle bazı aydın çevrelerde ilgiyle karşılandı. Akbaba bu konuyu, belki de en yaklaşılmaması gereken yönünden ele alıyor ve kamuoyuna sanki kolluk güçlerinin, yöneticilerin asayişe ilişkin kararlarının sınırlandırıldığı izlenimini veriyor. Örneğin bir karikatürde yeni yasa kabadayıları, suçluları koruyormuş gibi anlatılıyor. Bu konuda yazılan şu manide gene bir önce değindiğimiz yanlış izlenimi güçlendirecek nitelikte:

Masuniyet-i Şahsiye Manisi

-Külhanbeyi ağzıyla-

Yeni kanun çıktı polis efendi,
Dilediğim kadar nara atarım!
Şimdi gönlüm burasını beğendi,
Keyfim ister kaldırıma yatarım!

Sevmem öyle zevzekliği, alayı,
Bir kızarsam bastırırım kalayı!
Sıyırınca belimdeki palayı,
Mahalleyi birbirine katarım!

Hiç çekinmem bilmesem de adını,
Çeviririm hoşlandığım kadını,
Yeni tattım hürriyetin tadını,
Güler, oynar, çamurlarda yatarım.

Hürriyeti böylesine yanlış ve sapmalı biçimde algılayan ve yansıtan bu şaka, şiirden sonra aynı sayıda yer alan "Masuniyeti Şahsiye" başlıklı yazının ilk paragraflarında olayın gerçek yüzü üzerinde az da olsa durulmuştur:

"... Artık kabahatimizin adını bilmeksizin günlerce ve aylarca mecburi misafir edilmemize veya günün birinde işimizden mecburi mezun (izinli) olmamıza imkân olmayacak.

Artık falan ittihatçıyla yarım saat lafa daldınız veya filan itilafçının kutusundan enfiye çektiniz diye kesafet çekmeyeceksiniz. Artık Ali'nin rüyasına girmekten korkan kadı gibi uykularınızı kaybetmeye mahal yok. Artık -pek eski zamanlarda rivayet

ettikleri veçhile- günün birinde ortadan kaybolup herkesi hayrete düşürmeniz kabil değildir..." Mahsuniyet Şahsiyenin günümüz açısından da önemini ortaya koyan bu açıklamaya diyecek yok. Ne yazık ki bu bölümün arkasından akşamcılara, külhanbeylere yönelik bir iki fıkra ile yasa gene gayri ciddi bir biçimde irdeleniyor. İnsanın acaba bu yasadan kimse memnun değil mi, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması istenmiyor mu diye karamsarlığa kapılması işten bile değil.

b) Chester Projesi Üzerine

1923 yılında, TBMM'de Chester isimli Amerikalı bir işadamının önerdiği bir proje kabul edildi. Bu proje esas itibarıyla, son günlerde moda olan, "yap, işlet, devret" modeline benzemektedir. Projeye göre Chester ve şirketi, Kuzey Irak'taki Süleymaniye'den Trabzon'a kadar uzanan bir alanda, yani Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu yöresinin tamamında bir dizi demiryolu yapacak, bu yolların çevresindeki alanlarda maden arama ve çıkarma imtiyazlarına sahip olacak, imtiyazın sonunda bütün bu yatırımlar ve işletmeler Türkiye'ye devredilecektir. O günlerde (ve daha sonraları) özellikle yurtsever çevrelerde uzun boylu tartışılan bu projeyle ilgili Akbaba'da yayımlanan Ramiz'in bir karikatürüne işaret etmeliyiz. İncelendiğinde, bu karikatürün bugünün koşulları içerisinde de güncelliğini koruduğunu görmekteyiz.

c) Ankara'nın Başkent Oluşu

Akbaba'da diğer İstanbul basını gibi Ankara'nın başkent oluşuna karşıdır. Ne var ki bu düşüncesini ya da eğilimini açıkça belirtmemekte, ancak satır aralarında değinmelerle yetinmektedir. Yayımlanan karikatür bu tarz cinaslı değinmelere bir örnektir. Karikatür "İhap Hulusi" tarafından yapılmış, bir yandan Ankara'nın sudan bile mahrum olduğu ima edilirken, diğer yandan iktidarca İstanbul basınına, hatta bu basınla birlikte hareket eden politikacılara yönelik bir temizlik hareketi de gündeme getiriliyor.

Bu arada Ankara'nın başkent oluşuyla ilgili şöyle bir fıkrayı da görmekteyiz:

"Merkezi Hükümet Meselesi.

Ankara muhabirimizden: Merkez-i hükümetin Ankara'da bulunmasına itiraz eden Tanin ser muharriri Hüseyin Cahit Bey'in buna dair yazdığı başmakale burada dehşetli kıl-ü kale ve meb'uslar arasında münakaşaya mucip olmuş ve nihayet merke-

zin burada ipkasıyla beraber mümaülaleyh'in hatırı nazikaneleri için Ankara'nın münasip yerlerine Göksu, kâğıthane dereleri tarzında dereler açılması, Ada'lardan çalılar getirtilerek bağlar arasında çalılıklar tesisi, hatta haftada bir İstanbul'dan saf hava toplanarak damacanalarla Ankara'ya boşaltılması bile karargir olmuştur..." Anlaşılıyor ki, İstanbul kamuoyu Ankara'nın başkent oluşunu sanıldığı gibi kolayca kabul etmemiştir.

d)

Meclis'te iktidar ve muhalefet milletvekillerinin sürekli tartışarak, kavga ederek milletin sorunlarını unuttukları iddiası o günlerde de yaygındır (12 Eylül'den sonra Cumhuriyet'te yayımlanan Uğur Mumcu'nun "Söz Meclisten Dışarı" adlı dizi yazısını anımsayalım). Böyle bir yaklaşımın demokrasi karşıtı eğilimleri güçlendirdiği kuşkusuzdur. Örneğin karikatür ilk bakışta çarpıcı ve doğruları sergileyen bir görünüme sahiptir. Ne yazık ki içeriği çok sesten uzaklaşan, tek sesi övgüleyen yapıdadır.

e) **Celal Nuri'nin Kılıç Ali'den Dayak Yemesi**

O günlerde Meclis üyelerinin kabadayılık örneklerine sık rastlanmaktaydı. Muhalefetin en güçlü seslerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülerek susturulması, bir tartışma sonucu Kars Milletvekili Halit Paşa'yı Meclis binasında vurması hep kabadayılık örnekleridir. Akbaba'da Topal Osman'la ilgili şu dörtlük ilgiyi çekmektedir:

Kitabe

Topal Osman'ın
mezar taşına yazılmak üzere
tanzim edilmiştir

Topal Osman yaman kurttu,
Ankara yolunu tuttu.
Papaz köşkü civarında
Sıkışınca hapı yuttu.

İşte bu kabadayılık örneklerinden biri de İstiklal Mahkemesi başkanlarından Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali'nin, yazdığı makalelere sinirlenerek İstanbul'da İleri gazetesinin yönetim binasını basması, sahip ve başyazarı olan Celal Nuri'yi dövmesidir. Bu olay o günlerde, bilhassa İstanbul basınında uzun süre tartışılmış, eleştirilmiştir. Yayımlanan bir karikatür Kılıç Ali'yi "Yasa-

ma Masuniyeti" diye tabancaya sarılmasını sergilemektedir. Aynı günlerde Akbaba'da yayımlanan şu şiir ise daha manidardır:

Kılıç Ali Bey

Ey Gaziayıntap meb'usu Kılıç,
Hiç Celal Nuri'den alınır mı hınç?
Hiç böyle dayaklı şaka olur mu?
İstanbul içinde caka olur mu?
Bizde muharrırlar söğüşür sade,
Kızanlar kalemle döğüşür sade.
Hiç kimse meydanda yumruk savurmaz,
Kaviler kalkıp da zayıfa vurmaz.
O söyler, o söyler... diner nihayet
Her iki tarafta siner nihayet
Halbuki sen hemen çileden çıktın,
Ya Ali... Galiba kana acıktın.
Açıkça söyleyeyim saklı diyemem,
Ben sana bu işte haklı diyemem.
Zira zorbalığı almıyor aklım,
Burası Ankara değil kalpaklım.

Bu şaka niyetine yazılan şiirde son dize Ankara'ya yönelik bir eleştiriyi, bunun da ötesinde bir kini yansıtmaktadır. O günlerin perde arkası olaylarını ayrıntısıyla bilemiyoruz. Ne var ki, Akbaba sahip ve yazarlarının bir bölümünün Ankara'yla olan ilişkilerindeki bozukluğun bunun nedeni olabileceğini düşünüyoruz. Nitekim Dumlupınar zaferinin yıldönümü dolayısıyla yapılan törenlere değinen iki fıkrada Falih Rıfkı ve Yakup Kadri acımasızca eleştirilmektedir.

f) 1923 Genel Seçimi Dolayısıyla

Akbaba'nın seçimde şu ya da bu gruptan veya kişiden yana açık bir tavrı yoktur. Sadece seçim mekanizmasına güvensizliği, milletvekili adaylarının, grupların yaptıkları vaatlere inanılması doğrultusundaki düşünceleri sergilemektedir. Bununla ilgili aşağıya aldığımız iki örnek bu yaklaşımın açık göstergesidir:

"Yeni İntihabat Etrafında:

Akıllı müntehip

— Azizim reyini verirken dikkat et, görünüşe aldanma, en iyi tanıdığına, en çok itimat ettiğin adama ver.

— Tamam dediğin gibi yapacağım.
— Ya... Kime rey vereceksin?
— Kendime..."

Bu fıkra politikaya, politikacıya, hatta demokrasiye olan güvensizliğin dışavurumudur. Gelelim diğer örneğe:

Ben meb'us olursam

-Müntehiplerime-

Ben meb'us olsaydım ey müntehipler,
İsterdim her işte adalet olsun.
Göstermesem de liyakat eğer,
Irtikâp etmezdim kabahat olsun.

Menfaat olmazdı gözümde benim,
Doğruluk olurdu özümde benim.
Düşünüp derdim ki, sözümde benim
Belagat olmasın, isabet olsun.
Temettü vergisi fazlalaşmazdı,
İşçilik edenler böyle şaşmazdı,
Esnafın borçları baştan aşmazdı,
Yolunda giderdi ticaret olsun.
Tok gezer, yalancı dolma yutmazdım,
Bana lütfunuzu hiç unutmazdım,
Sanmayın verdiğim sözü tutmazdım,
Çekerdim size bir ziyafet olsun.

g) Partiler Üzerine Akbaba'nın Tutumu

Demokrasiye ve politikaya olan inançsızlık, iktidar ve muhalefet partilerine yaklaşımda olanca açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. İki karikatür de günün iktidarı, Başbakan İsmet Paşa hafif alaylı bir üslupla sergilenmektedir. Birincisi İzmir yolunda köylülere, vatandaşlara söyledikleri bir masal üslubuyla verilmiştir. Örneğin her köye bir hastahane düşüncesi sanırım abartmanın boyutunu yansıtmaktadır. Diğerlerinde Musul isteği ve Paşa'nın usul, usul diyerek kaytarması, nihayet tahta ata binmiş İsmet Paşa bir önce sözünü ettiğimiz alaylı yaklaşımın izlerini taşımaktadır.

Akbaba'nın özetle belirlemeye çalıştığımız bu eğilimini aşağıya aldığımız iki gülmece şiirde de bulabiliriz:

"Devrana Dair
Azm ederken Meclisi Ali milletten yana,
Şöyle tetkik etki kimlermiş hükümetten yana.
Farkı yok zannım (Terakkipervaranın) (Halk'tan) yana
Söylemezler başka şey fikir ve kanaattan yana,
Sağda paşalar görürsün solda paşalar yine
Emin ve esir müsavi şekil ve heybetten yana,
Böyle birkaç fırka hâlk olmak değil bir fırkadan,
Çıksa yüzbin fırka fark etmez hakikatten yana,
Gerçi tedricen umumileşti meyli itiraz,
Gayri memnunlar bugün Adnan ve
Rauf'tan yana
Bir acaip tılsım var üslubunda güya
Cahid'in,
Calib-i efkâr eyliyor hep devri Talat'tan yana.
Gerçi bir şeyler yazar, amal-i fikir eylerse de
Fikrimiz yok sahibi İkdam Cevdet'ten yana.
Ruşen ve Yakup ve Nadi'nin büyüktür mevkii
Lakin en mümtazı Faik'tir hamiyetten yana."

"Halk Fırkasının Şarkısı
Nasıl korkar fırkamız böyle tozdan dumandan,
İsmet Paşa oldukça başımızda kumandan.
İşte muarızların kesildi velvelesi,
Elimizde duruyor hakikatın yelesi,
Çıkarırız herşeyden kabine meselesi
İsmet Paşa oldukça başımızda kumandan.
Geçer Rauf kaptanın hükmü yalnız vapurda,
Yunus Nadi efemiz baş naracı taburda,
Kılıç Ali rastgele pala sallar, vurur da,
İsmet Paşa oldukça başımızda kumandan..."

Akbaba'yı okuyanların neye inanacağını bilememesi, bir şaşkınlığın içerisinde dalgalanıp durması olağan sayılmalı.

h) Basın Üzerine

Basında sürekli eleştiri, alay hedefi oluyor Akbaba'da. Mürettiplerin grevi üzerine gazete patronlarının ortak çıkardıkları "Müşterek Gazete"ye ilişkin bir karikatürü izlemekteyiz. Hüseyin Cahit, Ahmet Emin, Velid Ebüziya ve Asım Us makalelerini dizer-

ken görülmektedir. Bu karikatür bir anlamda grevin patronları ne denli zor duruma düşürdüğünü ortaya koymak açısından anlamlıdır. Diğer bir karikatür ise Hüseyin Cahit ve İsmail Müstak'ın çıkardıkları Tanin ile Yunus Nadi'nin Yeni Gün'ü arasındaki sürekli çatışmayı yansıtıyor. Akbaba yeri geldikçe basına ve özellikle başyazarlara da tavır almaktadır. Velid Ebüzziya için yazılan şu şiir de imalar ile doludur:

Şarkı

-Tevhid-i Efkâr ser muharrine-

Her bendini güya ki ateşten dokuyorsun,
Hafız... Yine dünyalara meydan okuyorsun.
Hem iğne değil paslı çuvaldız sokuyorsun,
Hafız yine dünyalara meydan okuyorsun.
Dikkatli ol, etrafı biraz kolla Velid'im
Gel, söyle nedir maksadın ey minel Velid'im
Hafız... Yine dünyalara meydan okuyorsun.

Hafız, paslı çuvaldız sözcükleriyle Velid Ebüzziya'nın bir anlamda acımasızlığını, bağnazlığını sergilerken dostça bir tavır alan Akbaba, temelde analışılamaz eleştiri oklarını kendi arkadaşlarına da yöneltmektedir.

i) Cevat Şakir'in Çalışmaları

Akbaba'nın 1923'te yayımlanan bazı sayılarında Cevat Şakir imzalı çalışmalara rastlanmaktadır. Bu örneklerin dışında birkaç karikatüre daha rastlıyoruz. Bir kere bu çalışmalara ne ad verilebileceği bence açık değildir. Karikatür olarak nitelenebilirler mi? Bu ve buna benzer soruların tartışmasını uzmanlarına bırakmak daha doğru olur. Halikarnas Balıkçısı'nın iyi resim yaptığını, bazı kitaplarını resimlediğini bilmekteyiz. 1923 yılında bir gülmece dergisinde yayımlanmış olan bu çalışmalara Cevat Şakir'in eserleri olduğu için burada değiniyoruz. Ele aldığı konular genellikle modernlik, modaya uyma çabaları gibi o günkü toplumumuzda pek de köklü bir yeri olmayan konular... Ama, gene de Akbaba'nın eski sayıları içerisinde Cevat Şakir'e rastlamak güzel bir şey.

Akbaba Türkiye'de gülmece dergi geleneğinin önde gelen örneklerinden biridir. Politik tutumu, yönü açık değildir. Çoğu kez sabun köpüğünü andıran esprileriyle hafifçe gülünüp geçile-

bilen bir dergidir. 1923-24 yılı sayıları politik mücadele ve demokratik kurumlara bakışının ne kadar sapmalı, hatta yanlış olduğunu kanıtlayan örneklerle doludur. Bu derginin eski sayıları arasında yaptığımız gezintinin bize öğrettiği bir şey olmalı diyorum; o da: Ülkemizde demokratik kurumların bir türlü yerleşememesinden, yaşam gücü kazanamamasından sadece birkaç politikacıyı sorumlu tutamayız. Hepimizin payı var bunda, sıradan bir gülmece dergisinin bile. Espri için adam öldürmek diye bir deyim vardır, korkarım bazen espri için demokrasimizi bile öldürebilmişiz...

EK 8

Serbest Fırka ve Arif Oruç'un Yarın Gazetesi

Serbest Fırka'nın kuruluşundan günümüze tam altmış yıl geçti (Ağustos 1930). Bugün o dönemin olaylarını daha bir yansız değerlendirme olanağına sahibiz. Resmi ideolojinin lise tarih kitaplarına kadar yansımış yargılarından kendimizi ne de olsa arındırmış sayabiliriz. Gerek 1930'un çok sıcak geçen (politik anlamda) Ağustos-Ekim aylarının değerlendirmesini, gerekse o dönemin basınını nesnel bir gözle irdeleyebiliriz. Bir önce değindiğimiz üç aylık dönemde olaylar çok hızlı gelişti. Bu hızlı gelişimin nedenlerinin başında "Takrir-i Sükûn" yasasından sonra tüm yurtta egemen olan baskı ve tek yanlı değer yargılarının yarattığı özgürlük özlemidir. "Takrir-i Sükûn"u izleyen yıllarda kurulan İstiklal Mahkemeleri basın ve düşünce üzerinde inanılmaz bir korku ve terör havası yaratmıştı. İnsanlar çevrelerinde olanları eleştiremiyor, hatta resmi görüşün dışında değerlendiremiyordu. Gazetelerdeki haberler, yazılar bu baskının izlerini taşıyordu. Gazi'ye yönelik suikast girişimi ve onu izleyen istiklal mahkemesindeki duruşmalar baskıyı daha bir yoğunlaştırdı, aynı döneme tesadüf eden alfabe, hukuk, giyim-kuşam dönüşümleri de bir başka baskı nedeni oldu. Bütün bunların yığınlar üzerindeki olumsuz etkilerini yadsıyamayız. Fakat o dönemde yığınları asıl tedirgin eden ekonomik sıkıntılardı. Bilindiği gibi Lozan Antlaşması'nın gümrük duvarlarının Birinci Dünya Savaşı öncesi düze-

yinde tutulmasına ilişkin hükmü (31 aralık 1929 tarihine kadar gümrük resimleri bu düzeyde kalacaktı) dış alımı artırmış, buna karşın yurt içerisinde, özellikle sınai alanda beklenen gelişme olmamıştır. Tarım kesimi Osmanlıdan kalma gericiliğini atamamıştır. Füruzan Hüsrev Tökin'in yenilerde yeniden gün ışığına çıkarılan "Türkiye Köy İktisadiyatı" adlı yapıtında tarımın bu durumu açıkça yansıtılmaktadır. Özetlersek 1930 yılına gelindiğinde ekonomik bunalımın izleri tüm ülkeye yayılmış, çok küçük bir grubun dışında tüm ülke halkı geçim sıkıntısı içerisinde, sesini yükseltemez, boynu baskılar karşısında bükük bir hale gelmişti. Bütün bunların yanı sıra yolsuzluk, vurgun söylentileri, suistimal dedikoduları ayyuka çıkmıştı. Fısıltı gazetesi gerçekleri abartarak, bire bin katarak yayıyordu. Serbest Fırka'nın kuruluşu böyle bir döneme rastlamaktaydı. Dünya ekonomik bunalımının etkisi de bir önce değindiğimiz sıkıntıları alabildiğine yükseltmişti. Köylüler bir kağnı arabası ürününü satmak için istasyonlarda günlerce sıra bekliyorlardı. İşçiler, memurlar ve küçük üreticilerin durumu daha da farklı değildi. Bu koşullarda iki şey yapılabilirdi. Birincisi kısmi, denetim altında tutabilecek bir özgürlük vermek, yani patlamak üzere olan buhar kazanında bir delik açarak kaçınılmaz sonun önünü almak; ikincisi ise baskıyı daha da artırmak, ideolojik içeriği olan bir sıkı düzeni yaratmak. Dönemin iktidarı birinci yolu tercih etti. Gazi'nin yakın arkadaşı olan Fethi Bey, icazet alarak "Serbest Fırka"yı kurdu.

Serbest Fırka kurulmadan önce de, 1930 yılının baharından sonra, özellikle birkaç gazete çevresinde durumu eleştiren sesler duyulmaya başlamıştı. Bu gazetelerden ikisi üzerinde durmak gerekir: "Son Posta" ve "Yarın". "Resimli Ay" dergisini de bu muhalif basın arasında sayabiliriz. Biz bu yazımızda Arif Oruç Bey'in yayımladığı "Yarın" üzerinde duracağız. Arif Oruç'un adını ilk kez Milli Mücadele yıllarında Eskişehir'de yayımlanan "Yeni Dünya" gazetesiyle duymaktayız. Bu gazete bir anlamda Çerkez Ethem Bey'in "Kuvva-i Seyyare" diye bilinen kuvvetlerinin yayın organıydı. Siyasal eğilim olarak solda yer almaktaydı. Çerkez Ethem'in aleyhine gelişen olaylardan sonra bu yayın da son buldu. Arif Oruç hayatını, hakkında açılan bir dava dolayısıyla hâkime şöyle anlatmaktadır: "36 yaşındayım. Mütehhilim, Dimotakalıyım... Edirne idadisini bitirdim, sonra Mülkiye'ye girdim, fakat bazı sebeplerle bitiremedim. 17 senedir gazetecilik yapıyorum. Mesleğe 1329'da (1913) Tanin Gazetesi'nin Edirne

muhabiri olarak başladım. Sonraları Tasvir'de, Tevhit'te muharrir olarak çalıştım. Sofya'da bir gazete çıkardım. Yalnız üç sene kadar gazeteciliği bıraktım. Son olarak Yarın gazetesini çıkardım. Bunun hem sahibi, hem de müdürü mes'ulü idim."

Yarın'ın muhalefeti Serbest Fırka'nın kuruluşundan daha önce başlamıştır. Yazılarından ötürü hakkında davalar açılmış, zaman zaman tutuklanmıştır. Yarının elimizdeki sayılarından bu muhalefete birkaç örnek verelim:

– 15 Mayıs 1930 tarihli sayının manşetinde, mahkeme dolayısıyla öne çıkarılmış şu yargıya rastlıyoruz: "Arif Oruç Bey mahkemeye: Uzun duran bir kabine yıpranır, mevcudiyetinden başka bir şey düşünmez olur! dedi." 18 Mayıs 1930 tarihli sayıda ise gene yargılanması nedeniyle söylediği bir söz manşete çıkarılmıştır: "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yalnız neşir için yapılmış değildir. Hürriyeti tefekkür baltalanmamalıdır. Davamız bu mukaddes içtihadın davasıdır." Kuşkusuz ki bu sözler, o günün koşulları içersinde cesur diye nitelenebilecek yargılardır.

– 18 Haziran 1930 tarihli gazetede, "Umumu Buhranın Sebepleri nedir? Açık ve özlü olalım" başlığıyla yayımlanan makalesinde Arif Oruç şunları yazmaktadır: "Memlekette iktisadi buhran vardır. Artık bunu anlamayan, bilmeyen tek vatandaş kalmamıştır. Tüccar şikâyet ediyor. Esnaf halinden müştekir. Köylü mahsülünü satıpta mübrem ve zaruri ihtiyaçlarını tatmin edemiyor. Memurların aldıkları maaş kendilerini ve ailelerini geçindirecek miktarda değildir. Geçinme derdi, yaşamak ihtiyaçları baş döndürücü süratle her gün biraz daha artmaktadır... İstihsal eden parasızdır... Şu vaziyet ve görgüsüzlük karşısında halkın kendi kendine iş yapabilmesine, kendi vaziyetini islah etmesine imkân var mıdır?

Resmi ellerle alınan makineler mutlak fabrika değil komisyoncu satışından daha pahalı oluyor. Resmi ellerde bulunan tohumluklar piyasa tutarının iki üç misline çiftçiye satılıyor. Nim resmi müesseseler en insafsız sarrafları gölgede bırakıyor. Resmi fabrikalar küçük tezgâh sahiplerini batırmak için devlet bütçesinde dehşetli açıklar veriyorlar. Resmi nakliyat işleri tüccarı ve iş erbabını bir yerden bir yere mal sevketmektense, mesleklerinden vazgeçirmeği cebrediyor... İşte bunlar, devlet eliyle düzeltilecek işlerden iken umumi buhranın resmi amillerindendir... Hükümet ne mi yapsın? Esasen meydanda yapılmış bir şey yok ki... Hep şimdiden sonra yapılacak."

– 14 Temmuz 1930 tarihli sayının baş makalesinin başlığı "idare makinesi mutlaka düzeltilmelidir" biçimindedir. Yazıda özellikle şunlar vurgulanıyor: "Asıl yolsuzluklar, biraz da nüfuzlu, sözü geçer, hatırlı adamları hoşnut etmek maksadıyla idare işlerine müdahalelerinde aranmalıdır. Yüzbinlerce memur arasında bazı ahlaksızların bulunmasından daha tabii ve daha basit bir şey olamazdı. Bununla beraber, onların da yüksek zevatın şuna buna komisyon aldırmak, şunun bunun işlerini kendi üzerine maletmek için kanun haricine çıkmak gibi hareketlerine göre, ellerini ve kendilerini kanunsuzluğa, yolsuzluğa alıştırıp gitmişlerdir. İşte büyüklerin kendileri gibi yüklü meselelerle hatır, akrabalık ve saire münasebetiyle meşgul olmaları; küçüklerin de kendi iktidarlarının, kendi güçlerinin yetebildiği işlerden istifadeye kalkışmalarına sebebiyet veren amillerdendir... Hastalık tamamiyle müzminleşmiştir. Halk, tüccar, hatta ecnebiler umumi ve hususi işlerini, teşebbüslerini takip etmek için hükümet kapısına git gelden kaçmaya başlamışlardır... Birtakım tüfeyliler resmi iş komisyonculuğu yapmaya zemin bulmuş oluyorlar... Devlet devairi iş evleri değildir. Buraları mutlaka düzelmeli, mutlaka halkın kendi malı olacak şekilde ıslah edilmelidir. Ancak o zaman halktaki ademi memnuniyet zail olabilir."

Fethi Bey'in Serbest Fırka'yı kurması Yarın tarafından heyecanla karşılanmıştır. Gazi ile Fethi Bey'in birbirlerine yazdıkları mektuplar birinci sayfanın en üstünde verilmiş ve her iki lider kutlanmıştır. Fırka'nın programı ve nizamnamesi (Tüzüğü) "Yarın"da en küçük ayrıntısına kadar yayımlanmıştır. Gazete ve Arif Oruç adeta Serbest Fırka'nın sözcüsü imişçesine olayın içerisine girmişlerdir. Kuşkusuz bu tutum şimşekleri de üzerlerine çekiyordu. Serbest Fırka'yı tutan üç gazeteci Arif Oruç, Zekeriya Sertel ve Selim Ragıp Emeç (Çetin Emeç'in babası) iktidar yanlısı gazetecilerin ana hedefi haline gelmişti. Özellikle Falih Rıfkı, Yunus Nadi, Necmettin Sadak ve Ali Naci Karacan bu hücumlarda başı çekiyorlardı. Ali Naci Karacan tartışmaların kızıştığı bu dönemde İsmet Paşa'nın desteğiyle çıkardığı "İnkılâp" adlı gazetesinde, sadece Serbest Fırka ve onu destekleyen gazetecilere saldırmıyor, demokrasiyi de eleştiriyor, keşke faşist bir yönetim olsa diye özlemlerini fütursuzca dile getiriyordu. Eylül-Ekim ayları bu tartışmaların doruğa ulaştığı dönemdir. Bir yandan özgürlükler savunulurken, iktidarın ekonomi politikası da eleştiriliyordu.

Serbest Fırka, Halk Fırkası'nın uyguladığı demiryolu politikasına bütünüyle karşıydı. Demiryollarının hazineye büyük külfetler yüklediğini, bunu aşırı yüksek vergilerle halka yansıtıldığını iler süren Fırka, o günlerin sloganı olan "Tren Düdükleri Sivas Ovasında" betimlemesiyle de ince ince alay etmekteydi. Ekonomik politikalar konusunda aydınlatılmayan, bu arada yol inşaatlarında müteahhitlerin oyunlarını, vurgunlarını fısıltı gazetesinden işiten halk, Serbest Fırka'nın söylediklerine dört elle sarılıyordu. "Yarın" gazetesinde yeni partinin iktisadi politikasıyla ilgili olarak şu düşüncelere rastlamaktayız:

– 13 Ağustos 1930 tarihli sayıda, Arif Oruç'un başmakalesinin başlığı, "Sivas bağlarında düdük sesi işitilecekmiş..." biçimindedir. Yazıda devletin demiryollarını yapmada izlediği politika eleştirilirken şu noktalara değiniliyordu: "Şimendifer düdükleri yer yer ötmeğe başladı. Taahhüt suretile yapılan hatlarda kötü malzeme kullanıldığı, götürü köprüler, tüneller yapılıp açıldığı söylendi. Aracılar, komisyonlar, ecnebi grupları, resülmal masraflarına bindirmeleri tabii olan inşaat, faizler cayır cayır işlemeye, yürümeye devam etti... Her sene bütçeye konulan kontrolsüz milyonlar, Devlet Demiryolları idaresini Nafia Vekillerinin adam kayıran müessesesi haline sokmuştur. Hali hazırda tasarrufa zerre kadar riayet edilmeksizin bu idareye tam on bin memur yerleştirildiği iddia ediliyor... Türkiye şimendiferleri ecnebi şirketlere verilecekti. Bu suretle memlekete yerinde kalan sabit bir sermaye girer, halk fuzuli vergi yüklenmez, bilakis iş bulur para alırdı. Hükümette hissedar olmakla beraber, imtiyaz müddetinin bittiği zaman açıktan hazırlanmış, kurulmuş bir şebekeye tasarruf edebilirdi. (Bugünün yap, işlet devret uygulamasına benziyor...) Bir taraftan dehşetli bir masraf, diğer taraftan ağır bir faiz vardır. Aynı zamanda tarifeler dahi indirilmeye muhtaçtır. Buna nazaran ortadaki açık ne olacak, bunu mütemadiyen şu bedbaht insanlar mı ödeyecektir? Evet, yirmi gün sonra Sivas bağlarında düdükler ötecektir." Bu gibi eleştiriler o günlerde çok yaygındı. Gene aynı dönemde Zekeriya Sertel, ABD'yi örnek göstererek geleceğin karayolu dönemi olacağını, demiryollarına böylesine yatırım yapmanın yanlış olabileceğini Son Posta'daki makalesinde açıkça yazmıştır. 1950'li yıllarda da aynı doğrultudaki yargılara rastlanmaktadır. Özal da demiryollarını komünistler savunur diyebilmiştir.

– 16 Ağustos 1930 tarihli gazetede Arif Oruç, "Tehlikeli Masal" başlıklı yazısında Maliye Bakanı'nın Osmanlı borçlarının

taksidiyle ilgili olarak söylediği bir hikâyeyi ele almaktadır. Bu öyküde dolaylı olarak borçların ödenemeyeceğine değinilmektedir. Yazarımız Maliye Bakanı'nın bu değinmesinin Avrupa Mali çevrelerince iyi karşılanamayacağını, bakanı eleştirmek amacıyla ileri sürmekte, tenkit etmektedir.

– 17 Ağustos 1930 tarihli gazetenin birinci sayfasının manşeti, Oruç'un başmakalesinin başlığıdır: "Türkiye sanayi memleketi değildi, fakat ziraat memleketiydi. Köylü ağır vergiler altında kıvranırken hiçbir taraftan yardım göremiyordu." Böylece ziraatın ihmal edildiği sanayinin de umulanın tersine istenilen düzeye erişemediği vurgulanmak isteniyordu.

– 19 Ağustos 1930 sayısının birinci sayfası bütünüyle muhalefete hücum eden iktidar gazetelerine verilen yanıta ayrılmıştır. Manşette iri puntolarla aynen şöyle yazılmaktadır: "Batarya ile ateş başladı. Fakat, manevra fişeklerini andıran kurusıkı ve mantardan mermiler daha namludan çıkarken tuz buz oluyor. Muarızlarımıza herhangi bir mübahaseye girerken, hassaten bilerek, anlayarak, kavrayarak şuurla yürümek lazım geldiğini takdir etmelerini, hakikatleri tahriften hassaten tevakki eylemelerini rica ederiz. Ortada bir memleket meselesi vardır. Bu mücadeleyi yaygaradan ziyade müsbet maddeler halledebilirler. Hükümet gazetelerine cevap veriyoruz" dendikten sonra şu noktalara değinilmektedir: "Tekrar teyid edelim ki İsmet Paşa bu esas üzerinde yürümeğe muvaffak olsalardı bugün: Niye ihracat yapamıyoruz diye hazin hazin düşünmeyecekler, milletin sırtına da ağır faizlerle şimendifer borçlarını ödemek belası yüklenmemiş olacaktı..." Fakat en ağır hücum 25 Ağustos 1930 tarihli gazetenin ikinci sayfasında Ali Naci'ye (Karacan) yöneltmiştir. İri harflerle aynen şunlar yazılmaktaydı: "Türk çiftçisi aç ve sürünüp dururken umumi harbin ilk senelerinde Hamedan'a Nizamüsaltana ile giden ve Enver Paşa'nın Nizamüs-saltana'ya gönderdiği Teşkilatı Mahsusa parasından 250.000 Türk Lirasının bir kısmına temellük ettikten sonra, Başvekil Paşa'yı (İsmet İnönü) müdafaa etmek için Ziraat Bankası'ndan 35 bin TL. almaya muvaffak olan Ali Naci o adamdır ki.. "Bir dahinin şimendifer siyaseti" namı altında İnkılap Gazetesinde bir makale silsilesi neşredecektir..." Daha sonraları Ali Naci ile Arif Oruç arasında yukarıda da değindiğimiz bir dizi sert tartışma cereyan edecektir.

Fırkanın kamuoyu önündeki ilk sınavı Fethi Bey ve arkadaşlarının İzmir gezisidir. Bu geziden önce Halk Fırkası İzmir'de

büyük bir gövde gösterisiyle halkı ve yeni fırka yandaşlarını sindirmeye çalıştı. Bu arada Fethi Bey ve arkadaşlarına İzmir'de halkın büyük bir infial içinde olduğu, güvenliklerinin zor sağlanacağı haberleri iletildi. Bu haberler Fethi Bey ve yanındakileri de ürkütmüştü; nitekim Ahmet Ağaoğlu anılarında bu korkuyu çok güzel anlatır. İzmir rıhtımına yaklaşırken vapura doğru gelen yüzlerce kayığı görünce ürktüklerini, ancak kayıklar yaklaşıp da "Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey" avazlarını duyunca rahatladığını söyler. İzmir'de yeni fırka yöneticilerinin karşılanması pek görkemli olur. Vapurun çevresini dolduran yüzlerce kayığa, mavnaya, motora dolmuş olan İzmirliler, liderleri sürekli alkışlarla desteklediklerini göstermeye çalışıyorlardı. Fethi Bey'i rıhtımda onbirlerce insan karşılar. Kalabalık müthiştir. Lider İzmir Palas'ın balkonundan kısa bir söylev verir. Kalabalık dağılmak bilmez. Bu karşılamadan sonra olaylar büyür. Olayları "Yarın"ın sütunlarından izlemeye çalışalım.

– 5 Eylül tarihli gazetenin birinci sayfasında Fethi Bey binlerce kişiye hitap ederken bir karakalem resmi var. Sayfanın üzerinde ise "Kordonboyunda elli bin vatandaş vardı" yazısı iri puntolarla yazılmıştı. Aynı sayfada haberi yer alıyordu. "Fethi Beyin istikbali kelimelerle anlatılamayacak kadar heyecanlı ve içten gelen bir duygunun eseridir. Bütün İzmir kadınlı erkekli sokaklara dökülmüştü. Konya vapuru limana girince binlerce sandal etrafını aldı. Yaşa! Varol! sesleri uzun zaman kısılan hançereleri yırtıyor gibiydi. Kordonboyu ve damlarına kadar evler, dükkânlar insanla dolmuştu. Mülhakattan davul zurna ile gelenler on bin kişiyi asmıştı... Otomobilinin önüne yatanların, ağlayanların haddi hesabı yoktu. Fethi Bey ve arkadaşları pek güçlükle otele kadar gelebildiler." İzmir'de sonraki gün bir çocuğun ölümü ve yirmiye yakın vatandaşın yaralanmasıyla sonuçlanan olaylar oldu...

İzmir olayları hükümeti bir anlamda uyardı. Görülen oydu ki, büyük halk yığınları uygulanmakta olan politikalardan hoşnut değildi. Gerçi "Atatürk Devrimleri" diye bilinen dönüşümlere yönelik bir harekete rastlanmıyordu, ama bu eylemlerin sonu oraya da varabilirdi. Nitekim bu konuda yer yer haberler de gelmekteydi. Kuşkusuz bu haberlerin bir bölümü Halk Fırkası tarafından üretilmekteydi. Serbest Fırka'nın ikinci sınavı Belediye Seçimleri'ydi. Bu seçimler iki dereceli yapılmakta, fakat ilk kez kadınlar da aday olmaktaydı. Seçim bir günde bitmiyordu, sandıklar genellikle belediye binaları gibi kolaylıkla denetlenebile-

cek yerlere konulmaktaydı. Sandık çevrelerinde polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetleri görev yapıyordu. Özetlersek, seçim güvenliği diye bir şeyden söz etmek mümkün değildi. Seçimlerin başlamasıyla birlikte baskı haberleri de gazetelerde boy göstermeye başladı. Anadolu'da Halk Fırkası'nın devlet gücünü de arkasına alarak seçime ağırlığını koyduğu anlaşılıyordu. İstanbul seçimlerinin başlamasıyla feryatlar, şikâyetler daha bir yükseldi. O günleri "Yarın"ın Ekim ayındaki sayılarından izlediğimizde Arif Oruç'un makalelerinde şu yorumlara rastlamaktayız:

– "İntihabata müdahale. Devlet memurları vatandaşları tehdit ettiler. En meşru haklarını istimalden men eylediler."

– "Halk Fırkası taraftarları ile hükümet memurlarının tatbik etmek istedikleri usul, demokrat bir idare namına müteessir olunacak hadiselerdendir."

– "Bütün yapılan haksızlıklara, kanunsuzluklara rağmen Serbest Fırka'ya mensup hür düşünceli, hürriyet ve fazilet âşığı vatandaşların gösterdikleri sükunet, kanunperverlik, ihtiyat ve teenni, iftiharla, takdirle kaydedilmeye değer. Sopa, tabanca, zabıta kuvveti ve hükümet nüfuzu karşısında vekar ve itidalini muhafaza ettiği görülen Serbest Fırkacı vatandaşlar son bir iki gün zarfında gene Halk Fırkası'nın ilk zamanlardaki manevralarına hedef olmağa başladılar"; "Cumhuriyet Halk Fırkası umumi takibi Recep Beye yuha! İstanbul Halk Fırkasının gizli kapaklı bir teşkilatı vardır. Vazifesi serbest fırkaya suikast hazırlamak, millet hakimiyeti mefküresini susturmaktan ibarettir."

– "Hükümet gazeteleri bir kulüp flamasını yeşil bayrak olarak kaydediyorlardı.. Benzeri nahoş iftiralarla ne kaydedilmek istendiğini artık öğrenmeyen, bilmeyen, anlamayan vatandaş mevcut olduğuna inanmak cidden safdillik olacaktır. Sıkıştıkları, menfaatları muhtel olacağını hissettikleri zaman inkılap mahvoluyor, irtica baş kaldırıyor, diye memleketi yaygaraya verenlerin inkılap, cumhuriyet, fazilet, hürriyet ve hatta adalet namına niçin o derecede hassas olduklarını tasrihe, teşrihe hacet yoktur."

– "Millet büyük adamı bekliyor! Bu karışık işleri, sefalet ve işsizliği ancak o düzeltebilir. O giderebilir. Milletin temayülü, necat ümidi ondadır. Bu büyük gaye tahakkuk ettiği anda gene milletin muhabbetine layık olan Fevzi Paşa Hz.i Riyaset-i Cumhur vazifesine seçilmek icap eder. Mustafa Kemal Hz.i temiz ve kudretli arkadaşlarla demirden ellerini şu zavallı millete uzatmalı, onu düşürülmüş olduğu bataklıktan çekip çıkartmalıdır..." Sa-

nırım Arif Oruç'un bu dönemde yazdığı en cüretli yazı budur ve kuşkusuz fincancı katırlarını ürkütmüştür. 18 Ekim tarihli gazetede ise birinci sayfanın manşeti "Veyl! Millet ve vatan meselelerinde şahısların ikbal ve idbarına belbağlayanlara..." biçimindedir. Sonra da başyazının en üstünde çerçeve içerisinde şu yargıyı okumaktayız: "Dün faşist idaresini daha evvel Gazi gibi bir dahiyi fıtratın Halk Fırkası Umumi Reisliğine siper etmek istiyerek can evinden yaralı milletin umumi sefaletini, açlığını, perişanlığını hâlâ idame etmekten zevk duyanlara insaf dilenir." Makale şöyle son bulmaktadır: "Münakaşa kapıları açıktır, soruyoruz: 1- Memleketin, halkın vaziyeti iyi midir? 2- İktisadi, mali, zırai vaziyet nasıldır? 3- Devlet bütçesi muhteviyatı bu sene tedarik ve tahsil edilebilecek midir? 4- Avrupa ile mali münasebetimiz ne alemdedir?.."

– "Bugün vatandaşlardan büyük bir ekseriyet, Halk Fırkasından, ona istinad eden İsmet Paşa hükümetinden memnun değildir. Adı Halk Fırkası olan bir teşekkülün, her şeyden önce, vatandaş çoğunluğunu tutması, onun derdiyle, ihtiyacıyla, arzusu ile alakadar olması icap ederdi... Halk Fırkası ve onunla beraber fırkaya dayanarak ekseriyetin idaresini ele alan hükümet asıl halka istinad edecek yerde, doğrudan doğruya eşrafa, mütegallibeye, tufeylilere, geçen devirler bekayasından fırkaya sokulmaya muvaffak olanlara temayyül göstermiştir. Halkın Halk Fırkası'ndan ayrı düşmesinin sebeplerinden mühimi budur."

Belediye seçimlerinde karşılaşılan baskı olayları Büyük Millet Meclisi'ne getirildi. Meclis'te Serbest Fırka milletvekilleriyle Halk Fırkası milletvekilleri arasında sert tartışmalar oldu. Yarın'ın bu konuda verdiği haberleri okuduğumuzda Halk Fırkası'nın her geçen gün daha şiddetli ve baskıcı bir tavır almak üzere olduğu görülmektedir. İsmet Paşa'nın Meclis'te muhalefetin iddialarına, demokrat bir siyasal parti sorumlusuna yakışmayacak bir biçimde yanıt vermesi tehlike çanlarının Serbest Fırka aleyhine çalmak üzere olduğunu net bir biçimde gösteriyordu. İktidar ile muhalefet arasındaki bu gerginliği yumuşatmak amacıyla Yarın ve Son Posta gazetelerinde Meclis'te bir blok oluşturulacağına dair haberler görülmeye başlandı. Aslında bu, muhalefetin iyi niyetli bir görüşüydü. Halk Fırkası'nın böyle bir bloka karşı olduğu her haliyle belliydi. Çünkü yapılacak bir serbest seçimde iktidarın kaybolacağı açıkça belli olmuştu. İşte tam bu noktada Yunus Nadi'nin Gazi'ye yazılı olarak yönelttiği bir soru-

nun yanıtı iktidar ve muhalefet gazetelerinde yer aldı. Yanıtta Gazi, Halk Fırkası'nın üyesi olduğunu ve başında bulunduğunu açıkça ifade ediyordu. Yani Serbest Fırka'nın kuruluş aşamasında Gazi tarafından Fethi Bey'e yazılan mektupta yer alan partiler üstü konumda, hakem gibi kalınacağı sözünün fiilen geçerliliği kalmamıştı. Bundan sonra Serbest Fırka için gidilecek iki yol vardı. Ya varlığını sonuna kadar sürdürüp Halk Fırkası'nın, dolayısıyla Gazi'nin karşısında net bir tavır almak ya da partiyi siyaset sahnesinden geri çekmek, yani fesh etmek. Fethi Bey kendinden beklendiği gibi partiyi (yetkili organlarına bile danışmadan) feshetti. Bu olay karşısında Yarın ve Arif Oruç net bir tavır aldılar; önce partinin fesih söylentilerine karşı çıktılar, sonra da fesihin gereksiz ve zamansız bir karar olduğunu savundular. Yarın'daki muhalif yazarlar bu fesih işleminin Türkiye'deki kısa süren demokrasi rüzgârını da durduracağını, bunun faturasının kendilerine çıkacağını biliyorlardı; nitekim de öyle oldu. Gazetenin fesihi nasıl yorumladığını da, o günlerin sayılarına değinerek kısaca yansıtalım.

"Fethi Bey'in fırkasını dağıtması bir istifa, bir protesto mahiyetinde kabul ve tefsir edilmek makul olacaktır... Memlekette teşrii hayat, fırkacılık, hakiki demokrasi icaplarına göre tanzim edilmek mi icap edecektir? Yoksa, fırkacılık ve fırka ihtirası seyyanen tarihe gömülmek mi lazım geliyor? Bunu Halk Fırkası için bile varit görebilmek imkânları yok değildir.

Bugün Türkiye vatandaşı münhasıran bir şeyden muzdariptir: İdaresizlik... Şu öksüz, bakımsız, gerilemiş ülkede yeni bir fırka teşekkül etti diye bütün ümitleri ondan beklemek doğru değildi. Gene bu fırka ortadan çekildi diye hüsrana kapılmanın manası yoktur. Asıl hakkını aramayanların akıbetleri elim olur. Millet, vatandaşlar, Cumhuriyetin kendisine verdiği her haktan, cumhuriyetin vermek mecburiyetinde olduğu henüz istifade edilmemişlerden, mutlak ve mutlak faydalanmak yolunda tecanüs, birlik göstermelidir. Bu irşat vazifesi münevver cumhuriyetçilere düşüyor. Hak, hakikat böyle böyle tezahür edecek, kendini gösterecektir.

Gazi tarafından cumhuriyetin kendisine emanet edildiği gençlik, işte asıl bunu, bu en büyük vazifesini unutmamalıdır.

Serbest Fırka'dan çok evvel, tam bir seneden beri münferiden olduğu gibi, bugünden sonra da 'Yarın' münhasıran o yolda yürüyecektir. Fethi Bey'in fırkası dağıldı diye hakikat durmaya-

caktır. O çoktan yolunu almıştır. Hâlâ ve daima yürüyor. Ta ki kalemler kırılıncaya, dimağlar işlemez olup duruncaya kadar..."

Arif Oruç'un bu yazısı son olmadı. Ama Yarın'ın ömrü de uzun olmadı. 1930 yılının sonunda Türkiye demokrasi açısından yeni bir bilinmezliğin ve karanlığın içine sürüklendi. Demokrasiye yönelik darbelerden biri de böylece hedefine ulaştı. Serbest Fırka kuşkusuz ki Gazi'nin izniyle kurulmuştu. Ne var ki, ona gönül verenler bu yapay, icazetli kuruluşu bile demokrasi havarisi olarak gördüler. Çünkü özgürlüğü teneffüs etmek istiyorlardı... Arif Oruç'un serüveni burada bitmedi. Ülkenin demokratikleşme süreci üzerinde kalem oynatacakların Arif Oruç'tan öğrenecekleri çok şey var.

EK 9

Cumhuriyet Döneminin İlk Çokpartili Belediye Seçimi

Demokrasi Denemesi

1930 yılı Türkiye'de ekonomik bunalımın, durgunluğun doruğa çıktığı yıl olarak bilinir. Dünya ekonomi bunalımı bir dalga halinde Türkiye'yi de etkisi altına almıştı. Tarım ürünlerinin fiyatları hızla düşerken, zaten refah içerisinde olmayan köylüler daha bir fakirleşmiş, ücretler yetersizliğini korumuş ve bu yetersizlik bir ölçüde artmış, sanayi ve ticaret alanında yaygın bir durgunluk yaşanmaya başlamıştı. Bu durumda yığınların şikâyetleri daha da yükselmişti. Böylesine patlamaya hazır bir buhar kazanı haline gelen ülkede, patlamayı önlemek için (deyim yerindeyse) buhar kazanında bir delik açmak gerekiyordu. İşte, 1930 yılının Ağustos ayında başlayan ve 17 Kasım'da beklenmedik bir biçimde sona eren Serbest Fırka deneyimi bu koşullarda ortaya çıktı. Böylece, tek parti yönetiminin baskısı ve ekonominin ağır yükü altında ezilen halkın bir anlamda nefes alması sağlanmak istenmişti. Kuşkusuz bu nefes alışı, gene iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası denetleyecekti. Serbest Fırka Fethi Okyar ile Gazi'nin karşılıklı mektup "teatisi" üzerine kuruldu. Genel Merkezin ve bazı il örgütlerinin kurulmasından sonra, heyecanlı ve olaylı bir İzmir gezisi yaşandı. Özellikle Fethi Okyar'ın İzmir ge-

zisi sırasında meydana gelen olaylar yeni kurulan Fırka üzerine dikkatleri çekti. Halk büyük bir heyecanla "Serbestçiler"i desteklemeye başladı. İşte, 1930 Belediye seçimleri böyle bir ortamda yapıldı. Seçimlere birçok yerde Serbest Fırka da katıldı.

O dönemde seçimler bir günde bitirilmiyordu. Yerine göre seçimlerin sonucunun alınması haftalar alabiliyordu. Seçim Sandıkları Belediye binalarının ya da şubelerinin bulunduğu yörelere konurdu. Ve halk seçim süresi boyunca bu sandıklarda asılı olan seçmen listelerinde adlarını bularak oylarını kullanırdı. Gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi gibi artık alışageldiğimiz ilkelerin söz edilmediği bu seçimlerde, iktidarın seçmen üzerine baskı yapması (ilkel anlamda bir baskıdan söz ediyoruz) çok kolaydı. Nitekim 1930 seçimlerinde bu baskıların her çeşidine rastlanmıştır.

Baskılar... Olaylar

Baskıların önde geleni basın özgürlüğünü ortadan kaldırmaya kadar uzanan, gazete ve dergiler üzerindeki baskıdır. O dönemde muhalefeti açık bir biçimde destekleyen iki büyük gazete bulunmaktaydı. Son Posta ve Yarın gazeteleri. Son Posta yayın hayatına yeni giren bir gazete olmasına karşın halk tarafından okunan bir yayın organıydı. Serbest Fırka'nın kurulmasından sonra açık bir biçimde bu partiden yana tavır almıştı. Özellikle Zekeriya Sertel'in yazıları, haberler, fıkralar ve resimli makaleleriyle iktidara büyük eleştiriler yöneltiyordu. Yarın gazetesi ise, adı sol kesimlerce çok bilinen Arif Oruç tarafından yayımlanmaktaydı. Bu gazete Serbest Fırka'nın kurulmasından önce de iktidara ağır eleştiriler yönelten bir yapıdaydı. Hakkında birçok dava açılmıştı. Yeni Parti'nin kurulmasından sonra Yarın'ın tutumu daha da sertleşti; kuşkusuz, iktidarın baskısı da o ölçüde arttı.

Belediye seçimlerinin başlamasıyla birlikte baskılarla ilgili haberler özellikle muhalif basında görülmeye başlandı. Son Posta'da bu konuyla ilgili ilk haber, "İntihabatı tesirden kurtaramadık-Adana, Rize, Ilgın'dan şikâyetler vardır" biçiminde çıkmıştır. Olaylar İstanbul seçimlerinin başlamasıyla doruğa tırmanmıştır.

İsmet Paşa kabinesinin istifası ve yeni kabinenin tekrar Paşa tarafından kurulmasından sonra TBMM'de yapılan güvenoyu tartışmalarında iki lider kürsüde ilk kez karşılıklı konuştu. İsmet Paşa "Biz doğru bildiğimiz yolda tek başımıza da kalsak gene de-

vam ederiz. Karşı Fırka'nın manevraları, dermansızlıktan dizleri titreyen adamlara karşı yapılır. Bize karşı yapılmaz..." derken Fethi Bey de gene Meclis kürsüsünden "Başvekil kuvvetli bir fırka ile küçük bir fırkaya hücum vaziyetindedir" biçiminde iktidara eleştirilerini yöneltmekteydi. Meclis'teki müzakere en küçük ayrıntısına kadar gazetelerde yer aldı. TBMM'deki konuşmaların yarattığı heyecan dinmeden İstanbul'da seçimler başladı. 5 Teşrinievvel 1930 tarihli Son Posta gazetesinin birinci sayfası iri puntolarla şu uyarmayı yapıyordu: "Hakkınızı Kaybetmeyiniz - Yarın rey sandığının başında sizi istemediğinize rey vermeye icbar edecek hiçbir kuvvet yoktur." 9 Teşrinievvel 1930 (Ekim) tarihli sayısında, Son Posta, manşetinde şunları yazıyordu: "Yanılan kimdir? Serbest lideri Fethi Bey İntihabat esnasında yolsuzluklar yapıldığını iddia etti. Vali Bey bu iddianın hiçbir esasa istinad etmediğini söyledi. Demek ortada bir yanılan vardır. Fakat acaba kimdir? Bütün İstanbul halkı bunu bilmektedir."

Seçimler başlangıçta büyük bir ilgi toplamıştır. Halk sandıkların bulunduğu yerlerde oy vermek için toplanmış, partiler ve adaylar sandık başlarında yoğun bir propaganda yarışına girmişlerdi. Ne var ki kolluk kuvvetleri halkı yıldırmak açısından ellerinden geleni yapıyorlar, sandık başlarındaki kalabalıkları oy atmadan uzaklaştırıyorlardı. Şimdi seçimlerle ilgili, baskı haberlerini gözden geçirelim (Haberlerin hepsi Son Posta'dan alındı):

11.10.1930- Ödemiş'te Serbest Fırka'nın ocak heyeti zabıta tarafından tevkif ve binası da temhir edildi...

- İntihabın en hararetli merkezi dün Eyüp oldu. Yahya Galip Bey Serbest Fırka'yı Apostollar Fırkası diye tavsif etti.

12.10.1930- Reyimizi vereceğiz-Dün Kumkapı'dan Boğaziçi'ne kadar bütün İstanbul hakkını istedi.

- Bir sandık memuru yakalandı. Donunun içi rey pusulaları ile dolu idi.

- Efendiler, Fırkacılığı vatan çocuklarını tahkir edecek kadar ileriye götürmeyiniz. Siz de bilirsiniz ki bu memlekette Apostol'ların fırkası yoktur.

- (Seçmenlere karşı konuşan bir kadın resminin üzerinde) "Hakkını arayanın hakkı elbette yaşamaktır."

- Kasımpaşa, hakkından emin, yekpare bir kütle gibi hareket etti, rey vermeye çalıştı. Kadınlar kürsülere çıkıp nutuk söylediler.

- Dün Beyazıt-Eminönü mıntıkasının bazı mahallelerinde, Kadırga ve civarında belediye intihabatı yapıldı. Bir yanda Halk Fırkası'na mensup giyimli kuşamlı adamlar dolaşıyor; diğer tarafta halk kütleleriyle münevverlerden mürekkep Serbest fırkacılar nazarı dikkati celbediyordu.

Burada da Serbest Fırkacıların münevver propagandacıları faaliyetteydi:

- Hakkını arayan serbesttir.
- Hür yaşayalım Efendiler!
- Serbest olun, serbest!
- Fakirin, fukaranın hakkını arayan serbesttir sesleri her tarafı dolduruyordu.

Kasımpaşa'da nutuk söyleyen Havva Hanım'ın bir gün önce çıkan resmi üzerine, Son Posta'nın "Sözün Kısası" sütununda şu yazı yayımlanıyor: "Havva H. yüksek tahsil görmüş bir kadın mı? Darülfununundan veya Amerikan Koleji'nden mi mezun? Bilmiyor ve zannetmiyorum...

Zannetmiyorum, çünkü halinde birçok okumuş hanımlarımızın bilgiçliği ve sun'i edası, kıyafetinde de kolej mezunu kızkardeşlerimizin itinası zarafeti yok. Gayet sade bir manto, boynunda rüzgârın uçurduğu bir başörtü.

... Birçok vatandaşlar, hanımlar, terzilerde, manikür salonlarında, sinemalarda ve türlü zevk yerlerinde iken Havva H. medeni vazifesinin başında kaldı.

Medeni olmak için zarafet şart değilmiş... Sandık başı ne güzel bir imtihan yeri."

17.10.1930- Yeni bir hadise. Adana'da meçhul bir el Serbest Fırka'nın penceresine Arapça yazılı bir bayrak astı. Dikkat ediniz... Siyasi mücadelenin şeklini değiştirmek için fena yola gidenler çıkmaya başladı.

- Antalya'da müessif bir hadise çıktığı doğrudur. Serbest Fırka'nın ocak heyeti azaları tevkif edilmiştir... Halktan bazıları nümayiş esnasında mecruh düştü.

Seçimlerin sonucu Halk Fırkası'nın zaferi olarak ilan edilir. Oysa seçmenlerin büyük bir bölümü sandıklara yaklaştırılmamış, sandığa atılan reyler ise değiştirilmiştir. En azından olaylar bunu gösterecek yöndedir. Nitekim seçim sonuçları ilan edildiğinde katılımın komik derecede düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

1930 Belediye seçimlerine halktan yana bir programla katılan bir hanım adaydan da söz etmeden geçmeyelim. Bu aday Sa-

biha Sertel'dir. O günlerde "Resimli Ay" dergisini çıkartan ve bu dergide çarpıcı yazıları, röportajları yayımlanan Sabiha Hanım, Belediye Meclis üyeliği seçimine bağımsız aday olarak katılmıştır. Sabiha Hanım programı ile program açıklamasını Resimli Ay dergisinde aynen yayımlamıştır. Programının başında şunları söylemektedir:

"Ben namzetliğimi ne Cumhuriyet Halk Fırkası, ne de Serbest Cumhuriyet Fırkası namına koyuyorum. Müstakil olarak İstanbul şehrinin ekseriyet nüfusunu teşkil eden amele, şehir hududu dahilindeki fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk namına koyuyorum. Tahakkukuna çalışacağım en birinci şey fakir halkın reyini, otoritesini, iktisadi ve içtimai haklarını müdafaadır."

Programın ana noktalarını ise şöyle özetlememiz mümkündür:

"1- İçtimai bir tetkik ile İstanbul şehrinin ihtiyaçlarının tesbit ve tasnifi.

2- Şehremini (Belediye Başkanı) ve umum belediye memurlarının müntehap (seçilmiş) olması.

3- Menafii umumiye (Genel çıkarlara) hadim müesseselerin belediyeleştirilmesi (Belediyece kamulaştırılması)

4- Halkın içtimai menfaatlarını ve haklarını müdafaa etmek. Herşeyden evvel içtimai sigorta ve teşkilat: Amele çocukları için bakım evleri, iş bulma daireleri, ucuz aşhaneler, işçi pansiyonları, meccani hastahaneler, köylü evleri, fakir halk için mesken, ihtiyar evleri, metruk çocuk evleri, şikayet büroları tesisi.

5- Halkın iktisadi menfaatlarının müdafaası:

a) Havayici zaruriye (Zorunlu gereksinim malları) ve ev kiraları üzerine narh yazısı.

b) Belediye kooperatiflerinin açılması.

c) Belediye vergisinin fakir halktan kaldırılması.

d) Mesai kanunun meclisten geçmesi: Sekiz saat mesai, kazalara karşı sigorta, ücretli hafta tatili, kazalarda tazminat, hamile kadınların çalıştırılmaması, küçük çocukların sayinin men'i, çalışacak çocuklara belediyeden vesika verilmesi, çocuklara ve işçiye ait mesai kanununun meclisten geçirilmesi ve müdafaası.

6- Sağlık ihtiyaçlarının müdafaası: Her eve kullanılacak su isalesi, içilecek suların bakteriyolojik muayeneye tabi tutulması, sterilize süt, sağlıklı gıda temini, meccani hamamlar, hastane, klinik, şehrin muayyen yerlerinde, bilhassa fakir mahallelerde

sıhhat istasyonları, fakir hastalıklı çocuklar için nekahathaneler, açık hava mektepleri, sanatoryumlar açılması, evlerin sıhhi teftişe tabi tutulması, çöplerin evlerde kapalı tenekeler derununda muhafazası ile geceleri ve üstü kapalı olarak hergün nakli, verem, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücadele.

7- Bütçenin ihtiyaca göre tesbiti. İmar siyasetinde yalnız göze çarpan yerlerin değil, en muhtaç yerlerin imarını tercih, fakir halkın ekseriyetle oturdukları semtlerin imarı."

Sabiha Sertel programının temelini oluşturan düşüncelerini açıklarken, bugün bile değerini ve geçerliliğini yitirmemiş şu noktayı önemle öne çıkartıyor:

"Bizim çarpışacağımız en mühim nokta demokrasiyi derinleştirmek, halkın otoritesinin ve menfaatlarının hükümet otoritesinin fevkinde olduğunu kabul ettirmektir."

Sabiha Hanımın bu programı bugün için belki çok yeni şeyler söylemiyor, ama elli dokuz yıl öncesinde Türkiye halkının sorunlarını görmek, çağdaş belediye hizmetlerinin neler olması gerektiğini vurgulamak açısından değerli bir kanıttır bu belge. Ayrıca, ilerici ve toplumcu düşüncenin kalıcılığını göstermesi açısında da değerlidir.

Basın, muhalefet, düşünce vb. konularda baskılar Türkiye'de hiçbir zaman son bulmadı, eksik olmadı. Seçimlerde yapılan hile ve saldırılara gelince, bunların da 1930'dan sonra çok örneklerini görmekteyiz. Hâlâ tartışılan 1946 seçimleri, 1957 seçimlerinde radyo kanalıyla yapılan dolaylı baskı, seçim sonrası ortaya çıkan Gaziantep benzeri olaylar, 1960'lı yıllarda TİP üzerinde yoğunlaşan baskılar, 12 Mart ve 12 Eylül'de somutlaşan antidemokratik, insan haklarına karşı uygulamalar ortada. 1930 seçimleri son yıllarda karşılaşılan örneklere kıyasla belki de önemsenmeyebilir. Ama unutmamamız gerekir ki, bugünkü ortamın kaynağında 1930 olayları da yatar. Gelecekte ve günümüzde siyasal anlamda doğru karar verme açısından geçmişin bu baskılarını anımsamakta yarar vardır sanırım.

EK 10

Sabiha Zekeriya (Sertel) ve Emin Türk (Eliçin) İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde

Yıl 1930. Kışın son ayları. Bütün Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir dava İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülüyor. Suç konusu, Resimli Ay dergisinin 1929 Kanunevvel (Aralık) sayısında yayımlanan iki yazı. Bunlardan biri Sabiha Hanım'a ait: "Savulun Geliyorum". Diğerini de Emin Türk Bey yazmış: "Köyümde Neler Gördüm". Yazıların yayımlanmasından sonra savcılık soruşturmasını müteakip derginin sorumlu müdürü Behçet Bey ve Emin Türk Bey tutuklanmış, Sabiha Hanımın davasının ise tutuksuz görülmesine karar verilmiş. Derginin davayla ilgili bilgileri ayrıntılı biçimde verdiği sayısında söylendiği gibi, "Sabiha Zekeriya Hanım neşriyat yüzünden mahkemeye sevkedilen ilk Türk kadınıdır". Davanın gelişmesini yansıtmadan önce, iki yazının içeriği hakkında bilgi verelim.

Savulun Geliyorum yazısı tutuculuk ve liderlik üzerine yazılmış. Sonradan yazarının da belirttiği gibi, yazının esin kayağı bir Amerikan psikoloji dergisi. "Halden memnun olmak, kanaat, tevekkül, işte şarkı durduran ve öldüren amil" yargısıyla başlayan yazıda, toplumları bu uyuşukluktan, kaderci ve tutucu yapıdan kurtaran liderin nitelikleri ve görevi aynen şöyle anlatılmaktadır:

"... O yolunu kendi açar, bu yolun üzerine devrilen kayaları taşları o temizler, kıvrıntıları o düzeltir, hendekleri o doldurur, bir karıncanın bile geçemeyeceği yolu o insan ayaklarına düz bir satıh gibi serer... O her zaman cesurdur. Ölümü iradesi içinde eriten adamın lügatinde korku kelimesi yoktur. En tehlikeli uçurumun başında bile hayattan memnundur.

Bizi halimize bırak. Biz halimizden memnunuz. Biz bulduğumuz yolda yürüyeceğiz. Bu vasat insanın feryadıdır. Bu hayat yolunda, hedefsiz, prensipsiz, kör derviş gibi hayat yolunu asasının sesine göre tayin eden körlerin bir lidere ihtiyacı var. Fakat bu kitleyi yeni açtığı yola şuurlu bir prensiple sokacak lidere ihtiyacı var."

Lider olgusuna böylesine toplumcu bir yaklaşım getirdikten sonra, örnekler vererek: "Galile eski astronomların yolundan yürümedi. Kolomb her gemicinin geçtiği yolu beğenmedi. Luther, Darvin, Newton, Karl Marks kendinden evvel gelenlerin geçtiği yoldan çıktılar, dünyayı yeni bir hedefe götürecek yeni yollar açtılar" demektedir. Dikkat edilirse yazının vurguladığı liderlik, ilerlemeyi, değişimi sağlayan bir liderliktir. Nitekim yazının bir yerinde "Halden memnun olmamak, işte terakkinin motoru" denerek değişimin çıkış noktasının halden memnun olmamak biçiminde tanımlanacağı belirtilmektedir. Bu düşünce şu paragrafta daha bir açık kılınmaktadır:

"Fikirlerin ilerisine geçmek, siyasetin ilk safına geçmek, milletin başına geçmek, edebiyatın, ilmin, fennin, hülasa yaratıcı kabiliyetinizin inkişaf ettiği sahanın önünde gitmek hırsı... işte lideri yürüten motor."

"Hepimiz lider olamayız. Fakat yeni ışık verenlerin meşalesiyle yeni yolu görebilmek de bir şeydir" dendikten sonra lider olmanın getirdiği sorumluluk şöyle açıklanıyor:

"Eğer bir gün sürünün önüne çıkacak olursanız şu noktaları unutmayınız: Her şeyden evvel insan olunuz, insan gibi önüne geçtiğiniz adamları seviniz ve onların ıstıraplarını görecek, duyacak kalpten bir saniye bile mahrum olmayınız. Lider, kitlenin ıstırabını duyamayacak hale gelmişse, rehberlik karakterlerini keybetmiş demektir. Gurur ve azametin lider psikolojisinde yeri yoktur.

"Şunu da unutmayınız, yürüyorsunuz, fakat kendiniz için değil kitleyi hedefe eriştirmek için. Siz ilham aldığınız imanın içinde boğulmalısınız."

"İstibdat, liderin seciyesini öldüren ilk mikroptur. Lider halkın önünde yürümez, o halkın arasında yüzer ve yeni açtığı yolda koşar..."

"Onun değişmeyen bir seciyesi var: Kitlenin uşağıdır. Zinde ve kuvvetlidir. Cesurdur, mukavimdir, cidalcidir, naziktir, gayesine sadıktır, göz bebekleri gayenin ateşinden ateş alır, durmaz, arkaya bakmaz, koşar, koşar, ateşin arasından geçerken bile haykırır: SAVULUN GELİYORUM".

Köyümde neler gördüm: Emin Türk, tatilde memleketi olan köye giderek, orada gördüklerini usta bir röportajcı gibi kaleme aldığı bu yazıda, şu noktaları öne çıkartmaktadır:

"... Geçenki bahara artık bir tek öküzle çıkan karnı aç, sırtı açık çiftçiler ne yaptı? Ya varlıklı köylülerden mahsülü yarı yarıya bölüşmek üzere tohum aldı, yahut yüzde ikiyüz faizle para aldı."

Yazarın niye yüksek faizle para aldınız, hükümet Ziraat Bankası vasıtasıyla size yardım etti değil mi biçimindeki sorusu üzerine köylüler şu yanıtı verirler:

"Etti. Allah devlete zeval vermesin. Bin türlü merasim ile otuzar, kırkar, hatta kefaleti müteselsile mi ne diyorlar, öyle yapanlara yüz liraya kadar verdi. Fakat biz onları yuttuk. Hani uzun müddet aç bırakılmış bir köpek kendisine atılan bir parça eti nasıl hap diye çiğnemeden yutarsa, tıpkı öyle..."

"Hükümet köylü ineğini silahlı zorbaların elinden kurtarmış. Fakat bu ineğin memelerine her gün biraz daha sıkı yapışan parazitler seleflerinin yerini fazlasıyla tutmuş görünüyorlar."

Köylülerin Fırka delegesi olma konusundaki çekimserlikleri ise şöyle yansıtılmaktadır: "Biz kongreyi nidelim. Fırkayı nidelim. Siz yapın, çatın lazımsa mührümüzü gönderelim, basın. Şuraya ikişer, üçer saatlik yerden geliyoruz. İki günümüz öldü demektir. Kendi payıma söylüyorum evimde cariyeniz ölüm döşeğinde." Bu yakınmaları parti yetkilisi dinlemediği gibi köylüleri şu şekilde tehdit ediyor: "... Yok olmaz. Fırka mutemedi böyle emir verdi ne yapalım? Hepimizin işi var. Hem sen fırkaya karşı geliyorsun mutemet duyarsa hakkında hayırlı olmaz...

Bu tehdit karşısında herkes sustu ve kaza mutemedinin tayin ettiği adamlar bilamünakaşa intihabı kazandılar."

Emin Türk o sırada çevre kazalarda yaygın olan tifoya karşı mülki amirlerin ve yetkililerin ilgisizliğinden söz ettikten sonra şunları yazıyor:

"İki büyük kazada hiç kimse bu hastalık hakkında benden fazla bir şey bilmiyor. Evet millet cayır cayır kırılıyorda önüne geçmeğe çalışmak şöyle dursun, bu ölüm rüzgârının hangi menbadan estiğini merak eden bile bulunmuyor."

"Heyy, aksırığı, öksürüğü için hususi doktor kullanan asil adamlar. Biliyorum siz bu sözleri mahsus uydurulmuş bir masal yahut Afrika vahşilerine ait bir hikaye zannediyorsunuz. Sizin beşyüz mumluk ampüllerin aydınlattığı salonlara alışan gözleriniz bu karanlık çukura nüfuz edemez. Ve inanmazsınız ki Anadolu'nun birçok kazaları senelerce bir belediye doktorundan bile mahrum yaşar."

Davanın Seyri: Savcılık iddianamesinin temel savını "Türklüğü ve Reisicumhur hazretlerini tahkir" oluşturuyordu. "Savulun Geliyorum" yazısında, liderin sorumluluğuna ilişkin söylenenlerin Atatürk'ü, o zamanki nitelemeyle, Gazi'yi hedef aldığı şöyle açıklanmaktaydı:

"... Sarahaten isim ve şahıs tayin edilmeyerek, ima ve telmih tarikiyle milletin rehber ve necat ve istiklal ve terakki ve inkişafının yegane saiki olan Büyük Reisicumhur Gazi Hazretlerinin güya bu esasattan inhiraf ile insanlıktan mütecerrid ve halkın ıstırabını görecek göz ve işitecek kulak ve duyacak kalpten mahrum bulunduğu ve kitlenin ıstırabatını duymayacak bir hale geldiğini ve rehberlik karakterini kaybetmiş bir surette olduğunu ve ihtirasla yürüdüğünden dolayı kendisini bir ilah gibi yükselten kitlenin bir gün leşini sokaklarda sürüyeceğine ve istipdat yapmakla beraber gayesinde sadakat göstermediğini ve kitlenin uşağı olmak gibi tevazu eseri göstermesi icap ederken azamet yaptığını ve milleti sevmediğini beyan ederek Gazi Hazretlerinin mübeccel ve muhterem şahsiyetlerine tecavüzatta bulundukları yine mezkur makalade Türk milletini aynı izden yürüyen koyunlara benzettikten sonra... ırkımız (neme lazım) diyen bir kitle olarak tavsif etmek suretiyle Türklüğü de tahkir eyledikleri...

Emin Türk'ün yazısını "mevhum bir köylü ile mülakat şeklinde hayalhanesinde vücut bulan" bir yazı biçiminde tanımladıktan sonra, Ziraat Bankası kredilerini köpeğin ağzına kemik atmak şeklinde betimlemesini, halkın bazı parazitler tarafından sömürüldüğünü, salgın hastalıklara karşı hiçbir tedbirin alınmadığını belirtmektedir. Sonuçta yazıya yöneltilen suç: "... muhtelif sınıflardaki halkı umumun emniyeti için tehlike ve yekdiğerine karşı kin ve adavetle tahrik edecek tarzda yazı yazmak" şeklinde ortaya konmuştur.

Mahkemenin ilk sorguları yapmasından sonra, yazının bilirkişiye inceletilmesi talebi yerinde görülmeyerek savunma tanıklarının dinlenmesine geçilmiştir.

Darülfünun müderrislerinden Muslihittin Adil Bey, Sabiha Hanımın yazılarını çok ateşli ve vatanperverane şeklinde tanıtmış ve söz konusu yazının bilimsel bir yazı olduğunda ısrar etmiştir.

Tanıklardan Sadri Etem Bey, "Sabiha Hanımı mütareke senelerinden beri tanırım. Cumhuriyet idaresinin ilk kuvvetli kadın muharriridir. Demokrasiyi ifade eden yazıları vatanperveranedir" demiştir. Peyami Safa ise sanıklar hakkında şunları söylemiştir: "Sabiha Zekeriya Hanım içtimaiyatla meşgul ilk mütefekkir Türk kadınıdır. Sabiha Hanımı yüksek bir ilim kürsüsünde görmek isterken maznun mevkiinde görmek bütün fikir alemini müteessir etmiştir."

Emin Türk Bey'in tanıkları ise üç köylüsüdür. Bunlardan ikisi İstanbul'da sütçülük yapan kişilerdir ve Emin Türk'ün kendilerine her konuda destek olduğunu ifade etmişlerdir. Üçüncü tanık ise Anadolu'dan, köyden gelmiştir. Gerek kıyafeti ve gerekse anlattıkları ile şahadeti çok iyi tesir bıraktı. Darülfünun Ruhiyat Müderrisi Şekip (Tunç) Bey ile ifadesini yazılı olarak gönderen Vakit gazetesi başyazarı Hakkı Tarık (Us) da Sabiha Hanım ve sorumlu müdür Behçet Bey hakkında olumlu sözlerle konuyu açıklığa kavuşturmaya çalıştılar. Savcının son iddianamesi de farklı bir yana sahip değildi, suçlamalar aynı biçimini koruyordu.

Savunmalar: Sabiha Hanım makalenin bilimsel nitelikli bir yazı olduğunu, kimseyi hedef almasının söz konusu olmadığını, herhangi bir toplumda var olabilecek lider kavramına açıklık getirmeyi amaçladığını söyledikten sonra, Türk Milletine hakaret etmeyi ise hiç düşünmediğini ilave ederek, Falih Rıfkı Bey'in o günlerde Türk Yurdu dergisinde çıkan ilginç bir yazısını öne sürmüştür. Sabiha Hanımın bu yazıdan özellikle savunmasına aldığı şu bölüm bugün bile geçerliliğini korumaktadır:

"Şeker ve kurban bayramını artık yapmıyoruz. Kendimizi ne kadar zorlasak da içimiz donuk kalıyor. Cumhuriyet Bayramı beylik bir gün gibi, frak ve sırma içinde, fakat keyifsiz geçiyor. Senelik neşemizi frenk yortularında arıyoruz. Çünkü sanat asırlardan beri bugünleri işlemiştir. Cumhuriyet ideoloji tarafından hamdır. Cumhuriyetin yıl dönümü edebiyatının nabzı gittikçe

düşüyor. Muharrirden birşey yazması istendiği zaman evvelki sene yazdığımı alın diyor. Çünkü hissi bir ürperiş duymuyor, kafasında bir kımıldayış olmuyor. Sinirlerimizi kışr kapladı. Hepimiz o kadar ihtiyar mıyız?..."

Bu alıntıları yaptıktan sonra Sabiha Hanım soruyor: "Bu yazı Türk milletine bir hakaret teşkil eder mi? Cumhuriyetin ideolojisi hamdır demek bugünkü rejime bir tecavüz müdür?"

Sabih Hanımın savunmasında dikkati çeken diğer noktalar ise şunlardır: "Zemin demokrasi ve cumhuriyetle idare edilen bir memleket, zaman terakkiye dört nalla koşan bir zamandır. Biz de bu zamana dahiliz."

"Terakkinin en büyük amillerinden biri de serbestii fikir, serbesti kelam, serbestii matbuattır."

"Bu makaleyi, dolayısıyla sahibini mahkûm etmek, ilmi mahkûm etmektir. Hürriyeti kelam ve hürriyeti fikir hudutlarını daraltmak demektir. Yazı yazarken, ilmin cihana müsellem hakikatlarını memleketimize getirirken düşünürsek bu memleket kapılarını ilme kapamış demektir. Başyazı yazarken ufuklar açıktır ve açık olmalıdır. Eğer her kullandığımız kelimeden her kafaya göre ne mana çıkar diye düşüneceksek ve bilhassa bunu ilim sahasında yapacaksak, o vakit yazı yazmağa hiç hacet yok. O zaman, geniş geniş, kendimizi kanaat ve tevekküle emanet edebiliriz.

Bugün karşınızda maznun mevkiinde oturan Sabiha Zekeriya veya Emin Türk değildir. Maznunlardan biri ilim, öteki de köylüdür. Muharrirler bu iki kuvvete tercüman olmuşlardır.

Biz bu sandalyeye Türk milletine hakareti ve sunufu halkı birbiri aleyhine tahriki havi neşriyat sebebiyle değil, Türk milleti nam ve hesabına oturuyoruz. Onun terakkisini istediğimiz, onun dertlerini terennüm ettiğimiz için oturuyoruz..."

Emin Türk Bey yazdığı olayın bir hayal mahsulü olmayıp, gerçekleri yansıttığını anlattıktan sonra savunmasını şu sözlerle bitirmiştir:

"Verilecek herhangi bir mahkûmiyet kararı benim için büyük bir felaket hazırlayabilir. Fakat benim gibi naçiz bir şahsın felaketi o kadar ehemmiyetli değildir. Ehemmiyetli olan: Gençler, vatandaşlarımızın ıstırabını böyle yüksek sesle söylemeye cesaret ederseniz işte böyle mahkûm olursunuz, gibi iman söndüren bir mana ifade etmesidir.

Bence fenalıkları görmek her Türk gencinin hakkı, göstermek vazifesidir. Ona 'sus' demek haksızlık olur ama artık susturmanın ne demek olduğunu bilmiyorum."

Karar: Kararın içeriğinde ilgi çeken nokta Sabiha Zekeriya Hanım ve Behçet Bey'in "dereceyi tahsilleri ve gazetecilikte mümtaz bir mevki ibraz eylemiş oldukları tanıkların ifadelerinden anlaşılmış ve keza bu kabil neşriyattan tevakki etmelerini terk ve teyekkun etmemeleri ilim ve irfanlarının derecesi şiddetlendirici nedenlerden görülmüş olmakla mezbure Sabiha Zekeriya Hanım'la Behçet Bey'in ikişer ay müddetle hapislerine ve otuzar lira ağır cezai nakti ile mahkumiyetlerine" biçimindeki hükümdür. Yani eğitimli olmak ceza artırıcı sebep olarak takdiren kullanılmıştır. Emin Türk konusunda da bunun aksi olmuştur. "... Gazetecilikle ötedenberi melûf olmayıp yeniden yeniye henüz neşriyat ile iştigale" başlamış olması "hafifletici neden" olarak değerlendirilmiştir. Neticede onun da yirmi gün hapsine ve 16 lira para cezasına hüküm verilmiştir.

Bu dava, Türkiye'de basınla ilişkili binlerce dava örneğinden biridir ve düşünce özgürlüğü üzerine konan baskının ne boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından örnek olaylardan biridir. Günümüzde bu davanın yanında çok daha ağır sonuçlara ulaşan basın davaları vardır. Yüzlerce yıla mahkûm olan basınerlerinin bulunduğu bir ülkede Sabiha Hanım ve Emin Türk Bey'in davası korkarım ki biraz hafif kalıyor... Ama Türkiye basın özgürlüğü kavgasında önemli örneklerden, başlangıç noktalarından biri olduğunu da kabul etmeliyiz.

EK 11

"Görüşler" Köşesinden Sabiha Sertel

Giriş

Yıl 1945, 4 Aralık... Soğuk ama güneşli bir gün. İstanbul Erkek Lisesi'nin arka bahçesinde, Babıâli'ye bakan dar avluda arkadaşlarla oynuyoruz. Öğlen teneffüsü. Birden "Kahrolsun Komünistler", "Kahrolsun Sertel'ler" avazları ortalığı kapladı. Caddeden akıp giden kalabalığı parmaklıklar arkasından seyrettik. Arkadaşların bazılarıyla bir-iki tartışmamız oldu, rahmetli Celal Ferdi'nin kulaklarımızı çektiğini anımsıyorum...

Zekeriya Bey ve Sabiha Hanım'ın Tan gazetesinde yazdıklarını biliyodum. Fakat sadece özgürlük isteyen yazılarının neden böylesine tepki çektiğini o günlerde (lise birinci sınıf öğrencisiydim) pek anladığımı söyleyemem. Olayın boyutlarını, Tan Matbaası'nın ve diğer kitabevlerinin tahrip edildiğini ertesi günü gazetelerden öğrendik. Sıkıyönetm Kumandanlığı şu bildiriyi yayımlamıştı: "Dün üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basımeviyle birkaç kitabevine tecavüz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye kat'iyen musamaha edilmeyecektir."

Sabiha Zekeriya Sertel imzasını ilk kez "Çocuk Ansiklopedisi"nin ön sayfasında görmüştüm. 1940'lı yılların başlarında yayımlanan bu ansiklopedinin ilk baskısı üç cilt olarak 1927 yılında eski harflerle yapılmıştı. O baskı da ansiklopedinin "Muharrir ve Naşirleri: Sabiha Zekeriya, Faik Sabri ve M. Zekeriya" olarak gösteriliyordu. Türkiye'nin çocuklara yönelik bu ilk ansiklopedisinden sonra, aynı ekip "Hayat Aksiklopedisi"ni Cumhuriyet gazetesiyle birlikte çıkarmışlardı.

Sertel'ler ABD'ye gitmeden önce, 1919'da "Büyük Mecmua"yı çıkardılar. Mustafa Kemal'in bir kurtarıcı olarak adına ilk kez bu dergide rastlanır. "Resimli Ay", "Sevimli Ay", "Resimli Perşembe"... Bunlar Sabiha Sertel'in yazdığı, zaman zaman da yönettiği dergilerdir. Bunların sayfalarına bir göz attığımızda, başat yaklaşımın "özgür düşünce" olduğunu görürüz. Sabiha Sertel tam anlamıyla bir Fikret hayranıdır. Fikret'te kendi özgürlükçü yanını bulur. Aşiyan'ın müze oluşu nedeniyle yazdığı fıkra, onun düşünsel çizgisini olabildiğince ayrıntılarıyla yansıtmaktadır.

Sabiha Sertel'in olaylara bakış ve değerlendirme açısını 25 Mart 1945'te Tan gazetesinin birinci sayfasındaki "Görüşler" köşesindeki "Realiteleri görmek lazım" başlıklı makalede bulabiliriz.

"Hadiselerin cereyanına tek gözlükle bakmak, yalnız hadisenin bir tarafını gösterir. Dünyayı değiştirecek mahiyette olan bu hadiseleri her cephesinden görmek ve göstermek mecburiyetindeyiz. Meçhul üzerine kurulan her fikir, en hafif bir rüzgârın sadmesiyle yıkılır. Arzuya müstemid görüşler hadiseleri durdurmaz fakat sahibini yanlış istikamete sürükler... Karanlıkta verilen hükümler güneşin ziyası karşısında kar gibi erir...

... Eğer hakikati bilirsek, en korkuncu karşısında bile alacağımız tedbirleri düşünebiliriz. Fakat hakikatı bilmezsek, hakikatları daima tek gözlükle görenlerin gözüyle görürsek hadiselerin tamamen dışındayız demektir...

... Etrafımızı görebilmek için kafamızdaki sabit fikirleri, arzuya dayanan düşünceleri silip, olanı, olmakta olanı kavramalı, adımları ona göre atmalıyız... Çünkü 'bugünkü adımlar hazırlıyor yarını'...

Sabit fikirlerinden uzak, ön yargısız, araştıran ve irdeleyen hür bir yazarın ilkelerini göstermektedir bu alıntılar.

1940'lı yıllar Türkiye'de demokrasinin yeniden biçimlenmeye başladığı yıllardır. Cumhuriyet döneminin demokrasi tarihine baktığımızda 1925 ve 1945 yıllarının en etkin olumsuzluklarını

içerdiğini görmekteyiz. TBMM'nin açılışıyla filizlenen ve bir anlamda bir halk hareketine dönüşme eğilimini gösteren demokrasi çabaları 1925'in baharında "Takrir-i Sükûn" yasasıyla katledilmiştir. 1945'te de faşizmin yenilgisiyle güçlenen demokratikleşme kıpırtıları Tan Matbaası'nı basan, yıkan, kıran güdümlü hareketle yapay biçime dönüştürülmüştür. Bu nedenle 1945 yılı önemlidir. Özellikle Tan gazetesinin ve bu gazetenin birinci sayfasında "Görüşler" başlıklı köşede yazan Sabiha Sertel'in yazıları günümüzdeki gelişmeleri değerlendirme açısından bile önemlidir.

Bu sınırlı incelememizde, Sabiha Sertel'in 1945 yılında Tan'da yayımlanan yazılarında öne sürdüğü düşüncelerini, kavgasını belli bir sıra dahilinde gözden geçireceğiz. Sözünü ettiğimiz sıra şöyledir:

— Faşizme karşı yazdıkları,
— Özgürlük ve demokrasi için yazdıkları,
— Ülkenin değişik sorunları üzerine yazdıkları,
— Kavga yazıları

Bu yazılardan yapılan geniş alıntılarla Sertel'in düşüncelerinin çağdaşlığını, insana değer veren inancını bir kez daha sergilemeye çalışacağız. Böylece hem 1945 yılında demokrasi mücadelesinin genel görünümü hem de Sabiha Sertel'in bu savaşımdaki yiğit öncülüğünü bir kez daha yansıtmış olacağız.

Faşizme Karşı

Gazete manşetlerinde "Müttefikler Berlin'e 100 km. uzakta" haberi. Faşizmin son tuğlaları tek tek parçalanıyor... Savaş boyunca, çoğu kez tek kalmak pahasına kalemiyle faşizme karşı mücadele eden S. Sertel "Cehennemden Gelenler" başlığıyla (12.4.1945) şunları yazmakta:

"Hitler tarih çapında gelmemiş bir deha, Niçe'nin tasvir ettiği üstün adamdan daha üstündü. Yıllarca insanları bu masalla uyuttular; dostları ve hayranları bütün zulümlerinin üstüne bir perde gerdiler; bu geri, bu yıkıcı ve ezici zihniyeti dünyaya yaymak için onunla işbirliği yaptılar..."

Bunları vurguladıktan sonra soruyor: "Şimdi bu üstün adama ne oldu?"

Sabiha Sertel'in faşizme karşı mücadelesi 1930'lu yılların ikinci yarısına, yani Nazi Almanyasının ilk adımlarını attığı dönemlere rastlar.

Bunu 6 Mayıs 1945'teki yazısında, "Nihayet Dilimi Kesemedi" başlıklı yazısında şöyle anlatır:

"1937 senesindeydi. Alman faşizmi bütün dünyada beşinci kolun teşkilatını kurmakla meşguldü. Türkiye'de de faşist cereyanlar, hareketler göze çarpıyordu. Daha iptidada da bu mikrobun memleketimize girmemesi için ben de yazılarımla faşistlerin yüzlerindeki maskeleri indirmeye çalışıyor, bu cereyana karşı koyuyordum. Bu sıralarda İstanbul'a gelen bir Alman kadın gazeteci beni matbaada görmeye geldi. Bana faşizmin uzun medhiyelerini yaptıktan sonra:

— Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor, dedi. Goebbels'in size selamı var, "Eğer bir gün elime geçerse dilini keseceğim" diyor.

Bende efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söyledim.

Gobbels o zamanlar dilimi kesemedi. Fakat Ankara caddesindeki köpeklerini üzerime saldırttı. Zaman zaman beni mahkemelere sürükletti. Zaman zaman onun ilhamı ile dilimi ağzımın içine kıvıranlar oldu. Zaman zaman Türk umumi efkarına yanlış anlatılan hakikatları düzeltmemenin azabıyla kıvrandım. Fakat imkân bulduğum nisbette bu dili daima onun ve faşizmin aleyhine kullandım...

... Bu yılan dilini Müttefik orduların zafer topları büktü, aylarca hezeyan halinde konuştu. Rayıştag üzerine Sovyet bayrağı dikildikten sonra da sustu." Sabiha Hanımın dilini Goebbels kesemedi, ama 4 Aralık 1945'te tek parti iktidarının kışkırttığı basın, demokrasinin gerçek anlamda kimin yararına olduğunu fark etmeyen bir avuç gösterici kesti... Onların fiilen yaptığını ülkenin diğer demokrasiye karşı olan güçleri tamamladı.

1930'lu yıllarda ve savaş döneminde faşizme bağlanan, onun ilkelerini savunan aydınlar, yazarlar, iktidarın da özendirmesiyle önemli bir ağırlığa sahiptiler. Bunlar, savaş Almanya lehine geliştiği sürece açıkça Nazileri, onların önerdiği "Yeni Nizamı" savundular. Bütün bu olumsuz koşullara karşın Tan antifaşist savaşımını tek başına sürdürdü. Sabiha Sertel'in karikatürlerinin altına "Komünist dudusu" diye şerhler düşüldü. 1941 yılında Tan kapatıldı. Sabiha Hanımın tekrar yazmaması koşuluyla yayınına izin verildi. Daha sonraları iki kez daha Sabiha Sertel yazı yazmaktan menedildi. Sonuncu yasakla ilgili olarak anılarında şunları anlatır:

"... Basın Genel Müdürlüğü'nden gelen yazılı bir belge ile bir sene yazı yazmaktan menedildim. Hızla giderken raydan çıkan bir tren gibiydim. Ne kadar söyleyeceklerim vardı. Ne kadar savunacağım sosyal, ekonomik, politik konular vardı. Ben artık bunların hiçbirinden söz açamazdım. Büyükçe bir defter aldım. Düşündüklerimi bu deftere yazacaktım. Defterin başına Nazım Hikmet'in 'Jokontla Si-yau' eserinde yazdığı şu mısraı aldım:

'Ben karar verdim, bugünden itibaren bir hatıra defteri tutmaya'

Sayfanın başında da şu cümleler vardı:

'Ben kendi kendime hürriyet ilan ettim. Artık hiçbir baskıdan korkmuyorum. Olayları günü gününe izleyecek, düşüncelerimi bu deftere yazacağım.'

Ve öyle yaptım. Her gün gazete sütunlarında, devlet adamlarının demeçlerinde rastladığım sakat düşünceleri ele alıyor, bu konular üzerine kendi fikirlerimi yazıyordum. Tıpkı Tan'da 'Görüşler' sütununda yaptığım gibi. Üç defter doldu. 1945'de faşist sürüleri Tan matbaasını yıktıktan sonra, polis evimizde araştırma yaptı Diğer evrakla birlikte bu defterleri de götürdü ve bir daha bu defterleri bana geri vermedi."

Ne denir bu davranışa, düşünceye, gerçeğe karşı işlenmiş bir cinayetten başka ne denir?

Müttefiklerin zaferinin kesinleştiği, Türkiye'nin, San Fransisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Kurucu Konferansı'na katılabilmesi için Almanya'ya savaş ilan ettiği 1945 yılında, faşizme karşı mücadelesini kazanmış bir kumandan gibi yeni tehlikelere değinir. Eski faşist şakşakçıların bu kez de demokrasi havarisi kesilmesinden üzgündür, kızgındır. Bu yaklaşımı faşizmin yeni taktiği olarak niteleyip, 1 Mayıs 1945'te şunları vurgular:

"... Hadiselerin içyüzünü bilmeyen efkarı umumiyeler, bu faşist propagandalarının tesiri altında sulha, değişmekte olan dünyaya daima ters tarafından baktılar, ters hükümler verdiler. Şimdi de faşistler faşizmin en büyük düşmanı kesildiler. Düne kadar yazdıklarını ve söyledilerini hatırlamayacak şekilde bir beyin menenjiti geçirmiş gibi, kendilerini faşizmin en büyük muhalifi gösteriyor, demokrasilerin yanında yer almaya çalışıyorlar. Düne kadar sütun sütun yazılarla yeni nizamın propagandasını yapanlar, şimdi de demokrasinin müdafaasını yapıyorlar. Bu, demokrasi cephesine yerleşip, kaleyi içten fethetmek için kullanılan yeni bir taktiktir."

Zor günlerde "Milli Birliğe olan gereksinim" yaklaşımıyla kısıtlanmış yapay bir demokrasi eski faşistlerin savunduğu yeni bir düşüncedir.

Bunu Peyami Safa'nın eski bir yazısından yaptığı alıntılarla 23 Ağustos 1945 tarihli Tan'da "Totaliter Birlik" başlıklı yazısında şöyle çürütür:

"... Milli Birlik emperyalist bir düşmana karşı bütün milletin birleştiği vatan müdafaası için bütün kuvvetlerin birleştirdiği bir birlik olduğu müddetçe her Türk bunun içindedir. Fakat Peyami'nin anlattığı manada totaliter bir birlik, bir faşizm birliğidir ki, hürriyet ve demokrasi bunun içine giremez. Böyle bir birlik bizi daima totaliter bir rejim içersine sokar ki bu birliğe ancak naziler taraftar olur...

... Kaldı ki böyle totaliter bir rejimin en büyük muhalifi halk ve bütün millettir. Ben de onların arasındayım. Bizim anlayışımızda milli birlik, memleketin kalkınmasını, soyguncular-dan, muhtekirlerden kurtulmasını, her ferde müsavi haklar veren demokrat bir rejim kurulmasını sağlayan, düşman karşısında tek bir cephe yapan birliktir. Totaliter rejimlerdeki birlik değildir."

Sabiha Sertel'in faşistlerin savaş sonu görünümlerini sergileyen en çarpıcı yazısı "Mesut Faşistler" başlığıyla 16 Ekim 1945'te yayımladığı yazıdır. Bu yazıda Sabiha Sertel, özellikle şu noktaları vurgulamaktadır:

"Bütün dünyada faşistlerin ve faşist düşüncelerin tasfiyesi yeni kurulacak olan dünyanın ilk işi olduğu halde, bizdekiler siyah ve kahverengi gömleklerine bir demokrasi boyası çalıp hürriyetçi, ileri fikirli, sağ ve sol bütün unsurlara karşı cephe kurmuş, diledikleri gibi saldırmaktadırlar. Mes'ut Faşistler."

Hürriyet ve Demokrasi İçin

Hürriyet bugünün sözcüğü ile özgürlük, Namık Kemal'den bu yana zaman zaman ülke semalarında parlayan bir güneş gibidir. Ama gerek Meşrutiyette gerekse Cumhuriyette bütün boyutlarıyla özgürlüğün geldiğini söylememiz pek mümkün değildir.

Savaşın bitimine yakın ABD Başkanı Roosevelt'in öne sürdüğü dört hürriyetin hangi koşullar olursa olsun gerçekleştirilmesi zorunluluğundan söz etmiştir. Amerikan Başkanının değindiği dört hürriyetle ilgili olarak Sabiha Sertel 17-20 Nisan 1945

günlerinde, Görüşler adlı kendi köşesinde şu açıklamaları yapmıştır.

"Roosevelt'in insanlığa vadettiği dört hürriyeti vardır. 1- Söz hürriyeti, 2- İhtiyaçtan beri kalma hürriyeti, 3- Korkudan kurtulma hürriyeti, 4- Vicdan hürriyeti.

Söz hürriyeti, fikir, neşir ve toplanma hürriyetlerini ifade ediyor. Hiçbir hükümet veya devlet, hiçbir idareci sınıf ammenin menfaatini tehdit etmedikçe bu hürriyetlere gem koymayacaktır...

... İnsan Hakları Beyannamesi'nin neşrinden beri insanlara vaadedilen fakat tam manasıyla tahakkuk edemeyen bu hürriyetleri sağlamak, yarınki dünya nizamının temel taşlarından biri olacaktır. Demokrasi maskesi altında iktidarı elinde tutanların bu hürriyetleri tahdit eder tedbirler almasına karşı en büyük garanti, halk kütlelerinin tam bir demokrasi içinde idarecilerini kendisi seçmesidir."

"... İhtiyaçtan kurtulma hürriyeti herkese iş, ev, insanca yaşamayı temin eden ücret demektir. Hastalığa, kazaya, ihtiyarlığa, sefalete karşı dünyanın garantisi altında temin edilmiş bir içtimai sigortadır. İstismardan kurtulma hürriyeti, ihtiyaçtan kurtulma hürriyetinin esasıdır. Söz hürriyeti ancak ihtiyaçtan kurtulma hürriyeti temin edildiği gün sarsılmaz bir temele dayanacak, siyasi hürriyet iktisadi zaruretin boyunduruğundan kurtulacaktır."

"... Elindeki kalemi oynatırken düşüncesine istibdadın takacağı çelmeyi düşünen yazıcı korkunun esiridir. Halk için doğru, insanlık için hak bildiği şeyi müdafaa edemeyen adam kendisine hakim olanların oyuncağıdır. İşsiz kalmak korkusu içinde kıvranan insan hürriyetlerin hepsinden mahrumdur. Müstebitlerin arzusuna göre düşünmediği veya hakim kuvvetin tazyiki altında dahi kendi düşüncesini müdafaa ettiği için hapsedilen, dayak yiyen, işkence çeken insan 'Tazyik edenin kılıcı altında azap çeken' insandır...

... Bu korkular içinde yaşayan insanlar, demoralize olmuş, her türlü insanlık haklarını kaybetmiş, herşeye susan, her tokata boyun eğen esirler sürüsüdür. Hak bildiği davalar karşısında benliğini inkâr eden, bir lokma etmek hatırı için binbir maskaralığa ve dalkavukluğa katlanan adam, bütün insanlık karakterlerini kaybetmiş adamdır. 'Neme lazım' korkunun tipidir. İnsanları korkmadan yaşadıkları, korkmadan konuştukları bir dünyaya

ulaştırma için Roosevelt'in bu dört hürriyeti bugün bütün insanlığın uğruna dövüştükleri hürriyetlerdir."

"... Bir cemiyette ferdin hıristiyan, Yahudi veya Müslüman olduğu için, siyah, beyaz veya sarı ırka mensup olduğu için ekalliyet veya teb'a olduğu için, geri insan muamelesi görmesi, insan haklarından mahrum edilmesi yeni dünya nizamının dışındadır...

... Cephede döğüşen askerlere, dünya gençliğine, bütün insanlara vaadedilen bu dört hürriyet, yepyeni bir dünya nizamının dört direğidir. Bütün insanlığın müşterek mirasıdır. Bu mirasa sahip olabilmek, bunu düşmanların elinden kurtarmak, hür düşünceli bütün insanların, gençlerin, bu harp içinde döğüşen bütün halk kitlelerinin vazifesidir.

Hürriyet verilmez, alınır."

Sabiha Sertel "Kuzu postuna saklanan kurtlar" (26 Mart 1954) başlıklı yazısında, demokrasinin nasıl algılanması gerektiğini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

"... Ne yalnız siyasi hürriyet, ne yalnız iktisadi hürriyet bu halk kütlelerinin insan haklarını temine kafi değildir. Bu ikisini birleştiren bir insanlık devrinin açılması için, herşeyden evvel demokrasinin ayaklarına asırlardan beri bağlanan köstekleri çözmek lazımdır. Mutlak bir hürriyet yoktur. Fakat çoğunluğun insan gibi yaşamak haklarını sağlayacak, bu hakları müdafaa edecek bir hürriyet insan haklarının başında gelir. Bu hakları gölgeleyen her teşebbüse karşı, irticaa karşı, inhisara karşı tedbir almak, hürriyeti tahdit etmek değildir. Böyle şamil bir hürriyete gitmek için bu saydığımız unsurlara karşı kayıtlar konabilir..."

Türkiye'de hürriyetin algılanıma ve tanımlanma biçimi Sabiha Sertel'in en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. Kimin için hürriyet sorusunu "Hürriyet Loncası" (27 Mayıs 1945) başlıklı yazısında şöyle yanıtlıyor:

"... Hürriyeti verelim ama bunu uluorta herkese, soysuzlara vermeyelim, sonra Baba Tahir'ler türer. Vatandaşlara hürriyet verirken soyunu tayin için bir kan muayenesinden mi geçirelim? Bu şekil bir hürriyet ancak lonca hürriyeti olabilir. Hürriyet o zaman bir gedik olarak ancak vatandaşların bir kısmına verilir, bir kısmına verilemez...

... Hürriyet böyle imtiyazlı kimselere verilecek olduktan sonra, her loncanın idaresi için nazi ideolojisinin filozofu Rosenberg'i bir mütehassıs olarak müttefiklerimizden istemek kalır.

Lonca hürriyeti istemiyoruz. San Farnsisco'da her insan için anayasaya geçirilen hürriyeti istiyoruz." Bu satırlar dikkatle okunduğunda görülecektir ki, Sabiha Sertel'in verdiği yanıttaki hürriyete hâlâ ulaşamamış bulunuyoruz.

Sabiha Sertel'in hürriyet üzerine çıkan en önemli makalelerinden biri, rektörün üniversiteyi açış konuşması dolayısıyla kaleme aldığı "Fikre artık yeter tahakkümünüz" başlıklı yazısıdır. YÖK sultasında ilkokula dönen üniversitelerimizin savunmasını yapanlara bu yazıyı dikkatle okumalarını öğütlerim.

"Üniversitenin yeni sene açılış töreninde, üniversite rektörü üniversitede hürriyetin mevcut olduğundan bahsediyor. Bu nasıl hürriyettir ki evvela üniversite muhtar değildir, kafasını maarif vekaletinin emir ve kumandasına teslim etmiştir? Bu nasıl hürriyettir ki talebesinin bu üniversiteye ait işlerde fikir yürütmesini meneder, demokrasiyi inkâr eder? Bu nasıl hürriyettir ki talebesini yalnız iktidarı elinde tutanlar gibi düşünmeye mecbur eder, fikir hürriyetini alaşağı eder? Bu nasıl hürriyettir ki, profesörlerini imzalarıyla fikirlerini neşirden meneder? Sonra bu üniversitenin rektörü bir ilim kürsüsünden: 'Üniversitemize yabancı ideolojiler giremez' diye haykırır?

Yabancı ideoloji ne demektir? Eğer bu sosyalizm gibi, insaniyetçilik gibi, radikalizm veya liberalizm gibi bugün bütün dünyanın fikir mekanizmasının materyali olan düşünceler ve ideolojiler ise, bunlar üniversitenin kapısından girmez de Galata meyhanesinin kapısından mı girer? Evet kapısını bütün fikir cereyanlarına kapayan bir üniversite sistemi vardır, o da Almanya'daki faşist sistemdir. İlim kitaplarını yakan Hitler, üniversitenin kapısını da demokrasiye ve sosyalizme karşı kapamıştır. Bizim üniversite de mateessüf kapısını bu ideoloji için ardına kadar açık bırakmış. İleri fikir cereyanlarını afaroz etmiştir.

Bu totaliter zihniyettir ki talebesini elinde sefertası, mektep çantasıyla bir ilkokula gider gibi elinden tutmuş bir lala gibi talebe birliğinin disiplini altına sokmuştur. Bu totaliter zihniyettir ki talebesini dünyanın en mühim hareketlerine karşı susmaya, yarınki fikir hayatının rehberleri olacak gençleri tek fikre sahip hareketsiz birer manken haline getirmeye çalışmıştır...

Üniversitede bugün mevcut olan şey, gençlerin kuvvetli bir disiplin altında serbest düşünceden, fikir cereyanlarından, serbest kanaatten mahrum eden, fikrin üzerinden silindir geçiren totaliter hürriyettir. Bunun en büyük delili de hâlâ bugün mah-

kemede serbest düşüncelerinin, cemiyet kurma teşebbüsünün hesabını vermekle mükellef yüze yakın üniversite talebesi ve doçentleridir. Tazyikin üzerine geçirilen yaldızlı hürriyeti değil, hakiki fikir hürriyetini istiyoruz. Rektöre Tevfik Fikret'in lisanıyla verilecek cevap şudur:

Fikre yeter artık tahakkümünüz
Yaşanır pek güzel tegallüpsüz"

Ve 7 Kasım 1945'te yayımlanan "Zincirli Hürriyet" başlıklı yazı:

"... Fikir hürriyetini, kanaat hürriyetini, münakaşa hürriyetini kabul eden bir demokraside matbuat cürümleri diye ayrıca bir fasıl yoktur. Hakaret, sövüp sayma, umumi adaba muhalif neşriyat, askeri esrarı faşetmek gibi suçlar yalnız matbuat mensupları için değil, bütün vatandaşlar için müşterek suçtur. Ceza kanunları bu cürümlerin cezasını da tayin etmiştir. Bunun dışında fikir sahiplerinin siyasi, içtimai, iktisadi kanaatleri, bu kanaatlerin neşri ve münakaşası hiçbir demokraside cürüm olarak sayılamaz.

Matbuat kanununda yapılacak değişiklik eğer bundan ibaretse matbuatın, fikir adamlarının, ilim adamlarının ellerindeki ve kafalarındaki köstek hür düşüncelerinin üzerine sarılmış zincirli bir hürriyet hududundan ileri geçmeyecektir."

Demokrasi halk için bir nefes borusudur. Tıkandığı zaman yığınlar boğulur. Tek parti döneminin baskıcı düzeni savaşın demokrasi cephesinin başarısıyla bitmesi sonucu sarsıldı. Açılan küçük delikten halkın özgürlük istekleri afakı tuttu. Sabiha Sertel bunu, "Boğuluyoruz, hava isteriz" yazısında olanca açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Türkiye'de demokrasinin gelişmesi konusunda Sertelin "Demokrasinin Gelişmesi" (18 Mayıs 1945), "Türkiye'de Demokrasinin Genişlemesi" (22 Mayıs 1945) ve "Bu Bir Orta Oyunu mudur?" (3 Ağustos 1945) yazıları bugün bile güncelliklerini ve önemlerini korumaktadır.

16 Eylül 1945'te yayımlanan "Adam Yok" başlıklı yazısında siyasal parti liderliği sorununu ele almakta ve şunları söylemektedir:

"Bizde parti kurulması bahis mevzu olur olmaz herkesin sorduğu sual şudur: kim liderlik yapacak? Büyük çapta lider

yok, büyük çaptaki lideri ve liderleri iktisadi, içtimai, siyasi şartlar doğurur... Fakat bir milletin sevk ve idaresi tek parti esasına dayanırsa, bütün kanunlar bu imkânları bir zümrenin inhisarı altına alırsa, orada lider yok değil, liderlerin çıkması için imkân yok demektir."

Sabiha Sertel'in belki de son siyasi yazısı 2 Aralık 1945'te yayımlanan "Muhalefet Korkusu" başlıklı yazısıdır.

"... Şuurlu bir muhalefet. Samimi bir muhalefet, halka dayanan bir muhalefet hücumdan hatta tezvirden dahi korkmaz. Memleketin hayrına olduğuna, şuuru ile, vicdanı ile inanan bir adam cesur olur. Muhalif olduğunu söylemekten çekinen bir adamın tenkitlerinde korku hakim olursa, küçük bir hücum karşısında gerilerse muhalefeti samimi dahi olsa halkın üzerinde yapacağı bu muhalefete karşı itimatsızlıktır. Hak bildiği yola korkusuz girenler, kendilerinde bu medeni cesareti görenlerdir. Korkuyla muhalefet yanyana gelemeyen iki zıt mefhumdur..."

Ülke Sorunları Üzerine

Bir toplumda sorunların belirlenmesi ve gerçekçi çözüm önerilerinin üretilebilmesi demokratikleşmeyle doğru orantılıdır. Sabiha Sertel bu doğrusal ilişkiyi bildiği için yazılarında bir sınıfın ya da bir zümrenin çıkarlarını değil, yığınların sorunlarını dile getirmiştir. "İki Vatanperver Tipi" başlıklı 3-4 Temmuz 1945 tarihli Tan'daki yazılarında, aralarında onulmaz çelişki bulunan iki sınıfın ya da bir başka deyimle ezenlerle-ezilenler arasındaki ayrışımı ortaya koymaktadır. Birinci vatanperver tipini Sabiha Sertel şöyle açıklamaktadır.

"Eğer bu vatansever büyük bir sanayi memleketinde ise, harpler açıp geri milletleri sömürmek onun vazifesidir. Eğer geri bir memlekette veya küçük bir devlette ise kendi menfaati hangi büyük devletle birleşiyorsa onun peyki olmaktır: Tröstler, karteller, büyük sanayiciler bunun için icap ederse birleşir, icap ederse bunun için birbiriyle harp ederler.

Bu vatanseverler devlet kontrolüne, halk kontrolüne muhaliftirler. Çünkü bu saha ne kadar serbest olursa bu milli servet o kadar çok olur..."

İkinci vatanperver tipi ezilenler yani işçi, işsiz, memur, küçük üretici, köylüler, yani kısacası yaşamlarını emekleri karşılığında kazanmaya çalışanlardır. Sabiha Sertel onları merdivenin alt basamağında oturanlar olarak betimler ve şunları yazar:

"... Bu merdivenin aşağısında kalan ya bareme tabidir, bir basamak çıkmak için senelerin hayatını törpülemesi lazımdır, ya hiçbir işi yoktur kapı kapı dolayıp büyük vatanperverlerin tavsiyesini ve himayesini bekler; ya toprağa bağlıdır, fakat toprak sahibinin ortaklaşa işlettiği topraktan ancak gününü gün eder, borçludur, murabaacının elindedir, toprak ona bir tane buğdaysa efendisine ambarlar dolusu imkândır. Yorganını sırtlar, şehrin meydanında yatar, bir fabrikada mevsim işçisidir. Maden kuyusunda alın terini, makinede iş emeğini döker. Evi kiralıktır. Viran olası hanede evlad-ü eyali vardır, her türlü kahra boyun eğer.

İktisadi buhran gelirse onun yakasına yapışır. Devletin maliyesi bozulursa vergilerin yükü onun omuzlarına biner, düşman kapıya gelirse en önde o gider, vatan onun alınterini, iş emeğini, ıstıraplı ömrünün senelerini gömdüğü topraktır; bu toparağı dişiyle, tırnağıya, canıyla müdafaa eder.

Harp olur, büyük vatanperverler kendi menfaatlarını korumak için koltuklarına yerleşirler, ölüm ona düşer. Devlet harpte mağlup olur düşman vatana saldırır, efendiler düşmanla işbirliği yapar, vatan cephesini, müdafaa cephesini kurup yerin altında düşmanla çarpışmak ona düşer. O, Avrupa'da herhangi gizli mukavemet hareketinin kahramanıdır. Fakat düşmanı memleketten kovuncaya kadar vatanperverdir. Vatan kurtulduktan, kralcılar ve büyük vatanperverler işbaşına geldikten sonra onlar haindirler. Çünkü büyük vatanperverlerin menfaatini değil, bu defa kendi menfaatlerini müdafaa etmektedirler."

Sabiha Sertel, Toprak Yasasının Meclis'teki görüşmeleri süresince kimsenin gözüne batmayan bir tutarsızlığı "Köylü Nerede?" (16 Mayıs 1945) yazısında şöyle sergilemektedir:

"... Kendi hesabına yapılan bir kanun mecliste konuşulurken, milletvekilleri bu kanun üzerinde çekişe çekişe pazarlık yaparken bu davanın sahibi olan köylü nerede? Mecliste köyü ve köylüyü temsil eden yalnız büyük toprak sahibi çiftçileri görüyoruz. Köylüye verilecek bir karış toprak üzerinde bu kadar heyecana düşenlerin köyü ve köylüyü temsil etmediklerine şüphe yoktur. Topraksız köylünün, az topraklı köylünün bu mecliste bir diyeceği yok mudur? Kendi hayati meselesi halledilirken, bu davanın asıl sahibi ve mümessilleri nerede?

Yaşam pahalılığı savaş yollarının önlenemeyen bir felaketi, sosyal yangınıdır. Bir yandan küçük bir azınlığın dışında yoksul-

luğun pençesine düşen yığınlar dar gelirleri içerisinde çırpınırlarken diğer yandan muhtekirler, karaborsacılar iktidarın açık ya da dolaylı himayesi ile güçlerine güç katmıştır."

Sabiha Sertel bu duruma, "Pahalılığı önlemek lazımdır" (12 Haziran 1945) başlıklı yazısında şöyle değinmektedir:

"Fakat harbe girmeyen, harp içinde dahi hayat pahalılığı her memleketten yukarı olan Türkiye'de mevcut pahalılık düzeyi azalmak şöyle dursun, her zamandan daha ağır bir kesafet kazandı. Halk kitlelerinin alım kabiliyeti o kadar azalmıştır ki, bugünkü durum her zamandan fazla dikkatle gözönüne alınacak bir safhaya gelmiştir. Halk, harp günlerinde katlandığı mahrumiyetlerin sulha geçiş devresinde sona ermesini bekliyordu. Bugün bunun aksi ile karşı karşıyayız. Türkiye'de fiyatların düşürülmesine, halkın yaşama seviyesini yükseltmeye doğru atılacak adımlar vardır. Hükümetin halkın sefaletine karşı gösterdiği kayıtsızlık, bu yığınları gündengüne bir ümitsizliğe sevk ediyor. Neden hâlâ fiyatların düşürülmesi için kat'i teşebbüslere geçmiyoruz?

... Devlet sanayii kâr için değil, serbest ticaret karşısında fiyatları halkın menfaatine olarak müvazenede tutmak için kurulmuş müesseselerdir. Fiyatların düşmemesi halkın sefaletini arttırdığı gibi, Türkiye'nin hariç alemle ticari münasebetlere girişmesine, daha doğrusu bu münasebetleri memleket hayrına işletmesine de manidir. Pahalılık meselesi hükümetin birinci merhalede halledeceği bir davadır. Pahalılığın devamı, Türk halk kitlelerinin sıhhi, iktisadi, içtimai mukavemet kudretinin tükenmesi demektir. Yalnız bugünkü nesli değil, yarınki nesli de tüketen bir felakettir."

Nihayet plan kavramı da "Halk İçin Türkiye" (1 Ekim 1945) yazısında aşağıdaki gibi öne çıkarılmıştır:

"... Ne hürriyet, ne demokrasi, ne kültür, ne iktisadi kalkınma, bürokrat bir idare ile tepeden aşağı doğru inemez. İçtimai inkişafın esas temeli halk ve bu halkı temsil eden teşkilatlardır. Bu teşkilatlar mevcut olmadıkça, bu teşkilatların faaliyeti iktisadi bir planla tanzim edilmedikçe halkın dertleri yalnız bir seneden bir seneye değil, bir nesilden, bir nesle devredilen bakaya hesabı gibi hiçbir zaman tasfiye edilemeyen bir hesaptır. Ne saltanatın, ne meşrutiyetin, ne de cumhuriyetin tasviye edemediği bu dertleri tasviye etmek memleketin bütün içtimai, iktisadi kuvvetlerini seferber ederek yeni bir kalkınma devresine girmek için zaman gelmiştir. Bu kalkınma planının esas gayesi 'Halk için

Türkiye'yi yaratmaktır. Böyle bir kalkınmaya mani olan parazitleri, ihtikar ve soygunu kökünden kazıyıp, halkı mukadderatına hakim yapabilmek için dahili ve harici hiçbir tehlike mevcut değildir. Halk kendi dertlerinin tasviyesinde söz konusu olduğu gibi, ecir kuvvetleriyle işbirliği yaptığı zamandır ki böyle şamil bir kalkınmanın temelleri atılmış olur. Yarınki Türkiye'nin tek bir ismi vardır: 'Halk için Türkiye'. Bu Türkiye'ye giden yol bürokrasi yolu, satıhta değişmeler yolu değil, bütün bir halkın tek dil ve tek el olarak kendi mukadderatına sahip olması yoludur. Bu da plan ve teşkilat işidir. Bundan ötesi laf-ü güzaftır."

Kaynakça

Abalıoğlu, Nadir Nadi, *Sokakta Gürültü Var*, İstanbul, 1980.
Abalıoğlu, Yunus, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1978.
Adıvar, Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, 1944.
Adıvar, Halide Edip, *Türkün Ateşte İmtihanı*, İstanbul, 1979.
Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969.
Ağaoğlu, Samet, *Kuva-i Milliye Ruhu*, İstanbul, 1974.
——, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükselişi*, İstanbul, 1972.
Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki, 1908-1914*, İstanbul, 1971.
Ahmet Hilmi, Felibeli, *Şehbenderzade: Muhalefetin İflası*, İstanbul, 1331.
Ahmet, Cevdet Paşa, *Tezakir*, Ankara, 1967.
Ahmet, Rasim, *Osmanlıda Batışın Üç Evresi*, İstanbul, 1987.
Ahmet, Şerif, *Anadolu'da Tanin*, İstanbul, 1977.
Aksoy, Muammer, *Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü*, AÜ Hukuk Fak. Der., Ankara, 1970.
Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, İstanbul, 1992.
——, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1980.
Ali Kemal, *Fetret*, İstanbul, 1329.
Aralov, S. I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, İstanbul, 1985.
Arar, İsmail, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul, 1969.
——, *Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, İstanbul, 1945.
Arıkoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.
Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963.
Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (5 Cilt), Ankara, 1961-1972.
Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk* (1-3), İstanbul, 1970.
Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1980.
Atay, Falih Rıfkı, *Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya*, Ankara, 1931.
Atay, Falih Rıfkı, *Yeni Rusya*, Ankara, 1931.
Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, 1969.
——, *Milli Kurtuluş Tarihi* (3 Cilt), İstanbul, 1974.
Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, İstanbul, 1968.
Aybars, Ergun, *İstiklâl Mahkemeleri* (1-2), İzmir.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa* (3 Cilt), İstanbul, 1970-1972.
Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Ankara, 1932.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1967.
Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam* (3 Cilt), İstanbul, 1969.
——, *İkinci Adam* (3 Cilt), İstanbul, 1968.
Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul, 1977.
Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul, 1945.
Başar, Zeki, *Erzurum Kongresi*, Erzurum, 1979.
Bayar, Celal, *Bende Yazdım* (8 Cilt), İstanbul, 1965-72.
Baykut, Cami, *Osmanlılık, Âtisi, Düşmanları ve Dostları*, İstanbul, 1331.
Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Ankara, 1993.
Bayur, Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi* (I-IV), Ankara, 1991.
Bedii, Nuri, *Hakk-ı İntihap*, İstanbul, 1330.
Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1983.
Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, 1975.
Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi* (2 Cilt), İstanbul, 1969-70.
Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.
Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul.
Beşikçi, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul, 1969.
Bilâ, Hikmet, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Ankara, 1979.
Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul, 1979.
Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1974.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Gelir Dağılımı*, İstanbul, 1969.
Bornovalı, H. Avni, *Partiler Karşısında Hüseyin Avni*, Hareket S. 14, Nisan 1948.
Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara, 1980.
Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1982.
Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar* (1-2), İstanbul, 1957-1960.
Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 1959.
Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi), *Türkiye'de Sosyalizm*, İstanbul, 1965-1967.
CHP Büyük Kongresi, Ankara, 1927.
CHP Programı, Ankara, 1935.
CHP Programı, Ankara, 1939.
CHP Programı, İstanbul, 1931.
CHP, Büyük Kurultay'ın 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısı, Ankara, 1946.
CHP, Program ve Nizamname (VI Kurultay), Ankara, 1943.
CHP, Üsnomal Büyük Kurultayının Zaptı, Ankara, 1938.
Coşar, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1973.
Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1991.
Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vasiyet ve Manzara-i Umumiye"*, İstanbul, 1971.
Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970.
Çavdar, Tevfik, *Talât Paşa*, Ankara, 1984.
Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara, 1992.
Çavdar, Tevfik, *Yüzyıllık Pahalılık*, Ankara, 1983.
Çığıracan, İ. Hilmi, *Türkiye'de İntihap Usulleri*.
Çoku, Murat, *İstiklâl Mahemesinde Gazeteciler Davası* (2 Cilt), İstanbul, 1993.
Değmer, Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*, İstanbul, 1975.
Demokrasi, Ortak Kitap, YAZKO, İstanbul, 1984.
Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940.
Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul, 1964.
Dursunoğlu, Cevad, *Milli Müadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.
Ebüzziya, Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (3 Cilt), İstanbul, 1973-1974.
Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, İstanbul, 1970.
Erden, Ali Fuat, *İsmet İnönü*, İstanbul, 1952.
Erer, Tekin, *Basında Kavgalar*, İstanbul, 1965.
Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul, 1952.
Erişirgil, M. Emin, *M. Akif-İslamcı Bir Şairin Romanı*, İstanbul, 1956.

Erkan, Hüsnü (Haz), *Türkiye'de Demokrasi Kültürünün Gelişmesi*, İzmir, 1990.
Erkilet, H. E., *Şark Cephesinde Gördüklerim*, İstanbul, 1943.
Erkman, Faris, *En Büyük Tehlike*, İstanbul, 1943.
Eroğlu, Cem, *Demokrat Partinin Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1970.
Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1957.
Gerede, Hüsrev, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 1951.
Gevgili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1981.
Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, (2 Cilt), Ankara, 1965.
Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş*, 1946-1950, İstanbul, 1982.
Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi*, 5 Kitap, Ankara, 1969-1971.
Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, 3 Kitap, Ankara, 1972-1974.
Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken* (2 Cilt), Ankara, 1965.
Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, İstanbul, 1973.
Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Ankara, 1984.
Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Esk. 1985.
Gürkan, Ahmet, *Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar (1919-1973)*, Ankara, 1973.
Güvenir, O. Murat, *2. Dünya Savaşı'ndaki Türk Basını*, İstanbul, 1991.
Hallı, Reşat, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*.
Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul.
Hanioğlu, M. Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul.
Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul, 1958.
Hatipoğlu, Şevket Raşit, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Ankara, 1936.
Ilgar, İhsan, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, İstanbul, 1973.
İleri, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1970.
İlmen, Süreyya, *4 Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1951.
İnağar, Nuri, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 1992.
İnan, Afet (Prof.), *Medeni Bilgiler*, Ankara, 1969.
İnönü, İsmet, *Hatıralar* (2 Cilt), Ankara, 1987.

Kabaçalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, 1994.
Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, İstanbul, 1955.
Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* (2 Cilt), Ankara, 1986.
Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1980.
Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1968.
Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı*, İstanbul, 1967.
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 7-8, Ankara, 1983.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968.
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, Ankara, 1968.
Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.
Kılıç, Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, 1955.
Kırçak, Çağlar, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, Ankara, 1994.
Kocabaşoğlu, Uygur, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, Ankara, 1980.
Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986.
Kuntay, Mithat Cemal, *Namık Kemal*, 2. Cilt, İstanbul, 1944-1956.
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat Terakki*, İstanbul, 1948.
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945.
Kurdakul, Şükran, *Namık Kemal*, İstanbul, 1991.
Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler* (4 Cilt), İstanbul, 1986.
Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)*, İstanbul, 1978-79.
Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. M. Kıratlı, Ankara, 1970.
Lütfi, Fikri, *Meşrutiyet ve Cumhuriyet*, İstanbul, 1339.
Mardin, Şerif, *Bediuzzaman Said-i Nursi Olayı*, İstanbul, 1992.
Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul, 1993.
Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet*, İstanbul, 1984.
Mısıroğlu, Kadir, *Lozan Zafer mi, Hezimet mi?* (2 Cilt), İstanbul, 1971.
Mısıroğlu, Kadir, *Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, İstanbul, 1978.

Mumcu, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul, 1990.
Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, İstanbul, 1979.
Nesimi, Abidin, *Yılların İçinden*, İstanbul, 1977.
Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.
Oruç, Arif, *Vatandaşın Birinci Hürriyeti*, İstanbul, 1932.
Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul.
Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara, 1971.
Özbudun, Ergun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975.
Özek, Çetin, *Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, 1964.
Öztürk, Kazım, *Cumhurbaşkanlarının TBMM'ni Açış Nutukları*, İstanbul, 1969.
Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları* (3 Cilt), İstanbul, 1991.
Peker, Recep, *CHP Programının İzahı*, Ankara, 1931.
Peker, Recep, *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara, 1936.
Petrosyan, Y. A., *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Ankara, 1974.
Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir*, İstanbul, 1965.
Rıza Nur (Dr.), *Hayat ve Hatıralarım*, (4 Cilt), İstanbul, 1968.
Rıza Nur (Dr.), *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, İstanbul, 1918.
Rıza Nur (Dr.), *Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Meselesi*, İstanbul, 1909.
Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım* (5 Cilt), İstanbul, 1951.
Sait Paşa, *Sait Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, 1912.
Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul, 1976.
Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul, 1981.
Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul, 1969.
Sertel, Sabiha ve Zekeriya, *Davamız ve Müdafaamız*, İstanbul, 1991.
Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, İstanbul, 1969.
Sertel, Yıldız, *Annem*, İstanbul, 1994.
Sertel, Yıldız, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, 1965.
Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977.
Seyhan, Dündar, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, 1966.
Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, Ankara, 1984.
Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar* (2 Cilt), İstanbul, 1973.
Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, İstanbul, 1985.
Sülker, Kemal, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul, 1968.

Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, 1990.
Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara, 1973.
Şimşir, Bilâl, *Malta Sürgünleri*, İstanbul, 1976.
T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Ankara, 1973.
Taçalan, N., *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.
Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931.
Tanilli, Server, *Devlet ve Demokrasi*, İstanbul, 1993.
Tanilli, Server, *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz*, İstanbul, 1987.
Temo, İbrahim, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü*, Mecidiye, 1939.
Tevetoğlu, Fethi, *Ömer Naci*, Ankara, 1973.
Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, İstanbul, 1967.
Tezel, Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, 1982.
Timur, Taner, *Türk Devrimi*, Ankara, 1968.
Toker, Metin, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara, 1968.
Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970.
Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, 1930.
Tonguç, Engin, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul, 1971.
Toprak, Zafer, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara, 1982.
Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 1973.
Töken, Firuzan Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul, 1965.
Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı*, İstanbul, 1959.
Tunaya, Tarık Zafer, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1963.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler* (3 Cilt), İstanbul, 1984-1989.
Tuncay, Mete, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul, 1982.
Tuncay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981.
Tuncay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar* (2 Cilt), İstanbul, 1992-93.
Uğur Mumcu, *Paşaların Kavgası*, İstanbul, 1991.
Uluğ, Naşit H., *Derebeyi ve Dersim*, Ankara, 1932.
Uluğ, Naşit H., *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939.
Uluğ, Naşit, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1973.
Unan, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara, 1959.

Us, Asım, *1930-1950 Hâtıra Notları*, İstanbul, 1966.
Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964.
Us, Hakkı Tarık, *Meclisi Mebusan (1877)*, 2. Cilt, İstanbul, 1940-1954.
Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul, 1940.
Uşaklıgil, Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1941.
Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Devirden Devire* (3 Cilt), Ankara, 1976.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu*, İstanbul, 1990.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Milli Mücadele Anılarım*, İstanbul, 1983.
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türkiye'de Üç Devir* (2 Cilt), İstanbul, 1972-73.
Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, Haz. R. Mutluay, İstanbul, 1976.
Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 4 Cilt, İstanbul, 1970-1971.
Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1980.
Yetkin, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982.
Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, İstanbul, 1983.
Yücel, Hasan Âli, *Hürriyet Gene Hürriyet*, Ankara, 1960.
Yücel, Hasan Âli, *Hürriyete Doğru*, İstanbul, 1955.
Ziya, Şakir, *Mahmut Şevket Paşa*, İstanbul, 1945.
Zürcher, Eric Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, İstanbul, 1987.
Zürcher, Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. G. Ç. Güven, İstanbul, 1992.

Dönemsel Yayınlar

Gazeteler

Sabah
Tanin
İkdam
Asır (Selanik)
Alemdar
Peyam-ı Sabah
Yenigün (Ankara)
Tan (Ankara)
Yeni Dünya (Ankara)
Beşeriyet
Serbesti
İştirak
İleri
Âti
Hakimiyet-i Milliye (Ankara)
İstanbul
Minber
Tasvir-i Efkâr
Tevhid-i Efkâr
Akşam
Vatan
Vakit
Son Posta
İnkılap
Milliyet
Yeni Sabah
Cumhuriyet
Ulus (Ankara)
Yeni Asır (İzmir)
Tercüman
Tan
Mizan
Meşveret
Hürriyet
Osmanlı
İçtihad
Şura-ı Ümmet
Muhbir
İbret
Basiret
Yarın

Dergiler

Genç Kalemler
Halka Doğru
Yeni Mecmua
Büyük Mecmua
Kalem
Türk Yurdu
Resimli Ay
Kadro
Ülkü
Fikir Hareketleri
Yeni Adam
Yedigün
Belleten
Canlı Tarihler
Servet-i Fünun
Yakın Tarihimiz
Tarih Dünyası
Aydınlık
Kurtuluş
Orak-Çekiç
Gerçek
Meclis-i Mebusan
Zabıt
Ceridesi
TBMM Tutanakları